ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

№ 3 (92)

Душанбе – 2021

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода *– доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович *– доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Шохиси иқтибосҳои илмии Россия» (ШИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О.А. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Пирумшоев Ҳ. П. *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Салимӣ Н.Ю. *- доктори илмҳои филологӣ, академик*
Солеҳов Ш.А. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Худойдодов А.О. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷаматов С.С. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Убайдуллоев Н.К. *- доктори илмҳои таърих, профессор*
Саидов. А.С. *- доктори илмҳои таърих, профессор*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала*:*
http: //vestnik.tgpu.tj

Главный редактор*:* ***Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде*** *- доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*
Зам. главного редактора*:* ***Мирзорахимов Акобир Каримович*** *- доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор*:* ***Одинаев А.Н.***

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О.Х.*- доктор филологических наук, профессор*
Салими Н.Ю. *- доктор филологических наук, академик*
Солехов Ш.А. *- доктор филологических наук, профессор*
Худойдодов А.О.*- доктор филологических наук, профессор*
Джаматов С.С. *- доктор филологических наук, профессор*
Убайдуллоев Н.К.*- доктор исторических наук, профессор*
Пирумшоев Х.П. *- доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ*
Саидов А.С.*- доктор исторических наук, профессор*

© ТГПУ имени С. Айни, 2021

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.
The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:
http: //vestnik.tgpu. j

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A.N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S.S. *- doctor of philological Sciences, Professor*
Khudoyadodov A.O.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Qosimov O.H.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Salimi N. U *.- Doctor of Philology Sciences , academic*
Solehov Sh. A. *- Doctor of Philology Sciences, Professor*
Pirumshoyev H.P. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT*
Ubaydulloev N.K. *- Doctor of Historical Sciences, Professor*
Saidov A. S *- - Doctor of Historical Sciences, Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2021

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Калонова М. Ҷ.
Хусусиятҳои лексикии чанде аз исмҳои сода дар ашъори шоирони садаи XIV 8
Турди-Аханова И.А.
Фразеологизмы таджикского языка и их значение..... 11
Мақсудов У.О.
Асимметрияи грамматикӣ дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ 15
Ҷӯраев Х.А.
Шарҳ ва таснифи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..... 27
Каримов Н.А.
Выражение отношения следования в СПП с придаточной частью времени
в русском и таджикском языках (на материале художественных произведений
русских и таджикских писателей) 30
Нурмадова Г. Қ., Холиқзода А.
Консепт мафҳуми калидии забоншиносии фарҳангӣ..... 35
Матробиён С.Қ., Салимова М.
Низоми истилоҳоти хешовандӣ дар забони тоҷикӣ ва мавқеи он
дар соҳаҳои гуногуни илм..... 40
Бойматова Д.М.
Сохт ва вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ дар забони фаронсавӣ..... 46
Турсунова М.А.
Баррасии қабатҳои луғавии топонимҳои воҳаи Сурхон 51
Каримов Б., Халимова С.
Ибораҳои фразеологии изофӣ бо ҷузъи «дил» дар ғазалиёти Абдураҳмони Ҷомӣ..... 56
Ахмедова А.А.
Вижагиҳои маъноии воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи консепти «Беморӣ»
дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..... 62
Қурбонов К.А.
Умумият ва фарқияти истифодабарии ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии «хеш» ва «хештан»
дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ 68
Ниматова М.
Таърихи омӯзиши категорияҳои грамматикии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 72
Имамбердиева С.М.
Баррасии қабатҳои луғавии антропонимҳои «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ 76
Раҳмоналиев Ҷ.Х.
Корбурди вожаҳои иқтибосии арабӣ дар «Кимиёи Саодат»-и Муҳаммади Ғаззолӣ..... 80
Ғафорова Т.С.
Вижагиҳои воситаҳои забонии тасвири бадеӣ ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ
(аз рӯи осори Садриддин Айнӣ) 84
Мирзоалиева Ш.Э.
Соматизми «дил» ва мавқеи он дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ..... 88
Валиев Ҷ.А.
Калимасозии исмҳои маънӣ дар насри бадеии Абдулҳамид Самад 91
Ҷонмардов З.А.
Хусусиятҳои хоси воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи мафҳуми «тарс» дар забонҳои
англисӣ ва тоҷикӣ 94
Pohandoy Mohammad A.Q., Mohammad I.Q.
Perspective of scientists about non-equivalence problems..... 96
Амонӣ М.Д.
Роҷеъ ба мафҳуми инкор дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 100

Нематова С.М.
Фразеологизмы как средство выражения субъективной модальности 105
Дустмуродов Р.Ш., Орзуева П.Ҷ.
Хусусиятҳои тафовути герунд аз сифати феълии якум дар забони англисӣ ва мувофиқати он дар забонитоҷикӣ 110
Ниёзова Д.К.
Реализация концепта «Хушдоман/Свекровь» в современном таджикском языке (на материале национального корпуса таджикского языка)..... 115
Асомиддинов Ш.С.
Забон ва амалия. Вазифаҳои прагматикии забон..... 119
Ишратова Ҳ.М.
Хусусиятҳои семантикии воҳидҳои фразеологи бо вожаи «head ва «сар» дар забонои тоҷикӣ ва англиси аз нигоҳи тарҷума 122
Ҳакимова Р.Р.
Таҳлили сохторӣ-маъноии зарбулмасалу мақол дар забонҳои форонсавӣ, русӣ ва тоҷикӣ..... 127
Халиков М.Ғ.
Калимасозии вандҳо дар «тарҷумаи Тафсири табарӣ» 133
Низомова С.И.
Аз таърихи фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-тоҷикӣ (форсӣ)..... 137
Раҳматова Ш.Р.
Ойконимҳо дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадҳусайни Бурҳон..... 143
Шарипова Ш.М.
Вижагиҳои корбасти исмҳои сермаънои бемуодили тоҷикӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ (дар мисоли тарҷумаҳои «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ)..... 151
Сабирова С.Г.
Актуализация языка профессиональной коммуникации и языка для специальных целей в дискурсивном пространстве экономики 157

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Раҳматов Б.А.
Баррасӣ ва шарҳи шеъри Шайх Камол дар сарчашмаҳои куҳан (матолиби муқаддамотӣ) 162
Беронов Ҷ.С.
Инъикоси авзои иҷтимоии замон дар шеъри Носири Хусрав 169
Маҳмудзода О.Б., Мирзоалиева А.
Нақши ифтихорияҳои Назирии Нишопурӣ дар тайъини мақоми шеъри ӯ дар сабки ҳиндӣ..... 170
Саидова Б.Т.
Баъзе хусусиятҳои ҳунари қофиясозӣ ва радиф дар рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ ва мафҳуми ишқ аз нигоҳи равоншиносон..... 174
Солиҳов Н.Ш.
Шахсияти устод Боқӣ Раҳимзода аз назари Муъмин Қаноат..... 181
Усмониён Н.У.
Мавқеи талмеҳ, навъҳо ва хусусиятҳои он дар ашъори Меҳринисо 188
Овииров Н.Ҳ.
Ташвиқи дӯстӣ ва рафоқат дар Маснавии «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат»-и Саноии Ғазнавӣ..... 193
Каримов Ш.М.
Муҳаммад Ғоиб дар шинохти Саидраҳмон Саидов 197

Мусаввирова Ф.В.
Газеты «Новый Хатлон» и «Набзи Бохтар» в информационном поле Хатлонской Области: история и современность 200
Ёров Р.А.
Ҷанбаҳои ҳунарии «Асорнома»-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ 205
Наҷотов Ҷ.Н.
Шеваҳои корбурд ва сохтору муҳтавои ҳикоёт дар «Рисолаи Қушайрия»-и Абулқосими Қушайрӣ 210
Ғуфронов Р.
Мурӯре ба бархе аз масъалаҳои матншиносии ашъори Ғании Кашмирӣ 215
Трескинский В.Т.
К вопросу о культурном освещении и массовой культуре русскоязычных СМИ Таджикистана (на примере информационного интернет-сайта «Вечерка» (2011-2015гг)) 220
Шозиёева Г.П., Шомислимов У.М.
Саҳми муҳаққиқони англис дар омӯзиши ҳаёт ва осори классикони асримиёнагии форсии тоҷикӣ (дар асоси осори Ҷалолиддини Балхӣ) 223
Сулаймонӣ У.
Назари чанде аз донишмандон роҷеъ ба забони дарӣ ва гунаҳои он 226

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ / ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Саидов А.
Бозгашти Султон Ҷалолуддин аз Ҳиндустон ва муборизаҳои ӯ барои истиқрори давлати Хоразмшоҳиён дар Эрони Ғарбӣ 234
Ходжаева Н.Дж.
250 лет первому научному изданию «Авесты» 238
Комилӣ А.Ш., Шарифзода Б., Арбобов М.Қ.
Роҷеъ ба диофантус ва муодилаҳои диофантусӣ 245
Айнулозода Н.А., Умаров А.Х.
Қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ 249
Пирумшоев М.Х.
Н.А. Северцов - исследователь Памира 252
Мамадазимов А.А. Иброхимов С.С.
Военно – техническое и политическое сотрудничество Республики Таджикистан и США в 2007-2016 годах 258
Раҳимзода Қ.Н.
Давраи таҳаввулот дар таърихи фалсафаи тоҷик 263
Амроев У.М.
Состояние профессиналных театров Хатлонского областя в годы великой отечественной войны (1941-1945гг.) 269
Шарипов А.Н., Комилов Н.И.
Таҳаввули сиёсати хориҷии Тоҷикистону Қазоқистон нисбат ба Чин (дар радифи лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ») 272
Ҳамидов С.Б.
Аз таърихи пайдоиши тамаддуни ориёӣ ва иду маросимҳои миллии тоҷик 279
Махмадов У.Д., Одинаев А. Н., Мирзоев С.О.
Аз таърихи коркарди тилло дар ҳудуди собиқ вилояти Кӯлоб дар мисоли тиллои Ховалинг, Кони Ёхсу (Шугнов) 283
Мирзоев Ҷ.А., Асомуддини А.
Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмони ҳамкории Шанхай дар таърихнигории ватанӣ 286
Мамадносирова Ш.К.
Становление советской власти на Памире - важный фактор строительства новых форм собственности в сельском хозяйстве Памира 1917 – 1925 гг. 289

ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКИИ ЧАНДЕ АЗ ИСМҲОИ СОДА ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ САДАИ XIV

Калонова М. Ҷ.
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Мисли ҳар як забони дар тӯли садаву ҳазорсолаҳо ташаккулёфта пайкараи забони миллии мо-забони форсии дарии тоҷикиро вожаҳои дар тӯли замон шаклу маънигирифта созмон медиҳанд. Маҳз вожаҳо тамоми иттилооти густурдаи хотираи миллии моро дар худ нигоҳ медоранд ва дар сурати зарурӣ аз тарафи шахсони соҳибсухану соҳибҳунар ба ҳамзабонон ва мардумони дигари ҷаҳон пешниҳод мекунанд.

Вожаҳои аз рӯи сохт сода дар ашъори шоиру адибони ҳама давру замон, аз ҷумла шоирони садаи XIV- Камол, Ҳофиз ва Салмон, ниҳоят серистеъмолу сермаҳсуланд, бинобар ин, тасмим гирифтем, ки дар мақолаи мазкур хусусиятҳои лексикии онҳоро вобаста ба мавқифу вазоифашон дар каломи манзум баррасӣ намоем. Масалан, яке аз чунин калимот вожаи *зар* бошад. ***ЗАР*** вожаи тоҷикӣ буда, дар «Фарҳанги форсӣ»-и Амид бар шаш маънӣ омада: *1.Заҳаб. тилло, асҷад; 2.Пул, динор; 3. Сарват; 4. Пир, солманд, фартут, куҳансол; 5.Зард, зардфом; 6.Барно* омадааст ва дар «Луғатномаи Деҳхудо» ба маънии «*тиллоро гӯянд, ки онро ба арабӣ заҳаб хонанд*» [6]. Аксар ба маънии тилло ва заҳаб ояд. Филизе аст, зард, гаронбаҳо ва қимату сангин ва аз он нуқуди зард месозанд ва *тиллову таллаву таллӣ* низ гӯянд ва ба тозӣ *заҳаб* номанд. Мувофиқи нишондоди М. Пошанг, вожаи зерин дар забони форсӣ *«зар» ва «заррин, дар порсии бостон «зарна», «Авасто» «зарана», «зарнаина», «заранаина», паҳлавӣ «зар», «заррин», ҳинди бостон «ҳарӣ», курдӣ «зар», «зир», афғонӣ «зарина», балуҷӣ «зар», суғдӣ «зирн», хутанӣ «зирар»* ном бурда мешуд. Муаллифи фарҳанги «Зебономҳои ориёӣ» калимаи «зар»-ро баробар бо вожаи авастоии «зар»- дурахшон ва сабз [1,214] медонад.

Вожаи «зар» яке аз калимаҳои калидии ашъори шоирони садаи XIV, билхоса Шайх Камол, ба шумор рафта, шоир дар назми худ 46 маротиба ба маъниҳои зерин аз он суд ҷустааст: *1) филизи зардранги пурбаҳо, тилло.*

Зи ашки ношуда рангин маноз бо рухи зард,
***Заре**, ки сурх набошад, ҷунон бақимат нест.[2,107]*

2*) ҳар чизи аз тилло сохташуда, заррин, тилоӣ;* ***ҷоми зар*** *пиёлаи тиллоӣ, косаи заррин 3] дар истилоҳи сӯфия «сифати сидқу ихлосро гӯянд» 4] киноя аз рӯи зард, рухсори коҳидаранг;* ***зар-зар*** *киноя аз ду рӯи зард* [*ниг:* «Девон»-и Камол, саҳ. 355; 328; 275].

Шоири ширинкаломи Хуҷанд дар сухансароии худ, ҳамчунин, кӯшидааст, онро дар созмони таркибу ибораҳо низ ба кор барад, мисли:

1) **зар баровардан** *киноя аз* оташ задан. Дар байти зер санъати талмеҳ истифода шудааст. Офтоби Табрез киноя аз Шамсуддин Муҳаммади Табрезӣ маъруф ба Шамси Табрезӣ. Агар ба мазмуни комили байт назар кунем, чунин маониро дорост: Чун Шамси Табрезӣ ба назди Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ рафт ва аз дари ӯ ворид шуд, оташе дар дили Мавлоно зад ва ин ҷо ишора ба ривоятест, ки гӯё аз дидори аввали Шамси Табрезӣ ба ҳамаи китобҳои Мавлои Балхӣ оташ афтодааст.

Аз равзана Офтоби Табрез
Дар хона бирафту ***зар*** *баровард* [4,299].

2) зар сохтани хок *киноя аз* қадру манзилат бахшидан ба касе ё чизе, ки дар хорӣ ва афтодагист 3) **зар фишондан бар касе ё чизе** *киноя аз* қадршиносӣ намудани касе ё чизе, арҷгузорӣ аз касе ё чизе, **зар хӯрдан** *киноя аз* заррин шудан, зард гаштан; 4) **зари холис** зари даҳ-даҳӣ, ки пас аз об кардан аз даҳ мисқолаш даҳ мисқол зари соф мебарояд; 5) **зари сурх** тиллои холис, зари даҳ-даҳӣ; 6] **ба зар гирифтани чизе** *киноя аз* арзишманд ва бебаҳо донистани чизе, хеле азиз ва гаронқадр шумурдани чизе; 7) **ба зар харидани чизе** *киноя аз* гарон ва бо заҳмату риёзат ба даст овардани чизе, ки хости дил аст, даст ёфтан ба чизи дӯстдошта бо баҳои шоиста; 8) **дар зар гирифтани шеъри касе** *дар ин ибора иҳом ҳаст* ва ба ду маънӣ: а) *киноя аз* ба рӯ молидани шеъри хеле баланди шоире аз рӯи ихлос ва иродат, сахт писандидан ва пазируфтани шеъри шоиреро; б) *киноя аз* навиштани шеъри шоире ба ранги заррин, ба ранги тилоомехта китобат кардани шеъри шоире, **зи зар софтар** сифати касе, ки сиришти покиза дорад, озодазода, покниҳод ва ғ. [*ниг:* «Девон»-и Камол, саҳ.220; 156; 439; 270; 176; 210; 404].

Салмон бештари маворид ибораҳоеро ба кор мебарад, ки дар таркибашон вожаи «зар» вазифаи сифатро бар душ дорад ва чанд дафъаи дигар ҳамчун исм хидмат кардааст, масалан: *зар кардан*

[саҳ.51], пушт бар зар кардан [89], бо зар задан [123] зар бар сар афшондан [479], зари бисёр [481], зар дар миён будан [481], зари сурх [481], бар зар будан [486] ва ғ. Абёти шоҳид:

Суҳбаташ чун оина гар рӯбарӯ мехостӣ,
*Пушт бар **зар** рӯй бар пулод мебоист кард. [5,89]*
Ҳар сими саршикам, ки равон буд ба савдо,
*Бар сиккаи рӯям ҳама бо **зар** задаӣ боз. [5,123]*
*Хубони ҷаҳон сайд тавон кард ба **зар,***
Ҳуш-хуш бар аз эшон битавон хӯрд ба зар [7]

ДУШМАН вожаи тоҷикӣ буда, маънии *рақиб, зидди дӯстро* ифода мекунад. Мувофиқи шарҳи «Луғатномаи Деҳхудо» аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз решаҳои «душ»-бад, зишт ва «ман»-табиат иборат аст. Инчунин, Деҳхудо дар ин хусус андешае дорад, ки шояд вожаи «душман» баргирифта аз решаи «душт»-бад, зишт ва решаи «ман»-табиат ташкил ёфта бошад. Ҳарчанд ки исми *душман* дар гузашта мураккаб бошад ҳам, имрӯз он аз рӯи сохт сода ва ба калимаҳои рехта шомил аст.

Вожаи «душман» дар абёти шоирони қарни XIV серистеъмол буда, дар ашъори Камоли Хуҷандӣ дар шакли сода 11 маротиба [*ниг: «Девон»-и Камол, с. 50, 62, 98, 100, 178, 194, 195, 223, 353, 465, 491*] дар шеъри Салмон 34 дафъа [*ниг: «Девон»-и Салмон, саҳ.48, 82, 103, 115, 131, 133, 135, 155[2], 169, 178, 188, 189, 208[2], 210, 223, 248, 258, 263, 272, 277, 287, 320, 347, 349, 383, 384 [2], 414, 436, 481, 484, 491*] ва дар ашъори Ҳофиз 15 бор [*ниг: «Девон»-и Ҳофиз, саҳ.3, 5,13, 60, 86, 89, 186, 258, 300, 381, 387, 389, 395, 400, 419*] ба кор рафта, ғайр аз маънии аслӣ, маънии маҷозиро низ фаро мегирад ва муроди шоирон аз зикри он «киноя *аз* Аҳриман, ки дидори ҳазрати Ҳақро ба инсон тоқат надорад» мебошад: чунончи Камол гӯяд:

Дӯст меҳмони Камол аст, биёред шароб,
*Ки дили **душман** аз ин ғусса кабоб аст имшаб [2,50]*.

Ҳамчунин, он дар назми Камол ҳини сохтани ибораву таркибҳо иштироки фаъол дорад, масалан: душман аз дӯст нашнохтан *киноя аз* бетафовутӣ дар ташхис кардани нек аз бад, сиёҳ аз сафед; душман ба шакар куштан *маҷоли маъруф* ба маънии адаб кардани хасм бо нармӣ ва меҳрубонӣ; душман гирифтан, бад дидан, дӯст надоштан касеро; рӯ тофтан, парҳез кардан аз касе ва ғ. [4,278]. Шайх Камол тавассути калимаи «душман» исмҳои мураккаберо, чун «дӯстдушман» ва «душмандӯст» қалам мезанад, ки маънии онҳо касро сари андеша мебаранд, чунки, одатан, калимаҳои мураккаб аз ибораҳо ташкил меёбанд ва агар вожаи «душмандӯст»-ро ба ибора гардонем, метавонем, ибораи «душмани дӯст» ва ё «дӯсти душман»-ро пайдо кунем. Аммо дар ин маврид Камол гӯё бо сухан бозӣ мекунад ва ибораи «дӯсти душман»-ро дар назар дошта, нафареро гӯяд, ки душманашро ҳам дӯст дорад. Яъне, ин сифати Худованд аст, ки дӯсту душманро дӯст дорад ва ба ҳама бандагонаш меҳрубон аст. Вожаи «дӯстдушман» низ бар ҳамин маънист ва чунон ки устод А.Сурӯш қайд мекунад «*калимаи сохтаи* Хоҷа Камол аст ва ба ду маънист: а] дӯсти душман, касе, ки сар то ба по дӯстиву меҳрубонист ва ғуборе аз кину адоват дар дил надорад ва ҳатто бо он касоне, ки ба ӯ душманӣ доранд, ба ҷуз дӯстӣ намеварзад; б] *ба маънии баръакси маънии аввал* касе ки душмани ӯ дӯсти ӯст, яъне дӯсташ ба ӯ душманӣ меварзад» [4,280] ва байти шоҳид чунин аст:

*Ту **душмандӯстӣ,** ман **дӯстдушман,***
Ту онӣ дар вафо, ман инам, эй дӯст! [2,104]

Дар ашъори Салмон низ исми *душман* дар иборасозӣ иштироки фаъол дорад, чунончи: *душмани ҷон [саҳ.128], душмани ту [174], пӯлоди душман [189], ҳамлаи душман [190], рӯзии душман [192], душмани бадасл [206], чашми душманон [207], дасти душман [208] душмани малак [210], пойи душман [219], дили душман [224], дидаи душман [230]* ва ғ.

Раҳмате охир, ки ман мемираму бар сар маро,
*Нест дилсӯзе ба ғайр аз **душмани ҷонам** чу шамъ [5,128]*
*Ҳилми туро ба **ҳамлаи душман** чӣ илтифот?*
Албурзро чӣ бок зи санг фалохун аст [5,190]

Дар радифи чунин вожаҳо калимаи «лутф», ки хоси забони арабӣ аст, маънии «меҳрубонӣ ва раҳму шафқат»-ро дорад, дар калимасозиву таркиборои ашъори шоирони садаи XIV ба касрат истифода гаштааст.

Вожаи «лутф» дар забони адабӣ вазифаи полисемиро бар уҳда дорад ва шоирони қаблӣ низ кӯшидаанд, дар эҷодиёти худ ҳарҷониба маъниҳои онро дар назми худ ғунҷоиш диҳанд, ки чунинанд:1] меҳрубонӣ:

*Бо манат **лутф** ҷуз ситам набувад,*
Тангчашмӣ туро карам набувад [2,172].

2] некуӣ, зебоӣ ва *дар истилоҳи сӯфия парвариш додани маъшуқ бувад ошиқро ба тариқаи мувофиқат ва мудорот орзуи мусодиқат ва мувосот:*

*Зиҳӣ бидояти ҳусни хатат ниҳояти **лутф,***
Хати ту ҳуҷҷати ҳусну лаби ту ояти лутф [2, 308]

3] нармӣ, нозукӣ: *Манишин чу хол бар лаби ширинаш, эй магас,*
*Тарсам зи **лутф** пои ту он ҷо фурӯ равад* [2,157].

Лексикаи «лутф» дар иборасозӣ ҳам фаъол аст, ки он ба ҳунари шоирии соҳибони калом вобастагӣ дорад, масалан, Ҳофиз, Камол ва Салмон аз чунин ибораҳо суд ҷустаанд: *лутф боридан аз лаб, лутф кардан, лутф намудан, лутфи баногӯш, лутфи Илоҳӣ, лутфи лабу даҳон, лутфи тамом, лутфи тан, лутфи сайр, лутфи сухан, лутфи Худо* [*ниг:* «Девон»-и Камол, саҳ. 295; 169; 452; 160 [2] ;60; 110; 210; 108; 107; 437], *лутфи табиат, лутфи ҳаво, лутфи Худованд* мадади Худо, *лутфи амим* меҳрубоние, ки нисбати ҳама баробар аст, *кони лутф, лутфи табъ, сояи лутф, лутфи хок, ёди лутф, [ниг*: «Девон»-и Салмон, саҳ.238, 241, 243, 249, 251, 267, 269 [2], 271], бӯйи лутфи ҷон, лутфи ҳаво, лутфи сухан, лутфи шайх, лутфи азал, лутфи Ҳақ, лутфи худодод [ниг: «Девон»-и Ҳофиз, саҳ.19, 47, 211].

Ибораҳои *лутфи Худо, лутфи Худованд, лутфи Илоҳӣ, лутфи Яздон, лутфи Ҳақ* дар ашъори шоирони асри XIV серистеъмол буда, мурод аз онҳо зикри ду маънист: а] сунъи Худо [офариниши Худо-К.М.]; б] марҳамати Парвардигор, бахшоиши Офаридагор.

Дар шамоил қади ту лутфи Худост,
*Ҳаст **лутфи Худо** ба ту ҳамроҳ. [2,437]*
*Ноумед аз **лутфи Яздон** нестам бо ин ҳама,*
Ҳиммате дар бастаам бошад, ки бикшояд даре. [5,281]

Исми *лутф* дар ашъори Ҳофиз аз вожаҳои калидиву серистеъмолтарин маҳсуб ёфта, 83 маротиба дар ибораорой ва 4 дафъа дар шакли ҷамъи арабии он *илтифот* омадааст, чунончи: *илтифот набудан-Маро ба кори ҷаҳон ҳаргиз илтифот набуд; илтифот кардан/Шоҳон кам илтифот ба ҳоли гадо кунанд; илтифот ба кабӯтар/ Кай бошад илтифот ба сайди кабӯтарам; ва илтифот ба май/Илтифоташ ба майи соф мураввақ накунем.*

*Подшоҳо, зи сари **лутфу** карам бозаш хон,*
Чу кунад сӯхта аз ғояти ҳирмон мерафт [3,33]

Ҳамин тавр, баъди ҷамъоварии абёти шоҳид ва таҳлили хусусиятҳои лексикиии калимоти ашъори шоирони қарни XIV метавон, чунин хулоса намуд, ки вожагони бакорбурдаи Камол, Ҳофиз ва Салмон, ки ҳар се намояндагони бузурги адабиёти асри XIV ба шумор мераванд, дар ташаккули забони адабии садаи мавриди таҳқиқ ва ҳамчунин, забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ нақши боризро иҷро кардаанд, ки ин ҳама ба суханпардозиҳои соҳибони каломи манзум марбут аст. Чунончи, аз исмҳои содаи дӯст ва душман мавриде калимаи мураккаби *дӯстдушман* ва дафъаи дигар вожаи *душмандӯст* сохтани Камол.

АДАБИЁТ

1. Пошанг, М. Зебономҳои ориёӣ. Душанбе: Бухоро, 2012.-430 саҳ.
2. Хуҷандӣ, К. Девон [Матн]: (таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдуҷаббори Суруш ва Саидумрон Саидов)./К. Хуҷандӣ.- Хуҷанд: Андеша, 2011.- 632 с.
3. Шерозӣ, Ҳ. Девони Ҳофиз./ Ҳофиз, Шерозӣ.(Бар асоси нусхаи Халхолӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасҳеҳи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ).-Теҳрон: Дӯстон,1385.-668с.
4. Шоҳаҳмад, А. Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ: Хуросон, 2015.-736с.
5. Совачӣ, С. Девон. Бо кӯшиши Меҳрдоди Авасто.- Теҳрон, 1338.
6. www.vajehyab.com

۷. گنجور

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРОСТЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ XIV ВЕКА

В этой статье автор пытается определить роль простых слов, особенно простых имен существительного «зар», «душман» и «зулф» в газели поэтов XIV века. Автор статьи считает, что слова таджикского языка, особенно слова, которые имеют простую структуру, позволяют понять различные аспекты значения слов, их смысловые и культурные нюансы, редкие или забытые значения слов

Слово как важнейший инструмент и элемент языка объединяет вокруг себя все остальные явления. Фонетические, лексические, грамматические и стилистические явления связаны, прежде всего, со словами. Семантические изменения, прежде всего, специфичны для слова, а его лексические и семантические аспекты отражаются в тексте. Слово образуется из звуков, точнее, из мельчайшей единицы значения, то есть фонемы. Фонетически это сложная звуковая единица, состоящая из одного или нескольких слогов.

В данном случае изучение и наблюдение изменений формы и значения слов в процессе развития литературного языка, сохранение их формы и значения в диалектах таджикского (персидского) языка, особенности их использования в произведениях писателей, особенно в таджикском

персидском. Играет важную творческую роль в формировании целостного представления о нашем национальном языке.

Ключевые слова: *лексические признаки, существительное, золото, враг, газель.*

LEXICAL FEATURES OF SOME SIMPLE NON-NAMES IN THE POETRY OF THE XIV CENTURY POETS

In this article, the author tries to define the role of simple words, especially the simple names «gold», «enemy» and «grace» in the gazelle of the 14th century poets. The author of the article believes that the words of the Tajik language, especially words that have a simple structure, make it possible to understand various aspects of the meaning of words, their semantic and cultural nuances, rare or forgotten meanings of words.

The word, as the most important tool and element of language, unites all other phenomena around itself. Phonetic, lexical, grammatical and stylistic phenomena are primarily associated with words. Semantic changes are, first of all, specific to the word, and its lexical and semantic aspects are reflected in the text. A word is formed from sounds, more precisely, from the smallest unit of meaning, that is, a phoneme. Phonetically, it is a complex sound unit consisting of one or more syllables.

In this case, the study and observation of changes in the form and meaning of words in the development of the literary language, the preservation of their form and meaning in dialects of the Tajik (Persian) language, the peculiarities of their use in the works of writers, especially in Tajik Persian. plays an important creative role in the formation of a holistic view of our national language.

Key words*: lexical signs, noun, gold, enemy, gazelle.*

Сведения об авторе*:*

Калонова Махина Джумабоевна *– к.ф.н., преподаватель кафедры таджикского языка ТГМУ имени Абуали ибн Сино: г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Хофиза Шерози, тел.: (+992) 92 728 32 28; E-mail: m.kalonova@mail.ru*

About the author*:*

Kalonova Mahina Djumaboevna*, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named Abuali Ibn Sino, tel.: (+992) 92 728 32 28, E-mail: m.kalonova@mail.ru*

УДК: 81 (82) (23) : 33

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Турди-Аханова И.А.

Таджикский государственный университет комерции

В таджикском языкознании существуют теоретические понятия, такие как фразеологические единицы, относящиеся к 50-м годам XX века. В то время отдельных работ, посвященных данной теме, не существовало, были лишь отдельные разработки, научные статьи, связанные с проблемами фразеологизмов. Работа С.В. Хушеновой может служить примером в области исследования изафетных фразеологических единиц, список литературы по данной теме насчитывал около 300 работ (Хушенова 1966, 1965). Помимо этого, работы таджикских исследователей Н.М. Масуми, Ш.Н. Ниязи, Д.Т. Таджиева, А. Мирзоевой были посвящены фразеологии.

В конце 60-х годов появляются диссертации и монографии о фразеологических единицах. Значительным вкладом в тот период стал двухтомный фразеологический словарь М.Ф. Фозилова (1963). Словарь состоит из более 8000 фразеологизмов различной структуры. Вызывают большой интерес научные работы С.В. Хушеновой (1971), Х. Маджидова (1982), И. Хасанова (1974), Р.Г. Гаффорова (1966), М. Юсуповой (1966) и других лингвистов. Большим событием стало издание монографии Х. Маджидова «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик», которая была опубликована в 1982 году. Позже были замечены сопоставительные исследования, посвященные различным аспектам фразеологических единиц. (Тахохов 1988).

Сопоставительные работы, связанные с англо-таджикском языком разрабатывались и другими лингвистами:

Г.Б. Баракаева (1968), Э. Бабаева (1976), А. Ахмеджанова (1970), М.Н. Азимова (1999) и другие. Впервые сопоставительная работа по русской и таджикской фразеологии была выполнена Х.И. Икрамовой (1967, 1968). Дальнейшие исследования в данной сфере нашли своё отражение в работах М. Ибрагимовой (1971), Б.А. Тахохова (1974, 1988), М. Юсуповой (1966) и другие.

Изучение фразеологических единиц в таджикском и английском языках показывает, что существующие проблемы фразеологии были решены в советские времена на материале русского языка. Исследование фразеологии в русском языке связан с известным языковедом

В.В. Виноградовым. По показанием анализа современного исследования фразеологии основные проблемы связаны с определением природы фразеологических сращений и их категориальными признаками, выявление закономерностей, особенностей и их место в речи определены.

На сегодняшний день все исследователи фразеологии заинтересованы в типологическом изучении двух и более языков.

Фразеологизмы (от греческого phrasis - значение, logos - наука), т.е. это наука об устойчивых сочетаниях слов. Эти устойчивые и переменные сочетания слов могут называться как фразеологизмами, фразеологическими единицами, фразеологическими оборотами. В таджикском языке используется чаще «фразеологические единицы», чем другие обозначения.

Каждая из этих фразеологических единиц состоит из двух и более словосочетаний. При этом они имеют устойчивое сочетание слов и сложную

семантику. Например: фразеологизм **«гули сари сабад»** состоит из трёх слов (гул, сар, сабад), но, несмотря на это имеет одно значение (уважаемый, дорогой, видный человек).

Устойчивые сочетания слов и сложная семантика выражается в структурно-переменных сочетаниях слов. Обычно структурно-составные фразеологизмы остаются неизменными, но выражают единое неразложимое понятие. Во многих случаях фразеологические единицы невозможно заменить словами, имеющими одинаковое значение или похожими по смыслу. Например: **«гурги борондида» -** (опытный человек) нельзя заменить **«гурги барфдида, гови борондида».** В этом случае фразеологические единицы не только теряют свою ценность, но и меняют свою семантическую структуру.

Другое свойство этих устойчивых словосочетаний состоит в том, что состав слова не изменяется, т.е. не подлежит инверсии. Если мы поменяем местами слова в словосочетаниях, логическое значение фразеологических единиц полностью изменится и даст нелогическое понятие. Например: **«рости гап»** является фразеологической единицей, но **«гапи рост»** является простым синтаксическим словосочетанием.

Семантическая сторона фразеологических единиц может выступать в форме одного слова, а во фразеологизмах напротив, слово не только выражает предмет, признак, действие и состояние, но и имеет разные образно-эмоциональные особенности. Например: словосочетание – **«коҳҳои кӯҳнаро бод додан»** (вспомнить старые высказывания), **«аз касе дил шустан»** (не надеятся ни на кого), **«салмаи сақат»** (чрезмерно лищние вещи) и другие словосочетания подобно этому могут выражать чувства человека.

Большинство фразеологизмов в таджикском языке имеют образно-эмоциональную особенность и служат для выражения образа или чувств. Например: **«Кафши касеро пеш гузоштан»** (выпроводить или выгнать кого-либо), по старой таджикской традиции когда провожают уважаемого или дорогого человека – обувь ставят перед уходом этого человека – **«кафши касеро пеш гузоштан».** Другие примеры **«нони касеро нимта кардан»** (заразить, обанкротить кого-либо), **«сояи касеро аз девор тарошидан»** (ненавидеть кого-то очень сильно) имеют разные художественные свойства.

Таким образом, устойчивые словосочетания служат для выражения образно-эмоциональных чувств. Эти словосочетания, состоящие из двух и более слов и имеющие семантическую целостность,а также выражающие экспрессивно-эмоциональные чувства, называются фразеологизмами. С точки зрения семантики фразеологические единицы не могут разделятся и имеют свои особенности :

1. Фразеологические единицы таджикского языка являются переменными сочетаниями и заполняют лакуны языка. Семантическая особенность фразелогических единиц не совпадает со значением слов. Например: семантические словосочетания **«аз касе дил кандан»** (угасает пламя любви), **«ба чашми худ нигоҳ карда роҳ рафтан»** (смотреть на дорогу) не совпадают по смыслу.

По мнению таджикских исследователей фразеологические единицы таджикского языка обладают превосходной степенью абстрактивности. Они являются образно-эмоциональными и не переводятся на другой язык. Например: **«димоғ сӯхтан»** – обидеть, **«дил бурдан» -** полюбить, **«ҷони ширин» -** дорогой, **«оби дандон»** – разновидность конфеты и т. п.

Отличительной особенностью фразеологических единиц является то, что они всегда используются (встречаются) в переносном смысле и, наоборот, есть другие идиомы, которые переводятся и имеют прямой смысл.

2. Фразеологизмы, как и идиомы имеют образно-эмоциональную особенность, являясь устойчивыми словосочетаниями не подлежат переводу на другой язык. Например: **«афсӯс хӯрдан», «ғам хӯрдан», «савганд хӯрдан», «чашми касеро тарсондан», «муштро гиреҳ кардан»** и другие.

3. Фразеологические единицы отличаются от вышеуказанных тем, что не имеют эмоциональной особенности и не и выражают чувства. Речь идёт не об отдельных словах, а о целых словосочетанях (компонентах), которые употребляются для выражения одной и той же мысли. Например: такие словосочетания, как: **«Комитети марказӣ»** (Центральный комитет), **«Совети вазирон»** (Председательский совет), **«Ходими хизматнишондодаи илм»** (Заслуженный работник науки),

«Қаҳрамони иттифоқи Советӣ» (Герой Советского Союза), **«ба гӯш расидан»** (довести до ушей), **«ба саҳна гузоштан»** (выставить на стол) и другие. Такие фразеологические единицы переводятся и на другие языки.

Фразеологические единицы в таджикском языке с точки зрения семантики делятся на подразделы:

1. Фразеологизмы, которые выражают физическое состояние человека. Например: ***мондагиро надонистан*** – не знать усталости, ***саг барин монда шудан*** – уставать как собака, ***асп барин кор мекунад*** – уставать как лощадь, ***одами шалпар*** – усталый человек, ***биниашро пок карда наметавонад*** – хилый, ***дар пой базур истодан*** – едва держаться на ногах, ***аз пой афтодан*** – заболеть, ***як пой дар гӯр истодан*** – приближаться к смерти (доживать свои последние дни), ***аз пой ва забон мондан*** – быть при смерти, ***мондагию хастагии худро баровардан*** – (досл. перевод) снять свою усталость, развлечься (отдохнуть), ***гапи ростро гӯи, ҷонаш мебурояд*** – сказать правду выходить из себя (терять самоконтроль), ***хунаш мечӯшад*** – кровь кипит - имеет два значение не сидеть на одном месте и в гневе потерять самоконтроль.

2. Фразеологические единицы, выражающие психическое состояние, настроение и состояние человека. Например: ***хун-хун гиристан*** – плакать от всей души (рыдать), ***бо ин кор хуну ҷигар шуд*** – мучиться этой работой, ***ғазаби худро ба касе баровардан*** – рассердиться на кого-либо (гневаться на кого-либо), ***ба пои чап аз хоб хестан*** – встать с левой ногой (быть не в настроении), ***худро ба даст гирифта натавонистан*** – не сдерживать себя (не в состоянии взять себя в руки), ***дилаш ганда шуд*** – дойти до плачевного состояния (расстроиться), ***дили касеро гургон тала карданд*** – беспокоиться, волноваться, ***дар дил дарде доштан*** – иметь какие-то проблемы, **дилу гурда доштан** – иметь смелость или быть отважным.

3.Фразеологизмы, выражающие действие человека. Например: ***офтобро бо доман пӯшонида намешавад*** – не возможно скрыть истину, ***думи худро хода карда гурехтан*** – убегать в трудную минуту, ***корро сахт гирифтан*** – предъявлять большие требования к работе, ***бо ду даст ба кор часпидан*** – взяться обеими руками за дело, ***ба хама ош қати нашав*** – не суй нос не в своё дело и т.д.

4.Фразеологизмы, характеризующие поведение человека. Например: ***аз қошу қавоқаш барфу борон меборад*** – быть сердитым (иметь плохое настроение), ***нохунро аз гӯшт ҷудо карда намешавад*** – иметь близкие родственные узы, ***дасти ёрӣ дароз кардан*** – помочь нуждающимся, ***аз як гиребон сар баровардан*** – поддержать (быть один за всех и все за одного), ***дасти надомат ба сар задан*** – пожалеть, ***даст ба гиребон шудан*** - устроить скандал, ***ба худ тинҷ будан*** – иметь хорошую возможность (жить в достатке), ***дар болои сар бардошта гаштан*** – носить кого-то на руках (исполнять все прихоти, баловать), ***гулӯи касеро раған кардан*** или ***касеро розӣ кардан*** - дать кому-либо взятку, ***шушам ба даҳон омад*** – сильно устать и другие.

Фразеологические единицы, выражающие материальное положение человека. Например: ***бечорагӣ карда гаштан*** – жить в тяжелом состоянии, ***бо захми сӯзан нон хӯрдан***- зарабатывать своим трудом, ***сарам калу дилам нозук*** – одежда блестит, карман свистит, ***ба пулдор кабобу ба бепул дуди кабоб*** – богатый всегда сытый, бедный всегда голодный(сытый голодного не разумеет). Учитывая все эти особенности, выражающие материальное, поведение, действие и психическое состояние человека можно их назвать лексико-семантическими подгруппами. В таджикском и английском языках в системе фразеологических единиц выделяются многочисленные виды фразеологизмов, основу тематической классификации которых составляют другие семантические признаки. Типичные подгруппы на основе тематической общности составляют фразеологические единицы, приводимые нами выше на основе лексико-тематического анализа фразеологизмов, составляющих часть фразеологического семантического поля «Человек».

Фразеологические единицы (ФЕ) образуют значительную часть лексического состава любого языка. Формируясь на протяжении веков как один из важных элементов языка, они развивались в соответствии с его законами и правилами. Несмотря на то, что в принципе основные проблемы фразеологии одинаковы для всех языков, в каждом из них имеются свои специфические особенности, отражающие различные формы бытования (литературный, разговорный, прозы или поэзии), национальные черты и формы исторического развития.

Фразеологизмы исключительно глубоко проникли в строй языка и настолько тесно соприкасаются с элементами разных уровней, что отсутствие исследований по различным проблемам фразеологической системы языка негативно сказываются на изучении других областей, в частности лексики, морфологического и синтаксического строя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. / В.В. Виноградов Л.:ЛГУ, 1946.

2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1, Душанбе, 1973 .

3. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик, / Х. Мачидов - Душанбе, 1982.
4. Маджидов Х. К вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка. / Х.К. Маджидов - Т., 1964.
5. Иброгимов И.И. Сравнительно-сопоставительное исследование семантических фразеологизмов. / И.И. Иброгимов / Автореферат. Канд. дисс, Баку, 1964-24с.
6. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин -М.: Просвещение, 1972.
7. Маджидов Х.К вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка / Х.К. Маджидов -Т., 1964.
8. Ожегов С.И., О структуре фразеологии., / С.И. Ожегов Лексикографический сборник., выпуск 2. М.: Наука, 1967.
9. Шанский Н.М., О фразеологизме как языковой как языковой единице и предмете фразеологии. / Н.М. Шанский // В сборнике: - Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц. Тула : ТГУ, 1986.
10. Хушенова С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка., / С.В. Хушенова Душанбе, 1971.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Фразеологические единицы (ФЕ) образуют значительную часть лексического состава любого языка. Складываясь на протяжении веков как один из важных элементов языка, они развивались в соответствии с его законами и правилами. Несмотря на то, что в принципе основные проблемы фразеологии одинаковы для всех языков, в каждом из них имеются свои специфические особенности, отражающие различные формы бытования (литературный, разговорный, прозы или поэзии), национальные черты и формы исторического развития. Фразеологизмы исключительно глубоко проникли в строй языка и настолько тесно соприкасаются с элементами разных уровней, что отсутствие исследований по различным проблемам фразеологической системы языка негативно сказываются на изучении других областей, в частности лексики, морфологического и синтаксического строя.

Изучение ФЕ в таджикском и английском языках показывает, что существующие проблемы фразеологии были решены в советские времена на материале русского языка. Исследование фразеологии в русском языке связано с известным языковедом В.В. Виноградовым. По показанием анализа современного исследование фразеологии основные проблемы связанные с определением природы фразеологических сращений и их категориальные признаки, выявление закономерностей, особенности и их место в речи определены.

Таким образом, устойчивые словосочетания служат для выражения образно-эмоциональных чувств. Эти словосочетания, состоящие из двух и более слов и имеющие семантическую целостность, а также выражающие экспрессивно-эмоциональные чувства, называются фразеологизмами.

Ключевые слова: *специфические особенности, национальные черты, элементы разных уровней, фразеологические единицы, выявление закономерностей, анализ, категориальные признаки, устойчивые словосочетания, экспрессивно-эмоциональные чувства.*

PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK LANGUAGE

Phraseological units form a significant part of the lexical composition of any language. Developing over the centuries as one of the important elements of the language, they developed in accordance with its laws and rules. Despite the fact that, in principle the main problems of phraseology are the same for all languages, each of them has its own specific features, reflecting various forms of being (literary, colloquial, prose or poetry), national features and forms of historical development.

Phraseological units penetrated extremely deeply into the structure of the language and are so closely connected with elements of different levels that the lack of research on various problems of the phraseological system of the language negatively affects the study of other areas, in particular vocabulary, morphological and syntactic structure.

The study of phraseological units in Tajik and English languages shows that the existing problems of phraseology were solved on that times on the basis of the Russian language. The study of phraseology in Russian language is associated with the famous linguist V.V. Vinogradov. According to the analysis of the modern study of phraseology, the main problems associated with determining the nature of phraseological units and their categorical features, identifying patterns, features and their place in speech are identified.

Stable phrases serve to express figuratively emotional feelings. These phrases, consisting of two or more words and having semantic integrity, as well as expressing expressive – emotional feelings, are called phraseological units.

Key words: *specifical pecuilarities, national trades, elemens of different level, phraseological units, to define the rules, analyse, categorical signs, form-phrases, express-emotional feelings.*

Сведения об авторе:

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна *– Таджикский государственный университет коммерции кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языков, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. тел: (+992) 934444579,*

E-mail: zabonho@mail.ru

About the author:

***Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna** - Tajik State University of commerce, candidate of philological sciences, the Head of Languages department, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti street1/2. Tel: (+992) 934444579, E-mail: zabonho@mail.ru*

УДК 81.1

АСИММЕТРИЯИ ГРАММАТИКӢ ДАР ТАРҶУМАИ МАТНҲОИ БАДЕӢ

Мақсудов У.О.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ

Мувофиқи иттилои матншиносон ва аҳли қалам, омӯзиши матн аз доираи илми забоншиносӣ андаке хориҷ шуда, аммо ағлаби забоншиносон аҳамияти таҳқиқи онро аз лиҳози забоншиносӣ низ таъкид мекунанд. Масалан, муҳаққиқон Мусхелишвилӣ Н.Л. ва Шрейдер Ю.А. пешниҳод мекунанд, ки матн ба ҳайси як ибораи луғавӣ метавонад вазифаи аломатӣ ва алоқаро ичро намояд. Вазифаи аломатӣ - имкони истифодаи матн чун аломати воҳиди ғайризабонӣ пешбинӣ шуда, дар ҳолати мушаххас, ифода ё маънои матн мебошад. Дар мавриди вазифаи алоқа ё робита бошад, олимон ҳадс мезананд, ки мухотаб аз забони матн хуб огаҳ буда, метавонад онро бо мазмун возеҳ намояд ва маълумоте ба даст орад [9, с.79].

Лотман Ю.М. перумони нақши забон дар инкишофи сохтории матн таъкид мекунад, ки тафсири ҳодисае дар матн - баёнгари маънои дубораи он дар системаи забонӣ буда, дорои сабку услуби хоса аст. Ҳангоми ба воситаи воҳидҳои забонӣ такрор ёфтани муҳтавои ҳодиса, он бетағйир сохтори ягонаро ба худ касб мекунад ва далели ба матн мубаддал шудани ҳодиса эҳтимоли инкишофи онро меафзояд. Гузашта аз ин, системаи робитаҳои забонӣ ба таври ногузир ба тафсири робитаҳои ҷаҳони воқеӣ мегузарад» [5, с.307-308].

Леута се вазифаи асосии матнро, ки Лотман таъкид кардааст, ба таври зайл таҳлил мекунад: 1) Вазифаи аввали матн - интиқоли иттилооти доимӣ мебошад. 2) Он бештар сатҳӣ буда, тавассути усулҳои оддии таҳлил ба осонӣ фаҳмида мешавад. 3) Мухотаб матнро рамзкушоӣ мекунад ва паёми аслиро қабул мекунад [4, с.168-169]. Маълум аст, ки дар ин ҳолат рамзе, ки фиристонанда матнро бо он рамзгузорӣ мекунад ва рамзе, ки мухотаб барои кушодани паём истифода мебарад, ягона аст.

Аҳамияти ин система бо он муайян мегардад, ки чӣ гуна матн бидуни талаф ё таҳриф аз гӯянда ба мухотаб интиқол мешавад. Яъне, тамоми система ба фаҳмиши кулл равона шудааст ва ҳар гуна ихтилофи рамзии гӯянда ва мухотаб манбаи нофаҳмӣ буда, чун монеа мавриди назар қарор мегирад.

Ҳамин тариқ, дар мавриди вазифаи асосии матн сухан ронда, метавон ба хулосае расид, ки матн - воситаи интиқоли ғайрифаъоли иттилоот буда, ба ҳайси миёнарав байни гӯянда ва мухотаб мебошад. Ҳамчунин, вазифаи муҳими он бидуни талафот ва таҳриф расонидани пайғоми аслӣ ва мазмуну муҳтавои он аст.

Агар дар байни рамзҳои матни асл ва тарҷума мукотибаи як ба як ба назар нарасад, тарҷума хусусияти муодили шартӣ касб мекунад. Яъне, матни тарҷума маънои муайянро маънидод нахоҳад кард. Дар ин ҳол, тавзеҳи матни асл бо тарҷумаи баръакс, ки омили афзоиши маъно гардидааст, коҳиш меёбад. Бахтин М.М. перомуни масъалаи тарҷумаи матн дар мақолаи «Масъалаи матн» менависад, ки ҳар гуна системаи аломатро метавон рамзрезӣ кард, яъне ба системаҳои дигари аломатҳо (забони дигар - Мақсудов У.О.) баргардон кард. Аммо матн (дар қиёс бо забон чун системаи воситаҳо) ҳаргиз комилан тарҷума нашуда, балки забони ягонаи матнҳо вуҷуд надорад [2, с.309].

Матн ба ақидаи Леута дастгоҳест, ки дар он забонҳо ба ҳам бармехӯранд ва аз шиддати ихтилоф маънои нав ҳосил мекунанд [4, с.169].

Ба гуфтаи Лотман «дар амалиёти мураккаби тавлиди маъно, забон аз ифодаи маъноях ногусаста мебошад [5, с.17-18].

Маъноро матн дар маҷмӯъ ифода мекунад, зеро он дар матнҳои бадеӣ равшан мегардад.

Чунончи дар боло қайд гардид, ман шомили аломат ва воҳидҳои мухталифи забонӣ ва қонунҳои грамматикӣ буда, омӯзиши жарфи он аз лиҳози грамматикӣ басо муҳим аст. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи паҳлуҳои грамматикӣ ва нобаробарии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо истифода аз методи таҳлили қиёсӣ ҳоизи аҳамият аст.

Дар Тоҷикистон масъалаҳои муқоисаи грамматикаи забонҳои англисӣ ва тоҷикиро як қатор олимону пажӯҳишгарон ба сомон расонидаанд. Аз ҷумла, Малоҳат Шаҳобова, Мукаррама Қосимова, Парвона Ҷамшедов, Каримҷон Усмонов, Матлуба Азимова ва шогирдони эшон паҳлуҳои мухталифи грамматикаи забонҳои англисӣ ва тоҷикиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Дар аксари забонҳои дунё, хоса забонҳои гурӯҳи ҳиндуаврупоӣ исм дорои категорияҳои мухталифи морфологӣ ва синтаксисӣ мебошад. Аз ҷумла, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

категорияҳои шумора, муайянӣ ва номуайянӣ, падеж, ҷинсият аз ҷониби олимон баррасӣ шудааст. Масалан, забоншиноси шинохтаи тоҷик Шарофиддин Рустамов доир ба исм ва категорияҳои грамматикии он қайдҳои ҷолиб дорад. Ш. Рустамов чунин меҳисобад, ки категорияҳои грамматикӣ дорои ду паҳлӯянд: а) дохилӣ - маънои грамматикӣ; б) зоҳирӣ - тарзи грамматикӣ. Ӯ дар такя ба олимони рус категорияи грамматикиро дар муттаҳидии маъноӣ-грамматикӣ ва воситаи грамматикии ифодаи он маънидод кардааст [10, 52].

Категорияи ҷинсиятро Шарофиддин Рустамов дар китобаш «Исм» ҳаллу баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки категорияи номбурда дар забони тоҷикӣ мавҷуд набуда, балки танҳо бо роҳҳои ифодаи ҷинсияти табиӣ инъикос мегардад, яъне ба тариқи калимасозӣ (зан, духтар, бача), мансубияти этникӣ (коргарзан, соҳибхоназан, ӯзбекбача, армандухтар), калимаҳои иқтибосии арабӣ бо суффикси «-а» (муслима, мӯъмина, муаллима) ва исмҳои иқтибосии русӣ бо суффикси «-ка» (пионерка, санитарка, комсомолка, машинистка) ва лексикаи аслӣ (номи одам, ҳайвонот ва паррадагон: зан, мард, модагов, модахук, нарашер, мокиён) ва ғ. [10, 54].

Дар забони англисӣ низ айнан чунин ҳодиса ба назар мерасад, ба истиснои ҷинси миёна (neuter): ба тариқи калимасозӣ (woman, girl, boy), мансубияти этникӣ (schoolboy, business-lady, girlfriend), лексикаи аслӣ (man, lioness, house-wife, hostess, heroine, waitress, fireman, fisherman, nurse, secretary), ҷинси миёна (table, cup, picture, cat, wolf, dog, it) ҷинси мардона (masculine): Mr., bridegroom, son, uncle, ox, he, him; ҷинси занона (feminine): Mrs., Ms., granny, saleswoman, businesswoman, she, her.

Яке аз масъалаҳои баҳсталаби категорияи грамматикии исм - категорияҳои шумора, муайянӣ ва номуайянӣ ба шумор рафта, дар ин маврид Шарофиддин Рустамов, Малоҳат Шаҳобова, Каримҷон Усмонов ва дигарон фикру мулоҳизаҳои ҷолиб қаламдод намудаанд.

Рустамов Ш. қайд мекунад, ки категорияи шумора дар ягонагии грамматикии шакли танҳо ва ҷамъи исм зоҳир мешавад ва маҳз ин ваҳдати грамматикӣ ва воситаи грамматикии ифодаи исм аз категорияҳои семантикӣ ва функсионалӣ фарқ дорад [10, с.53].

Ҳамзамон, дар забони англисӣ категорияи шумораи исм ба қавли профессор Каримҷон Усмонов яклухтӣ ё ҷодопазирии предметҳои номбаршавандаро ифода мекунад [11, с.29]. Бояд тазаккур дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ исм дорои ду шумора мебошад: танҳо ва ҷамъ. Шумораи танҳо дар морфемаи сифрӣ ва ҷамъ дар суффикс ё морфемаҳои гуногуни ҷамъсоз зоҳир мегардад.

Дар бобати категорияи шумора дар исми забони англисӣ олимон ва муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ қайдҳои зиёд намудаанд.

Категорияи муайянӣ ва номуайянӣ низ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷониби олимону муҳаққиқони мухталифи бахши забоншиносӣ зикр шудааст. Масалан, дар мавриди категорияи номуайянии исм Рустамов Ш. қайд мекунад, ки дар ҳоли артикли «-е» (об**е** нӯшидам) бо исмҳои шумориданашаванда якҷоя омадан, маънои тафриқаи шакли танҳои исм, яъне ҷузъро аз кулл ҷудо кардан аст [10, с.61]. Аммо дар забони англисӣ артикли номуайянӣ бо исмҳои шумориданашаванда ҳамроҳ намеояд. Дар бобати омӯзиш ва таҳқиқи вижагиҳои категорияи муайянӣ ва номуайянии исм Каримҷон Усмонов дар монографияи хеш фикру андешаҳои ҷолиб қайд намудааст. Мувофиқи андешаи Рустамов Ш. артикли «-е» бо ду ҳадаф корбаст шуда, аммо аз лиҳози маънои грамматикӣ фарқ мекунад. ***Гурӯҳе*** *мерафтанд,* ***гурӯҳе*** *меомаданд (Ҷ. Икромӣ).* ***Дастае*** *аз мотамдорон куртаҳои кабуди дароз пӯшида буданд (Ҷ. Икромӣ).* Артикли «-е» дар баробари номуайянӣ ягонагии предметро низ ифода мекунад. Агар исмҳо шумурдашаванда бошанд, маънои ягонагӣ боз ҳам равшантар мегардад [3, с.96]. Дар забони тоҷикӣ шумораи «як» бо исм якҷоя омада, на танҳо ягонагии исм, балки номуайянии онро низ ифода мекунад. ***Як шаб****. Абдусаттор аз ҳавлиаш барои гӯштхарӣ баромад (Айнӣ).* Аммо баъзан шумораи «як» бо исм ва артикли «-е» ҳамроҳ омада, номуайяниро таъкид мекунад, ба шарте агар исм ба ҳайси шуморидашаванда наояд. *Мадрасаи Бадалбек дар* ***як баландие*** *воқеъ шуда буд ... (Айнӣ). Ман* ***як рӯзе*** *бо як ҳамроҳи худ аз Когон ба шаҳр омадан мехостам (Айнӣ).*

Категорияи падеж дар забони англисӣ баҳснок мебошад, зеро бархе аз олимон лозим донистаанд, то ки дар таҳқиқоти хеш қазияи мазкурро қайд намоянд. Масалан, профессор Усмонов К. дар баррасии ин масъала зикр мекунад, ки падеж - ҷиҳати ифодаи муносибатҳои мухталифи предметҳо, исм ва амал хидмат мекунад [11, с.32]. Мисол, the student’s answer - муносибати соҳибӣ матраҳ шудааст; to see Mahbuba муносибати обектии амал ва предмет зоҳир шудааст; to write with a pencil - байни амал ва предмет муносибати олотӣ ба назар расидааст. Дар забони тоҷикӣ категорияи падеж ба чашм намерасад, ба ҷузъ бандаки изофӣ ва пасоянди «-ро». Мусаллам аст, ки дар забони англисӣ 2 навъи падеж мавҷуд аст: падежи умумӣ (common case) ва падежи соҳибӣ (possessive case). Мутаносибан, ин ду навъи падеж дар забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума ба воситаи бандаки изофии «-и» маънидод мешавад: the student’s book - китоби донишҷӯ; the dog’s tail - думи саг. Дар мисоли боло падежҳои умумӣ ва соҳибӣ бо як бандаки изофии «-и» ифода шудааст. Аммо дар мавриди пасоянди «-ро» профессор К. Усмонов қайд мекунад, ки он бештар муносибати обектиро миёни исму феъл ё ҷонишин барқарор мекунад: Ман китобро мефурӯшам. - I sell the book. Ман ӯро мебинам. - I see him.

Дар забони тоҷикӣ пасоянди «-ро» нишонаи пуркунандаи бевоситаи муайян буда, дар забони англисӣ муодил надорад [11, 34].

Дар мавриди категорияи муайянӣ соҳиби «Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» чунин изҳори ақида мекунад, ки он муносибати мусоҳибро нисбати предмет ифода карда, дар нутқи гӯянда дар ду навъ инъикос мегардад: а) шунаванда аз он предмет огоҳ аст, яъне муайян аст; б) шунаванда аз он предмет воқиф набуда, он номуайян мебошад. Категорияи муайяниро аз рӯи шаш омил ва номуайяниро тибқи се омил тавсиф намудааст [11, с.35].

Ҷиҳати таъйини зуҳуроти асимметрияи категорияҳои грамматикии исм дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ намунаҳои гуногун аз тарҷумаҳои осори бадеӣ матраҳ мешавад:

Ҷадвали 1.1.

Матни асл	Тарҷума
Агар Шумо Ленинободи ***моро*** дида бошед, бояд нағз донед, ки аз тарафи шимол ***шаҳрро*** дарёи Сир давр зада мегузарад ва аз он канори дарё, аз худи лаби об дашти ***санглохе*** сар мешавад, ки хеле паҳновар буда, рафта-рафта дар таки ***кӯҳи*** Муғул ба охир мерасад [16, 02000000].	If you've been to Leninabad, you know that ***the Syr Darya*** borders the northern side of ***the city***, and that its broad, ***rocky*** shore extends all the way to the root of the Mughul ***Mountains***.

Дар ҷумалаи аввал, ҷонишини «***моро***» дар матни тарҷума аз таваҷҷуҳи тарҷумон дур мондааст, ки шояд ин ҳодисаи асимметрияи морфологӣ зери таъсири тарҷумаи семантикӣ ё функционалӣ чунин анҷом ёфтааст. Вожаи «***шаҳрро***» дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадааст ва аз сабаби бори дувум зикр шудани Ленинобод ҳангоми тарҷума бо исм ва артикли муайянӣ «***the city***» бадал шудааст. Калимаи «***санглохе***» бо артикли «-е» ифода шуда, аммо дар тарҷума бидуни артикли номуайянӣ чун «***rocky shore***» маънидод гаштааст. Асимметрияи категорияи шумораи исм байни вожаҳои «***кӯҳ***» ва «***Mountains***» ба назар расида, калимаи аввал дар шакли танҳо ва сонӣ дар шакли ҷамъ омадааст. Тарҷумаи ҷумлаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки тарҷумон аз усули таҳвил (тағйир)-и тарҷума (переводческая трансформация) хуб истифода намудааст.

Ҷадвали 1.2.

Матни асл	Тарҷума
Кӯҳи Муғул на ***пирях*** дорад ва на шаршараҳои ***пурғалоғула***, на ***бешазор*** дорад ва на ***сайди*** дурусте [16, 2].	For most of the year, there are no ***forests***, ***wildlife***, waterfalls, or even ***glaciers*** in ***these mountains***.

Дар ҷадвали 1.2. зуҳуроти асимметрияи категорияи шумора дар исм байни ибораҳои «***Кӯҳи Муғул***» ва «***these mountains***» ба назар расида, ибораи матни асл дар шакли танҳо ва муодили он ҷамъ маънидод шудааст. Ҳамзамон, калимоти «***бешазор***», «***пирях***» - «***forests***» ва «***glaciers***» дар ҳолати асимметрияи грамматикӣ қарор гирифта, вожаҳои тоҷикӣ мувофиқи услуби бадеӣ имкон дорад дар шакли танҳо оянд, аммо дар забони англисӣ зери таъсири ҳиссачаи инкории «no» акси ҳол ба назар мерасад. Лекин маънои ибораи «***For most of the year***» дар матни асл дида нашуда, онро мутарҷим шояд ҷиҳати равшанӣ андохтан илова намудааст.

Ҷадвали 1.3.

Матни асл	Тарҷума
Аммо баҳорон, ки ҳама ҷоро сабза пӯшида, ***ҳазор ранг гул*** мешукуфад, кӯҳ ***хеле серодам*** мешавад. Аксари «сайёҳон» аз бачагони шаҳр иборат буда, аввал онҳо барои ***бойчечак***, баъд аз чанд рӯз барои лолаи сурх ва сонӣ баро ревоҷ (чукрӣ) кӯҳбаронӣ мекунанд [16, 2].	However, in the spring, the mountains explode with green grass and wild flowers. ***Thousands of people***, mostly city teenagers, flock toward them in search of ***first snowdrops***, and later for tulips and rhubarb.

Дар ҷумлаи боло шумора ва шуморидашавандаи «***ҳазор ранг гул***» бо ибораи англисии «***wild flowers***» дар ҳоли асимметрияи грамматикӣ қарор гирифта, ба илова таҳти таъсири таҳвили тарҷума ибораи «***хеле серодам***» бо ибораи ҷумлаи нави «***housands of people***» ва «***бойчечак***» - «***first snowdrops***» аз лиҳози категорияҳои шумора ва падежи умумӣ ба ҳам муқобил мебошанд. Зеро ибораи «***wild flowers***» (гулҳои саҳроӣ) аз ҷиҳати маъно ва мувофиқати категорияи грамматикӣ созгор нест ё худ «***хеле серодам***» бо ибораи «***housands of people***» (*ҳазорон мардум*) ва «***бойчечак***» - «***first snowdrops***» (*нахустин бойчечакҳо*) ҳамоҳанг нестанд.

Шарофиддин Рустамов дар мавриди категорияи шумораи исм менигорад, ки барои ифодаи категорияи функционаливу сенмантикии исм на танҳо воситаҳои морфологӣ, балки воситаҳои синтаксисӣ, луғавӣ ва калимасозӣ низ истифода мешаванд. Ҳамзамон, ба маънои ҷамъи тақсимшаванда таркибҳои такрор, ки нумеративҳоро ҳам дарбар мегирад, низ дохил мешавад [10, 58]:

Ҷадвали 1.4.

Матни асл	Тарҷума
Лолаарӯсак *хирман-хирман гул* карда буд. Аз зери поямон гоҳ ***малахе*** мечасту гоҳ ***калтакалосе***, ки пӯсти баданаш ҳамранги ***санг*** буд, ширрос зада мегурехт [16, 3].	***Thousands of poppies*** were in *full bloom*… ***Grasshoppers*** flew into the air and gray ***lizards*** scrambled along the ***stones*** so quickly that they blended into to the landscape.

Дар ҷадвали 1.4. ҳодисаи дигари асимметрияи грамматикӣ байни ибораҳои «***Лолаарӯсак***» - «***Thousands of poppies***», «*хирман-хирман*» - «*full*», «***малахе***» - «***Grasshoppers***», «***калтакалосе***» -

«***lizards***» ва «***санг***» - «***stones***» ба назар мерасад, ки вожаи «***Лолаарӯсак***» дар шакли танҳо қайд шуда, аммо муодили англисии он «***Thousands of poppies***» ба наҳви ибора ва дар шакли ҷамъ маънидод шудааст, ки исботи андешаҳои боло мебошад. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки таркиби «*хирман-хирман*» ва муодили он «*full*» дар шакли ҷамъ омада, исми такрор чун воҳиди таъкидкунанда ва нишонаи фаровонии исми ҷамъ хидмат мекунад. Барҳақ, Ш. Рустамов эроди Б.Н. Ниёзмуҳаммадовро нисбат ба таҳқиқи О.Ҷ. Ҷалолов иқтибос оварда мегӯяд: «Агар як калима дар ибора ва ё ҷумла такрор ёфта бошад, ҳама вақт ҷамъро ифода кардан намегирад, вазифаи он пеш аз ҳама вобаста ба мавқеи ҳамон калима мебошад. Агар мо **ароба-ароба пахта** гӯем, худи ҳамин ибора предметри ҷамъро ифода мекунад ва агар дар ҳамин ибора исми асосӣ **пахта** дар шакли ҷамъ (пахтаҳо) омада бошад, ифодаи ҷамъ бо такрори исм гум мешавад ва калимаи такрорёфта вазифаи дигарро адо мекунад» [10, 58]. Аз ин лиҳоз, мо низ дар такя ба навиштаи Шарофиддин Рустамов чунин меҳисобем, ки на ҳамеша исмҳои дар шакли ҷамъ омада, мафҳуми ҷамъро ифода мекунанд, балки категорияи шакли ҷамъро танҳо дар мулоҳизаи жарфи мазмун ва муҳтавои матн метавон дарёфт. Ба илова, ибораи «*хирман-хирман гул*» ва «*full bloom*» аз лиҳози тарҷума ва ифодаи маъно симметрӣ мебошад, зеро дар ибораҳои тоҷикӣ ва англисӣ пасвандҳои ҷамъсоз истифода нашуда, балки такрори калима, мувофиқати таркибҳои тоҷикӣ бо исм ба қавли Б.Н. Ниёзмуҳаммадов, ҳамчунин ҳамоҳангии сифати «*full*» бо исми «*bloom*» андешаҳои болоро собит мекунанд.

Афзун бар ин, дар матни асл калимаҳои «***малахе***» ва «***калтакалосе***» дар ҳоли номуайян бо истифода аз артикли «-е» сабт шуда, аммо дар матни тарҷума вожаҳои «***Grasshoppers***» ва «***lizards***» дар шакли ҷамъ омадааст, ки падидаи асимметрияи грамматикиро собит мекунад. Ахиран, вожаи «***санг***» бо тарҷумаи англисии «***stones***» аз лиҳози ифодаи категорияи шумора дар исм ба ҳам созгор набуда, балки яке дар шакли танҳо ва дигаре ҷамъ омадааст, ки аз зуҳури падидаи асимметрияи грамматикӣ хабар медиҳад.

Ҷадвали 1.5.

Матни асл	Тарҷума
Юсуф ***чашмони калон-калони наздикбинаш***ро ба осмон дӯхта, гуфт... [16, 3].	Yusuf ***squinted up*** into the sky, saying…

Дар ибораи «***чашмони калон-калон***» муносибати исм ва таркиби «***калон-калон***» мувофиқи гуфтаҳои Рустамов Ш. созгор буда, исми асосӣ дар шакли ҷамъ ва таркибҳо нишонаи таъкид ва чигунагии исм мебошанд. Аммо чунончи ба матни тарҷума назар мекунем, вожаҳои номбурда бо ибораи феълии «***squinted up***» маънидод шуда, далолат ба зуҳуроти асимметрияи грамматикӣ мекунанд. Илова бар ин, сифати «***наздикбин***» ҳангоми тарҷума комилан аз эътибори тарҷумон дур мондааст, ки дубора инъикосгари нобаробарии грамматикӣ мебошад.

Ҷадвали 2.1.

Матни асл	Тарҷума
Азбаски ***зиндагонии кӯдакӣ ва хурдсолии*** ман дар саҳро, асосан дар ду деҳа гузаштааст ва ***ин деҳаҳо*** аз ҳам дур буда, аз ҷиҳати ***ободонӣ***, маданият ва ***урфу одат*** аз ҳам фарқ доштанд, ман мехоҳам пеш аз сар кардани ***ёддоштҳои худ*** дар бораи ***ин ду деҳа*** як қатор маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷумаиҳолӣ дода гузарам, то ки фаҳмидани ҷои ***ин ёддоштҳо*** барои ***хонандагон*** осонтар шавад [14, 5].	Since my ***childhood*** was spent in the country - to be exact, in two villages some distance apart and differing from one another in ***agriculture*** and ***culture*** - I should begin by providing some geographical, ethnographical and biographical information so that ***my reader*** may better appreciate the background to ***these memoirs*** [17, 31].

Ибора ҷузъи муҳими ҷумла ба ҳисоб рафта, тибқи таърифҳои маъмулӣ аз ду ё зиёда калимаҳо иборат аст ва онҳо аз лиҳози як қатор нишонаҳои вижаи фонетикӣ, грамматикӣ, мувофиқати маънои луғавӣ бо мусоидати воситаҳои грамматикӣ ва лексикӣ алоқаманд мегарданд. Дар ҷадвали 2.1. ибораи пайвастаи «***зиндагонии кӯдакӣ ва хурдсолӣ***» дар матни тарҷума бо як вожа ифода шудааст, ки далолат ба асимметрияи грамматикӣ дорад, аммо ҳарчанд тарҷума мантиқан дуруст анҷом ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми тарҷума аксари мутарҷимон услуби таҳвили тарҷума ва дигар методҳои маъмулро ҷиҳати муъҷазбаёнӣ истифода мекунанд. Чунончи забон ва услуби асари «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ фасеҳу равон ва ба табақаву қишрҳои мухталифи оммаи халқ возеҳ аст, лекин ҳини тарҷумаи ҷумлаи боло Ҷон Перрӣ аз такрори чанд вожаву ибораҳои тоҷикӣ худдорӣ намуда, услуби хосаи эъҷозро пеш гирифтааст. Зеро, такрори вожаву иборот дар услуби бадеии забони англисӣ хоса дар тарҷумаи ҷумлаи мазкур аз нигоҳи мутарҷим қобили қабул набудааст. Бинобар ин, вожа ва ибораҳои «***ин деҳаҳо***», «***ободонӣ***», «***урфу одат***», «***ин ду деҳа***» ва «***ёддоштҳои худ***» дар матни тарҷума такроран маънидод нашудааст ва тарҷумон зикри онҳоро лозим надонистааст, ки ҳақ бар ҷониби ӯст.

Ҳамчунин, дар ҷои дигар вожаи «***хонандагон***» (шакли ҷамъ) ҳангоми тарҷума бо ибораи «***my reader***» (шакли танҳо) ифода шудааст, ки аз вуқӯи падидаи асимметрияи грамматикӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар қисми охири ҷумла ибораи «***ин ёддоштҳо***» ва «***these memoirs***» аз ҳар ҷиҳат созгор буда, ин ҳодисаро симметрияи грамматикӣ меноманд.

Ҷадвали 2.2.

Матни асл	Тарҷума
1. Деҳаи Соктаре. ***Ин деҳа*** аз тобеоти райони Ғиждувон буда, ***як фарсах - 8 километр*** дуртар аз ***маркази район*** ва дар тарафи шарқии он, дар ***канори*** дарёи Зарафшон воқеъ аст [14, 5].	The village of Soktare was in the province of Ghijduvon, ***one farsakh (five miles)*** east of the town of ***that name***, on the ***banks*** of the Zarafshon river [17, 31].

Дар ҷумлаи боло якчанд ҳодисаҳои асимметрияи грамматикӣ ба чашм расида, аз ҷумла ибораи «***ин деҳа***» ҳангоми тарҷума ихтисор гардидааст, ҳамзамон ибораи «***маркази район***» яъне бо муодили англисии «***that name***» (он ном) далолат ба асимметрияи лексикӣ-семантикӣ мекунад. Аммо вожаи «***канор***» (шакли танҳо) бо «***banks***» (шакли ҷамъ) аз лиҳози парадигмаи морфологӣ ба ҳам муқобиланд, зеро калимаи «***канор***» дорои морфемаи сифрӣ буда, вале вожаи «***banks***» морфемаи «***-s***» касб намудааст, ки ҳар ду аз лиҳози маънои грамматикӣ ифодагари категорияи шумора дар исм мебошанд. Аммо аз ҷиҳати шумора ба ҳам тазоданд, ки ин ҳодисаро забоншиносон асимметрияи грамматикӣ гӯянд. Дар мавриди тарҷумаи ибораи «***маркази район***» бо муодилаш «***that name***» аз лиҳози маънои лексикӣ муқобиланд ва инъикосгари падидаи асимметрия мебошад.

Ҷадвали 2.3.

Матни асл	Тарҷума
Азбаски ***ин деҳа*** дар наздикии ***дарёи Зарафшон*** воқеъ шудааст ва ***аз байни деҳа*** ҳам ба номи Мазрангон як ҷӯи калон мегузарад, сероб ва обод буда, бештарини ҳавлиҳояш рӯидарачадор, ***чорбоғнок ва пурмева*** аст [14, 5].	Because of its site, and since it also had a fair-sized canal, the Mazrangon, running through it, Soktare was fertile and productive, and most of its houses boasted walled ***gardens with plenty of fruit trees*** [17, 31].

Чунончи дар ҷадвали 2.3. мебинем, ибораҳои «***ин деҳа***», «***дарёи Зарафшон***» ва «***аз байни деҳа***» дар матни тарҷума бидуни муодили англисӣ сабт гардида, ағлаби онҳо бо ҷонишини шахси сеюми танҳои «***it***» ифода ёфтаанд, ки зери таъсири тарҷумаи семантикӣ далолат ба асимметрияи грамматикӣ мекунанд. Ахиран, ибораи пайвастаи «***чорбоғнок ва пурмева***», ки аз исмҳои сохта иборатанд, дар тарҷума ба таври зайл чун «***gardens with plenty of fruit trees***» маънидод шудааст, ки далели асимметрияи морфологӣ мебошад, зеро вожаҳои ***чорбоғнок*** исми сохта аз *чорбоғ* ва *нок*, ***пурмева*** низ аз ду калима (дар шакли танҳо) таркиб ёфтааст. Аммо тарҷумаи иборотӣ мазкур аз калимаҳои содаи «***gardens***», «***plenty***», «***fruit***» ва «***trees***», ки чанде аз онҳо дар шакли ҷамъ омадаанд, ифода шудааст

Ҷадвали 2.4.

Матни асл	Тарҷума
Заминҳои ин деҳа ҳосилхез ***буда***, дар онҳо ***киштҳои гуногун мерасиданд*** ва аз шолӣ гирифта то сабзавот, ки *киштҳои* ***серобталаб мебошанд***, дар деҳа ***кишта мешуданд*** [14, 5].	The fields ***around*** this village ***were rich*** and ***produced a varied crop***, including rice and vegetables, *which* ***require a great deal of water*** [17, 31].

Дар ҷадвали 2.4. чи тавре мушоҳида мекунем, мазмун ва муҳтавои матни асл дар замони ҳозира нақл шуда, гарчанде замони тарҷумаи матн тахминан пас аз 50-60 сол анҷом ёфтааст, аз ин лиҳоз мутарҷим онро дар замони гузашта маънидод намудааст, ки худ далолат ба асимметрияи грамматикии ҳудуди замони феълӣ дорад. Аз ҷумла, феълҳои «***буда***», «***мерасиданд***» ва «***мебошанд***» дар замони ҳозира ва «***were rich***» ва «***produced***» дар замони гузашта ифода шудаанд. Ҳамзамон, асимметрияи категорияи шумора дар исм чун «***киштҳои гуногун***» - «***varied crop***» ба назар расида, аммо аз ҷиҳати маъно симметрия мебошад. Лозим ба таъкид аст, ки вожаи «***серобталаб***» дар вазифаи сифат омада, аммо дар тарҷума ба ҳайси ибораи феълӣ чун «***require a great deal of water***» (*миқдори калони обро талаб мекунад*) маънидод шудааст, ки ба зуҳури асимметрияи грамматикӣ шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 2.5.

Матни асл	Тарҷума
Бошандагони ин деҳа аз ҷиҳати ирқ ба номи тоҷикон, арабон, урганҷиён ва хоҷагон - асосан ба чор ҷамоа тақсим ёфта, ***хоҷагон*** ба номи ***миракониҳо***, ***сайидатоиҳо***, ***ғиждувониҳо*** ва ***соктарегиҳо*** - чор қабиларо ташкил медоданд [14, 5].	***The populace*** was made up of four ethnic groups: Tajiks, Arabs, Urganchis, and Khojas. The ***khojas*** in turn constituted four clans: ***Mirakoni***, ***Sayid-Atoyi***, ***Ghijduvoni***, and ***Soktaregi*** [17, 31].

Дар мисоли ҷадвали 2.5. ибораи «***Бошандагони ин деҳа***» бо вожаи «***The populace***» аз лиҳози маъно симметрӣ қайд шуда, аммо аз нуқтаи назари грамматикӣ калимаи «***бошандагон***» дар шакли ҷамъ ва «***populace***» аз сабаби исми ҷомеъ будан, дорои морфемаи сифрӣ мебошад, аммо ибораи «***ин деҳа***»-ро артикли муайянии «***the***» ифода намудааст, ки ин ҳама далолат ба ҳодисаи асимметрияи грамматикӣ доранд. Ҳамчунин, асимметрияи категорияи шумора дар исмҳои «***миракониҳо***», «***сайидатоиҳо***», «***ғиждувониҳо***» ва «***соктарегиҳо***», ки дорои морфемаи «-ҳо» мебошанд, зоҳир гаштааст, вале дар матни тарҷумаи калимоти «***Mirakoni***», «***Sayid-Atoyi***», «***Ghijduvoni***» ва «***Soktaregi***» бо морфемаи сифрӣ ва ба наҳви исми хос маънидод шудаанд, лекин тарҷумаи калимаҳои «***хоҷагон***» ва «***khojas***» дар ҷумлаи мазкур аз ҷиҳати грамматикӣ симметрӣ мебошанд.

Ҷадвали 2.6.

Матни асл	Тарҷума
Аҳолии аслӣ-қадимии ин деҳа тоҷикон ва хоҷагони соктарегӣ буда, урганчиён аз Урганч, миракониён аз Машҳад, ғиждувониён аз қалъаи Ғиждувон, сайидатоиҳо аз Сайидато ном деҳаи райони Шофирком ***муҳоҷир шуда омадагӣ буда***, арабҳо аз боқимондагони муҳоҷирони араб ***ба шумор мерафтанд*** [14, 5].	***The original inhabitants*** of the village were Tajiks and Soktaregi Khojas; the Urgenchis ***had come*** from Urgench, the Mirakonis from Mashhad, the Ghijduvonis from Castle Ghijduvon, the Sayid-Atoyis from a village called Sayid-Ato in Shofirkom province, and the Arabs were ***reputedly*** the remnants of the early Arab settlers [17, 31].

Тарҷумаи ҷумлаи боло ба истиснои баъзе вижагӣ ва аломатҳои зуҳуроти асимметрияи грамматикӣ, мутабаҳҳирона анҷом ёфтааст. Ба ин минвол, аз нигоҳи категорияи шумора дар исм вожаи «***аҳолӣ***» исми ҷомеъ буда, бидуни морфемаи «***-ҳо***» омадааст, аммо муодили англисиаш «***inhabitants***» дар ҳоли бидуни морфемаи «***-s***» сабт шудан, маъноҳои «***истиқоматкунанда, сокин, бошанда*** ва ғ.»-ро ифода мекунад, ки аз лиҳози маъно муқобили вожаи «***аҳолӣ***» аст. Аз ин хотир, тарҷумаи ҷумлаи номбурда мазмунан бо матни асл ҳамоҳанг мебошад. Вале ибораи омехтаи «***муҳоҷир шуда омадагӣ буда***» аз хабари номии «***муҳоҷир шуда***» ва сифати феълии тарзи мафъулии «***омадагӣ буда***» дар матни тарҷума бо таркибҳои аналитикӣ, сифати феълии тарзи фоъилии «***were ... had come***» (Participle II) ва навъи субектӣ ё ғайриобектии «***come***» дар ҳолати асимметрияи грамматикӣ қарор дошта, аммо ибораи «***муҳоҷир шуда***» дар тарҷума возеҳ баён нашудааст. Ба илова, дар матни тарҷума зарфи «***reputedly***» (*умуман, дар маҷмуъ*) ва сифати «***early***» (*пешин, қаблӣ*) ба наҳви баён ва тавзеҳи матни асл изофатан истифода шудаанд, ки аз зуҳури падидаи асимметрияи грамматикӣ дарак медиҳад.

Ҷадвали 2.7.

Матни асл	Тарҷума
Забони аҳолии ин деҳа ***асосан*** тоҷикӣ буда, аз хоҷагон сайидатоиҳо ӯзбекӣ гап мезаданд ва ***бар хилофи одати арабони дигар***, арабони ин ҷо ҳам ***ба забони ӯзбекӣ гуфтугузор менамуданд*** [14, 5].	The language of the inhabitants was ***for the most part*** Tajik, though the Sayid-Atoi Khojas spoke, and the local Arabs, ***unlike those elsewhere***, ***habitually used Uzbel*** [17, 31-32].

Дар ҷадвали 2.7. зарфи «***асосан***» дар матни тарҷума ба наҳви ибораи зарфии «***for the most part***» дар ҳоли асимметрия қарор дошта, мутарҷим метавонист бо як вожаи танҳои «***mostly***» ифода кунад, аммо ибораи зарфӣ низ аз лиҳози услуби бадеӣ дар адабиёти англисӣ роиҷ аст. Афзун бар ин, тарҷумаи англисии ибораи «***бар хилофи одати арабони дигар***» зери таъсири таҳвили тарҷума ва тарҷумаи семантикӣ хуб анҷом ёфтааст, вале вожаи «***арабон***» бо ишорачонишини «***those***» ифода шуда, боиси сар задани асимметрияи грамматикӣ гаштааст. Дар охир, ибораи «***ба забони ӯзбекӣ гуфтугузор менамуданд***» ба англисӣ «***habitually used Uzbek***» (*маъмулан ӯзбекӣ истифода мекарданд*) муродифмаъно буда, аммо боз ҳам зуҳуроти асимметрияи грамматикӣ миёни феълҳои «***гуфтугузор менамуданд***» ва «***used***» таҳти таъсири тобиши маъноии сифати нисбии «***ӯзбекӣ***» ва тарҷумаи лексикӣ-семантикӣ аён шудааст.

Ҷадвали 2.8.

Матни асл	Тарҷума
Касби асосии аҳолии ин деҳа ***деҳқонӣ*** буда, бештаринашон ***камзамин*** ва ***безамин буданд*** [14, 5].	The basic ***occupation*** of the inhabitants was ***farming***, most of them ***being smallholders*** or ***landless peasants*** [17, 32].

Бояд қайд намуд, ки тарҷумон мазмун ва муҳтавои вожаи «***касб***»-ро чун «***occupation***» моҳирона маънидод намуда, ҳамзамон шарҳи калимаҳои «***камзамин***» ва «***безамин***»-ро ба англисӣ «***smallholders***» ва «***landless peasants***» ифода намудааст, ки шоистаи таҳсин аст. Лекин дар ҷумлаи мазкур якчанд зуҳуроти асимметрияи грамматикӣ рӯй додааст, аз ҷумла сифати феълии «***being***» ва исми «***smallholders***» дар ҷумла яҷоя ба вазифаи хабари номӣ омада, аммо муодили тоҷикии он аз лиҳози грамматикӣ на сифати феълӣ, балки феъли замони гузашта мебошад, гарчанде вазифаи хабари номиро адо кардааст. Илова бар ин, калимаи «***smallholders***» ва ибораи «***landless peasants***» дар шумораи ҷамъ бо морфемаи ҷамъсози «***-s***» тарҷума шуда, вале муодили тоҷикии онҳо ба намуди сифати сохтаи нисбии «***камзамин***» ва «***безамин***» қайд гаштааст, ки аз нуқтаи назари сохти морфологӣ, гурӯҳи калимаҳои тоҷикӣ ба вазифаи сифат ва гурӯҳи калимаҳои англисӣ ба вазифаи исм корбурд шудаанд ва гуфаҳои болоро дар бобати асимметрияи морфологӣ собит мекунанд.

Чӣ тавре профессор Каримҷон Усмонов дар «Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» таъкид мекунад: «***Сифати феълии I*** дар забони англисӣ мисли герундий морфемаи «***-ing***» дорад ва дар ду шакли категориалӣ, ки ба категорияи тартиб дохил мешаванд, истифода мегардад. Бар хилофи сифат, он хосияти на исм, балки хосияти сифату феълро дорост. Хосияти сифатии Participle I он аст, ки дар ҷумла мисли сифат ба вазифаи синтаксии муайянкунандаи препозитивӣ ё постпозитивӣ омада метавонад» [11, с.186]. Масалан, дар ҷумлаи боло сифати феълии «***being smallholders***» вазифаи синтаксии ҳоли постпозитивиро ичро кардааст. Дар асл, Participle I дар забони англисӣ ду шакл дорад: перфектӣ ва ғайриперфектӣ. Шакли перфектии Participle I тибқи маълумоти Усмонов К. асосан дар

вазифаи ҳол омада, ҳамзамон шакли ғайриперфектии он метавонад дар ду вазифа ояд: муайянкунанда ва ҳол (ҳамон ҷо).

Малоҳат Шаҳобова дар бобати Participle I (сифати феълии замони ҳозира) менигорад, ки он дар ҷумла ба вазифаҳои муайянкунанда ва ҳол ба кор меояд [13, с.302].

Ҷадвали 2.9.

Матни асл	Тарҷума
Бештарини заминҳои мулки ин деҳа ***аз миракониҳо дар дасти ду хонавода буд***, ки онҳоро қозибачаҳо ва мутаваллиҳо ***мегуфтанд*** [14, 5].	Most of the larger properties ***were owned by two Mirakoni families*** who ***were known*** locally as Qozibacha («kadi's sons») and Mutavalli («superintendants») [17, 32].

Умуман, дар забони англисӣ феълҳоро тибқи раванди амал ба обектӣ ва субектӣ ҷудо мекунанд, зеро феъле, ки амалаш ба пуркунанда равона аст, обектӣ ё гузаранда мебошад. Аммо феълҳое, ки бо мубтадо робитаи заиф доранд, субектӣ ё монда номида мешавад. Ба илова, дар забони тоҷикӣ феълҳое, ки пуркунандаи бавосита ва бевосита доранд, гузарандаанд. Дар забони англисӣ гуруҳи феълҳое, ки дорои пуркунандаи бепешоянд, пуркундаи бавосита ва бевоситаанд, гузаранда мебошанд. Вале баъзе феълҳо ҳар ду вазифаро адо мекунанд. Феълҳое, ки бо пешоянд якҷоя меоянд, бештар чун монда шинохта мешаванд. Ҳамзамон, феълҳое, ки бо сифат ва зарф якҷоя меоянд, монда мебошанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, феълҳои гузаранда дорои тарзҳои фоилӣ ва мафъулӣ буда, аммо феълҳои монда танҳо тарзи фоилӣ доранд. Илова бар гуфтаҳои боло феълҳои забони англисӣ боҳудуд, беҳудуд, омехта, валентнок мешаванд. Дар мавриди феълҳои боҳудуд бояд қайд кард, ки аз лиҳози луғавӣ ба амали анҷомёфта далолат мекунанд, аммо феълҳои беҳудуд ба номуайянии ҳудуди амал шаҳодат медиҳанд. Феълҳои омехта бошад, ҳамаи вижагиҳои феълҳои боҳудуд ва беҳудудро ба худ касб намудаанд. Илова бар ин, феълҳо аз рӯи валентнокӣ: яквалентӣ, дувалентӣ ва севалентӣ мешаванд.

Ибораи «аз мираконихо ***дар дасти ду хонавода буд***» дар шакли феъли монда ва тарзи фоилӣ аст, аммо дар матни тарҷума «***were owned by*** two Mirakoni families» бо истифода аз феъли гузаранда ва тарзи мафъулӣ маънидод шудааст. Бинобар ин, ҳодисаи мазкурро асимметрияи морфологӣ мегӯянд. Дар мисоли дигар, феъли «***мегуфтанд***» гузаранда буда, аммо дар матни тарҷума ибораи «***were known***» ифодагари ду мафҳум: гузаранда ва монда буда, дар ин минвол ба шакли феъли монда дарҷ шудааст, зеро дар тарзи мафъул омадааст.

Ҷадвали 2.10.

Матни асл	Тарҷума
Камзаминҳо ва ***безаминҳо*** чоряккорӣ, ятимӣ ва ё ба ягон касби дигар ***машғулӣ менамуданд*** [14, 5].	The ***smallholders*** and ***landless engaged in*** sharecropping (choryak-kori), seasonal and maintenance ***labor***, or other odd jobs [17, 32].

Яке аз василаҳои маъмули сохтани исми амал дар забони англисӣ ба феъл илова намудани пасванди «-ег» мебошад. Чи тавре дар ҷумлаи боло мушоҳида мекунем, вожаи «***smallholders***» чун исми амал сабт шуда, он дорои пасванди «-ег» аз сифати «***small***» ва феъли «***hold***» + ***er*** иборат аст. Аммо чунончи аз тарҷумаи матн равшан мегардад, вожаи «***камзаминҳо***» ва «***безаминҳо***» сифатҳои сохта аз «***кам***» ва «***бе***» + «***замин***» буда, дар ҷумлаи мазкур ба ҳайси исми амал маънидод шудааст, зеро бидуни исм ва бо пасванди «***-ҳо***» омада, бо муодили англисии «***smallholders***» ва «***landless***» дар ҳолати асимметрияи грамматикӣ қарор доранд. Ҷои дигар, феъли таркибии номии «машғулӣ менамуданд» ҳини тарҷума ба англисӣ бо феъли пурра ё асосӣ «***engaged in labor***» ифода шуда, аз лиҳози истифодаи анвои феълӣ ба ҳам созгор нестанд ва баёнгари падидаи асимметрияи морфологӣ мебошанд. Аммо перомуни феъли ёридиҳандаи «намудан» дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин маълумот қайд шудааст: 1. *намоён кардан, нишон додан, ба назар намоён кардан*; 2. *ба назар намоён шудан; ба назар тофтан, намоён шудан, зоҳир гаштан, дида шудан*: *…тахминан сисола менамуд; ба назар намудан; ба назар тофтан*; 3. *ҳамчун феъли ёридиҳанда дар феълҳои таркибии номӣ ба ҷои «кардан» меояд: афзун намудан, мафтун намудан, сар намудан, табассум намудан; такрор намудан, сайр намудан.* Аз шарҳи феъли номбурда маълум мегардад, ки он дар забони тоҷикӣ ба вазифаи феъли ёридиҳанда дар феълҳои таркибии номӣ омада, бо феъли асосии «***engaged in***» дар ҳоли асимметрия қарор дорад.

Ҷадвали 2.11.

Матни асл	Тарҷума
Бештарини тоҷикон аз ***заминҳои амлок***, яъне ***заминҳои подшоҳиро киштукор мекарданд*** ва бештарини урганҷиён ***майдабаққолӣ доштанд*** [14, 5].	Most of the Tajiks ***worked on*** the ***Emir's estates***, and the Urgenchis ***were*** mostly ***retail grocers*** [17, 32].

Дар ҷадвали 2.11 ибораи «***заминҳои амлок, яъне заминҳои подшоҳӣ***» ба таври мӯъҷаз чун «***Emir's estates***» бо ҳирфаи баланди тарҷумонӣ анҷом ёфтааст, ки боиси таҳсин мебошад, аммо аз лиҳози қиёс ва муқобалаи грамматикӣ далолат ба зуҳуроти асимметрияи грамматикӣ дорад. Яъне, ибораи «***заминҳои амлок***» дар матни тарҷума мустақиман тарҷума нашуда, балки дар якҷоя бо

ибораи «***заминҳои подшоҳӣ***» чун «***Emir's estates***» (заминҳои мулки амирӣ) тавзеҳ шудааст, аммо Ҷон Перрӣ бо истифода аз методи таҳвили тарҷума онро ба таври муъҷазбаёнӣ анҷом додааст.

Бояд тазаккур дод, ки ҳодисаи нобаробарии ҳудудҳои замон миёни феълҳои «***киштукор мекарданд***» ва «***worked on***» ба чашм мерасад, ки дар мисоли аввал замони гузаштаи давомдор ё худ нақлӣ ва дигар замони гузаштаи анҷомёфта дарҷ гардидааст, ки шаҳодат ба ҳодисаи асимметрияи грамматикӣ медиҳад. Ба илова, чунончи дар боло қайд гардид, феъли «***кардан***» низ ба мисли феъли «***намудан***» ба намуди афъоли ёридиҳанда ворид шуда, феълҳои таркибии номӣ месозад: *кор кардан, нигоҳ кардан, пайдо кардан, саъй кардан, тасдиқ кардан, тез кардан, хизмат кардан, ҷанг кардан ва ғ.* Аз ин ҷиҳат, феъли таркибии номии «***киштукор мекарданд***»-ро наметавон чун феъли асосӣ шуморид, вале дар матни тарҷума он бо феъли асосӣ маънидод шудааст, ки далолат ба падидаи асимметрияи грамматикӣ дорад. Илова ба мисолҳои боло, ибораи «***майдабаққолӣ доштанд***» бо «***were retail grocers***» аз лиҳози таркибҳои грамматикӣ ба ҳам созгор набуда, боиси зуҳури асимметрияи морфологӣ гаштаанд, зеро ибораи «***майдабаққолӣ доштанд***» феъли таркибии номӣ буда, «***were retail grocers***» ба ҳайси хабари номӣ, ҳамчунин сифати «***майдабаққолӣ***» бо исми амали «***retail grocers***» аз нигоҳи ҳиссаҳои нутқ муқобил аст.

Ҷадвали 2.12.

Матни асл	Тарҷума
Хоҷагон, хусусан хоҷагони ***мираконӣ*** ва ***гиждувонӣ***, ***ба дуохонӣ ҳам машғулӣ мекарданд***; мардум ***беморон ва девонагонро*** аз атроф ба хонаҳои онҳо ***меоварданд*** ва онҳоро ба сари беморони барҷомондаи худ бурда мехонданд ва бо ҳамин восита ба *он беморон* «***шифо***» ***меҷустанд*** [14, 5].	The khojas, especially the ***Mirakonis*** and ***Ghijduvonis***, also ***had a sideline in prayer healing***: ***the sick*** and ***crazed were brought*** from everywhere around to their houses, where they recited prayers over them in order ***to cure*** *them* [17, 32]

Чун мисолҳои қаблӣ дар ҷумлаи боло такроран падидаи асимметрияи грамматикӣ байни вожаҳои «***мираконӣ***», «***гиждувонӣ***» ва «***Mirakonis***», «***Ghijduvonis***» ба назар расида, калимаҳои матни асл ба вазифаи сифати нисбӣ ва калимаҳои матни тарҷума ба наҳви исм (шакли ҷамъ) сабт шудаанд. Аммо ибораи «***ба дуохонӣ ҳам машғулӣ мекарданд***» дар тарҷума бо муодили «***had a sideline in prayer healing***» аз лиҳози маънои грамматикӣ ба ҳам тазод буда, ин падида дар феълҳои мондаи «***машғулӣ мекарданд***» ва гузарандаи бавоситаи «***had a sideline in prayer healing***» инъикос шудааст. Зеро, феъли англисии «***have***» ба гуруҳи феълҳои омехтаи гузаранда ва монда дохил шуда, ҳангоми ба вазифаи ёридиҳанда омадан, монда ҳисобида мешавад, аммо дар ҳоли феъли мустақил дарҷ шудан, ҳам гузаранда ва ҳам монда мебошад. Масалан, дар ҳоли доштани пуркунандаҳои бавосита ва бевосита чун феъли гузаранда қайд шуда, ҳангоми бо пешоянд якҷоя шудан ё дар тарзи мафъулӣ ифода шудан, монда ҳисобида мешавад.

Ҷадвали 2.13.

Матни асл	Тарҷума
Хоҷагони солхӯрда ҳар пагоҳ дар масҷид баъд аз намози бомдод бо овози баланд «***авроди фатҳия***» ***ном*** дуоеро бо як овоз ва ба оҳанги махсусе ***мехонданд***. Ба умеди ин дуоро ***шунида*** «***шифо ёфтан***» ***беморон*** ва ***нимбеморон*** аз деҳоти атроф ҳар пагоҳ ба ин ҷо ***гирд меомаданд*** [14, 5].	Every morning in the mosque, after the dawn prayer, the older Khojas ***used to chant*** aloud a prayer with its own peculiar cadence ***called*** the ***avrodi fathiya***; ***the sick*** and ***the not-so-well*** from outlying villages ***would gather*** here every morning in hopes of ***being cured*** merely ***by hearing*** this prayer [17, 32].

Дар ҷадвали 2.13. таҳвили тарҷума бо истифода аз усули транслитератсия (баргардон) ибораи «***авроди фатҳия***» бидуни шарҳу тавзеҳ вориди матни тарҷума шудааст, ҳарчанд устод С. Айнӣ қайд намудаанд, ки он номи дуо мебошад.

Агар дар сифати феълӣ хусусиятҳои морфологии замон, тарз, намуд ва вобастакунии феълӣ заиф шавад, он аввал ба сифат (таклифи пухта, буррандатар аз теғ), сипас ба исм мегузарад (нависанда, шунаванда) ва хусусиятҳои асосии ҳиссаҳои нутқи зикршударо мегирад [3, 191-192]. Аз ин лиҳоз, сифати феълии «***ном***» ба вазифаи исм омада, муодили англисиаш «***called***» чун сифати феълии замони гузашта бар он муқобил мебошад. Феъли «***мехонданд***» дар ҷумла ифодагари маънои грамматикии ҳудуди замони гузаштаи давомнок буда, ҳангоми тарҷума дар якҷоягии феълҳои модалии «***used to***» ва пурраи «***chant***» маънидод шудааст.

Сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ шакли номии феъл ба ҳисоб рафта, ба ҳайси аломати исм дар замонҳои ҳозира, гузашта, ҳозира-оянда ва оянда меояд. Чи тавре равшан мегардад, сифати феълии «***шунида***» дар замони ҳозира дарҷ шуда, ҳини тарҷума тавассути герундий «***hearing***» самти фоилӣ маънидод шудааст, ки далолат ба падидаи асимметрияи морфологӣ дорад. Аммо масдари «***шифо***

ёфтан» дар тарҷума ба василаи самти мафъулии герундий «***being cured***» ифода шудааст, ки ба зуҳури асимметрияи грамматикӣ шаҳодат медиҳад. Бояд қайд намуд, ки шакли ғайриперфектии герундий «***hearing***» амали паиҳами замони мушаххасро баён намуда, ҳамзамон шакли перфектии герундий «***being cured***» амали ояндаро ифода мекунад.

Ҳодисаи дигари асимметрияи грамматикӣ, хоса категорияи шумора дар исм миёни калимаҳои «***беморон***» - «***the sick***» ва «***нимбеморон***» «***the not-so-well***» аз рӯи морфемаи «-он» ва морфемаи сифрӣ рӯи кор омадааст. Ахиран, феъли «***ғирд меомаданд***» аз нигоҳи маънои грамматикӣ дорои шакли ҳудуди замони гузаштаи давомнок буда, бо феълҳои модалии «***would***» ва асосии «***gather***» маънидод шуда, феъли модалии «***would***» тибқи қонунҳои имлои забони англисӣ ба амали ҳанӯз оғоз нашудаи замони гузашта далолат мекунад, ки аз рӯи маънои грамматикӣ ин феълҳо ба ҳам тазоданд.

Асимметрияи грамматикӣ дар тарҷумаи осори манзум низ ба назар мерасад. Дар тарҷумаи «Гузидае аз достонҳои Маснавии Мавлавӣ бо тарҷумаи инглисӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддин Балхӣ, ки он ба намуди назм таълиф шудааст, метавон мисолҳои зиёдро бо методи қиёс ва муқобалаи грамматикӣ матраҳ намуд. Масалан, дар достони «Заргар ва тарозу (The goldsmith and scales)» (таҳти шумораи 23) зуҳуроти зиёди грамматикӣ ба назар расидааст:

Ҷадвали 3.1.

Матни асл	Тарҷума
Он яке омад ба пеши заргаре, Ки *тарозу* ***дех***, ки ***барсанҷам*** *заре*. Гуфт: «***Хоҷа! Рав,*** *маро ғирбол нест*», ***Гуфт***: «Мизон дех, бар ин тасхур маист». ***Гуфт***: «Ҷорӯбе надорам дар дукон», ***Гуфт***: «Бас, бас! ***Ин мазоҳикро бимон***. Ман ***тарозуе***, ки мехоҳам, бидех, Хештанро кар макун, ***ҳар сӯ маҷех***». Гуфт: «***Бишнидам сухан***, кар нестам, То напиндорӣ, ки бемаънистам! ***Ин шунидам***, лек пирӣ муртаъиш, ***Даст ларзон***, ҷисми ту номунтаъиш. В-он зари ту ҳам қурозай хурд мурд, Даст ларзад, пас бирезад ***зарри хурд***. Пас ***бигӯйӣ***: «***Хоҷа ҷорӯбе биёр***, То ***бичӯям*** *зарри худро* дар ғубор». Чун бирӯбӣ, хокро ҷамъ оварӣ, ***Гӯиям ғалбер хоҳам, эй ҷарӣ***! Ман зи аввал дидам охирро тамом, Ҷойи дигар рав аз ин ҷо, вассалом» [15, 29-30].	A man went to a goldsmith, ***asking for*** *scales* ***to measure*** *his gold*. ***The goldsmith said***: «*I have no sieve*!» ***And the man said***: «Don't be funny. I asked for scales.» ***The former said***: «I have no broom in the shop.» ***And the latter said***: «Stop it; ***joking is enough***.» «Give me ***the scales*** that I have asked for ***and*** don't pretend ***to be deaf***, and don't ***beat about the bush***!» The former said: «***I heard you*** and I am not deaf, and don't imagine that I am stupid.» «***I heard you*** but you are a trembling old man; ***your hands are shaking***, and your body is weak.» «Your gold, too, is tiny and ground, and as your hands tremble, ***they*** will fall down.» «Therefore, ***you should have asked me for a broom***, ***to collect*** *your gold* fillings in the dust.» «And when you sweep it with the dust, ***you would then ask me for a sieve***.» «Thus I deduced the end from the beginning, therefore you had better go elsewhere, that's all.»

Тарҷумаи мисраи аввал комилан бо матни асл мувофиқ аст, аммо дар мисраи дувум якчанд ҳодисаи асимметрияи грамматикӣ ба чашм мерасад. Феъли «***дех***» дар шакли сиғаи амрӣ сабт шуда, дар матни англисӣ ба намуди феъли замони ҳозираи давомдор «***asking for***» омадааст. Ҳамчунин, вожаҳои «***тарозу***» ва «***scales***» аз лиҳози категорияи ҷамъбандӣ муқобил мебошанд, зеро исми «***scales***» ба гуруҳи калимаҳои ҷуфт дохил шуда, ҳамеша дар шакли ҷамъ меояд. Дар мисоли дигар феъли замони ҳозираи «***барсанҷам***» бо масдари «***to measure***» аз лиҳози морфологӣ тазод аст. Асимметрияи категорияи номуайянӣ миёни вожаҳои «***заре***» ва «***his gold***» рӯи кор омада, дар матни асл калимаи «***заре***» бо истифода аз артикли номуайянии «-е» дар ҳолати номуайян қарор дошта, аммо «***his gold***» (тиллои ӯ) дар ҳоли муайян мебошад, зеро ҷонишини соҳибии «***his***» далолат ба соҳибият ва дар вазифаи муайянкунанда дарҷ шудааст.

Он яке омад ба пеши заргаре,
A man went to a goldsmith,
Ки тарозу ***дех****, ки* ***барсанҷам*** *заре.*
asking for *scales* ***to measure*** *his gold.*

Дар байти дувум вожаҳои «***Хоҷа! Рав*** ...» дар матни тарҷума зери таъсири морфологияи семантикӣ маънидод шудааст. Афзун бар ин, «***Хоҷа! Рав,*** *маро ғирбол нест*» ҷумлаи мураккаб буда, аммо дар матни тарҷума чун ҷумлаи сода маънидод шудааст, ки аз вуқӯи падидаи асимметрия шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон, як қатор калимаву иборoти англисӣ аз ҷумла «***The goldsmith said***», «***And the man said***», «***The former said***» ва «***And the latter said***» бо муодили ягонаи тоҷикии «***Гуфт***» аз нигоҳи маъно ва сохти грамматикӣ тазоданд.

*Гуфт: «**Хоҷа! Рав,** маро ғирбол нест»,*

***The goldsmith said**: «I have no sieve!»*
Гуфт: «Мизон деҳ, бар ин тасхур маист».
***And the man said**: «Don't be funny. I asked for scales.»*

Дар байти севум, мисраи «***Ин мазоҳикро бимон***» дар сиғаи амрӣ омада, вожаи «***мазоҳик***» дар шакли ҷамъ ва феъли «***бимон***» ба наҳви сиғаи амрӣ сабт шудааст, аммо муодили англисиаш «***joking is enough***» чун ҷумлаи хоҳишӣ маънидод шудааст, ки далолат ба асимметрия дорад.

*Гуфт: «Бас, бас! **Ин мазоҳикро бимон**.*
*And the latter said: «Stop it; **joking is enough**.»*

Дар байти чаҳорум, ҳодисаи асимметрияи категорияи муайянӣ ва номуайянӣ байни вожаҳои «***тарозуе***» ва «***the scales***» рӯй дода, артикли номуайянии «***-е***» дар матни асл ва муайянии «***the***» дар матни тарҷума ба ҳам муқобил мебошанд. Ибораи «***Хештанро кар макун***» аз феъли гузаранда таркиб ёфта, аммо феъли «***to be deaf***» монда мебошад. Ҳамзамон, ибораи «***ҳар сӯ маҷеҳ***» бо муодили англисии «***don't beat about the bush***!» дар ҳоли симметрӣ қарор доранд. Яъне, ибораи рехтаи британии «***beat about the bush***» тибқи тафсири луғати Оксфорд ба маънои *to talk about something for a long time without coming to the main point (дар бораи чизе тӯлонӣ бе ҳадаф гап кардан, яъне сафсата ё ҳазён гуфтан), масалан «**Stop beating about the bush and tell me what you want (Сафсатагӯиро бас кун ва чизе мехоҳӣ бигӯ)**».*

*Ман **тарозуе**, ки мехоҳам, бидеҳ,*
*«Give me **the scales** that I have asked for*
*Хештанро кар макун, **ҳар сӯ маҷеҳ**».*
***and** don't pretend **to be deaf**, and don't **beat about the bush**!»*

Чунончи мулоҳиза мекунем, дар ибораҳои «***Бишнидам сухан***» ва «***I heard you***» вожаҳои «***сухан***» ва «***you***» аз лиҳози семантика ба ҳам тазоданд.

*Гуфт: «**Бишнидам сухан**, кар нестам,*
*The former said: «**I heard you** and I am not deaf,*

Дар байти шашум, ҳолати асимметрияи грамматикӣ миёни ибораи «***Даст ларзон***» ва ҷумлаи содаи «***your hands are shaking***» ба чашм расида, яъне «***Даст ларзон***» ибора буда, аммо дар матни тарҷума ба ҳайси ҷумла қарор дорад.

***Даст ларзон**, ҷисми ту номунтаъиш.*
***your hands are shaking**, and your body is weak.*

Дар мисраи «Пас ***бигӯйӣ***: «***Хоҷа ҷорӯбе биёр***» нутқи айнаннақлшуда истифода шуда, аммо дар тарҷума бо нутқи мазмунаннақлшуда маънидод гардидааст.

Пас ***бигӯйӣ***: «***Хоҷа ҷорӯбе биёр***,
«Therefore, ***you should have asked me for a broom***,

Ахиран, ҳодисаи дигари асимметрияи синтаксисӣ дар мисраи зерин ба назар расидааст, ки «***Гӯиям ғалбер хоҳам, эй ҷарӣ***!» чун ҷумлаи хитобӣ дарҷ гардида, муодили англисии «***you would then ask me for a sieve***» чун ҷумлаи хоҳишӣ омадааст.

Гӯиям ғалбер хоҳам, эй ҷарӣ!
you would then ask me for a sieve.»

Ҳамин тариқ, аз муқоисаи таҳлили синтаксии достони мазкур бармеояд, ки падидаҳои асимметрияи синтаксисӣ дар шеър ҳангоми тарҷума бештар ба назар расид.

Ҳамзамон, ҳини қиёс ва муқобалаи грамматикии тарҷумаи матнҳои бедеӣ равшан гардид, ки категорияи грамматикии шумора дар исм дар бештари мисолҳо зери таъсири морфологияи лексикӣ-семантикӣ ва аз лиҳози маънои грамматикӣ ва морфологӣ ба ҳам муқобил буда, падидаи асимметрияи грамматикиро собит намуданд. Ҳамчунин, категорияи номбурда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ вобаста ба мазмун ва муҳтавои матн ҳангоми аз рӯи намуд, мазмун, сохт ва таркиб мувофиқ будани исмҳо ба ҳам симметрия хоҳанд шуд. Яъне, дар забонҳои муқоисашаванда исмҳо дар шаклҳои мухталиф, аз ҷумла шакли танҳо ва ҷамъ, исмҳои ҷомеъ, исмҳои ҷуфт, шуморидашаванда ва шуморидашаванда, исмҳои дорои морфемаҳои ҷамъсоз ва ғ. меоянд, ки метавонанд боиси зуҳури асимметрия гарданд.

Дар забони тоҷикӣ категорияи падежӣ ба назар нарасида, аммо дар забони англисӣ падежҳои соҳибӣ ва умумӣ аз ҷониби аксари олимони англис таъкид шудааст, ки дар мисолҳои зиёд ба чашм расиданд. Бояд тазаккур дод, ки падежҳои соҳибӣ ва умумӣ ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ тавассути бандаки изофии «-и» ифода шуда, муносибати байни исм ва амал бо пешояндҳои мухталиф ва тартиби мушаххас маънидод мегардад.

Категорияи муайянӣ ва номуайянӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз рӯи баъзе вижагиҳо тафовут доранд. Дар забони англисӣ артиклҳои мушаххас ҷиҳати ифодаи категорияҳои муайянӣ ва номуайянӣ истифода шуда, аммо дар забони тоҷикӣ низоми муашаххаси корбурди артиклҳо ба назар намерасад ва бо роҳу усулҳои мухталиф ҷиҳати таъйин ё номуайян ифода намудани исм мавриди истифода қарор мегиранд.

Ҳамчунин, ҳангоми таҳлилу баррасӣ маълум гардид, ки падидаи асимметрияи категорияи муайянӣ ва номуайянии исм дар тарҷумаи англисӣ ва тоҷикии матнҳои бадеӣ таҷассум гардида, дар баъзе ҳолатҳо исмҳои номуайян дар матни тарҷума ба ҳайси муайян маънидод гардиданд, ки шаҳодат ба зуҳуроти ҷадиди грамматикӣ медиҳанд.

Дар бобати тарҷумаи феъл, таркибҳои номӣ ва феълӣ бояд қайд намуд, ки тарҷумаи феълҳо дар забонҳои муқоисашаванда бештар тибқи маъноҳои грамматикӣ, намуд, шакл, сохтор, категорияҳои замон, ҳудуд, тартиби замон, самти амал, сиға, шахсу шумора, шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ, перфектӣ ва ғайриперфектӣ, ҳамзамон зери таъсири омилҳои морфологӣ, синтаксикӣ, семантикӣ ва лексикӣ ба ҳам муқобил мебошанд, ки он аз зуҳури асимметрияи грамматикӣ дарак медиҳад. Масалан, дар забони англисӣ шаклҳои ғайритасрифии масдар, герундий, сифати феълии замони ҳозира ва сифати феълии замони гузашта ба назар расида, ҳамзамон забони тоҷикӣ масдар, сифати феълӣ ва феълии ҳолиро дарбар мегирад.

Илова бар гуфтаҳои боло, масдари забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума ба англисӣ бештар бо герундий маънидод шуда, сабаби зуҳури асимметрияи грамматикӣ мегардад.

Афзун бар ин, феълҳои гузаранда ва монда ҳангоми аз ин ё он забонҳои муқоисашаванда зери таъсири баъзе омилҳои грамматикӣ ва семантикӣ на ҳамеша мувофиқ омада, сабаби рӯи кор омадани падидаи асимметрия мегарданд.

Аз тарҷумаи ибораҳо низ равшан гардид, ки дар баъзе ҳолатҳо таҳти таъсири асимметрияи фарҳангӣ бо як ё ҳатто ҷумла маънидод мешаванд.

Ҳамин гуна, аз таҳқиқи муқоисавӣ-грамматикии тарҷумаи матнҳои бадеӣ метавон ба хулосае расид, ки ҳангоми таҳлили морфологӣ ё синтаксии матни асл ва тарҷума омилҳои зиёди морфологӣ, семантикӣ, синтаксисӣ ва лексикӣ таъсири назаррас бахшида, бо сабаби заъфияти донишҳои грамматикии мутарҷимон гоҳо ғалатҳои гуногун рӯи кор меоянд.

Аз ин ҷиҳат, дониши амиқ, таҷрибаи тӯлонӣ, табаҳҳур ва салиқаи ҳирфаи тарҷумонӣ гарави тарҷумаи хуби осори бадеӣ, табодул ва ғанӣ гаштани фарҳангҳо ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. - М.: Прогресс, 1989. - 616 с.
2. Бахтин М.М. Собрание сочинений [Текст]: [в 7 томах] Т.5 / М.М. Бахтин; Ин-т мировой лит. им. М. Горького Российской акад. наук. - Москва: Русское слово, 1997. - 732 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
4. Леута О.Н.Ю.М. Лотман о трех функциях текста // Вопросы философии. 2002. № 11. - С. 165-173.
5. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера - история. - М.: «Языки русской культуры», 1996. - 464 с.
6. Лотман Ю.М. Роман в стихах Пушкина «Евгений Онегин». Спецкурс. Вводные лекции в изучение курса // Пушкин. СПб., 1997. - 848 с.
7. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства. - СПб.: Академический проект, 2002. - 544 с.
8. Мороз Т.Ю. Семантико-грамматическая асимметрия на уровне грамматического рода существительных // Лингвистические исследования: Сборник науч. труд. / Под общ. ред. проф. Л.А. Лисиченко. - Х., 2007. - Вып. 22. - С. 36-44.
9. Мусхелишвили Н.Л., Шрейдер Ю.А. Значение текста как внутренний образ // Вопросы языкознания. 1997. № 3. С.79-91.
10. Рустамов Ш. Исм / Рустамов Ш. - Душанбе: Дониш, 1981. - 220 с.
11. Усмонов К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Усмонов К. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёну магистрантони факултети забонҳои хориҷӣ (Ихтисосҳои «Назария ва амалияи тарҷума», «Забони англисӣ»). - Хуҷанд, Нури маърифат: 2017. - 372 с.
12. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / Усмонов К. Китоби дарсӣ. - Хуҷанд, Нашриёти «Нури маърифат»: 2011. - 236 саҳ.
13. Шаҳобова М.Б. Забони англисӣ. English / Шаҳобова М.Б. - Москва: Нашриёти «НАУКА» шӯъбаи адабиёти шарқ, 1971. - 690 с.

Фарҳангу манобеъ

14. Айнӣ С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе. Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. 680 саҳ.
15. Мавлавӣ, Ҷалолуддин ибн Муҳаммад. Гузидае аз достонҳои Маснавии Мавлавӣ бо тарҷумаи англисӣ. Тарҷума аз Алоуддин Позоркодӣ. - Теҳрон: Раҳнамо, 2001.
16. Пӯлод Толис. Лолачинӣ / Толис Пӯлод. Searching for tulips in the mountains. By Pulod Tolis. Edited by Ashley Pandya. Душанбе: Гул-гул, 2004, 18 саҳ.
17. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini by Sadriddin Ayni. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. Costa Mesa, California: Mazda Publishers. - 1998. +ix-275 pp.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ АСИММЕТРИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

В данной статье рассматриваются случаи грамматической асимметрии при переводе повести «Лолачини» Пулода Толиса, «Воспоминания» С. Айни и эпической поэмы «Ювелир и весы» Дж. Балхи. Единицы исходного языка (ИЯ) и языка перевода (ПЯ) находятся в отношениях асимметрии как на грамматическом уровне, что проявляется в неоднозначности переводческих решений и переводческой вариативности.

Значительная степень грамматической асимметрии проявляется не только при сопоставлении систем двух языков, но и установлении соответствий между употреблениями этих языковых единиц в этих произведениях. Межъязыковая асимметрия на уровне грамматики проявляется в том, что при сопоставлении грамматических особенностей таджикского и английского языков иногда не совпадают. К тому же, на грамматическом уровне случаи межъязыковой асимметрии можно найти и в области морфологии (отсутствие морфологических форм, различные функции одинаковых морфологических форм), и в области синтаксиса.

В данной статье межъязыковая асимметрия рассматривается на следующих языковых уровнях: лексическом (уровень слова и лексическая сочетаемость) и грамматическом: морфологическом (в условиях реализации разных функций одних и тех же морфологических форм) и синтаксическом (нарушение грамматической сочетаемости и образование аномальных структур в языке перевода).

Результаты исследования могут быть использования для переосмысления теоретических положений и коррекции методики преподавания практики перевода, а также уточнения методов и принципов оценки качества перевода.

Ключевые слова: *асимметрия, художественный перевод, грамматическая асимметрия, «Лолачини» Пулода Толиса, «Воспоминания» С. Айни, эпическая поэма «Ювелир и весы», Дж. Балхи, межъязыковая асимметрия, таджикский язык, английский язык, сопоставительный анализ.*

COMPARATIVE GRAMMATIC ASYMMETRY IN LITERARY TRANSLATION

The paper describes the cases of grammatical asymmetry in the translation of the novel «Lolachini» by Pulod Tolis, «Memoirs» by S. Aini, and the epic poem «The Goldsmith and the Scales» by J. Balkhi.» Units of the source language and the language of translation are in the relationship of asymmetry as a grammatical level, which is manifested in the double-meaning of translation decisions and translation variability.

A significant degree of grammatical asymmetry is demonstrated not only in the comparison of the systems of Tajik and English languages, but also the matchings between the use of these language units within the story. The interlanguage asymmetry at the level of grammar is shown in fact when comparing the grammatical characteristics of the Tajik and English languages, they sometimes do not coincide. In addition, at the grammatical level, cases of interlanguage asymmetry can be found both in morphology (the absence of morphological forms, different functions of the same morphological forms), and in syntax.

In this article, interlanguage asymmetry is considered at the following language levels: lexical (word level and lexical compatibility), morphological (in the conditions of realization of different functions of the same morphological forms) and syntactic (effects of grammatical compatibility and the formation of abnormal structures in the target language).

The results of the research can be used to develop the theoretical provisions and correct the methodology of teaching translation practice, as well as to clarify the methods and principles of assessing the quality of translation.

Keywords*: asymmetry, literary translation, grammatical asymmetry, «Lolachini» by Pulod Tolis, «Memoirs» by S. Aini, epic poem «The Goldsmith and the Scales» by J. Balkhi, interlanguage asymmetry, Tajik language, English language, comparative analysis.*

Сведения об авторе:

Максудов Умед Олимович *– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М. Осими. Адрес: 735700, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 20-й квартал, дом 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Тел: (+992) 928855550.*

About the author:

Maksudov Umed Olimovich *- Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M. Osimi, candidate of pedagogical science, senior teacher of the department of foreign languages. Address: Tajikistan, 735700, Sughd region, Khujand City, 20th district, Building 6. E-mail: olimi.umed@mail.ru, Phone: (+992) 928855550.*

ШАРҲ ВА ТАСНИФИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҷӯраев Х.А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Пеш аз он ки ба таснифи истилоҳоти марбути образи бадеияти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ андешаронӣ намоем, ин ҷо зарур мешуморем, ки перомуни мафҳуми истилоҳи «образ - image» таваққуф намоем. Образ (тимсол) аслан вожаи русӣ буда, маънии тасвир, сурат, муҷассама ё шаклро дорад. Дар навбати худ истилоҳи мазкур фарогири истилоҳибораи зерин аст: - образи бадеӣ - literary image. Аз нигоҳи маънӣ бошад, таърифи зерро метавон идроки хоси истилоҳи номбурда номид: як шакли махсуси дарк намудани ҳаёт аст, ки вай танҳо ба санъату адабиёт хос буда, сифатҳои мушаххасро соҳиб мебошад. Дар бештари ҳолатҳо истилоҳи «фикри матлуб» муродифи истилоҳи «образи бадеӣ» ба шумор меравад. Дар зер он истилоҳоте, ки бевосита ба гурӯҳи силсилаистилоҳҳои «образи бадеӣ» марбутанд, бо муодили англисии онҳо оварда мешаванд: *конфликт - conflict (низои адабӣ), композитсияи асари бадеӣ – composition of literary, персонаж - personage, персонажи драмавӣ – personage of drama, мазҳакавӣ - comedy, фоҷиавӣ - tragedy, характер - character, қаҳрамон - hero, иштироккунанда - participating, персонажҳои асосӣ ё марказӣ - the main of personage or center (focus), персонажҳои дуюмдараҷа ё эпизодӣ - secondary of personage or episode.*

Истилоҳоти марбути композитсия ва сюжети асари бадеӣ:

Композитсия аз калимаи лотинӣ гирифта шуда *(compositio* - ҷобаҷо гузоштан, тартиб додан ва муттаҳид кардан) маънои сохтани асари санъат мебошад. Маънои истилоҳиаш бошад - сохт, бастакорӣ ё устухонбандии асари бадеӣ маҳсуб ёфта, ба монанди сюжет ва забони бадеӣ воситаест, ки асари бадеиро ба вуҷуд меорад.

Адабиётшинос Ю. Бобоев дар асари худ «Назарияи адабиёт» ба истилоҳи «композитсия» чунин таърифро муносиб медонад: «Композитсия - воситаи бадеиест, ки нависанда бо ёрии он таносуби байни характерҳо, хусусият ва аломатҳои зарурии онҳо, алоқаи байни воқеаҳои гуногуни ҳаётро ба вуҷуд меорад» [5, с.113]. Композитсия бо сюжет алоқаи узвӣ дорад.

Ба андешаи адабиётшинос Раҳим Мусулмонқулов, «Композитсия - робитаи алоқаи қисматҳои таркибии асари бадеиро дар адабиётшиносии муосир аксаран композитсия ё худ сохти композитсионӣ мегӯянд. Дар баробари ин, гоҳе истилоҳи дигар - устухонбандӣ низ ба кор бурда мешавад, ки нисбат ба он, мутаассифона, беэътиноӣ зоҳир мешавад. Дар асл, маҳз ҳамин ифода собиқаи куҳна дорад ва ҳанӯз дар асри XVI ҳамчун истилоҳи маълуми анъанавӣ истифода шудааст.

Аз ин рӯ, устухонбандӣ низ пурра метавонад дар баробари композитсия истифода шавад [8, с.208].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», ки ба қалами Темур Атахонов марбут аст, истилоҳи «композитсия» ба чунин маъно омадааст: «Композитсия - сохти асари бадеӣ, воситаҳои муайяни тасвир, ташкили образҳо, алоқамандӣ ва муносибатҳои онҳо, ки протсесси дар асар овардашударо тавсиф мекунад». Сохти асар пеш аз ҳама, бо қонунияти ҳақиқии тасвирёбанда, бо ҷаҳонбинӣ, услуби бадеӣ ва вазифаҳои жанрӣ, ки нависанда онҳоро дар асар мақсади худ қарор додааст, муайян мегардад [1, с.154].

Яке аз истилоҳҳои калидие, ки бевосита ба «композитсия» алоқаи ногусастанӣ дорад, ин истилоҳи «сюжет - plot» аст. Истилоҳи мазкур дорои маънии зерин аст: «Воқеа ё силсилаи воқеаю ҳодисаҳое, ки мазмуни асари бадеиро ташкил карда, характери одамон ва тақдири онҳоро маънидод менамояд» [2, с.115].

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳарду забон ҳам худи истилоҳи «сюжет - plot» боз фарогири якчанд истилоҳ ва ибораистилоҳ аст, *ба монанди: дебоча - preface, эпилог - epologue, охирсухан, оғози воқеа - exposition, гиреҳбандии воқеа - string, инкишофи воқеа - development of activity, авҷи воқеа, гиреҳкушоии воқеа - epilog, хотима - final, пейзаж - landscape, руҷӯи лирикӣ - daviation lyric, руҷӯъ ё риҷъат, ақибгардӣ - daviation or fallback, бозгашт - comeback.*

Истилоҳоти марбути забони адабиёти бадеӣ дар забонҳои муқоисашаванда:

Яке аз шохаҳои асосии забони бадеӣ, ки дар адабиёт бо ибораи «*забони тасвирӣ - image language*» маъмул буда, бевосита марбути адабиёти бадеӣ ба шумор меравад ва он хусусиятҳои хоси худро дорад. Ба истилоҳи «забони бадеӣ - *literary language*» метавон чунин таърифро нисбат дод: «Маҷмӯи приёмҳо ва воситаҳои тасвирию баёнист, ки бо ёрии онон мазмуни бадеии ҳаёт ва мақсаду нияти санъаткор ҷамъбаст меёбад».

Бояд ишора намуд, ки воситаҳои баён як ҷузъи забони адабиёти бадеӣ ба шумор меравад. Он аз истилоҳ ва ибораистилоҳҳои мазкур иборат аст: *муродиф - synonym (синоним), таҷнис - homonym (омоним), тазод - antonym (антоним).* Унсурҳои луғавии забон, ки як ҷузъи воситаҳои баён ба шумор меравад, фарогири истилоҳоти зерин мебошад: *архаизм - archaism, неологизм - neologism, диалектизм*

- dialetism, провинсиализм - provincialism, варваризм - varvarism, вулгаризм - vulgarism, жаргон - slang (jargon).

Истилоҳоти марбути воситаҳои тасвири бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: Воситаҳои тасвири бадеӣ яке аз бахшҳои муҳими адабиёти бадеии ҳар ду забон маҳсуб гардида, фарогири як қатор истилоҳу ибораистилоҳ аст. Ба ин гурӯҳ метавон истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зеринро ворид намуд: *тавсиф - description, ташбеҳ - assimilate, маҷоз - metaphor, истиора - metaphor, ташхис - diagnostic, муболиға - hyperboloid, лутф - grace, ҳаҷв - satire, истеҳзо, ҳаҷвия - humour, писханд – sneer, ришханд - grinning, тавсифи пурра - completely character, тавсифи нопурра - uncompletely character, ташбеҳи равшан allegory of plain (сареҳ), ташбеҳи пӯшида - closed allegory (измор), ташбеҳи сода - simple allegory, ташбеҳи мураккаб - compound allegory, истиораи равшан - plain of metaphor, истиораи пӯшида - closed metaphor, муболиғаи одӣ - simple hyperboliod, муболиғаи мураккаб - compound hyperboliod , тасғир - litotes (литота), киноя - allegory, таъриз - sarcasm (сарказм).*

Истилоҳоти марбути санъатҳои бадеӣ ва ё санъатҳои шеърию насрӣ: Ин гурӯҳ фарогири як қатор истилоҳу ибораистилоҳот буда, ба санъатҳои бадеӣ ва ё санъатҳои шеърию насрӣ дохил мешаванд, ба монанди: *мувашшаҳ - acrostic (акростих), муламмаъ, муаммо - puzzle, луғз ва сачъ - riddle and rhyme, насри орӣ - ordinary poetry(муқаррарӣ), насри мураҷҷаз - poetry (рачазнок, оҳангнок), насри мусаҷҷаъ poetry rhyme (ҳамвазну қофиядор).*

Бояд қайд намуд, ки маънии луғавии мувашшаҳ «дар гардан овехтан (ҳамел кардан, зебу зинат додан)» аст. Маънии истилоҳии он: «сарҳарфи мисраъ ё байтҳои ғазал, рубоӣ ва қасидаро ҷамъ кардан, ки исме ё номе ҳосил мегардад» мебошад.

Истилоҳоти марбути шеър: Пеш аз он ки ба гурӯҳбандии истилоҳоти марбути «шеър» даст занем, лозим аст, ки ба мафҳуми истилоҳи мазкур назар афканем. Истилоҳи мазкур маъниҳои зеринро соҳиб аст: 1) шеър (калимаи арабӣ) бо калимаҳои шуур, шиор, шаър ҳамреша буда, ба маънои луғавиаш дарёфтан, донистан ва маърифати чизҳои нафис аст. Шеърро барои таъсири эстетикӣ бахшидан бо тавсифу ташбеҳ, истиораю маҷоз, муболиғаю иғроқ ва дигар воситаҳои тасвиру санъатҳои адабӣ пардоз медиҳанд; 2) шеър - сохти нутқест, ки назар ба наср, соҳиби таносуби муайяни садоҳо мебошад.

Истилоҳи «назм - poetry» муодили «шеър - verse» буда, бо баъзе хусусиятҳои худ аз «шеър - verse» тавофут дорад. Назм аз дигар намудҳои адабӣ бо он фарқ мекунад, ки воқеаҳои зиндагиро шоирона, бо нутқи вазну қофиядор баён менамояд. Маънои луғавии истилоҳи «назм» чунин аст: «Назм (калимаи арабӣ) ба интизому тартиб мутааллиқ буда, ба ҳам пайвастан, ба ришта кашидани каломи мавзунро дорад». Нависандаи бузурги тоҷик С. Айнӣ перомуни истилоҳи назм чунин қайд кардааст: «Решаи забони назм ва интизом як аст. Ин ҳаминро мефаҳмонад, ки дар назм интизом аз шартҳои решагии асосӣ мебошад».

Миқдори истилоҳу ибораистилоҳоти марбути шеър хеле зиёд буда, мо инҷо зарур мешуморем, ки бархе аз онҳоро ёдовар мешавем, ба монанди: *вазн - rhyme, қофия - rhyme, радиф - rhyme, «шеъри сафед - white verse», «шеъри мансур», мисраъ - hemistich (string), байт - stave, тасмит, қасида - qassida, ғазал - ghazel, маснавӣ - mathnavi (банди думисраӣ) мусаллас - verse (банди семисраӣ), мураббаъ - verse (банди чормисраӣ), мухаммас - quantainry (банди панҷмисраӣ), мусаддас - poet (банди шашмисраӣ), мусаббаъ - poet (ҳафтмисраӣ), мусамман - verse (банди ҳаштмисраӣ), мутассаъ - verse (банди нуҳмисраӣ) ва муашшир (банди даҳмисраӣ), мусаммат, зулқофиятайн.*

Ҳамин тавр, дар ибтидои асри XXI навъ ва намуди истилоҳоти адабиётшиносӣ аз лиҳози унсурҳои шеърӣ зиёд гардид. Он истилоҳоте, ки ба истилоҳи «унсурҳои шеър» марбут аст, метавон дар шакли ҷадвал ба тариқи зайл нишон дод.

Истилоҳоти марбути вазн ва сохти шеър:

Яке аз хусусиёти аслии шеър, ки назмро аз наср ва ё аз сухани муқаррарӣ фарқ мекунонад - ин вазни шеър аст. Дар илми назмшиносӣ истилоҳи «вазн»-ро муодили истилоҳибораи «мизони шеър» медонанд. Гурӯҳи мазкур аз истилоҳ ва ибораистилоҳоти зайл иборат аст: *шеъри ҳиҷоӣ - syllabic verse, вазни ҳиҷо - syllabic rhyme, вазни арӯз - rhyme, шеъри арӯзӣ, рукн - foot (ream), аркон-acron, рукни арӯз, аркони арӯз, афошлу тафоил, рукнҳои солим, рукнҳои ғайрисолим (музоҳаф), фаӯлун, фоилун, фаилун, мафъӯлун, мафоӣлун, фоилотун, мустафъилун, мафъӯлотун, мафоилатун, мутафоилун, баҳрҳои арӯз, ҳазаҷ, рамал, рачаз, мутақориб, мутадорик, қариб, музореъ, мушокил, ғариб (ё ҷадид), хафиф, мучтасс, сареъ, мунсареҳ, мукътазаб, баҳрҳои солим ва фаръӣ, мусамман (ҳаштгона), мусаддас (шашгона) ва мураббаъ (чоргона), зиҳоф, азоҳиф, зиҳофот, мақсур, махбун, маҳфуз, маҷбуб, аҳтам, мақбуз, ахраб, макфуф, машкул, мусаббағ, матвӣ, мақтӯъ, манҳур, маҳфузи махбун [2, с.111-114].*

Истилоҳоти марбут ба ҷинс, намуд, жанр ва шакли асарҳои бадеӣ: Агар ба таърихи пайдоиши асарҳои бадеӣ амиқ назар афканем, онҳоро метавон ба се ҷинси асосӣ гурӯҳбандӣ намуд, ки ҳамаи истилоҳоти марбут ба он маҳз аз ҳамин се ҷинс маншаъ мегиранд. Ҷинсҳои мазкур ба се гурӯҳи бузург ҷудо мешаванд: *эпос - epos, лирика - lyric ва драма - drama.* Ҳар яке аз ин ҷинсҳои адабӣ боз фарогирӣ якчанд истилоҳу ибораистилоҳот мебошанд.

Истилоҳоти марбути ҷинси эпос. Пеш аз он ки доир ба гурӯҳбандии истилоҳоти марбути ҷинси эпос андешаи худро баён кунем, зарур мешуморем, ки мафҳуми истилоҳи «*жанр - genre*»-ро шарҳ диҳем: «Жанр калимаи фаронсавист, маънои намудро дорад. Вале дар илми адабиётшиносӣ вазифаи он аз намуд хурдтар аст. Дар китобҳои назарии русӣ «жанр» гоҳ ба мафҳуми намуд ва гоҳ ба маънои «маҳдудаш» истеъмол мешавад. Дар адабиётшиносии форсу тоҷик жанр ба мафҳуми навъ мувофиқат мекунад». Пас аз шарҳи мазкур аён гардид, ки маънои истилоҳии «жанр» навъ будааст. Ин гурӯҳ асосан истилоҳу ибораистилоҳоти марбути намудҳои эҷодиёти насрӣ ва назми эпикиро дар бар мегирад, ки намудҳои насру назми эпикӣ боз дар навбати худ ба чунин жанрҳои бадеӣ тақсим мешаванд, ки фарогири истилоҳҳои зерин мебошанд: *латифа - anecdot, масал - proverb, афсона - afsana, қисса - tale, фелетон - article, новелла - novella, очерк - essay, ҳикоя - story, повест - narrative, ёддоштҳо - memory, роман - roman, романэпопея - roman epic, ё ҷангнома - chronicle war; қиссаи манзум - ballad (баллада), романи манзум, достони қаҳрамонӣ - episode.*

Илова бар ин, ҳар як жанр дар навбати худ боз якчанд истилоҳ ё ибораистилоҳро дар бар мегирад. Масалан, жанри роман аз ибораистилоҳоти зерин иборат аст: *романи таърихии револютсионӣ - revolution of historical roman, таърихии қаҳрамонӣ - historical heroic, оилавии маишӣ, тарҷимаиҳолӣ - autiobiography, иҷтимоии фалсафӣ - social phylosophy, таърихии моҷароҷӯёна - historical adventurist, илмии фантастӣ - fantasty science, синоҳ, айёрӣ - spy story.*

Истилоҳоти марбути лирика. Истилоҳи «*лирика - lyric*» ҳамчун ҷинси алоҳидаи адабӣ бо осори манзум пайваст буда, аз намудҳои назм, осори лирикӣ, ва лиро - эпикӣ (ҳамосӣ) иборат аст. Лозим ба ёдоварист, ки дар адабиётшиносии муосири тоҷик ҷинси лирикӣ бо унвони ҷинси ғиноӣ низ маъруф аст.

Жанри мазкур ибораистилоҳҳои зеринро дар бар мегирад: манзума, лирикаи сиёсию иҷтимоӣ ё гражданию публисистӣ, лирикаи фалсафӣ, ахлоқӣ ё панду насиҳатӣ, достонҳои ишқӣ, достонҳои лиро-эпикӣ. Ҳар яке аз ин ибораистилоҳҳои ёдоваршуда дар навбати худ боз дорои шаклҳои мушаххаси шеърӣ буда, аз истилоҳҳои зерин иборат аст: *ашӯла - sing, суруд - song, фардиёт - individual, мустазод - antonym, ғазал - ghazel, қитъа, рубоӣ - ruboi, маснавӣ - mathnavi, мусаллас, мураббаъ, мухаммас - quantainry, мусаддас, мусаббаъ, мусамман, мутассаъ, муашшар, тарҷеъбанд, таркиббанд, қасида - qassida, достон - epos.*

Яке аз истилоҳҳои калидии марбути лирика ин қасида ба шумор меравад, ки дар меҳвари он як қатор истилоҳу ибораистилоҳҳои гуногунсохт ва гуногунмаъно сохта мешаванд. Истилоҳи «қасида - qassida» як шакли эҷодии назм аст, ки шоир фикру мулоҳиза ва орзую ҳаваси худро ба таври мадҳ (бо таърифу тавсиф) баён менамояд. Истилоҳи номбаршуда низ дар навбати худ аз истилоҳ ва ибораистилоҳоти зерин иборат аст: *мундариҷа - contents; навъ - type, мадҳия - ode, фахрия, ҳаҷвия - epigram, марсия - elegy, баҳория, ишқия - affection verse, хамрия, ҳолия, ҳасбия.*

АДАБИЁТ

1. Абдунабӣ Сатторзода. Такмилаи бадеъи форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён). // А. Сатторзода, - Душанбе: «Адиб», 2011. - 380 с.
2. Алмӯъҷам фӣ маойири ашъорил Ачам, таълифи Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайс - ар Розӣ, ба тасҳеҳи Муҳаммад бинни Абдулваҳоби Қазвинӣ бо муқобала бо шаш нусхаи хаттии қадимӣ ва тасҳеҳи Мударриси Разавӣ. - Теҳрон, 1338.
3. Бобев Ю. Назарияи адабиёт. Қ. 1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф, 1987 – 320 с.
4. Бурҳон, М.Х. Бурҳони қотеъ. – Душанбе: Адиб, 1993. –ҷ. 1. – 347 с.
5. Бурҳон Муҳаммадҳусайн. Бурҳони қотеъ. - Душанбе: Адиб, 1993.-ҷ.2.- 424 с.
6. Ғиёсиддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз 3 ҷилд. - Душанбе: Адиб, Ҷ.1. -1987, 480 с.. Ҷ.2. -1988, -416 с. Ҷ.3. – 1991, 424 с.
7. Исрофилниё, Ш.Р.. Фарҳанги таҳлилии алфози хароботии ашъори Хоҷа Ҳофиз. – Душанбе: Адиб, 2003. – 154 с.
8. Камолиддинов Б. Мушкилоти истилох // Дах соли Қонуни забон. Душанбе: Ирфон, 1999. - С.62-64.
9. Мирзозода Холиқ, Луғати мухтасари адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. 240 с.
10. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. Душанбе, 1988.
11. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. -Душанбе: Маориф, 1990. – 334с.
12. Назарзода С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофии забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот). Душанбе, 2003. – С. 59-71.
13. Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ.- Душанбе: Маориф, 1990.- 368 с.
14. Расул Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов, Фарҳангӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ, - Душанбе: Нашриёти «Ирфон», 1966. 188 с.
15. Соҳиб Табаров. Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти дабиётшиносӣ. Душанбе: - 1980.
16. Султон, М.Ҳ. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берунӣ. –Душанбе: Деваштич, 2003. - 164 с.
17. Темур Атахонов, «Фарҳангӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ», - Душанбе, - 2002. с. 453.
18. Турақул Зеҳнӣ. Санъати сухан. Душанбе, Нашриёти «Ирфон», 1979. – 328 с.
19. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing//Language. 1950. Vol. 26. –P. 201-231.

20. J.A. Cuddon, A dictionary of literary terms and literary theory. Fifth edition, published in UK. (USA) 2013.- 801pp.

ОБЪЯСНЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.

В статье рассматривается объяснение и классификация литературоведческой терминологии в таджикском и английском языках. Автор рассматривается на литературоведческой терминологии и процесс развитие и становление это, в основание сфере словари и глоссарий исследование. Это проблема одного спорный и исследование литература наука и ораторий до сейчас не бил решать появление но это нуждается исследования. По этому это одного форма статья исследование и этом не будущее пользуется. С точки зрения автора, роль русского языка по сравнению с другими языками слишком велика для формирования и развития таджикских термин, и в основном через этот язык другие термины смогли проникнуть в лексический состав таджикского языка.

Ключевые слова: *термин, слово, терминология, фонетика, литература, художественней литература, вежливость, наук, речь, стихи, полустишие, рубои, газал, девон, навел, эпизод, литературоведческой терминологии, язык, метафора, загадка, пословица, омонимия, антонимия, синонимия, полисемия, исследование, словарь, развитие, становление, художественнее жанр, сказка, рассказ, роман, источник, автобиография, таркиббанд, тарджебанд, стопа, стиль, элегия, путешественнике, анализ и.т.др.*

THE EXPLANATION AND CLASSIFICATION OF THE LITERARY TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the explanation and classification of the literary terms in Tajik and English languages. An author is reviews about the literary terms and process of the development and reformation it, in background of field's dictionary and glossary has researched. This problem is one of the disputable and researched in literature science and oratory and till now does not appearance solved but it has got need researching. In spite of this is one article form researched it was not benefit. From the point of view of the author, the role of Russian languages in comparison to other languages is too great for the formation and development of Tajik terms as well, and through this language, other terms could penetrate into lexical system of the Tajik language.

Keywords*: term, word, terminology, phonetics, literature, fiction book, politeness, science, speech, verse, hemistich, ruboi, ghezal, devon, novel, episode, literary terms, language, metaphor, riddle, proverb, homonymous, antonym, synonym, polysemy, research, vocabulary, development, reformation, literary of genre, tale, story, roman, resource, autobiography, tarkibband, tarjeband, foot, style, elegy, travelling, analyze etc.*

Сведение об авторе:

Джураев Хайём Акрамович *- заведующий кафедрой общеуниверситетние «Английский язык как вторая специальность» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 937987373. E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru*

About the author*:*

Juraev Khayyom Akramovich *- head of the Department of the wide-university «English as a Second Specialty» of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 937987373. E-mail: juraevkhayyom89@inbox.ru*

ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ СЛЕДОВАНИЯ В СПП С ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТЬЮ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РУССКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ)

Каримов Н.А.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

В предложениях, выражающих значения следования события, представленное в главной части, в русском и таджикском языках следует за событием, указанным в придаточной. Основным средством передачи этого значения являются союзы *после того как – пас аз он ки, баъд аз он ки, с тех пор как – аз замоне ки, аз вақте ки, как только – ҳамин ки* (и его синонимы).

Иногда значение следования событий может быть передано союзом *когда – вақте ки, баъд аз он ки, ҳангоме ки, чун, ки* при наличии в обеих частях сложного предложения глаголов-сказуемых в форме совершенного вида: ***Когда он приехал на Линию****, я был подпоручиком* [7, с.7]. - ***Ҳангоме ки ӯ ба сарҳад омада буд****, ман подпоручик будам* [8, с.9]; ***Когда я был еще подпоручиком****, раз, знаете, мы подгуляли между собою, а ночью сделалась тревога* [7, с.11]. - ***Ҳанӯз ҳангоме ки ман подпоручик будам ва рӯзе айшу ишрате доштам****, ногоҳ шабона гулғулаи даҳшатноке баланд шуд* [8, с.12]; ***Як***

вақтҳо, айёме ки ӯ дар курси крандорон таълим мегирифт*, як шахси соҳибиззате ба зинаи кран часпида, қариб то ба таги кабина расид* [13. с. 229]. - ***Когда она училась на курсах крановщиков****, один очень авторитетный товарищ начал самоуверенно подниматься вверх и почти достиг кабины* [14, с.164]; ***Ҳар пагоҳ, ки Иброҳимчон аппараташиро ба даст мегирифт****, аз он қабл аз ҳама бӯи хуше ба машомаш мерасид* [13. с. 238]; ***Каждое утро, когда Иброгимджон брал в руки «Конвас»****, он прежде всего ощущал его запах* [14, с.178]; *Когда он в одиннадцать часов, перед тем как уехать из дома, зашел к ней* [9, с.243]; *Лекин соати ёздаҳ вақте ки пеш аз баромада аз хона рафтанаш ба назди Кити даромад.* [10, с.317].

Значение следования в наиболее общем виде выражается при помощи союза *после того как – баъд аз, баъд аз он ки: Мне очень жаль, что я вошел после того,* ***как вы уж дали честное слово в подтверждение самой отвратительной клеветы*** [7, с.153]. - *Ман бисёр таассуф мехӯрам,* ***ки баъд аз ба номусатон қасам хӯрдан барои тасдиқи ин бӯҳтони ман*** *фуру ба хона дохил шудам* [8, с.141]. В предложениях с этим союзом может указываться на наличие временного интервала между двумя событиями при помощи лексических конкретизаторов: *Через четверть часа после того, как она покинула меня, ко мне в окно постучали* [6, с.148]. - *Баъд аз чоряк соате, ки пас он ки ӯ маро тарк кард, тирезаамро тақ-тақ заданд.*

В предложениях с союзом *после того как – баъд аз, баъд аз он ки, пас аз он ки* наблюдается временная одноплановость обеих частей, в них всегда употребляются о д и н а к о в ы е видо-временные формы глаголов-сказуемых, чаще всего прошедшего времени. Исключение составляют те предложения, в которых на временные отношения наслаиваются оттенки условного или причинного значения: *После того как ввели новую автоматическую линию, увеличится производительность труда. - Баъд аз ҷорӣ намудани хаттӣ нави автоматӣ – самаранокии кор зиёд мегардад.*

Значение следования одного события за другим может выражаться так же союзом *с тех пор как – аз он рӯзе ки,аз он вақте ки, аз он даме ки* и в этом случае он выступает как синоним союза *после того как – баъд азон ки, пас аз он ки, аз он рӯзе ки*: ср.: *Она не заставляла меня клясться в верности, не спрашивала, любил ли я других* ***с тех пор, как мы расстались*** [7, с.105]. *Она не заставляла меня клясться в верности, не спрашивала, любил ли я других* ***после того, как мы расстались.*** - *Ӯ маро маҷбур намекард, ки ба садоқати худ қасам хӯрам ва аз ман напурсид,* ***ки аз он рӯзе, ки мо аз ҳамдигар ҷудо шудем****, то имрӯз дигар занеро дӯст доштаам ё не* [8, с.98]. *Ӯ маро маҷбур намекард, ки ба садоқати худ қасам хӯрам ва аз ман напурсид,* ***ки баъд аз он, ки мо аз ҳамдигар ҷудо шудем****, то имрӯз дигар занеро дӯст доштаам ё не.* Однако эти союзы не всегда синонимичны, союз *с тех пор как – аз он рӯзе ки,аз он вақте ки, аз он даме ки* обладает специфическим оттенком значения. Событие, о котором сообщается в главной части, в своем начале соприкасается с событием, обозначенным в придаточной части отнесено в прошлое, оно как бы «тянется» оттуда, а его конечная граница совпадает с моментом речи. Таким образом, оба события соприкасаются, происходит их «наложение»: ***С тех пор как мы знаем друг друга****, ты ничего мне не дал, кроме страданий* [7, с.103]. - ***Аз он рӯзе, ки мо ҳамдигарамонро шинохтаем****, ту ба ман ғайр аз дарду алам чизи дигар надодай* [8, с.131]; ***С тех пор как добрые люди изуродовали его****, он стал жесток и черств* [6, с.32].

События, представленная в обеих частях предложения, характеризуются расширенными временными границами: форма настоящего времени, сохраняя свое основное значение, вносит дополнительную информацию об обращенности события в прошлое, а форма прошедшего времени, ввиду своего перфектного значения, вносит информацию об актуальности события в момент речи, т. е. не замыкается в рамках прошлого. Наиболее характерным для предложений с союзом *с тех пор как – замоне ки, аз он замоне ки, аз он даме ки* являются сочетания глагольных форм прошедшего времени в придаточной части с формами настоящего или прошедшего в главной, возможно сочетание формы настоящего в придаточной с формами прошедшего в главной. Не исключаются формы будущего времени в придаточной части, что вполне допустимо для предложений с союзом *поле того как - баъд аз он ки* ; ср.: *Мне очень жаль, что я вошел* ***после того, как вы уж дали честное слово в подтверждение самой отвратительной клеветы*** [7, с.153]. - *Ман бисёр таассуф мехӯрам,* ***ки баъд аз ба номусатон қасам хӯрдан барои тасдиқи ин бӯҳтони ман*** *фуру ба хона дохил шудам* [8. с.141]; ***С тех пор, как девятнадцатилетней она вышла замуж и попала в особняк****, она не знала счастья* [6. с.212].

Значение одновременности событий может быть выражено в предложениях с союзом *с тех пор как - замоне ки, аз он замоне ки, аз он даме ки* только в главной части: *Боже! как переменилась* ***с тех пор, как я не видал ее****, – а давно ли?* [7, с.176]*;* ср.: *Боже! как переменилась* ***после того, как я не видал ее****, – а давно ли?*. - *Э вой!* ***Аз он рӯзе, ки ман ӯро надидаам****, чӣ қадар дигар шудааст, магар хеле замон гузашт?* [8, с.162] = *Э вой!* ***Баъд аз он, ки ман ӯро надидаам****, чӣ қадар дигар шудааст, магар хеле замон гузашт?*. ***С тех пор как добрые люди изуродовали его****, он стал жесток и черств* [6, с.32]

Отношения следования соттенком быстро ты и непосред - ственности чередования событий передаются в русском языке предложениями с союзами *как только*, а в таджикском языке

предложениями союзами *ҳамин ки, баробари* и его синонимами, и при этом акцентируется минимальности интервалами между двумя событиями, т. е. отсутствие разобщенности во времени: *Он прибежит,* ***как только услышит его имя*** [7, с.27]. - *Ҳоло соате нагузаштааст, ки* ***баробари шунидани номаш*** *ба давида омадани Печорин боварӣ дошт* [8, с.53]. ***Баробари расидан ба лаборатория*** *ҳама корро монда, навори ҳамонрӯзаро кор кард* [13, с. 230]. - *И* ***как только он добрался до кинолаборатории****, сразу же попросил проявить заснятое в тот день* [14, с.165]; *Поэт бросился бежать к турникету,* ***как только услыхал первый вопль, и видел, как голова подскакивала на мостовой*** [6, с.51]; ***Как только первый куплет пришел к концу****, пение стихло внезапно, опять-таки как бы по жезлу дирижера* [6, с.189].

При помощи частиц *только, лишь – танҳо, фақат,* и наречий *едва –чуть –қариб, базӯр, акнун, андак, саҳл* образуются составные специализированные союзы: *лишь только – фақат танҳо; только лишь – танҳо фақат; чуть только – акнун андаке; едва только – акнун танҳо; едва лишь только – акнун фақат танҳо.* В качестве аналогов выступают союзные частицы *только - танҳо, лишь - фақат, едва – базӯр, қариб, ба гумон аст, дар гумон аст, чуть – андак, қариб:* ***Едва успел я закинуть бурку****, как повалил снег* [7, с.9]. - ***Ман акнун чакмани худро пӯшида будам****, ки барф сар кард* [8, с.10]. ***… чуть зазевался****, того и гляди – либо аркан на шее, либо пуля в затылке* [7, с.10]. - ***... андак бепарво ки шудӣ****, ё каманд ба гарданат меандохтд ё бо тир аз пушти сарат мезад* [8, с.11].

При словах следования могут выступать корреляты *то, так, как* (последний не употребляется с союзом *как только*): ***Как только будет можно****, отправлюсь – только не в Европу, избави боже!* [7, с.166]. - ***Имкон ки пайдо шуд, меравам****; фақат на ба Европа меравам, худо инигоҳ дорад* [8, с.42]. ***Ҳамин ки тугмачаи автоматро пахш кард****, диск ба ҳаракат медаромад наворро аз як ғалтак ба дигараш мепечонид* [13, с.238]. - *И* ***как только он пускал мотор****, пленка оживала, лилось мерное, мягкое шуршание* [14. с.178].

Значение непосредственного следования может подчеркиваться лексическими конкретизаторами *сразу же, тотчас, мгновенно, сейчас же, уже:* ***Едва не сбив с ног какого-то прохожего с кувшином в руках****, молодой человек догнал женщину и, тяжело дыша от волнения, окликнул ее* [6.с.304]; ***Едва мой лакей запер дверь на замок****, как ко мне начали стучаться Грушницкий и капитан* [7, с.150]. - ***Акнун хизматгори ман дарро қулф карда шуда буд****, ки Грушнитский ва капитани саворӣ дари маро задан гирифтанд* [8, с.139].

В предложениях непосредственного следования наиболее частотными являются сочетания однотипных видо-временных форм глаголов-сказуемых – прошедшего времени совершенного вида. При наличии форм несовершенного вида в обоих частях предложения выражает повторяемость, но значение быстрой сменяемости событий благодаря семантики союза сохраняется; ср.: ***Только едва он коснулся двери****, как она вскочила, зарыдала и бросилась ему на шею* [7, с.29]. - ***Печорин акнун ба дастаи дар даст андохта буд****, ки духтарак аз ҷо барҷаста, ҳунгос зада гиристан гирифт ва ба гардани ӯ овезон шуд* [8, с.29].

Возможны разновидовые комбинации глагольных форм, но при этом предлагается завершенность предшествующего события, поэтому при придаточной части не может быть форм несовершенного вида при наличии форм совершенного вида в главной: ***Когда Грушницкий открыл рот, чтоб поблагодарить ее****, она была уже далеко* [8. с.88]. - ***Ҳангоме ки Грушнитский мехост даҳони худро барои ташаккуркунӣ боз намояд****, духтарак хеле дур рафта буд* [11, с.82]; «*Зотҳое ҳастанд,* ***ки чизеро бо қайчӣ буридан шаванд****, даҳонашонро баробари теғҳои қайчӣ ҳаракат медиҳанд, – дилтангона фикр мекард Иброҳимҷон* [13, с.238] - *Некоторые люди,* ***когда режут что-нибудь ножницами****, двигают челюстями, – обреченно думал Иброгимджон* [14, с.171].

Предложения непосредственного следствия могут быть осложнены оттенками противительного значения, немотивированностью последующего явления. Если последующее событие немотивированно, неожиданно, то в качестве актуализатора выступает наречие *вдруг* или союз *а*: *Если бы с ним поговорить, –* ***вдруг мечтательно сказал арестант****, – я уверен, что он резко изменился бы* [6, с.32]; *Повезло, повезло! –* ***вдруг ядовито заключил Рюхин*** *и почувствовал, что грузовик под ним шевельнулся* [6, с.76]; ***Едва я успел ее осмотреть****, как услышал шум шагов* [7, с.185]. - ***Ман ҳанӯз акнун ҳар тарафашро дида баромада будам****, ки овози пое ба гӯшам расид* [8, с.170].

От данных предложений следует отличать предложения с союзом *как вдруг* со значением предшествования, осложненного оттенком неожиданности или немотивированности: *Словом, вот-вот накроет сон Ивана,* ***как вдруг решетка беззвучно поехала в сторону, и на балконе возникла таинственная фигура, прячущаяся от лунного света, и погрозила Ивану пальцем*** [6, с.118]; *Долго я глядел на него с невольным сожалением, к****ак вдруг едва приметная улыбка пробежала по тонким губам его*** [7, с. 67]. - *Хеле замоне ман ба ӯ бо як таассуфи беихтиёронае нигоҳ мекардам,* ***ногоҳ як табассуми зӯрбазӯр пайхас мешудагӣ бар лабони нозукаш давид*** [8, с.63]. В предложениях этого типа порядок частей строго фиксирован, обе ситуации обязательно отнесены к прошлому, сказуемое второй части выражено обычно глаголом совершенного вида, а формы настоящего времени могут

быть употреблены лишь в значении настоящего исторического: *Дух перехватило у Маргариты, и она уж хотела выговорить заветные и приготовленные в душе слова,* ***как вдруг побледнела, раскрыла рот и вытаращила глаза*** [6.с.274]; ***Уж я заканчивал второй стакан чая****, как вдруг дверь скрипнула, легкий шорох платья и шагов послышался за мной* [7, с.75]. - ***Ман акнун пиёлаи дуюми чойро тамом мекардам****, ки ногаҳон овози ғиж-ғижи дар баромад, хишир-хишири нозуки курта ва овози поро дар паси худ шунидам* [8, с.71].

Среди предложений со значением быстрого следования широко распространены фразеологизированные конструкции, которые характеризуются двухместным соединением, включающим в себе отрицание и союз *как: не успел… как, не прошло… как, еще не.. как.* ***И не успел поэт опомниться****, как после тихой Спиридоновки очутился у Никитских ворот* [6.с.54]; *В тот час,* ***когда уж, кажется, и сил не было дышать, когда солнце, раскалив Москву, в сухом тумане валилось куда-то за Садовое кольцо, – никто не пришел под липы, никто не сел на скамейку, пуста была аллея*** [6, с.28]

В предложениях этого типа выражается непосредственное следование, внезапность, неожиданность наступления второго события: ***Не успел еще опомниться****, как заметил, что мы плывем* [7, с.76]. ***Ҳанӯз хаёлам дар ҷояш наомада дидам****, ки мо шино карда истодаем* [8, с.72]. *Хайрият, ақидаи Иброҳимҷон дар хусуси духтураш дере нагузашта,* ***ҳанӯз пеш аз кӯчидан ба ин палатаи кунҷакӣ*** *дигар шуда буд* [13. с. 238]. - *Хорошо, что Иброгимджон изменил мнение о своем враче еще до того,* ***как его перевели в эту угловую палату*** [14, с.171]; ***Не успел подумать как следует****, как в голове у него пронеслось слово: «Глупо! Не может быть он в Ялте!»* [6, с.110].

Форма *не успел* выполняет двойную функцию: служит компонентом двухместного союза и в сочетании с инфинитивом входит в состав сказуемого. В предложениях, построенных по данной схеме, наиболее часто встречаются формы совершенного вида прошедшего времени. Для выражения повторяемости используются формы несовершенного вида: ***Не успел он договорить****, как Коровьев выхватил из кармана грязный платок, уткнулся в него носом и заплакал* [6, с.195]; ***Тот еще не успеет оглянуться****, как уж она перебирает шнурками ридикюля и лепечет* [7, с.233]; ***И не успел буфетчик оглянуться****, как он оказался в кабинете профессора Кузьмина* [6, с.208]; ***И не успел Николай Иванович опомниться****, как голая Гелла уже сидела за машинкой* [6, с.283]; ***Не успела она этого додумать****, как дверь наверху опять хлопнула, и второй кто-то побежал сверху* [6, с.287]; *…* ***не успел ты появиться на крыше****, как уже сразу отвесил нелепость* [6, с.348].

Повторяемость сменяющихся событий может быть также выражена глаголом совершенного вида будущего времени: *Н е у с п е е м выйти из самолета – навстречу бегут школьники с букетами на руках. - Аз ҳавопаймо набаромада будем, ки ба пешвозамон мактаббачаҳо бо дастагулҳо медаванд.*

Значение о пережения одного события другим могут передавать конструкции с *не успел… как:* ***Однако он не успел выговорить этих слов****, как заговорил иностранец* [6, с.20]; ***… не успел он выговорить эти слова,*** *как весь зал разразился криками негодования. Никанор Иванович растерялся и умолк* [6, с. 162]; *…* ***не успели сесть****, как, против своего желания, запел* [6, с. 191]; ***Не прошло десяти минут****, как на конце площади показался тот, которого мы ожидали* [7, с.56]. - ***Даҳ дақиқа нагузашта буд****, ки аз охири майдон, он касе ки мо интизориашро мекашидем, намудор шуд* [8, с.54]. ***Ва ҳамин ки шумо лаб ба сухан кушода, ба касалии худ андаке ишора намудед****, дарҳол аз матлаб пай бурда, шуморо чусту-чолок ба рӯи тахтаи камбари қоқ ва тобистону зимистон ях барин сарди худ хобонда ... ба санҷидану омӯхтан сар мекунанд* [13, с.237]. - ***И не успеешь раскрыть рот, чтобы сказать о своих болячках****, как он, поняв тебя с полуслова, ловка уложит на узкий, зимой и летом холодный медицинский топчан и сильными искусными руками начнет … исследовать и изучать* [14, с.170]. В предложениях такого типа содержится информация о незавершенности первого события до наступления второго. Особое место среди предложений, построенных по данной схеме, занимают конструкции, в которых глагол своей семантикой подчеркивает значение неожиданности, быстроты наступления второго действия – *крикнуть, мигнуть, чахнуть* и т. п.: ***Как напьются бузы на свадьбе или на похоронах****, так и пошла рубка.* [7, с.12]. Место союза *как* может занимать союз *а*: ***А напьются бузы на свадьбе или на похоронах****, так и пошла рубка*.

В предложениях, построенных по схеме *не прошло и… как…,* в состав союзного соединения обязательно употребляется обозначение какого-либо временного отрезка: *не прошло и часа, не прошло и недели, не прошло и двух лет,* а в качестве лексических конкретизаторов могут выступать наречие *еще* и частица *и.* В место темпорального элемента может быть употреблен локальный: *И двадцати секунд не прошло, как после Никитских ворот Иван Николаевич был уже ослеплен огнями на Арбатской площади* [6, с.55]; … ***не прошло трех минут****, как преступник был уж связан и отведен под конвоем* [7, с.189]. С***е дақиқа нагузашта буд****, ки гунаҳгор бандӣ шуда буд* [8, с.175]. *Не прошло и получаса с его приезда, как уж он с самой добродушной ответственностью рассказывал мне свою жизнь* [12, с.196].

Предложения, построенные по схеме *не… как,* в первой части всегда содержат информацию о незавершенности действия, что формирует значения опережения: ***Месяц еще не вставал**, и только две звездочки, как два спасительные маяка, сверкали на темно-синем своде* [8, с.76]. - ***Моҳ ҳанӯз набаромада буд** ва танҳо ду ситорача монанди ду машъали нақотдиҳанда дар доманаи осмони сиёҳранг шӯълапоши мекард* [7, с.72].

Эти предложения близки по семантике тем, которые построены по схеме *не прошло… как,* но в последних нет указания на повторяемость, хотя в обеих частях имеется отрицательная частица, предложение содержит утверждение: *Не проходило недели, чтобы я не получала от него письма (Каждую неделю я получала от него письмо). - Ҳафтае нест, ки аз ӯ мактуб нагирам (Ҳар ҳафта ман аз ӯ мактуб мегирам).*

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов В.Н. Краткая русская грамматика. / В.Н. Белоусов, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина // Русский язык, - М., 1989. - 639 с.
2. Бондарко А.В. Вид время глагола. / А.В. Бондарко // Русский язык, - М., 1971.
3. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. / М.В. Всеволодова // Русский язык - М., 1975
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. / Г.А. Золотова Русский язык - М., 1982.
5. Кокорина С.И. Практическая грамматика русского языка для зарубежных преподавателей русистов. / С.И. Кокорина, Л.Л. Бабалова, Н.А. Метс Русский язык, М., 1985. - 408 с.
6. Булгаков М.А. Избранное: «Мастер и Маргарита»: Роман; Рассказы. Художественная литература, М., 1988. – 480 с.
7. Лермонтов М.Ю. «Герой нашего времени»: Роман. / М.Ю. Лермонтов М.: Дрофа, 2002.–192с.
8. Лермонтов М.Ю. «Қаҳрамони даврони мо»: Роман. / М.Ю. Лермонтов Душанбе: Маориф, 1977. –182 с.
9. Толстой Л.Н. Анна Каренина. Художественная литература / Л.Н. Толстой А. Каренина-Ленинград. М.: 1982. - 390 с.
10. Толстой Л.Н. Асарҳои мунтахаб, Ҷилди 7. / Л.Н. Толстой Душанбе: Ирфон, 1982. 508 с.
11. Тургенев И.С. «Накануне»; «Отцы и дети». / И.С. Тургенев - М.: Транспорт. 1980. – 246с.
12. Тургенев И.С. «Записки охотника». / И.С. Тургенев М.: Лесная промышленность. 1980. – 240с.
13. Мухаммадиев Ф.А. Угловая палата: Роман. Ф.А. Мухаммадиев М.: Советский писатель, 1989. – 368 с.
14. Муҳаммадиев Ф.А. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. / Ф.А. Мухаммадиев - Душанбе: Ирфон, 1980. – 504 с.

ВЫРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ СЛЕДОВАНИЯ В СПП С ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТЬЮ ВРЕМЕНИ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РУССКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ)

В статье анализируются способы связи предложений в СПП с придаточными времени, в том числе, сложные предложения, выражающие значения следования, события, представленные в главной части, следующие за событием указанные в придаточной. Дается информация об основных средствах передачи значения следования с помощью союзов, основными смысловыми компонентами которых, являются значения одновременности и разновременности (очередности) о ситуативных совпадениях в главной части сложного предложения по времени. о частном характера, конкретизирующий основной временной признак, указание на полное или частичное совпадение во времени, на отсутствие или наличие интервала и его длительность, на ограничительный момент, прерванность, регулярность, опережение, преждевременность, неожиданность значения, которых могут выражаться семантикой союза или уточняться при помощи специальных конкретизаторов, подключаемых к союзу. Материалом для исследования послужили примеры из произведений русских и таджикских писателей.

***Ключевые слова:** время, временной соотнесенность, видо-временные формы, совершенный вид, несовершенный вид, одновременность, последовательность, частичная одновременность, очередность событий, краткие причастия, страдательные причастия, длительность, протяженность.*

EXPRESSION OF THE RELATIONSHIP OF FOLLOWING IN SPP WITH ADDITIONAL TIME IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES (ON THE MATERIAL OF ARTISTIC WORKS OF RUSSIAN AND TAJIK WRITERS)

The article analyzes the ways of connecting sentences in complex sentences with subordinate clause of time, including complex sentences expressing the meanings of succession, the event presented in the main body, following by the event indicated in the subordinate clause. Information is given on the key types of communication on the meaning of succession with the help of conjunctions, the main semantic components of which are the meanings of simultaneity and diversity (sequence) about situational coincidences, in the main body of a complex sentence for time, about a particular nature, specifying the main temporary sign, an

indication of the complete or partial coincidence in time, for the absence or presence of an interval and its duration, for a limiting moment, interruption, regularity, anticipation, premature, unexpectedness, values that can be expressed by the semantics of the conjunction or refined using specifiers connected to the conjunction. Examples from the works of the Russian and Tajik writer were used as materials for the study.

Сведение об авторе:

Каримов Нусратулло Асадуллоевич *- кандидат филологических наук, старший преподаватель Российско-Таджикский (Славянский) университет, г. Душанбе, Таджикистан. E-mail: nusratullo.karimov@outlook.kom*

About the autor:

Karimov Nusratullo Asadulloevich *- Candidate of Philology, Senior Lecturer, Russian-Tajik (Slavonic) University, Dushanbe, Tajikistan. E-mail: nusratullo.karimov@outlook.kom*

КОНСЕПТ МАФҲУМИ КАЛИДИИ ЗАБОНШИНОСИИ ФАРҲАНГӢ

Нурмадова Г.Қ., Холиқзода А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забоншиносии фарҳангӣ забонро ҳамчун падидаи фарҳангӣ меомӯзад. Забон на танҳо воқеаҳои муайянро, шартҳои воқеияти гирду атрофи моро таҳлил мекунад, балки барои мо мустақиман шинос аст ва ҳамчун воситаи сохтани лоиҳаҳои гуногуни ақлӣ хизмат мекунад. Забон ва фарҳанг падидаҳое мебошанд, ки бо ҳам алоқаманданд, фарҳанги миллиро бе забони модарӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Забон таҳқурсӣ ва муҳимтарин унсури фарҳанг аст. Сатҳи инкишофи он вазифаҳо ва имкониятҳои забонии миллиро дар сатҳи иҷтимоӣ муайян мекунад. Барои фаҳмидан ва ворид шудан ба фарҳанги маънавӣ ва моддии мардум, забони онро хуб донистан лозим аст. Забон на танҳо воқеияти атроф, сатҳи зиндагии шахсро инъикос мекунад, балки тафаккур, хислати миллӣ, психология, урфу одатҳо, дарки воқеияти одамони одиро низ инъикос мекунад. Сарвати фарҳангии забон дар луғат, грамматика, фолклор, адабиёти бадеӣ ва илмӣ дар шакли даҳонӣ ва хаттӣ нигоҳ дошта мешавад. Омӯзиши мушкилоти робитаи забони модарӣ бо фарҳанги миллӣ ва таърихи халқҳо яке аз сабабҳои асосии пайдоиши шохаи нав дар забоншиносӣ - забоншиносии фарҳангӣ мебошад.

Ба гуфтаи В.В. Воробёв, забоншиносии фарҳангӣ як фанни мураккаби илмиест, ки робита ва ҳамбастагии фарҳанг ва забонро дар фаъолияти он омӯхта, ин равандро ҳамчун сохтори ҷудонашавандаи воҳидҳо дар ягонагии мундариҷаи забонӣ ва ғайри забонии (фарҳангии) онҳо бо истифода аз усулҳои система ва бо таваҷҷуҳ ба самтҳои афзалиятноки замонавӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ (системаи меъёрҳо ва арзишҳои умумибашарӣ) меомӯзад.[7, с.36-37].

Е.И. Зиновьева ва Е.Е. Юрков бошанд, забоншиносии фарҳангиро яке аз илмҳои филологӣ меҳисобанд, ки роҳҳои гуногуни пешниҳоди дониш дар бораи ҷаҳони сухангӯёни мушаххасро тавассути омӯзиши воҳидҳои забонии сатҳҳои гуногун, фаъолияти нутқ, рафтори суханронӣ, ки имкон медиҳад чунин тавсифи инҳоро ба назар гирад ва инчунин ашё, ки маънои пурраашонро ифода мекунанд, таҳлили воҳидҳои таҳлилшаванда, сояҳо, пайвандҳо ва ассотсиатсияҳо, ки тафаккури гуфторони маҳаллиро инъикос мекунанд [9, с.13]. Муаллифон таъкид мекунанд, ки ба назар гирифтани маълумоти энсиклопедӣ, ки бо худи забон алоқаманд аст, таҳияи принсипҳои интихоб, ки барои онҳо яке аз мушкилоти забоншиносии фарҳангӣ аст [9, с.13]. Дар натиҷа, дар илм истилоҳи нави «консепт» пайдо мешавад. Консепт яке аз истилоҳоти асосӣ ва унсурҳои марказии забоншиносии фарҳангӣ мебошад. Консепт муносибатҳои забон, тафаккур ва фарҳангро дарк мекунад. Консептҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои рӯҳӣ, иҷтимоӣ ва муоширатии инсон пайдо мешаванд. Нақши шахс дар ҷомеа бо донистани забони фарҳангии ӯ муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар, забон вижагиҳои фарҳангӣ ва миллии консептро ифшо мекунад. Системаи ғояҳо дар бораи олам, ки дар тамоми умр дар инсон ташаккул меёбад, тадриҷан бо донишҳои нав, ки дар мафҳумҳои умумӣ ташаккул меёбанд, ғанӣ мегардад. Ин маҷмӯъ аз консептҳо иборат аст, зеро шахс дар ҷараёни фаъолият ва иртибот, дар ҷаҳони консептҳо аломатҳои муайяне дорад. Консепт объекти омӯзиши як қатор илмҳо, аз қабили забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ, фарҳангшиносӣ, фалсафа, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва этнопсихология мебошад. Забоншиносии фарҳангӣ маҷмӯи мафҳумҳои асосиро меомӯзад, ки дар якҷоягӣ зуҳури фарҳангро дар забон тавсиф мекунанд ва имкон медиҳанд, ки робитаи байни забон ва фарҳанг дар рушд таҳлил карда шавад. Дар айни замон, консепт яке аз мафҳумҳои асосии забоншиносии фарҳангӣ мебошад.

Консепт дар забоншиносии муосир яке аз истилоҳҳои маъмултарин ва муайяншуда мебошад. Он пеш аз ҳама, бо парадигмаи инсонмарказии забоншиносӣ ва методологияи когнитивӣ-прагматикӣ алоқаманд аст ва дар якҷоягӣ бо мафҳумҳои калидӣ ба монанди «тасвири забонии ҷаҳон», «тасвири ҷаҳон» ва ғайра ки инъикоси ҷаҳонбинӣ, зеҳнӣ ва эҳсосии шахсият, ки дар он инъикос ёфтааст,

истифода мешавад. Дар забоншиносии фарҳангӣ омӯзиши консептҳоро дар таҳқиқотҳои Н.Д. Арутюнова, З.Х. Бижева, А. Вежбицкая, С.Г. Воркачев, В.И. Карасик, В.А. Маслова, Г.Г. Слышкин, Ю.С. Степанова, В.Н. Теля, Г.В. дидан мумкин аст.

Консепт як мафҳуми калидии забоншиносии фарҳангӣ мебошад, ки дар забоншиносӣ ба таври устувор муқаррар шудааст, аммо бо вуҷуди мавҷудияти шумораи зиёди таърифҳо ва равишҳо ба омӯзиши он, ҳанӯз ҳам тафсири ҳамаҷониба дорад. Аввалин истилоҳи «консепт» дар адабиёти илмӣ танҳо дар миёнаи асри XX пайдо шудааст, ҳарчанд истифодаи он соли 1928 дар мақолаи С.А. Асколдов-Алексеев «Консепт ва калима» сабт шудааст. Мувофиқи ақидаи олим, консепт «ташаккули ақлӣ мебошад, ки моро дар раванди тафаккур маҷмӯи номуайяни объектҳои якхела иваз мекунад» [2, 269]. Муаллифи таърифи принсипи «ивазкунӣ» -ро хусусияти асосии консепт меҳисобад. Албатта набояд фикр кард, ки консепт ҳамеша ивазкунандаи ашёи воқеӣ аст. Он метавонад ивазкунандаи баъзе паҳлӯҳои ин ё он мавзӯъ ё амалҳои воқеӣ бошад. Дар ниҳоят, вай метавонад ҷойҳои гуногунро, ҳадди ақал хеле дақиқ ва равшану возеҳ иваз кунад [2, с.267-268].

Лихачёв Д.С., нуктаи назари С.А. Асколдовро тарафдорӣ намуда, консептро ивазкунандаи мафҳум мешуморад ва онро ифодаи «алгебравӣ» маънидод мекунад. Консепт мустақиман аз маънои калима ба вуҷуд намеояд, балки натиҷаи бархӯрди луғати ин калима бо таҷрибаи шахсӣ ва миллии шахс мебошад [12, с.281].

Истилоҳи «консепт» дар адабиёти забоншиносӣ аз ибтидои солҳои 90-ум ба туфайли корҳои илмии Д.С. Лихачев ва Ю.С. Степанов ба таври умум қабул карда шудааст. Д.С. Лихачев дар бораи мақолаи инноватсионии С.А. Асколдов мусбат сухан мегӯяд, аммо барои муайян намудани моҳияти консепт, баръакс, менависад, ки консепт на барои калима, балки барои ҳар як асос, яъне луғати як калима алоҳида вуҷуд дорад ва баррасии онро пешниҳод мекунад, консепт ҳамчун ифодаи маънои алгебравӣ аст, ки мо дар нутқи худ истифода мебарем. Ба ақидаи олим, шахс вақт надорад ё маънои пурраро ифода карда наметавонад, баъзан вай вобаста ба хусусиятҳо ва шароити иҷтимоӣ онро ба таври худ мефаҳмад [12, с.281].

Ю.С. Степанов қайд кард, ки консепт ҳамчун таълими маърифати фарҳангӣ-рӯҳӣ-забоншиносӣ ва дарки фарҳанг дар шуури инсон тавсиф меёбад. Муҳаққиқ консептро бастаи ғояҳо, мафҳумҳо, донишҳо ва тасаввурот мешуморад, ки бо калима ҳамроҳ аст [18, 14]. Ба ақидаи олим, дар шакли консепт фарҳанг аз ҷониби шахсият дарк карда мешавад. Аз тарафи дигар, ба гуфтаи Ю.С. Степанов, тавассути консепт шахс худаш ба фарҳанг ворид мешавад ва баъзан ба он таъсир мерасонад [18, 43].

Ҳамин тариқ, мувофиқи таҳқиқоти Асколдов ва Лихачёв, раванди ташаккули консептро ҳамчун раванди сода кардани воқеияти даркшаванда ба ҳадди ақал, ки аз ҷониби захираҳои маҳдуди хотираи инсонӣ ва шуури инсонӣ гузошта шудаанд, пешниҳод кардан мумкин аст. Дар адабиёти забоншиносӣ, «консепт» бо тарзҳои гуногун шарҳ дода мешавад, аз ин рӯ, истилоҳҳои зиёде вуҷуд доранд. Баъзе олимон чунин мешуморанд, ки консепт ин ҳама чизе аст, ки мо дар бораи объект, дар тамоми паҳншавии он медонем. Ба ақидаи дигарон, консепт як объекти дунёи идеалӣ мебошад, ки баъзе намояндагиҳои фарҳангии шахсро дар бораи ҷаҳони воқеият инъикос мекунад.

Ба гуфтаи С.Х. Ляпин, консепт «варианти инъикоси маъно» аст [13, 16]. Бисёре аз забоншиносон консептро ҳамчун маҷмӯи берунӣ, истинодҳои категориявӣ ва сохтори дохилӣ, семантикӣ, ки ташкилоти қатъии мантиқӣ дорад, баррасӣ мекунанд. Консепт ба модели ибтидоии маънои асосии калима, яъне тағйири ҳама маъноҳои калима асос ёфтааст. Ҷанбаҳои омӯзиши пешниҳоди консептҳо дар марҳилаи кунунии рушди илми забоншиносӣ ба назар мерасанд.

Ба гуфтаи Н.Ф. Алефиренко, онҳо бо равандҳои дарк кардани зуҳурот ва бо омӯзиши маърифат ва тафаккур алоқаманданд, «қисман аз ҷониби системаи забон тақрорӣ мешаванд ё дар иртибототи мукаммал бо онҳо ҳастанд»[1, 8].

Аз нуқтаи назари К.Ш. Жаркынбекова, консепт «ташаккули мураккаб, ба таври дақиқ сохташуда, ақлӣ ва семантикӣ нест, балки маҳсули инъикоси воқеият, дониш дар бораи ҷаҳони берунӣ мебошад, ки бо як ташкилоти бисёрҷабҳа тавсиф ёфта, ҷузъҳои консептуалӣ, хаёлӣ ва арзишӣ, дар ин ё он шакли забоншиносӣ ифода ёфтааст» [8, 18].

З.Д. Попова ва И.А. Стернин консептҳоро ҳамчун воҳиди рӯҳии забон тавсиф мекунанд. «Консепт як воҳиди мураккаби равонӣ мебошад, ки дар ҷараёни фаъолияти равонӣ дар самтҳои мухталиф ҳарф мезанад, нишонаҳо ва қабатҳои мухталифи онро дар ҷараёни фаъолияти рӯҳӣ амалӣ мекунад; аломатҳои мувофиқ ё қабатҳои консепт метавонанд бо забони модарии шахс таъиноти забонӣ дошта бошанд»[16, с.15-16].

Консептро дар корҳои Н.Д. Арутюнов ҳамчун мафҳуми фалсафаи ҳамарӯза шарҳ медиҳанд, ки натиҷаи фаолияти муштараки фолклор, дин, анъанаҳо, ҳиссиёт ва арзишҳои миллӣ мебошад; олим консептро ҳамчун аналоги истилоҳҳои ҷаҳонбинӣ, ки ба забон ворид шудааст ва дар интиқоли фарҳанги маънавии мардум саҳм мегузорад, баррасӣ мекунад [3, 3-6]. Дар ин фаҳмиш, консептҳо аз ҷиҳати фарҳангӣ муҳиманд ва мафҳумҳои шуури ҳаррӯзаро қадр мекунанд.

В.И. Карасик ва Г.Г. Слышкин хосиятҳои муҳими консептҳои забоншиносиро таҳлил намуда, хусусиятҳои асосии онҳоро муайян карданд: мавҷуд будани мураккабӣ, ки ба омӯзиши ҳамаҷонибаи забон, шуур ва фарҳанг асос ёфтааст; тафаккур, ки мафҳумро аз воҳидҳои дигар дар забоншиносии фарҳангӣ фарқ мекунад; аксиологӣ, зеро мафҳуми забоншиносӣ аз дигар воҳидҳои рӯҳӣ дар унсури арзиш фарқ мекунад; конвенсия ва норавшанӣ (консепт сарҳади муайян надорад); тағйирпазирӣ, зеро дарки мундариҷаи консепт метавонад бо мурури замон тағйир ёбад; тафаккури маҳдуди интиқолдиҳанда аз сабаби мавҷудияти консепт дар шуури инфиродӣ ё коллективӣ; се компонент - мафҳум ҷузъҳои арзишӣ, рамзӣ ва консептуалиро дар бар мегирад; бисёрҷанба - воҳидҳои анъанавии забоншиносии фарҳангӣ барои таҳияи консепт истифода мешаванд; кушода будани роҳҳои методологӣ ва поликлассификатсия (дар доираи забоншиносии фарҳангӣ истифодаи усулҳои забонӣ ва ғайри забониро иҷозат дода мешавад; мафҳумҳоро аз рӯи хусусиятҳои гуногун тасниф кардан мумкин аст) [11, 15].

С.Х. Ляпин чунин мешуморад, ки консепт ба як мафҳум асос ёфтааст, ки ба маънои аломат собит шудааст: ба истилоҳи илмӣ, калима ё ибораи забони ҳаррӯза алокаманд аст [13,18]. Бартарии ин пиндошт дар он аст, ки муаллиф консептро бо доираи сохтори лексикӣ-грамматикӣ маҳдуд намекунад, яъне ҳар як консепт ба воҳиди муайяни лексикӣ мувофиқат намекунад. Чунин вазъият амалан ғайри имкон аст, зеро байни фикр ва калима ихтилоф мавҷуд аст.

Ҳамин тавр, масалан, калимаҳои русии «синий» ва «голубой» ба як калимаи англисии «blue» мувофиқанд, аммо ин маънои онро надорад, ки англисҳо ҳангоми муошират ин рангҳо фарқ карда наметавонад. Дар ҷараёни муошират воситаи фаъолсозии консепт асосан аломатҳои забонист. Чунин воҳидҳои забонӣ вуҷуд доранд, ки метавонанд консептро дар шакли пурра ва умумӣ ифода кунанд ва чунин воҳидҳо консепт мебошанд, аммо номи консепт ягона воситаи фаъолсозии консепт нест. Ҳама гуна консепт бо қобилияти амалӣ шудан дар шакли дигари рамзӣ тавсиф мешавад. «Потенсиали ифодаи аломатҳои консепт ҳар қадар гуногун бошанд, ин консепт ҳамон қадар қадимтар ва арзиши он аз нуқтаи назари ҷомеаи забонии додашуда баландтар аст» [17, 18]. Дар давоми мавҷудияти худ, консепт метавонад баъзе воҳидҳои забонро аз даст диҳад, аммо навгониҳоро низ ҷалб кунад.

Ҳамин тариқ, консепт «як воҳиде мебошад, ки бо ҳам пайвастани таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи фарҳанг, шуур ва забон тарҳрезӣ шудааст, зеро он ба тафаккур тааллуқ дошта, фарҳанг муайян карда мешавад ва дар забон ифода ёфтааст» [17, 9]. Консептҳо дар тафаккури забоншиносии коллективӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд ва аз ин рӯ, омӯзиши онҳо ба проблемаи фавқулодда мубаддал мегардад.

З.Х. Бижева консептро ҳамчун як пешниҳоди мукаммали мафҳуми идеалӣ, ки нуқтаи назари сухангӯии маҳаллиро дар бораи воқеияти атроф инъикос мекунад, ки бо анъанаҳои фарҳанги додашуда муайян карда шудааст. Вай хосиятҳои асосии консептро чунин муайян мекунад: мавҷудияти доимӣ, тасвири бадеӣ, нигоҳ доштани синкретизми маънои реша, ҳамгироӣ ба системаи ҷузъҳои фарҳанги додашуда [4, 14].

Маслова В.А. дар зери маънои консепт дар назар дорад унсурҳои асосии тасвири ҷаҳонро, ки бо фарҳанг вобастаанд, барои ҳам хусусияти забонӣ ва ҳам барои ҷомеаи забоншиносӣ дахл дорад. Муҳаққиқ чунин номҳои абстрактии ирода, гуноҳ, ватан, виҷдон, тақдир ва ғайраҳоро ҳамчун консептҳои муҳими фарҳангӣ тасниф кардааст. Вай инчунин қайд мекунад, ки омӯзиши ин калимаҳо хеле муҳим аст, зеро консептҳои калидии фарҳанг дар шуури забонии халқ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд [14, 51].

А. Вежбицкая якчанд мафҳуми консептро таҳлил мекунад [5, 549]. Дар фаҳмиши вай, консепт ҳамчун як объекти ҷаҳони идеалӣ тасвир карда мешавад ва бо истифода аз маҷмӯи маълумоти семантикӣ муайян карда мешавад, инчунин ғояҳои фарҳангиро дар бораи воқеият инъикос мекунад. С.Г. Воркачев бошад, консептро ҳамчун як субъекти алоҳидаи тафаккури коллективӣ муайян намуда, ба шахсони болотар равона карда, ифодаи забониро ифода мекунад ва дорои моликияти этникӣ мебошад. Ба ақидаи олим, ягона маънои истилоҳоти вожаи «консепт» зарурати ҳамоҳангсозии воҳидҳои семантикӣ бо шахси забоншинос аст, ки намояндаи тафаккури миллӣ аст [6, 109].

В.И. Карасик консептро ҳамчун як ташаккули бисёрҷонибаи семантикӣ муайян мекунад, ки дар он ҷанбаҳои тасвирӣ ва фаҳмиширо фарқ кардан мумкин аст. Олим қайд мекунад, ки агар дар ин соҳа тафаккури забонӣ гирд оварда шуда, дар як калима нишона гирифта шавад, бояд дар бораи консептҳо сухан ронд [11, 109].

В.И. Карасик ва Г.Г. Слышкин чунин мешуморанд, ки робитаи байни консепт - забон – шуур, консепт чунин аст: 1) шуур фазои консепт аст; 2) консепт - инъикоси рӯҳии фарҳанг; 3) забон ва ё гуфтор - доираи объекти консепт аст. Олимон қайд мекунанд, ки ин схема нисбӣ аст, зеро робитаи забон ва фарҳанг падидаи мураккаб аст, дар байни забон ва фарҳанг низ робитаи дуҷониба вуҷуд дорад. Ба ақидаи онҳо, консепти фарҳанги забоншиносӣ аз дигар мафҳумҳое, ки дар забоншиносии фарҳангӣ дар тафаккур истифода мешаванд, фарқ мекунад, бинобар ин онҳо консептро ҳамчун як ташаккули рӯҳӣ бо моликияти арзишманд бартарӣ медиҳанд [11, 76 - 77].

Таҳқиқотҳои илмие, ки оид ба омӯзиши консептҳо бахшида шудаанд, бо тавсифи калон, муфассал ва ҳамаҷонибаи худ аз якдигар фарқ мекунанд. Аксар вақт, ҳангоми омӯзиши консептҳои гуногун, олимон ба ибораҳои забонӣ, этимология («шакли дохилӣ») калимаи калидӣ (номи консепт), ба маълумоти луғатҳо, таҳлили синонимҳо ва ҳатто антонимҳо, таҳлили мувофиқат ва муқоиса бо дигар консептҳо рӯ меоранд.

Ҳузури ифодаи забоншиносӣ ва намояндагии доимӣ консептро ба омма мерасонад. Ҳар як консептро аз нуқтаи назари воҳидҳои лексикии сатҳҳои гуногун таҳлил кардан мумкин аст: калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои озод ва пешниҳодҳо. Муайян кардани тамоми доираи воҳидҳои забонии консепт ва роҳҳои ифода кардани онҳо барои муайян кардани аҳамияти он барои ҷомеаи махсуси забоншиносӣ кӯмак хоҳад кард.

Илова бар ин, ба гуфтаи М.В. Пименова , «тавсифи пурраи ин ё он консепт танҳо дар сурати омӯхтани маҷмӯи пурраи воситаҳои ифодакунандаи он имконпазир аст», зеро «консепт дар аломатҳои забонӣ, ки онро ифода мекунад, пароканда аст»[15, 29.]. Қисми асосии корҳое, ки консептро тавсиф мекунанд, ба маводи лексикӣ ва семантикӣ асос ёфтааст. Омӯзиши семантикаи воҳидҳои лексикӣ, ки консептро ифода мекунанд, ба мо имкон медиҳанд, ки ҷузъи таркибии консептҳоро ошкор созем, аммо консепт танҳо бо ин маҳдуд намешавад. Консепт метавонад хусусияти инфиродӣ, шахсӣ, гурӯҳӣ, миллӣ дошта бошад. Олимон оид ба сохтори консепти забоншиносӣ нуқтаи назари гуногун доранд.

Масалан, С.Х. Ляпин қайд мекунад, ки консепт ташаккули бисёрҷанбаи фарҳангии иҷтимоиву психологӣ дар шуури коллективӣ мебошад, ки дар шакли забонӣ аст [13, 55].

С.В. Иванова дар сохтори консепт ҷузъҳои забонӣ, маърифатӣ, фарҳангӣ ва психологиро таъкид намуда, қайд мекунад, ки арзёбии арзиш шарти асосии ташаккули консепт ба ҳисоб меравад [10, 184].

В.И. Карасик консептро як таълими бисёрҷанбаи забоншиносӣ мешуморад, ки дорои шакли асосии дохилӣ, хосиятҳои тақсимотӣ, робитаҳои ихтиёрӣ ва хусусиятҳои фарҳангӣ мебошад [11, 29]. Вай инчунин се таркиби консептро муайян мекунад:моҳияти асосонок - ифодаи истилоҳи консепт дар забон; тасвири - дарки хусусиятҳои ашё ва рӯйдодҳое, ки дар хотира ё тасвирҳо тавассути биниш мавҷуданд, шунидан, маза ва бӯй; паҳлуи арзиш бо аҳамиятнокии мафҳум барои шахс ва ҷомеа муайян карда мешавад [11, 76].

В.А. Маслова консептро ҳамчун маҷмӯа тавсиф мекунад, ки ба ғайр аз мундариҷа, арзёбӣ ва муносибати шахс ба объекти тавсифшуда ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад: умумибашарӣ (универсалӣ); миллӣ ва фарҳангӣ, ки аз шароити зиндагӣ дар шароити муайяни фарҳангӣ вобастаанд; иҷтимоӣ - ин ҷузъи мансубият ба табақаи иҷтимоӣ муайян мекунад; гурӯҳе, ки ба мансубияти синну соли муайян ё гурӯҳи ҷинсӣ муайян карда мешавад; фарди инфиродӣ-шахсӣ, ки ташаккули он ба хусусиятҳои шахсӣ таъсир мерасонад [14, 45].

Диққати махсус бояд ба асоснокии фикри Ю.С. Степанов дар бораи сохтори консепт дода шавад, мувофиқи он сохтори консепт ҳама чизро дар бар мегирад, ки онро ба воқеияти фарҳанг табдил медиҳад: этимология, таърих дар шакли хусусиятҳои асосии мундариҷа, муаррифӣ, арзёбӣ ва ғайра [18, 41]. Олим қайд мекунад, ки консепт сохтори «қабатӣ» дорад ва ҳар як «қабат» натиҷаи ҳаёти фарҳангии даврҳои гуногун мебошанд, яъне консепт аз қабатҳои таърихан гуногун, дар этимология ва дар замони ташаккул ва бо маънои гуногун иборат аст. Ба ақидаи муҳаққиқ, консепт ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад: хусусияти асосӣ, барои ҳамаи забонҳои маҳаллии забон ва фарҳанг аҳамияти хоса дорад, ки забони шифоҳӣ воситаи иртиботи намояндагони як миллат аст; як хусусияти иловагӣ, ғайрифаъол - барои гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ дастрас аст; як хусусияти этимологӣ ё шакли дохилӣ - пайдоиши калима дар шакли берунии он эътироф карда намешавад, аз ин рӯ, барои интиқолгарони фарҳанг камтар муҳим аст, аммо чи тавре, ки олим қайд мекунад, дар ин хусус маънои дигар пайдо мешавад [18, 44-45].

Г.В. Токарев дар модели сохтории консепт ду навъи мундариҷаро муайян мекунад: навъи якум унсурҳои донишро дар бар мегирад, ки барои ҳамаи қабатҳо аҳамият доранд - қабати консепт, ки ба гуфтаи донишманд ин намуди донишро дарбар мегирад, универсалӣ номида мешавад; навъи дуввум дониши мушаххаси миллиро дар бар мегирад, ки барои як гурӯҳи муайян хос аст, ки бо забон, таърих ва фарҳанги муштарак муттаҳид шудаанд - ин қабати гунонгунтаркибии консепт,ки дорои чунин донишҳо аст, фарҳангӣ номида мешавад [19, 16]. Қисми ядроии консептро на ҳама вақт бо як калима муайян кардан мумкин аст. Хулоса кардан мумкин аст, ки ин ду равиши асосии омӯзиши табиати консепт якдигарро пурра мекунанд ва семантикаи равонӣ, фарҳангии воҳидҳои забонӣ ва рӯҳиро муайян мекунанд.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло метавон хулоса бароварда, ки омӯзиши мутақобилаи забон ва фарҳанг, яке аз вазифаҳои муҳимтарини консепт ба шумор меравад ва ҳамчун калидии забоншиносии фарҳангӣ мебошад. Консепт бо мундариҷаи бисёрандоза ва бисёрҷанба тавсиф мешавад. Имрӯз мафҳуми универсалӣ, ягона ва мукаммали ин истилоҳ вуҷуд надорад. Танҳо метавон далел оварда, ки ҳам

равишҳои забонӣ-маърифатӣ ва ҳам фарҳангӣ бо хусусиятҳои якхелаи омӯзиши консептҳо - омӯзиши забон дар ҳамкорӣ бо фарҳангу маданият фаъолият мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Алефиренко, Н.Ф. Проблемы вербализации концепта: теоретическое исследование / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 2003. – 96 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. / С.А. Аскольдов Антология / Под ред. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997. - С. 262–269
3. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка: Ментальные действия: сб. статей / Н.Д. Арутюнова // Под ред. Н.К. Рябцевой. М.: Наука, 1993. 176 с.
4. Бижева З.Х. Антропоцентризм культуры – антропоцентризм языка / З.Х. Бижева // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы. Казань, 2004. - С. 207.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. / А. Вежбицкая - М.: Языки русской культуры, 1999. - 780 с.
6. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). / С.Г. Воркачев - Волгоград: Перемена, 2003. - 164 с.
7. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). / В.В. Воробьев М.: изд-во РУДН, 1997. - 331 с.
8. Жарқынбекова К.Ш. Языковая концептуализация цветов в казахском и русском языках: / К.Ш. Жарқынбекова // автореф. дис. ... докт. филол. наук. Алматы, 2004. - 49 с.
9. Зиновьева Е.И. Лингвокультурология: теория и практика. / Е.И. Зиновьева, Е.Е. Юрков СПб.: МИРС, 2009. - 291 с.
10. Иванова С.В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: / С.В. Иванова дис.. Уфа, 2003. - 364 с.
11. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Волгоград: П-радигма, 2005. Т. I. С. 13–15.
12. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. / Д.С. Лихачев - Антология. М.: Academia, 1997. С. 281–287.
13. Ляпин С.Х. Концептология: к становлению подхода / С. Ляпин // Концепты. Научные труды Центрконцепта. Вып. 1. Архангельск, 1977. - С. 11–55.
14. Маслова В.А. Лингвокультурология. / В.А. Маслова - М.: Академия, 2001. 208 с.
15. Пименова В.М. Методология концептуальных исследований / В.М. Пименова // Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. -Волгоград: Парадигма, 2005.- С. 15-19.
16. Попова З.Д. Язык и национальное сознание. / З.Д. Попова, И.А. Стернин - Воронеж: Истоки,2007. - 61.с.
17. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как системное образование // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2004. №1. С. 29–34.
18. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. / Ю.С. Степанов Опыт исследования. М.: Академический проект, 2001. 990 с.
19. *Токарев Г.В.* Концепт как объект культурологии. / *Г.В. Токарев* - Волгоград: Перемена, 2003. 233.с

КОНЦЕПТ – КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ.

Статья посвящена описанию понятия «концепт» в лингвокультурологии, всестороннему обзору и подробному анализу истории изучения концептов в лингвистической науке. Представление концепта как базового понятия лингвокультурологии – главная цель данной статьи, которая достигнута посредством описания истории развития, анализа основных направлений в изучении и исследовании структуры концепта.

Ключевые слова: *концепт, язык, культура, лингвокультурология, лингвокогнитология, понятия.*

CONCEPT AS A KEY OF MEANING OF CULTURAL LINGUISTICS

The article is devoted to the description of the meaning of «concept» in cultural linguistics, a comprehensive review and detailed analysis of the history of the study of concepts in linguistic science. Presentation of the concept as a basic meaning of cultural linguistics is the main goal of this article, which is achieved by describing the history of development, analyzing the main directions in the study and research of the structure of the concept.

Key words: *concept, language, culture, cultural linguistics, cognitive linguistics, meanings.*

Сведения об авторах:

Нурмадова Гулчехра Кувватовна *- Таджикский национальный университет, докторант общеуниверситетской кафедры английского языка. Адрес; 735360 Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Ориено 29. E-mail: nurmadova@list.ru Тел: (+992) 988506604.*

Холикзода Айнидин *- Таджикский национальный Университет, кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка.*

Адрес:734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки17. E-mail ayinjon@mail.ru Тел (+992) 918780047.

About the authors:

Nurmadova Gulchehra Quvvatovna- *Tajik National University, PhD student of the Department of English language. Address; 735360 Republic of Tajikistan, Kulub city, Orieno Street 2.E-mail: nurmadova@list.ru Тел: (+992) 988506604.*

Kholikzoda Ainiddin- *Tajik National University, Candidat of Philology, Associate Professor of the university Department of English language. Address:734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave,17 E-mail: ayinjon@mail.ru Тел(+992) 918780047.*

УДК 809.155.0

НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ ХЕШОВАНДӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР СОҲАҲОИ ГУНОГУНИ ИЛМ

Матробиён С.Қ., Салимова М.

Донишкадаи давлати забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Истилоҳ гуфта дар забоншиносӣ вожаҳоеро меноманд, ки ба ин ё он касбу кор ё соҳаҳои ҷудогона тааллуқ мебошанд. Ҳамчунин, як истилоҳ метавонад дар якчанд соҳа истифода шавад, аммо ин маънои муродиф будани онҳоро намефаҳмонад, зеро яке аз хусусиятҳои барҷастаи истилоҳ ҳамин аст, ки он ҳаргиз муродиф қабул намекунанд ва сермаъно низ шуда наметавонанд. Чунончи профессор Маҷидов Ҳ. дар мавриди сермаъноӣ ва якмаъноии калимаҳо зикр мекунад: «Ҳамаи калимаҳои мустақилмаънои забон аз бобати ифодаи маъноҳои луғавӣ ба моносемӣ – якмаъно ва полисемӣ – сермаъно чудомешаванд. Калимаҳое, ки ҳамчун истилоҳи илм ва ё фан ба кор мераванд, якмаъно ҳастанд. Чунончи, калимаҳои мубтадо, пешоянд, пасоянд, сарҷумла, садонок, ҳамсадо, зада, исм, ҷонишин, феъл фақат ҳамчун истилоҳоти забоншиносӣ дар истеъмоланд ва шомили ҳамин гурӯҳанд» [9, с.46]. Яъне, калимаҳо дар як маврид метавонанд ҳамчун вожаи мустақили дорои маъноҳои гуногун истифода шаванд, вале дар як маврид метавонанд ҳамчун истилоҳи ин ё он соҳа истифода шаванд. Истилоҳшиносони барҷастаи тоҷик Сайфиддин Назарзода ва Мирзо Ҳасани Султон дар самти истилоҳшиносии тоҷик корҳои назаррасе анҷом дода, доир ба масаъалаҳои стандартсозӣ ва ҳамгунсозии истилоҳоти забони тоҷикӣ ва усулҳои истилоҳнигории тоҷик ақидаҳои бикр пешниҳод намудаанд. М. Султон доир ба маыфҳуми «истилоҳ» зикр кардааст: «Истилоҳ калима ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноии илмӣ дошта, дар ҳавзаи амалкарди як илми мушаххас мафҳуми муайянеро ба шакли муҷазу дақиқ ифода мекунад. Бояд таъкид кард, ки ҳангоми маънои истилоҳӣ пайдо кардани калима ва ё вожа ҳамаи маъниҳои дигари он қатъи назар мегардад» [11, с.3]. Шарҳи мафҳуми «истилоҳ»-ро Матробиён С.Қ. чунин овардааст: «Истилоҳ ё ки термин калима ё ибораи махсусест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳа (илм, санъат, маориф, ҳарбӣ, иқтисодиёт, техника, истеҳсолот ва ғ.)-ро дар бар мегирад. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои истилоҳ ин ба як маъно кор фармуда шудани он мебошад. Хусусияти сермаъноӣ (полисемия) барои истилоҳҳо хос нест, вале дар хотир бояд дошт, ки ин ё он истилоҳ танҳо дар соҳаи муайян як маъноро ифода мекунад. Истилоҳот барои ифодаи тобишҳои маъноӣ низ қодир нестанд, аммо як калима метавонад, дар якчанд соҳа истилоҳ (термин) шавад». [10, с.235].

Тафсири гуногуни мафҳуми «истилоҳ», пеш аз ҳама, бо муайян кардани ҷойгоҳи истилоҳот дар низоми луғавии забон бояд фаҳмида шавад. Аз ин нуқтаи назар «Истилоҳҳо як гурӯҳи калимаҳое мебошанд, ки аз калимаҳои дигари забони адабӣ фарқ мекунанд ва дар забон мутаззодти вожаи *истилоҳ* ва вожаи *ғайриистилоҳ* истифода мешавад» [4, с.76]. Сарҳади байни истилоҳот ва вожаҳои ғариистилоҳиро забоншиноси рус Виноградов В.В. чунин шарҳ медиҳад «Калима вазифаҳои номбаркунӣ ва муайянкуниро ичро менамояд, яъне ё воситаи ифодаи возеҳ, ки дар ин маврид он ҳамчун аломати оддӣ ҳаст, ё воситаи муайянкунии мантиқӣ, ки дар ин маврид он истилоҳи илмист» [2, с.12-13].

Тазаккур бояд дод, ки пайдо шудани илмҳои гуногун дар ҷомеа боиси ба вуҷуд омадани истилоҳот дар забон мегардад. Истилоҳот бо роҳҳо ва тарзҳои гуногун сохта мешаванд. Аз он ҷумла: 1) истилоҳоте, ки бо истифодаи қоидаҳои гуногуни калимасозӣ ва ибораороии забони миллӣ сохта мешаванд: *бузургӣ, афзоиш, нобаробарӣ, адади натуралӣ, ҳосила (дар риёзӣ);* 2) калимаҳои махсусе аз захираи луғавии забон, ки ба онҳо мазмуни илмӣ нисбат дода шудааст, низ истилоҳ маҳсуб мешаванд (*амр, ташхис, парванда, ҷазо, авф, ҷиноят, шоҳид (дар ҳуқуқшиносӣ)*; 3) истилоҳоти байналмилалӣ, ки маъниву мазмуни онҳо танҳо ба мутахассисони ҳамон соҳа фаҳмо аст (*нота, кодекс, камера, казус, кворум, консенсуалӣ, конгресс, консенсус, дуайен ва ғ. (ҳуқуқшиносӣ)*; 4) истилоҳоте, ки номи ашёҳои вобаста ба ин ё он соҳаро ифода мекунанд: *тилло, нуқра, сурма, симоб (геология); қуввасанҷ,*

фишорсанҷ, амперметр, генератор, трансформатор, магнитофон, телевизор (асбобҳои техникӣ) ва ғ.

Дар қатори истилоҳоти марбут ба илм, санъат, маориф, технология дар ҳамаи забонҳо *истилоҳоти хешовандӣ* низ мавҷуд аст. Ахманова О.С. дар мавриди муайян намудани истилоҳ *истилоҳоти хешовандиро* низ тафсир намуда, зикр мекунад: «Истилоҳоти хешовандӣ аз забони англисии kinship terms, terms of relationship буда, калимаҳои ифодакунандаи (номбарандаи) одамон, ки дар ин ё он муносибати хешовандӣ бо дигарон қарор доранд. Масалан: падар, модар, бародар, хоҳар» [1, с.474].

Баъзе аз муҳаққиқони истилоҳшиносӣ (В.П. Даниленко, Л.А. Капанадзе, С.В. Гринев) бар он ақидаанд, ки истилоҳот дар робита ба вазифаи мустақими худ ба ғайр аз соҳаи илм ба ягон соҳаи дигари забон таалллуқ надорад. Тибқи ин ақидаи онҳо метавон ба хулосае омад, ки агар истилоҳот вазифаи муайянкунандагӣ дошта танҳо дар соҳаи илм корбуд шавад, пас номҳои хешовандӣ истилоҳ шуда наметавонанд, зеро онҳо вазифаи номнативиро дар ҳаёти ҳаррӯза иҷро мекунанд.

Маълум аст, ки вожаҳои марбут ба хешовандиро бештар дар ҳаёти ҳаррӯзаю маъмулӣ истифода мебаранд. Аммо вожаҳои хешовандӣ, ки таърихан ҳамчун номгӯйи мустақим дар замонҳои қадим пайдо шудаанд, минбаъд ба истилоҳи илмҳои ҷомеашиносӣ табдил ёфтаанд. Аз ин рӯ, ду нави чунин калимаҳо мавҷуд аст: а) номҳои хешовандии маъмул ва б) маҷмӯи истилоҳоти хешовандии марбут ба илмҳои ҷомеашиносӣ.

Дар солҳои 20-уми асри XX олимон Р. Лоуи, У. Риверс, А. Крёбер типологияи низоми хешовандии чорузваро дар асоси хешовандии авлоди падару модар коркард намуданд:

1) хешовандии наздик (ё насли мустақим) дар низоми хешовандӣ;

2) хешовандии дур аз тарафи падар ва модар, ки яке аз онҳо ба хешовандии наздик (ё насли мустақим) дохил мешавад;

3) хешовандии байни якдигар фарқкунанда, ки аз насли мустақим тавофут дорад;

4) хешовандии дури аз насли мустақим фарқкунанда, аммо аз якдигар фарқ намешаванд

Крёбер Алфред дар асоси маводи этнологҳо муайян намуд, ки дар низоми гуногуни хешовандӣ истилоҳоти хешовандӣ дорои чунин аломатҳои фарқкунанда мебошанд:

1. **Насл**. *Аломати фарқкунанда*: бобо ва падар, падар ва падар (EGO (ман)), падар (EGO) ва писар, дар хешовандии дур – амак ва ҷиян.

2. **Хешовандии наздик** (ё насли мустақим) ва хешовандии дур. *Аломати фарқкунанда*: падар ва бародар, бародарони ҳамхун ва амакбачаҳо ва авлодони онҳо.

3. **Нисбияти синнусолӣ дар байни як насл.** *Аломатҳои фарқкунанда*: бародари калон (ака), бародари хурд (додар), хоҳари калон (апа), хоҳари хурдӣ (хоҳар), бародари калонии падар (амаки калонӣ), бародари хурдии падар (амаки хурдӣ) ва ғ.

4. **Фарқияти ҷинсияти хешовандӣ.** *Аломатҳои фаркунанда*: бародар ва хоҳар, амак ва амма, хола, бачаихола ва духтарихола, писар ва духтар ва ғ.

5. **Ҷинсияти авлодӣ.** *Аломатҳои фаркунанда*: бобо ва момо, бобокалон ва модаркалон ва ғ.

6. **Ҷинсияти шахс**, ки ба воситаи он авлод муайян мешавад. Хешовандӣ аз тарафи ҷинсияти мардона (аз тарафи падар; падарӣ) ва хешовандӣ аз тарафи ҷинсияти занона (аз тарафи модар; модарӣ).

7. **Фарқияти хешовандӣ аз қудо** (хешовандӣ аз рӯйи никоҳ).

Низоми хешовандӣ таърихан сабаби мавҷудияти низоми истилоҳоти хешовандӣ мебошад. Бо тавачуҳ ба низоми истилоҳоти хешовандӣ метавон гуфт, ки низоми мазкур дар ду шакл амал мекунад: шакли муошират ва шак ли муроҷиат.

Вале, дар навбати худ, вожаҳои марбут ба хешовандӣ истилоҳҳои соҳаҳои гуногуни илм, аз он ҷумла этнолигия (қавмшиносӣ), биология, иҷтимоъшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва ғ. мебошанд. Аз ин рӯ, илмҳои мазкур низ вожаҳои марбут ба хешовандро ҳамчун истилоҳот мардиди таҳқиқ қарор медиҳанд. Вобаста ба робита доштани таҳлили илмии хешовандӣ онро ба қисматҳои зерин тақсим мекунанд:

а) хешовандии хунӣ;

б) хешовандии никоҳӣ;

в) хешовандии ҳуқуқӣ (қонунӣ) ё хешовандӣ дар доираи қонун;

г) хешовандии рӯҳонӣ;

ғ) хешовандии русумӣ (аз рӯйи анъана);

д) хешовандии зеҳнӣ (психологӣ) [15, с.233].

Зикр бояд кард, ки истилоҳоти хешовандӣ дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ ба таври хос истифода мешавад. Дар ташаккули истилоҳоти ҳуқиқии хешовандӣ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳоти падар, модар, фарзанд, писарандар, духтарандар, падарандар, модарандар, бобо, бибӣ (модаркалон), хоҳар бародар, ҳамсар, шавҳар, зан, фарзандони бародарон ва хоҳарон, ҷиян, бародарзода, хоҳарзода, тағо, амак, хола ва амма истифода шудаанд, вале истилоҳое мисли хусур,

хушдоман, домод, келин, додарарӯс, хоҳарарӯс ва ғайра дар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ вуҷуд надоранд. Вожаҳое ба мисли *васӣ, парастор, фарзандхонд, ворис, ворисон, вориси ҳуқуқӣ, меросхӯр, волидайн, наслҳои ворисон* ва ғайра барои истилоҳоти хешовандӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ истифода мешавад, ки маънои ҷинсият доштан, яъне ба кадом ҷинс тааллуқ доштанро аз байн мебаранд. Вожаҳои болозикр ивазшавандаи истилоҳоти падар, модар, писар, духтар гардида, ҷинсияти умумиро ба вуҷуд овардаанд.

Дар илмҳои ҷомеашиносӣ ва демография бошад, диққати асосӣ ба мансубияти авлодӣ дода шуда, дар он хешовандии мушаххас муайян карда намешавад. Бинобар ин истилоҳоти умумии маъмули хешовандии ҳамхуни *модар, падар, писар, духтар, бибӣ, бобо* набера (бидуни фарқияти мансубияти ҷинс) ва хешовандии ғайриҳамхуни *зану шавҳар (ҳамсар)*, ки дар барпо намудани хонавода муҳим арзёбӣ мешаванд, истифода мегарданд. Азбаски ташкили хонавода дар ҷомеашиносӣ ва демография ҳодисаи муҳим аст, аз ин рӯ истилоҳоти *зан, шавҳар, ҳамсар*, муҳимтарин истилоҳоти ин илмҳо дар самти хонаводагӣ маҳсуб меёбанд. Дар ин ҳолат, истилоҳҳои истифодашуда метавонанд хусусиятҳои нави маъноии фарқкунанда дошта бошанд.

Дар илми этнология (қавмшиносӣ) бошад, таркиби истилоҳоти муносибатҳои хешовандӣ аз ҳисоби муайянсозии синну сол, насл, мансубияти қабилавӣ, навъҳои низоми хешовандӣ ва ғ. бештар мегардад. Масалан, истилоҳи «хонадомод» нисбати домоде мегӯянд, ки дар хонаи падару модари арӯс истиқомат мекунад. Ин истилоҳи хешовандӣ хоси соҳаи мардумшиносӣ мебошад.

Дар ин ҷо хеле бамаврид аст аз таҳқиқотҳои этнографие, ки доир ба истилоҳоти хешовандӣ дар забони тоҷикӣ анҷом пазируфта шудааст, ёдовар шуд. Нахустин маълумоти этнографиро доир ба истилоҳоти хешовандӣ дар забони тоҷикӣ Сухарева О.А. дар як мақолаи худ бо номи «Чанд масъалаи никоҳ ва анъанаҳои тӯйи тоҷикони деҳаи Шаҳристон» [14] (ноҳияи Исфара) медиҳад. Ҳарчанд, мақолаи мазкур марбут ба анъанаҳои тӯйӣ бошад ҳам, аммо аз рӯйи таҳлилҳои худ хусусияти этнолингвистиро касб намуда, дар он баъзе истилоҳоти хешовандӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Аз он ҷумла, хусусияти этнолингвистии истилоҳи хешовандии *тағо* бамаврид аз ҷониби муаллиф таҳлил шудааст. Баъдан, Кисляков Н.А. [5] дар китоби худ доир ба истилоҳоти хешовандӣ дар миёни тоҷикони кӯҳистони Вахиёи Боло маълумоти хеле муфассал дода, дар охир онҳоро дар шакли ҷадвал овардааст. Дар ҷадвали мазкур 116 истилоҳи хешовандӣ қайд шудааст.

Кисляков Н.А. муносибатҳои хешовандиро бо истилоҳоти ифодакунандаи он таҳлил намуда, мавқеи ҳар як истилоҳи хешовандиро аниқ нишон додаст. Муҳаққиқ тавонистааст, ки дар маҷмӯъ лексикаи хешовандиро дар лаҳҷаи пурра инъикос намояд. Масалан, истилоҳи *тағоӣ*-ро шарҳ дода, таъкид мекунад, ки ин истилоҳи хешовандиро бо истилоҳҳои *духтар, бача, зан* истифода намуда, аз он истилоҳҳои нав сохта шудаанд, ба мисли: *духтари тағоӣ, зани тағоӣ, бачаи тағоӣ , бачаву духтари тағоӣ* ва ғ. [5, с. 147].

Дар робита ба гӯйиши вахиёии лаҳҷаи қаротегинии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ Кисляков Н.А. истилоҳоти хешовандиро ба 2 гурӯҳ ҷудо намудааст: истилоҳоти хешовандии ***ҳамхун*** ва ***никоҳӣ*.**

Хешовандии **ҳамхун**ро дар навбати худ ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудааст:

а) хеши мустақим;

б) хеши тарафи мардонаи дараҷаи якум;

в) хеши тарафи занонаи дараҷаи якум;

г) хеши тарафи мардонаи дараҷаи дуюм аз тарафи падар;

ғ) хеши тарафи занонаи дараҷаи дуюм аз тарафи падар;

д) хеши тарафи мардонаи дараҷаи дуюм аз тарафи модар;

е) хеши тарафи занонаи дараҷаи дуюм аз тарафи модар;

ё) хеши тарафи мардонаи дараҷаи сеюм аз тарафи падар.[5, с.151-154]

Хешовандии **никоҳи**ро ба 2 гурӯҳ (хешованди зан ва хешованди шавҳар) ва зергурӯҳҳои зерин ҷудо намудааст:

1. хешованди зан:

а) наздикон (авлодон)-и хоҳари зан;

б) наздикон (авлодон)-и бародари зан;

в) наздикон (авлодон)-и падари зан;

г) наздикон (авлодон)-и модари зан;

2. хешованди шавҳар:

а) наздикон (авлодон)-и хоҳари шавҳар;

б) наздикон (авлодон)-и бародари шавҳар;

в) наздикон (авлодон)-и падари шавҳар;

г) наздикон (авлодон)-и модари шавҳар; [5, с.154-156]

Такид бояд кард, ки аз ҷониби муаллиф баъзе ғалатҳо дар гурӯҳбандӣ ва ҷобаҷогузории истилоҳот ба назар мерасад. Масалан, ба қатори хешовандии ҳамхун ворид намудани шавҳари хоҳар (домод) ё зари бародар (янга, келин) ва монанди инҳо. Аммо, дар ин ҷо бояд ба назар гирифт, ки

Кисляков Н.А.ҷадвали худро дар асоси хешовандии чанд хонавода таҳия намудааст, ки дар онҳо домод ё зан дар навбати худ хешони ҳамхуни якдигаранд ва ин боис шудааст, ки муҳаққиқ ин истилоҳҳоро низ ба қатори хешони ҳамхун ворид намояд.

Муҳаққиқи мардумшинос Писарчик А.К. соли 1953 мақолеаро таҳти унвони «Доир ба чанд истилоҳоти хешовандии тоҷикон» [13] чоп мекунад, ки дар он муаллифи мақола истилоҳоти хешовандии мардуми тоҷикро ба таври пурра дар муқоиса бо якдигар дида мебарояд. Дар охири мақола муаллиф ҷадвали муҳимтарин истилоҳоти хешовандии ҳамхуни тоҷикони минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ӯзбекистонро оварда, дар он 29 минтақаи Тоҷикистону Ӯзбекситон: Вахон, Ишкошим, Язғулом, Дарморахт (Шуғнон), Хуф (Рӯшон), Бартанг (Рӯшон), Баррӯшон (Рӯшон), Ванҷ, Вахиёи Боло, Қалъаихумб, Шулмак, Оби Гарм, Зағара (Ховалинг), Муъминобод ва Даштиҷум , Кӯлоб, Порвор, Девдараи Боло, Қаратоғ (Шаҳринав), Китоб (деҳаи Варғонза), ш.Бухоро, ш.Самарқанд, Нурато (Самарқанд), Моғиён (Зарафшон), Яғноб, ш.Хуҷанд, ш.Исфара, Сурх (Исфара), Конибодом, Чуст дарҷ ёфтаанд [13, с. 185].

Писарчик А.К. дар таҳқиқоташ ба хулосае омада, бо афсус қайд мекунад, ки истилоҳоти хешовандӣ дар низоми хешовандии тоҷикон (ҳатто тоҷикони бадахшонизабонҳо) хеле коста шуда, дар он вожаҳои иқтибосӣ ворид шудаанд. Дар ҳоле ки, зикр мекунад муҳаққиқ, низоми хешовандии тоҷикон дар гузашта хеле густарда ва таснифшуда буда, ба низоми хешовандии малайӣ* шабоҳат доштааст на монанд ба низоми туронӣ-гановнӣ**, ки имрӯз доранд. Ӯ мегӯяд: «Худ ба худ маълум аст, ки мо наметавонем дар асри ХХ ҳатто дар байни тоҷикони водиҳои дастнорас ва касногузари гузаштаи начандон дур истилоҳоти хешовандиеро дарёбем, ки нишонаҳои низоми малайиро дар шакли нисбатан тоза ҳифз намуда бошанд. Новобаста аз он, дар истилоҳоти хешовандии тоҷикони Бадахшон (*Припамир* – истилоҳи муаллиф. С.М.), хусусан дар истилоҳоти язғуломиҳо, ки истилоҳоти нисбатан куҳани мавриди таваҷҷуҳи моро дар худ ҳифз намудаанд, нишонаҳое маҷуданд, ки ба фирки мо, метавонанд дар низоме ҷой дошта бошанд, ки таърихан ба низоми малайӣ рафта мерасад. Ин – мавҷудияти истилоҳоти умумӣ барои ифода намудани хешовандӣ аз тарафи падар ва аз тарафи модар, новобаста аз ҷинсият, чунончи: ҳамаи бародарон ва хоҳарони падар ва модар (*ваҷ*), ҳамаи фарзандони бародарону хоҳарони падар ва бародарону хоҳарони модар (*патаи*), ҳамаи ҷиянҳо (xwep) ва ҳамаи набераҳо (*набес – набас*)» [13, с.182].

Истилоҳоти хешовандӣ дар насабшиносӣ низ васеъ истифода мешаванд, ки барои баркарорсозии шаҷара мувофиқи ҳуҷҷатҳои куҳна кӯмак мерасонанд. Зеро дар он калимаҳои куҳнашудаи хешовандӣ низ мавриди истифода қарор мегиранд. Масалан, вожаҳои валад «писар», ибн «писар», бин «писар», бинт «духтар», ки аслан калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ мебошанд, дар ҳуҷҷатҳои қадимӣ, хусусан, насабномаҳо ё шаҷараҳо истифода шудаанд. Вале имрӯз ин калимаҳои иқтибосӣ аз истеъмоли умумӣ баромадаанд.

Аммо истилоҳоти хешовандӣ, пеш аз ҳама, як ҷузъи таркиби забон маҳсуб меёбанд ва бо инкишофу таҳаввули забон метавонанд ба тағйирот дучор шаванд. Гузашта аз ин, дар забоншиносӣ *лексикаи хешовандӣ* ва *истилоҳоти хешовандӣ* истифода мешавад. Ёдовар бояд шуд, ки худи истилоҳ як ҷузъи лексика маҳсуб меёбад ва истилоҳоти хешовандӣ қадимтарин соҳаи лексикӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, аз назари лексикӣ таҳлил намудани вожаҳои марбут ба хешовандӣ ё истилоҳоти хешовандӣ хусусиятҳои муайяни худро дошта, онҳо ҳамчун воҳиди забонӣ таҳқиқ мешаванд. Ба қавли Писарчик А.К. «маълумоти аҷибро дар робита ба ин масъала танҳо таҳлилҳои забоншиносӣ дода метавонанд» [13, с.183].

Воқеан, барои ифодаи муносибати хешовандӣ истилоҳоте мавҷуд аст, ки ҷиҳати муошират истифода мегардад ва, ҳамзамон, истилоҳоте истифода мешавад, ки танҳо хусусияи муроҷиат ё нидоро дорад, масалан, писар - бача ё писарбача, вале ин масъала таҳқиқоти фарохтареро дар доираи этнолиновистика талаб менамояд.

Дар забоншиносии тоҷик ин масъала, пеш аз ҳама, аз ҷониби шевашиносон таҳқиқ шудааст. Дар такя ба ақидаи забоншиноси рус А.В. Деснитская нахустин шуда Р.Л. Неменова ва Ғ. Ҷӯраев дар таҳқиқоти худ истилоҳоти хешовандиро ба гурӯҳҳои ҳамхун ва ғайриҳамхун ҷудо карда, гурӯҳи ҳамхунро дар навбати худ ба а) ҳамхуни пурра ва б) ҳамхуни нопурра тасниф намудаанд. [11, 193-194]. Бояд қайд кард, ки истилоҳоти хешовандӣ дар забони тоҷикиро мо метавонем дар корҳои шевашиносон Маҳмудов М.[1964], Розенфелд А.З. [1976], Ҷӯраев Ғ. [1970], Зайниддинова [1973], Неменова Р.Л. [1980], Гадоев Н. [2012], Хоркашев С. [2014], Гулзода Н. [2009], Ҳасанова М. [2010], Каримова М. [2018] ва дигарон мушоҳида намоем.

---

* Тибқи фарзияи Л.Г. Морган дар низоми хешовандии малайӣ хешованд ба наслҳо ҷудо мешавад ваонҳо бо ҳам робитаи ҳамхунӣ доранд (хонаводаҳои ҳамхун). Яъне насли аввал бо истилоҳоти бобо, бибӣ, момо, падарбузург, модаркалон ва ғ; насли дувум падар модар, амак, амма, хола, тағо ва ғ.; насли сеюм писар, духтар, писари амак, духтари хола ва ғ.

** Низоми туронӣ-гановнӣ ба хешовандони тарафи падар ва хешовандони тарафи модар ҷудо шуда, хонаводаи якникоҳа (моногамний) мебошанд. Дар ин низом бародари падар (амак)-ро низ падар меноманд, аммо бародари модарро падар намегӯянд; писари бародарро бо дигар истилоҳ ва писари хоҳарро бо дигар истилоҳ ифода мекунанд.

Ҳамчунин, аз назари таърихи забони тоҷикӣ дар корҳои Саймиддинов Д. [2001], Эделман Д.И., Молчанова Е.К. [2019] ва аз назари этнографӣ, ки бештар хусусияти этнолингвистиро касб намудааст, дар корҳои Сухарева О.А. [1928], Кисляков Н.К. [1936] ва Писарчик А.К. [1953] таҳқиқ шудааст.

Муҳаққиқони таърихи забонҳои ориёӣ, аз он ҷумла забони тоҷикӣ, Эделман Д.И. ва Молчанова Е.К. дар мақолаи худ «Доир ба таърихи истилоҳоти хешовандӣ ва қудоӣ дар забонҳои эронӣ ва шеваҳои он» [16], таърихи пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти хешовандӣ ва қудоиро таҳлил намуда, гурӯҳи вожаҳоеро, ки робитаи хешовандиро муайян мекунанд, истилоҳоти хешовандӣ номидаанд. Номи мақолаи муҳаққиқон худ гувоҳи эътирофи истилоҳоти хешовандӣ мебошад. Дар ҳамин робита онҳо таъкид мекунанд, ки «Лексемаҳои қадим ва мафҳумҳои ба онҳо мутобиқ дар асоси гурӯҳи муайяни калимаҳои нисбатан устувор хуб барқарор мешаванд. Аз байни гурӯҳҳои лексикӣ тавачуҳи хосаро ба худ гурӯҳи калимаҳои аз назари семантикӣ муттаҳид ҷалб мекунанд. Хусусан дар ин ҷабҳа гурӯҳи калимаҳои истилоҳӣ хеле намоён мебошанд, зеро онҳо, аз як тараф, маҳдудаи берунӣ доранд (таркиб ва доираи истифодаи онҳо мутлақо пӯшида аст) ва, аз тарафи дигар, аз калимаҳои махсус – истилоҳҳо ташкил шудаанд, дар ҳоле ки худи таркиби истилоҳҳо доираи муқоисаи онҳоро бо забонҳои хеш ва прототипҳои барқароршуда осон мекунад. Яке аз чунин гурӯҳҳо дар забонҳои эронӣ истилоҳоти хешовандӣ мебошад…» [16, с.115]. Дар ҳамин мақолаашон муҳаққиқони мавсуф истилоҳоти хешовандиро ба ду гурӯҳ: хешовандии хунӣ (ҳамхун) ва хешовандии қудоӣ (аз рӯйи никоҳ) ҷудо намуда, ҳардуи онҳоро мавриди таҳлил этимологӣ қарор додаанд. Ҳамчунин, истилоҳоти хешовандии ҳамхунро таърихан ба истилоҳоти ҳамхунии лафзи кӯдакон низ тақсим намудаанд, ки чунин вожаҳо имрӯз дар забони адабӣ (бобо, момо, бибӣ) ва гуфтӯӣ (дадо, дада, бува, мома ва ғ.), васеъ истифода мешавад.

Аз дигар ҷониб, вожаҳое, ки марбут ба хешовандӣ мебошанд як низоме муайянеро ташкил медиҳанд, ки як ҷузъи ин низомро бидуни ҷузъҳои дигар ё гуруҳбандии истилоҳоти умумӣ неметавон тағйир дод. Ҳамчун як низоми муташаккил истилоҳоти хешовандиро мо ҳангоми таҳлили ҷузъии маънои луғавии ҳар як вожа, ки аз омезиши аломатҳои семантикӣ иборат аст, бараъло мушоҳида карда метавонем. Яъне, асосан аз рӯйи меъёри дутазодии «ҷинси зан – мард», «хешованди ҳамхун – хешованди ғайриҳамхун», «насли гузашта – насли имрӯз» ва ғ. истилоҳҳои хешовандӣ тасниф мешаванд, ки дар инҳо намунаҳои семантикӣ пурра намудор аст. Ба ақидаи Ломтев Н.П. «ҳавзаи семантикии ифодакунандаи истилоҳоти хешовандӣ ба майдони «корзор»-е табдил ёфтааст, ки дар он усулҳои гуногуни пажӯҳишҳои семантикӣ гузаронида мешаванд» [7, 108]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки истилоҳоти хешовандӣ чунин маводи забоние мебошад, ки дар ҳалли масъалаҳои илмӣ дар тӯли таърихи ташаккули забоншиносӣ нақши муҳиме бозидааст. Тибқи ақидаи Кронгауз М.А. «низомият ва қатъияти муносибатҳои ғайризабонӣ ба қисмҳо ҷудо шудани маъноҳои луғавиро пурра таъмин менамояд» [6, с.133]. Бинобар ин, зарур аст, ки ба воҳидҳои хурдтарини низоми хешовандӣ бояд диққат диҳем, зеро онҳо мафҳумҳои муҳими ин ё он фарҳанг мебошанд.

Ҳамин тариқ, вожаҳои хешовандӣ дар забони адабӣ асоси ташаккули низоми истилоҳии хешовандӣ мебошанд, аммо дар мавридҳои ҷудогона онҳо як гурӯҳи алоҳидаи калимаҳо боқӣ мемонанд. Истилоҳоти хешовандӣ низоми муайяне мебошанд, ки иваз ё дигаргун намудани онҳо ғайри имкон аст. Онҳоро мо ҳамчун калимаҳои устувор қабул мекунем. Дар низоми луғавӣ онҳо метавонанд муродифҳои худро қабул кунанд, чунончӣ: падар – қиблагоҳ, фарзанд – нури чашм, дида, модар – замин ва ғ., вале ҳамчун истилоҳ ҳангоми корбурд дар илмҳои дигар онҳо наметавонад чунин хусусият дошта бошанд.

Дар таснифоти луғавӣ гурӯҳи истилоҳоти хешовандии забони тоҷикиро лексемаҳои зерин ташкил медиҳанд: падар, модар, писар, духтар, зан (завча), шавҳар, хоҳар, бародар, бобо, бибӣ (момо), набера, абера, хола, амма, амак, тағо, ҷиян, бародарзода, хорҳарзода, келин (сунҳор), арӯс, домод, хушдоман (модарарӯс), хусур (падарарӯс), қудо, қудозан, хоҳарарӯс (қайсангул), додарарӯс, хоҳаршӯй, додаршӯй, боҷа, занамак, зантағо. Аз рӯйи сохтори морфологиашон истилоҳоти мазкури хешовандӣ яквожагӣ (сода ё мураккаб: падар, писар; занамак, холабача) ва таркибӣ (зани амак, бачаи хола, духтари тағо ва ғ.) мешаванд.

Дар охир вобаста ба тақсимот аз рӯйи хун ва ҷинс истилоҳоти хешовандии забони тоҷикиро дар ҷадвали зер нишон медиҳем.

Аз рӯйи хун	Ҳамхун			Ғайриҳамхун (никоҳӣ)		
Аз рӯйи ҷинс	*мард*	*зан*	*умумиҷинс*	*мард*	*зан*	*умумиҷинс*
	бобокалон	модаркалон	набера	падарандар	модарандар	қудо
	бобо	бибӣ, момо	абера	шавҳар (шӯй)	зан (завча)	
	падар	модар	фарзанд	домод	келин (сунҳор)	

	писар	духтар	ҷиян	хусур	хушдоман	
	бародар, ака	хоҳар, апа	бародарзода	падарарӯс	модарарӯс	
	додар	хоҳарандар	хоҳарзода	Додар арӯс	хоҳарарӯс(қайсангул)	
	додарандар	амма		додаршӯй	хоҳаршӯй	
	амак	хола		боҷа	занамак	
	таға				зантаға	

АДАБИЁТ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М., 1966. – 608 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. (Граммат. учение о слове): [Учеб. пособие для высш. учеб. заведений] / В.В. Виноградов. – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. - 784 с.
3. Дзибель Г.В. Поколение, возраст и пол в системах терминов родства: Опыт историко-типологического исследования: дис. … канд. ист. наук / Г.В. Дзибель. – Спб., 1997. – 349 с.
4. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л.А. Капанадзе. // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. -С.75 – 85.
5. Кисляков Н.А. Следы первобытного коммунизма угорных таджиков Вахио-боло / Н.А. Кисляков. – Москва, 1936. – 158 с.
6. Кронгауз М.А. Семантика: учебник для вузов / М.А. Кронгауз. – М., 2005. -350 с.
7. Ломтев Т.П. Конструктивное построение смыслов имен с помощью комбинаторной методики. Термины родства в русском языке / Т.П. Ломтев //Филологические науки, 1964, № 2. - С. 108-120.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
9. Матробиён С.Қ. Забони тоҷикӣ / С.Қ. Матробиён. – Душанбе, 2018. – 294 с.
10. Мирзо Ҳасани Султон. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ / М.Ҳ. Султон. –Душанбе: «Эр-граф», 2019. – 196 с.
11. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) / Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев. –Душанбе: «Дониш», 1980. – 328 с.
12. Николенко О.Ю. Лингвистическое изучение феномена родства / О.Ю. Николенко // Уральский филологический вестник. Серия: Язык. Система. Личность: лингвистика креатива. 2012. № 3. С. 232–237 [электронный ресурс]
13. Писарчик А.К. О некоторых терминах родства таджиков / А.К. Писарчик. // Труды Академии наук Таджикской СССР, том. XVII, 1953. – Душанбе, 1953. – С. 177 – 185.
14. Сухарева О.А. Некоторые вопросы брака и свадебные обряды таджиков кишлака Шахристна / О.А. Сухарева. // Сб. Научного кружка при Восточном факультете Среднеазиатского гос. университета, в. I, Ташкент, 1928. –С. 75 -76.
15. Червоткина О.Ю. Попытка описания отношений родства по горизонтали по комбинаторской методике / О.Ю. Червоткина. // Славянские чтения. Вып. 2. – Омск, 1993. – С. 115–117.
16. Эделман Д.И., Молчанова Е.К. Об истории терминов родства и свойства в иранских языках и диалектах / Д.И. Эделман, Е.К. Молчанова. // Алгебра родства (сост. и отв. ред. В.А. Попов) – Спб., 2019. –вып. 17. -320 с. –С. 114 – 142.

СИСТЕМА ТЕРМИНОВ РОДСТВА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ МЕСТО В РАЗЛИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ НАУКИ

В статье описана группа названий родства, которые традиционно называются терминами родства. Единицы этой группы анализируются с точки зрения языковых отношений. Во введении к статье приводятся сведения о слове «термин» и его месте в лингвистике. Подчеркивается, что термин является разделом лексикологии и изучается в лингвистике как важный компонент лексикологии. Группа слов, которые активно участвуют в выражении родственных отношений и таким же образом используются в других науках, образуют систему терминов родства. Поэтому в статье на основе сравнительного анализа определяется положение лексики родства и терминов родства по отношению к их использованию в социальных науках. Отмечается, что слова, относящиеся к родству, чаще используются в повседневной жизни. Однако слова родства, исторически возникшие как прямое название в древности, позже стали термином в социальных науках. Следовательно, существует два типа таких слов: а) общеупотребительные слова родства и б) набор связанных терминов родства, относящихся к социальным наукам. В заключении подчеркивается, что слова родства в литературном языке являются основой формирования системы терминов родства, но в некоторых случаях они остаются отдельной группой слов. Термины родства – это определенная система, которую нельзя изменить. Мы воспринимаем их как устойчивые слова. В лексической системе они могут иметь свои синонимы.

Ключевые слова: *термины, терминология, таджикский язык, родственные имена, родственные слова, система родства, система терминологии родства, этнология, этнография, этнолингвистика, общественные науки.*

THE SYSTEM OF KINSHIP TERMS IN THE TAJIK LANGUAGE AND ITS PLACE IN DIFFERENT FIELDS OF SCIENCE

The article describes a group of kinship names that are traditionally referred as kinship terms. The units of this group are analyzed from the point of linguistic relations. The introduction of the article provides information about the word «term» and its place in linguistics. It is emphasized that the term is a branch of lexicology and is studied in linguistics as an important component of lexicology. The group of words that are actively involved in the expression of kinship relations and they are used in the same way in other sciences, form a system of kinship terms. Therefore, the article, based on a comparative analysis, identifies the position of the lexicon of kinship and kinship terms in relation to its use in the social sciences. It is noted that the words related to kinship are used more often in everyday life. However, the kinship words that historically appeared as a direct name in ancient times, later became a term in the social sciences. Therefore, there are two types of such words: a) common relative names and b) a set of related terms related to social sciences. In conclusion, it is emphasized that the words of kinship in the literary language are the basis for the formation of the system of kinship terms, but in some cases they remain a separate group of words. The kinship terms are a definite system that cannot be changed or altered. We take them as strong words. In the lexical system they can have their synonyms.

Keywords: *terminology, Tajik language, kinship names, kinship words, kinship system, kinship terminology system, ethnology, ethnography, ethnolinguistic, social sciences.*

Сведения об авторах:

Матробиён Саодатшо Косимзода *– кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета им С. Айни. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+99) 935087138; E-mail: s.matrobov@mail.ru*

Салимова Марджона Пирмахмадовна- *докторант (PhD) кафедры английского языка Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел: (+992) 880488404*

About authors:

Matrobiyon S.Q– *Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini doctoral candidate.* ***Address****: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. Tel.: (+992) 935087138 E-mail: s.matrobov@mail.ru*

Salimova Marjona Pirmakhmadovna *- Doctoral student (PhD) of the Department of English Language of the Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzoda. 734019, Dushanbe, st. Mukhammadiev, 17/6. Tel: (+992) 880488404*

ТДУ 804.0

СОХТ ВА ВИЖАГИҲОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Бойматова Д.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар забони фаронсавӣ дар заминаи фразеология ва махсусиятҳои он таҳқиқоти зиёд сурат гирифтааст. Бояд қайд кард, ки асосгузори таҳқиқот дар бораи фразеологияи забони фаронсавӣ донишманди фаронсавитабори женевагӣ Шарл Балли ба шумор меравад. Бори нахуст Шарл Балли дар заминаи муайян кардани аломатҳои воҳидҳои фразеологӣ таҳқиқи густурда анҷом додааст. Баъдан дар соҳаи фразеология муҳаққиқони фаронсавӣ, аз ҷумла Морис Ра, Пиер Оиро, Ален Рей, Софи Шант, Ж. Марузо ва дигарон таҳқиқоти ҷиддӣ ва қобили мулоҳиза анҷом дода, ба таҳқиқоти минбаъда дар ин соҳа роҳ кушодаанд.

Чунончи, Морис Ра воҳидҳои фразеологиро «expression, façon de parler (ибора, тарзи суҳангӯйӣ)» муаррифӣ намуда, онҳоро ба таври васеъ тафсир кардааст [3, с.8]. Ж. Марузо воҳидҳои фразеологиро «locution phraséologique (ибораи фразеологӣ)» – яъне якҷо шудани якчанд калимае, ки як воҳиди лексикии муайянро ташкил мекунанд, таъриф додааст. П. Гиро тафсири нисбатан муфассали воҳидҳои фразеологиро пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ӯ воҳиди фразеологӣ – ин ибораи иборат аз якчанд калима мебошад, ки дорои умумияти синтаксисӣ ва лексикӣ мебошанд. Ӯ нишонаҳои махсуси фразеологизмро чунин зикр кардааст:

а) дорои умумияти шакл ва маъно будан (unité de forme et de sens);

б) аз меъёри грамматикӣ ё лексикӣ дур будан (écart de la norme grammaticale ou lexicale);

в) маънои ҷудогонаи маҷозиро доро будан (valeurs métaphoriques particulières)

Дар таҳқиқи фразеологияи забони фаронсавӣ забоншиносони рус низ саҳми сазовор гузоштаанд. Асарҳои илмии З.Н. Левит, Р.Л. Ляндо, А.Г. Назарян, Я.И. Ретскер, Г.Г. Соколова, И.Н. Тимескова ба

масъалаҳои гуногуни фразеологияи забони фаронсавӣ, таҳқиқ ва коркарди масъалаҳои назарияи умумӣ ва хусусии онҳо бахшида шудааст. Олимони зиёд, аз ҷумла Л.И. Ройзензон, А.Г. Назарян, Казар, Китард ва Рей таъкид намудаанд, ки маҳз фразеология ҳамчун «падидаи ба худ хос» хусусияти хоси забони миллиро ифода мекунад.

Таърихи фразеологияи забони фаронсавиро муҳаққиқи арманитабори рус А.Г. Назарян ба се давра тақсим кардааст: «Давраи аз ҳама бармаҳал (аввал), ки аз вақти ба вуҷуд омадани забони фаронсавӣ то асри XVI-ро дар бар гирифта, ба давраи забони фаронсавии қадим ва асрҳои миёна мувофиқат мекунад. Давраи дуюм аз асри XVI то аввали асри XX идома ёфта, забони фаронсавии ибтидоӣ (асри XVI), забони нави фаронсавӣ (асрҳои XVII-XVIII) ва забони муосири фаронсавиро (асри XIX) дар бар мегирад. Давраи сеюм аз аввали асри XX то имрӯзи забони фаронсавии муосирро фаро мегирад [4, с.19].

Асрҳои миёна дар таърихи фразеологияи забони фаронсавӣ давраи ҳукумронии паремиология, яъне даврае, ки таърихи фразеологияи забони фаронсавӣ бо таърихи омӯзиши зарбулмасал зич алоқаманд аст, шинохта шудааст. Такрори зиёди истеъмоли воҳидҳои фразеологӣ дар асарҳои нависандагони барҷастаи охири асримиёнагӣ - Ф. Рабле, К. Маро, П. Барантом, А.д'Обине ва дигарон ба назар мерасад. Ин нависандагон ба инкишоф ва ғанӣ гардонидани фразеологияи забони фаронсавӣ саҳми арзанда гузоштаанд.

Чунонки гуфтем, фразеологияи муқоисавӣ як қисми фразеология буда, фразеологияи муқоисавӣ ё ки муқоисавӣ-типологии ду ва зиёда забонро бо мақсади ошкор кардани асоси монандӣ ва тафовути онҳо меомӯзад. Забоншиноси маъруф Ш. Балли ҳамчунин асосгузори омӯзиши фразеологияи муқоисавии забони фаронсавӣ бо дигар забонҳо ба шумор меравад. Вай соли 1909 дар китоби худ «Traité de linguistique française» («Рисола оид ба забоншиносии фаронсавӣ») забони фаронсавиро бо забони олмонӣ муқоиса кардааст. Вале тадқиқи муқоисавии нисбатан амиқ ва ҳаматарафа дар китоби «Linguistique générale – linguistique française» («Забоншиносии умумӣ ва забоншиносии фаронсавӣ») анҷом дода шудааст. Дар асарҳои дар боло овардашуда забоншиносон оид ба ошкор кардани хусусияти фразеологияи забони фаронсавӣ дар муқоиса бо дигар забонҳо кӯшиш ба ҳарҷ додаанд.

Қобили зикр аст, ки омӯзиши масъалаҳои марбут ба маънои аслии фразеологияи забони фаронсавӣ дар асарҳои илмии Р.А. Будагов, В.Г. Гак, А.Р. Назарян, Ю.С. Степанов ва дигарон дида мешавад. Чандин мақолаи В.Г. Гак ба прагматика ва фразеологияи муқоисавӣ бахшида шудааст. «Фарҳанги фразеологии фаронсавӣ-русӣ», ки дар зери таҳрири Я.И. Ретскер нашр шудааст, ба ғанӣ гардидани фонди фразеологии забонҳои фаронсавӣ ва русӣ саҳми назаррас гузоштааст.

Дар забони фаронсавӣ ибора барои ифодаи мафҳумҳои зиёд истифода мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҳамин мафҳумҳо гоҳе бо як калима ифода карда мешаванд. Масалан, воҳиди фразеологии фаронсавии **«de bonne heure»** ба забони тоҷикӣ **«барвақт ё субҳи барвақт»** тарҷума мешавад. Дар баробари ин, дар фразеологияи забони фаронсавӣ чун забони тоҷикӣ маъмулан маънои маҷозии калима нисбат ба маънои аслии он бештар истифода мешавад.

Фразеологизмҳои забони фаронсавӣ одатан аз рӯйи хусусият ба шакли перифразаи (ифодае, ки маънои ягон ифодаи дигарро бо шарҳ ва эзоҳи маъмулӣ таъбир мекунад. Чунончи, ба ҷойи «шер» «подшоҳи ҳайвонот» гуфтан ё навиштан) синтаксисӣ наздик мебошанд, ки махсусияти онҳо дар имконияти маҳдуди такмили лексикии онҳо ифода меёбад. Хусусияти дигари фразеологияи забони фаронсавӣ дар гунанокии фаровони онҳо зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои ҷудогонаи ибораи фразеологӣ метавонанд ба муродифи худ ҷойи худро иваз намоянд.

Таркибҳои фразеологӣ дар забони фаронсавӣ бо сохтор, таркиби луғавӣ ва маънои худ тавсиф меёбанд. Ҳар яке аз ин тарафҳо хусусияти худро доранд, ки ин хусусиятҳо бо як қатор вижагиҳои умумии ин ё он забон алоқаманд мебошанд.

1. Дар забони фаронсавӣ як қатор хусусиятҳо ва моделҳои сохтории ибораҳо мавҷуданд, ки ба махсусиятҳои сохти грамматикии ин забон вобаста мебошанд. Дар ин замина хусусиятҳои зеринро қайд кардан зарур аст:

а) ифодаҳое, ки аз феъл ва ҷонишини объектии наздифеълӣ иборат мебошанд: **«les mettre»-** ғоиб шудан, рафтанӣ (гурехтанӣ) шудан, **«y voir clair»** - аз хирагии чашм. Ибораҳои мазкур хусусияти махсуси ҳамон забонҳое мебошанд, ки ҷонишини наздифеълӣ доранд.

б) ифодаҳое, ки аз феъл ва исми беартикл ва бепешоянд иборат мебошанд: **«rebrousser chemin»** – «ба ақиб гардондан». Чунин сохтор дар забоне хусусият пайдо мекунад, ки дар он пуркунандаи бевосита одатан ба худ артикл мегирад.

в) ифодаҳое, ки аз феъли каузатив (**laisser, faire** ва ба монанди инҳо) масдари феъли маънӣ **«se laisser aller»** – ба ҳар ҷо, ки рост ояд рафтан; замонасозӣ кардан, **«faire danser»** – ташвиш додан, заҳмат расондан иборат аст [1, с.9].

г) ифодаҳое, ки дар таркиби худ конструксияи муайянкунандаи масдарӣ доранд: **«laid à faire peur»** – «хунукбашара, бадафт».

ғ) ифодаҳое, ки аз конструксияи мутлақ иборат мебошанд: «**la main haute»** – «дасти рост».

Ҳамаи ин навъҳои сохтории фразеологизмҳо бо навъҳои махсуси ибораҳо дар забони фаронсавӣ алоқаманд мебошанд. Масалан, дар забони фаронсавӣ ибораи навъи пешоянд+сифат+исм мавҷуд аст, ки барои ба вуҷуд омадани воҳидҳои фразеологӣ ба сифати замина хизмат мекунад. Мисол, **«à toute volée»** – қулоч кашида. Илова бар ин, дар забони фаронсавӣ чунин навъи иборабандӣ нисбатан бештар истифода мешавад, зеро бо сабаби нисбатан кам будани калимасозии зарф дар ин забон чунин навъ воситаи ягонаи тавсифи амалу ҳолат ба ҳисоб меравад.

Таркиби навъи феъл+пешоянд+исм, масалан: **«mettre en œuvre»** – «ба кор даровардан (андохтан), кор фармудан, ба ҳаракат даровардан» низ дар забони фаронсавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Вале ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ ҷойи ҳиссаҳои нутқ тағйир меёбад, яъне пешоянд+исм+феъл. Дар забони фаронсавӣ чунин навъи таркиб бисёртар ҳамчун воситаи таҳлилии маънои ибора истифода мешавад, масалан: **«mettre à la raison»** – «панд додан, ҳидоят кардан, ақли касеро ба ҷояш овардан», **«porter aux nues»** – «то ба осмони ҳафтум баровардан, аз ҳад зиёд таъриф (мадҳ) кардан». Равияҳои таҳлилии забони фаронсавӣ дар истифодаи васеи фразеологизмҳо бо калимаҳои нимёридиҳандаи навъи «**coup** – зарба», «**mise** – манзил, хона; ҷобаҷокунӣ», «**prise**– забт, истило, ишғол», «**homme**–мард, одам» ифода меёбад.

2. Махсусияти фразеологияи забони фаронсавӣ дар бахши таркиби луғавии воҳидҳо ҳарчанд чандон назаррас нест, вале вежагиҳои хос дорад.

а) Баъзе навъи калимаҳо дар забони фаронсавӣ ҳамчун асоси семантикӣ барои ба вуҷуд омадани воҳидҳои фразеологӣ хизмат мекунанд.

Дар забони фаронсавӣ таркибҳои озод бо калимаҳои ифодакунандаи аъзои бадан, бештар барои тавсифи амалу ҳолат ё ашё истифода мешаванд. Масалан, **«écrire d'une main hative» –** саросема навиштан, **«regarder d'un œil fixé»-** бо диққат нигоҳ кардан, чашм наканда назар андохтан. Ин равияи умумии нутқ дар забони фаронсавӣ барои падид омадани миқдори зиёди фразеологизмҳо сабаб мешавад, ки асоси онро калимаи ифодакунандаи узви бадан ташкил медиҳад. Муодили тоҷикии калимаҳои **«cheville** - буҷули пой, шитолинг», **«pouce** - нарангушт, сарангушт», **«cil** – мижгон» ва ғайра, ки дар забони тоҷикӣ маъмулан дар бунёди воҳидҳои фразеологӣ иштирок намекунанд, вале бояд таъкид намуд, ки чунин калимаҳо дар сохтани бисёр воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ ширкат менамоянд.

Ба андешаи муҳаққиқон аксари ибораҳои фразеологии забони фаронсавӣ бо сифат ифода карда мешаванд, ки ифодакунандаи ранг ҳастанд. Масалан: **jaune** - зард («**rire jaune**» – (тарҷумаи таҳтуллафз: **«зард хандидан»**) маҷбуран хандидан), **blanc** - сафед, **noir** - сиёҳ, **rouge** - сурх, **bleu** - кабуд **(«peur bleue»** – (тарҷумаи таҳтуллафз: «**тарси кабуд**») тарси воҳиманок) ва ғайра.

б) Дар доираи як дараҷаи мафҳуми забонҳои гуногун ба сифати маркази фразеология калимаҳои гуногун интихоб карда мешаванд.

Барои ташкили таркиби фразеологизмҳо дар дохили як гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ дар забони фаронсавӣ лексемаҳои гуногун интиҳоб карда мешаванд. Дар забони фаронсавӣ воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи «**quatre –** чор» зиёд ба назар мерасад, ки шумораи машҳури фразеологии забони фаронсавӣ мебошад: Мисол, **«dire ses quatres vérités** – (тарҷумаи таҳтуллафз: чор ҳақиқаташро гуфтан) ҳамаи ҳақиқатро гуфтан».

Дар таркиби воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ ибораҳои фразеологие ҳам ба назар мерасанд, ки бо мева ифода карда мешаванд. Мисол, «**entre la poire et le fromage –** (тарҷумаи таҳтуллафз: дар байни нок ва панир) дар охири хӯрок, ҳангоми ширинихӯрӣ», **«garder une poire pour la soif** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: як нокро барои рафъи ташнагӣ нигоҳ доштан) чизеро барои рӯзи хоҷат ё ки барои рӯзи мабодо нигоҳ доштан», **«faire sa poire** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: нодонӣ кардан) шиква кардан, нолидан».

Номгӯйи ҳайвонҳои хонагӣ, растанӣ, филизот ва ашё низ аз хусусиятҳои фарқкунандагии фразеологияи забони фаронсавӣ шаҳодат медиҳанд. Мисол, **«muet comme une carpe** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: мисли моҳӣ гунг будан) ба даҳонаш об гирифтагӣ барин, даҳонаш мум кардагӣ барин хомӯш аст».

Антитеза (санъати тазодӣ) хусусияти ба худ хоси нутқи забони фаронсавӣ буда, дар воҳидҳои фразеологии ин забон инъикос меёбад. Дар забони фаронсавӣ воҳидҳои хеле зиёд мавҷуданд, ки дар асоси мафҳумҳои антонимӣ сохта шудаанд: Мисол, **queue**-дум, **tête**-сар, **miel**-асал, **fiel**-заҳр, кина, сафро, **semer**-кишт кардан, коридан, тухм пошидан, **cave**-таҳхона, **grenier**-болои сақфи хона дар зери боми дупушта ва ғайра. Баъзан ба сифати асоси семантикии фразеология мафҳумҳое истифода мешаванд, ки дар алоқаи муайяни метонимӣ қарор дошта, робитаи воқеии ашёро ифода мекунанд. Ҳамин тавр, дар забони фаронсавӣ як қатор ибораҳо мавҷуданд, ки дар асоси мафҳумҳои бо ҳам муносибатдошта таркиб ёфтаанд: Мисол, **chat-souris** – гурбаву муш, **eau-moulin** – обу осиёб ва ғайра.

Дар забони фаронсавӣ аз нуқтаи назари муносибати шакл ва маъно махсусияти зерини фразеологизмҳоро метавон номбар кард:

а) Дар ҳар забон, аз ҷумла забони фаронсавӣ фразеологизмҳои бемуодил мавҷуд аст, яъне воҳидҳои фразеологие, ки маънои онҳо дар дигар забон дар шакли ибораи рехта вуҷуд надорад. Мисол, «**il vaut mieux tendre la main que le cou**» – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: даст дароз кардан хубтар аст аз гардан хам кардан).

б) Ибораҳои фразеологие мавҷуд ҳастанд, ки маънои умумӣ доранд, вале дорои шаклу сохти гуногун мебошанд: Мисол, **«être sur les dents»** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: дар болои дандонҳо будан) аз по монда, бисёр шалпар шуда.

в) Фразеологизмҳо бо доштани маънои якхела метавонанд аз рӯйи шакл, сохт монанд бошанд, вале аз рӯйи таркиби лексикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд: Мисол, **«faute de grives on mange des merles»** – аз беамакӣ хара амак, аз бенамакӣ санга намак», **«faire le jeu de...»** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: найрангбозӣ кардан) ба осиёби касе об рехтан», **«apporter de l'eau au moulin»** – (тарҷумаи таҳтуллазӣ: ба осиёб об андохтан) ба осиёби касе об сар додан.

г) Фразеологизмҳои дорои таркиби лексикии якхела метавонанд аз рӯйи маъно фарқ кунанд. Мисол, **«les mains m'en tombent»** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: дастонам фуруд омаданд) худро гум кардам, ба худ омада наметавонам (аз тааҷҷуб, хайронӣ), дасту дилам хунук шудаст (аз ноумедӣ, маъюсӣ).

Яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳимми назариявии воҳидҳои фразеологӣ муайян кардани мавзӯи онҳо мебошад. Ба андешаи В.М. Мокиенко «фразеологизм чунин пайвастшавии калимаҳое мебошад, ки маънои устувор ва том дорад ва дар қолаби тайёр истифода бурда мешавад» [2, с.4]. Якчанд таснифоти воҳидҳои фразеологӣ дар забони фаронсавӣ мавҷуд аст, ки асоси онҳоро меъёрҳои гуногун ташкил медиҳанд. Масалан, вобаста ба моделҳои синтаксисӣ, ки дар заминаи онҳо воҳидҳои фразеологӣ сохта шудаанд, се навъи сохтории онҳоро аз ҳам фарқ мекунанд: воҳидҳои фразеологии нохабарӣ (непредикативӣ), ҷузъан хабарӣ ва хабарӣ. Воҳидҳои фразеологии нохабарӣ қисми зиёди фонди фразеологияи забони фаронсавиро ташкил мекунанд ва дар навбати худ онҳоро ба ду навъ ҷудо мекунанд: воҳидҳои фразеологии яктаркиба ва фраземаҳо [3, с.59]. Воҳидҳои фразеологии яктаркиба аз як калимаи мустақилмаъно ва аз як ва ё якчанд калимаҳои ёрирасон иборатанд. Мисол, **en un mot** – бо як калима, **à fond** – устувор; амиқан, комилан. Дар мисолҳои фавқуззикр калимаҳои **mot, fond** калимаҳои мустақилмаъно ва калимаҳои **en, un, à** калимаҳои ёрирасон мебошанд. Фраземаҳо аз ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат ҳастанд ва ибораҳои тобеъ, пайваст ё ки тобеъи пайвастро ифода мекунанд. Мисол, **«être aux anges»** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: дар камолот будан) дар осмони ҳафтум будан, яъне хурсанд, хушбахт будан. Дар воҳидҳои ҷузъан хабарӣ сараъзо ба монанди ҷумлаи пайрав пуркунандаи бевосита ва бавосита, ҳол ва муайянкунанда дорад. Мисол **«attendre que les alouettes vous tombent toutes rôties»** – ба умеди рӯзи «ҳафтшанбе» шудан. Вале миқдори чунин воҳидҳои фразеологӣ зиёд нест. Воҳидҳои фразеологии хабарӣ ибораҳои дорои таркиби хабариро ифода мекунанд ва ду навъи чунин воҳидҳои фразеологӣ ҷудо карда мешаванд, яъне воҳидҳои фразеологии бо сохтори маҳдуд ва номаҳдуд. Воҳидҳои фразеологии хабарӣ бо сохтори маҳдуд фикри томро ифода мекунанд ва ҳамчун ҷумлаи сода ва мураккаб қолаби синтаксисӣ доранд. Мисол, «**comme on fait son lit, on se couche** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: чӣ тавре ҷогаҳ мепартоянд ҳамин тавр хоб мекунанд) ҷав корӣ ҷав медаравӣ, гандум корӣ – гандум» [3, с.60]. Воҳидҳои фразеологии хабарӣ бо сохтори номаҳдуд баръакс фикри нотамомро ифода мекунанд ва дар нутқ истифодаи калимаҳои тағйирёбандаро талаб мекунанд: «**force lui est de…** – вай маҷбур аст, ки...».

Таснифоти семантикии воҳидҳои фразеологӣ яке аз масъалаҳои муҳимми фразеология ба ҳисоб меравад. Аксари муҳаққиқони забонҳои романӣ дар ин масъала ба Шарл Балли ва В.В. Виноградов такя карда, аз ақидаҳои типологии онҳо пайравӣ мекунанд ва воҳидҳои фразеологии забони фаронсавиро аз рӯи дараҷаи пайвандшавии қисматҳо ва дараҷаи далелнокии маънои онҳо гурӯҳбандӣ мекунанд. Бо назардошти махсусияти воҳидҳои фразеологии забони фаронсавӣ муҳаққиқон дараҷаи вобастагии маъноии ҷузъҳои онро меъёри асосии таснифоти семантикии воҳидҳои фразеологӣ арзёбӣ мекунанд ва ду навъи онро таъкид менамоянд: идиомаҳо ва воҳидҳои фразеологии маҳдуд.

Идиомаҳо вобастагии дутарафаи маъноии таркибҳо ва тағйироти куллии семантикиро ифода мекунанд. Онҳо маънои яклухт ва том дошта, ба таҷдиди назар кардани маънои ҳамаи таркибҳо асос ёфтаанд. Мисол, «**tirer sa poudre aux moineaux**» – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: ба гунҷишкҳо тир андохтан) зӯри беҳуда миён мешиканад; аз барои як кайк гилемро сӯҳтан, «**sonder le terrain**»– бо вазъият ошно кардан, огоҳӣ пайдо кардан.

Воҳидҳои фразеологии маҳдуд. Воҳидҳои дорои вобастагии маъноии якҷониба мебошанд. Дар онҳо ҳадди ақал як таркиб ба маънои аслии худ ё ки ба маънои маҷозӣ баромад мекунад. Мисол: **promettre monts et merveilles** – (тарҷумаи таҳтуллафзӣ: кӯҳ ва муъҷизаро ваъда додан) домани касеро бо чормағзи пуч пур кардан, аз осмон ситора кандан.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар асарҳои бадеӣ нақши асосӣ мебозанд. Онҳо дурдонаҳои эҷодиёти халқ буда, ба сухан зебоӣ ва обуранги махсус мебахшанд. Истифодаи ибораҳои фразеологӣ дар асарҳои бадеӣ ба маҳорати нависанда вобаста аст. Ҳар як гӯянда ва ё

нависанда воҳидҳои фразеологиро ба мисли калимаҳо дар шакли тайёр аз хазинаи луғавии забон гирифта истифода мебарад ва аз ҳамин ҷиҳат воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои ҷудогона умумият пайдо мекунанд.

Дар маҷмӯъ бояд қайд кард, ки забони фаронсавӣ яке аз забонҳои ғанӣ ва зебову шевои ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад. Ин забон аз воҳидҳои фразеологӣ саршор аст, ки онҳо ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Дар сурати ба забонҳои дигар тарҷума кардани ин воҳидҳои фразеологӣ онҳо фасоҳатеро, ки дар забони фаронсавӣ доранд, аз даст медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Бетеньков Д. Формирование аутентичной речи на уроках французкого языка (Тема: «Фразеология») /Д. Бетеньков. – Барнаул, 2009. – 34 с.
2. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии / В.М. Мокиенко. – 2-е изд., перераб. – СПб: «Авадон», «Азбука-классика», 2005. – 240 с.
3. Назарян А.Г. Фразеология современного французкого языка / А.Г. Назарян. – Москва: Высшая школа, 1987. – 288 с.
4. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии / А.Г. Назарян. – М.: ВШ, 1981. – 190 с.
5. Серебренников Б.А. О недостатках сравнительно – исторического метода в языкознании / Б.А. Серебренников. Изв.АН СССР, ОЛЯ. - 1950. №3. – С. 6 – 13.
6. Florence Montreynaud, Agnès Pierron, François Suzzoni. Le Robert «Dictionnaire de proverbes et dictons»// Montreynaud Florence, Pierron Agnès , Suzonni François // Italie.: La Tipografica Varese Srl, 2015. –491 p.
7. Sylvia Impal / De bouche à oreilles. Recueil d'expressions idiomatiques / Impal Sylvia Paris. Juin 2009. – 52 p.

СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья, включающая фразеологизмы французского языка, позволила собрать большой материал на основе научных источников, проанализировать и исследовать их в сравнении с таджикским языком.

При этом в статье научно обосновываются состав, структура и особенности фразеологических выражений. На конкретных примерах изучается природа фразеологизмов, их грамматическое строение, искусство правильного использования контрастов, перифраз.

Тема фразеологизмов обширна, в этой статье также анализируется сфера использования унилатеральных фразеологизмов.

Отмечается, что Шарл Балли впервые провел обширное исследование по определению характеров фразеологизмов. Позже в области фразеологии французские исследователи, в том числе Морис Ра, Пьер Ойро, Ален Рэй, Софи Шант, Ж. Марузо и другие, провели серьезные и содержательные исследования и подготовили почву для дальнейших исследований в этой области. Фразеологические единицы играют ключевую роль как в лингвистике, так и в художественной литературе. Они являются жемчужинами народного творчества и придают речи особую красоту и колорит.

Ключевые слова: *фразеология, идиома, унилатеральные фразеологизмы, парафраз, антитезис, значение, стиль, фраза.*

STRUCTURE AND FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN FRENCH

This article, which includes phraseological units of the French language, allowed us to collect a lot of materials on the basis of scientific sources, and analyse and research them in comparison with Tajik language.

At the same time in the article the structure, contents and features of phraseological expressions are scientifically proved. The features of phraseological units, their grammatical structure, the art of correct use of contrasts and periphrases are studied with specific examples.

The topic of phraseological expressions is wide, and the use of limited phraseological units is also researched.

It is noted that for the first time Sharle Bally conducted an extensive study on the definition of the characters of phraseological units. Later, in the field of phraseology, French researchers, including Maurice Ra, Pierre Oiro, Alain Ray, Sophie Chant, J. Maruzo and others, conducted serious and meaningful research and paved the way for further research in this field. Phraseological units play a key role in both linguistics and fiction. They are the pearls of folk art and give a special beauty and color to speech.

Keywords: *phraseology, idiom, unilateral phraseological units, paraphrase, antithesis, meaning, style, phrase.*

Сведения об авторе:

Бойматова Дилрабо Меликмуродовна *- кандидант филогогических наук, (доктор PhD) кафедры французкого языка Таджикского государственного педадогического*

университета имени Садриддин Айни Тел: (+992) 988530556. E-mail: charmant.2011@mail.ru

About the autor

***Boimatova Dilrabo Melikmurodovna** - Candidate of Philological Sciences, (Doctor of PhD), Department of French Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel: (+992) 988530556. E-mail: charmant.2011@mail.ru*

БАРРАСИИ ҚАБАТҲОИ ЛУҒАВИИ ТОПОНИМҲОИ ВОҲАИ СУРХОН

Турсунова М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар илми топонимика зери мафҳуми таҳлили луғавию маъноӣ қабатҳои луғавии маводи топонимӣ фаҳмида шуда, аз ҳамин нуқтаи назар таҳлил сурат хоҳад гирифт. Қабатҳои луғавии маводи топонимиро мафҳумҳои *ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия, антротопонимия, фитотопонимия, зоотопонимия* ва м. инҳо фаро гирифта, дар навбати худ ин мафҳумҳо низ ба зергурӯҳҳо тасниф мешаванд. Дар адабиёти илмии доир ба ҷойномҳо ба нашррасида доир ба ин истилоҳоти луғавии топонимика андешаву мулоҳизаҳои аниқу муайян фароҳам омада, ки навиштаҷоти чанде аз он донишмандони топонимшиносро дар ин ҷо зикр мекунем. Аз ҷумла, номшинос Э. Мурзаев ҷойномҳои ҷуғрофиро аз рӯйи маҳалҳои унвонгузорӣ ба панҷ гурӯҳи алоҳида дастабандӣ кардааст: 1) Оронимҳо – номҳои унсурҳои сатҳизаминӣ ва шаклҳои онҳо: кӯҳҳо, теппаҳо, қуллаҳо, водиҳо, дашту саҳроҳо, нишебиҳо, пастхамиҳо, адирҳо ва ғ.; **2)** Гидронимҳо – номҳои дарёҳо, чашмаҳо, шохобҳо, ҳавзҳо, ҷӯйҳо, баҳрҳо, укёнусҳо; **3)** Номҳои наботот, ҷангалҳо, боғҳо, марғзорҳо ва ғ.; **4)** Номҳои нуқоти маскунӣ: шаҳрҳо, деҳот, истгоҳҳои мухталиф, шаҳрчаҳо; **5)** Топонимҳое, ки масоҳат, дарозӣ ва андозаву қисматҳои алоҳидаи кӯчаҳо, майдонҳо, тангкӯчаҳо, кӯпрукҳо ва ғ.-ро ифода мекунанд. Ба қавли ӯ, ҳамин панҷ гурӯҳи калон қариб ҳамаи номҳои мухталифи мавзеъҳои ҷуғрофиро дар бар мегиранд… [Мурзаев, 92-93].

Дастабандии мазкур дар таҳқиқи номшиносони ватанӣ дар даҳсолаҳои охир мукаммал гардида, ҷойномҳои мавзеъҳои гуногунро мавриди баррасиву пажӯҳиши илмӣ қарор дода, рисолаву мақолаҳои ҷолибу хонданбоб таълиф намудаанд. Барои намуна чанд таълифоти эшонро, чун А. Хромов [1966, 1967, 1968, 1969, 1975, 1980], Р.Х. Додихудоев [1972, 1973, 1975, 1976], Ш. Исмоилов [1993, 1994], Н. Офаридаев [1984, 1985, 1991], А. Абдунабиев [1992], Ҷумъахон Алимӣ [1993, 1995], О. Муҳаммадҷонзода [2002, 2011], Д. Ҳомидов [2002, 2014, 2018] ва чанде дигарон вобаста ба вижагиҳои ҷуғрофии ин ё он мавзеи Тоҷикистон сурат гирифта, ҳамчунин дастабандии топонимия дар асоси мавзеъҳои номгузорӣ такмил ёфтааст, зикр менамоем. Аз ҷумла, дар таҳқиқи топонимшиноси тоҷик Д. Ҳомидов, ки топонимияи водии Кешрӯдро мавриди таҳқиқ қарор додааст, миқдори ин навъи таснифот ба 10 адад мерасад ва ҳар гурӯҳи муайянкардаи ӯ ба чандин зергурӯҳҳо тасниф мешавад [Ҳомидов 2018, 151-155].

Дар доираи ин мақола низ дастабандиҳои ҳамин муҳаққиқон риоя гардида, маводи ҷойномҳои воҳаи Сурхонро вобаста ба вижагиҳои ҷуғрофӣ ва ҷиҳатҳои хоси онҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим менамоем: **1)** Ойконимия; **2)** Гидрономия; **3)** Оронимия; **4)** Этнотопонимия; **5)** Антротопонимия; **6)** Фитотопонимия; **7)** Зоотопонимия.

Комонимия аз комоним номи деҳа буда, комонимия маҷмӯи номҳои деҳаву русторо ифода менамояд [Ҳомидов 2014, 40-42]. Дар воҳаи Сурхон даҳҳо деҳаҳои [комонимҳои] бостонӣ мавҷуданд, ки имрӯз низ бо номи қадимаашон арзи ҳастӣ доранд. Вале деҳаҳое низ мавҷуданд, ки танҳо номашон дар асарҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ зикр гардидаанду халос. Ба ин қабил деҳаҳо Нартибаланд, Омончӯл, Кӯҳак, Парғӯза, Сардомир, Саркаш дохил мешаванд, ки дар осори «Вақфнома», «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ зикрашон рафтааст [Нафасов 1991, 28-51]. Ҳоло чанде аз номҳои он деҳаҳои воҳаро ин ҷо меоварем ва вобаста ба маънои луғавӣ, таърихи пайдоишашон ва ташаккулу таҳаввулоташон сухане чанд мутобиқи санадҳои таърихӣ, фарҳангӣ баён менамоем. Дар воҳаи Сурхон деҳаи калонтарин ва сераҳолитарин **Даҳана, Дарбанд, Панҷоб, Сайроб, Сина** ва м. инҳо ба ҳисоб мераванд.

Дарбанд чун номи деҳа дорои чунин маъниҳост: 1] танба, чӯбе, ки барои маҳкам кардани дар ба пушти он такя кунонида мешавад, ғалақа, лӯкидон; 2] сарҳади табиии байни ду вилоят ё мамлакат; 3] дар адабиёт ба маънои қалъаи Ҳисор ва истеҳком омадааст; 4] ағба, тагно ё дараи танг аст. Ин деҳа дар ноҳияи Бойсуни вилояти Сурхондарё, ки асосан тоҷикон зиндагӣ доранд, воқеъ аст. Аз нигоҳи сохт ин топоним мураккаб аст ва аз ҷузъҳои **дар** – дара**,** роҳ ё масоҳаи на чандон васеи байни ду доманаи кӯҳ [ФЗТ 1969, Ҷ.1, с. 324] ва **банд** – баста таркиб ёфтааст. Маъноияш дараи аз ду тараф баста буда, мутааллиқи забони тоҷикист.

Даҳана номи яке аз деҳаҳои бостонии ноҳияи Деҳнави вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон маҳсуб ёфта, ба қатори вожаҳои сохта шомил аст ва аз ҷузъҳои **даҳан** – оғозгоҳ ва **-а** – пасванди калимасоз таркиб ёфта, маъноияш деҳаи дар оғозгоҳи дарабударо ифода мекунад. Бо ин ном мавҷуд будани мавзеъҳои зиёд дар таҳқиқи муҳаққиқони зиёди ин соҳа зикр гардидааст. Аз ҷумла, дар навиштаҷоти номшиносон, чун Ҷ. Алимӣ дар минтақаи Кулоб, О. Муҳаммадҷонзода дар мавзеи Ромит, Н. Офаридаев дар ҳудуди ВМКБ, Д. Ҳомидов дар сарзамини водии Кешрӯд ва амсоли инҳо мавҷуд будани деҳа бо номи Даҳана зикр ёфтааст, ки ин далолат ба таъсири беш доштани забони тоҷикӣ дар Осиёи Миёнаро дорад.

Этнотопонимия. Дар воҳаи Сурхон номҳои маскуние вуҷуд доранд, ки ташаккули онҳо ба номи халқу гурӯҳи этникӣ тааллуқ дорад. Бо номи гурӯҳи этникӣ шакл гирифтани ҷойномҳои ҷуғрофиро дар илми маҳалшиносӣ (топонимика) **этнотопонимия** меноманд. «**Этнотопоним** аз луғати юнонии **etnās** – ҷамъият, қабила, халқият, халқ ва **tāpās** – маҳал, ҷой, мавзеъ таркиб ёфта, маъноияш номи ҷуғрофие, ки бо номи қавму халқҳо созмон ёфтааст, дониста мешавад. **Этнотопонимия** маҷмӯйи чунин номҳоянд, ки ба номи қавму қабила, халқият ва ё миллату гурӯҳи этникӣ [этносҳо] алоқамандӣ доранд» [Ҳомидов 2014, 144].

Гуфтан ҷоиз аст, ки дар асоси ин гуфтаҳо дар марзи воҳаи Сурхон дар қатори гурӯҳҳои этникии эронӣ, инчунин гурӯҳҳои этникии мансуби халқҳои арабу турк низ аз даврони бостон ин тараф истиқоматро ихтиёр кардаанд ва номи ин гурӯҳҳои этникии мазкур дар номгузории ҷойномҳо саҳми хешро доранд. Кунун якчанд аз ин ҷойномҳои ҷуғрофиро номбар мекунем**: Ҷайчӣ, Ҷаловчӣ** [деҳкада дар ноҳияи Шеробод], **Ҷалойир** [номи деҳа дар ноҳияи Қумқӯрғон], **Ҷат** [номи гузар дар ноҳияи Шеробод], **Ҷаттагузар** [деҳа дар ҳудуди ноҳияи Сариосиё]**, Ҷаша** [номи деҳа дар ноҳияҳои Бойсун, Ҷарқӯрғон, Қумқӯрғон], **Балласт** [шакли русии этноними барлос, номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Балхигузар** [номи гузар дар ноҳияи Шеробод], **Барлос** [номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Батош** [номи деҳаҳо дар ноҳияҳои Шӯрчӣ, Олтинсой], **Бахмал** [номи деҳа дар ноҳияи Шӯрчӣ]**, Баҳори тоҷик** [номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Бешбола** [номи деҳа дар ноҳияи Шеробод], **Бойбича** [номи деҳа дар Сариосиёб]**, Боймоқли** [номи деҳа дар Ҷарқӯрғон ва Қумқӯрғон], **Болтали** [номи мавзеъ дар Сариосиё], **Бугаҷилӣ** [номи деҳа дар Бойсун ва Шӯрчӣ]**, Вохтамғалӣ** [номи деҳа дар ҳудуди Тирмиз ва Шеробод], **Далиариқ** [номи ҷӯй дар ҳудуди Тирмиз], **Дараи турко** [номи дара дар Бойсун], **Дашти Калтатой, Дӯрманҳалқа [**номи мавзеъ дар Шеробод], **Дӯска [**номи деҳа дар Ҷарқӯрғон], **Ҷаловли** [номи деҳа дар Шеробод], **Ҷалоир** [номи деҳа дар Қумқӯрғон], **Ҷалтир** [номи деҳа дар Бойсун], **Ҷаттагузар** [номи гузар дар Сариосиё], **Ҷобу** [номи деҳа дар Олтинсой], **Ишқили** [номи деҳа дар Деҳнав, Ҷарқӯрғон], **Калқишлоқ** [номи деҳа дар Деҳнав], **Камари Турк** [номи камар ё санг дар Олтинсой], **Кӯртӯғай** [номи деҳа дар Ҷарқӯрғон], **Қайрақли** [номи деҳа дар Шеробод], **Қанчиғали** [номи деҳа, гузар дар Шеробод, Ҷарқӯрғон], **Қарлуқ** [номи маркази ноҳияи Олтинсой], **Қарғали** [номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Қирғиз** [номи деҳа дар Сариосиё], **Қорабӯра** [номи деҳа дар Ҷарқӯрғон], **Қоракӯз** [номи деҳа дар Деҳнав], **Қийғочлӣ** [номи деҳа дар ноҳияи Қумқӯрғон], **Қорахонӣ** [номи деҳа дар Шеробод], **Қорашиқ** [номи деҳа дар Сариосиё ва Деҳнав], **Лалак** [номи мавзеъ дар Бойсун], **Лақай** [номи ҷӯйбор дар Бойсун], **Лӯлигузар** [номи маҳалла дар Сариосиё], **Манғит** [номи деҳа дар Олтинсой], **Мачай** [номи деҳа дар Бойсун], **Муғол** [номи гузар дар Шеробод], **Нуғай** [номи гузар дар Шеробод], **Очамайшох** [номи ҷӯйбор дар Ҷарқӯрғон], **Тароқли** [номи гузар дар Шеробод], **Тӯда** [номи деҳа дар Бойсун], **Тӯпқора** [номи гузар дар Ҷарқӯрғон], **Узун** [номи шаҳрак дар Узун], **Узуноёқ** [номи гузар дар Деҳнав], Ғузор], **Фарғонагузар** [номи гузар дар Деҳнав], **Хитоён** [номи деҳа дар Деҳнав], **Хитойҳалқа** [номи гузар дар Шеробод], **Хуросонӣ** [номи деҳаи бостонӣ дар Бойсун], **Хуросонтеппа** [номи гузар дар Шеробод], **Чағониён** [номи шаҳри қадима дар Ҷағонрӯд], **Чиғатой** [номи деҳа дар Шеробод], **Чолмиён** [номи деҳа дар Сариосиё], **Тупорариқ** [номи ҷӯй дар ноҳияи Шеробод]...

Қобили зикр аст, ки ҷойномҳои ҷуғрофии марбути қавму қабилаҳои воҳаи Сурхон, асосан, бо номи гурӯҳҳои этникии туркӣ-ӯзбекӣ рабт дошта, миқдори ин гурӯҳҳои этникии туркӣ-ӯзбекӣ тақрибан сад ададро фаро мегиранд ва аз асрҳои XII-XIII оғоз карда то аввали асри XX ба ин минтақа аз сарзаминҳои дигар омада, будубоши доимиро ихтиёр кардаанд. Аз ин рӯ, номи маҳалли ҷойи зисташон бо номи ин гурӯҳҳои этникӣ номбар карда мешаванд.

Қанҷиғашох [Qanjijašox] унвони яке аз ҷойномҳои ҷуғрофии марбути гидроним буда, бар ифодаи номи ҷӯйи мавзеи Ангори воҳаи Сурхон меояд. Таркиби ин ҷойноми марбути соҳаи гидронимияро ҷузъҳои **қанҷиға –** номи гурӯҳи этникии туркӣ ва **шох** – ҷӯйи хурд ташкил дода, маъноияш ҷӯйе, ки мутааллиқи мавзеи истиқоматкунандагони гурӯҳи этникии туркии қанҷиға буда, аз нигоҳи сохт мураккаб дар забони туркӣ-ӯзбекӣ бошад, дар забони тоҷикӣ ба қатори вожаҳои содаи рехта дохил мешавад [Нафасов 1991, 236].

Умуман, ҷойномҳои марбут ба гурӯҳҳои этникии (этнотопонимҳо) воҳаи Сурхон аз ҷиҳати шумор хеле зиёд буда, дар шаклгирии топонимҳои минтақа нақши муайянро моликанд. Гуфтан ба мавриди аст, ки бо номи гурӯҳҳои этникӣ зикр гардидани ҷойномҳо, аз як ҷиҳат, чӣ гуна соҳиби

эътибор будани ин гурӯҳҳои этникиро дар воҳаи Сурхон муайян созад, аз нигоҳи дигар, ба дигаргуниҳои фонетикию морфологӣ рӯбарӯ гардидани ҷойномҳои географии ин минтақаро нишон медиҳад. Дигар, дар шаклгирии топонимҳои минтақа гурӯҳҳои этникии туркӣ-ӯзбекӣ саҳми беш доштанашон муайян мегардад. Зеро дар муддати таърихи тӯлонӣ ҳукмрон будани шоҳони туркзабону туркнажод ба ин низ мусоидат менамояд.

Дар топонимия гурӯҳи дигарро антротопонимия // Антротопонимҳо [номи одамон] ташкил медиҳанд, ки ин гурӯҳ низ дар шаклгирии топонимҳои минтақа саҳми муайян дошта, аз ҷиҳати сохт мураккаб мебошанд. Инчунин антротопонимҳо барои ифодаи номҳои теппа, адир, чоҳ, нуқтаҳои аҳолинишин, яъне ойконимҳо меоянд ва аз нигоҳи мансубияти забонӣ ба забонҳои тоҷикӣ, туркӣ ва арабӣ мутааллиқанд. Ҳоло чанде аз ин қабил номи мавзеъҳои ҷуғрофиро меоварем: **Ашӯрҷилон** [деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Асқаршарм** [деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Ашуркесак** [номи чоҳ дар ноҳияи Сариосиё], **Ашӯрҷилон** [номи деҳа дар Сариосиё], **Бозорқӯли** [номи деҳа дар Бойсун], **Деҳи Қаландар** [номи деҳа дар Сариосиё], **Ҷазираи Усмон** [номи ҷазира дар ҳудуди таърихии Тирмиз], **Муротҳалқа** [номи мавзеъ дар Шеробод], **Омонхона** [номи деҳа дар Бойсун], **Аҳмадшаҳид** [номи гузар дар ноҳияи Сариосиё], **Қиличбоғ** [номи деҳа дар Бойсун], **Бектемир** [номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё], **Бобошодӣ** [номи боғ дар ноҳияи Сариосиё], **Бурҳонҷӯй** [номи ҷӯй дар ноҳияи Сариосиё], **Бӯридаҳна** [номи дара дар ноҳияи Сариосиё], **Ҳайдарчашма** [номи чашма дар ноҳияи Бойсун], **Ҳаитшоҳ** [номи ҷӯйбор дар Ангор], **Ҳалимэсавой** [деҳа, баландӣ дар ноҳияи Бойсун], **Искандар кӯпрӯки** [номи пули дарё дар ноҳияи Шеробод]... Теъдоди ин навъи ҷойномҳо зиёд набуда, дар маҷмуъ чанд ададро ташкил медиҳанд ва онҳоро бо назардошти ифодаи мафҳумашон чунин дастабандӣ кардан мумкин аст: а) Нукоти аҳолинишин (ойконим): **Анбарсой** [Anbarsoy], номи деҳа дар ноҳияи Денав буда, дар бунёди он Анбар ном шахс нақш дорад [Нафасов 1991, с.5]. **Арслонбойи** [Arslonboyi], номи деҳа дар ноҳияи Шеробод буда, дар бунёди он Арслонбойи ном шахс нақш дорад [Нафасов 1991,с.6]. **Ашуржилон** [Asurjilon], номи деҳа дар ноҳияи Сариосиё буда, дар бунёди он Ашурҷилон ном шахс нақш дорад [Нафасов 1991, с.7]. **Темирбек** [Temirbek], **Бобоишодӣ** [Bobošodi], **Бӯридаҳна** [Buridahna], **Ҳалимбой** [Halimboy]...

б) Ороним: **Асқартеппа** [Asqarteppa], **Асқаршырам** [Asqarširam], **Аҳмадшаҳит** [Ahmadšahit], **Бӯридаҳана** [Buridahana], **Ҳаитшоҳ** [Haitšāh]...

в] Гидроним: **Ашӯркесак** [Ašurkesak], **Бӯрҳонҷӯй** [Burhānjuy], **Ҳайдарчашма** [Haydarčašma], **Искандар кӯпруки** [Iskandar kupruki]…

Ҳамин тавр, ҷойномҳои ҷуғрофии марбут ба номи ашхос (антротопонимҳо) аз ҷиҳати сохт бештар мураккабанд ва аз ҷиҳати мансубияти забонӣ тоҷикӣ, туркӣ, арабианд. Барои намуна якчанди онҳоро дар зер таҳлили луғавӣ ва сохторӣ мекунем:

Асқартеппа [Asqarteppa], номи даштӣ, талу тепа, дӯнгӣ дар ноҳияи Тирмиз буда, ин номҷойи ҷуғрофӣ аз ҷиҳати сохт мураккаб ва аз ҷузъҳои **асғари** арабӣ ва теппаи тоҷикӣ шакл гирифтааст. Дар фарҳангҳои тафсирӣ вожаи **асғар** чун ифодакунандаи маънои хурдӣ, пастӣ шарҳу тавзеъ ёфтааст [ФЗТ 1969, с.95]. Аммо дар фарҳангномаи топонимии Т. Нафасов, ин калима дар шакли асқар омадааст ва мураттиб онро мансуби забонҳои туркӣ нишон дода, қайд мекунад, ки вожаи мазкур дар гурӯҳи забонҳои туркӣ, аз ҷумла дар забони қарақалпоқӣ маънои баландиро дорад [Нафасов 1991, 18].

Аҳмадшаҳид [Ahmadšahit], номи яке аз баландиҳои ноҳияи Сариосиёи вилояти Сурхондарё мебошад. Бояд гуфт, ки дар ин баландӣ солҳои 20-30-уми асри XX яке аз сарсупурдаи ҳукумати шӯроҳо Аҳмад ном шахс аз тарафи душманони ин сохт ба куштор расонида мешавад ва ин ном низ ба ҳамин муносибат гузошта шудааст, яъне Аҳмад ном шахс дар ин баландӣ шаҳид шудааст. Ҷойноми ҷуғрофии мазкур аз ҷиҳати сохт мураккаб ва аз ҷузъҳои Аҳмад ва шаҳид таркиб ёфта, ҳар ду ҷузъ мансуби забони арабист.

Бӯридаҳана [Buridahana] – номи дараест дар ҳудуди ноҳияи Бойсун ва ин ҷойноми ҷуғрофӣ аз **Бӯрӣ – исми одам**, туркӣ-ӯзбекӣ буда, ба маънои гург далолат мекунад ва **даҳна//даҳана** – ҷойи обгузар [тоҷикӣ] шакл гирифтааст. Маънои луғавии ин ҷойном як замон дар дараи мазкур шахсе бо Бӯрӣ ном зиндагӣ кардааст ва аз барои ҳамин дараи номбурда, ки маънои обгузарро ифода мекунад, ба номи ӯ гузоштаанд.

Бурҳонҷӯй//Бурҳонариқ [Burhonjuy//Burhonariq] номи ҷойноми қадимаест, ки замоне аз он ҷо ҷуйборе ҷорӣ мешудааст ва ин мавзеъ дар атрофи мавзеи Шерободи ҳозира ҷойгир будааст. Ҷойноми ҷуғрофии мазкур аз ҷузъҳои **бурҳон** ва **ариқ//ариғ** таркиб ёфта, Бурҳон номи шахс ва ариқ дар забони ӯзбекӣ маънои ҷӯйборро дорад. «Бурҳон дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи арабӣ буда, ба маънои далел, ҳуҷҷат омадааст» [ФЗТ 1969, с. 215]. Аммо дар фаҳанги «Девон-ул-луғот-ул-турк»-и Маҳмуди Қошғарӣ (садаи XI), ки барои маводи қадимаи забонҳои туркӣ омода гардидааст, вожаи мазкур мансуби забони чинӣ дониста мешавад. Мувофиқи навиштаи муаллифи фарҳанги мазкур, калимаи бурҳон аз **бвур**-и забони чинӣ гирифта шуда, ба маънои буддоӣ далолат мекунад. Маълум мегардад, ки б**урҳон** асосгузори дини буддоӣ дар сарзамини Варазрӯд (Осиёи Миёна) дониста шуда, яке аз тарғибгари таълимоти мистикии дини буддоӣ дар Чин будааст. Дар байни мардуми тоҷик ривояте ҳаст

доир ба ҳазрати Бухр ва мавзее ҳаст бо номи Вахиё, ки дар ин ҷо қабри ин бузургвор гӯё вуҷуд дорад [ФЗТ 1969, с. 409]. Қисми дигари ин номҷой ариқ буда, мувофиқи таҳқиқи топонимшинос Д. Ҳомидов «шакли тағйирёфтаи арна (arna)-и забони порсии бостон буда, маънои тангноро дорад ва ҳоло дар забонҳои эронии ғарбӣ дар шакли **ҷӯй** ва дар забонҳои эронии шарқӣ дар шакли ариқ мавриди истифода қарор дошта, аз забонҳои эронии шарқӣ вожаи ариқ ба забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ бар ифодаи мафҳуми ҷӯйбор гузаштааст» [Ҳомидов 2018, с. 34].

Бобошодӣ [Bābāšādi], номи яке аз деҳакҳои хурди кӯҳистони Бойсун буда, ин ҷойном ба яке аз қавмҳои тоҷикони **Бобошогӣ** мансуб аст ва ба ҳамин муносибат ин номро гирифтааст. Ин ҷойном ба тағйироти савтӣ дучор гардида, дар натиҷаи табдили овози **г** ба овози **д** шакли Бобошодиро гирифтааст. Аз нигоҳи сохт мавзеи **Бобошодӣ** мураккаб буда, аз ҷузъҳои **бобо** ва **шодӣ** таркиб ёфта, ҳар ду ҷузъ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Оними дигар, ки ба гурӯҳи антропонимҳои воҳаи Сурхон мансуб аст, Искандар кӯпруки дониста мешавад. Искандар кӯпруки [Iskandar kupruki] аз ҷиҳати сохт ибора-антропоним ва аз ҷиҳати мансубияти забонӣ тоҷикию туркӣ-ӯзбекист. Ин ҷойноми ҷуғрофӣ номи кӯпруки дарёи Шерободи ноҳияи Шерободи вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон аст ва бинобар сабаби баланд будани ин пул дар мавзеи номбурда ҳамин номро молик гардидааст. Вожаи искандар на ба номи Искандари таърихӣ далолат мекунад, балки шакли тағйирёфтаи эскодари вожаи суғдӣ буда, маънои баландиро дорад [Нафасов 1991, 82].

Ҳамин тавр, аз баррасии якчанд ҷойномҳои ҷуғрофии марбути номи одамони воҳаи Сурхон ба андешае омадан лозим аст, ки исмҳои хос ё номи одамон дар шаклгирии ҷойномҳои ҷуғрофии воҳаи Сурхон нақши муайяне дошта, бо ин исмҳои хос мавзеъҳое зикр мешаванд, ки дар бунёди он ин ё он кас ё ашхос аз ягон нигоҳ саҳм гирифтааст.

Фитотопонимия. Дар воҳаи Сурхон номҳои топонимие мавҷуд аст, ки шаклгирии ин номвожаҳои ҷуғрофӣ ба номи қавму халқ мутааллиқ аст. Бо номи рустанӣ ва гиёҳ созмон ёфтани номвожаҳои ҷуғрофиро дар илми топонимика **фитотопонимия** меноманд. **Фитотопоним** аз луғати юнонии **fitās** – рустанӣ, гиёҳ ва **tāpās** – маҳал, ҷой, мавзеъ таркиб ёфта, маънои бо номи рустаниву гиёҳҳо созмон ёфтани номҷой аст. **Фитотопонимия** маҷмӯи чунин номҳо мебошад, ки ба номи гиёҳу рустанӣ алоқаманд аст [16,144]. Ҳоло чанд номвожаи ҷуғрофии воҳаи Сурхонро меоварем, ки ба гурӯҳи фитотопонимҳо мансубанд: **Арчатут** [номи дара дар Бойсун], **Бедакота** [номи деҳа дар Шеробод], **Бештут** [номи дара дар Бойсун], **Бойтерак** [номи дара дар Бойсун], **Бойтут** [номи мавзеъ дар Шеробод], **Боғбола** [номи деҳа дар Бойсун], **Боғи Самарқанд** [номи деҳа дар Сариосиё], **Боғи Боло** [номи деҳа дар Бойсун], **Бӯстон** [номи деҳа дар Ҷарқӯрғон], **Испантеппа** [номи баландӣ дар Бойсун], **Испандӣ** [номи мавзеъ дар Шеробод], **Марғзор** [номи шибир дар Бойсун], **Пахтаорол** [номи деҳа дар Шеробод], **Пахтачилик** [номи деҳа дар Деҳнав], **Пахтақӯрғон** [номи деҳа дар Деҳнав], **Сарқамиш** [номи деҳа дар Бойсун], **Тутак** [номи деҳа дар Сариосиё], **Ҷӯйчангал** [номи деҳа дар Тирмиз]...

Зоотопонимия. Дар воҳаи Сурхон номҳои топонимие мавҷуд аст, ки шаклгирии ин номвожаҳои ҷуғрофӣ ба номи ҳайвоноту парандагон мутааллиқ аст. Бо номи ҳайвоноту паранда созмон ёфтани номвожаҳои ҷуғрофиро дар илми топонимика **зоотопонимия** меноманд. **Зоотопоним** аз луғати юнонии **зоо-**ҳайвон, паранда ва **topos** – маҳал, ҷой, мавзеъ таркиб ёфта, маънои бо номи ҳайвону паранда созмон ёфтани номҷойҳои марбути ҳайвону паранда аст. **Зоотопонимия** ҷамъи ҳамин номҳо буда, ба номи ҳайвону паранда алоқаманд аст [Алимӣ 1996, с. 144]. Ҳоло чанд номвожаи ҷуғрофии воҳаи Сурхонро меоварем, ки ба гурӯҳи зоотопонимҳо мансубанд: **Ҷайрахона** [номи маҳалла дар Тирмиз], **Илонсой** [номи деҳа дар Деҳнав], **Итбулоқ** [номи чашма дар Бойсун], **Пушти Ӯрдак** [номи деҳа дар Бойсун], **Туябӯйноқ** [номи баландӣ дар Бойсун], **Туягузар** [номи ҷой дар Шеробод], **Туягум** [номи сой дар Олтинсой], **Туяқисилди** [номи дара дар Шеробод], **Туяқутан** [номи деҳа дар Шеробод], **Хардузд** [номи баландӣ дар Шеробод], **Хурӯзак** [номи гузар дар Шеробод]... Дар байни ин зоотопонимҳо ҷойномҳое мавҷуданд, ки шаклан зоотопониманд ва аслан ба таърихи қадима далолат мекунанд. Аз ҷумла Хардузд ба ҳамин қатор дохил мешавад ва ин топоним аслан на хардузд, балки бояд харфдиз бошад ва ба маънои қалъаи бузург далолат мекунад. Ҷузъи харф мутааллиқи забонҳои шарқии эронӣ буда, маънои баландӣ, талу теппаи баланд ва диз/диж маънои ҳисор, қалъаро дорад. Шакли қадимаи **диз** daiza (даиза) буда, диз/диж аз ҳамин вожа шакл гирифтааст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили чанд ҷойноми ҷуғрофии аз номи одамон, яъне исмҳои хос, гурӯҳи этникӣ, зоотопонимҳо ва фитотопонимҳо шакл гирифтаанд, ба андешаи зерин омадан мумкин аст, ки ин унсурҳои забонӣ дар шаклгирии ҷойномҳои ҷуғрофии воҳаи Сурхон саҳми муайянро моликанд. Ин унсурҳои забонӣ, ки ташаккулдиҳандаи ҷойномҳои ҷуғрофии ин воҳа гардидаанд, аксарашон мансуби забони тоҷикӣ буда, далолати қадима будани забону халқи тоҷикро дар ин минтақа нишон медиҳанд. Инчунин як қатор номҳои марбутаи ин унсурҳои забонӣ зоҳиран мансуби забонҳои туркӣ-ӯзбекианд, вале, аслан, шакли туркишудаи ҷойномҳои тоҷикианд. Барои мисол чанд мисол овардан мумкин аст, ки шаклан туркӣ-ӯзбекӣ буда, аслан тоҷикианд: **Куювсув (Kuyuvsuv) (**номи дарё дар

ҳудуди ноҳияи Олтинсойи вилояти Сурхондарёи ҶЎ, ин гидроним аслан мутааллиқи забони тоҷикӣ буда, дар шакли **кӯҳин+об** дар сарчашмаҳо зикр гардидааст ва куювсув шакли туркӣ-ӯзбекии кӯҳиноб мебошад, ки маъноаш аз кӯҳ ҷорӣ гардидани дарё аст), **Оқсув (Oqsuv) (**номи дарё дар вилояти Сурхондарёи ҶЎ буда, аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз ҷузъҳои **оқ** – сафед ва **сув** – об; маъно: оби софу тоза ва аз ҷойи сахт омадани дарё), **Бошбулоқ (Bošbuloq) (**номи чашма дар ҳудуди ноҳияҳои Бойсун, Шерободи вилояти Сурхондарё. Ин гидроним аз нигоҳи сохт мураккаб: **бош** (ӯзбекӣ) – асосӣ, сар ва **булоқ** (ӯзбекӣ) – чашма; маъно: чашмаи асосӣ ва ба чандин чашмаҳои хурд ҷудошаванда. Ин гидроним тарҷумаи бевоситаи сарчашмаи тоҷикӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Алиева, З., Муқимов, Р., Саймолик П. Мачити сангин // Гиссарский заповедник и его архитектурные памятники / З. Алиева, Р. Муқимов П. Саймолик – Душанбе, 1993.-45с.
2. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995.–С.82-110.
3. Бартольд, В.В. Чаганиан // Соч., Т. III / В.В. Бартольд, Чаганиан – М., 1965. – С. 558-559.
4. Бартольд, В.В. Гиссар (Хисар) // Соч., – Т. III / В.В. Бартолд. – М., 1965. – С. 401.
5. Ёқубов, Ю. Шумон // ЭСТ / Ю. Ёқубов. – Душанбе, 1988. – Ҷ. 8. – С.164.
6. Лившитс, В. Согдийские слова в таджикском языке / В. Лившитс. – Душанбе, 1967. – 68 с.
7. Мирхонд. «Равзат-ус-сафо» / Мирхонд. – Теҳрон,1961. – Ҷ.VI. – С.10.
8. Маҳмуд ини Валӣ. Баҳр-ул-асрор / Дар зери таҳияи Б.А. Аҳмадов. – Тошканд, «Фан», 1977. – С.411-412.
8. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номашиносии тоҷик / О. Муҳаммадҷон. – Душанбе, 2004. – С.19.
9. Раҳмон Э. Суханронӣ ба муносибати 3000-солагии маданияти Ҳисор. АМИТ «Ховар», 27.10.2015.
10. Тошев А. Ҳисор // ЭСТ / А. Тошев. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С.397.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., СЭ, 1969. – Ҷ.1. – 908 с. Ҷ.2. – 910 с.
10. Фрай Р. Мероси Осиёи Марказӣ. Аз замони бостон то истилои туркҳо / Р. Фрай. – Душанбе, 2000. – С.123.
15. Хоҷа Муҳаммад Мирзо. Ҳафт иқлим. / Мирзо Хоха Муҳаммад. – Теҳрон, қисми II. – С. 94.
11. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 164 с.
16. Шарофуддинов С. Инъикоси таърихи Ҳисор дар осори таърихӣ // Ҳисор – дар масири таърих / С. Шарофиддинов. – Душанбе, 2015. – С. 56 – 60.
17. Чағониён // ЭСТ. – Душанбе, 1988. – Ҷ.8. – С. 63.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ СЛОЕВ ТОПОНИМОВ СУРХОН ОАЗИС

В данной статье рассматриваются лексические слои топонимов одного из древних оазисов Гиссарской долины, Сурхон оазис, и автор отмечает, что в лингвистике, топонимика является отдельной ветвью номенклатуры, и много работы было сделано в этом направлении. Следует также отметить, что понятие лексического и семантического анализа включает лексические слои топонимического материала, и с этой точки зрения анализ может быть сделан. Лексические слои топонимических материалов включают в себя понятиями ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия, антротопонимия, фитотопонимия, зоотопонимия и т.д. И они могут быть разделены на подгруппы. В рамках этой статьи, мы разделили материалы оазиса Сурхандарьинской на следующие группы в зависимости от их географических особенностей: ойконимия, гидрономия, оронимия, этнотопонимия, антротопонимия, фитотопонимия, зоотопонимия. Анализ нескольких географических названий созданные из имен людей, т.е. собственные имена, этнические группы, зоотопонимы и фитотопонимы, показали, что эти языковые элементы имеют определенный вклад в формировании географических названий Сурхандарьинского оазиса. Многие из этих языковых элементов принадлежат к таджикскому языку, что указывает на древность таджикского языка и людей в регионе. Кажется, что есть также целый ряд имен, связанных с этими языковыми элементами относятся к языкам тюрко-узбекским, но они на самом деле тюркизированная форма таджикских диалектов. Материал полезен для молодых лингвистов, аспирантов и студентов в целом, а также любителей нашей древней культуры и цивилизации.

Ключевые слова: *лексические слои, топонимы, древний оазис, Сурхон оазис, топонимика, номенклатура, лексический анализ, семантика, лексические слои, топонимические материалы, ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия, антротопонимия, фитотопонимия, зоотопонимия, классификация, географические названия, географические особенности, имена собственное, этнические группа, образованная и т.д.*

EXPLORING LEXICAL LAYERS OF TOPONYMS OF SURKHON OASIS

This article discusses the lexical layers of toponyms of one of the ancient oases of Gissar valley, Surkhon oasis, and the author notes that in linguistics, toponymy is a separate branch of nomenclature, and a lot of work has been done in this direction. It is also noted that the concept of lexical and semantic analysis includes the lexical layers of toponymic material, and from this point of view the analysis can be made. Lexical layers of toponymic materials are covered by the concepts of oikonymy, hydronymy, oronymy, ethnotoponymy, anthropoponymy, phytotoponymy, zootoponymy, etc. And they can be classified into subgroups. Within the framework of this article, we divided the materials of the Surkhandarya oasis into the following groups depending on their geographical features and peculiarities: oikonomy, hydronomy, oronymy, ethnotoponymy, anthropoponymy, phytotoponymy, zootoponymy. The analysis of several geographical names made out of people names, i.e. proper names, ethnic groups, zootoponyms and phytotoponyms, showed that these linguistic elements have a certain contribution to the formation of geographical names of the Surkhandarya oasis. Many of these linguistic elements belong to the Tajik language, indicating the antiquity of the Tajik language and people in the region. It seems that there are also a number of names related to these linguistic elements belong to the Turkic-Uzbek languages, but they are in fact a Turkicized form of the Tajik dialects. The material is useful for young linguists, graduate students and students in general, as well as lovers of our ancient culture and civilization.

Keywords: *lexical layers, toponyms, ancient oasis, Surkhon oasis, toponymy, nomenclature, lexical analysis, semantics, lexical layers, toponymic materials, oikonymy, hydronymy, oronymy, ethnoponymy, eponymophyonymy, anthroponymy, classification, geographical names, geographical features, proper names, ethnic group, formed, etc.*

Сведения об авторе:

Турсунова М. *– старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогичского университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 917303119.*

About the author*:*

Tursunova M. *– senior teacher of the chair of method of teaching Tajik language and literature of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Tel.: (+992) 917303119.*

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИЗОФӢ БО ҶУЗЪИ «ДИЛ» ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Каримов Б., Халимова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ибораҳои фразеологӣ ҳамчун таъбирҳои маъмулу вирди забонгашта барои инкишофи забони умумихалқӣ, барои ба вуҷуд омадани калимаю ибораҳо, таъбироти нав ба нав ва бою пуробуранг гардидани таркиби луғавӣ, сохти грамматикии забони адабии ҳозираи тоҷик саҳми арзанда дорад.[15, с.78]

Воҳидҳои фразеологӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои ҳар як забон ба шумор мераванд, ки бо тобишҳои маъноии ҷаззоб ва ифодаи нотакрору муассири худ барои соҳибони забон ва аҳли эҷод нақши муҳиме доранд. Бояд тазаккур дод, ки воҳидҳои фразеологӣ дар забони назм, махсусан забони ғазал мавқеи муҳим дошта, барои ифодаи маонии муассиру нишонрас, баёну ифодаи маҷозӣ ва корбасти санъатҳои бадеӣ нақши муҳиме дорад. Бинобар ин шоирон низ ҳангоми истифода аз ин воҳидҳо ҳамаи вижагиҳои муҳими ин бахшро ба инобат мегиранд. Чун шоирон бештар ба тасвири бадеию образноки ашёву ҳодисаҳо ва зуҳурот сару кор доранд, зимни эҷод аз воҳидҳои роиҷи фразеологии забон самаранок истифода мебаранд ва ҳамзамон дар заминаи онҳо воҳидҳои фразеологии ҷолибе меоаранд ва ё онҳоро бо тобишу ҷилоҳои муассире мавриди истифода қарор медиҳанд, ки чунин воҳидҳои фразеологиро воҳидҳои фразеологии шоирона номидан мумкин аст.

Аввалин тадқиқоти назарӣ доир ба фразеологияи тоҷик ба солҳои 40-50-ум тааллуқ доранд. Бори аввал дар забоншиносии тоҷик оид ба ин масъала Абдулғанӣ Мирзоев даст задааст. Ӯ дар мавриди таҳлили забонии осори Сайидои Насафӣ дар хусуси ибораҳои халқӣ тавақкуф кардааст. Ӯ дар ин бора мегӯяд: «Барҷастатарин хусусияти забони Сайидо дар кор фармудани идиомаҳои тоҷикист, ки ҳатто дар ҳеҷ як шоири асри XVII бо ин хосияти забонӣ то ин дараҷа дучор шудан мумкин нест» [10, с.115]

Забоншиноси барҷаста В.И. Абаев чунин менависад: «Марказ ва сарчашмаи ҳамаи қобилиятҳо ва падидаҳои ҳиссиву маънавии руҳи инсон дил ба ҳисоб меравад. На танҳо хайрхоҳӣ ва бадбинӣ, шодӣ

ва ғам, умеду ноумедӣ, балки шуур ва хотира, диловариву мардонагӣ-ҳамаи ин дар дил гунҷоиш меёбад» [6, с.103]. Забоншинос дар ҳақиқат дуруст қайд кардааст.

Ибораҳои фразеологӣ дар миёни гурӯҳҳои дигари сохтории воҳидҳои фразеологӣ мавқеи намоён доранд. Метавон гуфт, ки қисмати зиёди захираи фразеологии забони тоҷикиро ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Ибораҳои фразеологӣ дар қолабҳои гуногуни синтаксисӣ сохта шуда, таркиби лексикии онҳоро калимаҳои ифодагари шайъҳои мухталиф ташкил медиҳанд.

Ҷузъи **«дил»** яке аз калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошад, ки аз замонҳои қадим дар забонамон арзи вуҷуд дорад ва ва ба фонди асосии луғавӣ дихил мешавад. Вожаи «дил» ҳамчун ҷузъи асосӣ ва ивазнашавандаи фразеологизмҳои забони тоҷикӣ истифода шудааст. Бо ин вожа дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ» - и М. Фозилов [18] 212 воҳиди фразеологӣ қайд гардидааст. Танҳо дар қисмати ҳарфи «Д» - и «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо ҷузъи дил 95 калима [20, с.370-378], дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» 174 калима [16, с.447-453] оварда шудааст.

Маънои луғавии вожаи **дил** узви хунгардонест, ки дар тарафи сари синаи инсон, ҳайвон воқеъ аст. Ин вожа дар забонамон ба маъноҳои маҷозии «1. дарун, дохил, миёни чизе 2. ботин, хотир; ҷон, рӯҳ; 3.фикр, андеша; 4. майл, хоҳиш, ҳавас; 5. дилбар, маҳбуба, ёр, дӯст» [20, с.370] ва монанди инҳо истеъмол мегардад.

Дар осори Абдураҳмони Ҷомӣ сарвати луғавии бебаҳои забони адабиёти классикӣ ва забони гуфтугӯй, калимаву ибораҳои сохтаи худи шоир гирд омадаанд. Ғайр аз ин, дар осори ӯ мо захираи бузурги ибораҳои рехтаро мушоҳида мекунем, ки сазовори таҳқиқ ва омӯзиш аст. Воҳидҳои рехтаро шоир аз забони адабиёти классикӣ ва забони зиндаи гуфтугӯйӣ пайдо намуда, барои ифодаи ҳолатҳои рӯҳии худ ва қаҳрамонони лирикиаш ба кор мебарад.

Дар ғазалиёти Абдураҳмони Ҷомӣ низ ҷузъи «дил» мавқеи муайянро ишғол намудааст. Шоир вобаста ба мавқеи сухан аз ҷузъи **«дил»** бештар истифода намуда, ҳар яки он маъноҳои ба худ хосро дорад. Ҷомӣ бо ин калима аз воҳидҳои фразеологӣ вобаста ба мавқеи сухан барои кӯтоҳу мӯҷаз ифода намудани фикри худ истифода бурдааст.

Абдураҳмони Ҷомӣ яке аз адибоне аст, ки каломашон бойу ғанӣ буда, дар истифодаю истеъмоли калимаҳои забони тоҷикӣ маҳорати баланд дошта, тобишҳои маъноии ҳар як вожаро хуб дарк мекарданд. Инро дар истифодаю истеъмоли калимаи тадқиқшаванда хуб мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ашъори ӯ ба маънои маҷозӣ омадани калимаи **«дил»** зиёд ба мушоҳида мерасад:

*Танамро **з-оташи дил** ҳар дам афзояд табе дигар,*
Ҳудоро, ай аҷал, раҳме, ки ҷонам сӯхт з-ин табҳо! [11]

Маводи ҷамънамудаи мо ба он далолат мекунад, ки вожаи «**дил**» дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар тобишу маъноҳои хеле гуногунро ифода мекунад. Аксари он маъноҳо маҷозӣ мебошанд. Маънои маҷозӣ аксар ба туфайли калимаҳое, ки ба вожаи «**дил**» алоқаманд шуда меоянд, ба амал меояд. Чунончи:

Дар лашкари ишқи ту асирон ҳама гарданд,
*В-аз **оташи дилҳост** дар он гард аламҳо [12].*

Метавон гуфт, ки ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи «**дил**» бештар бо исмҳои моддӣ ва маънӣ бештар сохта мешаванд. Дар мисолҳои боло **«оташи дил»** – ба маънии ҷушу хурӯши дили ошиқ омадааст:

*Гармам зи **оташи дил**, к-он сон ки гар дар ин таб,*
Паҳлӯ ниҳам ба бистар, дудам зи бистар ояд. [51]

«Аҳли дил» – дар байт шоир ин ибораро ба маънии шахсони мардуми бофаҳму нек, равшанфикрон, шоирону нависандагон ба кор бурдааст, ки танҳо шаъ боиси озори ин гуна мардум мешавад:

*Шаъро озори **аҳли дил** тасаввур кардааст,*
З-он гирифта пешаи худ шеваи озорро [15]
Он, Масеҳодам шифои ранҷи мо донад, вале,
*Нест тадбири илоҷи **аҳли дил** қонуни ӯ. [115]*
*Лаболаб **аҳли дил** арбоби ишқанд,*
Бад – ин сират намебошад лабибе. [144]

«Дили ғампарварда» – маълум аст, ки дар осори шоирони тасаввуф мавзӯи ишқ мавзӯи асосӣ ба шумор меравад ва шоирону суфиён дар роҳи расидан ба Ҳақ ранҷу азоб ва машаққати зиёд мекашанд. Барои ифодаи ин гуна ҳолатҳои рӯҳӣ шоир ибораҳои «**дили ғампарварда», «дили афгор», «дили бехонумон»**- ро ба кор бурдааст.

Ай маҳи хиргаҳнишин, аз рух барафган пардаро,
*Шод кун, охир, гаҳе **дилҳои ғампарвардаро** [17].*
***«Дили афгор»** – дили дардманд, дили дарддида.*
Кӯйи ту сад ҷо ба хун оғушта шуд, охир, бипурс,
*К-ин ҳама аз синаи решу **дили афгори** кист? [27]*
***«Дили бехонумон»** – дили бераҳм, дили шикаставу парешон.*

*Ишқ ганҷ омад, **дили бехонумон** вайронае,*
Ончунон ганҷе куҷо манзил дар ин вайрона кард! [45]

Бояд қайд намуд, ки бо исмҳои маънӣ шаклгирии воҳидҳои фразеологӣ ҳодисаи маъмулӣ буда, дар ин қолабҳо доираи маъноӣ васеъ мегардад, вобаста ба матн ва мавқеи нутқ ифодаҳои маъноӣ барҷаста зоҳир мегарданд:

*Пухт зи тафт **ғами дилам**, хом ҳанӯз кори ман,*
Пеши ту арза мекунам пухтаву хоми хешро [18].

Дар байти боло ибораи маҷозии **ғами дил** ба маънои ғаму ғусса омада, мавқеи ҷузъи аввал дар он устувор ба назар мерасад.

«Хуни дил» – нашъунамо ёфтан, инкишоф ёфтан. Баъзан устодони сухан аз қолабҳои маъниофариниро дар шакли тафсилӣ меоранд. Сурхрӯйии гулро аз хуни дили ғунча мебинад. Ба маънии маҷозӣ омада, яъне андӯҳгин шудан, ғаму ғуссаи бисёр будан ва ғам хӯрдан аст.

Гуфтамаш: - «Гулро ба боғ ин сурхрӯйӣ аз куҷост?»
*Гуфт: - «К-аз **хуни дили гунча** зи рашкам чеҳра шуст» [21]*

«Хуни дил» — оҳу нолаи дил, ғаму ғуссаи дил. Дар байт ба он маънӣ аст, ки барои ёр дигар ғусса нахӯрад.

*Хоки раҳаш зи **хуни дили** ман мабод гил,*
Ай ашки хунгирифта, дар ин раҳгузар марав. [118]

Баъзан ибораҳои маҷозӣ дар дохили матн аён мегарданд.

*Ашки гармам зи тафи **хуни дил** ояд дар чашм,*
Баски аз оташи шавқи ту дилам дар ҷӯш аст. [24]

«Рози дил» – сирри дил, маълумоте, ки ба дигарон пӯшида аст. Дар ин шеъри мазкур ибораи **рози дил** ба маънии сирри дарун омадааст. Ҳамон қисме, ки шукуфтани ғунча рози онро ифшо менамояд ва чеҳраи гулро ҳама мебинанд, ҳамон тавр шуру шавқи маъшуқ боис мешавад, ки гиребон пора кунам ва ин чоки гиребон рози манро низ ифшо кардааст.

*Парда аз **рози дилам** чун ғунча бархоҳад гирифт,*
Чокҳо, к-аз шавқи он гул дар гиребони ман аст. [26]

*Ба ҳар кас **рози дил** макшой, Ҷомӣ,*
Ки дар олам касе маҳрам набинам. [98]

Ҳамчунин ин вожа дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо ба маънои фикру ёд, андеша, ботин, хотир, ҷон ва рӯҳ ба кор меравад. Дил узвест, ки дар дохили қафаси сина ҷойгир аст. Вақте хотири инсон осуда нест ва азоби рӯҳӣ дорад, ҳатман таъсири он ба дил мерасад ва он дардманд мешавад. Аз ин рӯ, дар забон ибораи «**дарди дил**» мавҷуд аст, ки ба маънои аслӣ ба кор меравад. Ҳамчунин дар ин ибора вожаҳо ба маънои маҷозӣ омада ба воҳиди фразеологӣ табдил ёфтааст, ки маънои **роз, сир, суханҳои ногуфта, алам** мебошад. Дар байти Абдураҳмони Ҷомӣ ба ҳамин маънӣ аст:

«Дарди дил» – ғам, ғусса, дард, алам. Ранҷу алам ва дарду ғами рӯзгоре, ки дар дили инсон ҷой мегирад.

Аз хаданги худ чу най сӯроххо кун синаам,
*То диҳам як дам бурун **дарди дили** афгори хеш. [71]*

Субҳдам, ё Раб, кавокиб буд резон аз сипеҳр,
*Яъне бар **дарди дили ман** чашми гардун мегирист. [37]*

Кӯҳкан теша чу бар кӯҳ занад, он чӣ садост?
*Оҳану санг хи **дарди дили** ӯ нола кунад. [47]*

«Гармии дил» – сӯзиш ва оташи дил. Ба маънии маҷозӣ омада, чун дар олами воқеият дил намесӯзад, вале дар маънои маҷозӣ оташи даруние, ки инсонро ранҷ медиҳад.

*Гиря чароғам бикушт, **гармии дил** ҳамчунон,*
Оташи пайдо нишонд, сӯзиши пинҳон гузошт. [39]

***«Дили андӯҳгин»** – дили ғамгин, ранҷида, озордида.*

Чун ту аз андӯҳи мо шодӣ, махӯр ғам, з-он ки мо,
*Аз ту доим бо **дили андӯҳгин** хоҳем буд. [54]*

«Дили сӯхта» – диле, ки аламдида, ғамдида ва озордидааст.

*Шаб **дили сӯхта** оҳе зи сари дард кашид,*
Субҳ бишнид, ҳамон дам нафаси сард кашид. [57]

«Дили ношод» – диле, ки умеду орзуҳояш бароварда нашудаанд, то шод гардад. Пас дили ношод ба маънии одами шикастхӯрда аз дарду ранҷи рӯзгор мебошад.

Лаззати ғамҳои ишқат дар мазоқи ҷон нишаст,
*Орзуи шодию айш аз **дили ношод** бурд. [61]*

«Дили хунинкафан» – мурод аз касе, ки дар ҷавонӣ мурда бошад ва доғи орзуҳояшро бо худ бурда бошад.

Бар сари хоки шаҳидони ту ҳар лола ҷудо,

*Шарҳи **доғи дили** хунинкафане мегӯяд [62].*

«Таскини дил» – оромии дил, оромиш ёфтани дил ва хотирҷамъшудани дил аст. Ба маънии дигар беҳбуд ёфтани дарди дил омадааст.

Ман на онам, ки касе пеши ту гӯяд суханам,
*Баҳри **таскини дили** худ сухане мегӯянд. [62]*

«Дили пурдард» – диле, ки ғаму андӯҳи зиёд дорад.

*Гуфтамаш: - «Дорам **диле пурдард** бе пайкони ту»,*
Гуфт: - «Ё Раб, ҳеҷ касро дарди бемарҳам мабод». [63]
*Чунон пуршуъла гардад **з-оташи дил** хонаам шабҳо,*
Ки ҳамсоя агар хоҳад, чароғ аз равзанам гирад. [65]

«Дуди дил» – оҳу нола, фарёду фиғон, сӯзу гудоз ва ғаму ғусса. Дар ин ҷо ба маънии маҷозӣ ба кор рафта ва киноя аз оҳи дил аст, ки аз сӯхтану дарди зиёди дил ба вуҷуд меояд. Гӯё ҳамон тавре, ки оташ месӯзаду дуди он баланд мешавад, ҳамон тавр аз сӯхтани дил оҳ кашида мешавад.

*Зи оби чашму **дуди дил** зи дидори ту маҳрумам,*
Ки гоҳ ин, гоҳ он пеши ду чашми равшанам гирад. [65]

«Майли дил» – алоқа, тамоюл, майл, хоҳиш, шавқе ва ба маънии муҳаббати касе нисбат ба касе ё чизе.

Булбулонро ҷон ба бӯйи суҳбати гул зинда гашт,
*Қумриёнро **майли дил** сӯйи санавбар тоза шуд. [65]*

***«Ёрии дил»** – кӯмак, ёрмандӣ, дилдорӣ, рӯҳия додан ва дил бардоштан.*

Муддати ҳаҷр зи ҳад мегузарад, сабр куҷост,
*Ки дар ин воқеаи саъб кунад **ёрии дил**?! [78]*

«Вафодории дил» – побандии дил, истодагарии дил. Ба маънии сабру тоқати ошиқон омадааст.

Хондаам қиссаи ушшоқ басе, нест дар он,
*Ҷуз ҷафокории дилдору **вафодории дил**. [78]*

«Тафи дил» – ба маънии ҳарорат, тафсонии дил ва гармии дил. Ҷомӣ хеле моҳирона иборасозӣ менамояд, ки ба монанди ҳамин ибораи зикршударо дар ашъори дигар шоирон камтар вомехӯрем.

Баст аз **тафи дилам** занг ойинавор гардун,
Акнун ба сайқали оҳ он занг мезудоям. [84]

«Мурғи дил» – орзӯю ҳавас, шавқу хоҳиши дил. Чунон чӣ дар лаҳҷаи омиёна мегӯянд: мурғи дилам мурда. Яъне шавқу ҳавасе ба зиндагӣ надорад. Ба маънии маҷозӣ омадааст, ки чун мурғ парвоз карда мераҳад, хоҳиши дилро низ инсон худаш нигоҳ дошта наметавонад.

*Ман чу натвонам, к-аз аввал **мурғи дил** дорам нигоҳ,*
Кай тавонам, к-ин дамаш аз доми сайёд оварам? [92]
*Сохт бо нағмаи ғам **мурғи дилам**, з-он ки нахост,*
Ҳаргиз аз булбули ин боғ навои тарабе. [143]

«Пардаи дил» – дар ин ҷо ба маънии маҷозӣ омада, ҳамон гуна ки нағма, оҳанг ба задани парда ниёз дорад, ҳамон гуна ғаму андӯҳ диламро монанди пардаи соз ба наво дароварда ва унс гирифтааст.

*Чунон дар **пардаи дил** унс шуд бо нағмаи дардам,*
Ки хоҳам аз садои уду савти чанг бигрезам. [94]

«Бесабру дил» – касе, ки қуввати таҳаммули дарду ғами зиёдро надошта бошад ва бо дарду ранҷи андак бесабрӣ ва бетоқатӣ намояд.

*Мани **бесабру дил**, к-он шакли зебо ҳар замон бинам,*
Балои ҷон шавад ҳар дидану ман ҳамчунон бинам. [96]
*Рӯ ба раҳ аз қомати ӯям мани **бесабру дил,***
Гарчи дар гом роҳи бедиле дигар зада. [133]

«Мани бедил» – ошиқ, дилдода, касе, ки дилаш дар дигаре моил аст. Ҳар касе, ки ошиқ бошад, албатта дилаш дар дасту ихтиёраш нест.

***Мани бедил**, ки бо худ ҳайф дорам ҳамдамаш дидан,*
Куҷо тоб оварам, к-аш ҳар замон бо ину он бинам. [96]

«Ошиқи бедил» – ошиқоне, ки ҷунун шудаанд, ошиқ шудаанд ва дили онҳо ба касе вобаста шудааст.

Нарасад ҳеҷ кас, ай ҷон, ба гирифтории Ҷомӣ,
*З-ин ҳама **ошиқи бедил**, ки гирифтори ту бинам. [98]*

«Доғ ба дил» – ғаму ҳасрат ба дил доштан, аламҳое чун доғ дар қалб нигоҳ доштан, ки ташбеҳи он ба доғи сиёҳи лолазорон монанд карда шудааст.

Ҷудо зи лоларухи худ баҳорро чӣ кунам?
*Ҳазор **доғ ба дил**, лолазорро чӣ кунам? [98]*

«Дили решам» – дили аламдор, ранҷдор, реш ба маънии захм, ҷароҳат ҳаст. Дарду алами машуқро дар қалб чун захм бар дил гуфтааст.

*Аз дарди ту доғест куҳан бар **дили решам**,*
Тадбири мудово чӣ кунам, чун натавонам? [99]
*Боз ою марҳаме ба **дили реш**и хаста неҳ,*
Чашме бад-ин ду дидаи дар хун нишаста неҳ. [130]

«Дили танг» – дили бесабру қарор, дили хафа, хотири малӯл, ғамгин.

*Ҳар субҳ хурӯше зи **дили танг** барорем,*
Фарёд зи мурғони шабоҳанг барорем. [100]

«Доғи дил» – ғаму ҳасрати дил, ғуссае, ки дар дил аст. Шоир дар ин ҷо ғами дили худро ба ҳамон доғи сиёҳи дохили гули лола ташбеҳ намудааст, ки бо боридани борон он доғи сиёҳ шуста намешавад ва доғу ҳасрат, дарду ғами дили шоир ҳам бо ашк рехтан, гиря намудан зудуда намешавад.

Ҷомӣ, наравад сӯзи ту аз сина ба гиря,
***Доғи дили** лола нашавад шуста ба борон. [103]*

«Пойи дил» – касоне, ки саркашу мағрур бошанд, бояд пойи онҳо баста шавад, то дигар дар роҳи саркашӣ рафта натавонанд. Ҳамон гуна касоне ки дам аз озодагӣ мезананду ишқро масхара мегиранд, дили онҳо ба сари зулфи касе гирифтор шавад. Дар ин ибораи маҷозӣ ҳамон гуна ки пойро бастан лозим аст, пой ба маънии маҷозӣ омада ва ба воситаи зулф баста шавад ва гирифтор гардад.

Ошиқонро қути ҷон аз лаъли шаккарханд кун,
*Саркашонро **пойи дил** дар зулфи мушкин банд кун. [106]*

«Хилвати дил» – ба маънии танҳоӣ. Яъне аз дил бурун намудани ҳама чиз ғайр аз дӯст. Бояз зикр намуд, ки дар бештари ибораҳои рехта, ҷузъи дил ҷузъи дуюми ибора меоянд.

*Ҳар чӣ, ҷуз дӯст, бурун мекунам аз **хилвати дил**,*
Кай бувад дар ҳарами шоҳ маҷоли дигарон? [111]

«Ғами дил» – дарду алами дил, ғуссаҳои дил. Дар байт ба маънии чун вазни кӯҳ омадани ғами дилро монанд кардааст.

***Ғами дил**ро макун аз чеҳра қиёс,*
Кӯҳро вазн ба коҳе натавон. [111]

Ҳамин тариқ, тадқиқоти мазкур оид ба таҳқиқи ибораҳои фразеологии изофӣ бо ҷузъи «дил» дар осори устод Абдураҳмони Ҷомӣ қатрае аз баҳр буда, тадқиқоти боз ҳам густурдатару муқаммалтари онҳо вазифаҳои ояндаи забоншиносии тоҷик хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Ваҳҳобов Т. Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ. / Т.Ваҳҳобов, Д.Бобоҷонова–Хуҷанд: Ношир, 2010. 76 с.
2. Гадоев Н. Таҳлили луғавию семантикии матн. / Н. Гадоев - Душанбе. 2016 - 130с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 3. –Дониш: Маориф, 1989. 221 с.
4. Ғиёсиддин бинни Ҷалолиддин. Ғиёс-ул-луғот- ҷ. 1. Душанбе: Адиб 1987 480 с.
5. Ғиёсиддин бинни Ҷалолиддин. Ғиёс-ул-луғот- ҷ. 2. Душанбе: Адиб 1988 416 с.
6. Исаев М.И. Очерки по фразеологии осетинского языка /М.И. Исаев – Орджоникидзе, 1964-104.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология (барои факултетҳои филологияи тоҷики мактабҳои олӣ). – Душанбе: Ирфон, 1973. 421 с.
8. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ҳ.Маҷидов - Душанбе, 1982
9. Муҳаммаддовуд Саломов. Вижавагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозию фразеологии забони шеъри тоҷикӣ (дар асоси ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV) / С. Муҳаммаддовуд - Душанбе, 2018
10. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. / А. Мирзоев – Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947 – 230с.
11. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н.Маъсумӣ – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷик, 1959. – 239с.
12. Маҳкамова Б. Хусусиятҳои семантикию услубии воҳидҳои фразеологӣ дар назми Лоиқ Шералӣ. Рисолаи …номз.илмҳои филологӣ (дасхат). / Б.Маҳкамова – Хуҷанд, 2006. – 134с.
13. Мақсудов Т. Дар бораи воҳидҳои фразеолгӣ ва вазифаҳои синтаксисии онҳо. / Т.Мақсудов, Ф. Зикриёев, Ҳ.Ҷалилов - Душанбе, 1975. – 95с.
14. Раҳматов Ш.А. Стилистические особеинлсти фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке. / Ш.А. Раҳматов Автореф. дисс. канд. Филолог.наук. – Худжанд, 2007. 148с.
15. Талбакова Ҳ. Усули таҳлили луғавӣ ва фразеологии вожаҳо (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳо). / Ҳ. Талбакова Душанбе, 2006. - 79 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ. 1, Душанбе-2010, 996с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ. 2, Душанбе-2010, 1095с.

18. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ), ҷ. 1, / М. Фозилов - Душанбе: Нашр. дав. тоҷ, 963 - 952 с.

19. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ), ҷ. / М. Фозилов 2, Душанбе: Ирфон, 1964, 802 с.

20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷилди 2. – М: «Сов. Энсиклопедия», 1969. -947с.

21. А. Ҷомӣ. 600 ғазали Ҷомӣ. Мураттибони матн Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ, Холида Давлатова – Душанбе: Дониш, 2014 - 316с.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ФРАЗЫ С ЧАСТЬЮ «DIL» В ГАЗАЛИЯТ АБДУРАХМОНИ ДЖОМИ

Фразеологические единицы - одна из важнейших частей любого языка, которая своими очаровательными семантическими нюансами и уникальным и эффективным выражением играет важную роль для владельцев и создателей языков.

В газели Абдурахмони Джоми элемент «сердце» занимает определенное место. В зависимости от позиции речи поэт использует больше «сердечного» компонента, каждый из которых имеет свое значение. Джоми использовал фразеологизмы с этим словом в зависимости от позиции речи, чтобы выразить свое мнение кратко и лаконично.

Произведения Абдурахмони Джоми содержат в себе бесценное лексическое богатство языка классической литературы и разговорной речи, слов и словосочетаний, созданных самим поэтом. Кроме того, в его работах мы видим огромный запас лишних фраз, достойных исследования и изучения. Поэт находит отлитые элементы в языке классической литературы и живом языке речи и использует их для выражения своих душевных состояний и лирических героев.

Ключевые слова: *фразеологические единицы с компонентом «сердце», Абдурахмони Джоми, дополнительные фразы, живой язык, газели, классическая литература, лирический главный герой.*

ADDITIONAL PHRASEOLOGICAL PHRASES WITH PART «DIL» IN GAZALIYAT ABDURAHMONI JOMI

Phraseological units are one of the most important parts of any language, which with their charming semantic nuances and unique and effective expression plays an important role for the owners and creators of languages.

In the gazelle of Abdurahmoni Jomi, the element «heart» takes a certain place. Depending on the position of speech, the poet uses more of the «heart» component, each of which has its own meaning. Jomi used phraseological units with this word, depending on the position of speech, in order to express his opinion concisely and concisely.

The works of Abdurahmoni Jomi contain invaluable lexical wealth of the language of classical literature and colloquial speech, words and phrases created by the poet himself. In addition, in his works we see a huge stock of unnecessary phrases worthy of research and study. The poet finds cast elements in the language of classical literature and the living language of speech and uses them to express his states of mind and lyrical heroes.

Key words: *phraseological units with the «heart» component, Abdurahmoni Jomi, additional phrases, living language, gazelles, classical literature, lyrical protagonist.*

Сведение об авторах:

Каримов Б. *- магистр 2 курса кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.*

Халимова С. *- кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.*

About the authors:

Karimov B. *- 2nd year master of the Department of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Khalimova S. *- Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

ТДУ: 801.8

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ КОНСЕПТИ «БЕМОРӢ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ахмедова А.А.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Тавсифи баробарии зергурӯҳҳои фразеологӣ-семантикӣ дар забонҳои муқоисашаванда, ки бемориро ифода мекунанд, имкон фароҳам оварда, ки хусусиятҳои универсалӣ - дар сурати мавҷуд будани намунаҳо, қолибҳои умумии семантикии воҳидҳои фразеологӣ, мувофиқати тасвир ва иштироки ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ, муайян карда шавад.

Дар натиҷаи таҳлили корҳои Л.В. Туленинова «Консептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ» дар забоншиносии фарҳангии забонҳои англисӣ ва русӣ», Г.Ю. Бухтоярова «Тазоҳуроти падидаҳои беморӣ ва саломатӣ дар тасвири забонии ҷаҳон дар забони русӣ», Ялалова Р.Р «Воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи беморӣ - саломатӣ дар забонҳои англисӣ, олмонӣ ва русӣ» ва фарҳангҳои воҳидҳои фразеологӣ 468 воҳиди фразеологӣ (210 ВФ – дар забони тоҷикӣ, 258ВФ – дар забон англисӣ) ҳашто зергурӯҳи маъноии воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи консепти «беморӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуд: «беморӣ», «эҳсоси дард», «эҳсоси бемадорӣ», «дуршавии муваққатӣ аз меъёр», «дуршавии доимӣ аз меъёр», «намудҳои бемориҳо», «зоҳири беморнамо», «бемории рӯҳӣ».

Зергурӯҳи *«беморӣ»* (90ВФ – дар забони тоҷикӣ, 120ВФ – дар забони англисӣ), ҳамчун ҳолати физиологӣ универсалӣ буда, шумораи зиёди фразеологизмҳоро дар фарҳанги забонашон омӯхташаванда ташкил медиҳад: ***be in poor health, be out of health, lose one's health <affected>, get/fall/be taken ill/sick*** – бемор шудан; ***broken in health*** – бемор афтодан; ***far gone, past recovery*** - ба беморӣ гирифтор шудан; ***feel/look like nothing on earth, feel like death/warmed up*** – худро бемор, бемадор ҳис намудан; бемор шуда хобидан.

Аҳволи касе сахт будан - сахт касал будан: *– Гиря накун, мард бош! Писари падарат шав, ки одами сахтибардор аст! Аҳволаш хеле сахт аст [8, с. 51];* ***бемор афтидан*** - касал шудан, бистарӣ шудан: *Вақте ки ман халос шуда ба хона омадам, чунон аҳволам дигаргун шуда буд, ки модарам маро қариб нашинохт ва бадии аҳволи ман ба вай асар карда бемор афтод… [6, с. 210]*; ***бетоб шудан*** - бемор шудан: *«Шояд бетоб шуда бошад?» [4, с. 104]*; ***сахт ғалтидан***- сахт касал шудан:

- Имрӯз камтар дуруст,-гуфт вай дарҳол ба шарҳ додани ҳоли Муқим сар кард: - як хел дору хӯрда будам,-гуфт,-зоро манфиат карда бошад…

Ҳарчи чеҳрааш равшан, набошад бача сахт ғалтида буд [10, с. 71]; ***тоб гурехтан*** - касал, нотоб шудан; ***тоби касе набудан*** - касал будан; ***аз тоб гаштан/ тоби касе нашудан***- бемор шудан: *Сахт тобам гурехт… [16, с. 357]. Ҳа се рӯз боз тобаш набуд мегӯянд [5, с. 195]. Падарат аз ҳуш рафта, баъди ҳамин аз тоб гашт [18, с. 393].*

Мазза гурехтан - касал (бемор) шудан, сусту заиф гардидан; ***мазза рафтан*** - бемор шудан: *Аз нотобӣ сар бардоштан инҷониб, мазза гурехтагӣ, ҳатто ба кӯча баромадан ҳам мадор надорам [1, с. 211].*

Ба зери тӯфони сармо монда маззаам рафт, ука, хоная муддао тафсонда гарм кун! [1, с. 211]

Якҷоя шуда мондан - касали барҷомонда шудан; касалӣ шуда мондан: *Барои дупула чиз дар зери таънаю маломат монанд, одам на фақат нотоб, якҷоя шуда ҳам мемонанд… [5, с. 511];* ***гӯшиба овози булбул нафоридан / овози булбул ба гӯш нафоридан*** - бемор ва ноором будан: *Бисёр доду бедод накунетон, модаратона тобаш не, гӯшиба овози булбул намефорад… [1, с. 99];* ***дард доштан*** - беморӣ, касалӣ, нуқс доштан: *Ранги ин бечора барои чӣ ҳамеша зард? Бечора дард дорад, дирӯз аз касалхона баромад [1, с. 111];* ***замину осмона надонистан*** - касалии сахт будан: *Касалии бечора анча сахт. Шаб бинам, обу арақба ғутидагӣ, замину осмона намедонад, чашмаш пушидагӣ, хоб кардааст [1, с. 174];* ***аз ранг гаштан*** - *беҳол шудан, нотоб шудан, хаста будан, касалнамо шудан: Бача аз рангаш гаштааст, хуб мешуд ки ба духтур нишон диҳем. [4, с. 880];* ***як найча ҳам об аз гулӯяш намегузарад*** - бемори сахт: *Бегоҳ рафта будам, аҳволаш вазнин, ба ҳисобе одама намешиносад. Ҳатто як найча об ҳам аз гулӯяш намегузарад [1, с. 365].*

Дар натиҷаи таҳлилҳо дар забонҳои муқоисашаванда воҳидҳои фразеологие муайян гардид, ки дар он шахси беморро ба бистарӣ шудан алоқаманд кардаанд: ***take to one's bed, become bedridden, keep one's bed*** – бистарӣ шудан; ***be fat on one's back*** – хобида мондан, бемори вазнин шудан; ***laid up*** – бемори бистарӣ шуда; ***lay up*** – бистарӣ шудани касе ё ин ки аз сабаби беморӣ бистарӣ гаштан; ***бемор афтидан*** - бистарӣ шудан; ***хоб карда мондан (касе ё чизе)*** - сахт касал шудан.

Бечора Қосимҷон якбора сахтакак хоб карда мондааст [5, с.274].

Дуршавии қисман аз меъёр нисбати узвҳои алоҳида, ба доимӣ ва муваққатӣ ҷудо мешаванд. Воҳидҳои фразеологии зергурӯҳи «дуршавии муваққатӣ аз меъёр» (33ВФ – дар забони тоҷикӣ, 34ВФ

– дар забони англисӣ), ҳисси дардро дар узвҳои гуногун тавсиф менамояд. Воҳидҳои фразеологии зергурӯҳи мазкур ҷузъҳои соматикӣ дошта, ба он узвҳо ё қисмҳои бадан, ки ташвишоваранд ба таври маҷозӣ нишон дода шудаанд.

Дар зергурӯҳи мазкур ҷузъи соматикии «head – сар», «feet – пой» дар воҳидҳои фразеологии забонҳои таҳқиқшаванда хеле серистеъмол мебошанд: ***someone's head is bursting, have a splitting headache*** – оиди дарди шадиди сар; ***smb. 's head is spinning/going round in circles, smb. 's head is a whirl, smb. 's head is swimming*** – чарх задани сар; ***one's feet are killing one*** – пойҳои касалманд; ***lame in a leg*** - дар як пой ланг; ***сар вазнин будан*** – аломати шадиди дарди сар; ***сар гаштан, сар чарх задан*** - чарх задани сар/ гардидани сар аз беморӣ ва бекувватӣ [3, с.210].

Майнаро ғиҷ кардан - касеро дарди сар дода гаранг кардан: *Ягонкасро ёфта, лаққида майнаашро ғиҷ карда истодагист? [4, с.610];* ***майнаи касеро туриш кардан*** - касеро дарди сар кардан, безор кардан, ба танг овардан:

-Хайр ба ҳамин шарт, ки ғиринг-ғиринг карда майнаамро туриш накунетон… [4, с. 611].

Агар дар фразеологизмҳои номбурда оиди чарх задани сар, вазнин будани он қайд шуда бошад, худи дарди сар, дарди сар доштан, касеро дарди сар кардан ва ғайра ба маъноҳои тамоман дигар ифода ёфтаанд: ***дарди сар*** - ташвиш, саргардонӣ: *Хуб, дигар шуморо дарди сар намедиҳам, – гуфт, – тезтар сиҳат шавед… [16, с. 357]. Кошкӣ танҳо як пахта мешуд. Ясли дуруст кун, тарбузу харбуза кор, шипангро оро деҳ ва ким-чӣ хел дарди сарҳои дигар [4, с. 285];* ***дарди сар доштан*** - ташвиш доштан, бесаранҷом будан:

– Лекин ту …лоақал барвақттар хеста ҷойхобатро намегундорӣ, намегӯӣ, ки шавҳарам ба кор меравад, идора дорад, маҷлис дорад, ҳазор дарди сар дорад [4, с. 286]

Дарди сари зиёдатӣ шудан - ғурбат ва ташвиши барзиёд гардидани чизе ба касе: *Кори саҳроро ҳам базӯр мечунбонидем, ба болои ин каналковӣ ва сарбандсозӣ ба мо як дарди сари зиёдатӣ шуда монда буд [16, с. 200].*

Касеро дарди сар кардан - 1. касеро ташвиш додан, бесаранҷом кардан, 2. безор кардан.

1. Як бечораи ба домат афтодаро ҳам дарди сар кун! Ман ҳам аҳмақам, ки бо ҳамин аҳмақони модарзод ошноӣ мекунам [7, с. 156].

2. – Аз барои андак маблағ ба ҳазрати Эшони калон дарди сар доданро ба худ муносиб надидам [6, с. 86].

Ба касе дарди сар шудан - боиси ташвиши касе гаштан: *Мухтор ҳамаи ин хаёлҳоро аз сар мегузаронид, вай нахоҳад ҳам, хаёлаш боз ба ҳамин сӯ метохт. Чӣ кор кунад, Зайнаб барои вай як дарди сар шуд! [9, с. 227].*

Воҳидҳои фразеологии дорои соматизми пой дар забони тоҷикӣ: ***пой кати рост истода натавонистан*** - лоғар ва бемадор будан: *Бечора дарди бисёр кашида он қадар заиф шуда мондааст, пояш кати рост истода наметавонад*. [1, с. 254]; ***пой латта шудан*** - бемадор, заиф, суст шудан: *Гӯр беморӣ шавад, аз касалӣ хестан ин ҷониб поям латта барин шудааст, ҳаргиз дуруст роҳрафта наметавонам. [1, с. 254]; - Пойҳоям ҷудо суст [16, с. 360]* ***аз пой ва забон мондан*** - дар натиҷаи шиддати беморӣ аз ҷо хеста натавонистан ва гап зада натавонистан, дар дами марг будан*: Ба сара як рӯзи бисёр сахт афтод, додарам якбора бемор шуда аз пой ва забон монд… [6, с. 37].*

Воҳидҳои фразеологии дорои ҷузъҳои соматикии «neck - гардан», «heart - дил», «brain – майнаи сар» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дидан мумкин аст: ***stiff neck*** — дарди гардан; ***break one's neck*** – гардани худро шикастан - осеби хело вазнин гирифтан; ***concussion of the brain*** – зарбаи мағзи сар; ***smoker's heart*** - бемории қалб, ки бо тамокукашии аз ҳад зиёд алоқаманд аст; heart failure - норасоии дил; ***иллати дил*** – бемории даричаи (клапан) дил; ***дил бечо шудан; дил бехузур шудан*** - қай карданӣ шудан [1, с. 130]; ***дил дам будан*** - дар дил осори варам будан: *Ба ман нигоҳ кун, дил дам будагӣ барин, ба духтур нишон диҳӣ намешавад-мӣ?* [1, с. 131]; ***дил дард кардан*** - *а*з касе ранҷидан: *Тӯямба худам рафта хабар кардам, наомад. Акнун вая мон, дилам сахт дард кардагӣ.* [1, с. 131]; ***дил ғиҷим кардан***- ба дарди сахти дил (шикам) гирифтор шудан: *Дилатон ғиҷим карда истода бошад, духтурба равед!* [1, с. 141]; ***дилу ҷигар намакоб барин сӯхтан*** - гирифтори касалии сахти дарунӣ будан: *Чаро ин қадар рангу рӯятона гиронда мондед, ако? – намедонам, бисёр нотоб ҳастам, дилу ҷигарам намакоб барин месӯзад* [1, с. 150]; ***дилу ҷигар намондан*** - нотоб будан: *Аҳволам ҳамин ҳафта бисёр вазнин, ба хаёлам дилу ҷигарам намондагӣ барин* [1, с. 150]; ***дилу ҷигар қима-қима шудан*** - ба дарди сахти дарунӣ гирифтор шудан: *Ноинсофҳо ба бечора дору хурондаанд-мӣ, дилу ҷигараш қима - қима шудааст* [1, с. 151]; ***дарди дил шудан*** - мақсади худро изҳор намудан: *Пул даркор-мӣ? Дарди дилата гӯ мондия, кушоду равшан* [1, с. 111]; ***Дарди дила баровардан / дарду, ғубори дила баровардан*** - рози дилро гуфтан, арзи ҳол намудан, асрори худро гуфтан: *Ин мард, ҳанӯз дарди дили худро тамом накушода буд, ки аз як тараф садои милтиқ баланд шуд ва аз кӯча чанд нафар саворони яроқдор пайдо шуда ба тарафи инҳо тохтанд* [6, с. 289];

Воҳидҳои фразеолгии бо соматизми «гулӯ», ки хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони англисӣ дида намешаванд: ***гулӯ афшондан/ гулу равшан кардан*** – сулфа кардан: *Фирӯза ҳарчанд ки духтари зирак,*

боақлу ҳуш буд, лекин содагӣ ва бачагӣ ҳанӯз аз вай нарафта буд; вай мувофиқи синну солаш ҳанӯз гоҳо як тарафи масъаларо дида тавонад, тарафи дигарашро намедид ва ба ҳар гуна таассурот зуд дода мешуд. Бинобар он ҳам дигаргун шудани авзои Мағфиратро пайхас нарафт ва як сулфа карда, гулӯ афшонду ба маҷлис чашм давонд [11, с. 137]; ***дар гулӯ чизе руст кардагӣ борин*** – гулӯ дард; ***гулӯ ва бинӣ сӯхтан*** – ҳангоми зуком.

Дар забони англисӣ фразеологизми дорои соматизми «stomach - меъда» муайян гардидааст: ***he has a stomachache*** — шикам дард кардан; дар забони тоҷикӣ бошад, ба ҳамин маъно бо соматизми «дил», «ноф» ишорат шудааст: ***ноф кати печутоб хӯрдан*** - сахт ранҷ (дард) кашидан: - Акаатон чаро ба табобатгоҳ бурдетон? – Хамин бегоҳ «дилам дард кард» гуфта нофаш кати печу тоб хӯрдан гирифт. Ноилоҷ бурдем-дия! [1, с. 236]; ***дил ғиҷим кардан*** - ба дарди сахти дил (шикам) гирифтор шудан; ***дилрав шудан*** – шикам рав шудан.

Ба *«дуршавии доимӣ аз меъёр»* (16ВФ – дар забони тоҷикӣ, 28ВФ – дар забони англисӣ), ихтилоли узвҳои ҳиссиёт хос аст. Воҳидҳои фразеологии дорои соматизмҳои «eyes - чашм», «ear - гӯш» - ро дар забонҳои муқоисашаванда дидан мумкин аст: ***to be hard of hearing*** – ношунаво; ***blind in an eye*** – нобино бо як чашм; ***lose one's sight, pore one's eyes out*** – нобино шудан; ***to be blind for life*** - тамоми умр кӯр будан; ***blind from birth*** – кӯри модарзод; ***чашми касе нишастан*** - аз касалӣ ва харобӣ фурӯ нишастани косахонаи чашми касе: *-Чашмҳоят, ба назарам, андак нишастаанд.Чаро дуруст хӯрок намехӯрӣ? [5, с. 382];* ***чашми касе сиёҳ рафтан (задан)*** - аз худ рафтан, беҳуш шудан; беҳол, бемадор шудан.

1. - Ман пир шудаам, бар болои хар нишаста наметавонам, чашмам сиёҳ меравад ва мегалтам, — гуфт кампир, — илоҳӣ Худо ба ин нияти некат туро ба муродат расонад, — гӯён ӯ маро дуо кард ва дар ҳолате, ки аз чашмони хушкидааш ба рухсораи пажмурдааш об мешорид, аз бозор баромада рафт [7, с. 214].

2. Дар ҷангҳои кӯчаги ҳамчунин як немиси қадбаланд нохост аз пеш баромада, бо қундоқи милтиқ ба сари Мирзо чунон зад ки чашмонашро сиёҳӣ пахш кард ва дандонҳояш бо ҳам фишурда шуда лиқонак гаштанд [16 с. 407].

3. Як оҳанпораи лахча барин суп-сурх шудагии мина ба паҳлуи чапи ӯ омада расид. Вай як «ӯҳ» гуфту қалам аз дасташ афтид, тани ӯро сӯзиши сахт фаро гирифт, чашмаш сиёҳ зад [13,с. 22-23].

Чашм об шуда рехтан - аз асари ягон бемории сахт аз чашм мондан, нобино шудан: *Сангина рафта дидӣ, духтурҳо чашмаша табобат карда бошанд? – Не, аҳволаш бисёр бад. Ба назарам чашмаш об шуда рехтагӣ [*1, с. *334-335];* ***чашм хилм бастан*** - бемор будан: - *Чанд рӯз шуд, ки нотоб хорафтаанд? Расо даҳ рӯз шуд, ако. – Ман гуфтам, чашмҳояшон ҳам хилм бастааст…* [1, с. 337]; ***чашм ҷӯшидан*** - бемории вазнин шудан, ба ҳолати пеш аз марг расидан: *Бечора аҳволаш бисёр вазнин. Шаб ин ҷониб чашмаш ба сақфи хона ҷӯшидагӣ [*1, с. *337];* ***чашмба оби сиёҳ давидан*** -ба касалии чашм дучор шудан ва тамоман нобино гардидан: - *Наима шунидед- мӣ? Чашмашба оби сиёҳ давида, одаму олама намедидагӣ шудааст, бечора. [*1, с. *343];* ***кӯр*** - он ки чашмаш намебинад, нобино, аъмо; ***кӯри модарзод*** - он ки аз модар нобино таваллуд шудааст; ***кӯр шудан*** - нобино гардидан; ***шабкӯрӣ*** - бемориест, ки дар он қобилияти дидан дар вақти шом (нури нокофӣ) душвор ё номумкин аст.

Дар зергурӯҳи мазкур дар забони англисӣ фразеологизмҳое ҳастанд, ки аз зоонимҳои «a bat - кӯршапарак», «a mole - кӯрмуш», «an owl - бум», «an adder – мори афъӣ» таркиб ёфтаанд: ***<as> deaf as an adder*** - ношунаво чун кунда, дар бораи шахси кар ё шунавоиаш суст; ***<as> blind as a bat/a mole/an owl*** – тамоман нобино.

Зергурӯҳи дигари хусусияти семантикӣ доштаи воҳидҳои фразеологӣ ин *«бемории рӯҳӣ»* (15 ВФ – дар забони тоҷикӣ, 19ВФ – дар забони англисӣ), мебошад. Дар фразеологизмҳои таҳлилшуда қайд карда мешавад, ки дар зергурӯҳи номбурда гум кардани ақл, гум шудани қобилияти фикрронии оқилонаи шахс дарҷ гардидааст: ***be at one's wit's end, be out of one's own mind, lose one's reason/wits, take leave of one's senses, have lost one's wits, one's mind is gone*** - қобилияти фикр карданро гум намудан; шахси ғайримуқаррарӣ шудан; ***ба майна халал расидан*** - ба бемории рӯҳӣ дучор шудан, аз ақл бегона шудан: *Ту аз ақл бегона шудаӣ, ба майнаат халал расида аст [12, с. 83];* ***ақла хӯрдан*** – аз ақл бегона шудан; ***девона*** – шахси гирифтори касалии рӯҳӣ; ***паривара*** – шахсеро, ки парӣ ёр шуда аз ақл бегона мекунад; ***аутизм; синдром дауна; камақл*** – шахси соддалавҳ; ***гӯлӣ / галу*** – беақл, камақл.

Дар дини мубини ислом шахсеро, ки ҷин зарар расонад (***ҷинзада, ҷин ёр шудааст, ҷиннӣ шудааст)*** ӯро ба монанди девона мекунад, аз ҳамин сабаб шахси беморро дуохонӣ мекунанд. ***Касеро хонда мондан*** - ба бемор дуо хондан; беморро дуохонӣ «муолиҷа» кардан:

-Манро туро камтар хонда мемонам, зиёнат барҳам мехӯрад [12, с. 23]. Акнун ӯро якчанд вақт дар ҳамин пирхона нигоҳ медорем, хуб дуо хонда, дам меандозем, иншооллоҳ шифо меёбад… [12, с. 24].

Дар воҳидҳои фразеологии забонҳои муқоисашаванда бемориҳои хатарнок ё марговар (зуком) инчунин ё ҷинсӣ оварда шудаанд. Фразеологизмҳои зергурӯҳи *«намудҳои бемориҳо»* (19ВФ – дар

забони тоҷикӣ, 17ВФ – дар забони англисӣ, дар ҳар ду забони таҳлилшаванда дидан мумкин аст: ***galloping consumption*** – сил (дараҷаи марговар); ***dog's disease*** – зуком; ***duck's/ducks' disease*** - «бемори мурғобӣ» ланг (аз сабаби он ки як пой аз пойи дигар кӯтоҳтар аст); ***the English disease*** – «бемории англисӣ», рахит; ***хунукӣ гирифтан*** - сармо задан, шамол хӯрдан, касал шудан: *Магар хаёл накардааст, ки дар ҳамин мавсими сармои сахти чиллаи зимистон аз қишлоқ пиёда меояд. Пои чапаша хунукӣ гирифтааст [*1, с. *326];* ***тиф*** – домана/шикамдамак; ***вабо*** **–** обпартояк; ***сарқоқ*** **–** дарунрав, шикамрав; ***сич / кундагармӣ*** – меъда дард; ***гулрез*** – чашмдард, пардагирии чашм; ***сарору*** – зуком; ***чашм об шуда рехтан*** - аз асари ягон бемории сахт аз чашм мондан, нобино шудан: *Сангина рафта дидӣ, духтурҳо чашмаша табобат карда бошанд? – Не, аҳволаш бисёр бад. Ба назарам чашмаш об шуда рехтагӣ* [1, с. 334-335]; ***гулӯгирифтагӣ*** - овозгирифта, он ки овозаш ба сабаби дарди гулӯ гирифтааст [2, с. 340]; ***гулӯзиндонак*** - бемории шадиди сирояткунандаи гулӯ дар кӯдакон, хунок [2, с. 340].

Таҳлили воҳидҳои фразеологӣ нишон дод, ки тасвири миллии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дорои фразеологизмҳое мебошад, ки асосашон аз «ранг» истифода шуда, далели бемориҳоянд. Дар забони англисӣ рангҳое, ки хусусияти бемориҳоро муайян мекунанд: ***brown plague*** – вабои қаҳваранг; ***the Black Death*** **–** «марги сиёҳ» (эпидемияи вабо); ***yellow jack/Jack*** –табларзаи зард; ***<as> yellow as a guinea*** - зардранг (дар бораи рӯй); ***be/look white/blue/green and yellow about/around the gills*** - носолим, рангпарида вонамудан, бемор шудан.

Дар забони тоҷикӣ бо рангҳои зард, кабуд, сурх ишора карда мешаванд: ***ранги касе қаҳрабо барин шудан*** – ранги касе зард шудан: - *Напурсед рангаш қаҳрабо барин шуда мондааст, бечора бахташ натофт [4, с. 882];* ***хазон зад*** **-** бад шудани саломатӣ ва зард гардидани ранги рӯ: *Бечора касал шудан ин ҷониб хазон задааст-а, рангаша бин!* [1, с. 305]; ***рангу нуқат намондааст*** – ранги касе паридан: *Лекин ба шумо дарӯғ, ба худо рост, рангу нуқаташ намондагӣ ҳоле чию аҳволе чӣ! [9, с. 286];* ***ранги касе паридан/ ранг кандан*** – ранги рӯи касе тағир ёфтан, ранги рӯй сафед шудан, тағир ёфтани ҳол аз таъсири ҳодисаи ногуворе (аз тарс, беморӣ, бехобӣ ё дар натиҷаи ягон ҳодисаи ногуворе): *Ранги рӯи Умар парид. Ӯ ду – се қадами калон гузошта даст ба китфи саркор расонида ӯро аз роҳравӣ боздошт [18, с. 392]; Дар субҳидам таби модарам фуромад, аммо акнун вай маҷоли ҷунбидан надошт – орому беҳаракат мехобид, ранги рӯяш канда, сап – сафед гашта буд [15, с. 109];* ***рангу рӯй зард шудан*** – бемор шудан (зардпарвин); ***лаб кабуд шудан*** **–** дил дард кардан ё ин ки фишори хун паст шудан; ***рангу рӯй сурх шудан*** – фишори хун баланд шудан, инчунин ҳарорати бадан аз меъёр зиёд шудан; ***ранги рӯй сап - сафед шудан*** –дар асари беморӣ ё тарс ранги руй сап- сафед шудан.

Воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи *«зоҳири беморнамо»* (14ВФ – дар забони тоҷикӣ, 16ВФ – дар забони англисӣ), дар забонҳои муқоисашаванда чунин муайян гардидаанд: ***be/look white/blue/green and yellow about/around the gills*** **–** носолом вонамудан; ***pale with weakness, a whiter shade of pale*** - дар натиҷаи беморӣ рангпарида гаштан; ***<as> yellow as a guinea*** - *зард, мисли афлесун* - аз беморӣ; ***ранги рӯи касе дар ҷояш набудан*** - касалнамо будани касе: *Одам бесабаб бетоб намешавад. Ман дида истодаам, ки ранги рӯят дар ҷояш нест… [17, с. 65];* ***аз ранг гаштан*** - беҳол шудан, нотоб шудан, хаста будан, касалнамо шудан: *Бача аз рангаш гаштааст, хуб мешуд ки ба духтур нишон диҳем [4, с. 880].* Яке аз хусусиятҳои дигари забони тоҷикӣ оиди зергурӯҳи мазкур дар он аст, ки харобию лоғариро аз нишонаҳои беморӣ мешуморанд, инчунин баъзе ашёҳоро низ ба шахси бемор шабоҳат медиҳанд: ***пилтатов барин шудан*** - харобу лоғар шудан: *Бечора аз ғам пилтатов барин шудааст [18, с. 260];* ***об шудан*** - лоғар хароб шудан, аз гӯшт фаромадан *[4, с. 754];* ***Пӯсти касе рафта ба устухонаш часпидан*** - *пӯсташ рафта ба устухонаш часпидааст бачаякама! [14, с. 15];* ***пӯсту устухон шудан*** - сахт харобу лоғар шудан: *Ғаму ғусса азобам медод. Коҳида пӯсту устухон шуда мондам [4, с. 874];* ***худро гирондан*** - лоғару хароб шудан, беҳолу бемадор шудан: *Вай дар байни чанд рӯз худашро гиронда монд, сурхии рӯяш ба зардӣ гашт ва дар таги чашмонаш сояҳои кабуд пайдо шуданд. [15, с. 55];* ***бинӣ теғ кашидан*** - ниҳоят лоғар (ранҷур, нотавон, заиф) шудан: *Ранҷ одама об мекардааст. Ако Ҳалим чӣ хел одам буд, аз ҳамин дар намеғунҷид. Аз беморӣ хестан ин ҷониб хароб шуда, биниаш теғ кашида мондааст.* [1, с. 59]; ***гӯшт гурехтан*** - харобу лоғар шудан: *Касал шуданашон боз анча гӯшташон гурехта мондааст-а? [*1, с. *101];* ***харобу ҳалок шудан*** **-** аз ранҷи бисёр лоғару бемадор шудан: *Бечора, се моҳ касал хоб карда харобу ҳалок шуда мондааст. [*1, с. *307];* ***сар боло раг шудан*** - лоғар, хароб ва бемадор шудан: *Бечора ранҷи сахт кашида будааст. Аз беморӣ хеста сар болои раг шуда мондааст-а!.. [1, с. 270];* ***ранга гирондан*** **-** хаставу лоғар ва хароб шудан: *Касал шуда, рангатонро анча гиронда мондед-а! [1, с. 261]*

Дар забонҳои мавриди таҳлил намунаҳои воҳидҳои фразеологии зергурӯҳи «эҳсоси бемадорӣ» (13ВФ – дар забони тоҷикӣ, 13ВФ – дар забони англисӣ, мавҷуданд. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ вожаи ***бемадор*** - *беқувват, камқувват; беҳол, хаста; суст, нотавон (бештар ба сабаби дардмандӣ): беҳолу бемадор, сусту бемадор,* инчунин калимаи ***бемадорӣ*** бошад, *камқуввати, беҳолӣ, хастагӣ; сустӣ, нотавониро* ифода менамояд [120].

Фразеологизмҳои ифодакунандаи бемадорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ: ***have no kick left <in>, be at the end of one's tether, become exhausted*** - нотавон / бемор будан, тамоман хаста будан / ҳис кардан; ***тамом шудан*** – аз мадор рафтан, беҳол шудан; мурдан: *Худат мегуфтӣ, ки мӯйсафеди бечора тамом шуда мондааст, дигар зинда наметонад [11, с. 285]*; ***аз қувва(т) афтидан (мондан)*** - беҳолу бемадор гардидан: *Зоҳиран, вай сахт монда шуда буд ва охирин қувваи худро сарф карда, дар муқобили ҷараёни пуршиддати об истодагӣ менамуд [15, с. 130]*; ***аз ҳол рафтан*** - бемадор, беҳол шудан; аз ҳуш рафтан: *Хез, зуд бош, гӯшту равған оварда ошро тайёр кун, ки аз ҳол рафтам [6, с. 131]. Вай аз ҳол рафтааст, духтурро ҷеғ занед [5, с. 619]*; ***фаришта паридан*** - харобу лоғар ва беҳолу бемадор будан: *Бечора акаатон ранҷи сахт кашида будаанд – дия, дирӯз бинам, ба назарам фаришташон анча парида мондааст… [*1, с. *301]*; ***лос шудан*** – беқувват шудан; ***ҷон ба рамақ намондан*** - хароб, лоғар ва бемадор шудан: *маълум мешавад сахт ранҷ кашидааст. Баъд аз баромадан аз касалхона, бинам, ҷон ба рамақаш намондааст, харобу ҳалок! [*1, с. *395]*; ***ҷон намондан*** - тамоман хастаю бемадор гардидан, хеле нотавон шудан:

Аз ин рӯ ба одам тавоне намонд,
На танҳо тавон, балки ҷоне намонд. [5, с. 662]

Дар натиҷаи таҳлилҳо дар зергурӯҳи мазкур дар забони англисӣ фразеологизме, ки дар таркиби он зоонимҳо «a cat – гурба», «a kitten - гурбача» мавҷуданд, муайян гардид: ***<as> weak as a cat/kitten*** - «ҳамчун гурбача заиф», комилан хаста;

Дар забони тоҷикӣ бо узви ҳис «чашм» ишора гардидааст: ***чашми касе сиёҳ рафтан (задан)*** - аз худ рафтан, беҳуш шудан; беҳол, бемадор шудан: *-Ман пир шудаам, бар болои хар нишаста наметавонам, чашмам сиёҳ меравад ва меғалтам, гуфт кампир… [7, с. 214]*; ***сар бардошта гашта натавонистан*** - *заиф ва бемадор будан: Аз беморӣ офият ёфта хеста бошам ҳам, бисёр бемадор ман. Рости гап, ҳанӯз сарама бардошта гашта наметавонам… [*1, с. *270]*.

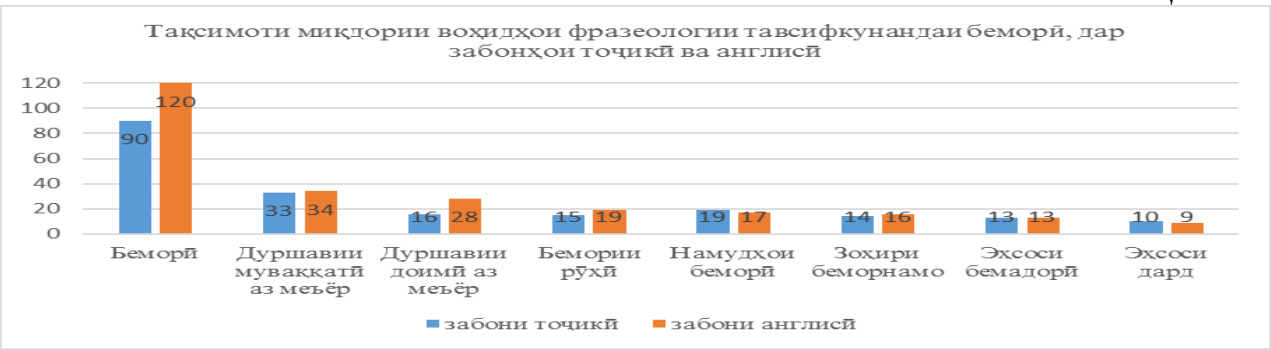
Дард ва ранҷ ҳамрадифи беморӣ мебошанд ва дар зергурӯҳи «эҳсоси дард» (10ВФ – дар забони тоҷикӣ, 9ВФ – дар забони англисӣ), қайд шудааст: ***a shooting pain, merry hell*** - дарди шадид, ки ногаҳон рух медиҳад; ***be going through <the agonies> of hell*** - ба дарди токатфарсо, беморӣ ё ғам гирифтор шудан; ***дард аз ҷон гузаштан*** - токатфарсо шудани дард, сахт будани дард: *Вай қамчинро бардошта ба пушти ман, ба миёни ду шонаам фуровард. Дард аз ҷонам гузашт [12, с. 23]*; ***дарди бедаво*** - мушкилӣ, нохушие ки илоҷаш имконпазир аст, вазъияти баде, ки аз он халосӣ маҳол аст*: Аҷаб, ба дарди бедавое гирифтор шудем [5, с. 281]*; ***дард гирифтан*** - вазъи зоиш гирифтани ҳомила; авҷ кардани бемории кӯҳна: *Э, бечора касалии кӯҳна доштааст-ку якбора дардаш гирифта монд [*1, с. *110]*; ***ҷазза барин сӯхтан*** - баланд шудани ҳарорати бадан*: О, тафсаш аз чиҳил дараҷа ҳам болиғ барин, тамоми узваш ҷазза барин сӯхта истодааст. Духтур ҷеғ задан лозим [*1, с. *392]*;

Воҳидҳои фразеологии бо маънои «эҳсоси дард» рафтори шахси дардмандро дар мавриди дард дар забони тоҷикӣ тавсиф менамояд: ***ба ҷои худ шишта хестан*** - ба дарду ранҷи сахт гирифтор шудан, ноором ва бетоқат шудан: *Имшаб дарди амакат зӯра карда, ба ҷояш шишта хестан гирифта зарра чашм напӯшидааст [*1, с. *47]*; ***замина канда баромадан*** - сахт дард кашидан, озор дидан: - *Чаро ин қадар рангатона гиронда мондед? – Ҳамин шаб дилам чунон дард кард, замин канда баромадам – дия!.. [*1, с. *173]*; ***худа ба ҳар тараф задан*** - аз камоли сахтии дарду ранҷ, бетоқат шудан: *Укатон ҳамин шаби дароз дилашон дард карда, худашона ба ҳар тараф заданду чашм пӯшидагиашон не! [*1, с. *318]*; ***чашм аз косахонаи сар баромадан*** *– аз дарди шадид;* ***ҷон аз тан баромадан*** *– аз дарди сахт гуфта мешавад инчунин ҳангоми марг;* ***ноф кати печутоб хӯрдан*** - сахт ранҷ (дард) кашидан: - *Акаатон чаро ба табобатгоҳ бурдетон? – Ҳамин бегоҳ «дилам дард кард» гуфта нофаш кати печу тоб хӯрдан гирифт. Ноилоҷ бурдем-дия! [*1, с. *236]*.

Дар забони англисӣ дарди шадидро дарди ҷаҳаннамӣ меноманд: ***give smb. hell*** – дарди сахт (оиди сар, даст, пой ва ғайра); ***merry hell*** – дарди шадид.

Таҳлили миқдории зергурӯҳҳои фразеологӣ-семантикии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки бемориро ифода мекунанд, дар ҷадвали зерин тасвир ёфтаанд.

Ҷадвали 4

Ҳамин тавр ҳангоми муқоисаи воҳидҳои фразеологии баъзе зергурӯҳҳои фразеологӣ-семантикӣ нобаробарӣ дар забонҳои таҳлилгашта муайян гардид. Пас аз таҳлили воҳидҳои фразеологии зергурӯҳҳои «дуршавии доимӣ аз меъёр», «зоҳири беморнамо» дар забонҳои таҳлилшуда, номутаносибии миқдории воҳидҳои фразеологиро қайд карда метавонем. Чунин нобаробарии марбут ба хусусиятҳои миллии забон, роҳҳои гуногуни ифодаи вижагиҳои фарҳанг, зиндагӣ, хосияти рӯҳӣ ва равонӣ дар забонҳои муқоисашаванда баён мегардад. Зергурӯҳи «эҳсоси бемадорӣ» дар ҳар ду забонхои таҳлилшаванда барорбар муайян гардидаанд. Зергурӯҳи «намудҳои беморӣ» аз ҷиҳати миқдор нисбат ба забони муқоисашавандӣ бартарӣ дида мешавад. Муҳиммияти меъёрии воҳидҳои фразеологии зергурӯҳи «бемории рӯҳӣ» дар забонҳои таҳқиқшаванда бар он аст, ки тибқи омор харобии асаб 12 фоизи тамоми бемориҳоро ташкил медиҳад. Зиёда аз 50 миллионҳо одамон дар саросари ҷаҳон бо чунин бемориҳои равонӣ рӯ ба рӯ шудаанд, ба монанди паранойя, шизофрения, бемориҳои васвосии равонӣ, неврозҳо ва депрессия. Ба ҳолати равонии инсон нокомиҳо, стресс, мушкилот, корҳои изофӣ таъсир мерасонанд. Одамон ҳамеша зери фишори равонӣ ва ҷисмонӣ қарор мегиранд. Дар натиҷаи суръати баланди пешравии ҳаёт, дар баробари аллакай маъмули бемориҳои руҳӣ, бемориҳои нав ба монанди рӯҳафтодагӣ, зери фишори зиёди ҳиссӣ, аз ҳад зиёд хасташавӣ пайдо шудаистодаанд. «Эҳсоси дард» дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун ифода ёфтааст, ки ҳолати мазкур хоси фарҳанги забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Миқдори ками фразеологизмҳоро ин зергурӯҳ ташкил медиҳад. Шумораҳо дар зергурӯҳи «дуршавии муваққати аз меъёр» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тақрибан якхел аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. / Р. Абдуллозода. – Д.: Адиб, 1988. – 400 с.
2. Назарзода, С., Сангинов, А., Каримов, С., Мирзо, Ҳ.С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ. 1. / С. Назарзода, А. Сангинов., С. Каримов. – Д., 2008. – 996с.
3. Назарзода, С., Сангинов, А., Каримов, С., Мирзо, Ҳ.С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ. 2. / С. Назарзода, А. Сангинов., С. Каримов. – Д., 2015. – 1050с.
4. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик ҷилди 1. / М. Фозилов. – Д., 1963 – 952с.
5. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик ҷилди 2. / М. Фозилов. – Д., 1964 – 803с.
6. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ. – Д.: Адабиёти бачагона, 2017 – 384с.
7. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз 1 китоб. / С. Айнӣ. – Д.: Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
8. Айнӣ, С. Кулиёт. Ҷ.1 / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 346 с.
9. Икромӣ, Ҷалол. Асарҳои мунтахаб: Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1, «Тирмор» ва «Ман гунаҳкорам». / Ҷ. Икромӣ. — Душанбе: Адиб. 1987. — 352 с.
10. Икромӣ, Ҷалол. Асарҳои мунтахаб: Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 3, Шодӣ: Роман. / Ҷ. Икромӣ. — Д.: Адиб. 1989. — 384 с.
11. Икромӣ, Ҷалол. Духтари оташ. / Ҷ. Икромӣ. – Д.: Адиб, 2009. – 562 с.
12. Икромӣ, Ҷалол. Тори Анкабут. / Ҷ. Икромӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 110 с.
13. Ниёзӣ, Фотеҳ. Интиқоми тоҷик. / Ф. Ниёзӣ – Сталинобо: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 116 с.
14. Толис, Пӯлод. Тобистон. / Пӯлод Т. – Д.: Адиб, 2009. – 128 с.
15. Улуғзода, С. Мунтахабот: Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1 «Субҳи ҷавонии мо» ва «Ривояти суғдӣ». / Сотим У. — Д.: Ирфон. 1982. — 448 с.
16. Улуғзода, С. Мунтахабот: Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2 «Навобод» ва «повест ва ҳикояҳо». / Сотим У. — Д.: Ирфон. 1982. — 432 с.
17. Ҷалил, Раҳим. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз се ҷилд, ҷилду 2. Китоби 2. Романи «Шӯроб». / Раҳим Ҷ. – Д.: Адиб. 1988. – 464 с.
18. Ҷалил, Раҳим. Одамони ҷовид / Раҳим Ҷ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1954. – 478 с.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ БОЛЕЗНЬ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена семантической характеристике фразеологических единиц, обозначающих болезнь в таджикском и английском языках. В ней анализируется семантическая трактовка концепта «здоровье» на основе фразеологизмов сопоставляемых языков.

Одним из основных принципов исследования ФЕ является классификация ФЕ по тематическим группам. Изучение фразеологических единиц (ФЕ) различных языков в сопоставительном аспекте имеет важное значение. Подобное исследование позволяет выявить универсальные и дифференциальные признаки ФЕ конкретных языков, проникнуть в сущность процесса фразеологизации и определить особенности ФЕ.

Характеристика болезни средствами ФЕ является образной оценкой внешних свойств человека, его физиологических и психологических признаков. Специфика ФЕ отчетливее проявляется при многоязычном сопоставлении.

На основе детального анализа семантики 468 ФЕ, характеризующих болезнь, в анализируемых языках, выявлено восемь основных фразео-семантических подгрупп: «заболевание», «ощущение боли», «ощущение слабости», «временные отклонения от нормы», «постоянные отклонения от нормы», «виды болезней», «болезненный вид», «психическое нездоровье».

***Ключевые слова**: концепт, болезнь, семантическая интерпретация заболевание, ощущение боли, ощущение слабости, временные отклонения от нормы, постоянные отклонения от нормы, виды болезней, болезненный вид, психическое нездоровье.*

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF IDIOMS DENOTING DISEASE IN THE TAJIKI AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the semantic characteristics of idioms denoting disease in the tajiki and english languages. It analyzes the semantic interpretation of the concept of «disease» on the basis of phraseological units of the compared languages.

One of the basic principles of the idioms research is the classification of the idioms according to thematic groups. The study of the idioms of different languages in a comparative aspect is important. Such a study allows us to identify the universal and differential features of phraseological units of specific languages, to penetrate into the essence of the phraseologization process and to determine the features of the idioms.

The characteristic of disease by means of phraseological units is a figurative assessment of the external properties of a person, his physiological and psychological signs. The specificity of phraseological units is more clearly manifested in multilingual comparison.

On the basis of a detailed analysis of the semantics of 468 phraseological units characterizing disease in the analyzed languages, eight main phraseological-semantic subgroups were identified: «disease», «feeling of pain», «feeling of weakness», «temporary deviations from the norm», «permanent deviations from the norm», «types of diseases», «morbid appearance», «mental illness».

***Keywords**: concept, disease, semantic interpretation, feeling of pain, feeling of weakness, temporary deviations from the norm, permanent deviations from the norm, types of diseases, morbid appearance, mental illness.*

Сведения об авторе:

***Ахмедова Азиза Алиёровна** – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопостовительная языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com.*

About the author:

***Akhmedova Aziza Aliyorovna** - 3rd year doctoral student (PhD) of the department of comparitive linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.:(+992) 904287766 E-mail: aziza061994@gmail.com.*

УМУМИЯТ ВА ФАРҚИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ ҶОНИШИНҲОИ НАФСӢ-ТАЪКИДИИ «ХЕШ» ВА «ХЕШТАН» ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Қурбонов К.А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Аҳамияти калидӣ доштани мавқеи истифодабарии ҷонишинҳо дар ҳама давру замон дар забонҳои ҷудогона ва таҳлили муқоисавии навъҳои он бо дигар забонҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Чунки ҷойгоҳи истифодабарии ҷонишинҳо дар нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳудудан васеъ мебошад.

Забоншиноси барҷастаи тоҷик Б. Сиёев қайд менамояд, ки ҷонишинҳо дар гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ аз ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз гурӯҳҳои қадимтарини калимаҳо ба шумор меравад [9, с.4].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ миқдоран кам мебошанд. Ба ин гурӯҳ асосан калимаҳои **«худ», «хеш», ва «хештан»** дохил мешаванд. Дар мақолаи мазкур доир ба сохтор, маъно, шакл ва мавқеи истифодабарии ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии **«хеш ва хештан»** дар ҷумлаҳои забонҳои қиёсшаванда таҳлилу баррасӣ карда мешавад. Доир ба истилоҳоти ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ назару андешаҳои гуногун байни забоншиносони тоҷик дида мешавад.

Қисме аз олимон ва забоншиносони тоҷик воҳиди мазкурро «Ҷонишинҳои нафсӣ», «Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ» унвон доданд [8, с.216].

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** дар забони тоҷикӣ мавқеи хосае дошт ва дар масири таърих таҳаввулу ташаккул ёфтааст. Шакли қадимаи он **«хеш-xves», ва «хештан- xvestan»** дар даврaҳои миёна ва давраи нав низ дар истифода мебошад. Аз диди таърих ҳаминро метавон дарҷ кард, ки истифодаи ҷонишини нафсӣ-таъкидии **«хеш»** бо мурури замон дар шакли назм дар забони тоҷикӣ бисёртар истифода шудааст.

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии **«хеш» ва «хештан»** муродифи ҷонишини **«худ»** мебошад, аммо онҳо нисбатан камистеъмол буда, асосан дар услуби бадеӣ (дар назм) истифода мешавад [17, ҷ1, с.163].

Ҷонишини **хеш** дар ҷумла вазифаи мубтадо ва пуркунандаро иҷро мекунад.

Ҳамчу мубтадо дар ҷумла ҷонишини **«хеш»** кам истифода шудааст.:

Сиришtам з-оҳану ҷавҳар надорам,
*Надонам **хеш** ҷавҳар офаридан [4, с.265].*

Доир ба истифодаи ҷонишини нафсӣ-таъкидии **«хеш»** ҳаминро бояд қайд кард, ки он ҳамчун пуркунандаи бевосита ва бавосита зиёд истифода шудааст.

Ҳамчу пуркунандаи бевосита бо иловаи пасоянди «ро»

***Хешро** софӣ кун аз авсофи худ,*
То бибинӣ зоти поки софи худ [2, қ 1, с.202].

Ҷонишини **«хеш»** бо пешояндҳо омада вазифаи пуркунандаи бавоситаро иҷро намудааст.

*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **аз:***
Ки туро худ зи худ ҷудоӣ нест [5, с.57].
*Нанамояд туро **зи хеш** нишон,*
*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **ба:***
Лола гардиду зи шохе бардамид [3, с.142].
Ман дар он бехуд шудам то дергаҳ,
*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **бар:***
*Бар касе туҳмат манеҳ, **бар хеш** гард [2, қ4, с.112].*
*Қалб агар **дар хеш** охирбин будӣ,*
*Ту худ **аз хеш** кай расӣ ба худой,*
*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **зи:***
То ту ӯро макон кунӣ зиндон [5, с.179].
*Оташи ӯ дам **ба хеш** андар кашид,*
*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **бо:***
*Чунки **бо хеш** омадам ман аз валаҳ [2,қ4, с.43].*
Пас туро ҳам ғам, ки пеш ояд зи дард,
*Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **хеш** бо пешоянди **дар:***
Он сияҳ к-охир шуд ӯ, аввал шудӣ [2, қ4, с.99].

Ба мисоли зерин назар менамоем ва мебинем, ки ҷонишини нафсӣ-таъкидии **«хеш»** бо бандакҷонишини шахси якуми шумораи танҳо «ам» омадааст.

Гуфт: «Он донам, валек ин соатест,
*Ки дар ин шустан **ба хешам** ҳикматест» [2, қ 5, с.9].*

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии забони тоҷикӣ **«хеш»** дар охири таркиби ибораҳои изофӣ омада, вазифаи соҳибиятро мефаҳмонад.

*Мушти **хоки хешро** аз ҳам мапош,*
Мисли маҳ ризқи худ аз паҳлӯ тарош [3, с.39].

Шакли дигари ҷонишини нафсӣ-таъкидии **«хеш»** ин **«хештан»** мебошад. Аз руйи сохт ҷонишини нафсӣ-таъкидии **«хештан»** мураккаб мебошад, чунки аз ду воҳид **«хеш» ва «тан»** иборат мебошад. Яъне аз ҷонишини нафсӣ (хеш) ва исм (тан) сохта шудааст.. Доир ба истифодаи шакли қадимаи он забоншиноси барҷастаи тоҷик Б. Сиёев қайд мекунад, ки дар забони форсӣ-тоҷикии қадим эҳтимол аст, шакли (h)uvaipasiya + tanӣ истифода ва истеъмол шудааст [8, с.249].

Агар ба сарчашмаҳои илмӣ назар намоем, мебинем, ки калимаи мазкур **«хештан»** дар давраи миёнаи забони тоҷикӣ ҳамчун ҷонишини нафсӣ ва нафсӣ-соҳибӣ истеъмол шудааст [16,ҷ2,с.84]. Дар ду шакл истифода шудани «хештан ва тани хешро» дар давраи миёнаи рушду инкишофи забони тоҷикӣ хоҳем дид. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки дар давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ ҷонишини нафсӣ-таъкидии «хештан» дар ду шакл мисли давраи миёна истифода шудааст, аммо шакли якум дар нисбат ба шакли дуюм зиёдтар истифода шудааст.

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии «хештан» дар давраи нави забони тоҷикӣ дар се мавқеъ истифода шудааст.:

1. «Хештан» ҷонишини нафсӣ;
2. «Хештан» ҷонишини нафсӣ- соҳибӣ;

3. «Хештан» дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаб, ки дар ин мавқеъ вазифаи ҷонишини нафсӣ-таъкидиро иҷро намекунад.

Гуфтаҳои зикршударо вобаста ба мавқеи истифодабариашон дар ҷумлаҳо таҳлилу баррасӣ мекунем.

А) «Хештан» дар ҷумла ба вазифаи ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ;

Бо истифода аз пасванди «ро»

Он гаҳ, ки ту ҳама чиз омӯхтӣ ва донистӣ ва **хештанро** аз ҷумлаи нодонон шумур, ки доно он гоҳ бошӣ, ки бар нодонии хеш воқиф гардӣ [10, с.17].

*Бо истифода аз пешоянди **«бар»***

Ду рухсор пурхуну дил сӯгвор,

*Дижам карда **бар хештан** рӯзгор [1, қ1, с.47].*

*Бо истифода аз пешоянди **«аз»***

*Ғуломе биёрост **аз хештан***

Сухангӯю шоистаи анҷуман [1,қ2, с.176].

Б) «Хештан» ҳамчун ҷонишини нафсӣ- соҳибӣ;

Ин тартиб бисёртар дар давраи нави забони тоҷикӣ истифода шудааст. Дар ин ҳолат ҷонишини нафсӣ-таъкидии «хештан» дар таркиби ибораҳои изофӣ якҷо шуда, ба калимаи асосӣ тавассути бандаки изофӣ тобеъ шудааст.

*Мо зи **асли хештан** дар пардаем,*

Тоирему ошёнгумкардаем [3, с.568].

*Эй ниҳода бар миёни фарқ **ҷони хештан**,*

Ҷисми мо зинда бо ҷону ҷони ту зинда ба тан [7, с.248].

В) Ҷонишини **«хештан»** дар ҳолати дар таркиби калимаҳои сохтаю мураккаб омаданашон вазифаи ҷонишини нафсӣ-таъкидиро иҷро намекунад.

Бифармуд соҳибназар бандаро,

Ки: «Хушнуд кун марди дармондаро!»

Ҷу наздик бурдаш зи хон баҳрае,

*Бароварда **бехештан** наърае [6, с.51].*

*… Касе хуштар **аз хештандор** нест,*

Ки бо хубу зишти касаш кор нест [6, с.94].

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ низ ҷойгоҳи махсуси худро дар ҷумла доранд. Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкиди забони англисӣ мисли забони тоҷикӣ калимаҳои алоҳидаро ташкил намекунанд. Дар давраи қадимаи забони англисӣ ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ **«self»** дар ҷумлаҳо дар танҳоӣ истифода мешуд ва дар баъзе ҳолатҳо бо ҳамроҳии ҷонишинҳои шахсӣ таркиб шуда, ифода меёфт. Агар дар забони тоҷикӣ воҳидҳои **«худ, хеш ва хештан»**-ро дар ҳама шахс умумӣ истифода баранд дар забони англисӣ ин ҳолат вуҷуд дошта наметавонад.

Дар давраи нави забони англисӣ ҷонишини нафсӣ-таъкиди бо роҳи илова кардани воҳиди **«self»** ба ҷонишинҳои соҳибӣ (my,your,him,her,it,our,your,them) сохта мешавад [13, с.74].

Маълумотро дар ҷадвали зер оварда, таҳлил менамоем.

№	Ҷонишини соҳибӣ		Воҳиди асосӣ «self»	Ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ	
Singular form/ Шакли танҳо					
1.	My	Аз ман	Self (худ, хеш ва хештан)	Myself	Худ**ам**
2.	Your	Аз ту		Yourself	Худ**ат**
3.	Him	Аз он (писар)		Himself	Худ**аш** (писар)
	Her	Аз он (духтар)		Herself	Худ**аш** (духтар)
	It	Аз он (ҷисми беҷон)		Itself	Худ**аш** (ҷисми беҷон)
Plural form/шакли ҷамъ					
1.	Our	Аз мо	Selves (худ, хеш ва хештан)	Ourselves	Худ**амон**
2.	Your	Аз шумо		Yourselves	Худ**атон**
3.	Them	Аз онҳо		Themselves	Худ**ашон**

Бори дигар маълум гардид, ки дар забони англисӣ вобаста ба шахсу шумора яъне дар шумораи танҳо воҳиди **«self»** ва дар шумораи ҷамъ воҳиди **«selves»** ба ҷонишинҳои соҳибӣ илова шуда, ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ месозанд. Дар тарҷумаи ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бошад, мо аз бандакҷонишинҳо «ам, ат, аш» барои шахси якум, дуюм ва сеюми шумораи танҳо «амон, атон, ашон,» барои шахси якум, дуюм ва сеюми шумораи ҷамъ пас аз ҳамроҳ кардани онҳо ба ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии **«худ»,** истифода мебарем.

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ **«худ, хеш ва хештан»** бо илова аз бандакҷонишинҳо «ам, ат, аш, амон, атон, ашон» истифода шудааст аммо на он қадар бисёр.

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар забони англисӣ дар алоҳидагӣ ба мисли воҳидҳои тоҷикии «хеш ва хештан» вуҷуд надорад. Агар ба «Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ»-и забоншинос П. Ҷамшедов нигарем, мебинем, ки тарҷумаи «хеш»-ро а)»Self», б)»own», маънидод кардааст [12, с.722].

Дар «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ» мутарҷим ва забоншинос А. Мамадназаров вожаи self-ро а) «худ, хеш, хештан, зот, хусусият ва сифати шахсӣ», б) ҳамчун преффикс «худ» нишон ва маънидод кардааст.

Ҳамчун ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ:

He has no thought **of self**. ~Дар бораи **худ** ҳеҷ гоҳ фикр намекунад [11, с.742].

Мо метавонем ҷумларо дар забони тоҷикӣ ба шакли дигар яъне ба ҷойи ҷонишини «худ» ҷонишини «хеш» гузорем.

*Дар бораи **хеш** ҳеҷ гоҳ фикр намекард.*

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии англисӣ «self-худ» ҳамчун префикс:

He is self-taught. ~Вай худомӯз аст [11, с.742].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишини нафсӣ-таъкидии забони англисӣ ҳамчун префикс истифода шудааст танҳо муодили онро **«худ»** тарҷума кардан лозим аст. Агар дар ин ҳолат ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии «хеш ё хештан» тарҷума кунем, маъноан нодуруст ва бе мантиқ хоҳад шуд. Чунки тарҷума танҳо ба чонишини нафсӣ-таъкидии «худ» рост меояд.

Дар мавриди ҷонишини нафсӣ- таъкидии «хеш ё хештан» мо ба «Фарҳангҳои англисӣ –тоҷикӣ»-и А. Мамадназаров (2007) ва «Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ»-и П. Ҷамшедов (2008) бингарем хулосабарорӣ карда метавонем, ки муодили англисии «хеш ва хештан» ин вожаи «onself ва **self»** мебошад.

Устод А. Мамадназаров вожаи «oneself»ро чунин маънидод кардааст**.**

1.) Худи шахс, худ ба худ, худашро, худро.

One should not praise **onself**. ~Кас набояд **худашро** тавсиф кунад [11,с.561].

Агар ба дигар шакл ин ҷумларо яъне бо ҷойивазкунии ҷонишинҳо тарҷума кунем фикр мекунам, ки аз руйи маъно ғалат нахоҳад буд.

Кас набояд **хештанро** тавсиф кунад.

Ҷумлаҳои забони англисиро дар тарҷума ба забони англисӣ дида мебароем. Ва саволе ба миён меояд, ки оё ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони англисӣ муодили ҷонишини нафсӣ-таъкидии забони тоҷикии «хеш ва хештан» шуда метавонанд, тарҷума мешаванд ё не?

I can't explain. I can't tell you what I saw—I hardly know myself [14,с.6]. ~Ман фаҳмонида наметавонам. Ман он чизеро, ки дидам ба ту гуфта наметавонам, Ман ба мушкилӣ хештан (худ)- ро мешиносам.

Фикр мекунам, тарҷума истифода аз ҷонишини «хештан» дуруст мебошад.

«I want to speak to you about yourself,» he said [14, с.18]. ~Ман мехостам, бо ту ҳарф дар бораи **худи ту** ҳарф занам.

Дар ин ҷумла маъноан дуруст намегирифт агар мо ҷонишини «хеш ва хештан»ро тарҷума мекардем.

He rolled **himself** in the blanket and slept on the other old newspapers that covered the springs of the bed [15,с.6]. ~Вай ба курпа хештан (худ)-ро ғелонда ва дар болои маҷаллаҳое, ки оғози ҷойгаҳ буданд, хоб рафт.

Дар ин ҷумла каме ҳам бошад, ҷонишини «хештан» барои тарҷума дуруст мегирад.

Умуман ҷиҳатҳои фарқкунандаи ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад. Муодили ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии **«хеш ва хештан»** дар забони англисӣ дида намешавад. Бо илова кардани вожаи **«self»** ба ҷонишинҳо соҳибӣ ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ сохта мешавад. Яъне ҷонишинҳои «хеш ва хештан» дар забони англисӣ муодили хоса дар шакли алоҳида вуҷуд надорад.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Китоби бадеӣ/ Ф. Абулқосим чилди якум, дуюм, -Душанбе: Адиб, 2007- 480 с.
2. Ҷ. Румӣ. Маснавии Маънавӣ. Китоби бадеӣ / Р. Ҷалолуддин, чилди якум ва панҷум–Душанбе:-233 с.
3. М.И. Лоҳурӣ. Куллиёти Форсӣ. Китоби бадеӣ / М.И. Лоҳурӣ - Душанбе: Паёми ошно, 2008-778 с.
4. Носири Хусрав. Девони ашъор. Китоби бадеӣ/ Н. Хусрав -Душанбе: Адиб, 2010 - 480 с.
5. Ҳаким Саноӣ. Мунтахаби ашъор. Китоби бадеӣ/ Ҳ. Саноӣ -Душанбе: Адиб, 2011- 480 с.
6. С. Шерозӣ. Бустон. Китоби бадеӣ/ Шерозӣ С. чилди 1-Душанбе: Ирфон, 1963 –217 с.
7. Манучехрии Домғонӣ, Ахтарони адаб «Дар партави хуршед»/ Д. Манучехрӣ. Душанбе: Адиб, 2011 –480 с.
8. Сияев Б. Формирование местоимении в таджикском языке: дис. док. фил. наук: / Б. Сиёев-Душанбе, 2003.-433с.
9. Сиёев Б. -Таърихи ҷонишинҳои забони точикӣ. Китоби дарсӣ/ Сиёев Б.- Душанбе: Дониш, 1972. 237с.
10. Унсурулмаолӣ Кайковус. Насиҳатнома. Китоби бадеӣ/ К. Унсурулмаолӣ, Душанбе: Ирфон-1968-с.
11. «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ»-и А. Мамадназаров, «Матбуот» Душанбе 2007, 1079 с.

12. «Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ»-и П. Ҷамшедов, «Пайванд» Душанбе 2008, 978 с.
13. К.Н. Качалова,Е.Е. Израилевич «Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами» Москва, 1998
14. Voynich, E.L. The Gadfly / E.L. Voynich. – M.»РАДЯНСЬКА ШКОЛА»,1973
15. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: Bukhoro, 2013. – 168 с.
16. Расторгуева В.С. Основы иранского языкознания. / Расторгуева В.С.-Москва: Наука, 1979,ч.1.-337 с;1981, ч.2.-543 с; 1982, ч.3.-570 с.
17. Ш. Рустамов-Грамматикаи забони адабии хозираи точик. Китоби дарсӣ/ Ш. Рустамов ва Р. Ғаффоров – Душанбе: Дониш ,1985-356с.

ОБЩНОСТЬ И ОТЛИЧИТЕЛЬНОСТЬ УПОТРЕБЛЕНИЯ ВОЗВРАТНОГО МЕСТОИМЕНИЯ «ХЕШ ВА ХЕШТАН» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья подвергает изучению и анализу общность и отличительность употребления возвратных местоимений «Хеш ва хештан» в типологических языках. Следует отметить, что возвратные местоимения в грамматике обоих таджикского и английского языках имеют особенное место. В таджикском языке количество возвратных местоимений меньшее по сравнению в английском языке.

Отличие в том, что в английском языке возвратные местоимения образуются путём прибавления слова «self» к притяжательным местоимениям.

Ключевые слова: *возвратные местоимения, себя, собой, сопоставление, общность, отличие, средний и современный период.*

COMMONNESS AND DIFFERENCES OF USING THE REFLEXIVE PRONOUNS «ХЕШ» AND «ХЕШТАН» IN TAJIK LANGUAGE AND THE WAYS OF ITS TRANSLATING IN ENGLISH LANGUAGE

The article examine and discusses the commonness and differences the use of reflexive pronouns «хеш ва хештан» in comparable languages. It should be noted that the reflexive pronouns have a special place in the grammar of both languages, Tajik and English. The number of the reflexive pronouns in English language is ***more*** *than in Tajik language.*

The difference is that in English the reflexive pronouns is formed by adding the word «self» to the possessive pronouns (my, your, him, her, it, our, your, them).

Keywords: *reflexive pronoun, self, comparison, commonness, difference, middle and present time.*

Сведение об авторе:

Курбонов Кароматулло Абдухоликович *- ассистент кафедры иностранных языков и её методики преподавания факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета им. Абуабдуллохи Рудаки электронная почта: kolya6293@mail.ru, тел: (+992) 987690066.*

About the author:

Qurbonov Karomatullo Abdukholiqovich*-assistant of the department of foreign languages and its methods of teaching, faculty of foreign philology, Kulob state university named after Abuabdullohi Rudaki E-mail: kolya6293@mail.ru, тел: (+992) 987690066*

ТАЪРИХИ ОМӮЗИШИ КАТЕГОРИЯҲОИ ГРАММАТИКИИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ниматова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як забон дорои зуҳуроти таърихии мунтазам тағйирёбанда мебошад. Ин ба тамоми ҷиҳатҳои забон дахлдор аст: грамматика, лексика, фонетика ва имло. Мақсади асосии омӯзиши таърихи забон дар он мебошад, ки мо хусусиятҳои муосири онро бештар дарк намоем.

Категорияҳои грамматикии феълҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавзӯи асарҳои сершумори хусусияти умумӣ ва махсус оид ба назария ва таърихи сохти грамматикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошанд.

Дар мақола масъалаи инкишофи категорияҳои феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисии қадимӣ ва муосир дида мешавад.

Чӣ хеле, ки ба ҳамагон маълум аст, ба омӯзиши категорияҳои грамматикии феъли забони тоҷикӣ аксари олимон ва забоншиносон, ба монанди Н.Маъсумӣ, М.Н.Қосимова, Н.Ҳамроалиев, П.Ҷамшедов ва дигар муҳаққиқон машғул шудаанд, аммо бечунучаро гуфтан мумкин аст, ки ин мавзӯъ амиқ омӯхта нашудааст.

А.З. Розенфельд дар очеркҳои грамматикаи забони тоҷикӣ дар системаи феъли забони тоҷикӣ категорияҳои зеринро дарёфт намудааст: категорияи сиға, ҳолат, замон, тарз ва шахсу шумора. Забоншиноси дигар Н.Маъсумӣ низ ин категорияҳоро дар системаи феъли забони тоҷикӣ баъдтар дар солҳои 60-уми асри хх дарёфт намудааст. Тадқиқотҳои Н.Маъсумӣ дар грамматикаи забони тоҷикӣ аҳамияти хеле калон дорад. Бинобар ин аксари муҳаққиқони ҷавон аз мероси ин забоншинос дар тадқиқотҳои худ истифода мебаранд.

Н.Маъсумӣ дар системаи феъли забони тоҷикӣ ду тарз (фоил, мафъул), ду ҳолат (мутлақ, давомдор), чор сиғо (хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ, амрӣ, эҳтимолӣ), се замон (гузашта, ҳозира, оянда), се шахс (якум,дуюм,сеюм), ва ду шумора (танҳо, ҷамъ). Аммо дар очеркҳои грамматикаи забони тоҷикӣ дар ҷузъи чорум баъзе тафовутҳо мавҷуд аст. Муаллиф дар ин ҷо се сиға – хабарӣ, амрӣ ва шартӣ – хоҳишмандиро ҷудо намудааст. Сиғаи эҳтимолӣ аз нигоҳи муаллиф дар системаи феъли забони тоҷикӣ вуҷуд надорад [3, с.7]. Инчунин дар категорияи ҳолат низ тафовутҳо мавҷуд аст. Аз нуқтаи назари муаллиф феъли забони тоҷикӣ чор тарз дорад, на ду тарз. Ӯ инчунин тарзи бавосита ва бевоситаро ба категорияи тарз илова намудааст [3, с.8]. очеркҳои грамматикаи забони тоҷикӣ). Аммо аксари муҳаққиқон тарзи бавосита ва бевоситаро ба хелҳои тарзи мафъули феъл илова менамоянд.

Системаи феъли забони англисии қадим категорияҳои замон, сиға, шахс ва шумораро дар бар мегирифт [1, с.82].

Категорияи шахси феъл шахсҳои якум, дуюм ва сеюмро дар бар мегирифт. Ин тафовут танҳо дар шахси танҳои сиғаи хабарӣ нишон дода шуда буд. you never know what to do in such cases – дар чунин ҳолатҳо чӣ кор карданатро намедони [6.с.74].

Категорияи замон шаклҳои замони ҳозира ва ояндаро дар бар мегирифт. Мазмуни замони оянда бо ёрии шаклҳои замони ҳозира дар якҷоягӣ бо зарфҳои замон ё феъли модалӣ бо масдар ифода мешуд. I used to live in town in my childhood – ман дар кӯдакиам дар деҳа зиндагонӣ мекардам [5, с.45].

Категорияи сиға шаклҳои сиғаи хабарӣ, амрӣ ва сиғаи бавоситаро дар бар мегирифт.) If she spoke English, they would understand her – агар ӯ ба забони англисӣ гап мезад, ҳама уро мефаҳмид.

Ҳамаи феълҳои забони қадимии англисиро вобаста ба воситаҳои грамматикӣ, ки ҳангоми ташаккулияти онҳо иваз шудани садонокҳо дар реша ва пасванд истифода мешаванд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст.

Феълҳои сахт, ки ҳамчун воситаи асосии ифодаи категорияҳои гуногуни грамматикӣ истифода мешуданд. Пасвандҳои грамматикӣ мустақиман ба пояи феъл пайваст карда шудаанд. Феълҳои сахт ба феълҳои қадимтарини ин забон таалуқ доранд. мис. guven, risen

Феълҳои суст бошад дар забони англисӣ дар забони англисӣ баъдтар пайдо шудаанд. Онҳо суффиксро ҳамчун воситаи асосии грамматикии ташаккули поя истифода мебурданд. Ин усули ташаккули шаклҳо самараноктарин буд ва маҳз ҳамин усулро барои васеъ намудани шумораи феълҳои суст истифода мебурданд. мис. leggen, libben

Феълҳои суст назар ба феълҳои сахт пеш аз анчомаи грамматикиашон пасвандҳои асосӣ доштанд, ки онҳоро низ ба зергурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст.

а) Аксари категорияҳо дар системаи номӣ аққалият дар системаи феълӣ, набудани категорияи морфологии тасдиқу инкор дар феъли қадимаи англисӣ. (шаклҳои бо do дар муқоиса ба шаклхои бе do)

б) Шумораи бештари шаклҳои категориявӣ, ки ба категорияҳои морфологии номӣ дохил мешаванд ва камтарин шаклҳои категориявӣ, ки ба категорияҳои морфологии феъл дохил мешаванд. Биёед, аз як тараф системаи чаҳор ё панҷпадежаи англисии қадим ва дупадежаи муосиро муқоиса намоем. Аз тарафи дигар, биёед тақсимоти категорияи англисии қадимиро дар асоси муқоисаи ду замон – ҳозира ва гузашта муқоиса намоем ва ҷудо кардани категорияи мувофиқи муосири англисиро дар асоси муқоисаи се замон – ҳозира, гузашта ва оянда муқоиса намоем.

в) Фарогирии бештари категорияҳои морфологии системаи номӣ ва камтарин фарогирии категорияҳои морфологии системаи феълӣ. Категорияи шумораи англисии қадимиро, ки ба ҳама ҳиссаҳои нутқи системаи номӣ хос аст ва категорияи мувофиқи англисии муосирро, ки танҳо ба исмҳо ва баъзе аз қисмҳои ҷонишин хос аст, муқоиса кунем. Аз тарафи дигар, биёед категорияи тарзи англисии қадимиро, ки танҳо дар сифати феълӣ мавҷуд буд ва категорияи тарзи муосир, ки тамоми системаи феълиро фаро мегирад, муқоиса намоем.

Ба ибораи дигар, бо забони қадимаи англисӣ дар муқоиса ба муосир, системаи нисбатан инкишофёфтаи категорияҳои номӣ ва системаи нисбатан камтар инкишофёфтаи категорияҳои феълӣ хос буд.

Дар системаи феълии забони англисии миёна, ба монанди забони қадимаи англисӣ, синфҳои морфологии зерин фарқ карда мешаванд: феълҳои қавӣ (guven, risen), феълҳои суст (seggen, libben), феълҳои ҳозира (witan, doven, can, munen), феълҳои нодуруст (beon, gan) ва феълҳои иловагӣ. Ба системаи шаклҳои феълии шахсӣ категорияҳои зерини грамматикӣ хосанд: категорияи шахс (1, 2, 3(дар ш. танҳо)), категорияи шумора (шумораи танҳо, шумораи ҷамъ), категорияи замон (ҳозира, гузашта, оянда), категорияи сиға (хабарӣ, амрӣ, шарти-хоҳишмандӣ), категорияи тарз (фоил, мафъул) ва категорияи намуд (мутобиқкунонии замонҳо).

Асос ва анҷомаи онҳо то рафт истифода намешуданд ё кам карда мешуданд. Ин дар ду параметр рух медод. Дар аввал заифшавии ҳиҷоҳои безада рух медод, ҳамин тавр анҷома аз садонок ба ҳамсадо меафтид. Тамоми шаклҳои феъл дар ин марҳилаи рушди забон ним синтетикӣ (таркибӣ) мебошанд.

Дар ҷараёни таърих шаклҳои ғайришахсӣ тадриҷан хислатҳои номиро аз даст медиҳанд ва ба ҷои он шаклҳои феълӣ мегиранд. Дар давраи англисии миёна шакли нави ғайришахсӣ низ пайдо мешаванд – гурунд.

Дар давраи англисии миёна тақсимоти феълҳо ба қавию суст нигоҳ дошта мешаванд.

Дар давраи англисии муосир дар гурӯҳи феълҳои сахт тағйирот ба амал меоянд. Ин ба тақсимоти синфҳои аслӣ ба зерсинфҳо, пайвастшавии феълҳои як синф ба синфи дигар, гузариши феълҳои қавӣ ба гурӯҳи феълҳои суст ва дар ҳолатҳои нодир баръакс вобаста аст.

Гурӯҳи феълҳои суст рӯз аз рӯз зиёдтар шуда истодааст, зеро он аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ ва калимаҳои навтаъсис пурра карда шуда истодаанд.

Дар даврaҳои охири англисии миёна ва даврaҳои аввали англисии муосир, дуюм ва суюм шаклҳои феълҳои суст, омоним мешаванд.

Дар даврaҳои англисии муосир, бинобар тағйироти гуногуни фонетикӣ, ду гурӯҳи асосии феълҳои қадимаи англисӣ-сахт ва суст-ду гурӯҳи асосии феълҳои муосирро доданд: дуруст ва нодуруст, ки ҳеҷ яке аз онҳо аз ин ё он гурӯҳи феълҳои қадимаи англисӣ баромада наметавонад: Caroline was hurt when she fell into the trees. Ҳангоми болои чубҳо ғалтидан Каролина дард ёфт [7, с.96].

Сарчашмаҳои асосии феълҳои нодуруст якчанд феълҳои нодурусти давраи қадимаи англисӣ, аксари феълҳои қавӣ, феълҳои сусти гурӯҳи якум ва инчунин феълҳои иқтибосии скандинпвӣ буданд.

Илова ба категорияҳои қадимаи англисии шахс, шумора, замон ва сиға, дар даврaҳои англисии миёна ва англисии нав кам-кам се категорияи дигари грамматикӣ пайдо шуданд: тарз, намуд ва мансубияти замонҳо. Барои ташаккули онҳо воситаи нав-шаклҳои таҳлилӣ истифода шуданд. Шаклҳои таҳлилӣ барои категорияҳои грамматикии қаблӣ-замон ва сиға истифода мешуданд.

Муаррихон қайд мекунанд, ки аксари аз воситаҳои ифодаи бавуқӯъомадаю гузаштаи забони қадимаи англисӣ то ин замон аз кор монданд. Бисёр воҳидҳои луғавӣ бо ин маъно аз истифода дур шуданд ва системаи англисии қадимаи префикси феъл аз байн рафт. Шояд, ки аз байнравии онҳо нақши префиксро ҳамчун воситаи универсалӣ ва грамматикии ифодаи мукаммалияти амал, ба паҳн шудани он мусоидат кардааст. Қайд кардан мумкин аст, ки дар ин давра шаклҳои мукаммал барои ифодаи амали қаблӣ ҳадафи хоси худро пайдо карданд, ки бо вазъияти минбаъда робита доранд ва ба ягон нуқтаи замони гузашта напайвастаанд.

Раванди грамматикикунонии таркибҳои модалии феълҳои sculan ва willan бо масдар, ки ҳамчун воситаи иловагии ифодаи амали оянда аз давраи англисии қадимӣ истифода мешавад, ниҳоят суст аст.

Шакли таҳлилии замони оянда танҳо дар давраи аввали англисӣ ташаккул меёбад. Грамматикунонии шакли мутлақ то охири давраи англисии миёна ба итмом мерасад.

Сохторҳои синтаксисӣ бо маънои амали дарозмуддат аз давраи қадимаи англисӣ маълуманд, дар англисии миёна онҳо чандон қобили дарк нестанд ва на вазифаи грамматикӣ, балки услубӣ ичро мекунанд.

Дар системаи феълии давраи англисии муосир намудҳои зерини морфологӣ фарқ карда мешаванд: феълҳои дуруст (skate), феълҳои нодуруст (go, shine) ва феълҳои модалӣ (can, may, must). Ба системаи шаклҳои феълии шахсӣ категорияҳои зерини грамматикӣ хосанд: категорияи шахс (1, 2, 3), шумора (ш. танҳо, ш. ҷамъ), замон (ҳозира, гузашта, оянда), сиға (хабарӣ, амрӣ, эҳтимолӣ, шартӣ), тарз (фоил, мафъул) ва намуд (умумӣ, давомдор, (мутаносубияти замонҳо)) [2, с.109].

Дар асоси тадқиқоти гузаронида дар масъалаи инкишофи категорияҳои феълӣ хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

-дар забони англисии муосир шумораи категорияҳои феъл дар муқоиса ба забони англисии қадим афзоиш наёфтааст, аммо дар айни замон онҳое инкишоф ёфтанд, ки қаблан ҳамчун категория ба ҳисоб намерафтанд.

-феълҳои муосири англисӣ категорияи шахс, шумора, замон, сиға, тарз ва намудро доро мебошанд.

Дар ҷараёни омӯзиши адабиёт маълум шуд, ки забоншиносон дар масъалаи он, ки дар забони англисии қадим бояд чанд категорияи феълро фарқ кардан лозим аст, тавофуқ ба даст намеоранд. Баъзе муҳаққиқон ба категорияи шахс, шумора, замон ва сиға майл доранд ва масалан профессор

Смирнитский ин рӯйхатро бо категорияҳои тарз, пайдарпай, намуд ва ҳатто ҷинс илова мекунад [4,с.83]. Аз ин бар меояд, ки мақолаи мазкур барои гузаронидани тадқиқоти минбаъда дар доираи таърихи забони англисӣ, забоншиносӣ, грамматикаи назариявии забони англисӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Аракин В.Д. Очерки по истории английского языка /под. ред. В.Д. Аракин. – Москва, 1985. – 124с.
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английскогоязыка /под.ред. Л.С. Бархударов. – Москва, 1975. – 156с.
3. Розенфельд А.З. Глагол (Очерки по грамматике современного таджикского языка) /под. ред. А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 80 с.
4. Смирницкий А.И. Морфология английского языка /под. ред. А.И. Смирницкий. – Москва, 1959. –83с.
5. Сипеҳр А.Ҳ. Гулхани сабз / под.ред. А.Ҳ. Сипеҳр. – Душанбе, 2010. – 321 с.
6. Dickens, Ch. American Notes / под.ред.Ch. Dickens. - M., 1950. – 256p.
7. Stevenson, R.L. Treasure Ireland. Third edition / под.ред.R.L. Stevenson. – M., 1963. – 280 с.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ГЛАГОЛА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель составления этого материала – познакомиться с историей изучения и роста грамматических категорий глагола в сопоставимых языках и лучше понять ее древние и современные особенности.

Грамматическим категориям таджикских и английских глаголов посвящено множество работ общего и специального характера по теории и истории грамматического строения таджикского и английского языков.

В статье рассматривается развитие грамматических категорий в древне-таджикском и английском и современном таджикском и английском языках, изучению которых многие таджикские и зарубежные ученые и исследователи приложили большие усилия, но можно с уверенностью сказать, что этот вопрос еще глубоко не изучался.

В статье также представлена информация о глагольной системе древнего и современного таджикского и английского языков, в ходе которой мы также максимально изучили этот вопрос и мы рассмотрели некоторые их различия и сходства в этих двух сопоставимых языках.

Ключевые слова: *история, изучение, грамматика, категория, система, структура, сильные глаголы, слабые глаголы, исследование, абсолютная форма, основа, окончание, морфология, содержание, наклонение, время, лицо и число, гласный, корень, лингвистика, особенность, разделение, автор, анализ.*

THE HISTORY OF STUDYING OF THE GRAMMATICAL CATEGORIES OF THE VERB IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The purpose of compiling the material is to get acquainted with the history of learning and growth of grammatical categories of the verb in comparable languages and to understand better its ancient and modern features.

The grammatical categories of Tajik and English verbs are devoted to many works of a general and special nature on the theory and history of the grammatical structure of the Tajik and English languages.

The article discusses the development of grammatical categories in ancient Tajik and English and modern Tajik and English languages, the study of which many Tajik and foreign scientists and researchers have made great efforts, but it is safe to say that this issue has not yet been deeply studied.

The article also provides information about the verb system of the ancient and modern Tajik and English languages, during which we also studied this issue as much as possible and we considered some of their differences and similarities in these two comparable languages.

Key words: *history, study, grammar, category, system, structure, strong verbs, weak verbs, research, absolute form, foundation, ending, morphology, content, mood, tense, person and number, vowel, root, linguistics, feature, division, author, analysis.*

Сведения об авторе:

Ниматова Мавзуна*-ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 985936014*

About the author:

Nigmatova Mavzuna *- assistent of the English Department of the Tajik National University. Address:734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Тел: (+ 992)985936014*

БАРРАСИИ ҚАБАТҲОИ ЛУҒАВИИ АНТРОПОНИМҲОИ «ЁДДОШТҲО»-И С.АЙНӢ

Имамбердиева С.М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Омӯхтану аз нигоҳи вижагиҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор додани антропонимҳои осори бадеӣ дар айни ҳол хеле муфидовар буда, бо ин роҳ дараҷаи корбурди номҳои ашхос ва хислатҳои тимсолҳои бадеӣ барои инъикоси сужа, офаридани манзара ва тасвири ҳодисаи таърихию бадеӣ нишон дода мешавад. «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ низ яке аз асарҳои тарҷумаиҳолӣ буда, фарогири ҳаводису воқеоти гуногуни охири асри XIX ва ибтидои асри XX халқи тоҷик маҳсуб ёфта, дар инъикоси ин ҳодисаҳо номи ашхоси таърихӣ зикр гардидаанд. Мо тасмим гирифтем, ки дар доираи ин нигошта антропонимҳои асарро аз нигоҳи забонӣ мавриди баррасӣ қарор дода, вижагиҳои хоси онҳоро нишон диҳем.

Омӯзиши антропонимҳо тибқи вижагиҳои луғавӣ-маъноӣ бозгӯ ва ифшокунандаи аломатҳои хоси тамаддуни гузаштаи этносҳо, урфу одат, фарҳанг, вазъи зиндагӣ ва рушду ташаккули ҳаёти иқтисодию иҷтимоии онҳо дониста мешаванд. Дар забоншиносӣ чандин муҳаққиқон роҷеъ ба антропонимҳои забони тоҷикӣ ва дараҷаи корбурди онҳо дар осори бадеӣ, таърихӣ ва адабӣ корҳои илмӣ ба анҷом расонидаанд. Аз байни муҳаққиқони ин соҳа таълифоти О. Ғафуров [Ғафуров 1978], Ш. Ҳайдаров [Ҳайдаров 1988, 2010], М. Аюбова [Аюбова 2004], С.Ю. Абодуллоева [Абодуллоева 2007, 2017], Р. Шодиев [Шодиев 2015], Ш. Майнусов [Майнусов 2014], Э. Давлатов [Давлатов 2017], С. Қурбонмамадов [Қурбонмамадов 2016], Ҷ. Темиров [Темиров 2018] бевосита ба таҳқиқи антропонимҳои осори таърихии гуногундавр бахшида шуда, натиҷаи таҳқиқи хешро дар шакли рисолаи илмӣ ё монография ҷамъбаст намудаанд. Таҳқиқи илмии О. Ғафуров «Рассказы об именах», «О сложносоставных антропонимах в таджикском языке» [Гафуров 1968, 1978] аз аввалин таҳқиқ роҷеъ ба соҳаи антропонимҳои забони адабии тоҷикӣ ба шумор меравад ва бо ин таҳқиқ роҳе дар таҳқиқи антропонимҳои забони тоҷикӣ боз мегардад. Муҳаққиқони дигар такя ба ин корҳои илмии О. Ғафуров намуда, шохаи мазкурро рушд додаанд.

Бояд гуфт, ки доир ба антропонимҳои асари тарҷумаиҳолии устод С. Айнӣ «Ёддоштҳо», то ҳол дар забоншиносӣ ба ҷуз чанд мақолаи нигоштаву таҳқиқи забоншинос М. Шодиев «Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айни» [Шодиев 1994], ки танҳо таҳқиқи номвожаҳои ҷуғрофии осори устод С. Айниро фаро мегирад, кори илмии бунёдӣ ба анҷом нарасидааст. Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасии лингвистии маводи ономастикии «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ хеле ҷолиб буда, маводи гирдовардаи ин соҳаро аз рӯйи ҷанбаҳои лингвистиашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- Номи ашхоси асотирӣ, таърих, пайғамбарону чеҳраҳои динӣ. Ном- гузорӣ ба тифли навзод яке аз анъанаҳои қадимтарини тамоми башарият буда, дар номҳо тамаддун, андешаву маниш ва пешаву ҳунари миллат инъикос ёфта, ҳамчун маҳсули тафаккури даврaҳои гуногуни ташаккули ҷамъият то ба имрӯз омада расидааст. Чун назари ҳар қавму миллат нисбат ба оламе, ки онҳоро иҳота намудааст, мухталиф мебошад, ин гуногунандешӣ, бешак, дар номгузорӣ низ акси худро ёфтааст. Вале сарчашмаи андешаи мардум, пеш аз ҳама, побанди эътимоду эътиқоде ҳаст, ки инсоният ҳамеша ба он бо диди нек назар мекунад ва онро нек мепиндорад. Бояд гуфт, ки ба дунё омадани кӯдак хушбахтии падару модар буда, маросими номгузорӣ дар байни қавмҳои олам гуногун аст ва бархе аз номҳо аз тафаккури тотемӣ сарчашма мегиранд. Дар мифология ё устураи ориёинажодон тотемаи **асп (xsaspa)** ҷойи асосиро мегирад ва номҳое, ки аз тотемаи асп сарчашма мегиранд, танҳо ҳамчун лақаб ба шахсони машҳур гузошта мешудааст: **Арҷосп** (дар китоби муқаддаси «Авесто» Ареҷатаспа – дорандаи аспи гаронбаҳо, арҷманд), **Гушнасп** (дар китоби муқаддаси «Авесто» Отур-гушнасп – соҳиби аспи нар), **Гуштосп** (дар китоби муқаддаси «Авесто» Виштоспа – соҳиби аспи мода), **Гаршосп** (дорандаи аспи лоғар), **Луҳросп** (дорандаи аспи тунд), **Таҳмосп (**дорандаи аспи тануманд) ва ғ. Дар адабиёти мавҷуда роҷеъ ба асотир ё мифология чунин маълумот оварда шудааст: «Устура ё асотир луғати арабӣ буда, асотир اساطیر ҷамъи устура, ривоят, гуфтор, қисса буда, шакли шуури ҷамъиятӣ, усули дарки воқеият дар ибтидои ҷомеаи инсонӣ аст. Инчунин ривоёти мансуру манзум дар бораи амали эзадон ва қаҳрамонон, ки ба худоҳо ва арвоҳ такя доштанд» [Донишномаи озод]. Агар муаллиф ҳамаи хусусият ва рафтори қаҳрамононро дар асар ба инобат гирифта номи мувофиқ гузорад, ӯ на танҳо дар таълифи он ба мушкилӣ дучор намегардад, балки бадеияти сужаи асарро муассир мегардонад.

Дар асари тарҷумаиҳолии **«Ёддоштҳо»**-и устод С. Айнӣ чунин номҳои асотирӣ-афсонавӣ [мифонимҳо], таърихӣ, пайғамбарону чеҳра- ҳои динӣ мавриди корбурд қарор гирифтаанд: **Хоҷа Убон** [313, 315, 316, 320, 321, 330, 344], **Хоҷа Хомонӣ** [к.2, 107], **Ҳазрати Усмон** [338], **Исо** [қ. 2, 93,

94, 97, 98], **Сайидато** [қ. 2, 8, 36], **Рустам** [40], **Исфандиёр** [40], **Сиёвуш** [40], **Абӯмуслим** [40], **Мулло Бозор** [191, 288, 289, 305, 308, 309, 310], **Мулло Авез** [193], **Мулло Ҳомид** [193, 199, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 215, 217, 220, 222, 279], **Мулло Абдулҳаким** [194], **Махдуми Гав** [197, 198, 205, 206, 208, 209, 210, 211,212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224], **Мулло Туроб** [202, 203, 204, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 288, 289, 305, 308, 309, 310], **Асадҷон-Махдум** [206, 208], **Мулло Қамар** [227, 229, 230], **Орифхони аълам** [252], **Мулло Баҳром** [259], **Мулло Шоҳ** [258, 259], **Сафӣ** [қ.2, 77, 78], **Мулло Бобоҷон** [қ.2,12,13], **Мулло Ҳамроҳ** [қ. 2, 12, 13], **Мулло Абдулвоҳид** [қ. 2, 12, 13], **Мулло Собит** [қ. 2, 12, 13], **Хоҷа Дарвеш** [қ.2, 108, 110, 111], **Хоҷа Зайниддин** [110], **Қорӣ Зоҳид** [307, 308, 309], **Мулло Назруллои саҳҳофи Лутфӣ** [311, 312, 313], **Мулло Раҳмат** [311, 312, 346, 348, 351], **Мулло Оқил** [119], **Мулло Бурҳон** [208]…

Аз ин антропонимҳо антропонимҳои зерин бар ифодаи **номҳои асотирӣ-афсонавӣ (мифонимҳо)** (Хоҷа Ӯбон [313, 315, 316, 320, 321, 330, 344], Хоҷа Хомонӣ [қ.2, 107], Сайидато [қ.2, 8, 36], Рустам [40], Исфандиёр [40], Сиёвуш [40]), **пайғамбарону чеҳраҳои динӣ** (Ҳазрати Усмон [338], Исо [қ. 2, 93, 94, 97, 98], Мулло Абдулҳаким [194], Мулло Қамар [227, 229, 230], Орифхони аълам [252], Мулло Баҳром [259], Мулло Шоҳ [258, 259], Сафӣ [қ.2, 77,78], Мулло Бобоҷон [қ.2,12,13], Мулло Ҳамроҳ [қ. 2, 12, 13], Мулло Абдулвоҳид [қ. 2, 12, 13], Мулло Собит [қ. 2, 12, 13], Хоҷа Дарвеш [қ.2, 108, 110, 111], Хоҷа Зайниддин [110]) ва **таърихӣ** (Махдуми Гав [197, 198, 205, 206, 208, 209, 210, 211,212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224], Мулло Туроб [202, 203, 204, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 288, 289, 305, 308, 309, 310], Асадҷон-Махдум [206, 208], Мулло Қамар [227, 229, 230], Орифхони аълам [252], Мулло Баҳром [259], Мулло Шоҳ [258, 259], Сафӣ [қ. 2, 77, 78], Мулло Бобоҷон [қ. 2, 12, 13], Мулло Ҳамроҳ [қ. 2, 12, 13], Мулло Абдулвоҳид [қ. 2, 12, 13], Мулло Собит [қ. 2, 12, 13], Хоҷа Дарвеш [қ.2,108,110,111], Хоҷа Зайниддин [110], Қорӣ Зоҳид [307, 308, 309], Мулло Назруллои саҳҳофи Лутфӣ [311, 312, 313], Мулло Раҳмат [311,312, 346, 348, 351], Мулло Оқил [119], Мулло Бурҳон [208] омадаанд.

Ҳазрати Усмон: Аҷдоди мо ба **ҳазрати Усмон**, ки ёри сеюми пайғамбаранд, мерасад [338]. Ӯ қиссаҳои **Рустам,** Исфандиёр, Сиёвуш ва Абӯмуслимро аз ёд медонист [40]. **Исфандиёр**: Ӯ қиссаҳои Рустам, **Исфандиёр,** Сиёвуш ва Абӯмуслимро аз ёд медонист [40]. **Сиёвуш** [40]: Ӯ қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, **Сиёвуш** ва Абӯмуслимро аз ёд медонист [40]. **Абӯмуслим**: Ӯ қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш ва **Абӯмуслим**ро аз ёд медонист [40]. **Мулло Ҳомид**: Аз шарикдарсони акаам **Мулло Ҳомид** ном ғиждувонӣ ва **Зайниддинхоҷа** ном миркулолӣ буданд, ки онҳо ғазалсарой мекарданд [193]. **Мулло Абдулҳаким**: Дар он мадраса **Мулло Абдулҳаким** ном як муллои кӯлобӣ буд, ки дастакӣ китобфурӯшӣ мекард [194]. **Мулло Раҳмат**: Яке аз иштироккунандагони он маҷлисро **Мулло Раҳмати сартарош** меномиданд [311]. **Мулло Оқил**: **Мулло Оқил** кӯрсавод буда, аз чизҳои илмӣ ва адабӣ чизеро намефаҳмид [119]. **Абӯалӣ Сино (Шайхурраис)** ... аз ҳикмати табиӣ гап кушода, дар бораи он масъала фикри Абӯалӣ Синоро аз нобино пурсид [238 (қ. 2), 239 (қ. 4), 245, 256]. **Хоҷаӯбониҳо (гузар)** – Кӯчаи гузари Хоҷаӯбониҳо аз шимол ба ҷануб меравад [240].

- Номи шоҳон, шоҳзодагон ва аъёну ашрофи дигар. Ин зергурӯҳ дар асари «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ антропонимҳоеро фаро мегиранд, ки марбути номи шоҳон, шоҳзодагон ва аъёну ашрофанд. Дар ин бахш мисолҳои зеринро нисбат додан мумкин аст: Абдулфайзхон [176], Абдулаҳад [145], Шоҳмурод [176], Ботурбой [234], Назруллобой [176], Файзибой [125], Убайдхоҷа [156], Орифхон [178], Йӯлдошбой [187], Муродбек [187], Миродил [190]...

Абдулфайзхон: Дар охирҳои давраи ҳукмронии астархониён, хусусан, дар замони Абдулфайзхон (1708-1747) мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд тамоман вайрон ва хароб шуда буданд [176]. **Шоҳмурод (Маъсум-бӣ):** Вақте аз сулолаи манғитиён амир Шоҳмурод (Маъсум-бӣ) бар сари кори ҳукмронӣ омад, ӯ бо таассуби динӣ ҳам бошад, дар мамлакати Бухоро ва Самарқанд баъзе ислоҳотро ба амал оварда [176 (2)].

- Номи адибону донишмандон ва фозилони давр: Тӯтапошшо [67], Ҳомидхоҷа [76], Султонпошшо [87], Авезхоҷа [70], Соиб (Бобо Соиб) [45], Шайх Саъдӣ [56], Саъдии Шерозӣ [56], Бобоқул Файзуллоев [12], Шоҳназар Соибов [13], Мирзо Мӯъмин [12], Мирзо Йӯлдош [13], Шарифҷон-Махдум [34], Садри Зиё [46], Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ [67], Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим [68], Мулло Наврӯз [78], Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ [54], Аҳмад-Махдуми Дониш [56], Хисрави Деҳлавӣ [56], Соиби исфаҳонӣ [78]…

- Номи пешаварону аҳли касбу ҳунари гуногун: Ботурбои рангрез [112], Рустами Ашкӣ [113], Мулло Туроб [68], Асадҷон-Махдум [89], Мулло Қамар [46], Орифхони аълам [67], Мулло Баҳром [76], Муроди пахтакаш [115], Мулло Назруллои саҳҳофи Лутфӣ [112], Мулло Раҳмат [78], Мулло Оқил [115], Мулло Бурҳон [118], Икромхоҷа [112]…

- Номи пайвандони адиб дар асар: Ин зергурӯҳ дар асари «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ антропонимҳоеро фаро мегиранд, ки марбути пайвандону хешовандони наздики худи муаллиф буда,

асосан, номи падар (Саидмуродхоҷа), модар (Зеварой), бародарон (Муҳиддин, Сироҷиддин, Киромиддин) ва тағову амакҳо ва монанди инҳо зикр шудаанд. Номи пайвандон низ беҳуда дар асар оварда нашуда, чун шоҳид барои инъикоси ягон ҳодисаву воқеа мавриди корбурд қарор гирифтаанд: Абдушукурхоҷа [34], Пошшохоним [34], Зеварой [35], Эргаш [35], Муҳиддин [36], Барот (Усто Барот) [37], Сироҷиддин [37], Қутбия [78], Киромиддин [67], Зиёуддин [78], Нуриддин [67], Мулло Ҳамроҳ [78], Мулло Абдулвоҳид [78], Устодӯстбои каландгар [112], Шарифҷон-Махдум [221], Садри Зиё [221], Мулло Оқил [118], Мулло Бурҳон [112]…

Антропонимҳои асари мавриди таҳқиқро аз нигоҳи сохт ба чунин зергурӯҳҳо дастабандӣ намудан мумкин аст:

1) антропонимҳои сода (содаи рехта): Исо [қ. 2, 93, 94, 97, 98], **Рустам** [40], **Исфандиёр** [40], **Сиёвуш** [40], **Абӯмуслим** [40], **Абдулфайзхон** [176], **Абдулаҳад** [145], **Эргаш** [35], **Муҳиддин** [36], **Барот** [37], **Сироҷиддин** [37], **Қутбия** [78], **Соиб** [45], **Киромиддин** [67], **Зиёуддин** [78], **Нуриддин** [67]...

2) антропонимҳои сохта: Абӯмуслим [40], **Ботурбой** [234], **Назрул- лобой** [176], **Файзибой** [125], **Убайдхоҷа** [156], **Орифхон** [178], **Йӯлдошбой** [187], **Муродбек** [187], **Миродил** [190], **Тӯтапошшо** [67], **Ҳомидхоҷа** [76], **Султонпошшо** [87], **Авезхоҷа** [70], **Зеварой** [35], **Сафӣ** [қ.2, 77, 78] ва ғ.

3) антропонимҳои мураккаб: Зайниддинхоҷа [193], **Хоҷаӯбонӣ** [240], **Шоҳмурод (Маъсумбӣ)** [176 (2), **Сайидато** [қ. 2, 8, 36] ва ғ.

4) антропонимҳои таркибӣ: Хоҷа Ӯбон [313, 315, 316, 320, 321, 330, 344], **Хоҷа Хомонӣ** [қ. 2, 107], **Ҳазрати Усмон** [338], **Мулло Бозор** [191, 288, 289, 305, 308, 309, 310], **Мулло Авез** [193], **Мулло Ҳомид** [193, 199, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 215, 217, 220, 222, 279], **Мулло Абдулҳаким** [194], **Махдуми Гав** [197, 198, 205, 206, 208, 209, 210, 211,212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224], **Мулло Туроб** [202, 203, 204, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 288, 289, 305, 308, 309, 310], **Асадҷон-Махдум** [206, 208], **Мулло Қамар** [227, 229, 230], **Мулло Собит** [қ. 2, 12, 13], **Хоҷа Дарвеш** [қ. 2, 108, 110, 111], **Хоҷа Зайниддин** [110], **Қорӣ Зоҳид** [307, 308, 309], **Мулло Назруллои саҳҳофи Лутфӣ** [311, 312, 313], **Мулло Раҳмат** [311, 312, 346, 348, 351], **Мулло Оқил** [119], **Мулло Бурҳон** [208], **Мулло Қамар** [227, 229, 230], **Орифхони аълам** [252], **Мулло Баҳром** [259], **Мулло Шоҳ** [258, 259], **Мулло Бобоҷон** [қ. 2, 12, 13], **Мулло Ҳамроҳ** [қ. 2, 12, 13], **Мулло Абдулвоҳид** [қ. 2, 12, 13], ва ғ.

Гуфтан ҷоиз аст, ки як қисми асосии маводи антропонимии «Ёддоштҳо»-ро номҳои одамони касабаи мухталиф дар шакли антропоним-ибора ташкил мекунанд. Аз баррасии ин гурӯҳи антропонимҳо маълум гардид, ки онҳо дар асоси қолаби ибораи озоди синтаксисӣ ташаккул ёфтаанд. Маводи аз асари мавриди тақриз бадастомада аз он шаҳодат медиҳад, ки ағлаби калимаҳои таркиби ин навъ номвожаҳо баромади тоҷикӣ дошта, дар ҳамин замина ташреҳ намудани онҳо имконпазир мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки номҳои ашхос ё ба истилоҳ антропонимҳо дар ташаккули қолаби антропоним-ибораҳои мазкур ширкати фаъол дошта, дар аксар маврид мансубияти ҳунар, аҳли илм, соҳиби дӯкону раста ва дигар нишондодҳоро ба ин ё он шахс нишон медиҳанд.

Хулоса, таҳлилу баррасии луғавии антропонимҳои «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ нишон медиҳад, ки дар баланд бардоштани муҳтавои асар номҳои ашхос нақши муассир гузошта, онҳоро метавон аз нигоҳи муҳтаво ба зергурӯҳҳои номи ашхоси асотирӣ, таърихӣ, номи пайғамбарону чеҳраҳои динӣ, номи шоҳон, шоҳзодагон ва аъёну ашрофи дигар, номи адибон, шоирон, фозилон ва пешаварон дастабандӣ ва аз нигоҳи сохт ба гурӯҳҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намудан мувофиқи матлаб хоҳад буд. Ин асар яке аз шоҳасарҳои адабиёти тоҷик маҳсуб ёфта, корбурди антропонимҳо барои нишон додани хислату сифат ва инъикоскунии тарзи зисту зиндагонӣ, машғулиятҳои мардум, урфу одат ва анъанаҳои мардумии дар асар инъикосёфта ба ҳисоб рафта, омӯзиши онҳо барои бахшҳои дигари илм, аз ҷумла таъриху этнография ва ғ. аҳамияти бузургро молик аст.

АДАБИЁТ

1. Абодуллоева, С. Ономастикаи «Форснома»-и Ибни Балхӣ. Рисолаи номзадӣ / С. Абодуллоева. – Душанбе, 2003. – 168 с.
2. Абодуллоева, С. Ономастикон суфийской поэзии: структурный, семантический и функциональной аспекты (на материале произведений Абульмаджа Санаи, Фаридаддина Аттара и Джаладиддина Балхи)». Автореф…докт... дисс... / С. Абодуллоева. – Душанбе, 2017. – 48 с.
3. Ғафуров О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. /О.Ғафуров. - Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
4. Давлатов Э.А. «Қасас-ул-анбиё» ва баъзе масъалаҳои ономастикаи он. / Э.А. Давлатов. –Душанбе, 2017. – 112 с.

5. Давлатова Ф.Т. Лингвистическое исследование антропонимии «Таърихи Табари» Балъами: Автореф… канд… дисс… / Ф.Т. Давлатов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
6. Курбонмамадов С.Х. Семантико-стилистические особенности поэтонимии «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси: Автореф… дис… канд… филол… наук. / С.Х. Курбонмамадов. - Душанбе, 2014, - 26 с.
7. Майнусов Д.Ф. Антропонимы »Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси (лингвистический аспект): Автореф… дис.… канд… филол… наук. / Д.Ф. Майнусов. – Душанбе, 2013. – 27 с.
8. Самарқандӣ Я.Н. Фарҳанги номҳои форсӣ-тоҷикӣ. / Я.Н. Самарқандӣ / – Душанбе, 2012. - 367 с.
9. Темиров Ҷ. Таҳқиқи таърихию забоншиносии антропонимияи «Ҳазору як шаб». / Ҷ. Темуров. – Душанбе, 2018. – 24 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Душанбе: «Шуҷоиён», 2010. - Ҷ. 1. - 996 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Душанбе: «Шуҷоиён», 2010. - Ҷ. 2. - 1095 с.
12. Ҳайдаров Ш. Луғати чандомади антропонимҳои тоҷикони райони Ашт. / Ш. Ҳайдаров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 225 с.
13. Ҳайдарӣ Ш. Луғати басомади номҳои тоҷикони вилояти Хатлон. / Ш. Ҳайдарӣ. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 474 с.
14. Ҳомидов Д.Р. Топонимияи водии Кешрӯд / Ҳомидов Д.Р. / (таҳлили таърихию забоншиносӣ). (нашри дувум). – Душанбе: Маориф, 2014. - 168 с.
15. Ҳомидов Д.Р. Забони тоҷикӣ ва номшиносӣ. / Ҳомидов Д.Р. – Душанбе: Маориф, 2018. - 210 с.
16. Шодиев М. Лингвистический анализ топонимов произведений С. Айнӣ. / Канд. . .дисс../ М. Шодиев. – Душанбе, 1994. – 191с.
17. Шоев Р. Ономастикаи «Самаки айёр». – Автореф. . .канд. . .дисс… / Р. Шоев. – Душанбе, 1996. – 23 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПЛАСТОВ АНТРОПОНИМОВ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ВОСПОМИНАНИЯ» С. АЙНИ.

Основное содержание статьи - лексический анализ антропонимов «Воспоминания» С. Айни. Автор отмечает, что антропонимы произведения «Воспоминания» С. Айни можно разделить на следующие лексико-тематические группы таких как: мифические и исторические персонажи, имена пророков и религиозных деятелей, имена королей, князей и других дворян, писателей, поэтов, дворян. По структуре их можно разделить на простые, построенные, сложные и составные. Это произведение является одним из выдающихся художественных произведений таджикской литературы. Антропонимы, которые отражены в произведения «Воспоминания» обозначают характер и качества жизни, занятий, народных обычаев и традиций и их изучение имеют большое значение для других дисциплин, включая историю и этнографию. Также можно через них выявит некоторые народные обычаи и традиции регионов.

Ключевые слова: *антропонимы, имена, люди, социальные группы, простой, искусственный, сложный, структурный, язык, структура, таджикский язык, арабский язык, турецкий язык, мифологический, стабильный, традиция, мифология, знать, религиозные деятели, писатели, лидеры и т. д.*

RESEARCH OF THE LEXICAL LAYER OF ANTHROPONYMS OF «YODDOSHTHO» (MEMOIRS) WORK BY SADRIDDIN AINI

The main content of the article is the lexical analysis of the anthroponyms of «Yoddoshtho» (Memoirs) work by Sadriddin Aini. The author notes that the anthroponyms of «Yoddoshtho» (Memoirs) work by Sadriddin Aini can be divided into the following lexico-thematic groups such as: mythical and historical characters, names of prophets and religious figures, names of kings, princes and other nobles, writers, poets, nobles. According to their structure, they can be divided into simple, constructed, complex and composite. This work is one of the outstanding works of fiction in Tajik literature. Anthroponyms, which are reflected in «Yoddoshtho» (Memoirs) work denote the nature and quality of life, occupation, folk customs and traditions, and their study is of great importance for other disciplines, including history and ethnography. It is also possible through them to reveal some of the folk customs and traditions of the regions.

Keywords: *anthroponyms, names, people, social groups, simple, artificial, complex, structural, language, structure, Tajik language, Arabic, Turkish, mythological, stable, tradition, mythology, nobility, religious figures, writers, leaders and etc.*

Сведения об авторе:

Имамбердиева Саломат Менгликуловна – *старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 45, Тел: (+992) 904415100 Email: SalomatI1966@mail.ru*

About the author:

Imamberdieva Salomat Menglikulovna *– senior teacher of chair of method of teaching Tajik language and literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Address: 45 Rudaki avenue, Tel.: (+992) 904415100, Email: SalomatI1966@mail.ru*

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР «КИМИЁИ САОДАТ»-И МУҲАММАДИ ҒАЗЗОЛӢ

Раҳмоналиев Ҷ.Х.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Таркиби луғавии ҳар як забон дар раванди инкишофи таърихӣ, бо роҳу воситаҳои гуногун, тадриҷан мукаммал мегардад. Тағйирпазирӣ ва такмили таркиби луғавии забон ба фаъолияти мухталифи одамон ва махсусан равобити байнизабонии онҳо марбут аст, ки дар он инкишофи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии халқ таҷассум мегардад.

Дар ин самт, яке аз воситаҳо ва сарчашмаҳои мукаммал ва ғанӣ гардидани забон корбурди вожа ва истилоҳот аз забонҳои дигар ба ҳисоб меравад, ки хоси тамоми забонҳои муосир аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таҳкими иқтибоси вожа ва истилоҳот ба рушди фаъолияти одамон дар соҳаи алоҳида ва қувват гирифтани муносибат ва ҳамкориҳо дар байни халқу миллатҳои мухталиф алоқаманд аст. Аз тарафи дигар, ғасб ва тобеъ намудани миллату халқиятҳои алоҳида боиси ворид гардидани истилоҳҳои нав ба таркиби луғавии ин миллату халқиятҳо гардидааст.

Забони тоҷикӣ, низ дар раванди инкишофи худ, дар доираи ҳодисаву падидаҳои мухталифи таърихӣ, фарҳангиву сиёсӣ таркиби луғавии худро такмил додааст, яъне мувофиқи талаботи рушди ҷомеа, вожа ва истилоҳот аз забонҳои гуногун ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд. Яке аз чунин забонҳо – забони арабӣ ба ҳисоб меравад, миқдори зиёди вожа ва истилоҳоти он ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд.

Равобити забониву фарҳангии беш аз ҳазорсолаи мурдуми тоҷику форс бо мардуми араб боиси таъсиргузории ин забон ба забони адабии муосири тоҷик гардидааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки роҳу воситаҳои мухталифи ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавҷуд аст, ки вобаста ба раванду ҳодисаҳои таърихӣ муҳим гардида, афзалият пайдо намудаанд. Дар ин самт метавон истилои зарзамини тоҷику форсро аз ҷониби арабҳо махсусан қайд намуд, ки боиси иқтибос гардидани миқдори зиёди калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ гардад. Аз тарафи дигар, аҳли илму санъат дар фаъолияти касбии худ барои ифода намудани маънавиёти худ аз забони арабӣ васеъ истифода менамуданд. Забоншиноси тоҷик дар асоси таҳлили раванду ҳодисаҳои ин давра чунин қайд намудааст, ки «дар муддати ду асри баъди истилои Мовароуннаҳр аз ҷониби арабҳо забони давлатдории арабӣ буд. Арабҳо дар ин муддат кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, ки забонҳои маҳаллӣ, аз ҷумла, форсии дариро аз байн баранд, вале дар ин самт муваффақ нагардиданд. Баръакс, аз аввалҳои асри IX забони форсӣ-дарӣ тадриҷан қувват мегирад ва дар аҳди Сомониён ба авҷи рушду нумӯи худ мерасад. Аз ҳамин сабаб, дар аввал, миқдори калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ нисбатан камтар буд» [10, с.106].

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар воқеъ, дар ибтидо миқдори маҳдуди калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Лекин, бо рушди адабиёти классикии тоҷику форс, мустаҳкам гардидани муносибатҳои иҷтимоиву фарҳангӣ дар асрҳои минбаъда миқдори калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ меафзояд. Ҳамин тариқ, мувофиқи як қатор сарчашмаҳо миқдори калимаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар ибтидои асри XX 60-70% -ро ташкил менамуд [11, с.21].

Яке аз роҳҳои муҳими ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ, истифода гардидани онҳо дар осори мутафаккирони тоҷику форс ба ҳисоб меравад. Инкишоф ва такмили таркибии луғавии ҳар як забон ба ҳаёти иҷтимоӣ, таърихӣ ва осори олимону мутафаккирон алоқаманд аст. Б. Ғафуров қайд менамояд, ки дар таърихи мардуми тоҷику форс, дар асрҳои IX – X осори пурғановати мутафаккирон пайдо шуд, ки бо лаҳҷаҳои Хуросону осиёимиёнагӣ асос ёфта буд. Забони адабии тоҷик ташаккул ёфта, шоҳасарҳои оламшумули адабиёти тоҷику форс офарида шуданд [4, с.500].

Ҳамин тариқ, зарур аст, ки осори мутуфаккирони тоҷику форс дар самти омӯзиш ва таҳлили таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Зеро, маҳз бо омӯзиши осори мутаффакирони тоҷики форс имконият пайдо мешавад, ки ба масъалаи иқтибоси калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикиӣ равшанӣ андохта шавад. Аз тарафи дигар, омӯзиш ва таҳқиқи осори мутафаккирони тоҷику форс имконият медиҳад, ки масаъалҳои мухталифи забонӣ, вазъият ва рушди он, ҳолати имрӯзаи он аз нуқтаи назари забоншиносӣ дарк карда шавад.

Зикри ин нукта муҳим аст, ки дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ, дар иқтибос гардидани миқдори зиёди калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ саҳми мутафаккирон бузург аст. Аз ин

хотир, дар шароити имрӯза омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи асори мутафаккирони тоҷику форс аҳамияти бузурги илмиро касб намудааст.

Яке аз мутаффакирони тоҷику форс, ки дар осори худ миқдори зиёди калимаҳои арабиро басо суханварона ва ҳунармандона истифода намудааст, Муҳаммад Ғаззолӣ ба ҳисоб меравад. Корбурди вожаҳои иқтибосии арабӣ дар «Кимиёи саодат» зиёд ба назар мерасанд, ки ҳар яки онҳо дар соҳаҳои ҳаётан муҳим истифода гардидаанд. Метавон қайд намуд, ки калимаҳои арабии дар «Кимиёи саодат» истифодашуда, ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд. Лекин, калимаҳои иқтибосшуда мувофиқи таъсири қоидаҳои забони тоҷикӣ аз шакл ва маънои аслии худ дур гардидаанд.

Лекин ба ин нигоҳ накарда, барои муайян намудани забони асли истилоҳ ва ё ибора як қатор нишонаҳо истифода карда мешаванд. Барои муайян намудани калимаҳои арабӣ нишонаҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноӣ истифода мешаванд.

Кӯшиш менамоем, ки мувофиқи ин нишондиҳандаҳо калимаҳои арабии дар «Кимиёи саодат» истифодашударо муайян намоем.

1. Нишонаҳои савтӣ, ки дар он мавҷудияти ҳамсадои зичи ҳалқии сакта (ъ) ба назар мерасад, масалан **маъдум**, **рубъ, бидъат, муътазил, машъал**, **эътизор, маъдуд, таълиф, табъ, таълиф, неъмат, маъруф, баъд, ҷамъ, муъмин, таърих** ва вожагони дигари амсоли ин. Барои муайян намудани ҳолати истифодаи ин калимаҳо аз «Кимиёи саодат» мисолҳо меорем: *Мазҳаби машҳур миёни фуқаҳо ва мутакаллимон он аст, ки ҷони одамӣ ба марг* ***маъдум*** *шавад [5, с.40]; ....ҳар кадом мазҳаб якдигарро ба куфру* ***бидъат*** *муттаҳам месохтанд. [5, с.13]; ....хирадгароии* ***муътазил****иёнро дар радди ақидаҳои онҳо ва исботи мавқеи худ истифода намуданд [5, с.14]; ....аммо* ***машъал****и пурфурӯғи андешааш дар канори осори фаровону арзандае, ки аз худ боқӣ гузошта, ҳамчунон фурӯзон барҷой монд [5, с.43]; ...аз саломи Дору-л-Хилофа* ***имтиноъ*** *натавон кард [5, с.49]; лекин дар муқобалаи он зиёдат* ***эътизор*** *аст [5, с.53].*

2. Ҳамсадои таркиби калима дар худ омезиши ҳамсадои арабии ع (айн) ва ء (ҳамза)-ро тачассум кардааст ва танҳо дар мобайн ва охири калима зоҳир мешавад, аммо дар мавқеи аввали калимаҳо, ки таърихан ин овозро доштанд, одатан талаффуз намешавад, масалан, **ақл, оқил, ориф** ва амсоли инҳо. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *тибқи тасаввуроти ислом шаҳавот, ғароиз доимо бар* ***ақл*** *фишор меорад [5, с.38]; ...агарчи ҳама* ***оқил****е ин ба гӯш нашунида бошад ва ба забон нагуфта бошад... [5, с.113]; ...ин хавф заифтар бувад аз хавфи* ***ориф****, ки агар кӯдак боре чанд муаззимро бибинад... [5, с.401].*

3. Нишонаи дигари савтии калимаҳои иқтибосии арабӣ мавҷуд будани ҳамсадои зичи забончагии **қ** дар такиби калима мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки ин ҳамсадо дар такиби калимаҳои иқтибосии туркиву муғулӣ низ мавҷуд аст. Тафовути байни ин ду забон, дар ҳолати истифодаи ҳамсадои зичи забончагии **қ** дар он зоҳир мегардад, ки аксарияти вожаҳои иқтибосии арабӣ, исмҳои маъниро ифода менамоянд, истилоҳи туркиву муғулӣ бештар ба исмҳои моддӣ тааллуқ доранд, масалан, **қоим, қавим, қурун, ишроқ, нақс, нифоқ** ва ғайраҳо. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *нафс ҷавҳари* ***қоим*** *ба худаш аст, мавзее ишғол намекунад ва бо чизе махлут намегардад [5, с.40]; ... арҷи бурҳони* ***қавим*** *(Қуръон)-ро бар ростои сироти мустақим санҷидааст [5, с.83]; ...донишварони бисёр тайи* ***қурун****у аъсор аз дидгоҳҳои хоси худ ба доварӣ нишастаанд [5, с.81]; ғояти ақл дар мабодии* ***ишроқи*** *ҷалоли Вай ҳайрат аст... [5, с.84]; ...аз ҳар чи менабояд вайро ва он сифоти* ***нақс*** *аст... [5, с.87].*

4. Дар аввали ва мобайни вожаҳои иқтибосии арабӣ омадани ду садоноки пасиҳам ба чашм мерасад, масалан, **маориф, саодат, маод** ва ғайраҳо**.** Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *илова бар табаҳҳур дар* ***маориф****и исломӣ [5, с.80]; ... аз ин рӯ тарбият дар* ***саодат****у шақовати инсон масъулияти умда дорад [5, с.67].*

5. Нишонаи дигар савтии вожаҳои иқтибосии арабӣ такрори ҳамсадоҳо, яъне ташдиди ҳамсадоҳо дар таркиби калима мебошад, масалан, вожаҳои **шаккок, мутафаккир, ташаккул** ва ғайраҳо. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: ***...шаккок****и (скептик) тавоное буд [5, с.7]; ... яке аз аз бузургтарин* ***мутафаккир****он ва риҷоли сиёсиву иҷтимоии замони худ буд [5, с.12]; илова бар ин ислом* ***ташаккул****и ахлоқи некро дар инсон бо роҳи таълиму тарбия имкопазир ва зарур медонад [5, с.39].*

6. Нишонаҳои сарфӣ бошад, якумдарача дар он зоҳир мешавад, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ – шикасти решаи он, яъне тағйирёбии садоноки таркиби калима дар сурати бетағйир мондани ҳамсадоҳои он аст. «Забоншиносони араб аз решаи **«фъл»** як идда қолабҳои ҳамвазнро ба вуҷуд овардаанд, ки барои муайян кардани анвои сохторҳо, маъноҳои луғавию грамматикии калимаҳои ин забон кӯмак мерасонанд. Масалан, аз решаи сеҳамсадоии **«ктб»** шаклҳои грамматикии **китоб, котиб, мактуб, мукотиба** ва амсоли инҳо ба вуҷуд оварда шудаанд, ки ба тоҷикӣ ҳар яке ҳамчун калимаи мустақил ворид шудаанд» [10, с.107]. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *бо хотири осудаю умеди фаровон дил ба* ***китоб*** *супурд ва гӯш ба сухани устод фаро дод..... [5, с.45]; ба сурате дақиқу равшан эъробгузорӣ шуда, бо риоёти расмулхатти асри зиндагии* ***котиб****... [5, с.79]; ... бар забони мо мақрӯъ ва дар Мусҳаф* ***мактуб*** *ва маҳфуз ...[5, с.212].*

7. Калимаҳои иқтибосии арабӣ сарфи назар аз он ки дар ин забон мансуби кадом ҳиссаи нутқанд, ба тоҷикӣ, асосан, ҳамчун исмҳо, сифатҳо ва ба андозаи камтар зарфҳо дохил шудаанд. Дуруст аст, ки баъзан калимаҳои гурӯҳҳои дигар, масалан, шумораҳо, ҷонишинҳо ва пайвандакҳо низ дида мешаванд, аммо теъдоди ин гурӯҳҳо нисбат ба исму сифат хеле ночиз аст. Ба сабаби хеле зиёд будани калимаҳои мансуби исмҳо як силсила аломатҳои сарфии онҳо низ ба тавассути чунин калимаҳо дар шакли муайян нигаҳ дошта шудаанд. Масалан, дар шакли суратёфтаи ҷинсияти грамматикии муаннас. Ба ҷумлаи нишонаҳои ҷинсияти грамматикии муаннас пасвандҳои **-а, -ат, (-ят)**, дохил мешаванд, масалан, **шоира, ҳабиба, рақиба, насиба; зарофат, латофат, ҳокимият, зарурат, тарбият** ва ҳамин гуна вожагон [10, с.108]. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *... ба зикри мавориди ихтилоф дар ҳадди **зарурат** иктифо шуд [5, с.79]; ин ду кӯдак васии дурусткор **тарбият**и ононро бар ӯҳда мегирад [5, с.44]*.

Нишондиҳандаи дигар дар шаклҳои мухталифи ҷамъ зоҳир мегардад, ки дар забони арабӣ, масалан, шакли ҷамъи солим бо аломати сарфии **-от, (ёт),** сохта мешавад, масалан, **сирот, мишкот, ибодот, мунҷиёт, шаётин, оёт** ва ғайраҳо. [10, с.108]. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *бар ростои **сирот**и мустақим санҷидааст [5, с.83]; ...ва оташе аст фурӯзон, ки аз «**Мишкот**»-аш метавон анвори баён баргирифт... [5, с.82]; бар **ибодот** мувозабат кунад ва фароғати ибодат он гаҳ бувад ва он вақт ёбад, ки алоиқи шаҳавот аз дил гусаста шавад [5, с.149]; ... ду рубъи муҳликот ва **мунҷиёт** ва шомили 214 ва-рақи 27 сатрӣ аст [5, с.77]; эшон куштаниand ва **шаётини** халқand ва душмани Худою Расуланд, ки Худою Расул илмрову уламоро мадҳ гуфтаand ва ҳамаи оламро ба илм даъват кардааnd [5, с.120]; ...чун ба **оёт**и раҳмат расад, кушодагӣ ва истибшор дар вай падид ояд... [5, с.330]*.

8. Пасванд ва ё худ дар асоси қавоиди сарфии забони арабӣ танвини **«-ан»** нишонаи сарфии мансуб ба зарфҳои иқтибосии арабӣ шуда метавонад, масалан, **қасдан, шартан, асосан, ҳатман воқеан** ва дар ҳамин гуна вожагон ба назар мерасад. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *баҳс **асосан** сари эътироф.... [5, с.34]*.

9. Нишонаи маъноӣ, ки дар он аксари калимаҳои аз забони арабӣ воридшуда мафҳумҳои танҳоро ифода мекунанд, масалан, **ирода, ақл, рӯҳ, ваҳм, муҳаббат, ирфон, нафрат**. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *... яъне интиқол аз фикр ба **ирода**, зеро ирода ошкортарин унсури тачриба аст..... [5, с.57]; ... худ фаҳмид, сода кард, то ба **ақл**и мардуми мутавассит наздик шавад [5, с.60]; баъд барои тасфияи рӯҳ ва нигориши арзандатарин осори худ мардумгурез шуд [5, с.43]; дар заминаи тасаввуфу **ирфон**, фалсафаю калом, равоншиносию ахлоқ навовариҳо кард [5, с.43]; ...балки он сабаби ғафлату батару қарор гирифтани дил бувад дар ин олам ва **нафрат** гирифтани вай аз он олам [5, с.165]*.

*10.*Як қатор вожаҳои иқтибосии арабӣ истилоҳоти дини мубини исломро ташкил менамоянд, масалан, **Қуръон, ҷиҳод, масҷид, дуо, суҷуд, набӣ, меъроҷ, суруш** ва ғайраҳо. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст:*.... ба тиловати **Қуръон** ва ҳамнишинӣ бо соҳибдилону гузоридани намоз машғул медошт, то ҷумодолохири соли понсаду панҷ фаро расид [5, с.54]; ... ки лашкарро надонад, **ҷиҳод** натавонад кард [5, с.97];... ва бояд ки вайро **дуо** кунаду бигӯяд: [5, с.287]*.

*11.*Як қатор калимаҳо падида ва равандҳои маъмуриву ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, масалан, **исён, мулк, султон, инқилоб**. Дар «Кимиёи саодат» чунин омадааст: *...бе ҳаракате ва **мулк**у мамлакат... [5, с.53]; низ пеши ҳеч султон наравад ва моли **султон** нагирад ва мунозараю таассуб накунад [5, с.52]; ... ки пас аз ин **инқилоб** андешаи созандагӣ дар нигориши ҳар китобе бар Ғаззолӣ муставлӣ будааст... [5, с.61]*.

Корбурди вожаҳои иқтибосии арабӣ натанҳо бо калимаҳои аслии хеш, балки аз забонҳои мухталифи олам иқтибоскардааш забони асарро бурро ва равшан сохтааст. Дар ҳамин раванд бояд тазаккур дод, ки иштироки фаъоли вожаҳои иқтибосии арабӣ ба хосятҳои азалии забони тоҷикӣ таъсир расонида, аммо асолати онро аз байн бурда натавонистааст. Баръакс, ноширии китоб дар ҷараёни баррасии масъалаҳои он аз вожаҳои иқтибосии арабӣ хеле хуб истифода кардааст, ки ҳар яки он мавқеи махсус дошта, забони асар аз ҳисоби онҳо ниҳоят бой ва муқтадир гаштааст.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки дар «Кимиёи саодат» миқдори зиёди калимаҳои арабӣ истифода гардидаанд, ки саипас ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд. Ба он нигоҳ накарда, ки аксарияти ин калимаҳо дар забони тоҷикӣ васеъ паҳн гардидаанд, аз рӯи қоидаҳои забонии арабӣ онҳо ҳамеша муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. / Т. Бердиева – Душанбе, 1991. – 128 с.
2. Воҳидов А. Аз таърихи луғатшиносии тоҷику форс. / А. Воҳидов – Самарқанд, 1980.
3. Ғозиев М. Корбасти вожаҳои иқтибосии арабӣ дар матбуоти тоҷикӣ. / М. Ғозиев – Душанбе: Бекбод, 2012. – 188 с.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. Ҷ. 1,2. / Б. Ғафуров – Душанбе: Ирфон, 1998.
5. Ғаззолӣ М. Кимиёи саодат. / М. Ғаззолӣ – Душанбе: ЭР-граф. – 2008. – 672 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I. -Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.

7. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. – Душанбе, 1981. – 102 с.
8. Зеҳнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. / Т. Зеҳнӣ – Душанбе: Дониш, 1987. – 234 с.
9. Маҳмадҷонов О. Курси лексионии забони адабии ҳозираи тоҷик. / О. Маҳмадҷонов –Душанбе: Деваштич, 2008. – 146 с.
10. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Маҷидов – Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с.
11. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ – Сталинобод, 1959. – 294 с.
12. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ – Душанбе, 2011. – 385 с.
13. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. / М. Муҳаммадиев – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
14. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов – Душанбе, 1997. – 189с.
15. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ дар садаи XX. / С. Назарзода – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.

УПОТРЕБЛЕНИЕ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В КНИГЕ «ЭЛИКСИР СЧАСТЬЯ» МУХАММАДА ГАЗАЛИ

В данной статье рассматривается вопрос заимствования арабских терминов в таджикском языке на примере ценнейшего источника таджикской классической литературы «Эликсир счастья» изместного мыслителя Мухаммада Газали. Автор подчеркивает, что одним из средств и источников обогащения языка является использование слов и терминов из других языков, что характерно для всех современных языков. Таджикский язык в процессе своего развития, в рамках различных исторических событий и явлений, усовершенствовал свою лексическую структуру, то есть в соответствии с требованиями общества были заимствованы слова и термины из разных языков в таджикский язык.

Одним из таких языков является арабский язык, были заимствованы большое количество слов и терминов этого языка на таджикский язык. Анализ показывает, что существуют различные способы и средства заимствования арабских слов в лексическую структуру таджикского языка, которые стали важными и получили приоритет в связи с историческими процессами и событиями.

Важным способом заимствования арабских слов в таджикский язык является их использование в трудах таджикских и персидских мыслителей. Развитие и совершенствование лексической структуры любого языка связано с социальной и исторической жизнью, с произведениями ученых и мыслителей. Одним из таджикских и персидских мыслителей, использовавших в своих трудах большое количество арабских слов, является Мухаммад Газали. Использование арабских слов в «Эликсир счастья» является интересным явлением, и каждое из них используется в жизненно важных областях.

Заимствоания слова были адаптированы и постепенно потеряли свою первоначальную форму и исконное значение в соответствии с грамматическими правилами таджикского языка. Однако для обозначения исходного языка термина или фразы используется ряд показателей. Фонетические, грамматические и семантические символы используются для обозначения арабских слов.

Ключевые слова: *таджикский язык, лексическая структура, арабский язык, заимствования, термины и терминология, языковые правила, структура слова, религиозные термины.*

USE OF ARABIC BORROWNED TERMS IN THE ELIXIR OF HAPPINESS BY MUHAMMAD GAZALI

This article examines the issue of borrowing Arabic terms in the Tajik language using the example of «Elixir of Happiness». The author emphasizes that one of the means and sources of language enrichment is the use of words and terms from other languages, which is typical for all modern languages. The Tajik language in the process of its development, within the framework of various historical events and phenomena, improved its lexical structure, that is, in accordance with the requirements of society, words and terms were borrowed from different languages into the Tajik language.

One of these languages is the Arabic language, a large number of words and terms of this language were borrowed into the Tajik language. The analysis shows that there are various ways and means of borrowing Arabic words into the lexical structure of the Tajik language, which have become important and given priority in connection with historical processes and events.

An important way of borrowing Arabic words into the Tajik language is their use in the works of Tajik and Persian thinkers. The development and improvement of the lexical structure of any language is associated with social and historical life, with the works of scientists and thinkers. One of the Tajik and Persian thinkers who used a large number of Arabic words in their works is Muhammad Ghazali. The use of Arabic words in «Elixir of Happiness» is common, and each of them is used in vital areas.

Borrowed words have been removed from their original form and meaning in accordance with the rules of the Tajik language. However, a number of indicators are used to indicate the original language of a term or phrase. Phonetic, grammatical and semantic symbols are used to denote Arabic words.

Key words: *Tajik language, lexical structure, Arabic language, borrowings, terms and terminology, language rules, word structure, religious terms.*

Сведения об авторе:

Рахмоналиев Джовидон Худоёрович *- Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры таджикской филологии и журналистики. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Дангара, ул. И. Шарифова, 3. Тел.: (+992) 935826682.*

About the author:

Rakhmonaliev Jovidon Khudoyorovich *- Dangara State University, senior lecturer at the Department of Tajik Philology and Journalism. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, st. I. Sharifova, 3. Tel .: (+992) 935826682.*

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 (2 тоҷик)+81.2анг
F - 43

ВИЖАГИҲОИ ВОСИТАҲОИ ЗАБОНИИ ТАСВИРИ БАДЕЙ ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (аз рӯи осори Садриддин Айнӣ)

Ғафорова Т.С.
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар даҳсолаҳои охир дар илми забоншиносӣ масъалаҳои мубрам вобаста ба воҳидҳои зиёди забонӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтанд, ки ин ҳама доираи таҳқиқоти забоншиносиро густариш мебаъшанд. Яке аз чунин масъалаҳои мубрами илмӣ марбут ба воҳидҳои забонии тасвирии бадеӣ мебошанд, ки таҳқиқи онҳо аз масоили мубрам ва муҳими арзишманд арзёбӣ мешаванд. Мусалламан воҳидҳои мазкур ба ҷиҳатҳои равонӣ ва ботинӣ, ҳамчунин аз нигоҳи ифодаи эҳсосоти инсон дар забон таъсири бештар зоҳир мекунанд. Аз сабаби мураккабӣ ва вижагии чунин падида, ки марбут ба ифодаи эҳсосот аст ва иҷрои шифоҳии онҳо низ мушаххас ва гуногунранг аст, таҳқиқу омӯзиши он дар забоншиносӣ басо зарур ва муҳиму арзишманд арзёбӣ мешавад.

Дар айни замон, ҳам таъиноти эҳсосот аз ҷониби забон ва ҳам бо роҳҳои гуногун ифода шудани онҳо дар забон таҳқиқ карда мешаванд. Воҳидҳои забони тасвирии бадеӣ дорои роҳҳои татбиқи лингвистии эҳсосот буда, ба системаи ягонаи лексикӣ ва фразеологии забон дохил мешаванд. Гурӯҳи воҳидҳои тасвири бадеӣ, ки ҳолатҳои эҳсосӣ ва муносибатҳои эҳсосиро мефаҳмонон, онҳоро метавон дар асари бадеӣ воҳидҳои эмотсионалӣ номид.

Воҳидҳои забони тасвирии бадеӣ асосан дар доираи омӯзишҳои луғавӣ ва фразеологии умумӣ омӯхта мешаванд. Воҳидҳои забони тасвирии бадеӣ дар асарҳои бадеии ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам адабиёти муосир мавҷуданд, аммо онҳо то ҳол дар маркази диққати забоншиносон қарор дода нашудаанд. Дар адабиёти муосир дар мисоли осори Садриддин Айнӣ, ба вижа дар «Ёддоштҳо» теъдоди муайяни воҳиди забони тасвирии бадеӣ мавриди корбурд қарор дода шудаст, ки қобили таҳқиқу баррасӣ муаррифӣ мешавад.

Дар мақолаи мазкур мо ба зуҳуроти матнии воҳидҳои забони тасвирии бадеӣ назар намуда, ҷиҳатҳои мухталифи онро чун хусусият, замина ва мавқеи онҳоро муайян месозем.

Масъалаи ифодаи эҳсосот тавассути вожагон дар забон бештар дар қисмати лексикология баррасӣ карда мешавад: имкониятҳои системавӣ-лингвистӣ ва нутқи таъини эҳсосот дар забони русӣ, тафсирҳои лексикографии онҳо омӯхта мешаванд, таснифоти типологӣ ва муқоисавӣ-типологии ҳиссӣ ва ҳиссӣ-луғати баҳогузорӣ пешниҳод карда, ташкили сохти соҳаи эҳсосот, семаҳои ҳиссиётӣ тавсиф карда мешаванд.

Воҳидҳои фразеологии эмотсионалӣ низ дар доираи шинохти вижагиҳои ифоданокии сухан ҳамчун яке аз воситаҳои ифодаи эҳсосот дар забон ва сухан баррасӣ карда мешаванд, аммо тобишҳо ва имконоти эҳсосии онҳо гуногун аст.

То он ҷое ки мо медонем, то ҳол тавсифи мукаммали воҳиди забони тасвирии бадеӣ дар асоси маводи забони русӣ ва матнҳои бадеӣ вуҷуд надорад, ки мувофиқати тадқиқоти моро муайян мекунад.

Хусусияти эҳсосот дар он аст, ки аз як тараф, онҳо як қисми воқеияти объективӣ мебошанд ва аз ин рӯ метавонанд дар забон инъикос ёбанд ва аз тарафи дигар, эҳсосот дар ташаккули манзараи лингвистии ҷаҳон иштирок мекунанд, онҳо намуна барои инъикоси худ ва дигар ашёи воқеият ҳастанд.

Дар ин асар воҳиди забони тасвирии бадеӣ маънои як гурӯҳ вохидҳои тасвириро доранд, ки эҳсосотро пешбарӣ мекунанд, ба ибораи дигар, «эҳсосот» маънои денотативии ин воҳидҳои фразеологиро ташкил медиҳад (ё қисми муҳими маънои денотӣ мебошад). Масалан: дар асаби касе бозӣ кардан, қасдан касеро озор додан, асабонӣ кардан ва ғ.

Воҳидҳои забони тасвирии бадеӣ аз муҳимтарин унсурҳои забон маҳсуб ёфта, дар равандҳои таърихӣ ба тағйироти зиёд рӯ ба рӯ гаштанд. Дар ин замина воҳиди забони тасвирии бадеӣ замони классикӣ мавҷудбударо аввалин маротиба Садриддин Айнӣ мавриди истифода қарор дода, теъдоди зиёди онҳоро тағйир дода, дар шаклҳои мухталифи забонӣ шарҳ додааст. Забоншиноси маъруфи тоҷик Ҳ. Маҷидов дар китоби худ таҳти унвони «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» чунин изҳори назар намудааст: «Дар гузашта фарҳангҳои махсуси фразеологӣ низ таълиф ёфтаанд. «Муслаҳот-уш-шуаро»-и Вораста (асрҳои XVII-XVIII) ва «Чароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу (асрҳои XVIII) аз ҳамнн қабиланд» [10, с.5].

Ҳадаф аз истифода намудани ибораҳои фразеологӣ дар осори шоирон ва нависандагон таъсирбахш ва образнок намудани асарашон мебошад. Ҷиҳатҳои воҳиди забони тасвирии бадеӣ ҳанӯз аз асрҳои IX- X маншаъ гирифта, то ҳол идома меёбад.

Боиси зикр аст, ки С. Айнӣ дар асарҳои худ воҳиди забони тасвирии бадеиро вобаста ба маънову мантиқи хосси худаш истифода намудааст. Воҳидҳои воҳиди забони тасвирии бадеӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ нисбат ба дигар асарҳои беназираш ҷойгоҳи асосӣ дорад.

Муаллиф ҳангоми таълиф намудани асари худ «Ёддоштҳо» аз хазинаи забони тоҷикӣ пурра истифода намуда, дурдонаҳои зиёдро ба қалам додааст.

Мавриди зикр аст, ки ба забони омма ва содда офаридани «Ёддоштҳо» Устод Айнӣ аз ибораҳои фразеологии забони халқ истифода намудааст. Дар ин бора дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик» («Фарҳанги фразеологӣ»), ки маҳсули дастаҷамъонаи забоншиносони тоҷик мебошад, фикри болоро чунин тасдиқ намудааст: «манбаи ибораҳои фразеологӣ забони халқ мебошад» [13, с.111].

Бо ифода намудани воҳиди забони тасвирии бадеӣ аз чониби нависандаи хушбин ва сухансанҷ С. Айнӣ дунёи маънавӣ руҳияи тоза ва муносибати инсониятро пурра зоҳир гардидааст. Ба андешаи забоншиноси тоҷик С. Сабзаев «Истифодаи таъбироти фразеологӣ рангорангӣ, муъҷазӣ ва самимияту образнокии воҳиди забони тасвирии бадеиро таъмин менамояд. Тарзи усул ва услуби истифодаи ин унсурҳои тайёри нутқ ба маҳорату истеъдоди ҳар адиб вобастааст» [9, с.66].

Дар «Ёддоштҳо» ибораҳои фразеологӣ ҷиҳати истеъмол намудан дар навбати худ ба се гуруҳ ҷудо мешаванд:

Ибораҳои халқӣ-гуфтугӯӣ: муҳимтарин ибораҳои асар маҳсуб меёбанд. Ба қатори чунин ибораҳо ***оввраи дунё шудан, аз барои савоб, сари калобаи худро гум кардан, ба чашм молидан, гӯши худро кашидан, ба чашм молидан, қасам хӯрдан*** ва ғ. дохил мешаванд.

Масалан, Устод Айнӣ ин гуруҳи ибораҳоро чунин ба ришгаи қалам кашидааст: «Аз рӯйи урфу одати онрӯза дар пеши мо як вазифаи муҳим истода буд, ки мо бояд пеш аз Бухоро рафтан он вазифаро адо мекардем. Ин вазифа– ба падару модар оши сол додан ва ду додари хурдсоламонро хатна кардан буд. Агар мо ин корҳоро намекардем, аз миёнаи ҷамъият беруншуда ҳисоб меёфтем. Аммо ин корҳоро кардан пули бисёр талаб мекард. Мо – ҳар ду бародарони калонсол ҳарчанд ба ҳам машварат кардем, ***сари калобаи ин корро наёфтем***» [2, с.221].

Ибораҳои адабӣ- китобатӣ: Муаллиф ҳарчанд ибораҳои халқӣ-гуфтугӯиро зиёд ба кор бурдааст, ибораҳои адабӣ-китобатӣ низ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Ба мисли ***болои дидагон, чашм дӯхтан, сару калобаро гум кардан, ба худ печидан, базми осмонкаф, нигоҳ афкандан*** ва ғ. мебошанд.

Дар «Ёддоштҳо» дар чунин шакл ба кор бурда шудааст: « Агар мо ин корҳоро намекардем, аз миёнаи ҷамъият беруншуда ҳисоб меёфтем. Аммо ин корҳоро кардан пули бисёр талаб мекард. Мо – ҳар ду бародарони калонсол ҳарчанд ба ҳам машварат кардем, ***сари калобаи ин корро наёфтем***» [1, с.222]. Ибораҳои умумифразеологӣ ё муштарак, ки ҳам дар нуқти адабӣ-китобатӣ ва ҳам халқӣ-гуфтугӯӣ баробар истифода мешаванд: ***асои касе шудан, қанд задан, аз дилу ҷон, панҷ-панҷа ҳунар, ҷони ширин, курта-курта гӯшт гирифтан, ба ҷон омадан, сурху сафед шудан, як сару ду гӯш*** ва ғ. Масалан, дар осори Устод Айнӣ як вожаи «*дил*» чунин омадааст: «– Дуздӣ кардам ва баъд аз ин ҳам

мекунам. Чунки «***дили гӯза сафед*** ҳам бошад, дили ***бозори гӯзагиён сиёҳ аст***» – гуфтаанд. Дар миёнаи як тӯда ҷаллобон ва тарозудорони *сиёҳдил*, албатта, ***дили ман сафед наметонад***. Лекин аз ин кампир дуздӣ намекунам, – гуфт ҷавон бо оҳанги андак тунду тез».

Ё ин ки дар «Ёддоштҳо» ин гуна ибораҳо чунин омадаанд: « Кӯча аз тамошобин пур шуда буд. Зоҳиран ҳама аз дасти бадкирдориҳои Рӯзӣ ***ба ҷон омада буданд***, ки касе барои раҳонидани ӯ аз чанголи Маҳдум ҳаракат намекард. Ҳатто тамошобинон шогирди Рӯзиро, ки нафасашро рост гирифта дубора мехост ба Маҳдум ҳучум кунад, ба пеш омадан нагузоштанд ва «ҷанг кори шайтон аст» гӯён ӯро бардоштанд» [1, с. 274].

Бояд донист, ки мақсади истеъмол намудани ибораҳои фразеологӣ ба ҷуз аз рангорангиву зебоӣ боз кутоҳбаёнии фикри муаллиф дар асар мебошад. С. Айнӣ низ ибораҳои фразеологиро бештар барои кутоҳбаёнӣ истифода намудааст. Дар ин маврид забоншиноси маъруфи рус С.Г. Гаврин чунин андешаронӣ намудааст: «Шахсе, ки фразеологияи забони хешро пурра медонад, нутқи ӯ на танҳо образнок, зебо ва бурро, балки ҳадафи худро ба осонӣ ва зудӣ баён кардан аст» [5, с. 4].

Мувофиқи қоидаҳои забон ба ҷои як ибораи фразеологӣ дигар ибора истифода намудан лозим нест. Масалан, ***қалб кандан, дилмонда кардан*** ба ҷойи ***дил кандан, дида дӯхтан*** ба ҷойи ***чашм дӯхтан***; ***ҷони қандин*** ба ҷойи ***ҷони ширин*** ва ғ.

Муаллиф дар «Ёддоштҳо» барои саҳеҳтар намудани фикраш чунин навиштааст: «Паллабардорон бошанд, гӯё барои ягон деҳқонро ***«дилмонда накардан»*** аз даҳ-дувоздаҳ ҷувол якбора баркаш сар мекарданд» [1, с.344].

Устоди сухансанҷу суханпардоз бо истеъмол намудани воҳиди забони тасвирии бадеӣ ҷаҳонбинӣ ва тафаккури мантиқии хонандаро васеъ ва захираи луғавии забони адабии тоҷикиро ғанӣ намудааст.

Дар забоншиносии тоҷик дар бобати таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ донишмандони варзида Фозилов М. ва Маҷидов Ҳ., хизматҳои шоён карданд. Ин ду олим ва забоншиноси маъруфи тоҷик замина гузошта, минбаъд донишмандон Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров, Б. Камолиддинов, Х. Ҳусейнов ва дигарон саҳми худро гузоштанд.

Метавон гуфт, ки «Ёддоштҳо» нисбат ба дигар асарҳои С. Айнӣ дар истифодаи ибораҳои фразеологӣ ҷойи махсусро ишғол менамояд. Ҳар ибораи фразеологӣ ба маврид ва фаҳмо истифода шудаанд.

Барои пурра таҳлил намудани хусусиятҳои ифоданокии ибораҳо бояд сараввал онҳоро маънидод намуд. Ибораҳо аз ду ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно ба вуҷуд меоянд. Дар ин бора забоншиноси рус Л.П. Пейсиков чунин қайд кардааст: «Калимаҳо бо сабаби якҷояшавӣ ва алоқамандии худ ибораро ташкил медиҳанд. Бо иваз шудани яке аз калимаҳо ибораҳо маънои дигарро мегирад» [11, с.21].

Вобаста ба нуктаи мазкур забоншиноси дигари рус Ю.А. Рубинчик низ мувофиқ буда, андеша намудааст: «... бо иваз шудани калима ва изофаи калимаи дигар ибора тамоман тобиши дигарро мегирад» [12, с.56].

Ибораҳои ифоданокро нависанда маҳз бо мақсади ифодаи ҳолатҳои мухталиф (исми ҳаракат, исми ҳолат, исми амал) истифода кардааст. Дар ибораҳои мазкур маънои кору ҳаракати ба амалиёти субъект вобаст карда шудааст: ***хоб дидан, шикаст хӯрдан, бо шитоб рафтан, ғам хӯрдан, бошиддат рафтан, тарс хӯрдан***. Масалан, «-»Дарихоначиён» баъд аз ***ошхӯрӣ*** ба раҳрав баромада ***ба лаби суфачаҳои зердеворӣ менишинанд*** ва агар барфу борон борад ҳам, дар хестан аз он ҷо ва ба ҷойи болопӯшидае рафтан ҳақ надоранд ва ҳар вақт ки «рухсати олӣ шуд», ба хонаи худ бармегарданд ва басо мешавад, ки ин рухсат то қариби вақти шом дер мекашад. Хуб аст, ки бо ***фурӯ рафтани*** офтоб дарвозаи арк баста шуда дигар «бе рухсати махсуси олӣ» касе ба арк на даромада метавонад ва на баромада» [1, с.71].

Ҳамчунин вожаи ***гӯр***ро нависанда ба таври маҷоз чунин баён намудааст: «– Усто Барот! Шумо дар кучо? – гӯён овоз дод. – Ман дар инҷо ***бо бачагон зинда дар гӯр шуда нишастаам***, - гуфта ҷавоб дод касе аз даруни хона ва аз даре, ки мо аз вай бо он хона барои ҳалвохарӣ даромада будем, баромада бо падарам салом-алек ва вохӯрдӣ кард» [2:26]. «–Usto Barot! Where are you? – I'm in here, ***buried alive with my sons***, came an answer from inside then Usto Barot came out through the same door as Ergash and I had gone in to buy halva, and exchanged greetings and news with my father» [1, с.56].

Нуктаи дигареро бояд қайд кард, ки ибораҳои масдарӣ дар асар натанҳо вазифаи синтаксисии ҷумлаҳои пайрав, балки вазифаи услубии онҳоро ҳам ба ҷо оварда метавонанд. Ҳарчанд онҳо шакли забонии нодуруст ва нопурра дошта бошанд, сода ва равон ҳастанд.

Дар интиҳои мақола мазкур метавон гуфт, ки ҷиҳатҳои лексикӣ, грамматикӣ ва навгониҳои дигари илми забоншиносӣ дар «Ёддоштҳо» аз нуқтаи назари воҳиди забони тасвирии бадеӣ таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Ayni S. Sands of Oxus, / S. Ayni - California, USA, 2008. - 231p.

2. Айнӣ С. Ёддоштҳо, / С. Айнӣ - Душанбе, 2001. - 326 с.
3. Виноградов В.В. Язык и стиль русских писателей от Карамзина до Гоголя. / В.В. Виноградов – М., 1990.
4. Выпускная квалификационная работа Толстовой Е.Р. по теме «Работа над изобразительно-выразительными средствами языка в процессе формирования коммуникативной компетенции», МПГУ. М., 2018.
5. Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка в школе, Москва: Учпедгиз, / С.Г. Гаврин 1963. - 152 с.
6. Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка в школе, Москва: Учпедгиз, / С.Г. Гаврин, 1963. -152 с.
7. Зунделович Я. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под редакцией Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. — М.; Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925.
8. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. Душанбе: Ирфон, 1967. - 185 с.
9. Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик (бахшида ба 80-солагии профессор Ҳ. Мачидов (мураттибон: Дустов Ҳ., Ҳайдаров М., Душанбе, 2017 - 367 с.
10. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик, / Ҳ. Мачидов - Душанбе, 1982, - 103 с.
11. Пейсиков Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка. Институт международных отношений. Москва, 1959. - С. 13-22
12. Рубинчик Ю.А. Современный персидского языка. / Ю.А. Рубинчик // Институт востоковедения АН СССР. Москва, 1961, 263]. – С.103-105
13. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ, Ҷилди 1. Душанбе: Нашр.дав.тоҷ, 1963. - 952 с.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИЗОБРАЖЕНИЙ И ИХ ПЕРЕВОД НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА САДРИДДИНА АЙНИ)

В данной статье автор сначала исследует типы описательных фраз, а затем их положение и использование в художественном произведении, особенно в произведениях Садриддина Айни. При анализе автор статьи определяет, что описательные фразы занимают значимое место в творчестве С. Айни, и даже в употреблении данной разновидности словосочетаний и выражений С. Айни был одним из успешных и ведущих мастеров художественного слова. В произведениях Садриддина Айни образные выражения прослеживаются в нескольких формах и именно такие выразительные средства придают тексту действенность, чем и делают произведение более привлекательным. Данные выразительные средства в лингвистике рассматриваются в разных формах и они называются разными терминами: тропы - тип образных выражений, имеющих переносное значение; единицы изображения; единицы и художественно-описательные выражения; эвфемизм как тип языковой конструкции, в которой два или более слова означают что-то более интересное или привлекательное; метафора как тип слова, в котором используется другое слово вместо одного для передачи переносного значения.

***Ключевые слова**: литературные отношения, востоковедение, английский язык, персидский язык, исследователь, исторические источники, исследователь, ученый, английский путешественник.*

FEATURES OF ARTISTIC IMAGES AND THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH (BASED ON SADRIDDIN AYNI'S HERTAGE)

In this article, the author first explores the types of descriptive phrases, and then their position and use in fiction, especially in the works of Sadriddin Aini. When analyzing the author of the article, it becomes clear that descriptive phrases occupy a large place in the work of Ustod Aini, and even in its use he was the first writer. In the works of Sadriddin Aini, figurative expressions come in several forms and make the work more attractive, therefore they are called in different terms: tropes - a type of figurative expressions that have a figurative meaning; Image units; Units and artistic and descriptive expressions; Euphemism is a type of word in which two or more words mean something more interesting or attractive. Metaphor is a type of word that uses a different word instead of one to convey a figurative meaning, etc.

***Keywords**: literary relations, oriental studies, English, Persian, researcher, historical sources, researcher, scientist, English traveler.*

Сведения об авторе:

***Гафорова Тахмина Сатторовна** - старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии управления при Президенте Республики Таджикистан, Тел.: (+992) 907854411, E-mail: gafarovatahmina2020@gmail.com*

About the author:

***Gaforova Takhmina Sattorovna** - Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages of the Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan, Phone.: (+992) 907854411, E-mail: gafarovatahmina2020@gmail.com*

ТДУ 809.155+8020:398.9

СОМАТИЗМИ «ДИЛ» ВА МАВҚЕИ ОН ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Мирзоалиева Ш.Э.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Забоншиносии муқоисавӣ барои омӯзиш ва рушду такомули забонҳо хизмати арзанда анҷом медиҳад. Ба таври муқоисавӣ омӯхтани забонҳо имконият медиҳад, ки хусусиятҳои фарқкунанда ва монандии онҳоро муайян намоем.Самти мазкур аз ҷониби забоншиносон ба таври хеле амиқ таҳқиқ гардидааст.Қайд бояд кард, ки муқоисаи забонҳо, аз як тараф, агар барои ташхиси типалогии забонҳо муҳим арзёбӣ шавад, аз тарафи дигар,барои дарку фаҳмиши олами атроф аз ҷониби соҳибзабонон кӯмак мерасонад. Дил хамчун узви муҳиму асосӣ ва ҳаётии инсон дар осори шоирону нависандагон бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтааст. Зеро он манбаи қувваю нерӯ, майли хоҳиш ва макони орзӯи инсонист. Ин сомаитзм ҳам дар воҳидҳои фразеологии забон ва ҳам дар таркиби калима, ибора ва ҷумла фаровон истифода мешавад.

Паҳлӯҳои гуногогуни соматизми «дил» дар таҳқиқоти забоншиносони тоҷик ва хориҷӣ борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла Р.Р. Данилова, Д.В. Донурова, О.Н. Кондратева дар асоси як забон, Р.Р. Закирова, Р.М. Валиева, А.И. Геляева, Р.Ю. Мугу, Е.Б. Яковенко, Шу-Хуа, З.Р. Сримова, О.А. Ваниева ва Р.О. Шейхова дар асоси муқоисаи забонҳои гуногуннизом ва Д.Ф. Каюмова, В.А. Маслова, А.Д. Шмелёв, Миҷгона Маҳмудзода консепти «дил»-ро омӯхта ва таҳқиқ намудаанд.

Аммо ҳадафи мо таҳқиқи соматизми «дил» дар «Гулистон»-и Саъдист. Таҳлили муқоисавии лексикаи соматикӣ, ки аз маъруфтарин гурӯҳи лексикии забон аст якхела мавзӯъҳои таҳқиқи забоншиносии муқоисавӣ- таърихӣ ва типологии қиёсӣ мебошад. Истилоҳи «соматизм» дар соҳаҳои биология, тиб ва равоншиносиву забонҳиносӣ ба маънои узвҳои инсон истифода мешавад. Истилоҳи соматизм бори аввал дар забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқи забонҳои финнию угорӣ Ф.О. Вакк зимни баррасии мавқеи истифодаи узвҳои инсон дар фразеологизмҳои забони эстонӣ пешниҳод шудааст. Ф.О. Вакк ба хулоса меояд, ки соматизмҳо ҷузъи қадимтарини фразеологизмҳо мебошад. [2, с.14].

Дар нимаи дуюми асри XX зери истилоҳи «соматизм» таҳқиқотҳои зиёде дар забоншиносӣ анҷом пазируфтаанд. Таваҷҷӯҳи забоншиносонро бештар ин гурӯҳи лексикии забон-соматизмҳо ба худ ҷалб намуд.. «Забоншинос В.А. Власова таъкид мекунад, ки «Дар олам халқияте вуҷуд надорад, ки узвҳои бадан, аз қабили сар, дасту по,чашму гӯш, даҳон мавриди истифода қарор нагирад». Вай муътақид аст, ки «соматизмҳо дар ҳама гуна ҷомеаи башарӣ ифодакунандаи мафҳум ва муносибати инсонҳоро баён мекунад» [3, с.11].

Забоншинос Р.М. Вайнтрауб дар таҳқиқоти хеш оид ба соматизмҳо ба хулосае меояд, ки соматизмҳо ду навъ мешаванд: соматизмҳои аслӣ ва анъанавӣ (конвенсионалние). Соматизмҳои аслӣ дар асоси қонуниятҳои тафаккури инсонӣ ба вуҷуд омадаанд ва онҳо дар тамоми забонҳои дунё якранг мебошанд. Ба гурӯҳи чунин соматизмҳо соматизми «сар, даст, по» дохил мешавад. Соматизмҳои анъанавӣ ба тафаккур ва шароити махсуси инкишофи моддӣ ва маънавии халқиятҳои гуногун вобаста аст, ки навъи соматизмҳо диданашавандаанд: ҷон, рӯҳ, нафас ва ғайра мебошад. Забоншинос А.О. Кармишев бошад, соматизмҳоро ба далели адои вазифаашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мекунад:

1)соматизмҳои лексикӣ- калимаҳои ифодакунандаи узвҳои инсон аз қабили сар, даст, устухон, пӯст, хун ва ғайра.

2) воҳидҳои забонӣ, ки ба соматизмҳо дахл надоранд, аз қабили «ашк, арақи бадан» ва ғайра [5, с.32]. Кармишев А.О дар навбати худ соматизмҳои лексикиро аз рӯи вазифаи адонамудаашон ба соматизмҳои дилу рагҳо ва монандии ин гурӯҳбандӣ мекунад.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки доир ба соматизми «дил» ва мавқеи он дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ибрози назар намудем, онро дар муқоиса бо тарҷумаҳои забони англисӣ дида бароем.

Дар забони тоҷикӣ соматизми «дил» мисли забонҳои дигар ифодакунандаи ҳолатҳои ҳис, аз қабили мутаасирӣ, дарду алам кашидан, руҳияву кайфиятро ифода мекунад. Саъдии Шерозӣ ҳамчун нависандаи маъруфу соҳибмактаб дар асари панду ахлоқии худ «Гулистон» аз соматизми «дил» фаровон истифода кардааст. Ин соматизм дар таркиби вожаҳои ибораҳои дил (251), соҳибдил(14), дили ушоқ(1), тангдил(4), сияҳдил (1), дилтанг(3), парокандадил (1), дили мардум (1), дили фориғ (1), диловарон (4), дили хуш (1), диловез (1), дилфиреб(1), хастадил (1), дилбарӣ(1), дилситон(1), якдил (1), дил ба каманд(1), дилозурда (1), дилу гурда (1), дили дардманд(1), дилошуфта(1), дилбанд(1),

дилором(1), сангдил(1), дилмурда(1), дили халқ (1), дилафруз(1), дилошуфта(1), дили муштоқон(1), дилбаста(2), дилдор (1), дили муштоқон(1) дар асари мазкур корбурд шудааст.

Ҷавонро **дил** аз таънаи маллоҳ ба ҳам баромад, хост, ки аз ӯ интиқом кашад [6,130]. Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизми «дил» ба маънои аслӣ- узви инсон омадааст, ки дар ҳар ду матн ба як маъност корбаст шудааст. Ин соматизм дар «Гулистон»-и Саъдӣ 251 маротиба оварда шудааст. The young man's **heart** was irritated by the insult of the boatman and longed to take vengeance upon him. [4, с.413]

Дар ҳикояти дигар адиб вожаи «тангдил»-ро истифода кардааст, ки ба маънои маҷозии калима омада, ифодакунандаи ҳолати равонии инсон аст.

«..ҷавон ба ғурури **диловарӣ**, ки дар сар дошт, аз хасми **дилозурда** наяндешид ва қавли ҳукамо муътабар надошт, ки гуфтаанд: «Ҳар киро ранҷе ба **дил** расонидӣ, агар дар ақиби он сад роҳат бирасонӣ, аз подоши он як ранҷиш эмин мабош, ки пайкон аз ҷароҳат бадар ояд ва озор дар **дил** намонад»

Чӣ хуш гуфт Бектош бо Хайлтош:
«Ҷу душман харошидӣ, эмин мабош!»
*Машав эмин, ки **тангдил** гардӣ,*
*Чун зи **дастат дил** ба танг ояд [6, с.132].*

Вожаи «тангдил» ки мураккаб аз ду вожа танг ва дил мебошад, дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ тангдил- андӯҳгин, хира, зиқ омадааст. [8, с.306] Дар тарҷумаи англисии матни мазкур соматизми «тангдил» ба маънои «бепарво» «дилкушод» омадааст, ки бар манти аслӣ мувофиқат намекунад:

Let one of you, who is a strongest, go to the pillar and take the cable of the boat that we may save the pride of bravery which he had in his **head**, did not think of the offended foe and did not mind the maxim of wise men who have said: If thou hast given offence to one man and afterwards done him a hundred Kindnesses, do not be confident that he will not avenge himself for that one offence, because although the **head** of a spear may Como out, the memory of an offence will remain in the **heart**:

'How well,' said Yaktash to Khiltash,
'Hast thou scratched a foe? Do not think thou art safe.'
*Be not **unconcerned** for thou wilt, be afflicted,*
*If by **thy hand** a heard has been afflicted,*
Throw not a stone at the rampart of a fort,
Because possibly a stone may come from the fort [4, с.415].

Вожаи «тангдил» дар ҳикояти дигар низ омадааст.

Дар Инҷил омадааст, ки «Эй фарзанди Одам, агар тавонгарӣ диҳамат, муштағил шавӣ ба мол аз ман ва гар дарвеш кунамат, **тангдил** нишинӣ. Пас, ҳаловати зикри ман кучо дарёбӣ ва ба ибодати ман кай шитобӣ? [239].

Дар тарҷумаи англисии матн калимаи «тангдил» ба маънои «дили ғамгин» омадааст, ки дар ин ҳолат муваriқоти матни асл ва тарҷума ба назар мерасад.

It is written in the Evangel:'O son Adam, if I give thee riches, thou wilt turn away from me with mundane cares,and if I make thee poor thou wilt sit down with a **grieved heart**; then where wilt thou enjoy the sweetness of adoring me,and when wilt thou hasten to serve me? [683].

Вожаи дилбарӣ дар асар ду маротиба истифода шудааст: Вожаи **дилбарӣ** дар қитъаи шеърии мазкур ба назар мерасад.

*Чун дар писар мувофиқию **дилбарӣ** бувад,*
Андеша нест, гар падар аз вай барӣ бувад.
Ӯ гувҳар аст, гӯ, садафаш дар ҷаҳон мабош,
Дурри ятимро ҳама кас муштарӣ бувад [6, с.128].

Вожаи дилбарӣ дар фарҳангномаҳо ба маънои дилрабоӣ, дилфиребӣ, мафтунсозӣ [7, с.374] тафсир шудааст.

Дар тарҷумаи англисии ин матн соматизми **«дилбарӣ»** ба маънои асосияш, яъне ҷавони ҳушманде, ки бо ҳусну ҷамол, хулқу атвораш дилҳоро мерабояд, оварда шудааст:

*When a boy is symmetrical **afflicted hearts»***
It matters not if his father disowns him.
He is a jewel which must not remain in a shell.
A precious pearl everyone desires to buy [4, с.409].

Вожаи «дилозурда» ифодакунандаи олати равонӣ буда, дар «Гулистон» борҳо оварда шудааст: «Вақте ба ҷаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам. **Дилозурда** ба кунҷе нишаст ва гирён ҳамегуфт: Магар хурдӣ фаромӯш кардӣ, ки дурушти мекунӣ? [6, с.179].

Вожаи дилозурда аз вожаҳои **дил** ва **озурда** мураттаб шуда,дар фарҳангномаҳо чунин шарҳ дода шудааст: ситамдида, ҷафодида, ранҷида (7,376).

Дар тарҷумаи англисии ин матн вожаи «дилозурда» дар шакли «**grieved heart»** омадааст, ки ба мазмуни тоҷикии он мувофиқат мекунад:

In the folly of youth I one day shouted at my mother who then sat down with a **grieved heart** in a corner and said,weeping; 'hast thou forgetten thy infancy that art harsh torwards me? [4, с.547].

Соматизми «дил» дар таркибҳои гуногун аз ҷумла «дили дардманд» дили халқ,дили хуш, дили фориғ ва ғ борҳо ифода ёфтааст: Вазири ғофилеро шунидам, ки хонаи раият хароб кардӣ, то хазонаи султон обод кунад. Бехабар аз қавли ҳакимон, ки гуфтаанд: «Ҳар ки худойро биёзорад то **дили халқе** ба даст орад, Худованди таъоло ҳамон халқро бар ӯ гуморад, то димор аз рӯзгораш барорад».

Оташи сӯзон накунад бо сипанд.

*Он чӣ кунад дуди **дили дардманд** [6, с.48]*.

Ибораи **дили халқ** ба маънои дили мардум,дили одамон аст, ки ибораи озоди синтаксисӣ буда, ба шарҳи зиёд эҳтиёҷ надорад.Дар тарҷумаи ин ибора бо таркиби дил ва халқ ифода ёфтааст.

Дар тарҷумаи англисии мант соматизми дили дардманд дар шакли «**afflicted hearts» –** дили дардманд, бемор омадааст, ки ба маънои аслии соматизм мувофиқ аст: Албатта, ифодаи дили дардманд дар ин маврид ибораи маҷозӣ буда, ба маънои дили озурда ифода шудааст.

I heard that on oppressor ruined the habitations of the subjects to fill the treasure of the sultan, unmindful of the maxim of philosophers, who have said: «Who offends God the most high to gain the **heart** of a created being to bring on his destruction in the world.

Fire burning with wild rue will not.

*Cause a smoke like that of **afflicted hearts** 4,167).*

Дар қитъаи дигар соматизми «**дилшикаста»** оварда шудааст, ки ифодакунандаи ҳолати равонии инсон аст: Вожаи дилшикаста низ аз ҷузъҳои **дил** ва **шикаста** ташкил ёфтааст. Дар фарҳангҳо ин вожа маънои дилозурда, маъюс, маҳзун-ро дорад (7,378).

Зи кори баста маяндешу **дилшикаста** мадор,

Ки оби чашмаи ҳайвон даруни торикист [6, с.43].

Дар тарҷумаи англисии қитъаи мазкур дар шакли «**broken**» оварда шудааст, ки маънои шикаста дошта, аз мазмуни матни он дар шакли **дилшикаста** ҳувайдо мегардад.

«Be not apprehensive of tangled a affairs and keep not a **broken**

Because the spring of life is in darkness' [4, с.153].

Вожаи «парокандадил» дар таркиби қитъаҳои «Гулистон» фаровон истифода шудааст; Ин вожа аз ҷузъҳои пароканда ва дил таркиб ёфтааст, ки дар фарҳангномаҳо ба таври зер таркиб шудааст.

Худованди мукнат ба ҳақ муштағил,

Парокандарӯзӣ– **парокандадил** [6, с.197].

Дар тарҷумаи қитъаи мазкур вожаи «парокандадил» ба маънои «дили ноором» омадааст, ки мазмунан мувофиқат мекунад. Маълум аст, ки дар таркиби ин вожа соматизми дил корбаст шудааст. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои парешонхотир омадааст (8,53).

He who possesses means is engaged in worship.

*Whose means are scattered,**his heart is distracted [4, с.**607]*.

Хулоса, соматизми «дил» дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ 251 маротиба ба маъноҳои гуногун ифода гардидааст. Маълум гардид, ки соматизмҳо ҳамчун унсури серистеъмолу сермаҳсули таркиби луғавии забон дар адабиёт мақоми хоса дошта, аз як як соматизми «дил» чандин калимаҳо ва таркибҳою ибораҳо сохта шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Алишерзода Ф. Таҳлили қиёсии маъноиву сохтории соматизмҳои ашъори Фарзона ва «Маснавии Маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ. / Ф. Алишерзода - Хуҷанд: 2020 - 181с.
2. Вакк. О. соматической фразеологии современном эстонском литературном язике. / О. Вакк. АКД. Таллин, 1964 - 29 с.
3. Власова В.А. Фразеологические гнездо с вершиной «глаз» в обшенародном язике и говорах. / В.А. Власова - АКД, Россия, Орел, 1997 - 26 с.
4. Иствик Эдуард Бекҳаус «Бустон ва Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ Эрон 2009.
5. Кармишев А.О. Соматические фразеологизми в русском и киргизском язиках. / А.О. Кармишев - КД г.Бишкек, 1992 - 243с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти «Советская энциклопедия», Москва, 1969, ҷ.1. А- О. 930 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Нашриёти «Советская энциклопедия», Москва, 1969, ҷ.2. П- Я. 930 с.

О МЕСТО СОМАТИЗМА «СЕРДЦЕ» В «ГУЛИСТАНЕ» САДИ ШЕРОЗИ

В этой статья о место соматизма «Сердце» в «Гулистане» Саади Шерози, подчеркивая, что соматизм сердца в этой работе 251 раз в формах «Сердце» «разбитое сердце» «душевная боль» «горе» и т.д. Анализ показал, что Саади как знаток таджикско- персидской литературы в своем произведение «Гулистан» для образной выражение мыли широко использовал соматизмы, что привело к улучшение высказывание мысли поэта.

Ключевые слова: *Саади Шерози, Гулистан, соматизм, «сердца», «больное сердца», «обиженная сердца», беспокоящий сердца», сердца дервиша*

THE VIEWS ON THE PLACE OF SOMATISM OF THE «HEART» IN «GULISTON» BY SAADI SHEROZI

In this article, the views on the place of somatism of the «heart» in «Guliston» by Saadi Sherozi, emphasizing that the somatism of the heart in this work 251 times in the forms «heart», «broken heart», etc. Analysis and research have shown that Saadi is a knowledgeable person. In this work,the Tajik-Persian Language has used a lot of somatism, to express his thought,and to increase the beauty of the treatise.

Key words: *somatism, Gulistan, Saadi Sherozi, «afflicted hearts», «grieved heart», «grieved heart», «heart is distracted».*

Сведения об авторе:

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – *докторант (Phd) 3-ого курса кафедры языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева,17/6, тел.: (+992) 902606646.*

About the author:

Mirzoalieva Shukrona Emomalievna *- doctorate student (PhD) of the third course of the Department of Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Repablic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 902606646.*

ТДУ 809. 155. 0

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ МАЪНӢ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Валиев Ҷ.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таҳлили таркиби морфологии калима аз вазифаҳои асосии морфология ба шумор меравад. Калима ҳамчун унсури маънодор ва дорои мафҳуми муайян аз воҳидҳои мураккаби нутқ ба шумор меравад. Дар калима баробари маънои луғавӣ як ва ё якчанд маънои грамматикӣ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, исмҳои зиёде ҳастанд, ки ба морфемаҳои гуногун тақсим мешаванд ва ҳар як морфемаи он маъно ва вазифаи муайянро иҷро менамояд.

Ҳангоми муайян намудани морфемаҳо ба ҳисоб гирифтани маънои онҳо аҳамияти калон дорад, чунки морфемаҳои аз ҷиҳати таркиби овозӣ як лекин маъноҳои гуногунро ифода карданашон мумкин аст.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар калимасозии исмҳои маънӣ (абстракт) пасвандҳои **-ӣ, -гарӣ, -иш, -ор, -гор, -о, -гонӣ, -ос//ас** истифода мешаванд: **пасванди-ӣ (-гӣ)** дар исмсозӣ сермаҳсул мебошад:

1) **пасванди-ӣ//-гӣ аз сифатҳои аслӣ исми аломат ва ҳолат месозад:** бешармӣ, ночорӣ, ноилоҷӣ, хушбахтӣ, ва ғ. Мисол дар ҷумла: Ҳа, барои тоифаи номарду хабис **бешармӣ** ниқоб, сипари беҳтарин будааст [11, 17]. Ангуру шафтолуро мӯйсафеду кампирҳо аз **ночорӣ** мехӯранд, бедандонанд… [11, с.27]. Аз ғазабу **ноилоҷӣ** ларзидам ва қоматамро бардошта ҷомадонро лагаде кӯфта будам, ки аз дар завҷаи амакам даромаду чашмони хастаашро ба ман дӯхт [11, с.28]. Моли дунё, зару зевар ба одам ҳеҷ гоҳ **хушбахтӣ** наовардааст [11, 66].

2) **аз калимаҳои дӯст, душман исмҳои ифодакунандаи муносибат месозад:** дӯстӣ, душманӣ. Мисол: Камгапии амакам, корчаллониву пулдӯстӣ ва бодигариҳои акаи Абдухолиқ мероси кӣ аст? [11, 72]. − Илоҳо тавба, ягон аждоди мову шумо бо бародараш душманӣ надошт... [11, 32].

3) **аз калимаҳои маҷозӣ исми маънӣ месозад, ки аломат ва ҳолатро мефаҳмонад:** мардӣ. Мисол дар ҷумла: О ин аз рӯи оини ҷавонмардӣ авфнопазир аст! [11, 17]. − Ин аҳмақиро накун, номардӣ мешавад! − нидо кард Раҳматшоҳ [11, 59].

4) **аз исмҳои ифодакунандаи синну сол исме сохта мешавад, ки давраи дар решаи калима номбаршударо ифода мекунад:** кӯдакӣ, ҷавонӣ, пирӣ ва ғ. Мисол дар ҷумла: Аз кӯдакӣ чӣ нозу нузе

кард, бардоштем, ҳарчи дилаш хост, муҳайё кардем [11, 129]. Хуни ҷавонӣ ки дар ҷӯш аст, сармову гармо барояшон як [11, 81]. Дар чеҳраи ӯ як ҳасрату аламе аз пирӣ хувайдо буд [11, 31].

5) **ба воситаи ин пасванд аз феълҳои ҳаст ва нест исми ҳолат сохта шудааст:** ҳастӣ, нестӣ. Мисол дар ҷумла: Масалан, дар саҳни мактаб ё майдон саргарми бозӣ ҳастӣ, ки овозе ба гӯшат мерасад? [11, 71]. «Ту магнитофон надорӣ, ҷинсатый ё кнопичный нестӣ» [11, 83].

Пасванди-гарӣ сермаҳсул буда, аз исмҳои гуногун, сифат ва аз сифатҳои феълӣ исми маънӣ месозад, ки аломат, ҳолат ва амалро номбар мекунанд: **одамгарӣ**. Мисол дар ҷумла: Сӯҳроб ба ӯ ишоракунон мегӯяд, ки ин писари раис аз кӯчаи одамгарӣ нагузаштааст, сангдил аст [11, 116].

Пасванди-иш серистеъмол, вале каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: ситоиш, сӯзиш, бахшиш, навозиш, ***сарзаниш*** ва ғайра. Дар исмҳое, ки бо пасванди-иш сохта шудааст, давомнокии амал низ ифода меёбад: Забони онҳо ба ҳар тараф тоб мехӯрд, ба тарзи худ одамгариву ҷавонмардиро ситоиш, буздиливу одамфурӯширо мазаммат мекарданд [11, 104]. Муаллим боз чанде сигарет кашид, баъд гӯё аз сӯзиши байни ангуштон ва лабонаш ба худ омада, як такон хӯрд, бо кароҳат нӯги сигаретро ба хокистардон пахш карда, айнак аз рӯи миз гирифта ба чашм монд ва дуру дароз ба Пакана нигарист [11, 15]. – Акнун илоҷе ёфта бахшиш пурс...» [11, 134]. Агар рӯзона ман ё хоҳаронамро дар сари гуноҳ ҷазое медод, шаб ҳамин ки ба ҷогаҳи хоб даромада чашм мепӯшидем, албатта дасти навозиш бар сарамон мениҳоду аз Худо илтиҷо мекард, ки ба пои мо хоре нахалад... [11, 35].

Ба воситаи **пасванди -иш** аз феълҳои таркибии номӣ, ба истиснои калимаи сарзаниш исм сохта нашудааст: Гумон бурдам, ки амакам хафа мешавад, *сарзанишам* мекунад [11, 42]. Аз соддагӣ доим ҷонат дар азоб, − хаёлан худамро *сарзаниш* кардам [11, 74].

Пасванди-ор бемаҳсул буда, аз асоси замони гузаштаи феъл исми амал сохтааст: рафтор, гуфтор, гирифтор. Мисолҳо дар ҷумла: Калонсолони деҳа ин рафтори пиразанро дида таҳсиномез мегуфтанд, ки кампир одами хайрандешу ҷаннатӣ аст, некиаш ба моҳиҳои дарё ҳам мерасаду ба зоғу занбӯр ҳам [11, 25]. – Лекин дигар ин хел рафтор накун, ки додаронат бинанд, айб мекунанд, амакат ҳам... [11, 29]. Оҳанги гуфтор, тамкину бардошти мӯйсафед маро шикаст дод, саросема кард, дар хиҷолат мононд [11, 88]. Гӯё мошинҳо ҳам мисли одамони гирифтори заъфи дил аз ин ҳавои рутубатноку тира шиква мекунанд... [11, 80].

Пасванди -гор бемаҳсул буда, дар исмҳои рӯзгор, ёдгор ва рафтагор дида мешавад, дуи аввал аз исму сеюмӣ аз сифати феълӣ сохта шудааст: − Додар, ту одами аёлманд, ташвиши кору рӯзгорат беҳисоб, боз ӯро сарборӣ кучо мебарӣ? [11, 39]. Мӯяша ба худаш бидеҳ, ёдгорӣ... [11, 105].

Пасванди -о бемаҳсул буда, аз сифат исми ҳолат месозад: гармо, сармо. Мисол дар ҷумла: − Ҳа, лекин вақти гармо алафдаравию подабонӣ бисёр кори мушкил аст [11, 116]. Лекин ин ҷонвар дар гармову сармои чор фасли сол аз ин даргоҳ дур намеравад [11, 24]. − Гармогарм бихӯр, исқотӣ, фоида дорад (саҳ.25). Хуни ҷавонӣ ки дар ҷӯш аст, сармову гармо барояшон як (саҳ.81). Ман мисли одами сармозада карахт шудам, баданамро сардӣ, дурусттараш, раъша фаро гирифт [11, 131].

Пасванди -ос//-ас аз калимаҳои тақлидӣ исм месозад: **пичирос**. Мисол дар ҷумла: Саҳар, вақте ки бо акаи Латиф хайрухуш кардем ва ба мошини совхоз, ки моро то маркази ноҳия мебурд, савор шудем, Насим кати сафарияшро ба ман супорид ва илтиҷоомез пичиррос зад [11, 134].

Пасвандҳои ифодакунандаи муносибати субъективӣ

Барои ифодаи муносибатҳои субъективона пасвандҳои -ча, -ак ва вариантҳои онҳо истифода мешаванд. Ба воситаи ин пасвандҳо тобишҳои маъноии хурдӣ, навозиш, наҳзанӣ, нописандӣ, хурдию навозиш, хурдию пастзанӣ ва хурдию нописандӣ ифода мешавад.

Пасванди -ича варианти пасванди-ча буда, бемаҳсул аст, вай бо як-ду исми модӣ (ғайришахс) омада, хурдии асосашонро ифода менамояд: дарича, охурча. Мисол дар ҷумла: Пеши **даричаҳо,** паи ҳам писарону духтарони аламзада пайдо гашта, бо лабу лунҷи овезон ҳуҷҷатҳояшонро пас мегирифтанд [11, 18]. Аз **даричаи** дарвозаи дутабақа гузаштан замон чашмамон ба бобои Занбӯр афтод, ки бо ду-се мӯйсафеди дигар болои кат нишаста, сӯҳбати гарме доштанд [11, с.85]. Ҳар сол ҳуҷҷатсупориву имтиҳонҳои қабул дар донишгоҳҳо оғоз ёбад, вай мисли тортанак дар кӯчаҳои шаҳр тор метанад, пойгаҳи дари муаллимҳоро **охурча** мекунад [11, с.85].

Пасванди -ак тобишҳои маъноии зеринро ифода мекунад:

а) навозиш. Ин вазифаи асосии пасванд аст. Дар ин вазифа пасванди-ак бештар бо исмҳои шахс, аз ҷумла исмҳои хос меояд: духтарак. Мисол дар ҷумла: **Духтарак** зӯр мезад, ки лабони ба ханда моилашро ба ҳам пайвандад, то дандонҳои резаи аз таъсири ширинӣ сиёҳтобшудаашро касе набинад, лек наметавонист [11, 8].

б) нописандӣ, тамасхур: *мурғак*. Мисол дар ҷумла: Акаи Абдухолиқ, лабаш ба табассуми безеб моил, аз гардани **мурғак** дошт ва пишаквор онро кашида бароварда [11, 36]. ***Ҷонварак*** бо талвоса худро ба танаи қафас мезад, парҳояшро мерезонд, садои ҷонхарош мебароварда [11, 36]. ***Ҷонвараки*** бечон дар ангуштони дасти чапи ӯ сарозер овезон буд ва ба ҳар қадаммонӣ болҳои акнун ба ду тараф фориғболона кушодааш алвонҷ хӯрда, аз гардани бесараш қатра-қатра хун мечакид [11, 37]. Аммо

номехрубониро бин, ки табиат ба ин ***ҷонварак*** ҳусну овози дилрабо бахшидааст ҷуръату қудрат не... [11, 38]. Духтараке китобро рӯи синаҳояш пахш карда, *ҷонсарак* сӯи хобгоҳ давид [11, 92]. Дар асар унсури **ҷонсарак** чор маротиба истифода шудааст.

Пасванди -ак(-акак) дар исмҳои маънӣ қарибиву наздикиро далолат мекунад: рӯзакак. Мисол дар ҷумла: Аммо омада ин ҷо ҳам ду **рӯзакак** меистоданд, олам гулистон мешуд [11, 30].

Маънои навозиш ба воситаи калимаи ҷон низ ифода меёбад.

Дар ин гуна мавридҳо бо ҳамроҳ шудани -ҷон ба исм калимаи нав сохта намешавад ва он ҳамчун ҳиссаи ногузири калимаи мураккаб воқеъ намегардад, ки инро ба ягон навъи калимаҳои мураккаб мансуб дониста шавад: **муаллимҷон, *лайличон, чӯрачон, хушдоманҷон***. Мисол дар ҷумла: − Он вақт, **муаллимҷон**, − сурху сафед шуда, таги обу арақ монда ночор гуфт ҳамдарси бечораи мо, − тағоям имтиҳон гирифта буд... [11, 8]. Духтарҳо ба мо, ки дар ҳавои суруди «***лайличон***» сархушона қадам мебардоштем, назар афканда, ба якдигар гӯшона заданду баланд хандиданд. Қайс аз қаҳр фиғони ***«лайличон»***-ро ба фалак хезонд ва чун одат, дастрӯймолашро бароварда ба пок кардани магнитофон саргарм шуд. − ***Чӯрачон***, шикоят накун, айб аст... [11, 59]. ***Хушдоманҷон***, салом гуфтем [11, 75].

Унсури **«лайличон»** дар истифодаи қалами А. Самад дар «Паррончакҳо» ҳафт маротиба во мехӯрад.

Барон ифодаи навозиш **-ҷон** бо исмҳои хос низ меояд: **Насимҷон, Қайсҷон**. Мисол дар ҷумла: − Даҳон ширин кунед, **Насимҷон**.... − **Насимҷон**, яхмос намехӯред? − бори аввал пурсид ӯ [11, 22]. – **Қайсҷон**, ба ин Махсуми хоболуд худат фаҳмон, − дар ҷояш дурусттар нишаста ранҷишомез ғурид Раҳимбек ва боз ба ман рӯ оварда [11, 78].

АДАБИЁТ

1. Амлоев А.Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев // А.Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Фонетика, морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. Касимов О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси // О. Қосимов. – Душанбе, 2006. – 186 с.
4. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. Масъалаҳои забони тоҷикӣ //М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1967. – 134 с.
5. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. Ҷ. 7. // Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954.
6. Рустамов Ш. Исм категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ // Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
7. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ // С. Хоркашев. – Душанбе, 2014. – 106 с.
8. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷанубии шарқии забони тоҷикӣ) // С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
9. Хоркашев С. Ҷумлаҳо асоси калимаҳои мураккаб // С. Хоркашев. Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» №1 (56-2), 2014. – С. 327-332.
10. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) Масъалаҳои забон ва адабиёт // С. Ҳалимов. Қисми 1/2. – Душанбе: 1975. – с. 283-307.
11. Абдулҳамид Самад. Паррончакҳо. Аспи бобом. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 228 с.

СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЗНАЧЕНИЕ ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ ИМЕН В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ АБДУЛХАМИДА САМАДА

*Умелый автор Абдулхамид Самад использовал различные методы словообразования существительных, то есть словообразование с помощью суффиксов и префиксов и усложнение слов. Суффиксальное словообразование существительных примечательно в прозаических произведениях литературоведа и автор плодотворно ими воспользовался. В произведениях упомянутого писателя используются суффиксы **-ӣ (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор, -гор, -о, -ос (-ас)** словообразование которых по мере возможности рассмотрено в данной статье.*

Ключевые слова: *словообразование, формы словообразования, словарный состав, существительное, суффикс, плодотворный, неиспользуемый, элемент, Абдулхамид Самад, языкознание, таджикский язык.*

WORD MEANING OF MEANINGFUL NAMES IN THE ARTISTIC PROSE OF ABDULHAMID SAMAD

*A skilled Author Abdulhamid Samad used a variety of methods of word formation of nouns by means of suffixes and prefixes and the increasing complexity of words. Suffixed word formation of nouns is remarkable in prose works of the literally critic and author fruitfully seized them. In the works of mentioned writer are used suffixes **-ӣ (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор, -гор, -о, -ос (-ас)** the word formation of which is reviewed on this article.*

Key words: *word formation, forms of word formation, vocabulary composition, noun, suffix, fruitful, unused, item, Abdulhamid Samad, linguistics, Tajik language.*

Сведения об автор:

Валиев Джамшед Абдурасулович *- ассистенти кафедры теория и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru*

About the author:

Valiev Jamshed Abdurasulovich *- assistent in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 907048591. E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mal.ru*

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМИ «ТАРС» ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ҷонмардов З.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Тарс яке аз ҳолатҳои эҳсоси одамӣ дар баробари хурсандӣ ва нигаронӣ ба ҳисоб меравад. Агар мо ба заминаҳои таърихӣ бингарем, дарк хоҳем кард, ки тарс ҳанӯз дар вуҷуди одамон низ мавҷуд будааст. Аз қабили тарс дар муқобили падидаҳои пешгӯинашавандаи табиат, тарс аз ҳуҷум, тарси бартараф кардани мушкилӣ, тарс барои зиндагии худ ва атрофиён, тарс аз фардо ва ғ. Ҳамаи ин гуфтаҳо ифодакунандаи он аст, ки эҳсоси тарс дар инсон яке аз ҳолатҳои фаъол ба ҳисоб рафта, характери умумӣ дорад. Бо вуҷуди ин, пажӯҳишҳои забоншиносони ватанӣ ва хориҷиро таҳқиқ қарда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки эҳсосоти тарс хусусияти хосси қавмиро низ доро мебошад. Аз саргузаронихои равонӣ ҳам равандҳои иҷтимоӣ ва ҳам фарҳангии фаъолияти одамонро дар бар мегирад. Дар ҷараёни кори чандинсола муҳаққиқон заминаи мушаххаси эҳсосии консептуалиро муайян карданд, ки тавассути заминаи лафзӣ ва авербалӣ инъикоси худро ёфтааст. Ин бозёфтҳо заминаи нави таҳлили лингвистиро ташкил доданд, ки онро «консептуологияи эҳсосот» меноманд. Мавзӯи ин фан муайянкунӣ буда, хусусиятҳои азхудкунӣ ва моддисозии эҳсосот дар шуури забонӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки таваҷҷуҳи пайвастаи муҳаққиқон ба ин мафҳум зиёд аст, зеро тафсири ягонаи мафҳуми мазкур то ҳол вуҷуд надорад. Маҳз гуногунии назарҳо дар бораи он боис шудааст, ки таваҷҷуҳи шумораи зиёди таҳқиқоти забоншиносӣ дар асоси таносуб ва таҳлили мафҳумҳои гуногун ва муайян кардани хусусияти қолабии онҳо бештар шавад.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқон, яке аз талаботҳои муайянкунандаи «консепсия» -и падидаи фарҳангӣ дар сохтори худ тақсим кардани баъзе аломатҳои этимологӣ ва таърихӣ (қабати диахроникӣ) ва хусусиятҳои воқеӣ ё нав (қабати синхронӣ) мебошад [1, с.67]. «*Тарс*» бешубҳа мафҳумест, зеро дар сохтори худ мо ҳар се қабатро фарқ карда метавонем. Раванди консептуалӣ кардани эҳсосот як раванди бениҳоят мураккаб аст. Ҳангоми таҳлили мафҳуми «**fear**»*(тарс)* дар забони англисӣ ва тоҷикӣ нақши муҳимро таҳлили семантикӣ ё лингво-конгнитивӣ мебозад, ки имкон медиҳад, то пешгӯиҳои забон, арзёбии эмотсионалии вазъият ва ҷузъҳои он ба назар гирифта шаванд.

Сарфи назар аз мураккабии нисбии семантикӣ, воҳидҳои фразеологии ин мафҳум тавсифи нисбатан умумии ҳиссиётро ифода менамоянд [6 с.41]. Аз ин рӯ, барои тасвир кардани ҳолатҳо ва муносибатҳои гуногуни эҳсоси инсонӣ, дар матн дар баробари воҳидҳои фразеологии эмотсионалӣ ва дигар воситаҳои забонӣ истифода мешаванд, ва асосан, мундариҷаи ибораи фразеологиро ошкор, мушаххас ва мукаммал мегардонанд.

Бояд қайд намоем, ки дар муқоиса бо забони тоҷикӣ мафҳуми ифодакунандаи ҳолати тарс хусусиятҳои гуногуни семантикӣ дорад. Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми истифодаи воҳидҳои фразеологӣ зарфҳои дараҷаи амалро зуд-зуд дучор шудан мумкин аст. Ин падида барои ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ хос мебошад (*хеле, хеле, тамоман, низ*-**very, too, enough**) ва ғ.

Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар матни бадеӣ аксар вақт бо нишон додани сабаби эҳсосот омехта мешавад. Аксарияти мисолҳо ба дақиқияти маъноӣ ба воҳидҳои фразеологӣ ишора мекунанд, ки эҳсосоти номуайянро ифода мекунанд. Ҳангоми таҳлил ва пажӯҳиши воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ, ки ҳолати тарсу ҳаросро ифода мекунанд, қайд кардан муҳим аст, ки калимаи решагии «*тарс*» ҷузъи асосии қариб ҳама воҳидҳои фразеологӣ ба шумор меравад. Азбаски тарс эҳсоси физиологии дар худ парваришёфта мебошад, дар забон, дар воҳидҳои фразеологӣ калимаҳо ва ибораҳои марбут ба паҳлӯи физиологии ҳаёти инсонро истифода мебаранд.Масалан: *дилам таҳ кашид,заҳраам даррид* ва ғ.

Бояд қайд кард, ки ҳолатҳои таҳлили чунин воҳидҳои фразеологӣ, ки тарсро дар худ нишон медиҳанд, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ умумият доранд. Яъне, дар ҳарду забон феъл асоси воҳидҳои фразеологӣ ба ҳисоб меравад: *нигоҳ доштан, додан, ҷаҳидан* ва ғ. - **to get, to jump** ва ғ. [9, с.153].

Масалан, барои тақвияти андешаҳои мазкур ҳоло чанд намуна аз воҳидҳои фразеологие, ки мафҳуми тарсро ифода мекунанд, мисол:

He who goes into the woods should never **be afraid of wolves**-*Аз гург метарсед - ба ҷангал наравед* ва ё *аз ҷумҷуқ тарсӣ, арзан накор* ва ғ. Ин зарбулмасал бо забони англисӣ чунин ифода мешавад: He that

fears every bush must never go abirding. Дар мисоли аввал, феъли **to be afraid of**-*тарсидан, ҳарос доштан* ҷузъи асосист. Дар мисоли дуюм, ҷузъи асосӣ феъли тарс бо маънои тарсидан аз чизи омадаистода, эҳтиёт шудан мебошад [12, с.188].

To get cold feet- *ба маънои пойҳоро хунук гирифтан-дар лаҳзаҳои охир тарсидан, асабонӣ шудан;***to jump out of the skin-** *ба маънои хеле тарсидан, «сахт (даҳшатнок) тарсидан»* метавонад ояд. **to be with one's tail between one's legs**-*тарсидан, тарсончакона рафтор кардан;* **to push the panic button**-*»Тугмаи ваҳмро пахш кардан»-воҳима кардан, ба ташвиш афтодан, оромиро аз даст додан;* **to whistle in the dark** -*ҳуштак дар торикӣ-худро далер вонамуд кардан, қавӣ будан, ҳисси тарсро рафъ кардан* [9, с.153].

Аксар вақт мафҳуми **«fear»** татбиқи худро дар зарбулмасал ва мақолҳо меёбад: **A good anvil does not fear the hammer**-*Сандони хуб аз чаккуш наметарсад ва ё ҳақиқати додгоҳ натарсидан аст.* **Fear something as the devil fears holy water** – *Аз чизе монанди шайтон метарсанд;* **Fools rush in where angels fear to tread** - *Қонун барои аблаҳ навишта нашудааст;* **He that fears you present will hate you absent** – *Ҳарки дар ҳузурат аз ту битарсад, дар ғайбат туро нафрат кунад;* **Distracted between hope and fear** – *Аз умед ба ноумедӣ гузаштан;* **It is better to eat bread in peace than cake in fear** – *Нон ва об аз пироги бо душворӣ ба дастоварда беҳтар аст;* **Meeting your death is no fear when you have got people** – *Марг барои шумо ҳех мушкил нест, вақте ки одамоне (одамони хубе- Ҷ.З)атрофи шумоянд;***The scalded dog fears cold water**- *Ҳудро дар шир сӯхта, ба об мезананд* [13, с.188].

Зарбулмасали мазкур инчунин тарзи дигари ифодаро низ дорост: **A burnt child dreads the fire.** Дар ҳарду ҳолат, феълҳои **to fear, to dread** пуркунандаи бевосита дошта, тарсу ҳаросро дар оянда ифода мекунанд [12, с.188].

Дар иртибот бо гуфтаҳои боло, бояд гуфт, ки ташбеҳ ва воҳидҳои фразеологӣ бо маънои *«тарс»,* ки асли мафҳуми ҳарду забонро ташкил медиҳанд, асосан ба номинатсияҳои қисматҳои бадани инсон, ки ба ҳиссиёт дучор меоянд, асос ёфтаанд. Дар зарбулмасалу мақолҳо, ки ҷузъҳои асосии онҳо намояндагони мафҳуми мавриди омӯзиш қарордошта мебошанд, бештар диққати асосӣ ба маънои эмотсионалӣ-коннотативии калимаҳо дода мешавад, зеро вазифаи асосии ин шаклёбиҳо ҷалби таваҷҷуҳи шунавандагон мебошад.

Гуногунии тарс ҳукмро дар бораи универсалӣ ва бартарии ин эҳсосот тасдиқ мекунад. Аммо, аз тарафи дигар, дар асоси хулосаҳои муҳаққиқони гуногуни хориҷӣ ва ватанӣ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҷанбаҳои дигари эҳсоси тарс мавҷуданд, яъне, хусусиятҳое, ки танҳо ба ин халқ хосанд. Ин амал дар он аст, ки як ҷомеаи мушаххас вижагии миллии зиёдеро дорад, ки танҳо ба он хос аст.

Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи мавзӯи тарс бояд доираи васеи ҷузъҳоеро қайд кард, ки бо ҷузъи асосии «тарс» ҳаммаъноянд:тарс, ҳаяҷон, даҳшат ва феълҳои аз онҳо ҳосилшуда-тарс, ҳарос ва ғ.

Мушоҳида мешавад, ки дар забони англисӣ мафҳуми тарс муродифҳои гуногун дорад, ки метавонад дар ҳолатҳои гуногуни ифодаи андеша мавриди истифода қарор гирад. Масалан: **fear, dread, fright, alarm, dismay, consternation, panic, terror, horror, trepidation, startle**. Ҳамчунин бояд қайд кард, ки чунин намуна дар забони тоҷикӣ низ дучор мешавад: *изтироб, эъроз, бок, бим, парво, ташвиш, ҷубн, хавф, даҳшат, руъб, махофат, муҳобот, воҳима, ваҷо, ваҳшат, ваҳм, ҳарос, ҳавл, ҳайбат* ва ғ.

Воҳидҳои феълии асосӣ инҳоянд: **to fear, to be afraid of, to dread , to funk, to boggle, to be frightened of, to express alarm, to stand in awe** [1, с.15]**.**

Мушоҳида мешавад, ки гурӯҳи ибораҳои дигар, ки дар ифодаи мафҳуми *тарс* меоянд, ҳатман маънои тарсидан **to fear** ва ҳаросидан яъне **to be afraid of** -ро возеҳ нишон медиҳанд. Ҳамин тариқ, мафҳуми тарсро бо шаклҳои гуногун тавсиф кардан мумкин аст. Масалан, бо назардошти аҳамияти иҷтимоӣ ва шахсӣ**.**

Бояд қайд кард, ки воситаҳои шифоҳии падидаи тарс дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ бениҳоят гуногун буда, бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунанд.Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми муқоисаи воҳидҳои ифодакунандаи таваҳҳум дар забони тоҷикӣ ва англисӣ умумиятҳои зиёде ҷой доранд. Ин ҳолатҳо махсусан, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ бармало мушоҳида мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и английского языков: / М.Н. Азимова - АКД. Душанбе, 1980. – 192 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии: АДД. / Н.Н. Амосова -М., 962 с.
3. Воркачев С.Г., Воркачева Е.А. Концепт счастья в английской паремиологии: сб. науч. трудов // Аксиологическая лингвистика: проблемы изучения культурных концептов и этносознания; под ред. Красавского Н.А. / Е.А. Воркачева., С.Г. Воркачев - Волгоград, «Колледж», 2002. - С. 36 – 40
4. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии. / Д.О. Добровольский. Вопросы языкознания, 1998. № 6. С. 48 – 57.

5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. // Лексика. - Душанбе: Нашри УДТ-1981. - 451 с.
6. Зехнӣ, Т.Н. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. / Т.Н. Зеҳнӣ - Сталинобод, 1960. - С. 41-45.
7. Маджидов Х. Некоторые вопросы фразеологии современного таджикского языка. Сборник работ аспирантов, серия фил. наук. / Х. Маджидов. Вып.4. - Душанбе, 1966.- С.74-75.
8. Маҷидов Ҳ. Аломатҳои фарққунандаи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ //Масъалаҳои забони тоҷикӣ. / Ҳ. Маҷидов - Душанбе, 1967. - С. 61-78.
9. Маҷидов Ҳ. Хусусиятхои лексикӣ - семантикии воҳидҳои фразеологии феълии забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ҳ. Мачидов - Душанбе, 1968. - 249 с.
10. Мягкова Е.Ю. «Язык и эмоции» в когнитивных исследованиях // Семантика слова и текста. Психолингвистические исследования. /Е.Ю. Мягкова - Тверь, 1998. - С. 38 -44.
11. Попова З.Д., Стерни И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. / З.Д. Попова., И.А. Стерни - Воронеж, 1999. - С.32-34.
12. Hampson A.M. A Dictionary of English Phrases. / A. M Hampson - Detroit. 1970. -356 p.
13. Wood F T., Hill R. Dictionary of English Colloquial Idioms. / F.T. Wood., R. Hill -London, 1979.-800p.

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОНЯТИЕ «СТРАХ» НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Фразеологические единицы в языке являются одним из важнейших разделов лингвистики и играют важную роль в формировании лексико-семантической структуры языка. Следует отметить, что фразеологизмы - это относительно общее описание чувств людей к явлению. Поэтому для описания различных эмоциональных ситуаций и отношений они используются в тексте наряду с эмоциональными фразеологизмами и другими языковыми средствами и в основном раскрывают, уточняют и дополняют содержание фразеологизмов. Фразеологические единицы, выражающие страх, относятся к темам, которые специально не изучались на таджикском и английском языках. Исследования также показывают, что при сравнительном анализе фразеологизмов, выражающих страх в таджикском и английском языках, существует много общего.

Ключевые слова: *фразеологизмы, страх, английский язык, таджикский язык, эмоция, пословица, словосочетания, синонимы, семантика.*

SPECIFIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING THE CONCEPT OF «FEAR» IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Phraseological units in language are one of the most important parts of linguistics and play an important role in the formation of lexical and semantic structure of language. It should be mentioned that phraseological units are a relatively general description of people's feelings about a phenomenon. Therefore, in order to describe different emotional situations and relationships, they are used in the text along with emotional phraseological units and other linguistic means and mainly reveal, clarify and complete the content of phraseological expressions. Phraseological units expressing ***fear*** *are among the topics that have not been studied comparatively in the Tajik and English languages.*

Keywords: *phraseological units, fear, English, Tajik, emotion, proverb, phrases, synonyms, semantics.*

Сведения об авторе:

Джонмардов Зулфикор Абдуфотехович *- ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе , улица Нахимова 64/14, Тел: (+992) 938510543. E-mail: jonmardov93@gmail.com*

About the author:

Jonmardov Zulfiqor Abdufotehovich *- Assistant of the Department of Foreign Languages, The Tajik State University of Finance and Economics.* ***Address:*** *734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14, Phone: (+992) 938510543. E-mail: jonmardov93@gmail.com*

PERSPECTIVE OF SCIENTISTS ABOUT NON-EQUIVALENCE PROBLEMS

Pohandoy Mohammad A.Q., Mohammad I.Q.
Faryab University, Afghanistan

Translation plays crucial and important role in today's world and non-equivalence is one of the most important parts and elements of transition; therefore, I tried to compile important and useful theories, perspective and common problems in translating non-equivalence words from source language into target language, in this article you can find very effective points to escape from ambiguity, the article aims at

explaining and simplifying non-equivalence struggles and difficulties. The universal features of language material desires to describe world picture of different language speakers, therefore, improving non-equivalence ambiguities and difficulties where most of language translators and speakers are facing problems is significantly important; this article is compiled from different effective sources I hope it may help readers.

The Common Problems of Non-equivalence

The more common types of non-equivalence problems and difficulties for the translators and some attested strategies for dealing with them is divided in some factors: a) a word of warning b) extra linguistics

The problem of non-equivalence has been drawing the attention of many researchers. Jakobson claims that «there is ordinarily no full equivalence between code units» (as cited in Munday, 2001). Jakobson also explains the differences between structures, terminology, grammar and lexical forms of languages are the main reasons of non-equivalence. Jacobson states that «equivalence in difference is the cardinal problem of language and the pivotal concern of linguistics.» (as cited in Munday, 2001). In his theory, the general principle of cross-language difference and the concept '***semantic field'*** has been established.

Catford (1996) found that there are two factors which affected the equivalence i.e. ***linguistic and cultural factors***, leading to two kinds of equivalents i.e. linguistic and cultural equivalents.

This finding of Catford is very significant because it consists of both important approaches toward equivalence, namely, linguistic and cultural approaches**.** On the contrary, there were some arguments against Catford theory. Snell-Hornby (1988) claims that textual equivalence introduced by Catford is «circular» and his examples are «isolated and even absurdly simplistic» (p. 19-20). Furthermore, she criticizes equivalence in translation is an illusion because there are many aspects, including textual, cultural and situational ones, get involved in the equivalent degree of the translation. House (1977) also agrees that not only functional but situation factor need to be taken into consideration during the process of translation.

Equivalent effect, as judged by Newmark, is «the desirable result, rather than the aim of any translation» (p.134). Accordingly, the equivalent effect is a result which all translators long to achieve. Further, Newmark (1988) argues that the text may reach a 'broad equivalent effect' only if it is 'universal' that means cross culture share common ideas.

As Researchers indicate (I.M.Vereshagin, V.G. Kostomarov and others), that in order to establish availability of national cultural specifics of meaning of a word can be done through comparison the semantics of words of two languages (or more). Comparative Researches of languages showed that national cultural differences appear especially on the lexical phraseological levels.

A number of researchers agree that in Translation studying of non-equivalent vocabulary is linked with the notion of «transferability» and «equivalent», with the problem of non-equivalent and vocabulary translation means which denotes items or phenomena of national culture.

Classification of non-equivalent vocabulary can be conducted by genetic trait.

1. Word of life (all neologisms)
2. Names of items and phenomena's of traditional life.
3. Historicisms
4. Lexis of phrasedogical units
5. Folklore words
6. Slang words/youth slang, criminal slang, military slang, any professional slang
7. Social-political vocabulary
8. Reduced, colloquial vocabulary

A.O. Ivanov divides all non-equivalent vocabulary into three big groups.

1. Referentially-non-equivalent, which includes term, individual (author), neologisms, semantic lacunas, words of wide semantics, complex words;

2. Pragmatically-non-equivalent, uniting abnormalities, foreign inclusions, abbreviations, words with suffixes of subjective evolution, interjections, imitation a sound and associative lacunas;

3. Alternatively-non-equivalent vocabulary including proper names, circulation, realia and phraseologisms.

Non-equivalence happens at word level. It means that target language (TL) has no direct equivalence for a word which occurs in the source language. There are many possible problems of non-equivalence between two languages. Non-equivalence occurs when the message in the source language is not transferred equally to the target language.

According to Mona Baker (1992:20), non-equivalence at word level means that the target language has no direct equivalent for a word which occurs in the source text.

Culture-specific concepts: Based on this problem, the source-language word may express a concept that is totally unknown in the target language culture. The concept may be abstract or concrete; it may relate to a religious belief, a social custom, or even a type of food. For example, the word *privacy* is a very «English» concept, which is rarely understood by people from other cultures.

It is possible to come across a word which communicates a concept in the source target that is unknown in the target culture. This concept could be abstract or concrete; it could refer to a social custom, a religious belief, or even a type of food.

The Source-Language Concept is not Lexicalized in the Target Language: This problem occurs when the source language expresses a word which easily understood by people from other culture but it is not lexicalized. For example, the word *savoury* has no equivalent in many languages, although it expresses a concept which is easy to understand. It means that a concept that is known by people in some areas does not always have the lexis in every area.

The Source Language Word is Semantically Complex: The source-language word can be semantically complex. This was fairly common problem in translation. Words did not have to be morphologically complex to be semantically complex (Bolinger and Sears, 1968:55). In other words, a single word which consisted of a single morpheme could sometimes express a more complex set of meaning than a whole sentence.

The Source and Target Languages Make Different Distinctions in Meaning: What one language regards as an important distinction in meaning another language may not perceive as relevant. The target language may make more or fewer different distinction in meaning than the source language.

The Use of Loan Words in the Source Text: Once a word is loaned into a particular language, we cannot control its development or its additional meaning. For example, *dilettante* is a loan word in English, Russian, and Japanese; but Arabic has no equivalent loan word. This means that only the prepositional meaning of dilettante can be rendered into Arabic; its stylistic effect would almost certainly have to be sacrified. Loan words also pose another problem for the unwary translator namely the problem of false friends, or **faux amis** as they are often called (Baker: 1992). Translators should be more careful when they face the loan words in the process of translating a text.

In the English-speaking translation studies there are two more translation strategies not having the equivalents in the Russian language. They are *direct translation* and *oblique translation* which have been introduced into the science by the linguists J.-P. Vinay и J. Darbelnet. The classification offered by the French translation studies theorists can be considered to be quite a detailed one. These two strategies include seven methods, namely, the notion *direct translation* includes:

- borrowing (заимствование)
- calque (калькирование)
- literal translation (дословный, буквальный перевод).

Oblique translation consists of:

- transposition (транспозиция)
- modulation (модуляция)
- equivalence (эквивалентность)
- adaptation (адаптация)

For the term *direct translation* the authors suggest to use its synonym (*literary*). As for the term *oblique translation* according to the authors' opinion it does not have the equal meaning with *free translation*.

As for the presence of the term *oblique translation* in the Russian term system of translation studies, here we come across the lexical gap, i.e. the only meaning which can be found for the word combination oblique translation in the Russian language relates to the field of mathematics and the meaning («наклонный перенос») has nothing to do with the theory of translation. In the English-Russian dictionaries the terminological word combination has not been included yet.

1. If a specific linguistic unit in one language carries the same intended meaning/message encoded in a specific linguistic medium in another, then these two units are considered to be equivalent. Equivalence is considering the essence of the translation.

2. The choice of a suitable equivalent in a given context depends on a wide variety of factors. Some of these factors may be strictly lingusitcs (ex. collocations and idioms), others may be extra linguistics (ex. pragmatics). Non-equivalence means that the target language has no direct equivalence for a word which occurs in the source text. The type and level of difficulty posed can vary tremendously depending on the nature of non-equivalence.

3. The particular issues addressed are the bi- directionality of translation equivalence, the coverage of multi-word units, and the amount of implicit knowledge presupposed on the part of the user in interpreting the data. Non-equivalence is a fact among languages.

4. Translators constantly face countless cases of more straightforward and clearer examples of non-equivalence in translation. When this happens they manage to translate and not only to «transfer» the words. An adequate approach to deal with cases of non-equivalence would be to use a combination of translation strategies.

Conclusion

Translation is becoming crucial element and part of our life, today's world extremely needs arts of translation because the world today is as small as before; people around the world have been trying to conduct

better connection and relation among each other, technology unexpectedly has developed and closed people around the world, therefore, translation is most important regard-able in order to solve communicative challenges and difficulties among people around the world, hence, non-equivalence is one of the most important part of transition to escape from ambiguity and it helps to understand opponent clearly, using discussed debates and viewpoint of scientists help readers to translate properly untranslatable or non-equivalence from source language in to target language.

References

1. Иванов А.О. Безэквивалентная лексика. / А.О. Иванов – Спб.: Союз, 2007, - 256с.
2. Zokirova S.M. The notion of non-equivalence Vocabulary in Translation, / S.M. Zokirova - IJSELL, 2016
3. Baker, M. In Other Words: A Course Book on Translation. / M. Baker - London: Routledge. 1992
4. Catford, J.C. *A Linguistic theory of translation; /* J.C. Catford - *An Essay In Applied.* 1965
5. Newmark, P.*A. Textbook of Tanslation, /* P.*A.* Newmark // U.K. Prentice Hall International Ltd, 1988
6. Widhiya Ninsiana. Problem Solving of Non-equivalence Problems in English, IAIN, 2010
7. Pham Thanh Binh. Stratetgies to Deal With Non-equivalence at Word Level in Translation, Hanoi University, 2010
8. House, J. Universality versus culture specificity in translation 'Alessandra Riccardi' Translation studies:perspectives on an emerging discipline. / J. House –UK, 2002. –c. 92-110
9. https://www.slideshare.net/Eve_55/the-problem-of-non-equivalence

ВЗГЛЯД УЧЕНЫХ НА ПРОБЛЕМЫ НЕЭКВИВАЛЕНТНОСТИ

Перевод становится важнейшим элементом и частью нашей жизни. Сегодняшний мир крайне нуждается в искусстве перевода, потому что сегодня мир так же мал, как и раньше; люди во всем мире пытались улучшить связь и отношения между собой, технологии неожиданно развились и закрыли людей по всему миру, поэтому перевод является наиболее важным для решения коммуникативных проблем и трудностей между людьми во всем мире , следовательно, неэквивалентность является одной из наиболее важных частей перехода от двусмысленности, и она помогает ясно понять оппонента, используя обсуждаемые дебаты и точку зрения ученых, помогая читателям правильно переводить непереводимое или неэквивалентность с исходного языка на целевой. язык.

Ключевые слова: *перевод, англо-русская неэквивалентность, неэквивалентная лексика, альтернатива неэквивалентной лексике, проблемы перевода.*

PERSPECTIVE OF SCIENTISTS ABOUT NON-EQUIVALENCE PROBLEMS

Translation is becoming crucial element and part of our life, today's world extremely needs arts of translation because the world today is as small as before; people around the world have been trying to conduct better connection and relation among each other, technology unexpectedly has developed and closed people around the world, therefore, translation is most important regard-able in order to solve communicative challenges and difficulties among people around the world, hence, non-equivalence is one of the most important part of transition to escape from ambiguity and it helps to understand opponent clearly, using discussed debates and viewpoint of scientists help readers to translate properly untranslatable or non-equivalence from source language in to target language.

Keywords: *translation, English – Russian non-equivalence, non-equivalent vocabulary, alternative of non-equivalent vocabulary, challenges in translating.*

Сведения об авторах:

Похандой Мохаммад Ариф Кадири *- Исламская Республика Афганистан, Министерство высшего образования, Университет Фарьяб, член Литратора Гимонитарные факультета, E-mail: muhammadarefqaderi@gmail.com*

Мохаммад Ибрахим Кани *- Исламская Республика Афганистан, Министерство высшего образования, Университет Фарьяб, член Литратора Гимонитарные факультета, E-mail: Ibrahim.qani@gmail.com*

About the authors:

Pohanduy Mohammad Arif Qadiri *– Islamic Republic of Afghanistan, Ministry of Higher Education, Faryab University, Member of Literature and Humanities Faculty, E-mail: muhammadarefqaderi@gmail.com*

Mohammad Ibrahim Qani – *Islamic Republic of Afghanistan, Ministry of Higher Education, Faryab University, Member of Literature and Humanities Faculty, E-mail: ibrahim.qani@gmail.com*

РОҶЕЪ БА МАФҲУМИ ИНКОР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Амонӣ М.Д.
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.

Яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир, ки тӯли солҳои зиёд диққати забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст – омӯзиши муқоисавии категорияи инкор ба шумор меравад. Дар ҳолате, ки мавзӯи мазкур доманаҳои зиёд дораду баҳсу мунозираҳои давомдорро металабад, таассуфовар аст, ки роҷеь ба ин масъала адабиётҳои ангуштшумор вуҷуд доранд.

Инкор ҷузъи маъноиро дар ҷумла ифода карда, нишон медиҳад, ки оё алоқаи байни калимаҳои таркибии дар ҷумла ба вуҷуд омада дар асл ҷой доранд ё надоранд ва ё ҷумлаи тасдиқии муқобилмаънои он аз ҷониби гӯянда аз ҳақиқат дур қабул карда мешавад. Асосан гуфтори инкорӣ дар ҳолатҳое истифода мешавад, ки ҷумлаи тасдиқии ба он мувофиқаткунанда пештар истифода шуда бошад. Инкоркунӣ – яке аз хусусиятҳои ба ҳамаи тасвири ниҳоии забоншиносии ҷаҳонӣ хоси категорияҳои коннотатсионии аз ҷиҳати семантикӣ тақсимнашудаест, ки онҳоро бо усули ҷузъҳои семантикии соддатар муайян кардан имконнопазир аст. Пеш аз он ки доманаҳои мавзӯъро васеътар кушоем, аввал бояд ба маънии худи калимаи «инкор» расид.

Дар Энсиклопедияи Бузурги Академӣ вожаи «инкор» чунин маънидод карда шудааст:

Инкор – радкунӣ, инкоркунии фикр, ақида, посух, савол ва дигарон.

Инкор – дар мантиқ ҳамчун натиҷаи муҳокимаи нисбии ба даст овардашуда.

Инкор – дар грамматика мавҷудияти предмет, дорои нишонаҳои сифатӣ, ҳаракат ва ё ҳолат, ё ки ифодакунандаи норизогӣ ба гуфтор.

Инкор – дар як қатор қоидаҳои философҳо намуди алоқаи байни ду ҳолати инкшофёфтаистодаи предмет ва ё равиш.

Инкор – дар психология механизми ҳимоякунандаи психика, ки дар раванди иқрор нашудан ба маълумоти маъқулнабуда ё нолозима ба кор бурда мешавад [13].

Антонимҳои инкор дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва забони русӣ: *тасдиқ, исбот – подтверждение – confirmation, verification, substantiation; иқрор, исбот кардан – утверждение – affirmation, assertion; иқрор, эътироф, ба гардан гирифтан – признание – vowal, recognition, acknowledgement* [13].

Муродифоти инкор дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ: *абнегатсия – абнегация – abnegation; негатсия – негация – negation; эътирофнашуда, шинохтанашуда – непризнание – nonrecognition, disavowal, regection, error, irrecognition; қабулнашуда – неприятие – denial, refutation, disproof, rebuttal, contradiction, refutal; радъ, радъкунӣ, радъшуда – отказ – refusal, to deny, denial, repudiation, denunciation, renunciation, non; худинкоркунӣ – самоотрицание – selfnegation* [13].

Инкор метавонад дар навбати худ бо исм, сифат, феъл ва зарф хешигарӣ дошта бошад:

исм – инкор, инкоркунанда, инкоршаванда;

сифат – инкорӣ, манфӣ;

феъл – инкор кардан, радъ кардан, манъ кардан;

зарф – инкоршуда [13].

Воситаҳои асосии ифодаи инкор дар забонҳои муқоисашаванда пеш аз ҳама бо калимаҳои манфӣ, пешояндҳои манфӣ, ҳиссаҳои нутқ бо шаклҳои инкории феъл, шакли манфии фишурдашуда, имову ишора ва интонатсия маҳсуб меёбанд. Инчунин инкор метавонад ба таври ҷудогона, яъне ҳамчун ҷузъи маъноии калима ё ҳамчун ҷумлаи пурра ифода карда шавад, монанди: *не, на*.

Лозим ба ёдоварист, ки инкор ҳамчун воситаи манъ ё манъ кардани тасаввурот, фикр ё ки барои изҳори ихтилофу норизогӣ ба ягон чиз ва инчунин барои радъ кардани фикри шахсе истифода карда мешавад.

Таҳқиқу омӯзиши категорияи инкор таърихи тӯлонӣ дорад. Ҳарчанд таҳқиқи категорияи инкор аз тарафи забоншиносон аз замонҳои хеле пеш шурӯъ шуда бошад ҳам, баҳсу баррасии он то ба имрӯз идома дорад.

Инкор – яке аз мафҳумҳои асосӣ дар соҳаҳои мухталифи илм маҳсуб меёбад. Амсоли лингвистика, фалсафа, мантиқи расмӣ ва математикӣ. Ҳар яке аз ин илмҳои мустақил падидаҳои категорияи инкорро аз рӯи хусусиятҳои он илм муайян мекунанд. Ҳамин тавр, масъалаи инкор масъалаи мураккаби бисёрҷабҳа буда, таҳқиқоти бештарро дар ин замина тақозо мекунад.

Таҳқиқоти категорияи инкор дар забони англисӣ ва тоҷикӣ масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад, зеро фаҳмиши дақиқи сохторҳо ва истифодаи дурусти шаклҳои инкоркунӣ барои муошират

самарабахш муҳим аст. Категорияи инкор барои омӯзандагони забони англисӣ яке аз мушкилиҳои мураккабтарин ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, омӯхтани шаклҳои инкоркунӣ дар матн ва ифода карда тавонистани ҷумлаи инкорӣ, бо дарназардошти на танҳо мазмуни грамматикӣ ва лексикии забон, балки аз рӯи омили прагматикӣ низ муҳим аст.

Масъалаи омӯзиши категорияи инкор аз тарафи Бондаренко В.Н., Бродский И.Н., А.И. Смирнитский, Е.И. Шенделс, Л.А. Новиков, В. Хаверс, А.А. Потебня ва дигарон омӯхта шудааст. Аз олимони тоҷик К. Усмонов ба таҳқиқи категорияи инкор машғул шудаанд. Вале он ҳамчун мафҳум дар дастурҳои таълимӣ оварда шуда, ба таври кофӣ шарҳи худро наёфтааст. Бисёр забоншиносон, аз ҷумла: О. Есперсен, А.А. Потебня, А. Вежбитская, ба таҳқиқоти инкор машғул шуда, категорияи инкорро аз ҷонибҳои гуногун омӯхтаанд ва консепсияҳои худро таҳия кардаанд. Дар мавриди таҳқиқоти категорияи инкор фикру ақидаҳои гуногун вуҷуд дорад, вале мо муҳимтарини онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

Ба қавли Р.И. Ибанес, инкор шояд ҳамчун категорияи синтаксисӣ муайян карда шавад. Вай чунин ҳисоб мекунад, ки инкоркунӣ на ҳамеша танҳо дар шакли инкорӣ амал мекунад; он метавонад бо усулҳои дигари забон низ ифода карда шавад. Бинобар ин, инкоркунӣ худ як категорияи алоҳидаи семантикӣ буда, дар худ воситаҳои гуногуни морфологӣ ва синтактикиро ифода мекунад. Ба фикри ӯ тасдиқ ва инкоркунӣ ду сутуни дорои як андоза мебошад. Инкоркунӣ соф категорияи забоншиносӣ бошад, ҳам қоидаи имконпазири «тасдиқ ва инкор» вуҷуд надорад: ҳам ҷумлаи тасдиқӣ ва ҳам ҷумлаи инкорӣ ҳамон як маънии мақсадро ифода мекунад [6, 89]:

Miss Caroline was no more than twenty-one. She looked and smelled like a peppermint drop [10, 18].

Синни хонум Каролина аз бисту як зиёд набуд.Ӯ мисли ҳулбӯйи хушбуй ба назар мерасид.

He is not sleeping at the moment. He is awake [11, с.141].

Вай ҳамон вақт хоб набуд. Вай бедор буд.

Тавре ки дар боло гуфта шуд, ҷумлаи инкор тақрибан ҳамеша бо ҷумлаи тасдиқӣ якҷоя меояд. Агар ҷумлаи аввал инкор кунад, ҷумлаи дуюм онро тасдиқ мекунад, ки дар асл воқеа чӣ гуна аст.

Ба андешаи Э. Шмидт бошад, инкор – ин раванди иртиботии (коммуникативии) аз тарафи иҷрокунандаи амал аниқ ва равшан баёнкардашаванда мебошад. Ӯ тасдиқ менамояд, ки инкор категорияи грамматикӣ набуда, раванди мураккаби коммуникативие мебошад, ки бо ёрии он гӯянда аниқ ва ё нодуруст будани предмет ва амалро тасдиқ ва ё инкор мекунад [5, с.65]. Барои ҳамин ҳам категорияи инкор ҳамчун падидаи дохилизабонӣ омӯхта мешавад: онҳо ҳақиқатан амали коммуникативӣ ҳастанд;аниқ ва ё нодурустии фикри гӯяндаро тасдиқ ва ё инкор мекунанд. Яъне гӯянда зуд фикри худро баён мекунад. Аз ин бар меояд, ки категорияи инкор,категорияи соф забоншиносист, зеро ки он алоқаи байни тафаккур ва суханронии гӯяндаро нишон медиҳад:

«No!» he gasped. « Not both of them» [9, с.55].

Кори нохуб кардед, духтархонум Ҷейн. - Не хуб кардам, Бесси. Хонум Рид он вақт дӯсти ман не, балки азалан душман буд [8, с.38].

«That was wrong, Miss Jane.»

«No» ,It was quite right, Bessie. Your Missis has not been my friend: she has been my foe.»

«*O Miss Jane! don't say so!»* [12, с.26]

Як қатор забоншиносон категорияи хусусии категорияи инокорро таҳқиқ кардаанд, ки бо ҷаҳони ҳақиқӣ алоқамандӣ доранд. Ин нуқтаи назар дар табиати грамматикии категорияи инкор якумин маротиба аз тарафи Е.И. Шенделсом гуфта шудааст. Ба ақидаи вай инкоркунӣ ва тасдиқ ба амалу ҳаракат ва ҳодисаҳо алоқамандӣ дорад. Ба ақидаи ин олим инкор ҳамчун категорияи забоншиносӣ дар худ ба воситаи сохторҳои забон алоқаи инкории байни тафаккурро инъикос мекунад [5, 89]. Ин ақидаро дуруст шуморидан имконнопазир аст, зеро аз нуқтаи назари грамматика ҳангоми ифодаи инкор, мо бо тафаккур – объекти омӯзиши мантиқ сару кор надорем, балки бо аъзоҳои ҷумла ва мавқеи он сару кор дорем. Яъне ҳар илм инкорро аз рӯи хусусиятҳои илмии худ таҳқиқ мекунад. Дар худи ҳамон тафсир мантиқан ба хатогӣ роҳ дода шудааст, вақте ки чизи номаълум тавассути номаълум муайян карда мешавад, ки айнан: инкор ифодакунандаи негатив (манфӣ), яъне ифодаи инкории байни тафаккурҳост, ки инро дар мантиқ икори инкор меноманд:

Магар шумо ба ҳузури хонум барои хайру хуш намедароед? – Не, Бесси, намеарзад, ки на ӯ ва на фарзандонашро аз тановули наҳорӣ ташвиш бидиҳам [8, с.26].

*«Will you go in and bid Missis good-bye?» «No, Bessie: she came to my crib last night when you were gone down to supper, and said I need not disturb her in the morning, or my cousins eith*er [12, с.26].

Як қатор олимон инкорро ҳамчун падидаи мантиқӣ ва дигарашон ҳамчун элементи маънодори забоншиносӣ муайян кардаанд. Масалан, ба ақидаи Н.Г. Озерова категорияи грамматикии инкор, инкори мантиқиро ифода мекунад, ки дар навбати худ, алоқаи байни пайдоиши воқеияти ҳақиқиро ифода мекунад. Агар гӯянда инкор кунад, баъди инкор ӯ дурустии фикрашро тасдиқ мекунад. Аввал набудани чизеро ё ки ҳақиқӣ набудани воқеиятро инкор кунад, баъдан онро тасдиқ мекунад, ки аслан чӣ хел аст. Маънии дарачавии (категориявии) инкор дар ин консепсия дар ифодаи ягонаи объективӣ

қатъ намегардад. Дар ҳақиқат категорияи инкор, мавҷудияти на танҳо ягона алоқаро, балки худи ашё ва хусусиятҳои онҳоро ифода мекунад. Ҳақиқатан ба ақидаи муаллиф наздиктар, ки дар зери инкоркунӣ ифодаи худи мавҷудиятро, новобаста аз ҳақиқати объективӣ нишон дода шудааст, инкор ё тасдиқ мекунад, фаҳмида мешавад [4, 56]:

Шаби зуд сипарӣ гашт; ман то андозае шалпар будам, ки хобе ҳам надидаам.

The night passed rapidly. I was too tired even to dream [12, с.30].

Дар равоншиносӣ инкор ҳамчун реаксияи муҳофизатии психика мебошад, ки маълумотҳои ба ӯ зид ва ё нолозимаро радъ ё инкор мекунад. Инкор дар психология –реаксияи тавлидшавии ҳиссиётҳои гуногуни манфии психикаи шахсият ба ҳисоб меравад, зеро агар фикри шуморо ягон шахс рад кунад, дар майнаи сари шумо ҳиссиётҳои гуногун тавлид мешавад. Фикр ё сухани шумо аниқ ва дақиқ бошад, ҳиссиёти манфии шумо авҷ мегирад:

Ин китоби шумо нест! – Не ин китоби ман аст.

«No» Shock stopped at Sensor's voice. Definitely no! Not a chance! [9, с.56]

Дар ҷумлаи мазкур инкори инкор амал кардааст. Шахси якум инкор карда бошад, шахси дуюм гуфтаи ӯро инкор карда, тасдиқ карда истодааст, ки ин китоби ӯ аст. Дар психология инкори аз ҳама зараровар, инкоре мебошад, ки дар шуури мо зуҳур меёбад. Чӣ хел? Шумо дар ҳақиқат медонед,ки шумо ба муваффақият ноил намешавед ва ё аз ӯҳдаи ҳамон кор намебароед, лекин шумо таслим нашуда онро инкор мекунед. Дигараш ин ки шумо бемор ҳастед, беморе, ки рӯз ба рӯз бемориатон авҷ гирифтан мегирад, вале шумо онро инкор карда мегуед, ки ман бемор нестам. Вале ин инкор натиҷаи хуб ба бор намеорад, зеро беморӣ бо радъкунии шумо сиҳат ё бартараф намешавад.

Б. Делбрюк инкорро чунин ифода кардааст, ки «чӣ тавр ҳиссиёти зиддияти байни чизи мавҷуднабуда (интизоридошта) ва ҳақиқиро фаҳмидан мумкин аст». Маънии инкорро вай дар он нишон медиҳад, ки инкор барои ифодаи ҳиссиёти ноумедӣ, зиддияти (инкори) мавҷудият ва чизи интизоридошта истифода бурда мешавад. Ӯ чунин қайд кардааст, ки инкор дар соҳаи психология ҳиссиёти радкуниро ифода мекунад [5, с.87].

Дар натиҷаи таҳқиқоти муқоисавии консепсияҳои забоншиносон муайян гашт, ки О. Есперсен низ ба ақидаи Б. Делбрюк розӣ шуда, чунин мешуморад, ки инкоркунӣ эҳсоси нафратро ифода мекунад. Вай ҳиссачаи инкории қадимаи «no» ро ҳамчун чизи оддии нидоии нафрат кор карда баромадааст. Ба ақидаи вай ҷумлаҳои инкорӣ барои ифодаи зиддият ва муқобилият истифода бурда мешавад [7, с.56]. Дар ин ҳолат, инкор на чун инкори воқеият, балки барои зоҳир кардани психикаи инсоният чун ифодаи ҳамон ва ё реаксияи нав, ҳиссиёти эмотсионалии зиддиятро ифода мекунад.

Вале ба ақидаи забоншиносони дар боло овардашуда, забоншинос Е.В. Василева зид баромада мегӯяд, ки инкор на ҳамеша озурдагӣ, нафрат ва пушаймониро ифода мекунад. Яъне инкор на ҳамавақт барои ифодаи ҳиссиётҳои эмотсионалӣ истифода бурда мешавад [3, с.45]:

Our mother died when I was two, so I never felt her absence. She was a Graham from Montgomeny; Atticus met her when he was first elected to the state legislature [10, 6].

«Well, I did think of one think – rather odd – of a girl at Cambridge that I might have – you know; I was glad I hadn't got her on my mind. Anyhow, old chap, I owe it to you that I'm here; I should have been in the big dark by now [11, с.223].

Андешаҳоям хира-хира ва канда- канда буданд; ман ҳеҷ сарфаҳм намерафтам, ки инак дар куҷоям [8, с.47].

Тавре ки аз ҷумлаҳои мазкур маълум аст, дар онҳо ҳиссиёти ноумедӣ ва зиддият ифода нашудааст. Ин ҳамчунин аз гӯянда вобастагӣ дорад. Барои ҳамин дарк кардан душвор нест, ки инкор на ҳамеша барои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷони инсон хидмат мекунад.

Агар дар боло категорияи инкорро аз нигоҳи равоншиносӣ дида баромада бошем, акнун инкорро аз ҷиҳати мантиқ маънидод мекунем. Маънии мантиқӣ ва забонии категорияи инкор шояд, ки бо ҳамдигар мувофиқ наояд, фарқ дар байни қолабҳои онҳо вуҷуд дорад, зеро қолаби забонии категорияи инкор на ҳамеша инкори мантиқиро ифода мекунад. Ба таври мисол, калимаи *priceless* маънии мусбӣ, айнан value ва worthy –ро ифода мекунад. Вале дар мантиқ баръакс қолаби мусбии забонӣ, қолаби манфиро ифода мекунад: *single = unmarried, blind = eyeless.* Чунин қолаб яке аз фарқиятҳои байни инкори мантиқӣ ва инкори забонӣ низ ба ҳисоб меравад.

Дар мавриди категорияи инкор нависандаи барҷаста В.Н. Бондаренко дар китоби худ «Отрицание как логико-грамматическая категория» фикрҳои худро баён карда, онҳоро бо мисолҳо исбот кардааст. Ӯ мегӯяд, ки дар мантиқ инкорро ҳамчун инкори ҳастӣ ва нестӣ муҳокима мекунанд [1, с.10]. Дар бораи категорияи нестӣ файласуфони қадим чунин ақида доштанд, ки чизи вуҷуднадошта, чизе аст, ки ҳис карда намешавад, дида намешавад, қабида намешавад ва ғайра. Категорияи нестӣ дар даврaҳои гуногун ва дар мактабҳои фалсафии гуногун қоидаву сохторҳои мухталиф доштааст. Инчунин ӯ қайд мекунад, ки дар философияи Ҳинди Қадим ин мафҳумро дар баҳси ҳалли муаммои фалсафии гнесеология ва мантиқ муҳокима кардаанд [1, с.22].

Файласуфони мактаби вайшешикҳои Ҳинди Қадим ҳамаи ашёро ба ду гурӯҳ тақсим кардаанд: ҳастӣ (охва) ва нестӣ (абхава). Дар гурӯҳи ҳастӣ ҳама чиз дар ҳолати мусбӣ вуҷуд дорад, яъне ашёи ҷаҳони воқеӣ ва дар гурӯҳи нестӣ бошад – ҳама чиз манфӣ (инкор), яъне чизҳои вуҷуднадошта. Воқеъ будани нестӣ бешубҳа аст. Ба осмон нигоҳ карда, боварӣ ҳосил мекунед, ки офтоб, моҳ ва ситораҳо вуҷуд доранд. Ба категорияи инкории воқеият асос карда, вайшешикҳо нестиро дарк кардаанд. Ҳамин тавр, вайшешикҳо онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карданд: 1) саисарга – абхава, ифодакунандаи мавҷудияти чизе, ки дар дигар ҳолат вуҷуд дорад; (қолаби мууҳокима «S вуҷуд надорад чун P»); 2) апйопия – абхава, як ашё ифодакунандаи ашёи дигар ҳисобида намешавад, яъне фарқияти як ашё аз ашёи дигар; (қолаби муҳокима «S надорад вуҷуд чун P»). Аз рӯи, нуқтаи назари вайшешикҳо қолаби якум ҳамчун қолаби ҳастӣ дарк карда мешуд. Агар намуди якуми нестӣ мавҷудияти алоқаи байни ду чизро нишон диҳад, дуюмин бошад фарқияти як чизро аз дигар шартӣ ҳисоб мекунад. Вақте ки як чиз аз дигараш фарқ кунад, онҳо ба ҳамдигар мутақобил ҳастанд, зеро он вуҷуд дошта наметавонанд. Масалан: миз аз курсӣ фарқ мекунад. Ин аз он далолат мекунад, ки миз чун курсӣ вуҷуд дошта наметавонад, миз – ин курсӣ нест. Ин ба қолаби «миз чун курсӣ вуҷуд дошта наметавонад», мувофиқ меояд [1, с.7].

И.Н. Бродский низ дар китоби худ «Отрицательные высказиваний» дар бораи ҳастӣ ва нестӣ фикру ақидаҳои худро баён кардааст. Чунончӣ ӯ мегӯяд, ки ҳастӣ объекти фикри инкорӣ мебошад. Ҳастӣ ҳама вақт дақиқ, он дар ҳақиқат вуҷуд дорад. Ҳастиро ба воситаи ҳискунӣ дарк мекунанд. Ҳангоми таҳқиқоти ҳастӣ файласуфи аврупоӣ Рейнах ҷиҳатҳои обеъкти вуҷуддошта, яъне ҷиҳатҳои позитив (мусбат) ва негатив (манфӣ)-ро қайд кардааст [2, 9].

Мавҷудияти ҷиҳатҳои мусбат ва манфӣ ба таври объективӣ бо якдигар алоқа доранд, зеро агар мавҷудияти ҷиҳати мусбӣ вуҷуд надошта бошад, мавҷудияти ҷиҳати манфӣ низ ба назар намерасад, дар ин ҳолат худи ашё вуҷуд дошта наметавонад [2, 11].

Тарафдори консепсияи мавҷудияти воқеии асосии далелҳои инкорӣ Б. Рассел буд. Ӯ қайд кардааст, ки дар табиати забонҳо меъёрҳои мураккабе вуҷуд доранд, ки кадом гуфторҳоро дар навбати худ мусбӣ ва кадомеро манфӣ (инкорӣ) шуморидан мумкин аст. Мавҷудияти ҳиссача, ҷонишин, зарф ва дигар сохторҳои инкорӣ посух ба ин савол шуда наметавонанд. Меъёри атомии (чуқурӣ) инкоркунӣ дар маънии худи калима аст. Ба ақидаи Рассел дар мисоли «Суқрот вафот кард» – ду маънӣ вуҷуд дорад: мусбӣ – «Суқрот зинда буд»; манфӣ(инкор): «Суқрот вафот кард». Яъне ӯ ба хулосае меояд, ки ҳар чизе, ки вуҷуд дорад, он ҳам ҷиҳати мусбӣ ва ҳам ҷиҳати манфӣ дорад [2, с.12].

Дар асри 7 Дхармакиртӣ ва ҳамақидаи ӯ Дхармоттара мегӯянд, ки агар тасдиқ ҳастӣ бошад, инкор нестӣ аст. Шуури инкорӣ аз шуури ҳастӣ фарқ мекунад, масалан шубҳа, гумон ва савол – дар он фикру ақида низ ҳамчун чизи мавҷуднабуда қабул мешавад. Нестӣ танҳо бо алоқа бо ҳастӣ дарк карда мешавад. Аз чизи мавҷуда ҷиҳатҳои инкории онро ҷуста пайдо кардан мумкин аст [2, с.17].

Консепсияи инкор дар асри 19 дар байни файласуфон ва мантиқшиносон васеъ паҳн шуда буд. Ба қатори онҳо Гегел, А. Тренделенбург ва дигарон дохил мешаванд. Тарафдорони гуфторҳои инкорӣ файласуфони англис Ф. Бредлӣ ва Б. Бозанкет мебошанд. Бредлӣ ду намуди инкорро вобаста ба ҷиҳатҳои мусбиаш фарқ кардааст: инкори контродикторӣ ва контрарӣ. Ҳар ду намуди инкор қолабҳои «А нест дар В»-ро доранд. Намуди якуми инкор субъективӣ аст, дар бораи мавҷудият ягон чизро тасдиқ намекунад. Намуди дуюм гугогунӣ, зиддият ва бетарафиро ифода карда метавонад. Вобаста ба ин боз чанд файласуф ва мантиқшиносон фикру ақидаҳои худро баён кардаанд, ки дар илм барои дарки инкор ва қолибҳои он ҳамчун далел хидмат мекунанд.

Ҳамин тавр, категорияи инкор яке мавзӯъҳои доманадор на дар забоншиносӣ, балки дар фалсафа, мантиқ, математика, психология ва дигар фанҳо ба ҳисоб меравад. Категорияи инкор дар ҳар соҳаи илм бо қонуну хусусиятҳои фарққунандаи худ маълум аст. Яке дар ҷумла бо воситаи инкор фикри гӯяндаро инкор кунад, дигаре ҳастӣ ва ё нестиро ифода мекунад. Аз ҳамин ҷониб мавзӯи инкор хело мавзӯи баҳсталаб буда, рӯз то рӯз диққати олимону забоншиносонро ба худ ҷалб мекунад. Мо низ кӯшиш ба харҷ додем дар мақолаи хеш то андаке бошад ба мавзӯи инкор ҳаматарафа равшанӣ андозем.

АДАБИЁТ

1. Бондаренко, В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В.Н. Бондаренко, - М.: Наука, 1983.-211 с.
2. Бродский, И.Н. Отрицательные высказывания / И.Н. Бродский. - Л., 1973. - 103 с.
3. Васильева, С.А. К вопросу о природе отрицания / С.А. Васильева. — Л., 1958.
4. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Киев: Неуков думка, 1978. 117 с.
5. Шендельс, Е.И. Отрицание как лингвистическое понятие / Е.И. Шендельс // Ученый записки 1-го МГПИИЯ. т. XIX. М., 1959.
6. Ibanez, R. Negation im Spanischen / R. Ibanez. Munchen, 1972.
7. Jespersen, O. The Philosophy of Grammar / O. Jespersen. — London: G. Allen & Unwin. 1924.
8. Шарлотта Бронте, Ҷейн Ейр. Роман. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
9. Haily, A, Castie, G, «English reader for students», Москва: Просвешение, 1981. – 301с.
10. Harper Lee. To Kill a Mockingbird. 2003. – 320 с.

11. Hutt David (EN), White Stocking. – M.: Gardners Books, 2001. – 320 с.
12. Sharlotta Bronte. Jane Eyre Public Domein - Москва «Искра революции», 1952. – 447р.
13. www.Wikipedia.net.

КАТЕГОРИЯ ОТРИЦАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В ходе данной статьи мы выяснили, что отрицание - это выражение при помощи различных языковых средств - отсутствия, противоположности. Кроме того, категория отрицания может быть логической, лексической и грамматической категорией. Логическое отрицание, то есть его формальное содержание есть языковая универсалия, поскольку оно находит выражение в системе всех известных языков мира. Однако формальной логике известны только противоположные полюсы суждений: утвердительные и отрицательные. В естественном же языке между двумя этими противоположными полюсами находится целая шкала промежуточных семантических значений, приближающихся то к утверждению, то к отрицанию. Отрицание логическое, в отличие от утверждения, которое характеризуется нулевым показателем в языке, получает свое выражение с помощью лексических, синтаксических и грамматических средств языка. Кроме того, отрицание может быть выражено эксплицитно (на лексическом уровне - при помощи отрицательных аффиксов, частиц и грамматическими средствами) и имплицитно (словами с отрицательной семантикой и различными синтаксическими конструкциями).

Многие лингвисты, такие как: О. Есперсен, А.А. Потебня, А. Вержбицкая, занимались проблемой отрицания, рассматривали отрицание с различных сторон и выдвигали свои концепции. По мнению ряда ученых, психологическая и прагматическая концепции отрицания представляются недостаточными для понимания сущности категории отрицания, поскольку не признается детерминированность отрицания объективной действительностью. Следует заметить, что логическое значение отрицания и языковое выражение отрицания могут не совпадать. Так, отрицательные языковые формы не всегда выражают логическое отрицание, то есть положительные языковые формы могут выражать логическое отрицание – отрицательные понятия и наоборот.

Кроме лексико-грамматического и логического значения категории отрицания также учитывается прагматический аспект. Отрицание в английском языке в составе аналитической формы глагола непосредственно связано с понятием предикативности и модальности, что отражает отношение говорящего к действительности, поэтому с этой точки зрения содержание не может быть понято и объяснено без учета контекста.

Ключевые слова: *грамматика английского языка, категория отрицания, отрицательное предложение, подтверждение, утверждение, признание, абнегация, негация, отказ, самоотрицание, положительный, отрицательный, реакция, эмоциональный, концепция, событие, коммуникативный, противоположный, семантика, логика, интонация, прагматика, философия.*

CATEGORY OF NEGATION IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In the course of this article, we found out that negation is an expression using various linguistic means of absence, of the opposite. In addition, the category of negation can be a logical, lexical, and grammatical category. Logical negation, that is, its formal content, is a linguistic universal, since it finds expression in the system of all known languages of the world. However, formal logic knows only the opposite poles of judgments: affirmative and negative. In natural language, however, there is a whole scale of intermediate semantic meanings between these two opposite poles, sometimes approaching an affirmation, sometimes a negation. Logical negation, in contrast to the statement, which is characterized by a zero index in the language, gets its expression using the lexical, syntactic and grammatical means of the language. In addition, negation can be expressed explicitly (at the lexical level - with the help of negative affixes, particles, and grammatical means) and implicitly (with words with negative semantics and various syntactic constructions).

Many linguists, such as O. Jespersen, A.A. Potebnya, A. Vezhbitskaya, dealt with the problem of negation, considered negation from different sides and put forward their own concepts. According to a number of scientists, the psychological and pragmatic concepts of negation seem insufficient for understanding the essence of the category of negation, since the determinism of negation is not recognized as an objective reality. Note that the logical meaning of the negation and the language expression of the negation may not match. Thus, negative language forms do not always express logical negation, that is, positive language forms can express logical negation – negative concepts or conversely.

In addition to the lexical-grammatical and logical meaning of the category of negation, the pragmatic aspect is also taken into account. Negation in English as part of the analytical form of the verb is directly related to the concept of predicatively and modality, which reflects the speaker's attitude to reality, so from this point of view, the content cannot be understood and explained without taking into account the context.

Key words: *English grammar, category of negation, negative sentence, confirmation, affirmation, recognition, acknowledgement, abnegation, negation, refusal, to deny, selfnegation, positive, negative, reaction, emotional, conception, event, communicative, opponent, semantics, logic, intonation, pragmatically, philosophy.*

Сведени об авторе:

Амони Мехрубон Давронзаде *- ассистент кафедры языкознания и сравнительной типологии факультета английского языка, Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: (+992) 935250523.*

About the author:

Amoni Mehrubon Davronzoda *- an assistant at the Department of Linguistics and Comparative Typology of English faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 935250523.*

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

Нематова С.М.

Национальный академии наук Руспублики Таджикистан

Модальные слова в русском языке могут выражаться и в виде фразеологических словосочетаний, идиом. Модальные фразеологизмы относятся к одним из важнейших средств оформления категории модальности в русском языке.

Виноградов В.В. в своей работе «О категории модальности и модальных словах в русском языкек» отмечает: «Всё шире и шире в категорию модальности вовлекаются целые фразеологические сочетания, фразеологические единства и фразеологические сращения. Эти фразеологические выражения являются лексикализованными словосочетаниями, компоненты которых после сращения отходят от своих основных лексических значений и приобретают в целом новые модальные оттенки. Состав таких фразеологических единиц очень разнообразен, соотносится со всеми частями речи, как самостоятельными, так и служебными словами: *кстати сказать, собственно говоря, может быть, должно быть* и т.д.» [Виноградов, 1975:576].

Модальные фразеологизмы по своей структуре схожи со структурой лексического значения модальных слов - вводных единиц и междометий. Они могут выражать эмоциональное отношение говорящего к высказыванию (огорчение, удивление, радость, восхищение, печаль, досаду, негодование и пр.). Например, модальный фразеологизм «к счастью» выражает субъективно-модальное значение радости, облегчения. Это положительное отношение говорящего.

- Но, *к счастью,* никто его не заметил. (*И.С. Тургенев, Записки охотника, 1852)*

- И оказалось, что он, *к счастью*, ещё не ушёл. *(М.А. Булгаков, Мастер и Маргарита)*

Модальный фразеологизм *чёрт возьми* выражает недовольство, возмущение. Это отрицательное отношение говорящего к своему высказыванию.

- Так зачем же ты, *черт возьми,* с советом лезешь, ежели забыл? («Дачники»).

- Кому мы, *чёрт их возьми,* помогли выиграть войну своими боками! *(А.Н. Толстой, «Хождение по мукам»).*

По семантике модальные фразеологизмы, выражающие эмоциональные отношения говорящего, можно разделить на две группы:

- модальные фразеологизмы, выражающие положительное отношение говорящего к высказыванию (радость; восхищение; удовольствие; восторг; удовлетворение; гордость; успокоение; торжество; облегчение и пр.)

- модальные фразеологизмы, выражающие отрицательное отношение говорящего к высказыванию (сожаление; досаду; огорчение; возмущение; гнев; упрек; укоризну; негодование; пренебрежение; злобу; раздражение; недоумение и т.д.).

К первой группе относятся следующие фразеологизмы: к радости; Боже мой (с учетом многозначности); слава Богу; к счастью; на счастье; к (моему, нашему…) удовольствию; вот это да!; вот то-то же!; знай наших!; ишь ведь!; ну и ну!; подумать только! (с учетом контекста); Бог в помощь!; Бог милостив; жить можно; лиха беда начало; слава тебе, Господи; милое дело и др.

Ко второй группе относятся следующие фразеологизмы: к (великой, моей) досаде; к несчастью; к сожалению; будь (ты, он, она) неладен (ны); вот ведь досада; к (великому, моему) ужасу; как на беду; ко всеобщему неодобрению; не твоего ума дело; разрази тебя гром; только этого не хватало; фу ты!; вот еще; еще чего!; к черту!; черт бы (его, её, их) побрал; черт возьми, черт с (ним, ней, вами); эх ты!; тьфу ты пропасть!; так тебе (им, ему) и надо; ну его к черту; как на грех и др.

Фразеологическая единица с компонентом *Бог* несет в себе не только положительную окраску предложения, но и отрицательную. Например, фразеологизмы *Слава Богу, Боже мой*! имеют несколько модальных значений:

- А как мне надо было вас видеть... *Боже мой,* как у меня теперь сердце бьётся... – выражение радости и облегчения. (Ф.М. Достоевский, Униженные и оскорблённые, 1861).

- *Боже мой,* какая мука! – выражение боли и отчаяния. (Ю.К. Олеша, Ни дня без строчки).

Фразеологизмы, выражающие субъективно-модальные отношения, также могут иметь следующие значения: уверенность, неуверенность, предположение, сомнение, согласие и т.д.

К ним относятся следующие фразеологизмы: без (вне) (всякого) сомнения; Бог даст; Бог весть; Бог (его, ее, их) знает; бьюсь об заклад; вряд ли; в (на) самом деле; должно быть; ей Богу; ещё бы!; ещё как!; как видно; казалось бы; кто знает; клянусь честью; (а) как же (иначе); конечное дело; может быть; надо быть; накажи меня Бог; надо (так) думать; надо полагать; не правда ли; по существу; (судя) по всему; стало быть; хоть убейте; честное слово; ясное дело.

Например:

- Это, *без всякого сомнения*, самая лучшая школа. (М.Е. Салтыков-Щедрин, Наша общественная жизнь, 1864) – значение уверенности.

- *А как же иначе*, наши-то в степи ночуют, несладко им…» («Степь») – значение согласия.

- *Черта с два!* - протестовал Михаил Аверьяныч. - Это изумительный город!» («Палата №6») – значение несогласия.

Необходимо отметить, что свойство модальных фразеологизмов выражать разнообразный круг модальных оценок и отношений определяется тем, что в реализации их содержательной структуры исключительно важную роль играют интонационное оформление, языковой контекст, ситуация речи.

Модальные фразеологизмы самый большой класс, выступающий как средство выражения субъективно-модальных значений в русском языке. Можно приводить бесконечно примеров с различными оттенками модальныз значений. Это отдельная большая исследуемая проблема. Мы в своей работе попытались частично исследовать данную тему, раскрыв основные значения модальных фразеологизмов.

В таджикском языке фразеологические единицы также могут выражать субъективно-модальные значения. Фразеологические единицы, которые употребляются в речи как тождественные отдельным словам, являются для таджикского языка традиционными. Они имеют глубоко исторический характер. Эти устойчивые словосочетания очень широко используются в современном таджикском литературном языке.

Например: идиоматическое выражение *аз ду сар,* которое после сращения перешло в неделимую фразеологическую единицу, имеет несколько синонимичных значений: *безусловно, конечно, обязательно, разумеется, непременно, неизбежно* и т.д.

К модальным фразеологическим единицам таджикского языка можно отнести: *ба таври ин* (наверняка, определенно), *аз афти кор* (по-видимому, вероятно), *дар омади гап* (кстати), *бе чуну чаро* (несомненно), *ин тавр бошад* (раз так), *рости гап* (по правде говоря), *бо вучуди ин (он)* (несмотря на это), *хуш ки бошад* (таким образом), *эҳтимол дорад* (возможно, вряд ли, навряд ли, может быть), *хулласи калом (*следовательно), *кисса кутох* (короче говоря) и т.д.

По структуре эту категорию модальных фразеологических единиц можно разделить на две основные группы: а) фразеологические единицы изафетной конструкции; б) фразеологические единицы конструкции примыкания, глагольные и предложные сочетания [Фарханги забони точики, 1969:8-17].

«Модально-фразеологические единицы с изафетной формой в таджикском языке представлены следующей конструкцией: определяемое слово с постпозитивным определением. Имена, существительные и прилагательные соединенные изафетом, представляют собой в предложении синтагму, объединенную единством выхода и отделенную от других слов паузой. Определительное изафетное сочетание фактически получает в предложении такое же синтаксическое оформление, как отдельное слово, поскольку все служебные элементы выносятся за его пределы и относятся к нему в целом, как к единице неделимой» [Смирнова, 1959:85]. Следовательно, эти изафетные словосочетания, превратившись в неделимую фразеологическую единицу, приобретают модальную функцию: *аз афти кор* (по-видимому, вероятно*), ба назари ман* (на мой взгляд), *рости гап* (правда, на самом деле) и др.

Например:

- *Аз афти кор* одамон дар майдон бесабаб чамъ наомадаанд (П.Толис, Хикояхо, с. 59). - По всей видимости, люди собрались на площади не просто так.

- Мачлис, *ба ақидаи ман*, тезу тунд гузашт (Мухаммадиев, с.17). - Собрание, на мой взгляд, прошло бурно и напряженно.

В этих предложениях автор речи выражает уверенность высказывания.

Модально-фразеологические единицы конструкции примыкание, глагольные и предложные сочетания – это соединение двух или более знаменательных слов конструкцией примыкания или порядком слов, вместе с относящимися к ним служебными словами или без них, которые выражают единое понятие. Неделимые компоненты этой конструкции являются неотъемлемой частью этих идиоматических единиц. К ним можно отнести такие фразеологические единицы, как *кисса кутох* (короче говоря), *хуш ки бошад* (таким образом), *эхтимол дорад* (возможно, вряд ли, навряд ли, может быть), *аз ду сар, бе шубҳа, бе гумон, бе шак, бе шакку шубха* (обязательно, несомненно, бесспорно), ба *ҳамин тарик* (таким образом), *бе чуну чаро* (безоговорочно, без разговоров, без возражений*), ин хел (тавр) бошад* (если так), и т.д., которые выражают в предложении различные субъективно-модальные значения.

Например:

- *Бешубха,* писарак аз хонандагони пешқадами мактаб хисоб меёбад (П.Толис. Хикояхо, с. 11). - *Безусловно,* мальчик является преуспевающим учеником.

- *Бе чуну чаро* мо ба ин масъала равшани меандозем (П.Толис. Хикояхо, с. 44). - *Без всяких сомнений* мы внесем ясность в данный вопрос.

В этих преложениях также выражены субъективно-модальные значения утверждения. Автор речи уверен в своих высказываниях.

Модальные слова *хӯш, хӯш ки бошад* (*так, итак, если так*), *ана, ана халос* (ну и ну, вот тебе на), *ана чи тавр* (вот как), *ана аз ҳамин сабаб* (вот по этой причине), *ана гапу мана гап* (вот тебе и раз) и т.д. встречаются в составе фразеологических словосочетаний, где являются неотъемлемой частью этих единиц. Они выражают субъективно-модальные значения согласия, удивления, негодования.

Например:

- *Хӯш ки бошад*, шумо мазмуни китоби хондаатонро нақл кунед (Мухаммадиев, с.65). - *Итак,* расскажите нам содержание прочитанной вами книги.

- *Ана халос*, ман гуфтам-ку аз ин одам кори хуб намебарояд. - *Вот тебе на*, я же говорил, что от этого человека нечего хорошего ждать.

-*Ана чи тавр* одамон метавонанд якдигарро фиреб диханд! - *Вот как* люди могут обманивать друг друга!

Фразеологические единицы, как эквиваленты слов, носят часто синонимический характер по отношению к другим модальным единицам. Они раскрывают национальную специфику языка, его самобытность. Они отражают богатый исторический опыт народа, его культуру и быт.

Частицы как средство выражения субъективной модальности

Модальные частицы играют ведущую роль в определении субъективной модальности в русском и таджикском языках. Являясь служебными словами, они в основном, используются в устной речи и выражают различные оттенки значений: уверенность, неуверенность, предположение, вероятность или иллюзорное представление о предмете речи со стороны автора. К ним относятся: *да, именно, точно, как раз, ровно, чуть не* (выражающие уверенность высказывания*); как бы, как будто, словно бы, если бы, поди, типа, никак* и т.п. (выражающие неуверенность высказывания).

Изучив учебную и научную литературу по данной теме, мы убедились, что, как в русском, так и в таджикском языкознании, единого мнения о составе модальных частиц, количества их разрядов не существует. Это объясняется широким диапазоном значений модальных частиц.

В работе «Основы русской грамматики» И.П. Распопов и А.М. Ломов подразделяют частицы на два основных разряда. Это «частицы с рациональной семантикой (т.е. выражающие разного рода смысловые оттенки) и частицы с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой (т.е. выражающие оценку говорящего своему высказыванию, чувства и настроения говорящего)» [Распопов, Ломов, 1984:243]. Эти учёные делят модальные частицы на следующие группы, которые в таджикском языке имеют свои эквиваленты:

- указательные частицы *вон, это, вот* – (ин, он, хамин, хамон);
- определительные частицы *именно, точно, просто, как раз, почти, ровно, чуть не*
-(айнан, аниқ, хамтур, қариб, махз,қариб ки);
- выделительно-ограничительные *только, лишь, хоть, все;* (хамаги, ақаллан, фақат, хама);
- усилительные *ведь, даже, же* – (охир, хам, ку);

Среди частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой можно выделить:

- утвердительные - *да, так, ага* – (ха, бале, оре);
- отрицательные - *не, ни, нет* – (не, на, харгиз на);
- вопросительные - *ли, неужели, разве* – (находˊ, оё, магар);
- побудительные - *ну, давай, пусть* – (хӯш, бигзор, бигзор);
- модально-оценочные - *авось, вряд ли, едва ли, будто, словно* – (гӯё, гӯё ки,
гумон аст ки, хеч не ки);
- восклицательные - *ведь, ну и, страсть, как, что за* – (охир, монед э, ин чи, ки).

Рассмотрим несколько примеров:

- *Даже* родные стены могут поддержать человека в трудную минуту.

- *Хатто* дару девори хона инсонро дар лахзахои душвор дастгири менамоянд.

- *Вон* там находится наш дом. - *Ана,* хӯ дар он чо хонаи мо чойгир аст.

- *Именно так* и выглядит это здание. - *Махз* хамин тавр бино ба назар менамояд

- *Ведь* он нас предупреждал, а мы не послушали его. - *Охир* вай моро огох карда буд, аммо ӯро гӯш накардем

- *Так,* об этом мы с вами не говорили. - *Хӯш*, мо дар ин хусус бо хам гап назада будем.

В этих предложениях использованы частицы с рациональной семантикой, которые сообщают предложению констатацию факта и нейтрального к нему отношения. Автор речи с помощью модальных частиц актуализирует, своё высказывание, вносит уточнение в суть сообщения.

Употребление частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной окраской придают предложению совсем другую тональность.

Например:

- *Да,* фильм оставил у меня незабываемые впечатления. - *Бале*, фильм ба ман тассуроти хуб боқи гузошт.

- *Нет,* этим маршрутом вы не доедете до университета. - *Не,* бо ин хатсайр шумо ба донишгох рафта наметавонед.

- *Ну и пусть* будет нелегким моё задание. - *Бигзор*, ба ман исупориш вазнинтар бошад.

Использование в речи частиц с модальной и эмоционально-экспрессивной семантикой позволяют автору высказывания выразить свои чувства, дать оценку своему сообщению, отразить степень уверенности, предположения или сомнения.

В.В. Виноградов в своей работе «О категории модальности и модальных словах в русском языке» отмечает, что «в класс редуцированных слов-частиц включается ряд устойчивых фразеологических оборотов, фразовых единств и сращений» [Виноградов, 1975:83].

Как мы уже убедились, семантика модальных частиц широка и разнообразна. Частицы не только придают предложению модальные оттенки, но и могут поменять его суть и смысл. Например, утвердительное предложение, в котором отражен реальный факт, при употреблении модальной частицы может принять значение сомнения. Сравним:

- Я завтра предоставлю доклад на конференцию. - Пагох ман маърӯзаамро ба конференсия пешниход мекунам.

- *Едва ли* я успею завтра предоставить доклад на конференцию. - *Гумон аст ки* пагох ман маърӯзаамро ба конференция пешниход намоям.

В лингвистике довольно долго существовало мнение, что частицы не обладают лексическим значением. Затем было решено, что они все-таки обладают таким значением, так как придают предложению новый или дополнительный смысл. Эту проблему исследовал А.И. Смирницкий в работе «Лексическое и грамматическое в слове» следующим образом: «Частицы - это слова, имеющие определенное лексическое и грамматическое значение, но качественно отличающиеся от «автосемантических» частей речи, которые имеют предметно-вещественную и понятийную соотнесенность с миром объективной действительности, которой лишены частицы… Семантика слов делится на две части: особую, принадлежащую данному слову, и общую, принадлежащую всему данному разряду слов и проявляющуюся в каждом отдельном слове, как некая «категориальная» оболочка… У частиц категориальное значение преобладает над индивидуально-смысловым, создавая впечатление об отсутствии у частиц собственных лексических значений. Но это не так, лексическое значение, хотя и довольно специфическое, у частиц все же имеется» [Смирницкий, 1955:52-53].

Модальные частицы в сравнимаемых языках способны существенно влиять на контекст высказывания, подчеркивать его значимость. Модальными частицами в таджикском языке также выступают «*оё, танхо, хатто, айнан*».

Например:

Магар мо ин чашнро чунин пешбини карда будем? - Разве так мы представляли этот праздник?

- Ман хам *айнан* чунин рафтор мекардам - Точно так же поступил бы и я.

- *Хатто* дар торики хайвонот метавонад рохашро ёбад. - Даже в темноте животные способны ориентироваться.

Использованные в данных предложениях модальные частицы придают предложениям различные субъективно-модальные значения: удивления, утверждения, предположения и т.п.

В русском и таджикском языках модальные частицы не только подчеркивают семантику высказывания, но и участвуют в формировании структуры. При этом они выражают эмоциональную окраску высказывания. Некоторые из этих частиц употребляются только в разговорной речи. Например, авось *(шояд):*

- *Авось*, и на этот раз все получится. - *Шояд* ин дафъа хам бахт ба ӯ лаб мезанад.

- Человек всегда надеется на *авось:* вдруг надежды оправдаются. - Инсон хамеша умед ба таваккал мекунад: *шояд* тақдир ӯро дастгири менамояд.

Частица *авось (шояд, таваккалан*) придаёт предложению значения предположения, свидетельствует о желании наступления развязки события и др.

Вообще в разговорной речи часто употребляются модальные частицы, выражающие различные степени модальности предположения. Если в русском языке это «*ладно, что уж там, подишь ты»*, то в таджикском языке эту функцию выполняют: *бас э, бас будагист, вая бину, чи чои сухан, э раве* и пр.

- Да ладно тебе наговаривать-то. - *Бас будагист*, ин қадар гап зади.

- Что уж там, это было давно. - *Чи чои сухан*, ин воқеа кайхо ба амал омада буд.

Частица *будто (гӯё)* в разговорной речи в обоих языках выражает значение от неуверенности до сомнения:

- Сидишь, *будто* воды в рот набрал. - *Гӯё* ба дахонаш об гирифта бошад, гап назада менишаст.

Аналогичными в сравниваемых языках являются частица *как бы* и *мабодо ку, нашавад ки* более свойственные устной, а не письменной речи, но употребляемые в художественной литературе:

- *Как бы* чего не случилось. - *Мабодо ку* ягон воқеа рух надихад.

- Приближающаяся гроза как бы не напугала её. - *Нашавад ки* раъду барқи наздик мешуда ӯро тарсонад.

В русском и таджикском языках частица *ли* и частицы *магар, оё* в сочетании с другими членами предложения способны передать значения неуверенности и сомнительности:

- Не ты *ли* предложил мне участвовать в этом деле? - *Магар* ту нагуфта буди, ки ба ин кор даст занам.

- *Знаешь ли*, мне вовсе не хочется ехать в такую даль. - *Оё* медони, ки ман хавсалаи ба рохи дур рафтанро надорам.

В русском и таджикском языках модальная частица *небось (эхтимол, аз афташ, шояд)* употребляется в речи для усиления высказывания, которое может иметь вопросительный или предположительный характер:

- *Небось,* ты думал, что я забуду о нашем прошлом. - *Аз афташ,* ту чунин хаёл карди, ки ман гузаштаро фаромӯш карда бошам.

Модальные частицы не способны к самостоятельному словообразованию. В отличие от других служебных слов, модальные частицы не имеют каких-либо конкретных значений, поэтому они не являются членами предложения. А также их не следует сравнивать с другими служебными словами в связи с тем, что модальные частицы не выполняют связывающую функцию между частями предложения.

Итак, проделанный сравнительный анализ практического материала с целью определения средств выражения субъективной модальности, в данном случае с помощью частиц русского и таджикского языков, убедили нас, что модальные частицы играют важную роль в оформлении предложений, придавая сообщению различные оттенки значений. Они позволяют автору высказывания выразить свои чувства, дать оценку своему сообщению, отразить степень уверенности, предположения или сомнения, внести эмоциональную окраску речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Расппопов И.П., Ломов А.М. Основы русской грамматики. Воронеж, 1984, - С.243
2. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. М., 1975, - С.83.
3. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове// Вопросы грамматического строя языка. М., 1955, с.52-53

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

В данной статье фразеология изучается как средство субъективного выражения модального глагола. В своей статье автор анализирует актуальные вопросы на основе исследовательских источников и произведений искусства. Следует отметить, что фразеология - одна из важнейших отраслей языкознания. Поэтому роль и место модальных выражений и модальных слов в этом разделе лингвистики в основном изучаются. Это потому, что способы выражения модального глагола в образовании наречий более заметны.

Ключевые слова: *фразеология, средство, подлежащее, модальное слово, глагол, наречия, языкознание, грамматика, модальный глагол, источник, проблема, исследование, раздел, слово.*

PHRASEOLOGISM AS A MEANS OF EXPRESSING SUBJECTIVE MODALITY

In this article, phraseology is studied as a means of subjective expression of a modal verb. In his article, the author analyzes topical issues based on research sources and works of art. It should be noted that phraseology is one of the most important branches of linguistics. Therefore, the role and place of modal expressions and modal words in this section of linguistics are mainly studied. This is because the ways of expressing a modal verb in adverb formation are more prominent.

Keywords: *phraseology, means, subject, modal word, verb, adverbs, linguistics, grammar, modal verb, source, problem, research, section, word.*

Сведение об авторе:

Негматова Сураё Мирзоэргашовна *– соискатель кафедры иностранных языков Национальный академии наук Республики Таджикистан.*

About the autor:

Negmatova Surayo Mirzoergashovna *– post-graduate student of the Foreign Languages of the national Academy of Sciences of Repablic Tajikistan.*

ТДУ 809.155.0+802.0

ХУСУСИЯТҲОИ ТАФОВУТИ ГЕРУНД АЗ СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЯКУМ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУВОФИҚАТИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дустмуродов Р.Ш., Орзуева П.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар шароити кунунӣ, мушкилоти таҳқиқи назариявӣ ҷанбаҳои гуногуни категорияҳои грамматикӣ, аз ҷумла шаклҳои ғайришахсӣ ва номуайянии феъл дар забони англисӣ аҳамияти худро гум накардаанд.

Яке аз категорияҳои маъмултарини грамматикии забони англисӣ герунд аст. Ҳамчун яке аз шаклҳои номуайянии феъл герунд таваҷҷӯҳи муҳаққиқону забоншиносони тоҷикро ба худ ҷалб намудааст, зеро ин категорияи грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ба назар намерасад. Ҳангоми омӯзиши герунд дар забони англисӣ фарқ кардани он аз сифати феълии замони ҳозира, исми феълӣ ва дигар категорияҳои монанд, бинобар мувофиқатии шаклҳояшон душвориҳоро ба амал меорад.

Тадқиқоти герундро ҳамчун яке аз шаклҳои номуайянии феълӣ дар забони англисӣ забоншиносон, ба монанди Б.А. Илиш, В.Я. Плоткин, Л.С. Бархударов, А.И. Смирнитский, Б. Стренг, М.А. Ганшина, М.Н. Василевская ва дигарон дар мавриди омӯзиш қарор дода буданд. Р. Блюм, Г.О. Кёрм, Л. Келлнер, О. Есперсен, Ҷ.Л. Армстронг, Г. Логеман, Ф. Рустерберг, М. Калауэй, инчунин забоншиносони рус М. Гуткина, В.Н. Ярцева, А.М. Фитерман ва дигарон бо пайдоиши герунд сарукор дошта, дар бораи пайдоиши он дар забони англисӣ андешаҳои мухталифи хешро баён карданд.

Шаклҳои ғайритасрифии феъл (Verbals) дар забони англисӣ инфинитив (Infinitive), герунд (Gerund), сифати феълии якум – аввал (Participle 1), сифати феълии дуюм (Participle 2) мебошанд.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки хусусияти феъл аз он иборат аст, ки ба ҷуз аз сифати феълии дуюм, ҳамаи ин шаклҳо намудҳои тасрифии худро доранд. Онҳо категорияи шахс ва шумора надоранд, ҳамчунин категория замон низ надоранд. Онҳо танҳо муносибати байни амалеро, ки бо амали феъли хабар ишора мешаванд, ҳамзамонӣ ё афзалияти онро нишон медиҳанд. Ҳамин тавр, онҳо танҳо вақти нисбиро ифода мекунанд.

Ҳамаи ин шаклҳо дар забон ҳамчун шакли феъл мавриди истифода қарор мегиранд ва танҳо тадриҷан, дар ҷараёни рушди забон, онҳо ба системаи феълҳо ҷалб карда шуда, категорияҳои намуд ва тарзи феъл, инчунин хусусиятҳои феълиро ба даст овардаанд [10, с.96].

Бо дарназардошти он, ки герунд як воҳиди мустақили грамматикӣ мебошад, ки дар ҳеҷ кадоме аз забонҳои олмонӣ (германӣ) шабоҳат надорад, саволе ба миён меояд, ки ин шакли феълӣ дар системаи феълии забони англисӣ чӣ гуна пайдо шудааст. Якчанд назарияҳо оид ба ин масъала мавҷуданд, ки мо онҳоро дида мебароем.

Мушоҳида мешавад, ки ҳам дар забоншиносии англис ва ҳам ватанӣ як қатор корҳо ба пайдоиш ва рушди герунд бахшида шудаанд, аммо ин мушкилӣ то ҳол ҳалли худро наёфтааст.

Рочеъ ба пайдоиши герунд муаллифон ақидаҳои мухталиф доранд, баъзе забоншиносон чунин мешуморанд, ки герунд аз исми феълии қадимаи англисӣ бо иловаи пасванди -ing, -ung сарчашма мегирад, дигарон ба хулосае меоянд, ки герунд аз исми феълӣ ва сифати феълӣ гирифта шудааст. Бархеи дигар герундро аз шакли масдарии англо-саксонӣ мешуморанд, баъзеи дигар пайдо шудани герундро дар забони англисӣ аз таъсири забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ шарҳ медиҳанд.

М. Гуткина дар таҳқиқоти худ шарҳи муфассали нуқтаҳои гуногунро оид ба ин масъала пешниҳод мекунад [5, с.4].

Г.О. Кёрм пайдоиши герундро ба давраи қадимаи англисӣ, онро дар натиҷаи ташаккули исми феълӣ, ки аксар вақт ба ҷои ҳиссаи номии нутқ, истифода шудааст, ба туфайли вайрон шудани флексия дар забони англисии қадим ва миёна, инчунин бо сабаби таназзули исмҳои мураккаб ва тағйир ёфтани тартиби калима ва зада мансуб медонад. Сохторҳои гуногунро бо герунд таҳлил карда, Кёрм ба пайдарпаии хронологии инкишофи онҳо риоя намекунад.

Р. Блюме, Л. Келнер, О. Есперсен, Ҷ .Л. Армстронг мепиндоранд, ки герунд аз исми феълӣ ва сифати феълии замони ҳозира гирифта шудааст. Онҳо пайдоиши герундро ба миёнаи асри XIV мансуб медонанд ва нишон медиҳанд, ки он танҳо то ибтидои асри XV истифодаи гуногун пайдо кардааст. Ба ақидаи онҳо, дар асри XV герунд инкишофи минбаъдаро ба даст намеорад ва танҳо дар нимаи аввали асри XVI бо таъсири забони лотинӣ (Блюме) ва фаронсавӣ (Келнер) герунд қувват мегирад ва дар нимаи дуюми асри XVI он ба рушди назаррас мерасад.

О. Есперсен герунд ва исми феълиро фарқ намекунад ва ҳардуи онҳоро исмҳои феълӣ меномад [5, с.5].

С.Ф. Кох ва Г. Логеман чунин мешуморанд, ки герунд ба исми феълии англо-саксонӣ бо пасванди -ung, (-ing) ва ба масдари англо-саксон, бо пешоянди **to** ибтидо меёбад, ин амал алоқаи вобастагии феълии герундро мефаҳмонад. Хулосаи Кох ин аст, ки пасванди -ende (to bodiende, to wurdiende) аз шакли масдарӣ тавассути пасванди -enne (алоқаи вобастагии to) сохта шудааст, аз ин рӯ дар забони «Англосаксонии нав» баъзан бо пасванди -inge дучор омадан мумкин аст.

Э. Эйненкел, Ф.Ҷ.Рустерберг ва М. Калауей пайдоиши герундро дар забони англисӣ бо таъсири забонҳои лотинӣ ё фаронсавӣ шарҳ медиҳанд. Э. Эйненкел менависад, ки «зарурати герунд дар забони англисӣ зери таъсири лотинӣ ба вуҷуд омадааст, ки дар муддати тӯлонӣ зоҳир шуда буд». Ба гуфтаи намояндагони ин гурӯҳ, герунд аз исми феълии англисии қадим бо пасвандҳои -ung, ing, дар натиҷаи таъсири забонҳои фаронсавӣ (Рустерберг) ва лотинӣ (Эйненкел) аз як тараф ва сифати феълии замони ҳозира аз дигар тараф инкишоф ёфтааст.

Ҳамин тавр, фарзияҳои гуногуни пайдоиши герундро дар системаи феълии забони англисӣ баррасӣ намуда, мо дар таҳқиқоти худ ба назарияи муқарраркардаи забоншиносон М.А. Ганшина ва М.И. Василевская такя менамоем [4, с.268].

Ин назария дар зер оварда шудааст.

Сарчашмаи герунд аз исми феълии забони англисии қадим сифати феълии замони ҳозира аст, аз ин рӯ мавҷудияти дугона ва хусусиятҳои исмиву феълиро дорост.

Оҳиста-оҳиста дар заминаи ташаккули забон, герунд хусусиятҳои феълиро бештар касб мекунад, категорияҳои замон ва тарзи мафъулро ба даст меорад ва дар баробари нигоҳ доштан хусусиятҳои синтаксисии исм, герунд ба андозаи зиёд хусусиятҳои феълиро ба худ касб мекунад.

Ҳамин тавр, пайдоиши герундро аз сифати феълии якум, метавон ҳамчун яке аз омилҳои тавзеҳдиҳандаи шакли номуайянӣ феълӣ номид.

Омӯзиши адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки мувофиқати феълҳои дар боло овардашуда бисёр забоншиносонро водор мекунад, ки онҳоро монанд ҳисобанд, танҳо аз ҷиҳати функсионалӣ фарқ мекунанд. Масалан, Э. Крейзинга, В.Я. Плоткин, Л.С. Бархударов ба ин ақида пайравӣ мекунанд. Воқеан, айниятҳои ин феълҳо ҳамчун шакли ягона барои баррасӣ кардани онҳо асосҳои комил медиҳад. Б.А. Илиш ин саволро ҳалнашаванда ҳисобида, имконияти ҳарду тарзи тавсифи ин шаклҳоро ба назар гирифтааст. А.И. Смирницкий ва Б. Стренг, инчунин М.И. Ганшина, М.Н. Василевская ва дигарон герунд ва сифати феълии якумро дар фарқият мегузоранд, яъне тафовути онро зикр менамоянд.

Забоншинос Усмонов К., шаклҳои ғайритасрифии феъли забони англисиро муфассал баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки сарфи назар аз айнияти шаклҳои герунд ва сифати феълии якум, бешубҳа таркиби онҳо гуногунанд. [11, с.148]

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки герунд ҳамчун шакли феълӣ ба вазифаи мубтадо метавонад дар ҳама гуна шаклҳои худ ифода гардад. Ҳамин чиз ба вазифаи пуркунандаи бевоста ё бавосита дахл дорад:

Coming in the door, he saw that Khojiumar was sitting behind one of the small tables with a girl. – Аз дар даромада Ҳочиумарро дид, ки бо духтаре дар паси яке аз столчаҳо нишастааст.

They say that previously the rich people in the village used to go hunting once or twice during the year. – Мегӯянд, ки пештар бойҳои қишлоқ соле як-ду бор ба шикор мебаромадаанд.

Бояд зикр намоем, ки дар вазифаи муайянкунанда хосиятҳои номии сифати феълӣ ва герунд бештар равшан зоҳир мешаванд, аммо бояд қайд кард, ки дар ин вазифа на ҳама шаклҳои «-ing» истодагарӣ карда метавонанд. Ҳамин тавр, имконпазир аст, ки герунд ба вазифаи муайянкунанда дар ибораи the coming storm ё сифати феълӣ дар ибораи hearing-aid ифода гардад. Чунин ба назар мерасад, ки ин маҳдудиятҳо ба маънои луғавии шаклҳои мувофиқ ва анъанаи забон марбут аст.

Хусусияти феълии герунд – қобилияти қабули пуркунандаро дорад ва дар ин росто миқёсан хусусияти сифати феълиро дорост.

The girls, while picking the cotton, sang songs. – Духтарон пахта чида истода, ашӯла мехонданд.

Мушоҳида мешавад, ки сохтори дуввуми хабар вуҷуд дорад, ки дар он шакли «ing» -ро ҳамчун герунд ё сифати феълӣ муайян кардан хеле душвор аст:

The old man, not thinking it necessary to pour into a cup the tea which had become half-cold in the teapot having raised the teapot, drank it all through the spout. – Пирамард ба пиёла рехтани чойи римсардшудаи чойникро лозим надониста, онро бардошта аз нӯлаш тамом нӯшид

Тафовут аз сохти хабарӣ дуввум дар ин ҷо чунин маъно дорад, ки субъекти маъноии «ing» ҳамчун пуркунандаи бевосита ё бавосита ба назар мерасад. Аммо муносибати хабарӣ аз ин тағир намеёбад ва аз ин рӯ, ба таври боварибахш исбот кардан душвор аст, ки мо дар ин ҷо бо герунд ё баръакс, бо сифати феълӣ сарукор дорем. Беҳуда нест, ки дар ин масъала ихтилофи назарҳо зиёданд: ҷонибдорони герунд боварӣ доштанд, ки ин сохтор (таркиб) хусусияти (Half- Gerund) «нимгерунд»-и дорад; ҷонибдорони сифати феълӣ ин шаклро (Fused Participle) «сифати феълии мудовим» номиданд.

Ҳамин тавр, герунд, новобаста аз мувофиқатии шакли худ аз сифати феълии якум чун феъли мустақил дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад.

Омӯзиши адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки герунд дар ҷумла асосан дар вазифаҳои зерин мавриди истифода қарор мегирад:

1. мубтадо.

Reading is her favorite occupation.

2. хабари номӣ

Her greatest pleasure is reading.

3. Қисми хабари таркибӣ.

He finished reading the book.

4. пуркунандаи бевосита

I remember reading it.

Ибораҳои хабарӣ бо герунд метавонад ҳамчун пуркунандаи мураккаб шакл гиранд, ки аз ду элемент (унсур)-и алоҳида – номӣ ва феълӣ иборатанд.

5. муайянкунанда.

Дар ин маврид пеш аз герунд ҳамеша пешоянд меистад.

I had the pleasure of reading in the newspaper of your success.

6. ҳол.

Дар ин вазифа, ҳам пеш аз герунд пешоянд меистад.

After reading the letter I put it into the drawer.

Герунд метавонад ба вазифаи ҳол дар шаклҳои зерин истифода шавад:

Сифати феълии якум дар ҷумла метавонад ба вазифаҳои зерин баромад кунад:

муайянкунанда.

The man reading a newspaper is our English teacher.

ҳол

She came up to me crying loudly.

а) ҳоли замон

Entering the concert hall they began to applaud.

б) ҳоли сабаб.

Living in his neighborhood, I saw him frequently

в) ҳоли тарзи амал, амалу ҳолат

My friend stood at the window smoking cigarette.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки герунд бо ҳар як пешоянд метавонад ба вазифаҳои мухталиф истифода шавад: бо пешоянди without он дар вазифаи ҳоли шарт баромад мекунад; бо пешоянди in метавонад ҳамчун ҳоли замон ва тарзи амал хизмат кунад; бо пешоянди for ҳоли мақсаду сабабро ифода кунад.

Ҳамин тавр, дар бисёр ҳолат тафриқаи герунд ва сифати феълии замони ҳозира мушкил нест.

Дар муқоиса сифати феълӣ аз герунд метавонад

- бо пешоянд истифода шавад;
- исм ҳамчун падежи соҳибӣ ё ҷонишини соҳибӣ муайян мешавад;
- ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, ҳиссаҳои номиву хабари таркибӣ истифода шавад;
- дар нақши муайянкунанда ва ҳол метавонад танҳо бо пешоянд истифода шавад.

Ҳолатҳое низ ҳастанд, ки тафовут миёни герунд ва сифати феълии замони ҳозира хеле душвор аст. Масалан, фарқ кардани герунд, ки ҷузъи исми мураккаб ва ё сифати мураккаб аст, ки ҳамчун муайянкунанда ба исм аст саҳл нест. Бояд қайд намуд, ки агар мо бо герунд ҳамчун исми таркибӣ (муракаб) сару кор гирем, пас шахс ё ашёи ифодакунандаи исм амали бо пасванди –ing ба миён омадаро ифода намекунад. Агар мо бо сифати феълии дар нақши муайянкунанда сару кор гирем, пас шахси ифодакунандаи исм амали дар шакли –ing рухдодаро ифода мекунад.

Бо вуҷуди ин, мавридҳое ҳастанд, ки ду ҳолати фарқкунанда имконпазир аст. Масалан таркиби a sewing machine –ро метавон бо чунин тарз шарҳ дод: мошинаи дарздӯзӣ, мошинаи дӯхтаистода; a hunting dog – саги шикорӣ, саги шикор кардаистода.

Забоншиноси тоҷик Н. Туйғунов роҷеъ ба герунд андешаронӣ намуда, вазифаҳои онро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ чунин менигорад:

Герунд шакли номуайяни феъл буда, дорои хусусиятҳои исм ва феъл аст. Он бо ҳамроҳ кардани суфикси ing, ба асоси феъл (масдар - infinitive) сохта мешавад [10, с.98].

to read – reading, to fly – flying, to speak – speaking

Дар забони тоҷикӣ шакли мувофиқ ба герунд вуҷуд надорад. Аз ин сабаб онро аз рӯи вазифа ва хусусияташ дар ҷумла муайян месозанд;

1. Герунд ҳамчун исм дар ҷумла метавонад мубтадо, пуркунанда, хабари номӣ бо пешоянд ва муайянкунанада бошад:

I am fond of writing letters. – Ман нома навиштанро дӯст медорам.

Skating is my favorite sport. – Конкибозӣ варзиши писандидаи ман аст.

I prefer dancing slowly. – Ман оҳиста рақсиданро меписандам.

2. Ҳамчун феъл герунд метавонад бо худ пуркунандаро қабул кунад ва бо зарф муайян шавад.

I don’t prefer singing aloud. – Ман бо овози баланд суруд хонданро намеписандам.

Герунд аз рӯи сохт ба сифати феълии замони ҳозира (Participle I) ва исми феълӣ (Verbal noun) монандӣ дорад.

Исмӣ феълӣ – исмест, ки аз феъл бо илова намудани суфикси «ing» сохта мешавад:

to come – coming – омад

to begin – beginning – оғоз

Дар муқоиса бо герунд, исми феълӣ пеш аз худ артикл дорад, дорои шумораи ҷамъ мебошад ва он метавонад бо ҷонишинҳои ишоративу номуайянӣ истифода шавад ва пуркунандаи бевоситаро қабул кунад. (хусусан бо пешоянди of)

The reading of the book took much time. – Хониши китоб вақти зиёдро гирифт.

3. Аз рӯи сохт герундия бо сифати феълии замони ҳозира низ монанд аст. Дар муқоиса герунд метавонад пеш аз худ пешояндро қабул кунад, бо ҷонишинҳои соҳибӣ ва исм дар падежи соҳибият муайян шавад: (нигаред ба сифати феълии замони ҳозира)

Муқоиса кунед:

Герунд

After writing the letter Karim decided to send it. – Пас аз навиштани нома Карим қарор дод, ки онро фиристад.

Her comings every day makes him angry. – Ташрифҳои ҳаррӯзаи ӯ вайро дар хашм мекунанд.

Сифати феълии замони ҳозира

The man writing a letter is Karim.- Марди номанавиштаистода Карим аст.

Исми феълӣ

The designing of the project lasted three months. – Тарҳрезии барнома се моҳ тӯл кашид.

Герунд метавонад, ки пас аз якчанн феълҳо, ибораҳо ва пешояндҳои таркибӣ истифода гардад:

to be proud of – фахр кардан

to rely (on) – умед баста ба (касе, чизе)
to be fond (of) – дӯст доштан, писандидан
to be sure (of) – боварӣ доштан (ба чизе)
to be pleased (at ё with) – хушҳол будан, розӣ будан (ба)
to thank (for) – миннатдорӣ кардан (барои)
to prevent (from) – халалдор шудан (ба)
to succeed (in) – комёб шудан (дар чизе)
would you mind… – лутфан, зид нестед
It is worth… – арзанда аст
instead of… – ба ивази, ба ҷоӣ ...
to insist (on) – истодагарӣ кардан (ба)
to be object (to) – зид будан, муқобил юудан (ба)
to be agree (to) – рози шудан (ба)
to hear (of) – шунидан (дар бораи чизе, коре)
to be surprise (of) – ҳайрон шудан (ба чизе)
to be interested (in) – ҳавас кардан, шавқ доштан (ба)
to be connected (with) – вобаста будан (бо)
I don’t mind… – зид нестам ...
In spite of … - сарфи назар аз ...
due to… – ас сабаби, бо сабаби

мисолҳо:

I don’t mind your smoking here.- Ман ба сигоркашии шумо дар ин ҷо зид нестам.

Would you mind opening the door? – Лутфан дарро мекушоед?

His business pretended us from taking a holiday. – Серкории ӯ ба таътили мо халалдор шуд.

Your progress depends on your studying hard. – Мувффақияти шумо аз сахт хонданатон вобаста аст.

Do you mind my opening the window? – Агар тирезаро кушоям шумо муқобил нестед?

This book is worth reading. – Ин китоб арзандаи хониш аст.

They succeed in arranging the discussion. – Онҳо дар ташкили муҳокима мувффақ шуданд.

Хулоса, дар мақолаи худ мо хусусиятҳои асосии герундро ҳамчун яке аз шаклҳои ғайритасрифии феъли забони англисӣ ва мувофиқати он бо дигар ҳиссаҳои нутқ дар забони тоҷикӣ баррасӣ кардем. Фарзияҳои асосии пайдоиши ин категорияи грамматикиро дар забони англисӣ пешниҳод кардем ва инчунин хусусиятҳои фарқкунандаи герундро аз сифати феълии замони ҳозира бо роҳи муқоиса вазифаҳои синтаксисии ин феълҳоро муайян кардем.

АДАБИЁТ

1. Абрамова С.А., Понтович С.В. Учебное пособие по английскому языку: Первый курс. – 4-е изд., перераб. и доп. / С.А. Абрамова, С.В. Понтович– М.: Просвещение, 1984. – 479с.
2. Акрамов М. Ибораҳои сифатии забони тоҷик./ М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. –165с.
3. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. Педвузов. / М.Я. Блох – М.: Высш. школа, 1983. – с. 383
4. Ганшина М.А., Василевская М.Н. Грамматика английского языка (English Grammar). / М.А. Ганшина, М.Н. Василевская – М.: Высшая школа, 1964. – 546 с.
5. Гуткина М. Отглагольное существительное и возникновение геундия. / М. Гуткина – Л.,1962.
6. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. / Б.А. Ильиш – Л.: Просвещение, 1971. – 370 с.
7. Каушанская В.Л. и др. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов. / В.Л. Каушанская – Л.: Просвещение, 1967. – 320с.
8. Коркишко В. Категория залога герундия в современном английском языке. / В. Коркишко – Таганрог, 1963.
9. Кошевая И.Г. Теоретическая грамматика английского языка:Учебное пособие для студентов пед. институтов по спец. / И.Г. Кошевая – М.: Просвещение,1982. – 336 с.
10. Туйғунов Н. Ҳ., Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ. / Н. Туйғунов, Ф. Сангинов. – Душанбе, 2013. – 144 с.
11. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ./ К. Усмонов. – Душанбе – Хуҷанд: Нури маърифат, 2010. – 235 с.
12. R. Murphy English Grammar in Use. Second edition./ Murphy R. – Cambridge University Press, 1994. —360p.
13. фарҳангҳо:
14. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова М.: Ком Книга, 2007. – 576с.
15. Мамадназаров А. фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ. / А. Мамадназаров – Душанбе: Эрграф, 2017. – 1015 с.
16. Ҷамшедов П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ. / П. Ҷамшедов. – Душанбе, 2008. – 978 с.
17. Ҷоматов С. Фарҳанги истилоҳоти грамматикӣ. / С. Ҷоматов. – Душанбе, 2018. – 208 с.

ОСОБЕННОСТИ ОТЛИЧИЯ ГЕРУНДИЯ ОТ НАСТОЯЩЕЕ ПРИЧАСТИЕ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕЕ СООТВЕТСТВИЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена выявлению отличительных особенностей грамматической категории герундия в английском языке как одной из глагольных форм. Следует отметить, что этой грамматической категории в таджикском языке не существует. Также, способы и средства выражения герундия в таджикском языке, рассматриваются с точки зрении авторах. В статье рассматриваются различные гипотезы происхождения этой части речи, нелияная форма, а также проводится сравнение синтаксических функций герундия, первого причастия и настоящего времени в английском и таджикском языках. Примеры для анализа привдены из художественые произведеный классических и современных английских и таджикских писателей. Большинство предложений в статье переведены автором и показаны в сносках.

Ключевые слова: *герундий, грамматическая категория, неличные формы глагола, причастия настоящего времени, отличительные признаки, структура, синтаксические функции, определение, инфинитив, обстоятельство, происхождение герундия.*

THE PECULIARITIES OF THE DIFFERENCES BETWEEN THE GERUND AND THE PRESENT PARTICIPLE OF THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS *CORRESPONDENCE IN THE TAJIK LANGUAGE*

The article is devoted to identifying the distinctive features of the grammatical category of the gerund, as one of the verb forms in English language. It should be noted, that this grammatical category has not exist in the Tajik language. Also, the ways and means of expressing the gerund in the Tajik language are considered from the point of view of the authors. The article discusses the various hypotheses of these parts of speech, nonfinite form verb, as well as a comparison of the syntactic functions of the gerund, present participle and present tense in English and Tajik languages. The given analyzed examples have taken from belle's literature of classical and modern English and Tajik writers. Most of the sentences in the article are translated by the author and are shown in the footnote.

Keywords: *gerund, grammatical category, nonfinite verb forms, present participle, distinctive features , structure, syntactic functions, attribute, adverbial modifier, infinitive, origin of the gerund.*

Сведения об авторах:

Дустмуродов Ромиз Шодимуродович *- ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: romiz-1988@mail.ru.*

Орзуева Парвина Джамолидиновна *- ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: o.parvina@bk.ru.*

About the authors:

Dustmurodov Romiz Shodimurodovich *– Assistant of the Department of Foreign Languages, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tajikistan. E-mail: romiz-1988@mail.ru.*

Orzueva Parvina Jamolidinovna *– Assistant of the Department of Foreign Languages, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tajikistan. E-mail: o.parvina@bk.ru.*

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ХУШДОМАН/СВЕКРОВЬ» В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОРПУСА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА)

Ниёзова Д.К.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Как известно, после 60-х годы с появлением новой технологии в лингвистике появились такие новые направления, как когнитивная лингвистика, психолингвистика, юрист лингвистика, корпусная лингвистика и т.п. Корпусная лингвистика тесно связано с новой технологии, которая занимается разработкой, созданием и использования текстовых корпусов. Данный термин введён в употребление в 1960-е годы связи с развитием практики создания корпусов, которому, начиная с 1980-х, способствовало развитие вычеслительной техники.

Термин «корпусная лингвистика» был впервые использован в 1977 году, что позволяет назвать корпусную лингвистику молодой научной областью. Однако за это короткое время корпусная лингвистика как один из подходов компьютерной лингвистики сумела стать одним из ведущих направлений современной лингвистики в целом. В России этот термин стала известен только в 1996 году, благодаря лекциям одного из основателей знаменитого Международного корпуса английского языка Сиднея Гринбаума.

Важная особенность исследования концепта заключается в изучении и вцявлении национальной специфики концепта путем применения различных методов и подходов исследования. Для этого необходим определить репрезентацию исследуемого концепта в языке. Одним из эфективных методов выявления частности использования слов, лексем, репрезентирующих исследуемый концепт является использование материала Национального корпуса языка.

Для выявления и определения всех возможных репрезентантов концепта, существующих в современном исследуемом языке, необходимо провести исследования на материале НКТЯ, который дает богатый материал для анализа, путем которого можно выявить вссе возможные коннотации концепта, частотность использования слов, репрезентируемых концепт, семантическое поле, национальную специфику, а также ментальные особенности исследуемого концепта и выбрать ключевые слова для обозначения исследуемого концепта.

Основным предметом корпусной лингвистике является «корпус» языка. Корпус - это информационно-справочная система, основная на сборе текстов на определенном языке в электронном виде. Национальный корпус представляет данный язык на определенном этапе (или этапах) его существования и во всем его многообразии жанров, стилей, территориальных и социальных вариантов и т.д.

Корпус – основное понятие и база данных корпусной лингвистики. Анализ и обработка разных типов корпусов являются предметом большинства работ в области комьпютерной лингвистики, распознавания речи и машинного перевода, в которых корпусы часто применяются при создании скрытых марковских моделей для маркирования частей речи и других задач. Корпусы и частотные словари могут быть полезными в процессе обучения иностранным языкам. Например:

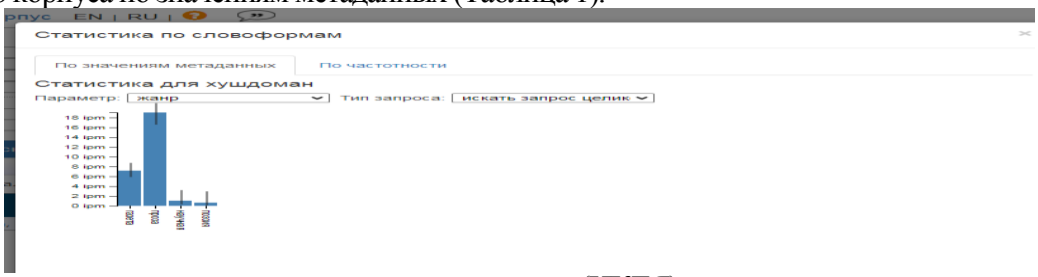
Хушдоман N anim, hum, kinship
Хушдоман
STEM
gr.sg
Trans_en: mother in law (ones wife's mother); mother-in-law (ones husband's mother)
Trans_ru теща; свекровь. [Национальный корпус таджикского языка].

Здесь **N**(*noun*)-имя существительное, **anim** (*animate*) - одушевлённость, hum (**human**)-человек, **kinship** (*kinship term*) - термин родства, **sg.** (*Singular*)-единственное число.

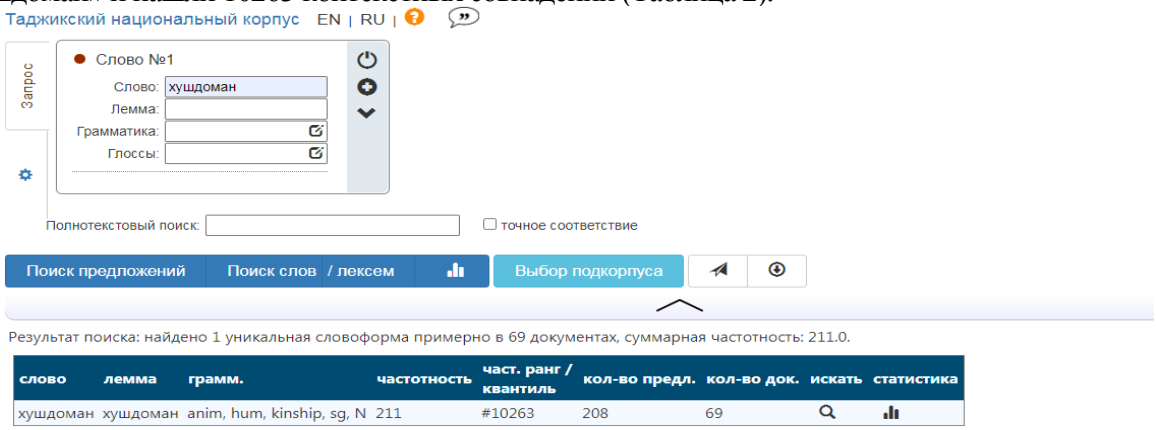
Главная цель корпусной лингвистики заключается в описании лингвистической языковой системы (подход от конкретного изучения коммуникации людей), особый способ отражения речевого

материала в корпусе текстов, который может использоваться, в свою очередь, другими лингвистическими дисциплинами.

Национальный корпус предназначен, прежде всего, для проведения научных исследований в области лексики и грамматики языка, а также тонких, но непрерывных процессов языковых изменений, постоянно происходящих в языке в течение относительно короткых периодов времени, варьирующихся от одного до двух столетий. Следующая задача корпуса заключаюься в преоставлении всевозможных справочных материалов, относящихся к этим областям (лексика, грамматика, история языка). С этой точки зрения основными потребителями национальных корпусов являются, разумеется, исследователи-лингвисты самого разного профиля. Однако круг пользователей корпуса вовсе не ограничивается профессиональными исследователями языка. Надежные статистические данные о языке определенной эпохи того или иного автора могут интересовать литературоведов, историков и представителей многих смешных областей гуманитарного знания. Важное значение национальные корпуса имеют и для преподавания языка в качестве родного или иностранного, все больше учебников программ в настоящем время оказываются ориентированы на корпус. По данным национального корпуса таджикского языка, по запросу «хушдоман» основной корпус содержит 69 документов, 208 предложения, 211 словоформы и 10263 словоупотребления (tajik-corpus.org). По статистике множественные словоформы в прозе. Это утверждается статистикой основного корпуса по значениям метаданных (Таблица 1).

В национальном корпусе таджикского языка (НКТЯ) мы вывели строку поиска слово «Хушдоман» и нашли 10263 контекстных совпадений (Таблица 2).

Для анализа мы выбрали 100 случайный контекстов таджикского языка. В результате корпусного исследования были выявилены некоторые закономерности.

Контексты из НКТЯ мы разделили на следующие группы значений:

- **Рашки хушдоман (Ревность свекрови);**
- **Муносибати хушдоман бо келин (Отношения свекрови и невестки);**
- **Хушдоман низ модар аст (свекровь тоже мать).**

В первой группе содержится анализ данного концепта, из 100 выбранных контекстов, 20 были непосредственно связаны с ревностью свекрови:

Баъди лаҳзае ***хушдоман*** *ба сари дег омаду қиёмат гардон шуд сари Санавбари бечора.* (Через некоторые время свекровь подошла к котлу и вкружила бедной Санавбару голову).

Хушдоман *ва хоҳарони шавҳар пичингомез «Аз истироҳат омадӣ?» гуфта киноя карданд.* (Свекровь и золовки насмешливо сказали: «Из отпуска пришла?»).

Келину ***хушдоман*** *ҷанҷол карданд, мард дар байни ду оташ монд.* (Невестка и всекровь поссорились, мужчина попал между двух огней).

В данных текстах ревность свекрови к невестке выражаются через сочетания ***«пичингомез», «ҷанҷол», «дар байни ду оташ».*** Здесь война двух женщин за одного мужчину, каждая из них думает, что она для него важнее и дороже, чем другая. Когда женщина имеет другие интересы, помимо семейных, она не станет остро реагировать не недоброжелательность свекрови. Но когда муж –

единственный свет в конце, ситуация может окраситься в более мрачные тона. Обстановка в семье может еще более накалиться, если свекровь вырастила сына одна. И здесь помимо законного чувства ревности появляется и чувство зависти. Женская зависть, ревность - адская смесь, усугубляемая возрастными изменениями в психике увядающий женжины.

Вторую группу в большинство случаев мы наблюдали при описании контекста взаимоотношения свекрови и невестки. Из 100 выбранные контекстах, в 37 описываются взаимоотношения свекрови и невестки. Эту группу были дифференцирована на две подгруппы: отрицательная коннотация и положительная коннотация.

Отрицательная коннотация:

Хушдоман *хоми онҳоро пухта, каҷии онҳоро рост кунад, охир худи* ***ӯ низ рӯзгоре келин буд****, ба хатоҳо роҳ дода буд.* (Свекровь, увидев их недостатки, должна помочь им их исправить, потому что когда - то она тоже была невесткой и ощибалась).

Хушдоман *чашмонашро молида-молида аз хонаи хоб баромад ва ба кори Санавбар* ***боз эрод гирифт.*** (Свекровь, протерев глаза, вышла из спальни и снова, критиковала поступки Санавбар).

Хушдоман представляется нам воплощением зла. Используются глаголы с отрицательной коннотацией как **«эрод гирифт», «хатоҳо роҳ дода руд».** Также отрицательные черты характера, как злоба, жесткость, безжалостность и т.д. Как показывает наш анализ взаимоотношения между невесткой и свекровью должны иметь определенные границы. Если вы не допучили эмоционального тепла от собственной матери, не стоит ожидать, что мать мужа примет вас с распостертыми объятьями. Помните, свекровь любит своего сына, и совсем не обязана любить невестке. Как известно в таджикской лингвокультуре говорят что ***«Ҳатто модари худат ҳам эрод мегирад»*** (Даже собственная мать критикует тебя). По этому когда тебя свекровь критикует, надо послушать ее и не повторить ошибки следующий раз.

Положительная коннотация:

Дар рӯзҳои вопасин ***хушдоман келинро дуои нек дод.*** (Свекровь в последные дни своей жизни благословила свою невестку).

Хушдоман *холаи Дастгул бошад, шукркунон иброз мекард: «Шукр мекунам, Худованд, ки ба рӯзи аз дасти келин нон хурдан расондиам.* (А свекровь, тетя Дастигул с благодарностью выразила: «Благодарю Богу, я дожила до дня, что могу есть хлеб из руки своей невестки»).

В рассказе содержится истина, что, если невестка принимает свекровь как мать, они могут жить мирно и счастливо. Поэтому следует уважать свекровь как свою мать. Из 37 выбранных контекстов 20 из них дает положительную коннотацию. Как показывает наш анализ хорошая свекровь багоразумна, она хочет выстраивать отношения с невесткой, стремится, чтобы отношения развивались в лучшую сторону, не в сторону конфликтов, конкуренции и противостояний, а в сторону гармонии, теплоты и уважения друг к другу. Эти понятия в предложениях отражаются с выражениями как ***«шукркунон», «дуои нек дод», «аз дасти келин нон хурдан расондиам» и*** т.п**.** Невестку благоразумная свекровь принимает такой, какая она есть.

Третья группа: в 42 из 100 контекстов встречаются слова, которые указывают что Хушдоман/свекровь тоже мать. Например, такие слова как: *«меҳр диҳед», «сандчанд мегардонад», «хушдоман ҳам модар аст» и* т.п.*:*

Агар шумо ба ***хушдоман меҳр диҳед****, он* ***садчанд бармегардонад****. Маслиҳате, ки бо модар мекунед, бо* ***хушдоман*** *кунед.* (Если любишь свекровью, она вернет тебе сотни (любовь) если советвуетесь с матерью, советуете со свекровью).

Хушдоман ҳам модар аст. *Меҳр диҳед, меҳр медиҳад*. (Свекровь тоже мать. Люби ее, она тоже тебя будет любить)

В современном социуме не только свекровь может жестко относиться к невестке, но бывает так что невестка тоже ведет себя не так, как положено ей по отношению к семье мужа. Они не принимают друг друга как члена одной семьи и в их отношениях постоянно присутствует бинарные оппозиции «свой» и «чужой». На восточной лингвокультуре существует пословица как, *«В раю пустуют два кресла: одно предназначено для хорошей свекрови, а второе для хорошей невестки»* как не попасть во власть стереотипов и верно выстроить отношения со своей «второй матерью».

Слово *«Хушдоман»* употребляется в таджикском языке чаще по сравнению с его синонимами, такими как «модаршӯ(й)», «модарзан», «модаршавҳар», «қайно» и др. Как было отмечено по результатам исследования национального корпуса таджикского языка, по запросу «хушдоман» основной корпус содержит 69 документов, 208 предложения, 211 словоформы и 10263 словоупотребления, чтобы узнать какой синоним слово «Хушдоман» употребляется чаще всего, мы перевели корпусное исследование. Корпусный анализ показал, что после слово «Хушдоман», чаще всего в предложениях используется слово «модаршӯ(й)». В НКТЯ мы вывели строку поиска слово «модаршӯ(й)» и нашли 53 предложений, 16 документов и 53 словоупотребления. По данным анализам второе место занимает слово «модарарӯс»: 13 предложений, 13 словоупотреблений и 9 документов.

Третье место занимает слово «модарзан»: по 2 случая предложения, 2 документов и 2 словоупотреблений. Слово «модаршавҳар» в НКТЯ встречалось только один раз. Поскольку слово «қайно» как правило, используется, в диалектах, в НКТЯ оно не встречалось. По результате исследования мы можем сделать вывод, то самый близкий синоним для слова «Хушдоман» является слово «модаршӯ(й)» (Таблица 3).

№	Слово	Частотность	Кол-во документов	Кол-во предложениях
1	Хушдоман	211	69	208
2	модаршӯ (й)	53	16	53
3	Модарарӯс	13	9	13
4	Модарзан	2	2	2
5	Модаршавҳа	1	1	1
6	Қайно	0	0	0

Таким образом, в результате анализа национального корпуса таджикского языка мы пришли к следующим выводам. В таджикском языке из 100 выбранных контекстов 42% указывают, что хушдоман/свекровь - вторая мать, 38% описывают отношения свекровью и невестки и 20% связаны с ревностью. В таджикском языке специфичные особенности концепта «Хушдоман» заключаются в его тесной связи с семьей. «Хушдоман» и чаще всего предстает в значении «вторая мать», «указатель», «злая женщина».

ЛИТЕРАТУРА

1. Британский Национальный корпус [Электронный ресурс]. Режим доступа http://www.natcorp.ox.ac.uk/.
2. Горошко Е.И. Новые тенденции в развитии интернет - лингвистики: общение от клавиатуры (звука) к экрану (звуку) // Е.И. Горошко // Верхневолжский филологический вестник. ЯГПУ Москва, 2016. - №4.-250с.
3. Искандарова Д.М. Корпус Рудаки и его лингвистическая обработка// Д.М. Искандарова Материалы международной конференции, посвященной юбилею Рудаки. –Душанбе: РТСУ, 2008. - С.20-35
4. Искандарова Д.М. Проблемы создания Национального корпуса таджикского языка / Д.М Искандарова // Перспективы развития фундаментальных и прикладных лингвистических исследований в РТ. Душанбе, 2020.-С.6 – 39.
5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.ruscorpora.ru
6. Национальный корпус таджикского языка [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.tajikcorpus.com
7. Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2007. – 140с.

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ХУШДОМАН/СВЕКРОВЬ» В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОРПУСА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА)

С развитием компьютерных технологий в лингвистике стала бесспорна необходимость создания корпусов размеченных текстов на различных языках. Создание Национального корпуса таджикского языка (НКТЯ) является научно немаловажной и экстренной задачей. В данной статье проанализированы возможности языкового корпуса при проведении лингвистических исследований.

В данной статье ставится задача рассмотреть концепт «Хушдоман/Свекровь» и определить особенности выражения в разных вариантах таджикского языка. Предлагается использование корпусного подхода с привлечением национальном корпусе таджикского языка для выявления основных лексем, словоформ, отражающий концепт «Хушдоман/Свекровь» в современном таджикском языке.

Для анализа было выбрано 100 случайный контекстов таджикского языка. В результате корпусного исследования были выявлены некоторые закономерности. Контексты из НКТЯ мы разделили на три группы: Рашки хушдоман (Ревность свекрови), Муносибати хушдоман бо келин (Отношения свекрови и некестки), Хушдоман низ модар аст (Свекровь тоже мать).

Ключевые слова: *концепт, национальный корпус, таджикский язык, хушдоман, анализ, лексема, словоформ, хушдоман/свекровь, компьютерная технология.*

REALIZATION OF THE CONCEPT «KHUSHDOMAN/THE MOTHER-IN-LAW» IN MODERN TAJIK LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE NATIONAL CORPUS OF THE TAJIK LANGUAGE)

With the development of computer technologies in linguistics, the need to create corpora of marked-up texts in various languages has become indisputable. The creation of the National Corpus of the Tajik Language (NCTL) is a scientifically important and urgent task. This article analyzes the possibilities of the linguistic corpus in the conduct of linguistic research.

This article aims to consider the concept «Khushdoman / mother-in-law» and formulate the features of expression in different variants of the Tajik language. It is proposed to apply a corpus approach with the

involvement of the National Corpus of the Tajik language to identify the main lexemes, word forms reflecting the concept of «Khushdoman / mother-in-law» in the modern Tajik language.

100 random contexts of the Tajik language were selected for the analysis. Because of corpus research, some regularities revealed. We divided the contexts from the NCTL into three groups: Mother-in-law's jealousy, Mother-in-law and sister-mother-in-law's relationship, Mother-in-law is also a mother.

Key words: *concept, national corpus, Tajik language, Khushdoman, analysis, lexeme, word forms, Khushdoman / mother-in-law, computer technology.*

Сведение об авторе:

Ниёзова Дилором Кароматовна *- ассистент кафедры Стилистики и теории перевода, Таджикского государственного педагогического университета имена С. Айни E-mail: niyozovadk97@mail.ru тел: (+992) 903552205*

About the author:

Niyozova Dilorom Karomatovna *- assistant of Stylistic and theory of translation Department, Tajik state pedagogical University, after named S. Ayni. E-mail: niyozovadk97@mail.ru Phone: (+992) 903552205*

ЗАБОН ВА АМАЛИЯ. ВАЗИФАҲОИ ПРАГМАТИКИИ ЗАБОН

Асомиддинов Ш.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Забон на танҳо воситаи муошират ва шинохт (дарк), балки воситаи таъсири амалӣ ба ҷаҳон низ мебошад. М.В. Ломоносов навишта буд: «Хушбахтӣ (саодат)-и инсонҳо аз сухан чунон зиёд вобастагӣ дорад, ки инро ҳар як нафар комилан мушоҳида карда метавонад. Ҷамъ кардани мардуми пароканда дар маконҳои умумӣ, сохтани маъбаду киштиҳо, бар зидди душман мубориза бурдан ва дигар заруриҳои корҳои қуввахои иттифоқӣ талабкунандаро ба амал овардан, бе доштани воситаи фикрҳои худро баёнкунанда имконнопазир аст.

Дар ин суханҳо хеле хуб тарафи созандаи ҳамон функсияи забон инъикос ёфтааст, ки функсияи прагматикӣ, праксеологӣ ё амалиаш меноманд. Моҳияти ин функсия аз он иборат аст, ки сухан метавонад ба амал гузарад. Дар шакли равшани худ функсияи прагматикии забон дар ҷумлаҳои амрӣ ба назар мерасад. Чунин ҷумлаҳо, агар хоҳиш, фармон, амрҳо ва д. шаклҳои он ҳақиқатан аз тарафи одамоне иҷро шаванд, ки ба онҳо равона шудаанд, ба таъсирҳои амалии ин одамоне табдил меёбанд, ки бо ин воқеияти мавҷударо табдил медиҳанд, дигар месозанд. Онҳо, тавре М.В. Ломоносов гуфта буд, метавонанд «қалъа, маъбаду киштиҳо ва ғ. созанд» ва м.и.

Сухан (калима) унсури муҳимтарини фаъолияти фарҳангсози одам шуда метавонад. Илова бар ин, агар аз паси он кӯшишҳои дастаҷамъонаи одамони зиёди амалҳои нек содиркунанда пайравӣ шавад. Ҷиҳати созандаи функсияи прагматикии забон маҳз аз ҳамин иборат аст, вале он тарафи муқобил – ҷиҳати харобиовар низ дорад. Ин тараф доир ба худ вақте хабар медиҳад, ки аз паси сухан на корҳои нек, балки корҳои бад, харобиовар, ҷаҳони моро ба беҳбудӣ нею ба бадӣ табдилдиҳанда пайравӣ мекунанд. Ана барои чи забон на танҳо ба маънои мусбат, балки баъзан ба маънои манфӣ низ қувваи бузурге мебошад.

Доир ба он, ки забон дорои функсияи прагматикист, одамон аз ибтидои мавҷудияти худ огоҳанд, вале дарки илмии он муқоисатан ба наздикӣ оғоз шудааст. То охири асри XIX ба забон асосан як функсия - функсияи коммуникативӣ мансуб дониста мешуд, ҳол он, ки аллакай дар асри 18 И. Аделунг доир ба табиати функсияи маърифатӣ (иттилоотӣ)-и он фикрронӣ мекард. В. Гуммболдт аввалин нафаре буд, ки дар асарҳояш тамоми се функсияи забон – коммуникативӣ, маърифатӣ ва прагматикиро тавсиф кардааст. Ӯ доир ба масъалаи иерархияи онҳоро пеш гузоштан низ, аввалин нафар буд. Аҷибаш ин аст, ки дар байни онҳо ӯ на функсияи коммуникативӣ, тавре ин умумиқабул бул, балки функсияи иттилоотиро ба ҷойи аввал гузошт.

Дар асри XX ақидае пайдо шуд, ки мутобиқи он ба ҳолати афзалиятнок функсияи прагматикии забон гузошта мешавад. Дар шакли равшан ин ақидаро Борис Малиновский ва Леонард Блумфилд ифода кардаанд. Аввалин, аз ҷумла, бартарии функсияи прагматикии забонро дар муносибат бо дигар функсияҳо дар мисоли фаҳмиши он аз тарафи кӯдаки хурд исбот мекард. Ҳанӯз забони калонсолиро азхуд накарда, кӯдак умуман на бо мақсади чунин функсияи коммуникативӣ ва илова бар ин, на бо мақсади иттилоот, балки бо мақсади амал фарёд карда, аз атрофиён талаб мекунад, то ки онҳо ӯро хӯронанд, нушонанд, ҳолати баданашро тағйир диҳанд ва м.и.

Л. Блумфилд дар навбати худ бартарии функсияи прагматикии забонро дар муносибат бо дигар функсияҳои он дар мисоли тақсимоти меҳнат дар одамони қадим исбот мекард. Илова бар ин, ӯ ҳалли масъаларо оиди пайдоиши забон дар рӯҳияи прагматикӣ пешниҳод мекард. Аз рӯи нуқтаи назари ӯ,

сабаби эҷод кардани забон: бо ёрии он як одам метавонад ба кор дигар нафарро ташвиқ намояд, то ин ки ӯ, масалан, якумиро бо маҳсулоти зарурии ғизо таъмин намояд. Дар натиҷаи ин тақсимоти меҳнат ба вуҷуд омад.

Аз нуқтаи назари «энергейтикӣ» функсияи прагматикии забонро Лео Вайсгербер тафсир кардааст. Хизматаш аз он иборат аст, ки «имкониятҳо», функсия, табиати забонро дар асоси ақида оиди робитаи зичи функсияҳои асосии забон дарк кард. Бахусус равшан ӯ вобастагии функсияи прагматикии забонро аз функсияи маърифатии он нишон додааст.

Забон ва дин. Тақсимоти масеҳият ба се шоха — католикӣ, юнонию православянӣ ва русию православянӣ, ба фикри Л. Вайсгербер, ба таври назаррас бо он фаҳмонда мешавад, ки намояндагони ин шохаҳо аз тарҷумаҳои гуногунзабони Китоби Муккаддас истифода мекарданд. Инро тавре фаҳмидан лозим аст, ки ихтилофи назари байни онҳо метавност камтар шавад, ба шарте ки агар ҳамаи онҳо, масалан, танҳо аз тарҷумаи лотинии «Библия» истифода мекарданд. Агар мо мантиқи Л. Вайсгерберро, ки нисбат ба тақсимоти калисои масеҳӣ ифода кардааст давом диҳем, ба натиҷае меоем, ки наметавонист ба ягонагии христианҳо мусоидат намояд. Он, тавре О.А. Радченко дар муқаддимаи китобаш овардааст «апостоли забонӣ» мешуд. Аз ин рӯ, volens-nolens на танҳо ба тарҷумаҳои «Библия» ба забонҳои юнонӣ, лотинӣ ва славянии қадим, балки ба ҳамаи дигар забонҳои ба он эътиқоддошта гап мезаданд, бояд мусбат муносибат мекард. Аммо ин масеҳиҳоро боз ҳам бештар аз ҳамдигар дуртар месохт. Ҳадди аққал, чунин мантиқро Л. Вайсгербер, ҳангоми ба таври манфӣ кӯшиши мистикҳои асримиёнагиро барои озод кардан аз оковҳои забонӣ баҳодиҳӣ кардан, асос мекард.

Забон ва илм. Дар коркарди истилоҳоти илмӣ Л. Вайсгербер манбаи боқудрати инкишофи худи илмро медид. Бо ин розӣ нашудан номумкин аст. Махсусан саҳми муаллифони фарҳангҳои идеографии на ба шуури дунявӣ, балки ба шуури илмӣ равонашуда - ба илм саҳми назаррас гузошта метавонист. Тибқи Л. Вайсгербер апостоли фарҳангҳои идеографии навъи илмӣ набуд. Ӯ барои тартиб додани фарҳангҳои идеографии манзараҳои забонии ҷаҳонро инъикоскунанда баромад мекард, онҳо бошанд на ба шуури илмӣ, балки шуури дунявии ҳомилони онҳоро инъикос мекунанд. Ӯ дар ин соҳа ба мисолҳои мутобиқ низ зиёд диққат медод. Масалан, ӯ ба омонимҳои калимаҳои олмонии Hahn «хурӯс» ва Hahn «ҷумак» диққат додааст. Ин далелро ба фоидаи таъсири забон ба техника шарҳ медиҳад: омонимияи мазкур ба он мусоидат кард, ки ҷумакҳои бочкаҳоро дар Олмон дар намуди хурӯсҳо месохтанд. Чунин вазъият дар олмониҳо бо дигар омонимҳо — Kopf «сар» ва Kopf «зарф, вместилище» низ ба назар мерасад, дар ин ҳолат таъсири забон ба тайёр кардани чубукҳо дар дудкашҳои тамоку дар намуди калла ба назар мерасад.

Забон ва санъат. Дар забон Л. Вайсгербер «қувваи ҳаракаткунандаи санъат»-ро медид

Дар ин ҳол на танҳо намудҳои санъатҳои каломӣ (масалан, адабиёти бадеӣ ё санъати вокалӣ, зеро таъсирҳои забон ба онҳо ошкорост), балки намудҳои ғайрикаломии санъат дар назар аст. Масалан, дар яке аз асарҳои худ Л. Вайсгербер комилан ҷиддӣ исбот мекард, ки тасвири сохтори анатомии бадан дар наққошӣ аз бисёр ҷиҳат аз диди забонии он аз тарафи рассом вобаста аст, зеро ин дид, ба фикри олим, аз забони наққош вобастагӣ дорад, ки илова бар ин бо мурури замон тағйир меёбад, пас бо ин, ба андозаи муайян фарқияти байни тасвири баданҳо дар асарҳои муаллифони гуногуни дар замонҳои гуногун умр басарбурда муайян мешавад [1, с.20]

Забон ва сиёсат. Л. Вайсгербер ба таъсири забон ба сиёсат зиёд аҳамият медод. Махсусан тасаввуроти олим доир ба нақши этноташаккулдиҳанда ва ташаккулдиҳандаи давлат диққатҷалбкунандаанд. Масалан, доир ба чунин нақши забони олмонӣ ӯ навишта аст: «...дарк (фаҳмиш)-и асолати халқӣ бештар аз забон бармеояд, парвариши забони умумӣ бошад, нуқтаи интиҳоии амалисозии худмустақилии халқӣ ва ниҳоят худмустақилии давлатӣ буд» [10, с.135].

Ба Л. Вайсгербер таърихи сифати deutsch «олмонӣ» шодии бесобиқа овард. Гап дар сари он, ки дар ибтидо он танҳо забони олмониро муайян мекард, вале минбаъд нисбати халқи олмон низ истифода шуд. Табдили ин сифатро дар этноним Л. Вайсгербер ҳамчун исботи бевоситаи нақши этноташаккулдиҳандаи забони олмонӣ дар таърихи ҳомилони он баҳодиҳӣ кардааст. Ӯ навишта аст: «Аз табдили номи забон ба номи мардум огоҳии аввалини муҳиммияти минбаъдаи ҷамъияти забонӣ шунида мешавад. Калимаи deutsch, ҳамин тавр инчунин дараҷаи нисбатан баланди мафҳуми Muttersprache «забони модарӣ»-ро фаро мегирад... « [2, с.133].

Ба забон Л. Вайсгербер дар худшиносии миллӣ аз тарафи ягон нафар аҳамияти ҳалкунанда медод. Кӯдаке, ки масалан аз япониҳо таваллуд шудааст, тибқи мантиқи Л. Вайсгербер, агар забони фаронсавӣ барояш забони модарӣ шуда бошад, бояд худро фаронсавӣ шуморад. Аммо ӯро дигарон низ, ба буриши сад чашм аҳамият надода, бояд фаронсавӣ шуморанд.

В. Вайсгербер ба забони модарӣ дар муносибат ба худтасдиққуниии халқӣ дар ақаллиятҳои миллӣ низ аҳамияти ҳаркунанада медод, ки дар муносибат ба онҳо миллати ҳукмрони мамлакат сиёсати ба ифодаи ӯ сиёсати «империализми забонӣ»-ро гузаронда метавонад. Олим рақиби чунин

навъ сиёсат буд, зеро забони модариро «устуворгарину такяи асосигарини худгаъйиди халқӣ» мешуморид.

Гавре мебинем, забоншиноси барҷастаи олмонии асри XX Йоханн Лео Вайсгербер пайваста назари «энергейтикӣ»-и ба манзараи забонии ҷаҳон (В. Гумболдт) - ро мегузаронад. Моҳияти ин назар дар он аз ҳақиқат ошкор сохтани на нусхаи одӣ, балки аз ошкорсозии қувваи фаъол иборат аст, ки аз як тараф, ба шинохти ҳомилони он, аз тарафи дигар бошад, ба фаъолияти амалии онҳо таъсир мерасонад.

Дар назди лингвопраксеологияи муосир проблемаҳои зиёд меистад, аммо дар байни онҳо дар ҷойи аввал проблемаҳои марбути дарки ду тарафи функсияи прагматикии забон — функсияи созанда (эволютсионӣ, фарҳангӣ, прогрессивӣ) ва функсияи харобиовар (инволютсионӣ, зиддифарҳангӣ, регрессивӣ), инчунин проблемаҳои марбути ошкорсозии далелҳое меистанд, ки аз онҳо қувваи прагматикии нутқ вобаста аст, яъне ҳамоне ки то чӣ андоза он ба амал, ба тағйироти амалии ҷаҳон табдил меёбад.

Қувваи бештарини прагматикиро нутқҳои мансуби қудратмандон дороанд. Аммо онҳо низ, новобаста ба мақоми юридикиашон, бояд кӯшиш кунанд, ки амрҳояшон ҳамчун «садои холӣ» набошад. Дар ин маврид на ҳамеша қонун ёрӣ мерасонад, зеро он метавонад бекудрат бошад. Ана барои чи ҳатто қудратмандон барои касб кардани эътирофи шахсӣ, бояд бештар ба саъйи худ такя кунанд. Мутаассифона, мо дар даврае зиндагӣ мекунем, ки ин эътироф аксаран тибқи ваъдаҳои қалбакӣ ба даст меояд. Лекин онҳо низ дар замони мо аллакай на ҳамеша фоида мекунанд. Аз ин сабаб сиёсатмадорони муосир бояд имиҷмейкерҳоро кироя кунанд. Вале ба онҳо таҷрибаи бисёрасраи санъати нутқронӣ низ халал намерасонад: ҳамон сухане имконияти зиёдтари амалӣ шуданро дорад, ки возеҳ, ҳассос, ба андоза, ба маврид ва м.и. мебошад [4, с.14].

Барои афзоиши қувваи прагматикии сухан вазъе, ки он амалӣ мешавад, аҳамияти калон дорад. Инро, масалан, Адолф Гитлер, ки пеш аз нутқҳои худ аксаран роҳпаймоиҳо ва тантанаҳои калон ташкил мекард, хуб мефаҳмид. Ӯ худ саррежиссёри онҳо буд. Доир ба ин И. Фест чунин навишта буд: «Аз ҷангали парчамҳо ва бозии машъалҳои оташҳо, колоннаҳои маршӣ ва мусиқии хуби ба осонӣ ҳифзшаванда қувваи сеҳрнок берун меомад, ки дар наздаш ба шуури нигарони манзараҳои анархия муқовимат кардан душвор буд. Барои Гитлер таъсири ҳар як ин амал чунон муҳим буд, ки ҳатто дар тантанаҳои бузург бо издиҳоми зиёди мардум ӯ шахсан ҷузъҳои хурдгаринро тафтиш мекард (месанҷид); ӯ ҳар як амал, ҳар як ҷойивазшавӣ, ҷузъҳои декоративии аз парчаму гулҳо ороишшаванда ва ҳатто тартиби ҷойи нишасти меҳмононро бодиққат андеша мекард»

АДАБИЁТ

1. Фест И. Адольф Гитлер. / И. Фест - Пермь, 1993. Т. 3. – 47 с.
2. Радченко О.А. Язык как миросозидание. / О.А. Радченко // Лингвофилософская концепция неогум- больдтианства. Т. 2. М., 1997. – 91с.
3. Радченко О.А. Язык как миросозидание. / О.А. Радченко // Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. Т. 1. М., 1997. – 302с.
4. Ломоносов М.В. Краткое руководство к красноречию. / М.В. Ломоносов СПб.,1748 - 91с.
5. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. / Л. Вайсгербер М., 1993. – 13с.

ЯЗЫК И ПРАКТИКА. ЗАДАНИЕ ПРАКМАТИКИ ЯЗЫКА

Эта статья посвящена вопросами языка и практики на современном периоды развития. Автор статьи на основе обширного материала анализирует вопросами языка.

Язык не только является одним из основных источников развития международного общения, но также развивает практическое развитие в мире. Данный вопрос исследовал известный русский ученый Михаи Васильевич Ломоносов, который в своих научных работах показал развитие языка.

Развитие языка среди людей имеет различные особенности, которые развивается на основе межнационального общения и формирует и совершенствует формы и методы исследования различного характера.

Слово считается как форма важнейшие организации на современном этапе развития современного языказнания.

Надо подчернуть, что развитие языка и практики его формирования и совершенствования имеет различные аспекты изучения в современной научной жизни.

Поэтому язык имеет практическое и теоретическое значение и помогает человеку быстрее усвоить материал.

В современной жизни особое место занимает различные аспекты изучения современного русского языка и характеристика совершенствования и развитие языка.

Ключевые слова: *язык, практик,современный русский язык, теоретическое и практическое значение, метериал, аспекты.*

LANGUAGE AND PRACTICE. ASSIGNMENT OF LANGUAGE PRACTICE

This article focuses on issues of language and practice in modern periods of development. The author of the article analyzes language issues based on extensive material.

Language is not only one of the main sources for the development of international communication, but also develops practical development in the world. This issue was studied by the famous Russian scientist Mikhail Vasilyevich Lomonosov, who showed the development of language in his scientific works.

The development of language among people has various characteristics that develop on the basis of interethnic communication and forms and improves the forms and methods of research of a different nature.

The word is considered as a form of the most important organization at the present stage of development of modern language of knowledge.

Therefore, the language has a practical and theoretical value and helps a person to learn the material faster.

In modern life, various aspects of the study of the modern Russian language and the characteristics of the improvement and development of the language occupy a special place.

Key words: *language, practice, modern Russian language, theoretical and practical value, material, aspects.*

Сведение об авторе:

Асомидинов Шариф *- старший преподаватель физического воспитания и гражданской обороне Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел: (+992) 985544242*

About the author:

Asomidinov Sharif *- Senior teacher of physical education and civil defense of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Phone: (+992) 985544242*

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ БО ВОЖАИ «HEAD ВА «CAP» ДАР ЗАБОНОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСИ АЗ НИГОҲИ ТАРҶУМА

Ишратова Ҳ.М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили корбасти калимаҳои **«head»** ва **«cap»** дар ҳайати воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисиӣ мебошад.

Воҳидҳои фразеологӣ ба ҳайси масолеҳи забон бо хусусиятҳои худ дар баробари калима дар ифодаи фикр мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Онҳо дар матн барои офаридани маъноҳои гуногуни нутқ истифода шуда, боиси рангорангӣ ва бадеияти сухан, ифодаи ҳиссиёти гуногун мегарданд. Воҳидҳои фразеолоӣ як ҳиссаи илми лексикология ба шумор рафта дар таносуби ибораҳои озоди синтаксисӣ чун воситаи рангинбаёнӣ ибора ва воҳидҳои рехтаву устувори маҷозии забонро низ меомӯзад. Фразеологияи забони тоҷикӣ таърихи қадима дорад ва худи забони тоҷикӣ аз фразеологизмҳо ғанӣ аст, ки ба ибораи дигар воҳидҳои маҷозӣ ном доранд. Ҳанӯз дар асри XVII дар Ҳиндустон луғати фразеологии «Чароғи ҳидоят» бо саъйу кӯшиши Алихони Орзу мураттаб гардидааст, ки яке аз аввалин луғатҳои фразеологии тоҷикӣ ба шумор меравад.

Фразеологизмҳо аз ҷиҳати сохт ва маъно ва вазифаашон ба якчанд гурӯҳ ҷудо шуда, ҳаёт ва таҷрибаи бисёрсолаи одамонро ифода мекунанд.

Зимни нутқ мо на фақат аз калимаҳо, балки аз таркибҳои устувори маҷозӣ ё ибораҳои фразеологӣ низ истифода мебарем. Дар ин сурат таркиби ибораҳои фразеологӣ аз тарафи сухангӯ дафъатан эҷод намешавад, балки аз хазинаи хотираи ӯ дар шакли рехта ва маъмулиаш берун номада, мувофиқи маврид истеъмол мегардад. Баъзе олимон ин воҳидҳои устувори маҷозиро дар баробари калимаҳо пойдевори забон медонанд. Дар системаи ягонаи луғату истилоҳоти забон бисёре аз ибораҳои фразеологӣ нисбат ба муродифҳои луғавии худ камистеъмолтар нестанд. Баъзеи онҳо ҳатто ба ҳукми мафҳуми ягона ва асосии воқеъаю санадҳо гузаштаанд.

Чӣ тавре ки қайд карда шуд, фразеология ба луғатшиносӣ, яъне лексикология шомил буда, дар навбати худ яке аз шохаҳои муҳимтарини илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Аз ҷиҳати сохт,

таркиб ва семантика ба гурӯҳҳо тақсим карда шудааст. Фразеология ба фразеологияи забонҳои дунё ҷудо шудааст, яъне урфу одат, ҷаҳонбинӣ, сатҳи ҳаёти зиндагии одамон, муҳити зисти халқҳои гуногунро дар бар мегирад. Бахши дигари фразеология- фразеологияи таърихӣ мебошад, ки таърих ва пайдоиши воҳидҳои фразеологиро меомӯзад, калима ва ибораҳое, ки ҳазор сол пеш пайдо шудаанд, то ҳол дар ҳамин шаклу маъно истифода мешаванд [4,9-10].

Чи тавре ки аз таснифоти генеологии забонҳо бармеояд, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ҳам хешанд. Л.Л. Ройзензон ва Ю.Ю Авалиани фразеологияро дар тадқиқоти худ мавриди шарҳ қарор дода, нахуст типологияи муқоисавиро дар забонҳои муқоисашаванда дида баромадаанд. Шоирон ва нависандагон оид ба фразеология фикру ақидаҳои худро баён кардаанд. Мафҳуми воҳидҳои фразеологӣ аввалин маротиба аз тарафи Ш. Балли ҷорӣ шудааст, баъдтар аз тарафи забоншинои рус Виноградов ҳамчун «фразеологическая еденица» тарҷума шудааст.

Асосгузори назарияи фразеология, забоншиноси швейтсарӣ Шарл Баллӣ дар китобҳои худ «Мафҳуми услубшиносӣ» ва «Услубшиносии фаронсавӣ» фразеологияро қайд кардааст. Дар воҳидҳои фразеологӣ мавқеъи муҳимро омилҳои инсонӣ ишғол мекунад. Яъне аксари фразеологизмҳо бо ҳама гуна фаъолияти инсонӣ алоқамандӣ зоҳир менамоянд. Ғайр аз ин, одам кӯшиш мекунад, ки обеъекти ҷаҳони берунаро бо аломатҳои хоси инсон, аз ҷумла бо ашёи бечон пурра намояд. Чи тавре, ки Ш. Баллӣ қайд мекунад; «Нокомилии ақли башарият низ дар он аст, ки инсон хамеша ба чизҳое ки, дар гирду атрофаш ҳаст, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки рӯҳан қоил шавад. Ӯ тасаввур карда наметавонад ки табиат мурда ва бечон аст; тасаввуроти доимии ӯ ҳамеша хаётро бо чизҳои бечон муккамал мекунад, вале танхо ин нест: инсон ҳамеша ба хусусяти ашёи ҷаҳони беруна низ тамаркуз мекунад» [4, с 4-5].

Шарл Балли истилоҳи «фразеология»- ро ҷорӣ намуд, аммо ин истилоҳ ҳамчун илм байни забоншиносони англо-амрикоӣ маъруфият пайдо накард, ӯ фразеологияро ба услубшиносӣ ворид сохт.

Масъалаи фразеология ҳамчун як соҳаи забоншиносӣ бори аввал аз тарафи забоншиноси машҳури шӯравӣ, профессор Е.Д. Поливанов мавриди пажӯҳиш қарор гирифт. Е.Д. Поливанов борҳо ин масъаларо ба миён гузошт ва муайян кард, ки луғатшиносӣ маънои мушаххаси луғавии калимаро меомӯзад, морфология мазмуну қоидаҳои вожаҳоро меомӯзад, синтаксис бошад, илм дар бораи ибора ва нутқи алоқанок яъне ҷумла ва анвои он аст. Е.Д. Поливанов зикр кард, ки фразеология «мавқеъи ҷудогона ва устуворро (ба монанди фонетика, морфология ва ғ.) дар забоншиносӣ ишғол намуда, минбаъд дар натиҷаи омӯзиши мунтазам ва гузоштани ҳар гуна масъалаҳо, илм аз камбудиҳои тасодуфӣ маҳрум хоҳад шуд». В.В Виноградов масъалаи фразеологияро ҳамчун як соҳаи забоншиносӣ ба миён гузошт. Ӯ доир ба фразеология ақидаҳои худро мухтассар баён намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои семантикӣ ҷудо кардааст. Заҳматҳои В.В Винаградов комёбиҳои ҳамон давра буда, минбаъд боиси ба миён омадани корҳои зиёд оид ба фразеология гардиданд. [4, 7, 8].

Таҳқиқоти типологӣ ва муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз тарафи як қатор олимони тоҷик аз рӯи ҷанбаҳои гуногун анҷом дода шудааст. Аз ҷумла, Азимова М. дар рисолаи номзадии худ доир ба ин масъала таваҷҷӯҳ кардааст. Дар ин ҷода, ғайр аз баъзе дастурҳои таълимӣ пажӯҳиши дигаре мушоҳида намешавад, яъне масъалаи пажӯҳиши фразеологизмҳо бо унсурҳои соматикӣ, ба таҳқиқоти махсус ниёз дорад.

Воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ нахуст дар Инҷил ва осори Шекспир оғоз шудаанд, ки баъд аз китоби Инҷил ҷойи дуюмро ишғол мекунад [4,113]. Пайдоиши фразеологизмҳои забони тоҷикӣ, ҳанӯз дар осори хаттии асри VIII ва минбаъд дар осори Рӯдакӣ ба назар мерасанд.

Фразеология дар асоси воқеа ва ашёи мавҷудаи мухталиф инъикос меёбад. Инсон, як ҷузъи табиат ба шумор меравад. Яке аз ҷузъҳои ифодакунандаи воҳидҳои фразеологӣ, «**сар»** аъзои бадани инсон ба шумор рафта, ҳамчун предмети ҷудогона, мафҳум ва маънои хоси худро дорад. Дар рисолаи Маҳмаддовудов С. оид ба полиссемия, сермаъноии калима нишон дода шудааст. Калимаҳое мавҷуданд, ки ғайр аз маънои асосӣ маънои маҷозӣ низ доранд. Худи калимаи «**сар»** дар забони тоҷикӣ маъноҳои зиёд дорад. Масалан, бо калимаи «сар» воҳидҳои зиёди луғавӣ сохта мешаванд: ***сарвар, саросар, саросема, сар ба сар, сарбаланд, саркор, сархам, саргардон, сарвазир, ва ғайра***. Калимаи «сар» қисмати болоии аъзои бадани инсон аст, вобаста ба мавқеи ҷойгиршавиаш ба маъноҳои аслӣ ва маъҷозӣ истифода мешавад. Масалан, ***сари рох, сари кӯҳ, сари бозор, сари вазифа*** ва ғайра. Дар забони англисӣ низ калимаи ***«head»(сар)*** дорои хусусияти сермаъноӣ мебошад ва дар сохтани калима ва ибора хеле фаъол аст. Масалан: ***Headphone-гӯшмонак, headmaster-роҳбар, headway-пешравӣ, headquarters-шуъба, headmistress-директор, headline-сарлавҳа, headlight –чароғ etch [7, 106,107]***

Воҳидҳои фразеологӣ пас аз маъруфият пайдо кардан вирди забони халқ мегарданд. Ибораҳои фразеологие, ки аз тарафи наслҳои гуногуни шоирон офарида шуда, бо мурури замон сайқал меёбанд, ва шаклҳои маҷозӣ ва истиориавӣ кор фармуда шуда, муродифҳои зиёде пайдо мекунанд ва то андозае мавқеъи худро мустаҳкам менамоянд.

Ба мафҳум ва истифодабарии ибораҳои фразеологӣ бо калимаи **«с а р»** дар матн назар мекунем.

Воҳиди маҷозии «***Сар аз куҷо по аз куҷо»*** ба маънои бе аслу насаб, бе сару сомон, бе молу чиз, бе макон, пойлуч, корбаст мешавад.

Ифодаи **«*Ба сари касе алами худро рехтан*»- ба** маънои қасди худро аз касе гирифтан истифода мешавад.

Ин ҳол модарро ба шӯр меоварад, вай ҳама аламу коҳиши худро ба сари писарам рехтанӣ мешавад.

«*Чизеро ба сари касе андохтан»*- чизеро ба сӯйи касе ҳавола кардан, ба уҳдаи касе вогузор намудан, касеро гирифтори ҳолате кардан. *Ин чи фитна буд, ки ба сари ман андохтӣ.*

Ҳаммаънои дигари ин ибора «***Аз сар соқит кардан***» аст, яъне ба маънои худро аз иҷрои ӯҳдадорие халос кард истифода мешавад *[5, 24-25]*.

Ифодаи маҷозии **«Сар бошад, тӯппӣ қаҳт не»**- сар саломат бошад**,** каллапӯш ёфт мешавад. Вале шакли дигари ин ифода **«*сар бошад, тоқӣ ёфт мешавад*»** бештар маъмул аст.

Пеш аз он ки аз чӣ иборат будани ин хабарро баён намоям, хоҳиш иекунам, ки шумо худро мардонавор нигоҳ доред. Маъюс нашавед, аз рӯҳ наафтед, ки «сар бошад, тӯппӣ қаҳт не» гуфтаанд [5,с.35].

Шаклҳои ифодаҳои маҷозии **«*Сари бегурбати худро ба гурбат мондан*», «*Сари бечанҷоли худро ба ҷанҷол андохтан*»**, «***Сари бебалоро дар бало мондан***» - маънои аслии ба коре иқдом карда ё ҳамроҳ шуда худро ба ташвиш андохтанро дорад. Маънои намунаи сеюм дар лаҳҷа бештар истифода мешавад [5, с.34].

«*Ба сар бурдан*» – маънои зиндагӣ кардан, сипарӣ кардани зиндагиро дорад, вале дар мисоли зер ба маънои аз сар гузаронидан омадааст.

Охир азобу кулфати ба сар бурдаи маро ҳам медонед-ку? [5,35]

«*Сари калобаи худро гум кардан*»- дар иҷрои коре дармондан, ҳисоби кореро наёфтан дар вазъияти душвор афтодан**,** чӣ кор кардани худро надонистан ва ғайраро дорад:

Раҳмат-е, бибиҷон, хайрият шумо ҳастед, набошад мо сари калобаи худро тамоман гум карда мемондем.

«Сари кафида зери тоқӣ беҳ»- дар шаклҳои *«сар кафад, таги тоқӣ, даст шиканад зери остин»* истеъмол мешавад:

Шумо «ба рӯи шавҳар сахт нигоҳ кардан гуноҳ аст» гӯён хомӯш гаштед. Ман бошам «сари кафида зери тоқӣ беҳ» ҳарчи ҳам бошад, «вай ба ман падар аст»- гуфта дам фурӯ кашидам [5, 46].

«Дар сари кор айёру дар сари ош тайёр» – дар нисбати танбал ва коргурез гуфта мешавад [5, 47].

*Барои ҳамин қилиқамон «**дар сари кор айёру дар сари ош тайёр**»- гӯед, қаҳрамон намеояд.*

«Сару сомон ёфтан» – маънои роҳу воситаи анҷоми кореро пайдо карданро дорад

*Мо ба зӯри бозуи падарам аз нав соҳиби хонаю ҷо шудем ва **сару сомон ёфтем.***

«Сару сомони худро гум кардан» бо намунаи ***«сари калобаро гум кардан»*** ҳаммаъно аст – яъне, ҳаросон, саросема, гаранг шудан, чӣ кор кардани худро надонистан.

Дар ин кори сермағал дигар кас мебуд, кайҳо сару сомонашро гум мекард [5, 6]

«Сар ба кӯҳи Муғул афтидан»- *ба мушкилӣ ва рӯзи сахт дучор шудан.*

Хай, сад сӯмата гум кардаӣ, садқаи сар. Ба сарат куҳи Муғул афтид, ки ин қадар хафа мешавӣ.

«Дар сар чормағз шикастан» *Касеро озор додан, таҳдид кардан ва ба зери шиканҷа кашидан.*

«Сару бар надоштан» - беканор будан, пурвусъат, сербару васеъ будан:

Э, вай замини кишти пахтааш ҳамин қадар калон, ки сару бар надорад.

«Ба сархорӣ даст наёфтан» дар шакли ***«Вақти сархори надоштан»*** низ истифодаи густурда дорад, ки ба серташвиш будан, ниҳоят серкор будан, вақт надоштан далолат мекунад:

Ин вақтҳо кам меомадагӣ шуда мондед?- Кори ғунчинии пахта дар авҷ. Рости гап, сархориба вақт нест [1,саҳ 275-276]

Акнун ба мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ назар менигарем.

Дар забони англисӣ ҳам воҳидҳои фразеологӣ аввал дар эҷодиёти шоирон ва нависандагон истифода шуда, пас вирди забони халқ мегарданд. Доманаи истифодаи онҳо васеъ аст ва бо мурури замон сайқал ёфта, муродифҳои зиёде пайдо кардаанд. Мисли забонӣ тоҷики рӯ меоварем ба ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи «**h e a d» (cap):**

To hit (or make) the headlight- бо диққат нигоҳ кардан. Калимаи headlight дар луғат ба маънои *машъал шарҳ ёфтааст*, ки аслан бо маяк»-и русӣ ҳаммаъно аст, омадааст, аммо дар ин ифода калимаи мазкур дар луғати *О к с ф о р д* ба маънои *бодиққат гӯш кардани ягон хабар ё синамо* омадааст

[7, саҳ 106].

Be not right one's in head – аз ақл берун будан, девона шудан:

He isn't to be trusted any more, Paul he isn't right in his head. Ба ӯ бовар кардан лозим нест, Паул аз ақл берун шудааст.

Bite (snap) smb's head off- *бо таври ҷиддӣ қабеҳ сухан кардан, сухани касеро шикастан:*

When I tried to say something she bit my head off. Вақте, ки ман кӯшиш кардам чизе бигӯям, ӯ суханамро қатъ кард.

From head to foot (to heel or to toe) *- сар то то,* ***дар забони тоҷикӣ инро таркиби фразеологӣ меноманд.***

She was seized by panic from head to heel. Сар то по тарс ӯро фаро гирифт.

Buy smth.over smb. head*- пешниҳод кардан, баҳои баланд додан.*

He recollected with satisfaction that he had bought that house over James's house У бо хушхолӣ ба хотир оврад, ки хонаро аз Ҷемс бо нархи баланд харид[3, с.365].

Have a bad(or no) head for heights*- аз баландӣ тарсидан.*

I looked at the drop, and decided that I was not daring fellow, I have no head for heights. Ман ба поён нигоҳ кардам ва ҳис кардам, ки ман аз даҳ нафараи бачуръат нестам. Ман аз баландӣ метарсам [3, с.365].

«Call down the wrath of God on smb's head»- дуо кардан, ба сари касе бадбахтӣ хостан, дар нисбати касе нияти бад доштан

«Drag by the head and ears»- касеро ҳушдор кардан, таъкид кардан яъне барои дар хотир нигоҳ доштан

It was an utterly irrelevant argument dragged in by the head and ears. *Ин як бахси комилан номуносиб буд, ки онро сар ва гушхо кашиданд* ***[3, с.366]***

«Carry one's head high»- сарро боло нигоҳ доштан, ба сари баланд гаштан.

He had been just a judge, and he had carried his head high. Ӯ қозии боинсоф буд ва бо сари баланд мегашт.

«Come into one's head»- *ба сар ягон чиз омадан, ягон нақшае кашидан, нияте кардан*

Useless to think of what she was going to say- she must say whatever came into her head when she saw him. Оид ба гуфтаниҳои ӯ фикр кардан бефоида аст ӯ бояд ҳамаи фикри ба сараш омадаро ҳангоми дидани ӯ бигӯяд.

Профессор Ҳ. Мачидов дар китоби худ «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик « воҳидҳои фрразеологиро аз ҷиҳати обуранг ва ифоданокӣ ба гурӯҳҳо ҷудо кардааст. Ӯ чунин изҳори ақида менамояд: «Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати характер аз дигар воҳидҳои забон ба кулли фарқ мекунанд, ифодашавии дар онҳ обуранги махсус дида мешавад. Воҳидҳои фразеологии забонзадашуда ҳам дорои чунин хусусият мебошанд. Ифоданокию рангинии онҳо ба образи собиқашон алоқамандӣ доранд. Воҳидҳои фразеологиро шартан ба гурӯҳҳо ҷудо кардан имконпазир аст. Фразеологизмҳои мӯътадил ва пуробуранг, вулгаризмҳои фразеологӣ, эвфемизмҳои фразеологӣ, архаизмҳои фразеологӣ, неологизмҳои фразеологӣ, чунин фразеологизмҳо ифодаи мафҳумҳои мухталифи ҳаётӣ, характеристикаи мусбиат ва манфӣ, тобишҳои ҳиссиву экспресивиро фаро мегирад» [2, с.81-83].

Воҳидҳои фразеологии мӯътадил мафҳумҳо ва ҳодисаҳоро бо таври баҳодиҳӣ нишон медиҳанд. Масалан, таркибҳои фразеологии ***як даҳан, хешу табор, чизу чора*** ба ин мисолҳо нигоҳ карда, воҳиди фразеологӣ бо каклимаи ***«сар»****-ро* ворид кардем. *Мисол****, сар ба сар, сар ба нӯг*** ва ғ.

Эвфеизмҳои фразеологӣ маънои мусбат дошта, муносибатҳои нарму мулоим, лутфу навозишро ифода мекунанд. Онҳо бештар ба ҷойи ифодаҳои дурушт корбаст мешавад. Масалан, «***ба як болишт сар ниҳодан»*** (зану шавҳарӣ кардан)***,» аз вазифа фуровардан»*** ё ин ки ҳаммуродифи ин ибора ***«аз сари вазифа хориҷ шудан»*** *(*аз вазифа рондан*),* ***«ба сари касе об рехтан»*** *(*дар нисбати касе амали бад анҷом додан*).* ва ғ.-ро эвфеизмҳои фразеологӣ меноманд.

Вулгаризмҳои фразеологӣ баръакси вулгаризмҳо маънои манфӣ дошта, фикрро дағал ва дурушт ифода мекунанд. Дар ин воҳиди фразеологӣ маъноҳои манфӣ, монанди нафрат, бадбинӣ, оҳанги дағал ифода меёбад. Масалан, «***сари касеро хӯрдан»,*** «***сар халондан***», ***«дарди сар шудан» ба сари касе бало овардан»***

Гурӯҳи дигарро **архаизмҳои фразеологӣ** меноманд. Чӣ тавре ки аз номашон бармеояд, воҳидҳои фразеологии мазкур кӯҳна шуда, доираи истеъмоли онҳо маҳдуд гардидааст. Масалан, ***моли манқула*** (*сармоя)* имрӯз дар истеъмол қарор надорад. Ба ин нигоҳ карда, як қатор воҳидҳои фразеологиро метавонем ба қатори архаизмҳои фразеологӣ ворид созем, чунки доираи истеъмоли ин воҳидҳои фразеологӣ танг шуда, дар нутқи омма қариб мушоҳида намешаванд, вале бо мурури замон муродифи худро пайдо кардаанд. Дар китоби Р. Абдуллозода *«Фарҳангӣ ибораҳои халқӣ»* як қатор ибораҳое мавриди шарҳ қарор гирифтаанд, ки аз истеъмоли густурда берун шудаанд. Масалан, ифодаи «***Сари зуволаро гум кардан»*** аз истеъмол берун шуда, бар ивази он муродифаш ***«сари калобаи худро гум кардан»*** дар нутқи мардум бештар мушоҳида мешавад. *Ё* истеъмоли ***«Сарба санги осиё гаштан»*** (ба

мушкили дучор шудан, ба мусибате гирифтор шудан) маҳдуд шуда ба ҷойи ифодаи ***«ба сар бало омад ё ба сарам бадбахтӣ омад»*** вирди забони халқ аст.

Неологизмҳои фразеологӣ баръакси архаизмҳои фразеологӣ буда, ҳамчун воҳидҳои фразеологии тару тоза, доираи истеъмолашон хеле зиёд аст. Масалан, ***«ба сари касе оташ даргирондан»*** (*касеро нобуд кардан*). Ба ин навъи фразеология нигоҳ карда, як қатор ибораҳоро метавонем ворид кунем, ки доираи истеъмолашон дар байни мардум хеле васеъ аст. «***Ба сари касе чормағз шикастан», «сари хама шамшер набуридааст»-*** *(шахси хоксор),* ***«аз сар соқит кардан»*** *(аз ягон чиз халос шудан)* мебошад, чунин ибораҳо хеле зиёданд.

Таҳлил ва ба зергурӯҳҳои семантикӣ ҷудо кардани воҳидҳои фразеологӣ бо калимаи **«сар»** ва **«head»** вобаста ба хислатҳои инсонӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ.

Воҳоидҳои фразеологии ифодакунандаи хислат, феълу атвори инсон:

«**Дар сари кор айёру дар сари ош тайёр**» танбал ва коргурез будан;

«**сар каму дил нозук будан»** сарфи назар аз сурати бад табиати нозук доштан, ки шакли **«сар каму дил нозук будан»** низ дорад **,»Сар аз санг шудан»** *(тобовар, боқувват шудан, умри дароз дидан);* ***дилгарм будан*** (ба кор ё амале шавқу рағбат доштан*)* ва баръакси он ***«дилхунук будан»,*** яъне аз касе, чизе амале, коре дилмонда шудан, бад дидан ва ғ.

Воҳидҳои фразеологие, ҳисиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд

Миқдор ва ашколи чунин воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёд буда, доираи истеъмоли густурда доранд. Масалан, ифодаҳои фразеологии **«сари зуволаро гум кардан»** *(дар коре дармондан),* **«сари дил равшан будан»** *(шоду хурсанд ва масрур будан*)**, «ба сар санги осиё гаштан»** *(ба мушкилии сахт дучор шудан, ба мусибате* гирифтор шудан), **«Get smb out of one's head»** *(касеро аз сар берун кардан),* **«сари калобаи худро гум кардан»** *(парешон шудан, мушаваш шудан, чи кор кардани худро надонистан),* **«сарро сабук кардан» (***аз баъзе ташвишҳо хотирҷамъ шудан),* **«ба сари касе алами худро рехтан»** *(маънои қасди худро аз касе гирафтан),* ***«Lose one's head»*** **(***худро гум кардан*)**, «сар бардошта натавонистан»** *(шарманда ва хиҷолатманд шудан),* **«carry one's head high»** *(сарро боло нигоҳ доштан бо сари баланд гаштан),* **«come into one's head»** (ба сар ягон чиз омадан) ва ғ-ро дар ҳар ду забон вохӯрдан мумкин аст, ки маъно ва мавриди истеъмоли онҳо бо ҳам наздик аст.

Фразеологизмҳо вобаста ба маъно ва мавриди истеъмол метавонанд ҷиҳатҳои гуногунро дар нутқ ифода кунанд. Тасмим гирифта шуд, ки баъзе ҷиҳатҳои ифодаҳои фразеологиро номбар намоем.

1. Воҳидҳои фразеологии тасвиркунандаи ҷиҳати зоҳирии инсон

«From head to foot» *(сар то по)*

«Get one's head down» *(хоб кардан)*

«сар деги мис барин» *(одами саркалон)*

«Сари гӯсола лесидагӣ» *(сари бемӯйи бадшакл)*

2. Воҳидҳои фразеолгӣ ифодакунандаи амали инсон

«Сара ба дару девор задан» (зорӣ ва илтиҷо намудан, азобу уқубати зиёдро раво дидан),

«Сари роҳро доштан» (касеро маътал кардан, боздошта), «Сари кора доштан» (машғули коре шудан),

«**Сара назадагӣ намондан»** *(баҳри иҷрои мақсад, пурсуҷӯ кардан),* **«Lay (or put) one's head together»** (машварат кардан, муҳокима кардан), ***«Get through one's head»*** *(фаҳмидан, қонеъ кардан),*

«Сара ба сангҳо задан» *(ба иҷрои коре бо тамоми ҳасти кӯшиш кардан)*

3. Ваҳидҳои фразеологии фодакунандаи ҳолат, макон, замон

«Have a bad (or no) head for heights» (*аз баланди тарсидан),* **«Bite (snap) smb's head off»** *(бо таври ҷиддӣ қабеҳ сухан кардан, сухани касеро* шикастан), **«Сарро гирифта баромада рафтан»** (ҷойеро тарк кардан), **«Buy smth over smb head»** (пешниҳод кардан, нархи баланд додан), **«Чизеро ба сари касе андохтан»** *(чизеро ба касе ҳавола кардан, ба уҳдаи касе вогузор кардан),* ***«ба сар афтодан»*** *(ба ҳолати ногуворе дучор шудан),»****сари ҳавсала хунук шудан»*** *(аз коре дилмонда шудан),* **«Filling oneself at smb's head» (ё at the head of smb)** *(дар гардани касе кашол шудан),* **«ба сар бурдан»** (зиндагӣ кардан), **«Call down the wrath of God on smb's head»** *(дуо кардан, ба сари касе мусибат хостан),* **«Hold one's head above water» (***ба мушкилиҳо дучор шудан, қарздор нашудан),* **«сар аз куҷо по аз куҷо»** *(бе аслу насаб, бес ару сомон, бе молу мулк)* ва ғ.

Хулоса, аз ҷустуҷӯ ва мулоҳизот бармеояд, ки фразеология дар умум ғанӣ, ғайриоддӣ ва аз ҷиҳати сохт, маъно ва сохту таркиб гуногунанд, имконоти васеъи услубӣ доштан вобаста ба хусусиятҳои дохилӣ, хоси фразеологизмҳо мебошад, истифодабарии муродифот воситаи муҳими саҳаҳ ва даққиқ баён кардани фикр мебошад. Дар матнҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ҷузъи **«сар»** воҳидҳои фразеологии зиёде мушоҳида мешаванд, ки доираи истеъмолашон дар ҳар ду забон доманадор аст. Аз нигоҳи тарҷума чунин бармеояд, ки баъзе аз фразеологизмҳо дар ҳар ду забон муодили мутлақ доранд, вале дар бархе аз онҳо ин хусусият дида намешавад. Ин қабати фразеологизмҳо дар ҳар ду забон бо таври

бунёдӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст ва ба омӯзиш ниёз дорад. Гузаронидани таҳқиқот аз нигоҳи забоншиносии фарҳангӣ ва тарҷума, яке аз вазифаҳои оянда хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Р.» Фарҳанги ибораҳои халқӣ» / Р. Абдуллозода. - Душанбе: Адиб, 1988. - 400 с.
2. Азимова М. «Воҳидхои фразеологии забонҳои точикӣ ва англисӣ дар шаҳри муқоисави-типологӣ» Хучанд: Меъроҷ, 2014.-180с.
3. Кунин А. В «Англо- руский Фразеологический словарь Курс» Изд. центр «Москва», 1984 - 942 с.
4. Кунин А.В «Курс фразеологи современного английского языка» Москва «Высшая школа» Дубна, Издательский центр «Феникс» 1996.|/ А.В. Кунин «Курс фразеологии современного русского языка» Москва «Высшая школа» Дубна, Издательский центр «Феникс»«
5. Маҷидов Ҳ. «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» Душанбе:, 1982 103 с. / Ҳ Маҷидов « Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик « Душанбе 1982 103с.
6. Фозилов «Фарҳанги ибораҳои рехта « ҷилди дуюм

Шукуров М.Ш., Капранов В.А. ва дигарон «Фарҳанги забони тоҷикӣ « Нашриёт «Советская Энциклопедия» Москва 1969. 952с.

7. «The Oxford Encyclopedic English Dictionary» University Press 1991. 1740 с.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО СЛОВОМ «HEAD» И «САР» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ПЕРЕВОДЕ

В статье, посвященной сравнению фразеологии таджикского и английского языков с соматическими элементами, автор объясняет пласт фразеологии со словами «head» и «сар»(голова) в обоих языках. Для структурных отличий фразеологий в обоих языках приведено много примеров. Статья начинается с истории возникновения фразеологии в западной и русской лингвистике. Затем расматривается истинное значение языковых единиц. Статья может быть использована как дополнительный учебный материал для студентов при сравнительном изучении фразеологии с соматическими элементами с органами человеческого тела. С другой стороны, статья как дополнение к сравнению таджикского и английского языков помогает обогатить словарный запас студентов.

Ключевые слова: *фразеология, фразеологические единицы, сомтизм, лингвистика, лексикология, «head» и «сар»(голова), полисемия.*

SEMANTICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE WORD «HEAD» AND «CAP» IN TAJIK AND ENGLISH TRANSLATION

The article discusses the comparison of the phraseology of the Tajik and English languages with somatic elements. The author has explained these phraseological units with the word «head» in both languages. There are many examples, which are used as a sample in this article to determine the structural differences between somatic phraseological elements in both languages, the article begins with the history of the emergence of phraseology in Western and Russian linguistics, then the true meaning of phraseological units are discussed. The article can be used as additional scientific material for students while comparing studies about somatic phraseological units, that is parts of body. On the other hand, the article as an additional material helps to enrich the students' lexical fund for comparing Tajik and English languages.

Keywords: *Phraseology, phraseological units, linguistic, somatic, lecsicology. «head» и «сар», polysemy.*

Сведение об авторе:

Ишратова Х.М. *- ассистент кафедры английский филологии Таджикского государственного института языка имени Сотим Улугзаде*

About the autor:

Ishratova H.M. *- Assistant of the Department of English Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzade*

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАЪНОИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ФАРОНСАВӢ, РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ҳакимова Р.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Хоҳиши муқаррар кардани муносибатҳо яке аз орзуву афзалиятҳои шахс аст. Тавре ки шумо медонед, зарурати таъсиси муносибатҳо бо зарурати мубодила дар истеҳсолот, оила, ҷомеа муайян карда мешавад. Дар мавриди ҳаёти рӯҳонии зарурати таҷрибаи фарҳангӣ дар ин ҷо барои ба даст овардани принсипҳо ва меъёрҳои рафтори ҷомеа ва муҳити махсуси иҷтимоӣ имкон дорад, ки ячейкаи асосии он ҷамъият маҳсуб меёбад.

Тағйир додани рушди шахсият, ки аз ҳама мавҷудияти шахсият ҳамчун алоқамандии он бо ҷомеаи берун аз муошират хеле мушкил аст. Бо калима, муошират бо ғояҳои муқаррарӣ дар бораи иртибот ва муносибатҳои одамон дар бораи вохӯриҳо ва шахсони ношиносе, ки дар асоси манфиатҳои касбӣ ва дигар манфиатҳои умумӣ ба вуҷуд омадааст, алоқаманд аст.

Ҳангоми ворид шудан ба муносибат бо дигарон, мо ҳамеша дарк мекунем, ки гӯё аз забони муносибатҳои миллӣ, балки аз як гурӯҳи касбӣ ва ҳатто дарк мекунем аз оила ба оила муносибатҳои ногусастани пайдо мешавад.

Тавре ки мо аллакай медонем, зарбулмасалу мақолҳо аксар вақт дар вазъияти мушаххас истифода мешаванд, аммо ҷузъҳои инфиродии худро таъин намекунанд, аммо вазъ тамоми ҳолатро нисбати ҳама гуна одатҳои маъмул ё маъруфе, ки онҳо воқеан ифода мекунанд, муайян намекунанд.

Ҷамъбасти таҷрибаи мардум, зарбулмасалу мақолҳо аз мундариҷаи онҳо қариб ки танҳо ба як шахс нигаронида шудаанд - хусусияти хислати худ, амалҳо, муносибатҳо дар ҷомеа ва оила.

L'union fait la force [13;222]- В единении сила - Ягонагӣ қувват аст;

Un soldat ne peut tenir lieu d'armée - Один в поле не воин – Нимта нон роҳати ҷон, якта нон балои ҷон;

Deux avis valent mieux qu'un - Один ум хорошо, а два лучше – Аз як калла ду калла беҳтар аст.

Шахсе, ки дар моҳияти худ ба танҳоӣ истифода намешавад, ӯ дар ҷомеа зиндагӣ мекунад, дар оила зиндагӣ мекунад. Ӯ ба дигарон гарон аст, эҳтироми онҳо, ки онро ба воситаи зарбулмасалу мақолҳо низ ифода кардан мумкин аст:

L'attention est mieux que l'or [13;211]- Внимание дороже золота - Диққат аз тилло арзишмандтар аст.

Муносибати оилавӣ яке аз мавзӯъҳои ҷолибтарин ҳам забонҳои фаронсавӣ ва русӣ маҳсуб меёбад. Одам, ҳамчун махлуқот, оқил, дер боз хост, ки худаш ҳамроҳ шавад, хоҳ як насл, як ҷомеа ё гурӯҳ бошад. Аммо, шояд, ҳеҷ як муошират, ба истиснои оила, муҳаббати самимӣ, мутобиқат, диққат, гармӣ ва меҳрубонӣ надорад. Оила, ҳамчун ҷои зист, пеш аз ҳама бо иттилоот, номутаносибӣ наздик шудани иртибот, фазои ором дар доираи хешовандон ва дӯстон ҳамрадиф бошад.

La tante a le monde de Bretagne - Седьмая вода на киселе.

б) муносибатҳои байни аъзоёни оила:

A père amasseur fils gaspilleur (a père avare fils prodigue) - Отец накопил, а сын раструсил – Падар чигуна, писар намуна.

Барои хусусиятҳои муносибатҳои марбут ба оила, онҳо асосан аз рӯи зарбулмасалу мақолҳо истифода мешаванд, ки ё ба таври густурда рушд менамояд. Масалан:

Réchauffer un serpent dans son sein - Отогреть змею на своей груди – Инсони аз мор тарсида, аз ресмони алло метарсад.

Le loup mourra dans sa peau - Как волка ни корми, а он все в лес смотрит - Ба гург чӣ гуна хӯрок диҳед, ӯ ба ҷангал нигоҳ мекунад..

Celui - la est bien pure qui nourrit - Не тот отец, кто родил, а тот кто воспитал и вскормил - На падаре, ки таваллуд кардааст, балки оне, ки ба воя расонидааст ва шир додааст.

Маънои дақиқи муқобили ин зарбулмасалу мақолҳои зерин чунин аст:

L'amour ne se commande pas - Насильно мил не будешь;

Amour fou - Любовь слепа, а также пословицы и поговорки, которые осуждают лицемерие, предательство и месть:

Jouer double jeu - Вести двойную игру – Бо бача макун бозӣ худро шарманда созӣ;

Rendre la pareille - Платить той же монетой - Бо ҳамон танга пардохт кунед.

Пословицы, однако, советуют:

Telle voix, tel écho [13;122]- Как аукнется, так и откликнется - Вақте ки он дар атрофи он меояд, он ҷавоб хоҳад дод.

Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои фаронсавӣ ва русӣ – таърифоти вижаи худро доро мебошанд. Онҳо аксар вақт аз рӯи хусусияти одамон ба монанди дурӯғгӯи кардан, суханҳои бардурӯғ ва инчунин камбудиҳои ҷойдошта мебошанд:

Marcher sur les talons de… - Куда иголка, туда и нитка - Сӯзан куҷост, ришта дар он ҷост;

Qui ne dit mot consent - Молчание - знак согласия - Хомӯшӣ маънои ризоиятро дорад.

Аксар вақт, дар ҳаёти оилавӣ, на ҳама хуб, ин вазъияти мураккаб, мушкилии мушкилрас аст:

A trompeur trompeur et demi - Нашла коса на камень - Дар болои санг санге пайдо кард;

L'un tire a hue et l'autre a dia - Кто в лес, кто по дрова - Баъзеҳо дар ҷангал, баъзеҳо барои ҳезум.

Як қатор зарбулмасалу мақолҳое арзи вуҷуд доранд, ки ячейкаи асосии вайроншавии муносибатҳои оилавиро инъикос мекунанд:

Loin des yeux, loin du coeur - С глаз долой, из сердца вон;

Tout casse, tout passe, tout lasse [13;236] - Ничто не вечно под луной - Ҳеҷ чиз дар зери Моҳ абадӣ нест;

Аксар вақт чунин ҳолатҳое ҳастанд, ки шарикон доимо бо ҳамдигар муошират мекунанд, дар бораи сифатҳои худ, одатҳо, ҳавасмандӣ ва корҳо огоҳӣ намедиҳанд:

C'est bonnet blanc et blanc bonnet - Что в лоб, что по лбу – Ҳарчи ки дар пешониат бошад ҳамонро мебинӣ.

Одамоне ҳастанд, ки дар ин ҷараён шино мекунанд, онҳо ба категорияи одамоне тааллуқ доранд, ки нобиноён, рӯҳияи нобино доранд. Ин одамон барои мубориза бурдан ҳаракт намебароранд, душвориҳоро бартараф карда, дар бораи онҳо мегӯянд, ки онҳо дар умқи он он зиндагии хешро сипари мекунанд, ки ин аст, шиори онҳо «фош кардан». Чӣ хоҳад буд «.

Se laisser guider par les circonstances;

Se laisser aller au courant.

Дар бораи шахси заиф мегӯянд, ки вай барои доғдор намудани ашхоси дигар кушишҳои носаҳеҳи худро равона месозанд:

Se plaindre sur son sort.

Chercher de la compassion auprus de qn [14;178].

Барои тавсифи шахси озордиҳанда, зарбулмасалу мақолҳои зерин мавриди корбаст қарор мегиранд:

Les les les ques que - нишастан дар ҷигар; Барои хусусиятҳои шахси гуфтугӯ - N'avoir Pas sa sache dans Донс - ба ҷайб нест.

Дар бораи одамоне, ки ҳамеша суханро дар зери забони худ бозмедоранд, он чизеро, ки ба нақша гирифтаанд, бигӯед: *aussitôt dit, aussitôt fait*

Дар баъзе ҳолатҳо, шахс дар табақи худ худро ҳис намекунад, пас онҳо мегӯянд, ки он ба назар мерасад ё мисли зоғи сафед ба назар мерасад: *une personne qui tranche sur gens qui l'entourent un mouton à cinq pattes.*

Дар бораи шахси хушбахте, ки онҳо мегӯянд, ки ӯ дар як ҷома таваллуд шудааст - *le bien lui vient en dormant.*

Барои тавсифи шахси душворе, ки ба фиреб додан лозим нест, зарбулмасалу мақолҳои зайл истифода мешаванд:

Ce que lion peut, le renard le fait - Лиса семерых волков проведет – Аз гургзода гур мешавад.

Adresse passe force [13;188] - И сила уму уступает – Ақлҳоро ақлҳо ёри диҳад, Машварат идроку ҳушёрӣ диҳад.

Дар бисёр таҳқиқотҳо муаллифон, ки пеш аз супоридани аломатҳо тавсиф мекунанд, ки вазъият, фазои мусоидро тавсиф мекунанд, зеро шумо дар асоси сатҳи он, шумо метавонед чуқур, дохилӣ, яъне онро ошкор кунед ҷаҳони ботинии инсон, хислати онро муназзам намояд. Ин падида дар зарбулмасалу мақолҳо инъикос ёфтааст:

Tel ouvrier, tel ouvrage - Какова пряха, такова и на ней рубаха – Маҳорат кори саҳлу осон нест.

Tel auteur, tel oeuvre - Каков строитель, такова и обитель – Ғишти аввал гар диҳад девор рост, то ба охир меравад девор рост.

C'est la robe qu'on salue -По одежке встречают, по уму провожают – Хонаву палос, одаму либос.

Одатан, ҳар як шахс душвориҳои худро дорад, зеро бадбахтии ӯ назар ба ҳеҷ мусибате, ки бо ҳамсоя рӯй дода буд, даҳшатноктар ва ҷиддитар аст. Ҳама чизҳое, ки бо ӯ рӯх медиҳанд ва бо оилааш хавотир аст, ки бо одамони дигар чӣ рӯх дода истодааст, яъне одамони наздиктаранд:

Chacun sait où le soulier le blesse - Всяк знает, где его сапог жмет – Ду пойро дар як муза гузоштан.

Mal d'autrui n'est que songe - За чужой щекой зуб не болит - Аз паси рухсораи ягон кас дандон дард намекунад.

Dieu vous garde d'un homme qui n'a qu'une affaire - У кого что болит, тот о том и говорит – Аз одам озор Худо безор.

Баъзан вақт шахс намедонад, агар шумо дӯстони худро медонед ё он чизе, ки ӯ ба он тааллуқ дорад, дӯст медоред. Ин масалҳои навбатиро инъикос мекунад: *dis - moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es* - Ба ман бигӯед, ки шумо бо кӣ шиносед ва мегӯям.

Танҳо будан он аст, ки шахс бештар метарсад. Шарти муҳими мавҷудияти он муҳити одамони наздик буда, бо онҳо муошират мекунад. Ҳатто вақте ки ин шахс ҳис мекунад, ки ӯ хаста шудааст ва ӯ мехоҳад танҳо истад, ва хоҳиши худро дарк кунад, ки барои ӯ кифоя нест, ӯ дилгиркунанда нест. Ҳамин тавр, чунин зарбулмасалу мақолҳо ин маъноро фарогир мебошанд: *ensemble à charge, separés supplice*.

Муносибатҳои мухталифи одамон на танҳо бо фарқияти аломатҳо ва муносибанд, балки тафовути фазои ҷаҳонӣ, ба ҳаёт шарҳ дода мешаванд, аз ин рӯ, ба ҳама имконнопазир аст, ки ин мафҳумҳо чунин тавзеҳ меёбад:

On ne peut pas contenter tout le monde. - На весь мир не угодишь – Ҷаҳон дида бош, ҷаҳон худа наҳ.

On ne peut a tous complaire - Всем мил не будешь – Кабутар бо кабутар боз бо боз.

Чунин шахсият ҳамчун инсони мондагор дар баъзе зарбулмасалу мақолҳо пайдо мешавад ва ба муносибатҳои худ таъсири калон мерасонад:

Les avares font nécessité de tout - Убогий во многом нуждается, а скупой во всем - Камбағалон ба чизҳои бисёр ниёз доранд, ва бахилон ба ҳама чиз ниёз доранд.

Меҳмоннавозӣ, меҳрубонӣ - хислатҳои муҳим, ба шарофати он шахсе, ки шахс бо ин хислатҳо эҳтиром, муҳаббат пайдо менамояд ва ӯ рӯҳияи ҷаҳонафрӯзро соҳиб аст, бинобар ин зарбулмасалу мақолҳо барои тавсифи ин навъи одамон истифода мешаванд:

Bien venu qui apporte - Доброму часто хозяин рад - Соҳиб аксар вақт аз некӣ шод мешавад.

Un bien fait n'est jamais perdu - За добро добром не платят – Ба некӣ неки бояд кард, на ин ки бадӣ.

Bon accueil vaut bien un mets - Лучше мягкого пирога - Аз пироги мулоим беҳтар аст.

Дар фазои муносибати аъзоёни оилавӣ, дар доираи қоидае, ки дар ҳамдигарфаҳмӣ асос ёфтаанд ва ба ҳисоб гирифта мешаванд:

Partager les joies et les peines- Делить горе и радость - Барои мубодилаи андӯҳ ва шодмонӣ;

Vivre en parfaite harmonie - Жить душа в душу – Зиндагиро бояд барои ояндагон обод сохт.

Femme sage reste à son mènage - Доброй жене домосед не мука.

L'amour fait passer le temps et le temps fait passer l'amour - Любовь убивает время, а время убивает любовь - Ишқ вақтро мекушад ва вақт муҳаббатро мекушад.

L'amour et la pauvreté font ensemble mauvais ménage - Любовь с нищетой плохо уживаются.

Tout par amour rien par force - Добром большего добьешься, чем силой - Шумо метавонед бо некӣ назар ба зӯрӣ бештар муваффақ шавед.

L'amour est tous les âges - Любви все возрасты покорны - Муҳаббат барои ҳама синну сол созгор аст.

Аммо баъзан одамон ҳангоми беморӣ аз муҳаббат ранҷ мекашанд, ки бо зарбулмасалу мақолҳои зерин муайян карда шудааст:

L'amour fait perdre le repas et le repos - От любви, что от болезни, теряют сон и аппетит - Аз муҳаббат, ки аз беморӣ онҳо хоб ва иштиҳояшонро гум мекунанд.

Qui n'a point d' amis ne vit qu'a demi -Без друзей жить, жизнь зря прожить – Нобурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад, Бе меҳнат роҳат нест.

Дар зарбулмасалу мақолҳои «*deux moineaux sur un épi ne sont pas longtemps amis* - ду хирс дар як Беркер лижаронӣ нахоҳанд кард «мегӯяд, ки дӯстии воқеии байни одамоне, ки ҳеҷ гоҳ ба ҳамдигар соҳиби муҳаббат нестанд [8, с.233].

Аммо баъзан хунукӣ метавонад дар муносибатҳои дӯстона ҳис кунад, ки аксар вақт боиси вайрон шудани доғи байни одамон мегардад. Гап метавонад аз он рӯй диҳад, ки дӯсти шумо як чизро мегӯяд ва кори дигар аст:

Qui cesse d'ami être ne l'a jamais été - Друг до поры - тот же недруг – Дӯстиро ҷустуҷу дорем мо, Аз амонӣ гуфту гӯ дорем мо.

Mieux vaux donner à un ennemi qu'emprunter à un ami - Лучше дать врагу, чем одолжить у друга.

Ami au prêter, ennemi au rendre - Как занимать, так друг, как отдавать, так недруг.

Аммо дӯстӣ, аксар вақт ба ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла мақоми нобаробари иҷтимоӣ халал мерасонанд. Дар чунин ҳолатҳо онҳо мегӯянд:

Ventre affamé n'a point d'oreilles - Пеший конному не товарищ.

Ногоҳо, бахшидани омодагӣ ба қурбонӣ - сифати онҳое, ки метавонанд дӯстон ва муҳаббат бошанд. Маънои дақиқи муқобили ин зарбулмасалҳои зерин дорад:

L'amour ne se commande pas - Насильно мил не будешь;

Amour fou - Любовь слепа.

Инчунин, зарбулмасалу мақолҳое, ки риёкорӣ дар он маҳкум мешаванд, хиёнат, интиқом ва ҳасад:

Rendre la pareille - Платить той же монетой.

Jouer double jeu - Вести двойную игру;

La vengeance se mange froide - Сгоряча не мстят.

Envie est la racine où tous les maux prennent origine - Зависть пуще жадности.

L'envie suit la verti comme l'ombre suit le corps - Где счастье, там и зависть.

Дар ин иртибот, одамон якдигарро хубтар медонанд ва дурусттар аз он тасаввур мекунанд, ки чӣ гуна онро бояд ба шахси наздике, ки шумо метавонед ва он чизеро, ки метавонед ба он такя карда наметавонед, баррасӣ ва баён намоед. Аз ин рӯ, ба ҳайси як корманди масъул ва бодиққат манзури худро баён намоед:

L'entente vaut mieux que l'argent [12;182] - Уговор дороже денег - Муомила хариду фурӯш аст;

Le vin est tiré, il faut le boire - Назвался груздем, полезай в кузов;

Parole jetée prend sa volée - Слово не воробей, вылетит - не поймаешь.

Рафтори сарвар инчунин ба ҳамоҳангии муносибатҳо дар гурӯҳ таъсир мерасонад:

Dans les petits pots les bons onguents - Мал золотник, да дорог - Ғалтаки хурд, вале қиматбаҳо.

Il n'y a que le premier pas qui coûte - Лиха беда начало – Оғози ҳар кор мушкил аст.

Tirer leçon des erreurs commises- Учиться на собственных ошибках – Хатогии худро хусуси ҳал намоед.

Тартиботи корнамоӣ дар корхонаҳо, ки ҳангоми набудани онҳо кормандон дастгирӣ карда мешаванд, ба ин, инчунин зарбулмасалу мақолҳо дар ин ҳолат истифода мешаванд, то вазъро ифода намояд:

Absent le chat, les souris dansent - Без кота мышам масленица.

Quand le chat est hors la maison, souris et rats ont leur saison - Кошка со двора, мыши на стол - Гурба аз ҳавлӣ, мушҳо дар болои миз.

Дар корхонаи худ ҳар як роҳбар соҳиби аст, ӯ ба он тобеъ аст, вай барои ин муассиса муҳим ва барои ин созмон додани он дурандеши мекунад:

L'aigle d'une maison n'est qu'un sot dans une auto - Всяк кулик в своем болоте велик.

Le coq est bien fort sur son fumier - И петух на своем пепелище храбрится.

Шумораи зиёди зарбулмасалу мақолҳое ҳастанд, ки тасдиқ мекунанд ё баръакс, рафтори сарро тасдиқ намекунанд:

C'est le balai neuf - Новая метла чисто метет;

Очень часто приходится решать конфликтные ситуации:

Un mauvais arrangement vaut mieux qu'un bon procus - Худой мир лучше доброй ссоры - Дунёи тунук аз ҷанҷоли хуб беҳтар аст;

Раҳбари ботаҷриба фазои мусоиди равонӣ дар корхонаи худ фароҳам меорад, ки дар он кор, ки дар он як гурӯҳ инсонҳо кору фаъолият мекунанд, барои фаъолияти муштарак танзим карда мешавад [11, с.235]:

Tous pour un, un pour tous - Один за всех и все за одного – Ҳама барои як кас, як кас барои ҳама;

Одамоне, ки манфиатҳои фарҳангӣ, эҳтиёҷот, таҷрибаи умумии фарҳангиро осон мекунанд ва якҷоя барои фаъолиятҳои муштарак ё гузашта:

Au besoin on connait l'ami - Друзья познаются в беде - Дӯсти парешонҳолӣ дӯсти ҳақиқист;

Les deux font la paire - Два сапога пара – Ду пойро дар муза гузоштан;

Аз нуқтаи назари фаронсавиҳо, зан аз офаридаҳои он комилан дур аст. Ба ақидаи онҳо ҳамеша чизе ҳаст, ки шумо метавонед хислати занро тавсиф кунед, ислоҳ кунед:

A la femme comme à la barque, il y a toujours des réparations à faire.

Эҳтимол аз ин сабабҳо ба занон эътимод надоранд, ба маслиҳатҳои онҳо гӯш надиҳед, андешаҳои худро ба таври ҷиддӣ нагиред ва ҳамеша ба тарзу усули худ амал накунед.

L'homme n'a raison ni bon sens s'il dit tout à sa femme.

Мардони Фаронсавӣ майл доранд ва баъзан ба занони худ дурӯғ мегӯянд:

Amuse le chien avec un os, et la femme avec un mensonge.

Фаронса ба ин бовар мекунанд, ки дар муносибат бо занон, ҳамеша зарур аст, ки сахт ва қавӣ боқӣ монанд. Ягон салиб, мулоимӣ дар айни замон ташвиқ карда намешавад:

L'homme doit dresser sa femme dès la premiere miche de pain.

Онҳо инчунин итминон доранд, ки ба занони носалиқа монанданд ва хушбахтии ҳаёти худро барбод медиҳанд.

Celui qui gâte sa femme gâte sa vie.

Бо чунин зарбулмасалу мақолҳои русӣ, парастории камтар аз парастории манфии мардон ба занон дар бар мегирад. Мо шумораи кофии зарбулмасалу мақолҳоро омӯхтем, ки дар ин замина партави ин замина пайдо нашуд. Мо масалро бо сояи манфии зан дар робита ба марде ёфтем, аммо он оҳанро дар бар мегирад:

Как бы жить-пожить, мужа сжить: кожу с него снять да под себя подостлать.

Дар зарбулмасалу мақолҳои дорои муносибати мусбати фаронсавӣ ба зан, ба тавре ки онҳо каме пасттар буданд, ёфт шуданд. Фаронса мисли хона бе зан - бадан бе рӯҳ:

La maison sans feu, sans femme, ressemble au corps sans âme;

Maison sans femme corps sans âme.

Тавре ки ҳама медонанд, фаронсавӣ католикҳои ҳақиқӣ мебошанд. Барои онҳо, дин, худи Худо дар ҳаёт нақш мебозад, бинобар ин масалҳои навбатӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи рӯҳияи мардона дар Фаронса чизи зиёдеро бифаҳмем:

Qui ne croit pas à la femme, ne croit pas en Dieu.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони русӣ, ҳиссаи парастории мардони мусбӣ ба занон бештар аст ва 80% -ро ташкил медиҳад.

Як марди рус мутмаин аст, ки шавҳараш ва зани ӯ бояд ҷони рӯҳ зиндагӣ кунанд, якдигарро бо ним пора кунем. Ӯ иддао дорад:

Муж да жена - одна душа.

Живут рука в руку, душа в душу.

Русҳо итминон доранд, ки дар оилаи комил шавҳар ва зани ҳозира ба ҳамдигар такя мекунанд ва оилаи ҳозира иттифоқи комил аст:

Жена да муж - змея да уж.

Муж да жена - одна сатана.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони русӣ, фикри муносибатҳои баробарии мард ва зан на танҳо дар ҳаёт, балки дар замони марг муҳим аст:

Жить вместе и умереть вместе.

Ҳамин тариқ, ҳангоми муқоисаи муносибатҳои мардон ва занҳо бо зарбулмасалу мақолҳои фаронсавӣ, мо нишон додем, ки парасторони ин забонҳо ин муносибатҳоро бо тарзҳои гуногун инъикос мекунанд.

Аз нуқтаи назари фаронсавиҳо, зан аз офаридаҳои комил дур аст. Ба ақидаи онҳо, зан дар ҷомеа нисбат ба мард мавқеи камтар дорад.

Мардони рус мутмаин ҳастанд, ки зан эҷод кардани он аст, ки ба шумо лозим аст. Аз нуқтаи назари русҳо, ҳуқуқи мард ва зан дар ҷомеа баробаранд [5, с.155].

Ҳам фаронсавиҳо ва ҳам русҳо аз ҷониби занони иқтисодчӣ хеле арзанда мебошанд. Занҳое, ки ба хона машғуланд, оилаи шавқовар, хуб пухтан, барои ҳам ва ҳам ғайра беҳтаринанд. Хусусиятҳои гуногуни занон танқид карда мешаванд ва ба тариқи зарбулмасалу мақолҳои русӣ ва фаронсавӣ қадр карда мешаванд. Фаронса тиҷорати занонро қадр мекунанд ва русҳо некӯкоранд.

Фаронсавиҳо дар бораи ақли занон соҳиби андешаҳои хуб нестанд. Мардони рус фикри занонро дар бораи шаъну шараф қадр мекунанд ва эҳтиром медоаранд.

АДАБИЁТ

1. Аникин, В.П. К мудрости ступенька: О русских песнях, сказках, пословицах, загадках, народном языке / В.П. Аникин. – М.: 1988.
2. Волошкина, И.А. Портрет человека в паремиологии / И.А. Волошкина. - Белгород, 2006.
3. Гак, В.Г., Рецкер, Я.И. О французской фразеологии и французско-русском фразеологическом словаре / В.Г. Гак, Я.И. Рецкер. – М.: 1963.
4. Даль, В.И. Пословицы русского народа: Сборник. В 2-х т. / В.И. Даль. – М.:1984.
5. Костелянц, Б.Л. Вопросы французской фразеологии / Б.Л. Костелянц. –М.: 1972.
6. Критская, О.В. Французские пословицы и поговорки / О.В. Критская. –М.:1963.
7. Назарян, А.Г. Французские пословицы и поговорки / А.Г. Назарян. –
8. М.: 1996.
9. Гак, В.Г., Рецкер, Я.И., Кунина, И.А. и др. Французско-русский фразеологический словарь / В.Г. Гак, Я.И. Рецкер, Я.И. Кунина. – М.:1963.
10. Жуков ,В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков.-
11. 4-е изд. Ганшина, К.А. Русско-французский словарь / К.А. Ганшина. – М.: 2003.
12. – М.:1991.
13. Гнездилова,В.А. Французско-русский словарь пословиц и поговорок / В.А. Гнездилова. – М.: 2001.
14. Молотков, А.И. Фразеологический словарь русского языка/ А.И. Молотков.- М.: 2001.
15. Dictionnaire des expressions et locutions traditionnelles. – Paris : Larousse.- 1998.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРОКЫ В ФРАНЦУЗСКОМ, РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается структурно-семантический анализ пословиц и поговорок на французском, русском и таджикском языках. В своей статье автор анализирует и сравнивает все аспекты данной темы на основе полученных материалов. Следует отметить, что вопрос пословиц и поговорок - одно из самых важных и малоизученных явлений, которое подробно анализируется в данной статье. Следует отметить, что пословицы и поговорки на изучаемых языках являются обузой и основаны на научных и художественных источниках. Естественно, этот вопрос - одно из самых сложных и сложных направлений в науке о фразеологии, в которой рассматриваются все факторы человеческой деятельности.

Ключевые слова: *язык, лингвистика, фразы, идиомы, пословицы, поговорки, фразеология, анализ, сравнение, изучение, идиомы, идиомы, фразы, свободные выражения, фразеологизмы, лексикография, стиль, риторический стиль.*

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF PROVERSE AND SPELLS IN FRENCH, RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

The article deals with the structural and semantic analysis of proverbs and sayings in French, Russian and Tajik. In his article, the author analyzes and compares all aspects of this topic based on the materials received. It should be noted that the issue of proverbs and sayings is one of the most important and little-studied phenomena, which is analyzed in detail in this article. It should be noted that proverbs and sayings in the languages studied are a burden and are based on scientific and artistic sources. Naturally, this question is one of the most difficult and complex areas in the science of phraseology, which considers all the factors of human activity.

Keywords: *language, linguistics, phrases, idioms, proverbs, sayings, phraseology, analysis, comparison, study, idioms, idioms, phrases, free expressions, phraseological units, lexicography, style, rhetorical style.*

Сведение об авторе:

Хакимова Рухсорамо Раджабовна *- соискатель кафедры сопостовительное типология Таджикско государсвенного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел.: (+992) 918 807725*

About the author:

Hakimova Rukhsoramo Rajabovna *- researcher of Department of comparative typologie of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel.: (+992) 918807725*

УДК 491.550-3

КАЛИМАСОЗИИ ВАНДҲО ДАР «ТАРҶУМАИ ТАФСИРИ ТАБАРӢ»

Халиков М.Ғ.
Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ

Калимасозӣ воситаи асосии ғанӣ гардидани фонди луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, усулу қолабҳои ба худ хос дорад. Тағйироту такомули калимасозӣ мувофиқи сохти грамматика ва қонунияти дохилии инкишофи забон ба амал меояд [1, с.93]. Яке аз роиҷтарин роҳҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ тавассути вандҳо мебошад.

Забоншиносон ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, монанди П.Н. Хонларӣ [17], М. Баҳор [2], М.Н. Қосимова [8], Д. Саймиддинов [11; 12], Ш. Рустамов [10], М.Ҳ. Султон [9], А. Қобилов [7], Ӯ. Аҳмадова [1], С.А. Самарқандӣ [13], муаллифони «Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик» [4] ва дигарон, паҳлуҳои гуногуни калимасозии вандҳоро дар таҳқиқоту пажӯҳишҳояшон ба баррасии густурда кашида, дар ин самт корҳо ва кашфиётҳои судманде анҷом додаанд. Дар робита ба вандҳо кори ҷолиберо забоншиноси эронӣ – П.Н. Хонларӣ анҷом додааст. Мавсуф калимасозиро «сохтмони калима» номида, онро ба се қисмат – пасванд, пешванд ва таркиб ҷудо намуда, ҳамзамон, вандҳоро ба мурдаву зинда ва равандҳои таърихии онҳоро – аз форсии қадим то миёнаву дарӣ зинабандӣ намудааст [16, с.1-77]. Забоншиноси тоҷик – Д. Саймиддинов бошад, дар китоби худ «Вожашиносии забони форсии миёна» бобероба калимасозӣ бахшида, дар бораи пешванду пасвандҳои забони форсии миёна ба таври густарда маълумот додааст [11, с.112-147]. Д. Саймиддинов дар робита ба пасвандҳо пажӯҳиши ҷолибро дар бораи пасванди **-чӣ** бурда, аз забони туркӣ ба тоҷикӣ ворид шудани онро ба исбот расонидааст [12, с.113-125]. Забоншиноси дигари тоҷик – М.Ҳ. Султон дар китоби «Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ» дар хусуси 11 пешванд ва 44 пасванди вожасоз изҳори назар кардааст [9, с.92-106].

Инчунин, фарҳангнигорони форсу тоҷик дар мавриди таърихи пайдоиш ва раванди такомулу инкишофи пешванду пасвандҳо ба таври пароканда ҳам бошад, маълумот додаанд. Дар ин бобат метавон аз фарҳангномаҳое ба монанди «Фарҳанги Низом» [6], «Ғиёсу-л-луғот» [5], «Бурҳони қотеъ» [3] ва ғайра ном бурд.

Корбурди вандҳо дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», ки яке аз сарчашмаҳои муҳимми насри асримиёнагии тоҷикӣ ба шумор меравад, бисёр назаррас мебошад. Чунончи дар матни ин асар дар баробари калимасозӣ бо роҳҳои афзудани калима ва ғайра вандҳо (affixus) низ дар сохтани вожаҳо нақши муҳим бозидаанд.

Дар калимасозии вандҳо – пешвандҳо (preffixus), миёнвандҳо (interfixus) ва пасвандҳо (suffixus) ба кор рафтаанд, ки дар ин миён аз ҳама бештар пасвандҳо вожа сохта, пешванду миёнвандҳо дар калимасозӣ каммаҳсуланд.

1. Аз рӯи истифодаи маҳсулнокии вандҳо (affixus) метавон онҳоро ба вандҳои сермаҳсул ва каммаҳсулу бемаҳсул ҷудо намуд. Дар ин радиф пасвандҳо дар калимасозӣ сермаҳсул буда, дар матни асар ҳамагӣ 43 пасванд бо **21** адад варианти пасвандӣ ба кор рафтаанд, ки дар шумори зеранд: **-а (-я), -ак (-аг, -ук), -бо (-бой), -бон (-вон), -ванд, -вар, -вор (-вора), -гар, -гин, -гон (-қон), -гона, -гоҳ (-коҳ, -**

қоҳ, -гаҳ), -гун, -дис, -дон, -дор, -зор (-жор), -иза, -ик (-иқ), -ин, -ина, -истар, -истон (-стон), -иш, -ӣ (-гӣ, -кӣ), -када, -кор (-гор), -манд, -но, -нок, -нуд, -о (-ой), -ованд, -ол, -он (-ун), -она (-ёна), -онагӣ (-одагӣ, -озагӣ), -ор, -сор, -тарӣ, -ур, -ча, -чӣ.

Дар навбати худ пасвандҳои дар матни асар истифодагаштаро метавон ба пасвандҳои сермаҳсулу каммаҳсул ва пасвандҳои шинохтаву ношинохта чудо намуд. Агар сермаҳсултарин пасвандҳо дар матни асар аз 500 то 10 вожа сохта бошанд, пасвандҳои каммаҳсул аз 10 то 1 вожа сохтаанд.

Сермаҳсултарин пасванд дар матни асар ин пасванди **-ӣ** ва гунаҳои он **-гӣ/-кӣ** (баъди садонокҳо) буда, пасванди мазкур тақрибан **610** вожа сохтааст, ки дар калимасозии **52** адади он варианти **-гӣ** ва дар **2** адади он гунаи **-кӣ** нақш дорад: халифатӣ [14, с.10], тандурустӣ [14, с.10], сапедӣ [14, с.10], биҳиштӣ [14, с.16], рӯзӣ [14, с.29], даштӣ [14, с.29]; шитобзадагӣ [14, с.772], ҳамсоягӣ [14, с.49], девонагӣ [14, с.158-404], гуруснагӣ [15, с.685-710], гумшудагӣ [14, с.603; 15, с.624], мардонагӣ [15, с.149], мондагӣ [15, с.509], бандагӣ [14, с.772], масхарагӣ [15, с.417], чумлагӣ [15, с.507]; бечоракӣ [14, с.545], каноракӣ [15, с.518].

Дигар пасвандҳое, ки дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» вожа сохтаанд инҳоянд: **-гоҳ (-коҳ, -қоҳ, -гаҳ) — 60**[*] (вариантҳои он **-коҳ, -қоҳ** як вожагӣ ва **-гаҳ** ду вожа): оромгоҳ [14, с.862], ҷойгоҳ [15, с.158], шабонгоҳ [14, с.68], лашкаргоҳ [15, с.39], намозгоҳ [14, с.506], саҳаргоҳ [14, с.734]; **гозуркоҳ** [14, с.377]; **хонақоҳ** [14, с.154]; ҷойгаҳ [15, с.574]; **-кор (-гор) — 60 (12):** парҳезкор [14, с.37], зиёнкор [15, с.668], ситамкор [15, с.207], гунаҳкор [15, с.73], ёдкор [15, с.167], газофкор [15, с.315], палидкор [14, с.686], омурзкор [14, с.523], бузургкор [14, с.854], тарсидакор [15, с.96], росткор [15, с.238], некукор [15, с.239], гуноҳкор [15, с.286], истодакор [15, с.371], офаридкор [15, с.389], кажкор [15, с.391], фарғулкор [15, с.711], бадкор [15, с.640]; рӯзгор [14, с.107], офаридгор [14, с.721], омурзгор [14, с.523], растагор [15, с.34], зудомурзидгор [14, с.506], парвардигор [15, с.118], худовандгор [14, с.773], ёдгор [15, с.415]; **-гар —17:** заргар [14, с.61; 15, с.601], хоҳишгар [14, с.92-387], дурудгар [15, с.322], тавонгар [15, с.710], бутгар [14, с.834], кафшгар [15, с.210], коргар [15, с.224], ёригар [15, с.474], хоҳишгар [14, с.653], додгар [14, с.644]**; -иш — 52:** оромиш [14, с.666], озмоиш [14, с.342], нисориш [14, с.492], сиголиш [15, с.313], хӯриш [14, с.240], омурзиш [15, с.106], ороиш [15, с.549], пӯшиш [14, с.751]**; -а (-я) — 250 (1):** офтоба [15, с.131], даста [14, с.348], пеша [14, с.348], ганда [15, с.659], пажмурда [15, с.409]; поя [14, с.607]; **-он (-ун) — 30 (1):** шитобон [14, с.144], ободон [14, с.508], ларзон [14, с.745], тарсон [15, с.4], ҷовидон [14, с.660], тобон [14, с.674], шодон [14, с.695], сӯзон [15, с.717], ҷӯшон [15, с.325]; гардун [14, с.84]**; -ин — 32:** пешин [14, с.107], намадин [14, с.137], ҷавин [14, с.325], симин [14, с.552], зарин [14, с.568], рӯйин [14, с.568], чӯбин [14, с.568], бомдодин [15, с.471], хунин [15, с.646], оташин [15, с.718]; **-гин — 5:** ғамгин [14, с.107], андуҳгин [15, с.672], миёнагин [14, с.597], дардгин [15, с.475]**; -ина — 8:** пашмина [14, с.137], писарина [14, с.487], зарина [14, с.637], симина [14, с.637], дерина [15, с.655], пешина [15, с.249], нарина [15, с.691], модина [15, с.520]**; -ак (-аг, -ук) — 19 (1, 1):** чизак [14, с.718], тиморак [14, с.134], писарак [15, с.681], бузак [14, с.327], кӯзак [14, с.84], мешак [15, с.106], корак [15, с.39], таомак [14, с.678]; гӯспандаг [14, с.678]; гирдук [14, с.52]**; -манд — 16:** неруманд [14, с.78], гумонманд [15, с.422], донишманд [14, с.154], ёрманд [14, с.292], базаҳманд [14, с.288], шукӯҳманд [14, с.493], зӯрманд [15, с.95], ранҷманд [14, с.685]**; -дор — 30:** мевадор [15, с.135], соядор [15, с.135], чашмдор [14, с.517], шаробдор [14, с.633], сипосдор [14, с.473], роҳдор [14, с.764], хоядор [14, с.448], нигоҳдор [14, с.645], кордор [14, с.207], дурӯғдор [14, с.544], номдор [15, с.583]**; -вор (-вора) — 10 (2):** сазовор [15, с.328], бузургвор [14, с.273], ҳамвор [14, с.151], уштурвор [14, с.643], харвор [15, с.296], умедвор [15, с.692]; ҳамвора [14, с.170], гоҳвора [14, с.628]**; -гон (-қон) — 4 (1):** гаравгон [15, с.516], худойгон [14, с.856], муждагон [14, с.704]; деҳқон [14, с.534]**; -бон (-вон) — 14 (3):** нигоҳбон [15, с.246], соябон [15, с.240], дарбон [15, с.377], уштурбон [15, с.478], калисобон [15, с.707]; нигаҳвон [1, 726], пуштивон [1, 742], соявон [1, 707]; **-ор — 16:** падидор [14, с.730], дидор [15, с.771], мурдор [14, с.712], гуфтор [15, с.156], кирдор [15, с.107], дастор [15, с.498]**; -о (-ой) — 19 (5):** гармо [14, с.707], тавоно [14, с.19], шунаво [15, с.659], дарозо [15, с.627], ёро [14, с.301]; ошкоро [14, с.700]; биной [1, 653], доной [1, 495], тавоной [1, 495], шунавой [1, 179]**; -она (-ёна) — 8 (1):** маликона [14, с.312], подшоҳона [14, с.135], мардона [14, с.233], ҷовидона [14, с.523], мулукона [15, с.121], девона [15, с.64], равона [15, с.646]; тозиёна [15, с.28]**; -истон (-стон) — 6 (3):** шаҳристон [15, с.93], гӯристон [15, с.201],

[*] Чунин ададҳо ишора ба шумораи истифодаи ванд дар асар аст.

тобистон [15, с.450], зимистон [15, с.450], чароистон [15, с.683]; хурмостон [14, с.537], бӯстон [14, с.390]**; -зор (-жор) — 5 (1):** алафзор [14, с.325], марғзор [15, с.607], корзор [15, с.138], киштзор [14, с.743], мевазор [15, с.632]; коржор [14, с.513]**; -дон — 5:** дукдон [14, с.216], хонадон [15, с.138], занахдон [14, с.573], заҳдон [14, с.847], обдон [15, с.401]**; -ча — 7:** думча [14, с.77], мӯрча [14, с.561], дасторча [15, с.228], ғуломча [15, с.263]**; -нок — 6:** ғамнок [14, с.37], хашмнок [14, с.69], тарснок [14, с.82], дарднок [15, с.439], айбнок [14, с.764]**; -гона — 7:** дувоздаҳгона [15, с.52], ҳафтодгона [14, с.342], ҷудогона [15, с.561], дугона [14, с.333]**; -ур — 3:** муздур [14, с.364], дастур [15, с.122]; **-вар — 8:** борвар [14, с.50], ҷонвар [15, с.551], дидавар [14, с.771], зевар [15, с.298]**; -онагӣ (-одагӣ, -озагӣ) — 1 (2, 1):** душманонагӣ [14, с.114], ободонагӣ [14, с.509]; душманодагӣ [15, с.570], хашманодагӣ [15, с.570]; душманозагӣ [14, с.330]**; -сор — 4:** нагунсор [14, с.718], сангсор [14, с.697], шармсор [15, с.152]**; -ванд — 3:** пайванд [14, с.843], худованд [14, с.370], ованд [15, с.660]; **-ованд — 1:** хешованд [14, с.722]**; -но — 2:** дарозно [15, с.289], ситабрно [15, с.109]**; -гун — 1:** тиморгун [15, с.251]**; -иза — 2:** покиза [14, с.702]**; -када — 2:** оташкада [14, с.302], рӯдкада [15, с.74]**; -ол — 2:** чангол [15, с.709], дунбол [14, с.598]**; -ик (-иқ) — 2 (1):** наздик [14, с.77], торик [15, с.669]; зиндиқ [14, с.20]**; -ҷӣ — 1:** миёнҷӣ [15, с.152-239-312]**; -тарӣ — 1:** ангуштарӣ [14, с.362]**; -бо (-бой) — 1 (1):** нонбо [14, с.755]; нонбой [14, с.755]**; -дис — 1:** тандис [15, с.269]**; -истар — 1:** хокистар [14, с.348]**; -нуд — 1:** хушнуд [14, с.796].

2. Дар сохтани вожаҳо аз рӯи маҳсулнокӣ миёни вандҳо дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» пешванд (preffixus) дар зинаи дуюм қарор дошта, теъдодашон нисбат ба пасвандҳо камтаранд. Дар матни асар пешвандҳо аксаран дар шаклсозии феълҳо ба кор рафтаанд, ки дар шумори зеранд: **андар- (дар-), бар- (вар-), би-, боз- (во-, фо-), фаро- (фароз-), фурӯ- (фуруд-), ҳаме- (ме-).** Дар сохтани дигар ҳиссаҳои нутқ бошад, пешвандҳо бениҳоят кам истифода гаштаанд ва теъдодашон дар матни асар ҳамагӣ ба **8** адад мерасад: **ба-, бе- (ве-), бо-, душ- (даш-), кад-, но-, на-, ҳам- (-ҳом).**

Дар байни пешвандҳо пешванди **бе-** сермаҳсул буда, бо он тақрибан **80** вожа ва бо варианти дигараш **ве-** ҳамагӣ **7** вожа сохта шудааст**:** бечон [14, с.11], беайб [14, с.13], бешак [15, с.607], бедин [14, с.17], бероҳ [14, с.17], бегумон [15, с.244], бечун [14, с.282], бечигуна [14, с.27-282], бехоста [14, с.772], бемисл [14, с.282], беҳамто [14, с.282], беҳамбоз [14, с.282], бемонанд [14, с.282], бебим [15, с.409]; вероҳ [14, с.727], ведониш [12, с.847].

Маҳсулнокии пешвандҳои дигар дар матни «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» чунинанд: **но- — 80**: носипос [15, с.700], нодон [14, с.18], номурсал [14, с.25], нохушнуд [14, с.69], ноҳақ [14, с.87], ношоист [14, с.207], нопадид [14, с.348], ноҳарам [14, с.395], ночиз [14, с.436], носазо [14, с.512], носуфта [15, с.130], ноҳамто [14, с.771], ношоист [15, с.176], номаҳрам [15, с.255], нохуш [15, с.667]; **ҳам- (ҳом-) — 38 (1):** ҳамсоя [14, с.254], ҳамдостон [14, с.313], ҳамсанг [14, с.828], ҳамнишин [14, с.254], ҳамшикам [14, с.347], ҳамсон [15, с.389], ҳамном [14, с.765-770], ҳамсухан [14, с.769], ҳампушт [15, с.614], ҳамсар [15, с.362-667], ҳамкунон [15, с.251], ҳамаҳд [15, с.60], ҳамсавганд [15, с.60]; ҳомсон [15, с.409-515]; **ба- — 27:** бабарака [14, с.389], бавозеҳ [15, с.677], бадар [14, с.307], баобрӯй [14, с.211], бараҳ [15, с.363], басар [15, с.209], басомон [15, с.139], бахирад [15, с.379], башир [14, с.570], баноком [14, с.235]; **бо- — 27:** боадаб [15, с.202], боақл [15, с.202], боҳуш [15, с.202]; **на- — 25**: набаҳра [14, с.625], набасанда [15, с.167], набурида [15, с.542], нагумон [15, с.516], назоянда [14, с.180], насипос [14, с.726]; **душ- (даш-) — 4 (1)**: душман [15, с.309], душ(х)вор [14, с.439], душком [14, с.203]; дашном [15, с.13]; **кад- (-кай) — 1 (1):** кадхудо [14, с.534]; кайхудо [14, с.48].

3. Дар зинаи сеюм миёнвандҳо (interfixus)[*] қарор доранд. Дар забони тоҷикӣ асосан ду интерфикс (-о- (-ё-) ва -у- (-ю-) дида мешавад [2, 86], ки дар матни «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» низ ба кор рафтаанд.

Миёнванди **-о-** бо роҳи такрори як калима: баробар [14, с.765], гармогарм [15, с.577], гирдогирд [14, с.49], лавнолавн [15, с.113], навъонавъ [15, с.59], рангоранг [15, с.112], рӯёрӯй [14, с.729]; бо роҳи пайвастани калимаҳои зидмаъно: камобеш [13, 480], шаборӯз [13, 765], заношӯй [14, с.126]; бо роҳи васли асоси замони гузаштаи феъл: кишоварз [15, с.476] вожаҳо сохтааст.

[*] Хонларӣ онро пайванд номидааст. Парвиз Нотили Хонларӣ. Таърихи забони форсӣ. Ҷ.3. – Техрон: Катиба, 1365. – С. 56.

Миёнванди **-у-** аз асосҳои феъли замони гузаштаву ҳозира: гуфтугӯй [14, с.291], киштуварз [14, с.419], харидуфурӯхт ва исмҳо: сангугил [14, с.687] калима сохтааст.

Хулоса, «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» ҳамчун сарчашмаи муътамади насрии забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-X аз калимаҳои тавассути вандҳо сохташуда саршор мебошад. Асари мазкур баръакси асарҳои насрии баъдӣ аз тарзҳои гуногуни муштаққоти арабӣ истифода набурда, балки бо бархӯрдорӣ аз калимасозии вандҳо аз вожагони худӣ ва иқтибосӣ дар таҳкими забони тоҷикӣ саҳм гузоштааст. Бештари вандҳое, ки дар калимасозӣ дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» истифода шудаанд, имрӯз низ истифода мешаванд, дар ҳоле ки вожагони бо вандҳо сохтаи ин асар дар забони гуфториву навиштории имрӯз чандон маъмул нестанд, ки ин ниёз ба баҳсу баррасии дигар дорад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадова, Ӯ. Аффиксҳои муштараквазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ / Ӯ. Аҳмадов // Мактаби советӣ. – 1970. – №09 (09). – С. 18-21.
2. Баҳор, М. Сабкшиносӣ / М. Баҳор. – Теҳрон: Заввор, 1381. Ҷилдҳои 1-3.
3. Бурҳон, М. Бурҳони қотеъ / М. Бурҳон. – Теҳрон: 1963. Ҷилдҳои 1-5.
4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Ғиёс-ул-луғот. – Душанбе: Адиб, 1987-1988. Ҷилдҳои 1-2.
6. Доиюлислом, С.М. Фарҳанги Низом (форсӣ ба форсӣ, бо решашиносӣ ва талаффузи хатти авастоӣ) / С.М. Доиюлислом. Ҷ.2. Бидуни соли нашр. – 627 с.
7. Қобилов, А. Хусусиятҳои калимасозии пасванди -гоҳ дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» / А. Қобилов // Ахбори ДДҲБСТ. – 2016. –№1. – С. 87-92.
8. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. Ҷ.1. – 568 с.
9. Мирзо, Ҳ.С. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ / Ҳ.С. Мирзо.– Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
10. Рустамов, Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
11. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
12. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 208 с.
13. Самарқандӣ, С.А. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С.А. Самарқандӣ. –Душанбе: Саҳбо, 2006. – 70 с.
14. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2007. К.1. – 884 с.
15. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самиев. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2007. К.2. – 744 с.
16. Хонларӣ, П.Н. Таърихи забони форсӣ / П.Н. Хонларӣ. – Теҳрон: Катиба, 1365. Ҷ.3. – 490 с.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ПУТЕМ ПРИСОЕДИНЕНИЯ АФФИКСОВ НА «ПЕРЕВОД ТОЛКОВАНИЯ ТАБАРИ»

В статье рассматривается один из основных способов словообразования в таджикском языке – словообразование путем присоединения аффиксов к слову. На осонове изучения текста «Перевод толкования табари» выяснено, что наравне с такими способами словообразования, как словообразование путем сложения, сращения и смены мест гласных и согласных букв, также важное значение имеет словообразование путем использования аффиксов (affixes). В словообразовании этого произвидения использованы все аффиксы – преффиксы (preffixus), интерфиксы (interfixus) и суффиксы (suffixus), однако больше встречаются слова с использованием суффиксов, а преффиксы и интерфиксы мало использованы.

Ключевые слова: *«Перевод Толкования Табари», язык, словообразование, аффиксы, преффиксы, интерфиксы, суффиксы, продуктивный.*

WORD FORMATION BY ATTACHING AFFIXES IN THE «TRANSLATION OF TAFSIRI TABARI»

The article considers one of the main ways of word formation in the Tajik language – word formation by attaching affixes to a word. Based on the study of the text «Translation of the Tabari`s interpretation» it is clarified that word formation through the use of affixes is also of great importance along with such word formation methods as word formation by addition, fusion and changing of vowels and consonants. In the derivation of this work all affixes are used – prefixes, interfixes and suffixes, but words with suffixes are more common, and prefixes and interfixes are little used.

***Keywords**: «Translation of the Tabari`s interpretation», language, word, formation, affixes, prefixes, interfixes, suffixes, productive.*

Сведения об авторе:

***Халиков Масъудджон Гафурович** – аспирант Института языка, литературы имени А. Рудаки НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел: (+992) 918230257. E-mail: masudjon.gafuri@mail.ru.*

About the author:

***Khalikov Masudjon Gafurovich** – post-graduate student of Institute of language and literature named after named A. Rudaki NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: (+992) 918230257. E-mail: masudjon.gafuri@mail.ru.*

ТДУ-811.21 22
ТКБ-81.2
Н58

АЗ ТАЪРИХИ ФАРҲАНГҲОИ ДУЗАБОНАИ АРАБӢ-ТОҶИКӢ (ФОРСӢ)

Низомова С.И.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Мақоми фарҳангҳо дар ҷамъоварӣ ва ҳифзи захираҳои луғавии ин ё он забон бузург аст ва онҳо аз сарчашмаҳои муҳим ва арзишманде дар ҳифзи забони адабӣ, забони зиндаи ин ё он давр, шеваҳои гуногунминтақа, истилоҳҳои марбут ба ин ё он соҳаи илм ва ғ. ба шумор мераванд. Баррасии таърихи фарҳангнигории форсӣ-тоҷикӣ нишон медиҳад, ки фарҳангнигории мо ба фарҳангнигории арабӣ робитаи ногусастание дорад. Аз аввалин фарҳангҳое, ки ба забони арабӣ то имрӯз шинохта шудааст, «Китобу-л-айн»-и Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ мебошад, ки нимаи дувуми асри II/VIII ба забони арабӣ таълиф шуда, бар услуби овоӣ тадвин шудааст. Аз ин ба баъд фарҳангҳои зиёде, ба монанди «Таҳзибу-л-луғат»-и ал-Азҳарӣ, «Китобу-л-бориъ»-и ал-Қолӣ, «ал-Муҳкам фи-л-луғати-л-араб»-и Ибни Сидӣ, «ал-Ҷамҳара фи-л-луғат»-и Ибни Дурайд, «Китобу-л-муҷмал» ва «Китобу-л-мақоис»-и Ибни Форис, «Тоҷу-л-луғат»-и ал-Ҷавҳарӣ, «Лисону-л-араб»-и Ибни Манзур ва ғ. ба майдон омаданд.

Густариши дини ислом дар сарзамини форсизабонон тағйиротеро ба миён овард, ки шурӯъ аз нимаи дувуми қарни II/VIII забони арабӣ дар ин сарзамин забони давлатӣ эълон гардид. Дар ин маврид муаллифи «Китобу-л-вузарои ва-л-куттоб» - ал-Ҷаҳшиёрӣ қайд карда, ки соли 742 дар маркази девондории вилояти Хуросон, ки вилояти Мовароуннаҳр низ аз он ҷо идора мешуд, забони арабӣ ба худ мақоми забони давлатӣ қабул кард ва омӯзишу донистани он ба ҳама ҳатмӣ гардид (17, 11). Ин падида, омили асосии тадвин шудани луғатҳои арабӣ ба форсӣ дар садаҳои баъдӣ аз ҷониби донишмандони форсизабон гардид. Оғози ин кор дар Хуросон падид омад ва қадимтарин фарҳангҳои арабӣ-форсӣ маҳз дар Хуросон таълиф шуданд. Куҳантарин фарҳанги дузабонаи арабӣ-форсӣ дар садаи V/XI тадвин шуда, то садаи мазкур фарҳангҳое, ки таълиф шуданд, асосан фарҳангҳои тафсирӣ, мавзӯӣ ё соҳавӣ ва фарҳангҳои иқтибосии арабӣ ба шумор мерафтанд. Ин нуктаро, ки аввалин фарҳангҳои дузабона ва ё дастурамали омӯзиши забони арабӣ дар ин сарзамин пайдо шуда, аз нигоштаҳои таърихнигорон низ пай бурдан мумкин аст. Мутобиқи нақли Наршахӣ сокинони Бухоро дар оғози ислом намозро ба забони форсӣ анҷом медоданд. Ӯ қайд мекунад: «Ва мардумони Бухоро ба аввали ислом дар намоз Қуръон ба порсӣ Хондандӣ ва арабӣ натавонистандӣ омӯхтан. Ва чун вақти рукӯъ шудӣ, марде будӣ, ки дар паси эшон бонг задӣ «бакунитон кунит». Ва чун саҷда хостандӣ кардан, бонг кардӣ «нагунабон кунит» (8, 67-68). Аз гуфтаҳои Наршахӣ метавон ба хулосае расид, ки аввалин дастурамалҳову китобҳои дарсии забони арабӣ ва фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсӣ нахуст барои фаҳмишу омӯзиш ва дарки таълимоти динӣ дар оғози салтанати арабҳо дар сарзамини форсизабонон бояд ба миён омада бошад, аммо мутаассифона нишоне аз онҳо то ба замони мо омада нарасидааст.

Чунонки ишора рафт, фарҳангнависии дузабонаи арабӣ ба форсӣ аз садаи V/XI оғоз гардид ва ин падидаро донишмандони эронӣ Саид Нафисӣ ва Алинақии Мунзавӣ низ таъйид мекунанд (3, 22; 6, 269). Саид Нафисӣ «Китобу-л-масодир»-и Зузаниро (ваф.1093) аввалин фарҳанги арабӣ ба форсӣ медонад (3, 22) ва Алинақии Мунзавӣ бошад, «Китобу-л-булғати-л-мутарҷими фи-л-луғат»-ро аввалин фарҳанги арабӣ-форсӣ зикр кардааст (7, 269). Айнан ҳамин нуктаро муҳаққиқи тоҷик А.Ҳоҷиев дар рисолаи худ оварда, дар такя ба таҳқиқоти Муҷтабо Минӯӣ Абӯюсуф Яъқуб ибни

Аҳмад ибни Муҳаммад Курди Нишопуриро бо сабти соли вафоташ (1080) муаллифи «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат» зикр карда, менависад, ки то муддати наздик аз ин фарҳанг танҳо як нусха машҳур буд, ки дар китобхонаи Боязиди Туркия маҳфуз буда, соли 1256 китобат шудааст ва дар он соли хатми китоб мавҷуд аст, аммо номи муаллиф ёд нашудааст. Аммо бо кӯшиши муҳаққиқи эронӣ – Муҷтабо Минӯӣ нусхаҳои дигари ин фарҳанг ба даст омада, исми муаллифи он низ барқарор шуд (ниг.: 15, 16). Аз гуфтаи ин муҳаққиқи тоҷик, ки Саид Нафисӣ «Китобу-л-масодир»-и Зузаниро нахустин фарҳанги арабӣ-форсӣ номида ва дар такя ба таҳқиқоти Муҷтабо Минӯӣ Абӯюсуф Яъқуб ибни Аҳмад ибни Муҳаммади Курди Нишопуриро муаллифи «Китобу-л-булғати-л-мутарҷими фи-л-луғат» бо сабти соли таълиф овардааст, ғалат баназар мерасанд. Нахуст ин ки Алинақии Мунзавӣ бо такя ба соли таълифи «ал-Булғату-л-мутарҷими фи-л-луғат», ки дар садаи ҳафтум дар дасти Ҳабиши Тифлисӣ ва Рабанҷанӣ буда, ҳамчунин, дар садаи нуҳум ба дасти Солеҳ ибни Сулаймон расида, менависад, ки «Таърихи нигориши ин фарҳанг дар поёни китоб соли 438 ҳ.қ. (1081) ёд шудааст» (ниг.: 7, 269). Боз барои тақвияти фикри хеш, ишора мекунад, ки баргаи охири нусхаи «Муқаддимату-л-адаб» (ин ҳамон нусхаест, ки дар дасти Солеҳ ибни Сулаймон буда, ӯ ин нусхаро бо нусхаи «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат»-и дар соли 438 китобатшуда, ислоҳ карда буд – С.Н.)-и китобхонаи Маҷлис, шумораи 486 дида шавад (ниг.: 7, 269, поварақ). Ин нукта, ки Алинақии Мунзавӣ сабт карда, бо андешаҳои А.Ҳоҷиев ва Муҷтабо Минӯи тамоман мухолиф аст, зеро Алинақии Мунзавӣ соли таълифи «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат»-ро 438 зикр карда, ки ба 1081 мелодӣ рост меояд ва он назаре, ки дар мавриди соли вафоти Абӯюсуф Яъқуб ибни Аҳмад ибни Муҳаммад Курди Нишопурӣ А.Ҳоҷиев ва Муҷтабо Минӯӣ овардаанд, яъне соли 1080 мелодӣ, ба санаи мазкур дуруст нест. Дигар ин ки аз ин ҷо маълум мешавад, ки муаллифи «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат» Абӯюсуф Яъқуб ибни Аҳмад ибни Муҳаммад Курди Нишопурӣ нест ва ба гуфтаи Алинақии Мунзавӣ воқеан муаллифи ин фарҳанг шинохта нашудааст. Савум ин ки А.Ҳоҷиев зимни маълумоти нусхаҳои хаттии дигари «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат», ки дар китобхонаҳои Боязиди Истамбул (Туркия), Частера Бети Дублин (Ирландия) ва Маҷлиси Эрон танҳо соли тартиби нусхаи китобхонаи Боязидро, ки 1256 китобат шудааст, зикр кардаасту халос. Дар мавриди аз куҳантарин фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ дониста шудани «Китобу-л-масодир»-и Зӯзанӣ аз ҷониби Саид Нафисӣ далелу бурҳоне низ сабт нагардидааст. Ҳамчунин, А.Ҳоҷиев дар мавриди мансуб будани «Тоҷул-л-масодир» ба Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, ки бархе сарчашмаҳо ин назарот таъйид шуда, андеша ронда, таъкид мекунад, ки «Мансубияти ин фарҳанг ба Рӯдаки ҳоло ҳам баҳснок боқӣ мемонад. Ба андеши Саид Нафисӣ «Тоҷу-л-масодир» асари Абӯҷаъфари Байҳақӣ аст» (15, 13). Дар ин маврид ӯ чунин андеша дорад: «…ва Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад ном дошта ва ҷои сухан нест, ки дар 329 (941) даргузаштааст.

… ва ин китоби дувум ҳамон китоби аввал аст, яъне «Тоҷу-л-масодир» як китоб бештар нест ва он китобест, ки дар луғати арабӣ ба форсӣ шомили масодири забони тозӣ, ки Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Алии Ҷаъфараки Байҳақӣ, мутаваффо дар 544 (1149) таълиф кардааст ва чун ному насаби Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад ва номи муаллифи «Тоҷу-л-масодир» Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Алӣ буда, иштироки калимаи Ҷаъфар дар ному насаби ин ду тан сабаб шудааст, ки касе «Тоҷу-л-масодир»-ро аз Рӯдакӣ дониста ва гуфтаи нодурусти ӯро Ҳоҷӣ Халифа ҳам нақл кардааст. Дар ин сурат Рӯдакӣ китобе дар луғати форсӣ таълиф накардааст» (7, 181). Андешаҳои устод Саид Нафисӣ воқеан дуруст аст, зеро А.Ҳоҷиев ҳангоми иқтибоси суханони донишманди суриягӣ - Асъад Талас соли вафоти Рӯдакиро 392 (1002) нишон додааст, ки дуруст нест. Дигар ин ки соли таълифи ду фарҳанги номбурдаи Асъад Талас ва ё соли китобат ва исми котибони он нусхаҳо ва матни тарқимаи он нишон дода нашудааст ва ин амр аз шубҳанок будани маълумоти мазкур дарак медиҳад ва аз ин лиҳоз қобили қабул нест. Савум ин ки дар ягон сарчашмаҳое, ки дар замони зиндагии устод Рӯдакӣ, сарчашмаҳои наздик ба замони зиндагии шоир ва ё сарчашмаҳое, ки ба замони зиндагии шоир иртибот доранд, ишорае ҳам дар мавриди соҳиби фарҳанг будани ӯ вуҷуд надорад. Ҳатто тазкираҳои ҷомеъе, ки қариб ҳамагӣ дар мавриди рӯзгору осори Рӯдакӣ маълумот додаанд, дар бораи мансубияти фарҳанги номбурда ба Рӯдакӣ маълумот дида намешавад. Бино бар ин, наметавон дар асоси як нусха, ки соли таълифу китобат ва котибаш номаълум аст ва маълумоти сарчашмае, ки фосилаи байни даврони зиндагии Рӯдакӣ бо таълифи осораш беш аз VI қарнро фаро мегирад, ҳадс зад, ки «ас-Сомӣ фи-л-асомӣ» ва «Тоҷу-л-масодир» аз таълифоти Рӯдакӣ бошанд.

Чунонки ишора шуд, асосгузори фарҳангнигории арабӣ – Халил ибни Аҳмад «Китобу-л-айн»-и хешро ба услуби овоӣ тартиб дода, аммо фарҳангҳои пас аз ӯ тадвингашта равиши алифбоиро қабул карда буданд. Ба андешаи муҳаққиқ ва мутарҷими мисрӣ – Ҳусейн Муҳаммади Нассор сабаби ривоҷи услуби алифбоии фарҳангнигорӣ дар рушду густариши насри мусаҷҷаъ дар авохири асри Х будааст (9, 148). Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик А.Ҳоҷиев бошад, рушди фарҳангнигорӣ бо услуби алифбоӣ дар он аст, ки шурӯъ аз асри Х донишмандону адибон ва суханварони форсизабон осори худро ба забони арабӣ эҷод мекарданд ва аз сабаби он, ки забони арабӣ барои онон забони бегона

буд, маҳз ҳамин кори донишмандону адибони даврони мавриди назар сабаб шуд, ки фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ ба услуби алифбоӣ тадвин шаванд (15, 14).

Алинақии Мунзавӣ – донишманди эронӣ дар таҳқиқоти худ, ки «Фарҳангномаҳои арабӣ ба форсӣ» ном дорад, ҳамаи фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсиро дастабандӣ намуда, сипас онҳоро тибқи тартиботи асрӣ муаррифӣ кардааст (ниг.: 7, 269-363). Аз сабаби он, ки дар ин навиштаи кӯтоҳ дар бораи ҳамаи фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ, ки дар таърихи фарҳангнигории мо ва арабзабонон ҷойгоҳи мабсуте дорад, маълумот додан аз имкон берун аст, нигоранда ба чунин хулоса расид, ки перомуни муҳимтарин фарҳангҳои арабӣ-форсии асрҳои XI-XII шурӯъ аз куҳантарини онҳо маълумот диҳад. Ба чунин хулоса расидани мо чанд омил дорад. Нахуст, агар фарҳангнигории дузабонаи арабӣ-форсиро тибқи китобҳои тозамониморасида аз асри XI шурӯъшуда ҳисобем, асри тиллоии он ё авҷи фарҳангнигории мазбурро бояд асри XII шуморид. Барои он ки дар ин давра фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсӣ ҳам миқдоран дар таълиф афзуданд ва ҳам аз нигоҳи шомил шудани мавод бисёр пешрафт намуданд. Агар дар фарҳангҳои дузабонаи пешина маҳдудиятҳои мавзӯӣ ва ё ҳирфаӣ ба мушоҳида расад, дар фарҳангҳои асри мавриди назар ин маҳдудият дида намешавад. Аз ин хотир, фарҳангҳои ҷомеъ ва мабсутеро, ки дар ин давра ба риштаи таҳрир даромадаанд, бешак асос ва моияи фарҳангҳои асрҳои баъдӣ шудаанд. Бар замми ин, принсип ва усулҳои нигошти фарҳангҳои дузабона, аз ҷумла интихоб ва шарҳи моддаҳои луғавӣ аз рӯи мавзӯъ, ҷобаҷогузории мавод бо тартиби алифбоӣ, ҷудо кардани моддаҳои луғат ба гурӯҳҳои грамматикӣ, шарҳ тавассути калима, ибора ё ҷумлаи пурра, мисол овардан ва амсоли ин маҳз дар фарҳангҳои асри XII шакл гирифтаанд ва минбаъд ин меъёру принсип дар фарҳангҳои дузабона муттасилона идома ёфтаанд. Ҳамчунин, дар асри мавриди баён наздик ба 14 фарҳанги дузабонаи арабӣ-форсӣ рӯи кор омад, ки дар байни ин фарҳангҳои манзум ҳам дида мешавад. Дар китоби Алинақии Мунзавӣ, ки дар муқаддимаи луғатномаи пурнуфузи Деҳхудо онро ба таври пурра мазбут доштаанд, низ ба давраи мавриди баҳс тавоҷҷуҳи вежа мабзул мешавад (7, 276-293), вале ҳеҷ кадом муҳаққиқон давраи авҷ будани асри XII-ро таъкид накардаанд. Сониян, ба мушоҳидаи мо, усулҳои асосии тадвини фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ маҳз дар ҳамин давра сурати матбӯъ пазируфт, зеро ҳатто фарҳангҳои ихтисосии даври мазкур, мисли «Тарҷумону-л-аъоҷим» пайравӣ ва ҷавобияи зиёде дар даврони мухталиф дорад. Дар асрҳои минбаъда – XIII (се фарҳанг) ва XIV (се фарҳанг) нисбатан кори фарҳангнависони дузабонаи арабӣ-форсӣ камтар пайгирӣ шудаву он давраи рукуде дар фарҳангнигории мазкур будааст, вале асри XV-ро давраи эҳёи суннатҳои фарҳангнигории пешин ҳисоб карда метавонем. Чунончи, фарҳангҳои дар ин давра таълифшуда бештарин хасоиси фарҳангҳои асри XII-ро идома додаанд ва ҳам таълифи фарҳангҳои риштаи мазкур ададан нисбати дигар даврон афзудааст. Аз ин ба баъд фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ вобаста ба нуфуз пайдо кардани забонҳои туркӣ, дар доираҳои берун аз ҳавзаи аслии худ рушд кардани адабиёт ва забони форсӣ ва дар натиҷаи ин бо фарҳангҳои бегона пайванди бештар хӯрдани забон ва кам-кам нуфузи пешини худро аз даст додани хилофати арабӣ дар олами мутамаддини асрҳои миёна, дар доираи тангтар боқӣ мондааст. Аз ин хотир, вобаста ба омилҳои мазкур мо ба мушаххасоти чанд фарҳанги дузабонаи арабӣ-форсии асрҳои нахусти он (XI) ва давраи тиллоии он (XII) мурур менамоем:

«ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат» – яке аз қадимтарин фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ аст, ки соли 438/1081 таълиф шуда, муаллифи он номаълум аст. Ҳусомуддини Чалабӣ (VII/XIII) дар бораи фарҳанги мазкур ишора карда, ки он аз 40 боб иборат буда, фарогири асмои андоми инсон ва касбу кори гуногун аст (ниг.: 7, 269). Алинақии Мунзавӣ таъкид карда, ки қабл аз бобҳо муаллиф фаслеро ба «Асмоуллоҳ» бахшидааст (ниг.: 7, 269). Мутобиқи маълумоте, ки А.Ҳоҷиев дар мавриди бобҳои ин фарҳанг зикр карда, боби аввали он «Дар бораи инсон ва исмҳои андоми он» унвон дошта, дар ин боб вожаҳои сермаҳсуле, ки инсонро ҳамчун махлуқи зинда ва дорои тафаккур тасвир мекунанд, тарҷума шудааст. Ҷойгиршавии маводҳои бобҳои дигари «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат» низ бо услуби мазкур танзим шудааст. Масалан, боби чаҳорум «Дар бораи коинот ва навъҳои махлуқот» - боби бисту нӯҳум «дар бораи садову овозҳое, ки ҳайвонот мебароранд» ва монанди инҳо (15, 16).

Алинақии Мунзавӣ як нусхаи хаттии «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат»-ро, ки дар китобхонаи Боязиди шаҳри Истамбули Туркия таҳти №954 маҳфуз аст, зикр карда, А.Ҳоҷиев бошад, боз ду нусхаи хаттии онро ба нақл аз таҳқиқоти Муҷтабо Минӯӣ зикр мекунад (15, 16).

«Мушкилоту-л-булғат» – аз ин фарҳанг фақат чанд барга дида шуда, ки зимни маҷмӯаи «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ва мухтасаре дар «Каҳҳолӣ» ва ҷузъи он сабт шуда, таърихи китобати онро 722/1322 қайд кардаанд ва ба андешаи баъзе донишмандон қитъае аз шарҳи «ал-Булғату-л-мутарҷиму фи-л-луғат» (ниг.: 7, 270) ва аммо бисёр серғалат будааст. Оғози ин фарҳанг чунин аст: «ал-Аришу: Ҷуфта аз чӯбҳо буд, ки рост боз кунанд, устунро бар он ниҳанд, то шохҳо бар он бирӯяд. ал-Ҳасалату: такассури донаи ангур буд. ал-Фарсаку: шафтранги чизе буд, чун шабтолу илло он аст, ки соз буд ва сурх…». Нусхае аз фарҳанги мазкур таҳти №5839 зимни «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ дар китобхонаи Малики Теҳрон маҳфуз аст (ниг.: 7, 270).

«Фарҳанги Абулфазли Байҳақӣ» – ин фарҳанг аз шумори фарҳангҳои дузабонаи асри V/XI аст, ки дар он 370 калимаи арабӣ ба форсӣ тарҷума шуда, ба Абулфазл Муҳаммад писари Ҳусайни Байҳақӣ ва муаллифи «Таърихи Байҳақӣ» мансуб аст. Оғози фарҳанги мазкур чунин аст: «Ин фасле аст аз расоили Абулфазл шогирди Абӯмансури Мушкон – дабири Султон Маҳмуд, муштамил бар чанд сухан, ки дабирон дар қалам оранд. «Бидон, ки ба ҷои «бастохӣ» «инбисот» нависанд, ба ҷои «хештан кашидан» «инқибоз» нависанд. Ба ҷои «тарсонидан» «таҳдид»…». Нусхае аз фарҳанги номбурда дар китобхонаи Малик таҳти №474 маҳфуз аст, ки дар миёни баргаҳои «Ҳамду сано»-и Рашидуддини Ватвот ҷойгир шудааст (ниг.: 7, 270) .

«ал-Масоидир»-и Зӯзанӣ – аз фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсии асри V/XI ба шумор меравад, ки дар ду бахш – «Масдарҳои сулосии муҷаррад» ва «Масдарҳои сулосии мазид» ва бахши нахуст аз 6 боб иборат аст, ки боббандии он ба таври зерин мебошад:

- масдарҳое, ки айнулфеъли онҳо дар мозии мафтуҳ ва дар мустақбали мазмум аст;
- онҳо, ки дар мозӣ мафтуҳ ва дар мустақбал максур аст;
- онҳо, ки дар мозӣ ва мустақбал мафтуҳ аст;
- онҳо, ки дар мозӣ максур ва дар мустақбал мафтуҳ аст;
- онҳо, ки дар мозӣ ва мустақбал мазмум аст;
- онҳо, ки дар мозӣ ва мустақбал максур аст (7, 272).

Қайд кардан ба маврид аст, «ал-Масодир» аз шумори фарҳангҳоест, ки беш аз 30 нусхаи хаттии он дар китобхонаҳои кишварҳои мухталифи ҷахонӣ нигахдорӣ мешаванд. Масалан, Чарлз Рё аз ду нусхаи хаттӣ (19, II, 505), Блоше аз 1 нусха хаттӣ (18, II, 171), Фуод Саид аз 1 нусхаи хаттӣ (13, I, 373) ва 1 нусхаи хаттӣ дар китобхонаи Кирилли Мефодия дар София (1, 200-203) ва Алинақии Мунзавӣ бошад, аз 27 нусхаҳои хаттии ин фарҳанг, ки дар китобхонаҳои Эрон, Туркия ва Миср нигаҳдорӣ мешаванд, иттилоъ додаанд.

Ҳамчунин, дар асри аввали фарҳангнигории дузабонаи арабӣ-форсӣ китобҳои «Тарҷумони Қуръон», ки номи пурраи он дар китоби «Таъриху одоби-л-луғати-л-арабийати» «Тарҷумону-л-Қуръони би-л-арабийати ва-л-форсияти» сабт шудааст (7, 273), мебошад. Боз «Китобу-л-халос»-и Натанзӣ ва «Мирқот»-и мансуб ба ӯст, ки бо номи «Саҳоиф» низ маъруф аст. Онро муҳаққиқон аз Натанзӣ (18, II, 172-173; 7, 275; 15, 17). Донишманди эронӣ – Али Ашрафи Содиқӣ низ дар таҳқиқоти худ бо номи «Баҳсе дар бораи фарҳанги арабӣ ба форсии «ал-Мирқот» ва муаллифи он» (14, 18-31) исбот карда, ки муаллифи «ал-Мирқот» Бадеуззамони Натанзӣ нест ва онро муаллифе ношинос дар поёни қарни VI/XII ва оғози қарни VII/XIII тадвин кардааст. Фарҳанг аз шумори фарҳангҳои мавзӯӣ буда, дар 12 боб танзим шудааст. Ҳар як боби «ал-Мирқот» ба фаслҳои гуногун низ тақсим шуда, воҳидҳои луғавӣ дар он бештар ба шакли танҳо муаррифӣ шуда, ибораҳо хеле кам ба назар мерасад. Тарҷумаи вожаҳо асосан бо як калима шарҳ шудааст. Масалан, ат-тоҷир – бозаргон, ал-ҳаммол – боркаш, аш-шаммор – мӯйтоб, ал-ҳаббол – расантоб (10, 45).

Фарҳангҳои асри VI/XII:

«ас-Сомӣ фи-л-асоми» – яке аз бузургтарин фарҳангҳои мавзӯии дузабонаи садаи VI/XII аст, ки аз ҷониби Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Иброҳими Нишопурӣ, маъруф ба Абулфазли Майдонӣ (ваф.518/1124) таълиф шудааст. Фарҳанги мазкур фарогири беш аз 15000 воҳиди луғавии забони арабӣ аст, ки муаллиф муодили ҳамаи онро ба забони форсӣ зикр кардааст. «ас-Сомӣ фи-л-асоми» аз дебочаи муаллиф, 4 бахш ва 23 боб иборат мебошад, ки бобҳои он ба фаслҳо низ тақсим шудааст. Дебочаи китоб бо ҳамду санои Худованд оғоз шуда, муаллиф фаслеро дар он барои ҷамъҳои қиёсӣ ва дастурҳои он афзуда аст. Бахшҳои китоб фарогири калимаҳои зеринанд:

- вожаҳои мазҳабӣ, шаръиёти исломӣ ва ғайри исломӣ (5 боб);
- ҳайвонҳо ва ҳайвониҳо (7 боб);
- осмониҳову ситорашиносӣ (5 боб);
- заминиҳо, монанди ҷуғрофиё (6 боб) (5; 6).

Абулфазли Майдонӣ дар поёни китоб соли таълифи фарҳанги мавриди назарро навиштааст, ки 497/1104 мебошад ва ҳамин сана дар нусхаҳои хаттии китобхонаи Донишгоҳи Теҳрон таҳти №1479, нусхаи Башир Оғо, китобатшуда дар соли 679/1280, нусхаи Домод Иброҳим-Пошшо, навишташуда дар соли 651/1253 ва нусхаи Насирӣ, навишташуда дар соли 615/1218 низ нақл шудааст (7, 277).

Аз «ас-Сомӣ фи-л-асоми» имрӯз дар китобхонаҳову осорхонаҳо ва мадориси ҷаҳонӣ нусхаҳои зиёде ба қайд гирифта шуда, далели дорои арзиши бузург будани ин фарҳангро байни фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсӣ дорад, аммо аз куҳантарин нусхае, ки имрӯз аз ин фарҳанг маъруф аст, нусхаи хаттии №5883-и китобхонаи миллии Париж аст, ки соли 528/1134 китобат шудааст (20, 16; 21, 616).

То имрӯз «ас-Сомӣ фи-л-асоми»-и Абулфазли Майдонӣ борҳо дар кишварҳои хориҷа ба нашр расида, перомуни он мақолаву таҳқиқоти зиёде ба анҷом расидаанд, вале яке аз муҳаққиқони хубе, ки таҳқиқоти пуразрише дар мавриди фарҳанги мавриди назар ба анҷом расидааст, А.Ҳоҷиев мебошад, ки соли 2003 рисолаи номзадии хешро таҳти роҳбарии доктори илмҳои филология,

профессор Т.Мардонӣ бо номи «Лексикографическое сочинения Абу-л-фадла ал-Майдани «ас-Сами фи-л-асами» дифоъ намуд (15). Ҳамчунин, соли 2020 аз ҷониби ҳамин муҳаққиқ фарҳанги мазкур дар Душанбе ба нашр расид (5).

«Муқаддимату-л-адаб» – яке аз охирин асарҳои таълифнамудаи Замахшарӣ буда, ӯ онро пас аз таълифи «ал-Кашшоф» ва «Рабиъу-л-аброр» баъд аз бозгашт аз Макка ба зодгоҳаш бо хоҳиши Отсиз ибни Хоразмшоҳ – ҳокими Хоразм таълиф намуда, ба ӯ ҳадя кардааст (2, 2; 11, 185). Фарханг аз як танбеҳ барои хонанда аз муаллиф, дебоча ва панҷ бахш иборат буда, сохт ва мундариҷаи он ба таври зайл аст: Танбеҳ барои хонанда аз муаллиф; Дебоча; Номҳо (ал-Асмоъ); Феълҳо (ал-Афъол); Ҳарфҳо (ал-Ҳуруф); Гардонидани номҳо (Сарфу-л-асмоъ); Гардонидани феълҳо (Сарфу-л-афъол). Баҳраи аввал аз 98 боб иборат буда, тамоми ақсоми исмро фаро гирифтааст. Баҳраи дувуми китоб дар афъол буда, аз 24 боб иборат аст, ки ҳамаи ақсоми феълро шомил мебошад ва қисмати зиёди китобро фаро мегирад ва ҳовии феълҳои маълуму мачҳул аст. Баҳраи савуми китоб, ки дар мавзӯи ҳарф аст, аз ҳашт фасл иборат мебошад.

Аз рӯи таҳқиқоти Муҳаммад Ҳусайни Рӯҳонӣ «Муқаддимату-л-адаб» беш аз панҷ ҳазор вожаи арабӣ ва беш аз ҳафт ҳазор калимаи форсӣ-тоҷикиро шомил аст (12, 311).

«Тоҷу-л-масодир» – аз фарҳангномаҳои дузабонаи арабӣ-форсии садаи VI/XII аст, ки аз ҷониби Аҳмад ибни Алӣ ибни Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Солеҳ маъруф ба Байҳақӣ тадвин гаштааст. «Тоҷу-л-масодир» аз шумори фарҳангҳоест, ки дар он масдарҳои арабӣ гирдоварӣ шуда, ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Алинақии Мунзавӣ дар такя ба суханони Ибни Юсуф «Тоҷу-л-масодир»-и Байҳақиро такмилаи «ал-Масодир»-и Зӯзанӣ ҳисобида, гуфтааст: «...чун «ал-Масодир»-и Зӯзани кӯчак аст, Байҳақӣ вожаҳои бисёр ба даст оварда, бар он афзуда ва бе он ки номе аз Зӯзанӣ биёварад, китоби ӯро такмил карда, китоби мустақил хондааст» (7, 282). Ба қавли Мунзавӣ «ал-Масодир»-и Зӯзанӣ шомили 5000 байт китобат буда, «Тоҷу-л-масодир»-и Байҳақӣ бошад, фарогири 10000 байт аст (7, 282). Аҳамият ва арзиши фарҳанги мазкур дар он аст, ки ҳам Зӯзанӣ ва ҳам Байҳақӣ масдарҳои арабиро бо масдарҳои форсӣ тарҷума намудаанд, ки равиши хоса дар илми луғатнигорӣ ба шумор меравад. Аз нусхаҳои хатти фарҳанги мавриди таҳқиқ 4 нусха шинохта шудааст, ки қадимтарини он соли 603/1207 китобат шуда, 3 нусха дар Эрон ва 1 нусха дар китобхонаи Мурод Муллои Туркия нигаҳдорӣ мешавад. «Тоҷу-л-масодир» соли 1301 дар Бамбей бо хати Мирзо Муҳаммади Шерозӣ дар 2 ҷузъ дар ҳаҷми 229 саҳифа ба нашр расидааст.

«Тароҷиму-л-аъоҷим» – аз фарҳангҳои луғоти қуръонии қарни VI/XII аст, ки аз ҷониби Муҳаммад ибни Абулқосим Баққолии Хоразмӣ таълиф шудааст. Фарҳанги мазкур дар таърихи фарҳангҳои дузабонаи муфрадоти қуръонӣ дувумин фарҳангест, ки пас аз «Тарҷумону-л-Қуръон»-и Зӯзанӣ тадвин шуда, аммо муаллиф онро ба акси тартиби сураҳои «Қуръон», яъне аз сураи «ан-Нос» то «ал-Бақара» таълиф намудааст. Вале фарҳанги «Тарҷумону-л-қуръон»-и Зӯзанӣ бошад, ба тартиби анвои калимаҳо (исм, феъл, ҳарф) мураттаб гаштааст.

Аз «Тароҷиму-л-аъоҷим» ду нусхаи хаттӣ шинохта шуда, ки яке таҳти №571 дар китобхонаи Малик ва дигаре таҳти №4665 дар китобхонаи Оё-Суфия нигаҳдорӣ мешаванд, ки мутаассифона дар дебочаҳои нусхаҳои номбурда исми муаллиф зикр нагаштааст ва танҳо дар қафои нусхаи аввалӣ аз тарафи шахси номаълум онро ба Абулмаъолӣ Аҳмад ибни Муҳаммади Ғазнавӣ нисбат додаанд (7, 286). Вале мутобиқи навиштаи Исмоилпошшо, ки дар «Ҳадияту-л-орифин» аз ин шахс нақл карда, зимни муаррифии осори Ғазнавӣ номе аз «Тароҷиму-л-аъоҷим» нарафтааст (4, 89) ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки нусхаи дар китобхонаи Малик маҳфузбуда нусхае аз фарҳанги мазкур, ки аз ҷониби Хоразмӣ тадвин шудааст, мебошад. Соли таълифи фарҳанг маълум нест, аммо нусхаи маҳфуз дар китобхонаи Малик соли 668/1270 ва нусхаи маҳфуз дар китобхонаи Оё-Суфия соли 713/1313 китобат шудаанд.

Фарҳангҳои дузабонаи арабӣ ба форсӣ аз тарафи забоншиносону донишмандон ва луғатнависон дар тӯли таърихи забон ва адабиёти арабӣ-форсӣ хеле зиёд таълиф шудаанд, ки дар ин таҳқиқоти кӯчак наметавон ҳамаи онҳоро муаррифӣ кард. Бино бар ин, дар зер танҳо номи чанд фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсиро аз давраҳои гуногун ба таври намуна зикр менамоем:

Аз фарҳангҳое, ки пас аз садаи VI/XII таълиф шудаанд, «Ҷавомиъу-л-байон» ва «Вуҷуҳу-л-Қуръон»-и Ҳабиши Тифлисӣ, «Зуҳрату-л-адаб» ва «Нисобу-с-сибён»-и Фароҳии Сиҷзӣ, «Таҷнису-л-алфоз»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ, «Силку-л-ҷавоҳир»-и Ангурӣ, «Насибу-л-ихвон»-и Мутаҳҳар, «Туҳфаи Алоӣ»-и Ибни Баввоб, «Туҳфату-л-фақир», «Мусалласоти манзум»-и Бадеӣ, «Фатҳия»-и Абулфатҳи Ҳиҷозӣ, «Абвобу-л-ъулум»-и Дарвеши Ҷомӣ, «Гавҳари манзум»-и Муҳаммад Алии Ҳиндӣ, «Мифтоҳу-л-луғат»-и Муҳаммад Ҷаъфари Ланҷонӣ ва даҳҳо фарҳангномаҳои дигар низ ҳастанд, ки дар рушди фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ аҳамияти хоса доранд.

Ҷоиз ба зикр аст, ки бештари фарҳангҳои дузабонаи арабӣ-форсӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик ба қалам омадааст, ки ин нукта мақому манзалати донишмандони форсизабонро дар рушди илмҳои гуногуни даврони мухталиф, бахусус дар рушд ва тавсиаи забон, адабиёт ва фарҳанги арабӣ дар ҷуғрофиёи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ ва ба ин васила дар тамоми олами мутамаддин нишон медиҳад,

ки дар ин самт нақши фарҳангнависоне, чун Ҳусайн ибни Аҳмади Зӯзанӣ, Абулфазли Байҳақӣ, Абулфазли Майдонӣ, Ҷоруллоҳи Замахшарӣ, Бӯҷаъфараки Байҳақӣ, Зайнулмашоих Абулқосими Хоразмӣ, Рашидуддини Ватвот бузург мебошад.

Хулоса фарҳангнависии дузабонаи арабӣ-форсӣ аз риштаҳои фарҳангнигории форсӣ-тоҷикӣ буда, дар раванди рушд ва тавсиаи ин соҳа аҳамияти хоса доранд. Фарҳангнависии мазкур даврaҳои гуногунеро аз сар гузаронидааст ва аз оғози он (асри XI) то давраи муосир дар ҳоли рушд ва дигаргунист, аммо давраи тиллоии онро, чунонки гуфта шуд, асри XII ҳисоб кардан мумкин аст. Сипас фарҳангнигории арабӣ-форсӣ ба ду асри рукуд (асрҳои XII -XIVXV), давраи эҳё (XV) ва давраи тазйиқи забони арабӣ (баъди асри XV) мувоҷеҳ шуда, беҳтарин анъана ва принсипҳои луғатнависии дузабонаро дар худ таҷассум кардааст. Дар ин раванд, вобаста ба донишу малакаи луғатнигорон ва талаботи замону муҳити фарҳангӣ, доираи моддаҳои шомили луғатҳо тавсиа ёфтаву ба танзим дароварда мешуд. Ҳамчунин, бояд аз нақши фарҳангҳои алоҳидае, чун «ас-Сомӣ фи-л-асоми», «Муқаддимату-л-адаб» ва ғ. дар шаклгирии усули ташреҳ ва дигар масоили фарҳангнигории дузабонаи арабӣ-форсӣ гуфта шавад.

АДАБИЁТ

1. Боевский С.И. (рецензия на книгу) «Опис на персидские рукописи в народного библиотека Кирил и Методий» Джамшеда Сайяра, София, 1973, -238 с. «НАА», №2, 1975. –С.200-203.
2. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар. Муқаддимату-л-адаб. Ба кӯшиши Маҳдии Муҳаққиқ. – Теҳрон: Муассисаи мутолиоти исломии Донишгоҳи Теҳрон, 1386. -269 с.
3. Зӯзанӣ Абӯабдуллоҳ Ҳусайн ибни Аҳмад. Китобу-л-масодир. Бо муқаддима ва ҳавошиву таълиқот ва феҳрасти аълому луғот Тақии Биниш. –Ҷ.1-2. – Машҳад, 1339.
4. Исмоилпошшо. Ҳадяту-л-орифин. –Ҷ.1. – Истамбул, 1951. -842 с.
5. Майдонӣ, Абулфазл. ас-Сомӣ фи-л-асомӣ. Таҳияи матн, муқаддима аз Аҳмад Ҳоҷизодаи Мадрушкатӣ. – Душанбе: Шоҳин-С, 2020. -367 с.
6. Майдонӣ, Абулфазл. ас-Сомӣ фи-л-асомӣ. Нашараҳу ва раттаба ихроҷаҳу Муҳаммад Мӯсо Ҳиндуӣ. – Қоҳира, 1967.
7. Муқаддимаи «Луғатнома». Ба қалами гурӯҳе аз нависандагон. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1377. -573 с.
8. Наршахӣ, Абӯбакр. Таърихи Бухоро. Тарҷума ва талхиси Абӯнасри Қабовӣ. Ншари элетронникӣ: Вебгоҳи «Эронтаърих». -126 с.
9. Нассор, Ҳусайн. ал-Муъҷаму-л-арабӣ. –Ҷ.1. – Қоҳира, 1971.
10. Натанзӣ, Бадеъу-з-замон. ал-Мирқот. Тасҳеҳи Ҷаъфари Саҷҷодӣ. – Теҳрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1346.
11. Наҷафӣ, Сайид Ризо. Замахшарӣ ва осораш // Ҳавзаи Исфаҳон. – Шумораи 12, 1382. –С.180-187
12. Руҳонӣ, Муҳаммадҳусайн. Замахшарӣ ва мактаби луғавии ӯ // Омӯзиш ва баррасӣ. –Давраи чиҳилу панҷум, № 5. – 1354. –С.301-311.
13. Саид, Фуод. Феҳрасу-л-махтутоти-л-мусавварати. Ҷузъу-л-аввал. – Қоҳира, 1954.
14. Содиқӣ, Алӣ Ашраф. Баҳсе дар бораи фарҳанги арабӣ ба форсии «ал-Мирқот. Нашри Дониш, зимистони 1381. –С.18-31.
15. Ҳоҷиев А. Лексикографическое сочинение Абу-л-Фадла ал-Майдани «ас-Соми фи-л-асами». –Душанбе: Деваштич, 2003. -143 с.
16. Ҳоҷӣ Халифа. Кашфу-з-зунун. –Ҷ.2. – Байрут: Дору иҳйои-т-туроси-л-арабӣ. Бидуни соли нашр. -945-2056 с.
17. Ҷаҳшиёрӣ. Китобу-л-вузарои ва-л-куттоб. – Қоҳира, 1937.
18. Blochet E. Catalogue des manuscripts Persian de le Bibliotheque Nationale, t.I-XV, Paris, 1905-1934.
19. Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum. V.1-3, - London, 1879-1883.
20. Schefer Ch. Catalogue de la collection de manuscripts orientaux Arabes, Persans, et turcs, formee par MC Schefer et acquise par I etat publice par E. Blochet, Paris, 1900.
21. Vajda G. Index General des Manuscripts Arabes Musulmans de la Bi

22. https://ketabpedia.com/صحائف

ИЗ ИСТОРИИ АРАБСКОГО-ТАДЖИКСКИХ ДВУЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЕЙ (ФАРСИ)

Рассматриваемая статья посвящена истории арабско-таджикских (фарси) двуязычных словарей. Подчеркивается, что в лингвистических исследованиях, особенно на нынешнем этапе их развития, статус первых высоко ценится, и они давно признаны отдельной отраслью лингвистических исследований с передовой теорией и уникальными методами анализа и исследования, сопряженными с свои темы. Доказано, что такое разделение лексикографии и его позиция относительно важности соответствующей отрасли применительно к решению проблем других областей лингвистики, таких как этимология, лексикология, фразеология, а также культура речи и история языка отражены. При этом словари стали единой платформой для практического применения лингвистических теорий и филологических достижений одного этапа в целом.

Обобщая результаты анализа, автор статьи приходит к выводу, что арабо-персидская двуязычная лексикография считается одной из дисциплин персидско-таджикской лексикографии, сыграла важную роль в развитии и расширении соответствующей области и пережил разные периоды.

Ключевые слова: *двуязычные словари, лексикография, история словарей, этимология, лексикология, фразеология, история языка, теория слова.*

FROM THE HISTORY OF ARABIC-TAJIK BILINGUAL DICTIONARIES (FARSI)

The article under consideration dwells on the history of Arabic-Tajik (Persian) bilingual dictionaries. It is underscored that in linguistic studies, especially the current stage of its development, the status of the former is highly valued, and it has long been recognized as a separate branch of linguistic studies with advanced theory and unique methods of analysis and research beset with their topics. It is proved that such a division of lexicography and its position on the importance of the relevant branch in reference to solution of the problems of other fields of linguistic studies, such as etymology, lexicology, phraseology, and culture of speech and language history is reflected. Into the bargain, dictionaries have become a single platform for the practical application of linguistic theories and philological achievements of one stage, upon the whole.

Adducing the results of the analysis the author of the article comes to the conclusion that Arabic-Persian bilingual lexicography is considered to be one of the disciplines of Persian-Tajik lexicography, has played an important role in the development and expansion of the relevant field and has gone through various periods.

Key-words: *bilingual dictionaries, lexicography, history of dictionaries, etymology, lexicology, phraseology, history of language, theory of word.*

Сведения об автора:

Низомова Саидахон Ильясовна*, докторант 2-го курса кафедры грамматики арабского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова. Тел .: 92 865 72 72. Электронная почта: as99017272@mail.ru (Таджикистан, Худжанд)*

About the author:

Nizomova Saidakhon Ilyasovna, *2nd year doctoral student of the Department of Arabic Grammar, Khujand State University named after academician Bobodzhan Gafurov. Tel.: 92 865 72 72. E-mail: as99017272@mail.ru (Tajikistan, Khujand)*

ОЙКОНИМҲО ДАР ФАРҲАНГИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»-И МУҲАММАДҲУСАЙНИ БУРҲОН

Раҳматова Ш.Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Фарҳанги «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадҳусайни Бурҳон яке аз фарҳангҳои тафсирии пурэътимод ва пураризиш дар таърихи фарҳангнигории форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, дар он луғатҳои соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, мусиқӣ, наботот, нуҷум ва ғайраҳо оварда шудаанд. Ғайр аз ин, топонимҳо низ дар фарҳанги мавриди тадқиқи мо ба теъдоди зиёд дарҷ гардидаанд. Аслан дар фарҳангҳои тафсирӣ ба миқдори зиёд дохил кардани исмҳои хос шарти асосӣ нест. Аммо яке аз

сабабҳои ба фарҳангҳои тафсирӣ ворид шудани номҳои маҳал ба қавли муҳаққиқ А. Насриддин дар он аст, ки «ин зумраи номҳои география (махсусан номҳои маҳалҳои берун аз Ҳиндустон), ки амалиёти қаҳрамонҳои асотир он ҷоҳо гузаштааст» (5,470) ва бо ин хусусиятҳои худ топонимҳои мазкур дар байни халқ ва адабиёти бадеӣ шуҳрат пайдо кардаанд, вобаста буда метавонад. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» теъдоди моддаҳои луғавии ин фарҳангро ба 20 ҳазор калима расонида, тавонистааст лексикаи соҳаҳои гуногунро дар он ғунҷонад. То он ҷое, ки мо медонем, аксари муҳаққиқони забоншинос дар таҳқиқоти худ ойконимҳои минтақаҳои алоҳидаро ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Мо дар мақолаи худ тасмим гирифтем, ки ҷойгоҳи ойконимҳоро дар фарҳанги тафсирӣ, яъне дар «Бурҳони қотеъ» дида бароем. Пеш аз он ки мо дар ин мақола дар бораи оварда шудани ойконимҳо дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» маълумот диҳем, лозим медонем доир ба топонимҳо маълумоти мухтасаре зикр намоем, зеро ойконимҳо як ҷузъи топоним ба ҳисоб мераванд. Калимаи «топоним» аз забони юнонӣ гирифта шуда, маънояш topos- ҷой, макон onoma/onyma – ном, исм мебошад. Топонимика ба яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ-ономастика мутааллиқ буда, таърихи пайдоиш, тағйирот ва фаъолияти номҳои ҷуғрофиро меомӯзад. Топонимҳо дар навбати худ ба хелҳои мухталиф тақсим мешаванд. Яке аз навъҳои он ин ойконимҳо буда, он доир ба нуқтаҳои маскунӣ баҳс мекунад (6,93). Ойконимҳо низ дар навбати худ ба ду намуд ҷудо мешаванд: астионимҳо ва комонимҳо. (6, 14) Астионимҳо номи шаҳрҳо ва комонимҳо номи деҳаҳоро ифода мекунанд.

Астионимҳо. Чуноне ки дар боло зикр намудем, астионимҳо номи шаҳрҳоро дар бар мегиранд ва дар фарҳанги мавриди таҳқиқи мо ба миқдори зиёд вомехӯранд. Инро бояд қайд кард, ки дар «Бурҳони қотеъ» номи шаҳрҳо (астионимҳо) бо синоними худ, яъне мадина, балда ва балад дарҷ гардидаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «балда» чунин шарҳ ёфтааст: «Балда – маҳалли аҳолинишин; шаҳр; кишвар, сарзамин» (7,137). Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» астионимҳои Бовард (1,151), «Рамла» (3,287) Асадобод (3,234), Акак (3,235), Борин (3,241), Бониёс (3,242), Базоғат (3,246), Бағрос (3,247), Байталҳам (3,250), Тадмур (3,257), Такрит (3,258), Ҳорим (3,268), Ҳусбон (3,268), Ҳалаб (3, 269), Димишқ (3,282), Дунайсир (3,282), Сахна (3,297), Сарминийя (3,299), Саруҷ (3,300), Сивос (3,302), Суфурийя (3,309), «Пушт»(1,240) «Рамла» (3,287) (1,240), Салт (3,309), Сур (3,310), Ирқо (3,312), Айнтоб (3,313), Қалзам (3,319), Қайсория- 3,320), Кафртоб (3,321), Лозиқийя (3,324), Мокисин (3,325), Малосҷирд ва Малосгирд (3,328), Юбно (3,334) сабт меёбанд, ки бо синоними шаҳр, яъне балда шарҳ ёфтаанд. Мисол:

Юбно-номи балдаест кӯчак қариби Рамла (3,334).

Ё маънои калимаи «балад» низ маънои балдаро дошта, дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин шарҳи зерин дорад: «Балад – шаҳр, ҷ. билод, булдон» (4, 136) Дар фарҳанги мавриди таҳқиқи мо ҳам мутаносибан ба ин нукта дар шарҳи моддаҳои луғавии «Шомӯс» (2,199) ва Оқчонкармо (3,228) синоними дигари шаҳр – балад зикр гардидааст. Мисол: «Шомӯс – бар вазни номӯс; номи баладест аз билоди Юнон; ва баъзе гӯянд номи ҷазираест» (2,199).

Мо дар «Бурҳони қотеъ» моддаҳои луғавие, ки астионимҳоро ифода мекунанд, аз рӯи хусусиятҳои луғавиашон ба якмаъно ва сермаъно дастабандӣ намудем. Дар натиҷаи таҳқиқи мо маълум гардид, ки муаллиф навъе аз астионимҳоро дар фарҳанг фароҳам меоварад, ки як маъно дошта, макони ҷойгиршавиашон маълум мебошанд. Ба инҳо астионимҳои «Лукар» (3,67), «Танҷа» (2,259), «Тайсақун» (2,260), «Байлақон» (1,208), «Биркаи Ардашер» (1,169), «Ҳисори Шодмон» (3,269), «Ҳамадон» (3,334), «Абивард» (1,70), «Қум» (3,319), «Фандараск» (2,318), «Ҷанд» (1,326), «Ҷангавон» (1,326), «Фурандиюс» (2,319), «Қаздор» (2,330), «Дарғон» (2,17), «Дамованд» (2,36), «Симгор» (2,171), «Шамкӯр» (2,231), «Чангду» (1,358), «Андароб» (1,118), «Тонисар» (1, 268), «Талос» (1,289), «Ҷопуз» (1,308), «Маҳдийя» (3,114), «Манду» (3,107), «Тақуъ» (3,258), «Динвар» (3,285), «Сориён» (2,123), «Самона» (2,170), «Сабсатийя» (3,296), «Сафад/Сафат» (3,309), «Огра/Огира» (3,228), «Раққа» (3,287), «Хато» (1,378), «Балосоғун» (1,188), «Ҳамот» (3,270), «Арраҷон» (1,84), «Адан» (3,311), «Исравшана» (1,92), «Байсон» (3,250), «Ҷобулсо» (1,308), «Ҷобулқо» (1,308), «Файсур» (2,321), «Табария» (2,254), «Мадян» (3,86), «Хоразм» (1,407), «Тифлис» (3,258), «Мақдуния» (3,103) ва «Сумайсот» (3,301) дохил мешаванд. Мисол:

«Динвар – номи шаҳрест бузург аз шаҳрҳои Ироқи Аҷам. Ва серӯза роҳ аз Ҳамадон масофат дорад» (3,285).

Ҳамчунин, дар фарҳанг астионимҳое оварда мешаванд, ки воҳиди луғавии якмаъноанд, вале макони ҷойгиршавиашон номаълум аст. Ба ин астионимҳои «Харғун» (1,386), «Чорбирд» (3,261), «Торам» (1,265), «Обас» (1,38), «Учча» (1,125), «Авда» (1,125), «Барона» (1,162), «Бесур» (1,207), «Овав» (3,229), «Ҳуётала» (3,208), «Сӯнах» (2,183), «Байҳақ» (1,210), «Кирмоншаҳон» (2,369), «Гулбор» (3,27), «Нуфоғ» (3,155) «Наҳравон» (3,159), «Дарбасок» (3,278), «Тирмид» (3,258), «Гиргиҷ» (3,18), «Даҳистон/Деҳистон» (2,49), «Таҳеша» (1,302), «Навшод» (3,154), «Минубод» (3,122), «Шаҳри заррин» (3,307), «Суро» (2,181), «Луҳор» (3,68), «Шуштар» (3,305) ва «Сухрвард» (3,302) дохил мегарданд. Мисол:

«Байҳақ – номи шаҳрест ғайри маълум» (1,210).

Як нуктаро бояд қайд кард, ки дар шарҳи баъзе воҳидҳои лексикӣ муаллиф танҳо номи астионимҳоро оварда, бо овардани ифодаи «маъруф аст» аз сабти макони ҷойгиршавии он худдорӣ мекунад. Шояд дар замони Муҳаммадҳусайни Бурҳон ин шаҳрҳо ба ҳамагон маъруф будаанд, валекин бо гузашти солҳо ва дигаргун гардидани ҳодисаҳои сиёсиву иҷтимоӣ ин шаҳрҳо мавқеъи худро аз даст додаву танҳо номи онҳо дар таърих боқӣ мондааст. Аммо ин баёни анъанавие будааст, ки дар аксари фарҳангҳои гузаштаи мо расм будааст. Ба ин навъи баён моддаҳои луғавии «Чин» (1,362), «Миср» (3,101), «Ҷочарм» (3,261), «Ҳурмуз» (3,189) дохил мегардад. Мисол: «Ҷочарм – номи шаҳрест маъруф» (3,261).

Дар фарҳанг моддаҳои луғавие дарҷ гардидаанд, ки якчанд маъно доранд ва яке аз ин маъноҳо астионимро ифода менамояд. Ин моддаҳои луғавии сермаъноро боз ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1. Моддаҳои луғавие сермаъное, ки макони ҷойгиршавии астионим дар он аниқу муайян аст. Ба ин гурӯҳ моддаҳои луғавии «Хумор» (1,401), «Шоҳном» (2,203), «Обканд» (1,40), «Халхоли зар// Халхолзар» (1,400), «Хаҷовар» (3,186), «Дашанг» (2,31), «Айлак» (1,133), «Сарахс» (2,149), «Сарой» (2,146), «Данбар» (2,38), «Дамандон» (2,37), «Мандал» (3,107), «Мой» (3,81), «Мароға» (3,87), «Марҷ» (3,87), «Мановар» (3,106), «Вашӣ» (3,178), «Миёна» (3,119), «Кандар» (2,401), «Какрӣ» (2,386), «Бак» (1,186), «Балх» (1,189), «Карак» (2,367), «Озод» (1,50), «Омуй» (1,61), «Шобурон» (2,194), «Халлух» (1,400), «Дор» (2,4), «Дарун» (2,19), «Габар» (3,8), «Вон» (3,169), «Айлоқ» (1,133), «Чигил» (1,353), «Чандон» (1,357), «Фастот» (2,311), «Баёна» (1,204), «Ҷавҷав» (1,328), «Сорӣ» (2,123), «Сова» (2,127), «Халхол» (1,400), «Қарофа» (3,317), «Даскара» (2,29), «Шероз» (2,243), «Абҳул» (1,67) ва «Суғд» (2,159) ворид мегарданд. Мисол:

«Суғд – бар вазни чуғд; замини нишебро гӯянд, ки оби борон дар он ҷамъ шавад; ва номи шаҳрест аз Мовароуннаҳр наздик ба Самарқанд. Гӯянд обу ҳавои он дар ниҳояти латофат бошад. Ва он ба Суғди Самарқанд шуҳрат дорад ва онро Биҳишти дунё ҳам мегӯянд» (2,159).

2. Моддаҳои луғавие сермаъное, ки макони ҷойгиршавии астионим номаълум аст. Ба ин гурӯҳ моддаҳои луғавии «Нерёз» (3,162), «Шулӣ» (2,238), «Охол» (1,44), «Балош» (1,188), «Нун» (3,156), «Лӯр» (3,65), «Сер» (2,188), «Сур» (2,181), «Таммеша» (1,282), «Тирбит» (1,276), «Сақлотун» (2,161), «Лод» (3,50), «Боку» (3,241), «Басра» (3,246), «Ҷанаб» (1,325), «Солиён» (2,126), «Армон» (1,82) ва «Ардабил» (1,77) дохил мешаванд. Муаллиф зимни ташреҳи моддаи луғавии Нерёз чунин менигорад:

«Нерёз – номи шаҳрест машҳур, ки дар он оҳангарон бисёр мебошанд; ва номи шӯъбае ҳам ҳаст аз мусиқӣ» (3,162). Ё дар воҳиди луғавии Тӯз (1,299), ки бисёрмаъно аст, яке аз маъноҳои он номи шаҳр буда, доир ба макони ҷойгиршавии он ихтилофи назар вуҷуд дорад.

3. Моддаҳои луғавии бисёрмаъное, ки ба ғайр аз номи астионимро далолат карданаш дигар намуди топонимҳо, ба монанди гидронимҳо, оронимҳо ва ғайра низ қайд шудааст.

Ба ин гурӯҳ моддаҳои луғавии «Син» (2,191), «Гулзарюн» (3,28), «Кемок» (2,423), «Шаҳрӯз» (2,240), «Муғон» (3,102), «Ямак» (3,219), «Афранҷа» (1,104), «Тароз» (2,255), «Шоварон» (2,199) ва «Чарх» (1,342) ворид мегарданд. Мисол:

«Гулзарюн – бар вазни зулматгун; номи шаҳрест аз вилояти Мовароуннаҳр дар он тарафи шаҳри Чоч; ва номи рӯдхонае ҳам ҳаст, ки ин шаҳрро ба номи он рӯдхона хонанд» (3,28).

Як нуктаро бояд қайд кард, ки астионимҳо бо усулҳои гуногун дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ташреҳ ёфтаанд. Дар зер мо якчанд усулҳоро иброз медорем:

1) **Усули овардани айнан шарҳи сарчашмаҳо:** Соҳиби фарҳанг дар баъзе мавридҳо ҳангоми зикри астионим айнан номи сарчашмаҳо ва шарҳи онҳоро меорад. Муҳаммадҳусайни Бурҳон дар сарчашмаҳо, бахусус дар фарҳанги «Муштарак» чӣ гуна шарҳ ёфтани балдаи «Рамла» (3, 287)-ро меорад: «Рамла – соҳиби «Муштарак» мегӯяд, ки Рамла балдаест дар Фаластин, ки Сулаймон ибни Абдумалик ал-Умавӣ бино кардааст ва он мадинаест машҳур. Ва соҳиби «Азизӣ» гӯяд, ки Рамла қасабаест баннойии нав ва мобайни он ва Байтулмуқаддас якрӯза роҳ аст ва дар он ҷо пеш аз баннойии он мадинае буд номаш Ладис. Онро Сулаймон ибни Абдумалик хароб кард ва Рамларо бино кард. Ва мобайни инҳо се фарсах роҳ аст» (3,287).

Ғайр аз ин, муаллиф, дар дохили шарҳи астионими «Макка» (3,328) низ шарҳи луғати «Сиҳоҳ», дар дохили шарҳи астионими «Қуния» (3,320) пурра аз Ибни Саид иқтибос оварда, дар дохили шарҳи астионими «Табрез» (3,257) шарҳи «Лубоб» ва Ибни Ҳавқалро айнан меорад.

2) Усули дар дохили шарҳи моддаҳои луғавӣ овардани астионим:

Муаллифи фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар дохили шарҳи воҳидҳои луғавии «Варанҷа» (3,175), «Гун» (3,44), «Канаб» (2,400), «Оваҳ» (1,63) ва «Осак» (1,53) астионимро оварда, онро шарҳ медиҳад. Мисол:

«Варанҷа – бар вазни зананда; номи марде буда олонӣ аз муборизони лашкари рус; ва Олон шаҳрест дар Туркистон» (3,175).

Ё ин ки дар шарҳи моддаи луғавии «Кала» (2,393) номи астионими макони ҷойгиршавиаш номаълум оварда шуда ва боз дар дохили шарҳ шакли «Кила» ҳам зикр мегардад, ки он ҳам астионим мебошад. Ғайр аз ин, дар моддаҳои луғавии «Кафа» номи астионими «Каффа» (2,385), «Тибит» номи астионими «Тиббет» (1,269), «Фанҷ» номи астионими «Фунҷ» (2,317), «Канаб» (2,400) номи дигари астионими Қум – «Кунб» оварда шудааст, ки ҳама берун аз худи моддаҳои луғавии асари мавриди таҳлили мо зикр шудаанд. Ин падида, дар фарҳангнигории форсӣ-тоҷикӣ аз падидаҳои нодирест, ки дар фарҳанги мавриди руҷӯъ дида мешавад.

2)Усули овардани шакли дигари астионим дар шарҳи он. Ғайр аз ин, дар фарҳанг астионим оварда шуда, шаклҳои дигари номи ҳамон астионим дар дохили шарҳи моддаи луғавӣ меояд. Масалан, дар дохили шарҳи астионими «Чангвон» (1,358) шакли дигари он – «Чангавон», «Ундулус» (1,118) шакли дигари он – «Андалас», «Ангурия» (3,237) шакли дигари он – «Амурия», «Ромар» (2,60) шакли дигари он – «Ромир», «Увиршалим» (1,125) шакли дигари он – «Увирсалим» ва «Шаҳрозодия» (2,240) шакли дигари он – «Шаҳрозод» «Фуғуншӯр» (2,313) шакли дигари он Фағаншӯр» ба чашм мерасанд. Масалан:

«Чангвон – бар вазни сангдон; номи шаҳрест аз вилояти Ҳиндустон; ва бар вазни паҳлавон (яъне Чангавон) ҳам гуфтаанд» (1,358).

3) Усули овардани номи дигари астионим дар моддаҳои луғавии алоҳида.

Дар фарҳанг номи астионимҳое зикр мешаванд, ки якчанд гуна доранд, мисли номи астиониии «Лоҳур» – «Лоҳнур» (3,54), «Лавҳовар» (3,68), «Лавҳур» (3,68), «Лаҳонур» (3, 68) ва «Лаҳовар» (3,68); шаҳри «Абаркӯҳ» (1,125) – «Баркӯҳ» (1, 169), «Варкӯ» (3,174), «Варкуҳ» (3,174); астиониии «Сиёвахшобод» (2,186) – «Сиёвахшгирд» (2,186), «Сиёвушобод» (2,186) ва астиониии «Асбонбур» (1, 87) – «Асфобур» (1,93), «Асфонбур» (1,93).

Ба ғайр аз ин, номҳои дигар доштани астиониии «Каннавҷ», аз ҷумла «Пурон» (1,250) ва «Фурон» (2,319), номҳои дигари астиониии «Ҳирот» (3,187) – «Ҳирӣ» (3,189), «Ҳирев» (3,189), «Ҳирева» (3,189), номҳои дигар доштани астиониии «Табрез» (3,257), аз ҷумла «Озарбойгон» (1,46) – «Озарбодгон» (1,46), «Озарободгон» (1,46), «Озарбиҷон» (3,226), номи дигари астиониии «Ирмания» (1,82) – «Назаҷ» (3,136), номи дигари астиониии «Марв» (3,92) – «Марви Шаҳиҷон» (3, 93), номи дигари астиониии «Самарқанд» (2,171) – «Ярён» (3,214), номи дигари астиониии «Шаҳрисабз» (2,240) – «Каш» (2,378), номи дигари астиониии «Сабо» (2,129) – Анмор (3,237), номи дигари астиониии «Бардаъ» (1,164) – «Бардам» (1,164) ва «Ҳарум» (3,189), номҳои дигар доштани астиониии «Нишопур» (3,139) дар қадим «Абаршаҳр» (1,68), «Эроншаҳр» (1,131), «Шодах» (2,196), «Шодёх» (2,197) ва шаклҳои дигари он «Нешобур» (3,162) ва «Найшопур//Нейшопур» (3,332), номи дигари астиониии «Қустантиния» ва «Қустантана» (3,318) – «Бизантия» (3,246) мавриди зикр қарор мегиранд.

4. ***Усули овардани номи дигари астионим дар шарҳи он.*** Номҳои дигар доштани астионимҳоро на танҳо аз моддаҳои луғавии алоҳида дарёфтан мумкин аст, балки дар дохили шарҳи астионимҳо низ мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар шарҳи астионимҳои «Бодонфирӯз» (1,137) ва «Ферӯзгирд» (2,321) муаллиф номи дигари астиониии «Ордабил» (Ардабил) будани ин астионимҳо, дар шарҳи «Чарун» (3,265) ва «Кеш» (2,421) номи дигари шаҳри «Ҳурмуз» будани ин астионимҳоро зикр мекунад. Ҳамчунин, дар шарҳи номи шаҳри «Самангон» (2,172) шакли дигари он «Самунгон» ва номи дигари он «Ромҳурмуз» ва «Ромуз», дар шарҳи номи шаҳри «Қазвин» (3,318) шакли дигари он «Қазбин» ва номҳои дигари он «Ҷамолод» ва «Бобиҷаннат», дар шарҳи номи астиониии «Рашт» (2,69) номи дигари он «Бияпас», дар моддаи луғавии «Каримон» номи дигари он «Кирмон» (2,373), дар шарҳи номи астиониии «Нашвӣ» (3,141) номи дигари он «Нахчвон» зикр гардидааст.

5.Усулиовардани шаклҳои дигари астиониме, ки ба ҳодисаҳои гуногуни фонетикӣ дучор шудаанд. Баробари хондани ин фарҳанг хонанда аз шаклҳои гуногуни номи астионимҳо низ огаҳӣ пайдо мекунад, ки онҳо бо мурури замон ба ҳодисаҳои фонетикӣ дучор гардида, шаклҳои мухталиф пайдо намудаанд. Аз ҷумла, астиониии «Фомир (2,291) ба ҳодисаи афзоиши фонема дучор гардида шакли «Фомира» (2,291) ва номи астиониии «Шоҳиҷон» (2,201) ба ҳодисаи тахфиф дучор гардида, шакли «Шаҳҷон» (2,240)-ро гирифтааст. Ё ин ки шаклҳои гуногуни номи астиониии «Фороб» (2,289) – «Форёб» (2,290) ва «Форёв» (2,290), мухаффафи номи астиониии «Парвон» (1,234) – «Парван» (1,234), «Деҳлӣ» (3,284) – «Дилӣ» (2,35), шакли дигари астиониии «Маздақон» (3,94) – «Маждақон» (3,95), «Мангалус» (3,109) – «Мангала», «Ғазна» (2,279) – «Ғазнав» (2,279) ва «Ғазнӣ» (2,279), «Афсӯс» (1,105) – «Фисӯс» (2,312), «Шаҳрзӯр» (2,240) – «Шаҳзӯр» (2,241), «Искандария» (1,96) – «Сикандария» (3,301), «Бовард» (1,151) – «Бевард» (1,209), «Басо» (1,177) – «Пасо» (1,238) ва «Фасо» (2,311), «Исфаҳон – «Исбаҳон» (1,89), «Исбоҳон» (1,101), «Сипоҳон» (3,296), «Бож» (1,145) – «Пож» (1,214), «Астаробод» (3,233) – «Исторбод» (1,90), «Испаройин» (1,87) – «Исфаройин» (1,93), номи астиониии Яғмо (3,216) дорои номи Яғмои аввал (3,216) мисол шуда метавонанд. Мисол:

«Фомир – бар вазни фохир; шаҳрест дар ҳаволии Фарҳор ва наздики он шаҳр биёбонест, ки оҳуи мушк дар он биёбон нофа андозад» (2,291).

Ё ин ки: «Фомира – бар вазни Омира; ба маънии Фомир аст, ки номи шаҳре бошад наздик ба Фарҳор ва мушки хуб аз он ҷо ованд» (2,291).

Ё ин ки дар асл чӣ ном доштани астионимҳоро мисли астиониме «Оқшор» (3,228), ки дар асл «Оқшаҳр» ном дошта ва «Раъсулъайн», ки дар асл «Раъсу Айнилхобури» буда, низ зикр гардидааст.

Муаллиф дар як моддаи луғавӣ ду шакли номи як шаҳр – «Қустантиния» ва «Қустантина» (3,318)-ро оварда, сипас онро шарҳ медиҳад.

Дар фарҳанг ду астионим ба чашм расид, ки дар навишти форсӣ бо ҳарфҳои мухталиф (тои мафтуҳа ва тои иткӣ) навишта мешавад, вале ҳар ду ҳам як мафҳум ва маконро ифода менамояд. Ин астиониме Бартос дар ду ҷои фарҳанг, яке дар саҳифаи 163 ва дигаре 167 зикр гаштааст. Дар асл тағйири анвои ҳуруфи форсиасос ё арабиасос бояд бо тағйири маънои вохиди луғавӣ якҷоя сурат бигирад, вале дар ҳолати мазкур он ягон тағйиротеро дучор нашудааст. Чунончи:

«Бартос – бар вазни карбос; номи вилоятест аз Туркистон ва дар он ҷо пӯстини хуб мебошад. Ва он аз пӯсти рӯбоҳи он ҷост дар ниҳояти покизагӣ ва латофат. Ва он пӯстинро низ бартос мегӯянд; ва номи шаҳрест дар ҳудуди Рус; ва номи яке аз муборизон ва далерон ҳам ҳаст; ва ба ин маъонӣ бо тои ҳуттӣ ҳам ба назар омадааст, ки Бартос бошад» (1,163).

Дигар:

«Бартос – бар вазни карбос; номи шаҳрест аз вилояти Туркистон. Гӯянд рӯбоҳи он ҷо пӯсти хуб медорад. Ва пӯсти он рӯбоҳро низ бартос мегӯянд; ва бо тои форсӣ (яъне бартос) ҳам омадааст» (1,167).

6) ***Усули овардани тарҷумаи астионим ба забонҳои дигар ва муарраби онҳо.*** Хусусияти дигари барҷастаи ин фарҳанг дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф дар шарҳи баъзе моддаҳои луғавӣ муарраби астионимҳо ва тарҷумаҳои онҳоро ба забонҳои дигар, аз ҷумла ба забони туркӣ сабт менамояд. Чунончи, муарраби астиониме «Гулпойгон» (3,28) –»Ҷурбодқон» муарраби «Қадраф» (2,326), – «Қитриф» муарраби «Ангурия» (3,237) – «Анқара» муарраби «Зангон» (2,108) –»Занҷон», «Исфаранҷ» (1,94) – арабишудаи «Испаранг», муарраби «Гургон» (3,17) – Ҷурҷон», «Испечоб» (1,89) ба забони туркӣ – «Шаброн», «Нахшаб» (3,134), ба забони туркӣ –»Қаршӣ», шаҳри «Фармус» (2,304), ба забони фурси қадим – «Домғон» ном доштанашро қайд мекунад.

Ҳамчунин, дар фарҳанг як идда ойконимҳо дарҷ мешаванд, ки дар масъалаи ба қадом забон таллуқ доштани онҳо ихтилофи назар вуҷуд дорад. Чунончи, астиониме «Қустот» (2,330) оварда мешавад, ки ба луғати румӣ ё ҳабашӣ буданаш ихтилофи назар ҳаст: «Қустот – ба луғати румӣ, номи шаҳрест дар ҳудуди Рум; ва баъзе гӯянд ин луғати ҳабашист» (2, 330).

Фарҳангҳо ё қомусҳо нигоҳдорандаи забон, таърих, маданият ва урфу одатҳои мардум буда, таҷассумгари забони замони зиндагии муаллифи фарҳанг ва қабл аз ӯ мебошанд. Ғайр аз ин, мо аз фарҳангҳо доир ба макон ва замони тавлиди шахсони барӯманд, аз ҷумла, олимону шоирон, нависандагон ва бузургони давр маълумот пайдо менамоем. Устод А. Насриддин ҳам яке аз сабабҳои зуҳури зиёди ойконимҳоро дар фарҳангҳои тафсирӣ дар он шарҳ медиҳад, ки «аз он ҷо олимону шоирони забардаст баромадаанд» (5,470). Дар «Бурҳони қотеъ» низ дар моддаҳои луғавӣ астионимҳои «Канъон» (2,403), «Келвос» (2,423), «Ван» (3,180) «Испаранг» (1,88), «Исфаранҷ» (1,94) сабт гардидаанд, ки аз мавлиди шахсони маълуму машҳур маълумот медиҳанд. Аз ҷумла, дар шаҳри Ганҷа тавлид ёфтани шоири бузург Низомӣ дар шарҳи моддаи луғавии «Ганҷа» (3,35) чунин оварда шудааст:

«Ганҷа – бар вазни панҷа; номи шаҳрест машҳур мобайни Табрез ва Шервон ва Гурҷистон ва мавлиди Шайх Низомӣ, алайҳирраҳма, аз он ҷост; ва хари улоғи думбуридаро низ гӯянд ва ба арабӣ абтар хонанд» (3,35).

Ё ин ки мо аз фарҳанги «Бурҳони қотеъ» дар қадим чӣ ном доштани астионимҳои «Роҳҳурмуз» (2,61) ва «Девгир» (2,56) маълумот ба даст меорем. Мисол:»Роҳҳурмуз – номи шаҳрест аз Аҳвоз ва онро дар қадим Самангон мегуфтаанд бар вазни қаламдон» (2,61).

Номи астионимҳои қадима, ки «Аммон» (3,313), «Сироф» (2,188), «Фомия» (3,314) ва «Пирӯзром» (1,257) мебошанд, низ дар фарҳанг дарҷ гардидаанд. Масалан: «Сироф – номи шаҳре буда қадим дар канори дарёи Форс» (2,188).

Ҳамчунин, аз фарҳанги «Бурҳони қотеъ» аз тарафи кӣ бино ва ё обод шудани астионимҳои «Зангон» (2,108), «Шаҳин» (2,241), «Румия» (2,80), Тӯс (3,311), «Қоҳира» (3,317), «Шоҳа» (2,203), «Гирдобод» (3,13), «Раъбон» (3,287), «Румлус» (2,80), «Кундуз» (2,402), «Байканд» (1,208) «Хараи Ордашер» (1,410), «Асбонбур» (1,87), «Азармидухт» (1,85) ва «Арастотолис» (1,79) маълумоти муфассал гирифта мешавад. Мисол: «Зангон – бар вазни анбон; номи шаҳрест мобайни Қазвин ва Табрез ва онро Ордашери Бобакон бино кардааст ва муарраби он Занҷон аст» (2,108).

Муаллиф дар баробари шахсони ободкардаи астионимҳоро дар фарҳанг зикр кардан ривоятҳои аҷиберо дар дохили шарҳи астионимҳои «Зифнун» (2,115), «Сарирафроз» (2,157), «Мукрон» (3,104), «Бедод» (1,205) ва «Айвонис» (1,134) меоварад. Мисол:

«Зифнун – бар вазни қиргун; шаҳрест, ки Азроро дар он шаҳр мехостанд бикушанд, бигрехт» (2, 115).

Ғайр аз ин, мавҷуд будани маъданҳои гуногун низ дар шарҳи астионимҳои «Ҳонӣ» (3,268) ва «Ғона» (2,274) қайд карда мешавад. Ҳарчанд миқдори чунин моддаҳо зиёд нестанд, аммо барои мо манбаи маълумоти иловагӣ доир ба астионимҳо ҳастанд. Чунончи: «Ҳонӣ – мадинаест машҳур дар Диёрбакр, ки дар он мадина маъдани оҳан аст» (3,268).

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» сабаби номгузории баъзе астионимҳо муфассал баён мегардад. Мисол:

«Бухоро – бар вазни мудоро; шаҳрест машҳур аз Мовароуннаҳр ва муштақ аз Бухор аст, ба маънии бисёрилм. Ва чун дар он шаҳр уламо ва фузало бисёр будаанд, бинобар он бад-ин ном мавсум шудааст» (1,157).

Ғайр аз ин, муаллиф аз таърихи номгузории шаҳрҳо дар ташреҳи онҳо маълумот медиҳад. Мисли:

«Рай – номи шаҳрест дар Ироқ; ва номи подшоҳзодае ҳам буда. Гӯянд ӯро бародаре буд Роз ном дошт. Ҳар ду ба иттифоқ шаҳре бино карданд. Дар тасмияи он эшонро бо ҳам низоъ шуд, чи ҳар як мехостанд ба номи худ кунанд. Бузургони он замон барои дафъи низоъ шаҳрро ба номи Рай ва аҳли шаҳрро ба номи Роз карданд. Ва ҳоло низ шаҳрро Рай мегӯянд ва аҳли шаҳрро Розӣ; ва ба забони фарангӣ подшоҳро гӯянд» (2,83).

Муаллиф дар шарҳи астионимҳои «Ёфо» (3,334), «Ёфтаязд» (3,334), «Нобулус» (3,330), «Манбаҷ» (3,328), «Мавсил» (3,329), «Бобил» (1,136), «Антокия» (3,237), «Аҳвоз» (1,130), «Баъалбак» (3,247) ва «Барқа» (3,245) маълумоти мукаммал доир ба астионимҳо медиҳад. Чунончи: «Ёфо – номи мадинаест муштамил бар қалъаи бузург, ки дар он бозорҳои маъмура ва вукайлои тоҷирон ҳастанд. Ва дар он ҷо бандари бузург воқеъ аст; ва он лангаргоҳи ҷаҳозҳои воридаи Фаластин ва Муқла аст. Ва мобайни он ва Рамла шаш мил роҳ аст. Ва он ба тарафи ғарбии Рамла воқеъ аст» (3,334).

Як нуктаи бисёр муҳим дар зикри ойконимҳои фарҳанги «Бурҳони қотеъ» он аст, ки муаллиф лақаб ва ё ибораҳое, ки зери онҳо шаҳрҳои аниқ дар гузашта фаҳмида мешудаанд, зикр мекунад, ки инҳоро низ метавонем, аз зумраи ойконимҳои сохтаи мардумӣ мавриди пажӯҳиш қарор дод. Масалан: «Маъмураи Амри Лайс – киноя аз шаҳри Шероз аст; чи гӯянд Шерозро Амри Лайс бино кардааст» (3,101). Ё ин ки: «Зиндони Сикандар – шаҳри Яздро гӯянд; ва киноя аз зулумот ҳам ҳаст» (2,107).

Дар фарҳанг зимни шарҳи моддаҳои луғавии марбут ба ойконим моддаҳое ҳам дида мешавад, ки дар он ҳам номи аслии шаҳр, ҳам шакли дигари навишти он, ҳам ривояти бино шудани он ва макони ҷойгиршавиаш дида мешавад: «Бағдод – бар вазни Фарҳод; номи шаҳрест аз Ироқи Араб; ва асли Боғдод (Боғи дод) будааст, ба сабаби он ки ҳар ҳафта як бор Анӯшервон дар он боғ бори ом додӣ ва додрасии мазлумон кардӣ. Ва касрати истеъмол Бағдод шудааст. Ва номи хатти дувум аст аз ҷоми Ҷам; ва киноя аз шикам низ ҳаст» (1,184).

Комонимҳо. Чуноне ки дар боло қайд намудем, комонимҳо номи деҳаҳоро дар бар мегирад ва ин навъи топонимҳо низ дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ба миқдори зиёд ба чашм мерасанд. Номи деҳа дар шарҳи моддаи луғавӣ бо синоними он–»қаря», «русто» низ меояд. Комонимҳо низ мисли астионимҳо ба анвои гуногун дар фарҳанг ҷудо мешаванд. Нахуст бояд зикр кард, ки дар «Бурҳони қотеъ» комонимҳое оварда мешаванд, ки якмаъно буда, макони ҷойгиршавии онҳо аниқ аст. Ба ин навъи комонимҳо моддаҳои «Кафрлото» (3,321), «Касва» (3,321), «Хартанг» (1,383), «Файҷа» (3,316), «Саявшон» (3,303), «Шақаръам» (3,305), «Ареҳо» (1,84), «Йилобистон» (3,218), «Масиса» (3,327), «Мулуҳ» (3,328), «Ӯбеҳ» (1,124), «Бирҷанд» (1,163), «Лож» (3,50), «Тороб» (1,264), ва «Оба» (1,41) мисол шуда метавонанд. Мисол: «Саявшон – номи қаряе аз Ҳирот аст» (3,303).

Дар фарҳанг комонимҳое оварда мешаванд, ки якмаъно буда, макони ҷойгиршавии он аниқ нест. Ба ин гурӯҳ комонимҳои «Обин» (1, 41), «Мичдали Ёфо» (3,326), «Курух» (2,371) мансубанд. Масалан, «Курух – номи қаряест аз қурои олам» (2,371).

Дар «Бурҳони қотеъ» моддаҳои луғавии «Базм» (1,176), «Халаҷон» (1,399), «Сурма» (2,154), «Давон» (2,42), «Мохон» (3,71), «Качалӣ» (2,359), «Кубӯдон» (2,354), «Ҳаво» (3,205), «Бор» (1,143), «Ҷағоза» (1,318), «Харак» (1,386), «Дурухш» (2,15), «Роз» (2,58), «Ос» (1,52), «Сада» (2,143), «Сароб» (2,144), «Коғана» (2,346), «Карна» (2,370), «Канд» (2,401), «Садум» (2,143), «Вир» (3,181), «Машт» (3,97), «Манҷ» (3,106) ва «Ардагон» (1,78) оварда шудаанд, ки якчанд маъно доранд ва яке аз маъноҳои он номи комоним буда, макони ҷойгиршавиашон аниқ аст. Мисол: «Кубӯдон – номи қаряест аз музофоти Нишопур; ва тухме бошад, ки онро сиёҳдона хонанд» (2,354).

Ба ғайр аз ин, моддаҳои луғавии сермаъное ба чашм мерасанд, ки ҳам номи комонимҳоанд ва ҳам номи ойконимҳо. Мисол: «Кишмар – бар вазни кишвар; номи қаряест аз вилояти Туршези минҷумлаи Хуросон ва онро Кошмар низ гӯянд. Ва Зардушт ду чӯби сарв ба толеъи саъд нишонда буд, яке дар ҳамин қаря ва дигаре дар қаряи Формад, ки аз қурои Тӯс ва шарҳу басти он дар луғати Кошмар мазкур шуд; ва номи шаҳре ҳам ҳаст аз Туркистон мансуб ба хубон» (2,381).

Дигар:

«Кашмир – бар вазни тақсир; ба маънии Кошмар ва Кишмар аст – ва он қаряе бошад аз қурои Туршез; ва номи шаҳре ҳам ҳаст машҳур, ки шоли хуб аз он ҷо ованд» (2,381).

Нуктаи дигари вижагии ташреҳи комонимҳо дар фарҳанг он аст, ки муаллиф шаклҳои гуногуни номи комонимҳоро зикр кардааст, ки онҳо бо мурури замон ба ҳодисаҳои фонетикӣ дучор гардидаанд, ё комилан шакли дигар пайдо намудаанд. Мисол: «Фармад – бар вазни сармад; номи қаряест аз қурои Тӯс ва ангури хуб дар он мешавад машҳур ба ангури пурмай ва дар ин замон ба формад иштиҳор дорад. Гӯянд Зардушт ду дарахти сарв ба толеъи саъд нишонда буд. Якеро дар ҳамин қаря ва дигареро дар қаряи Кошмар, ки аз қурои Туршез аст аз вилояти Хуросон. Ва маҷус гӯянд, ки Зардушт ин ду дарахтро аз биҳишт оварда буд ва дар ин ду қаря кошт» (2,304). Ва: «Фармуҳад – бар вазни афрӯзад; номи қаряест аз қурои Тӯс машҳур ба Формад. Гӯянд Зардушт ду дарахти сарв ба толеъи худ кошта буд, якеро дар Кошмар ва дигареро дар ҳамин қаря» (2,304). Ва дигар: «Фарумад – номи қаряест аз қурои Тӯс ва ба Формад машҳур аст» (2,307).

Ҳамчунин аз ташреҳи муаллифи фарҳанг маълум мегардад, ки комонимии «Асманд» (1,96) ба ҳодисаи ҷойивазкунии фонемаҳо дучор гардида, шакли «Саманд» (2,171) -ро ба худ гирифтаанд ва ё баръакс чунин буду ба шакли аввалӣ баргашт. Инчунин, тибқи ин ташреҳ номи комонимҳои «Косон» (2,341), «Кишмар» (2,381), «Тагоб» (1,289) ва «Обисгун» (1,38) ба ҳодисаи табдилёбии фонемаҳо дучор гардида, шакли «Косан» (2,344) ва «Кашмир» (2,381), «Тагов» (1,289) ва «Абисгун» (1,69)-ро гирифтаанд. Комонимии «Уроман» (1,125) бошад, ба ҳодисаи коҳиши фонетикӣ дучор гардида, шакли «Урома» (1,125)-ро ҳам дорад. Комонимии «Исфаранг» (1,94) ҳам ба ҳодисаи табдилёбӣ ва ҷойивазкунӣ дучор гардида, шакли «Сипаранг» (2,133)-ро ба худ гирифтааст.

Шакли муарраби комонимҳо низ дар фарҳанг зикр гардидааст, ки муарраби комонимии «Башба» (1,181) будани «Башбақ» ва дар дохили шарҳҳои комонимҳои «Оҷангон» (1,44) ва «Балошҷирд» (1,188) муарраби онҳо–»Оҷанқон» ва «Балошгирд» оварда шудаанд.

Муҳаммадҳусайни Бурҳон дар «Бурҳони қотеъ» дар баробари овардани номи комонимҳо маънии таркибии онро низ дар шарҳи моддаи луғавӣ гуфта мегузарад. Дар моддаҳои луғавии «Самарқанд» (2,171), «Ниҳованд» (3,158), «Довардон» (2,10), «Исфеддашт» (1,94) ва «Бағшӯр» (1,185) ин амал ба чашм мерасад: «Бағшӯр – бар вазни маҳшӯр; номи қаряест миёни Сарахс ва Ҳирот; ва маънии таркибии он бағи шӯр аст, ки гави оби шӯр бошад, чӣ бағ ба маънии гавдол аст» (1,185).

Мисли ойконимҳо комонимҳо низ дар худ ривоятҳо доранд. Инро дар шарҳи моддаи луғавии «Луд» (3,325) мушоҳида кардан мумкин аст: «Луд – номи қаряест қариби Байтулмуқаддас аз навоҳии Фаластин. Ва он ҷоест, ки бар дарвозаи он Исо ибни Марям Даҷҷолро қатл хоҳад кард» (3,325). Мутаносибан ба ин нуктаи дигар ин ки муаллиф дар зимни шарҳ аз маводи марбут ба комоним аз шахсиятҳои барӯманди он макон низ ёд мекунад. Дар фарҳанг номи комонимҳои «Афшана» (1,105), «Авмон» (1,128), «Бож» (1,145), «Навзод» (3,153), «Юмгон» (3,219), «Ҳиттин» (3,269), «Озирийя» (3,311) ва «Носира» (3,330) оварда мешаванд, ки дар онҳо доир ба валодат ва ё қабри шахсони бузург ва барӯманди таърихи марбут ба моддаи ташреҳшаванда маълумот омадааст. Дар мавриди ҷойи мавлуди мутафаккири бузург Ибни Сино чунин маълумот оварда мешавад: «Афшана – номи деҳест аз деҳаҳои Бухоро. Гӯянд вилодати Шайх Абӯалӣ он ҷо шуда» (1,105). Ҳамчунин, аз тарафи кӣ бино шудани баъзе комонимҳо низ оварда шудааст: «Балошҷирд – муарраби Балошгирд бошад; ва он қаряест бар чаҳор фарсанги Марви Шоҳиҷон. Ва онро Малик Балоши писари Фирӯз бино кардааст» (1,188).

Дар «Бурҳони қотеъ» Муҳаммадҳусайни Бурҳон бар замми забти шахсиятҳо ва ё таъриху ривоятҳо доир ба комоним, дар шарҳи бархе аз онҳо мавҷуд будани ҳар гуна маъданҳоро дар он зикр кардааст. Мисол: «Баргон – бар вазни марҷон; номи деҳест дар Шероз, ки маъдани санги мағнӣ дар он ҷост» (1,168).

Дар фарҳанг номи комонимҳо дар дохили шарҳи маънӣ ҳам оварда мешаванд. Ба ин навъи комоним моддаҳои луғавии «Ланбон» (3, 63), «Хунбак» (1,403), «Ҷий» (1,331) ва «Дамик» (2,38) мисол шуда метавонанд. Мисол: «Дамик – бар вазни шарик; ба маънии замин ва бум бошад; ва ба сукуни сонӣ ва фатҳи таҳтонӣ (яъне Дамяк) номи қаряест аз қурои Ғазнин. Гӯянд Шаҳобуддини Ғурӣ ба захми яке аз малоҳида дар он ҷо шаҳид шуд» (2,38).

Аз ин таҳқиқот маълум мегардад, ки Муҳаммадҳусайни Бурҳон тавонистааст дар фарҳанги худ ойконимҳо ва хусусиятҳои гуногуни онҳоро мавриди тафсир қарор диҳад ва дар ин фарҳанг номи ойконимҳои замони зиндагии худ ва қабл аз онро таҷассум намояд, ки барои нигоҳ доштани шаклҳои гуногун ва ҷойи мавҷудияти онҳо аҳамияти бениҳоят калон дорад.

Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» на танҳо барои забоншиносон, балки барои таърихчиён ва ҷуғрофидонон низ манбаи маълумот мебошад. Муҳаққиқони илми таърих метавонанд аз ин фарҳанг дар корҳои илмӣ-тадқиқотии худ истифода намоянд ва доир ба шаклҳои қадимаи ойконимҳо, номҳои гуногуни онҳо огаҳӣ пайдо намоянд. Ҷуғрофидонон бошанд, аз ҷой ва макони мавҷуд будани ойконимҳо дар қадим, мавҷуд будани маъданҳои гуногун дар он мавзеъҳо маълумот ба даст меоранд.

АДАБИЁТ

1. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн. Бурҳони қотеъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. Ҷ.1. –Душанбе: Адиб, 1993.- 416 с.
2. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн. Бурҳони қотеъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. Ҷ.2. –Душанбе: Адиб, 2004.- 424 с.
3. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн. Бурҳони қотеъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. Ҷ.3. –Душанбе: Адиб, 2014.- 400 с.
4. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1. –Теҳрон: Амири Кабир, 1371.-566 с.
5. Насриддин, Абдулманнон. Фарҳанги тафсирии «Шамс-ул-луғот / Куллиёти осор. Ҷ.5. – Хуҷанд: Ношир, 2013.-500 с.
6. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. –Москва: Наука, 1978.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –Москва: Советская энсиклопедия, 1969. -951 с.

OIKONYMS IN THE DICTIONARY OF «BURHONI QOTE» OF MUHAMMADHUSAINY BURHON

Different groups of words, including oikonyms as a part of the toponymic have been grouped and interpreted in past dictionaries and are widely used as well as. 'Burhoni Qote is one those dictionaries.

Astonyms and comonyms, like types of oikonyms are used as lexical items by the lexicographer in «Burhoni Qote», and they have been explained in different ways. This article deals with this topic, and depending on the method of interpretation of the author of the culture, different features of oikonyms are observed there.

In particular, the oikonyms of known and unknown locations encountered with phonetic phenomena aand their different names and other information are mentioned, which is very important not only for linguists, but also for geographers and historians.

Key words: *oikonim, astonym, Burhony Qote, komomim, Muhammadhusaini Burhon, toponym, lexical item, explanation style.*

ОЙКОНИМЫ В СЛОВАРЕ «БУРХОНИ КОТЕ`» МУХАММАДХУСАЙНА БУРХОНА

Различные группы слов, включая ойконимы как часть топонимии, были сгруппированы и интерпретированы в прошлых словарях и также широко используются. «Бурхони Котэ - один из таких словарей.

Астонимы и комонимы, как и типы ойконимов, используются лексикографом в «Burhoni Qote» в качестве лексических единиц, и они объясняются по-разному. Данная статья посвящена этой теме, и в зависимости от методики трактовки автором культуры в ней наблюдаются разные особенности ойконимов.

В частности, упоминаются ойконимы известных и неизвестных мест, где встречаются фонетические явления, а также их различные названия и другая информация, что очень важно не только для лингвистов, но также для географов и историков.

Ключевые слова: *ойконим, астоним, Бурхони Котэ, комомим, Мухаммадхусаини Бурхон, топоним, лексический элемент, стиль объяснения.*

Сведения об авторе:

Рахматова Шахноза Равшановна *- соискатель кафедры таджикского языка и литературы факультета восточных языков Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова*

About the author:

Rakhmatova Shakhnoza Ravshanovna *- Applicant for the Department of Tajik Language and Literature, Faculty of Oriental Languages, Khujand State University named after academician Bobodzhan Gafurov*

УДК 82+293

ВИЖАГИҲОИ КОРБАСТИ ИСМҲОИ СЕРМАЪНОИ БЕМУОДИЛИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ ТАРҶУМАҲОИ «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ)

Шарипова Ш.М.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Дар ҳар як забон хусусиятҳои фарҳангӣ ва воқеиятҳои иҷтимоии нотакроре мавҷуданд, ки ҳангоми аз як забон ба забони дигар баён кардани онҳо муносибати махсуси касбӣ талаб карда мешавад. Комилан возеҳ аст, ки меъёрҳо ва арзишҳои муайяни ҷомеаи миллии мушаххас на ҳамеша дар муҳити фарҳангии дигар ё ҷомеаи миллии дигар мавҷуданд ё онҳо аз меъёру арзишҳои ҷомеаи дигар назаррас фарқ мекунанд. Ба ибораи дигар гӯем, на ҳамеша дар забони тарҷума ва муҳити фарҳангии он мафҳумҳои мушобеҳу мувофиқи забони асл мавҷуданд.

Дар илми забоншиносӣ таърифҳои гуногуни воҳидҳои бемуодил мавҷуданд. Дар ин мақола мо таъриферо ҷонибдорӣ менамоем, ки А.О. Иванов баён кардааст. Ӯ таҳти мафҳуми лексикаи бемуодил воҳидҳои лексикии забони мабдаъро мефаҳмад, ки дар захираи луғавии забони тарҷума муодил надоранд, яъне воҳидҳое, ки бо ёрии онҳо дар сатҳи зарурии ҷанбаи ифода ҳамаи ҷузъҳои маъноии дар ҳудуди ҳамин контекст релевантӣ ё яке аз вариантҳои маънои воҳиди лексикии забони аслро баён кардан мумкин аст. Ин нукта пешбинӣ менамояд, ки дар таркибии луғавии забони тарҷума воҳиди сатҳи шабеҳ вуҷуд надорад. [6, с.80-81]

Дар забоншиносии мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла рус ба таҳқиқи лексикаи бемуодил олимони зиёд, аз ҷумла Л.С. Бархударов, М.Д. Швейтсер, А.А. Волков, С. Влахов ва С. Флорин, В.С. Виноградов, Е.М. Верешагина ва В.Г. Костомаров, А.О. Иванов машғул шудаанд [2].

Дар забоншиносии тоҷик дар бобати тадқиқи муқоисавии забонҳо корҳои муайян ба субут расидаанд. Аз ҷумла дар ин самт асарҳои М.Б. Шаҳобова, М.Н. Абдуллоева, П.Ҷамшедов, Ҳ.Аҳрорӣ, Шокир Мухтор ва дигаронро номбар кардан мумкин аст. [ниг.ба 11, с.5] Вале дар илми забоншиносӣ, аз ҷумла тарҷумашиносӣ ва тадқиқи муқоисавии тарҷума лексикаи бемуодил аз мавқеи ҳомилони забони тоҷикӣ то ба қарибӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта буд. Ягона тадқиқоти ҷиддӣ дар ин самт кори доктории Ф.М. Турсунов «Тадқиқи муқоисавии ҷанбаҳои лингвофарҳангӣ ва тарҷумавии лексикаи бемуодил [дар маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ]» ба ҳисоб меравад. [11] Дар он муаллиф таҳлили маҷмӯаи лексикаи бемуодили англисиро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ва самарабахшии истифодаи онҳоро дар забонҳои мазкур мавриди омӯзиш қарор додааст. Ҳамчунин, инъикоси лексикаи бемуодилро дар фарҳангҳои англисӣ-тоҷикӣ номзади илмҳои филология Бобоҷонова М. дар фасли якуми боби 3-и рисолаи номзадиаш иҷмолан баррасӣ кардааст.[3]

Лозим ба таъкид аст, ки лексикаи бемуодили сермаъно, то ҷое ки мо огаҳӣ дорем, дар забоншиносии муосири тоҷик то ҳол мавриди баррасӣ қарор дода нашудааст. Дар ин мақола мо тасмим гирифтем тарзҳои тарҷумаи баъзе намунаҳои лексикаи сермаънои бемуодили «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румиро ба забонҳои англисӣ ва русӣ баррасӣ кунем. Сарчашмаҳои кори мо

шарҳи Карими Замонӣ бар «Маснавии маънавӣ»-и Румӣ [5] ва тарҷумаҳои англисӣ [10] ва русии [9] он мебошад.

Дар тарҷумаҳои русӣ [9] ва англисии [10] «Маснавии маънавӣ» гурӯҳи муайяни нисбатан сершумори калимаҳо бидуни тарҷума истифода шудаанд. Таҳлил собит месозад, ки аксари воҳидҳои бемуодили сермаъноро истилоҳоти мазҳабӣ ташкил мекунад. Ба ғайр аз вожаҳои маъруф, аз қабили Қуръон, Ҳаҷ, Каъба ва ғайра ба гурӯҳи калимаҳои бемуодил вожаҳое ба мисли Буроқ [асп ё махлуқе, ки паёмбари ислом ба он нишаста ба Меъроҷ рафтаанд], Ҳоруту Морут, ифрит, фарсах, мил ва ғайра дохил мешаванд. Дар ҳар мавриди мушаххас тарҷума нашудани вожа сабаби муайян дорад. Масалан, байти зеринро гирем:

Боз он Ҳоруту Морут аз баланд,

Ҷинси тан буданду з-он зер омаданд. [4, 4, б. 2673]

Номҳои Ҳоруту Морут чанд дафъа дар «Маснавии маънавӣ» омадаанд ва азбаски дар ривоятҳои мазҳабии масеҳиён чунин достоне вучуд надорад, на ба русӣ ва на ба англисӣ тарҷума нашудаанд. Калимаи Буроқ низ аз ҳамин қабил аст. Дар баъзе мавридҳо ҳарчанд калима дар забони тарҷума муодил дорад, бино ба тақозои маънои байт мутарҷимон онро бе тарҷума меоранд:

Нест инҳо бар Худо исми алам,

Ки сияҳ, Кофур дорад ном ҳам. [4, 4, б. 218]

These are not proper names applicable to God: [proper names are merely designations], for even a negro may have the name Káfúr [Camphor].

Они для Бога – не [как] имя собственное,

Ведь имя Кафур [камфара] может носить и чернокожий.

Кофур, бино ба гуфти Карими Замонӣ, луғати ҳиндӣ аст. Дар ҳиндӣ капур талаффуз мешавад ва он самчи [шилми] дарахтест, ки ранги сафед дорад. Бино ба қавли маъруф «Баръакс ниҳанд номи зангӣ Кофур.» Дар русӣ ва англисӣ онро камфора мегӯянд. Азбаски дар байт таъкид шудааст, ки номи ғуломи сиёҳ Кофур, яъне сафед ё сафедак мебошад, мутарҷимони русӣ ва англисӣ онро бетарҷума овардаанд.

Чун Худо мар ҷисмро табдил кард,

Рафтанаш бефарсаху бемил кард. [4,4, б.535]

Дар ин байт Румӣ мегӯяд, ки вақте Худованд ба ҷисми инсон хосияти рӯҳӣ мебахшад ва ҷисм хосияти моддию ҷисмиро аз даст медиҳад, тайи масофа бефарсаху мил имконпазир мегардад. Дар ин байт Меъроҷи пайғамбар дар назар аст, ки, бино ба шарҳи К.Замонӣ, вақте пайғамбар уруҷ карданд, сабӯи обе бар замин афтод ва ҳанӯз об аз даҳонаи сабӯ берун метаровид, ки он Ҳазрат аз Меъроҷ бозгаштанд. Тарҷумони рус калимаи фарсах ва милро бидуни тарҷума овардааст. Тарҷумони англис бошад фарсахро – лига гуфтааст ва мил [ин калимаи арабӣ ба забонҳои аврупоӣ ва русӣ гузаштааст] мил омадааст. Чи тавре ки мебинем дар ин маврид тарҷума кардан ё накардани калима ба салоҳдиди тарҷумон вобаста аст.

Дар «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Румӣ як гурӯҳ калимаҳои сермаънои бемуодил дучор мешаванд, ки баррасии тарзи тарҷумаи онҳо ба забонҳои англисию русӣ маводи ҷолиби диққат медиҳад. Шоҳидҳои калимаҳои сермаънои бемуодили аз «Маснавии маънавӣ»и Румӣ ёфтаро аз лиҳози баромад ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Мансубияти забонии калимаҳои мазкур дар асоси «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин муайян карда шуд. [8]

I. Қисми зиёди вожаҳои сермаънои бемуодилро калимаҳои арабӣ ташкил мекунанд: ҳадис, халиф, ҳашиш, далқ, сабақ, симок.

Ҳадис

1. Ҳар чизи нав, муқобили қадим ва форсиён ба маънои мутлақи сухан ва гуфтор истеъмол кунанд [4, с.99].

Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон,

Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон. [4,1, б.136]

Приятнее будет,когда о тайне [двух] чарующих/ букв.: уносящих сердце/

Речь зайдет в беседе посторонних.

It is better that the lovers' secret should be told in the talk of others.»

Ба забони англисӣ ҳадис ба маънои сӯҳбат омадааст.

2. Дар истилоҳи шаръ сухан ва феъли Расулаллоҳ [4, 4,с.100].

Дар ҳадис омад, ки Яздони маҷид,
Халқи оламро се гуна офарид. [4, 4, б.1497]

Сказано в хадисе, что преславный Господь,
Создания мира сотворил в трех видах.

It is related in the Hadíth that the majestical God created the creatures of the world [in] three kinds.

Дар ин маврид, азбаски вожаи ҳадис ба маънои гуфтор ё рафтори Пайғамбар омадааст ва дар забонҳои англисию русӣ вожаи ифодакунандаи ин мафҳум вуҷуд надорад, мутарҷимон онро тарҷума накардаанд.

Халифазода

1. Одам ва инсон, марди комил, набӣ ё авлиё

Ӯ нидо карда, ки хон бинҳодаам,
Ноиби ҳаққам, халифазодаам. [4,1, б. 2277]

Он воззвал: ,, Стол я уж поставил /накрыл/,
Наместник Истинного есть я, халифой [заместителем] рожденный есть я!

He has proclaimed, 'I have laid out the dishes, I am the Vicar of God, I am the son of the [spiritual] Khalífa.

Тарҷумони рус вожаи мавриди таҳқиқро, ки дар забони тоҷикӣ аз ибора дар натиҷаи факки изофати билқалб дар асоси қолаби синтаксисӣ-морфологӣ ба вуҷуд омадааст, бо ибораи рождённый халифой тарҷума кардааст. Дар тарҷумаи англисӣ низ ибора истифода шудааст, вале ба мақсади ба хонанда мушаххасу фаҳмо кардани он дар қавсайн вожаи рӯҳонӣ илова шудааст.

2. Авлоди пайғамбар ва содот умуман ва имомон хусусан.

Он халифазодагони муқбилаш,
Зодаанд аз унсури ҷону дилаш.
Гар зи Бағдоду Ҳирӣ ё аз Раянд,
Бе мизоҷи обу гил насли ваянд. [4, 6, б.176-77]

От Халифа отпрыски грядущие его,
Рождаются из элементов души и сердца его.
Будь они из Багдада, Хири [[= Герата] или Рея,
Без примеси воды и глины они – потомства его.

Those fortunate Caliph-born sons of his are born of the substance of his soul and heart. Whether they be of Baghdád or Herát or Rayy, they are his progeny without admixture of water and earth.

Ҷолиби диққат аст, ки тарҷумони русӣ дар ин калима халифаро бо ҳарфи калон навиштааст, мутарҷими англисӣ бошад, имлои англисии навишти вожаро истифода бурдааст.

II. Дар байни намунаҳои воҳидҳои бемуодили сермаънои барои таҳлил интихоб шуда як калимаи юнониасли муарраб- Иблис [1,1,с.221] ба мушоҳида расид, ки ба забони тоҷикӣ тавассути забони арабӣ ворид шудааст. Бо арзи маъзарат аз такрор шудани мисол байти дар таъйиди вожаи Одам зикр гардидаро меорем:

Сад ҳазор иблиси лоҳавлор бин,
Одамо Иблисро дар мор бин. [4, 2, б. 257]

Увидь сто тысяч шайтанов, твердящих «Нет силы!»,
О человек! Иблиса разгляди ты в змее.

See the hundred thousand devils who utter Lá hawl! O Adam, in the serpent behold Iblís!

Дар мисраи аввали вожаи иблис исми ҷомеъ аст ва манзур шайтонию иблисӣ аст, бинобар ин бо ҳарфи хурд навишта мешавад. Бо назардошти ҳамин нукта ин калима ба русӣ бо воҳиди бемуодили дигар - шайтан, ки ба хонандагони русзабон камо беш шинос аст ва ба англисӣ бо вожаи devils ифода гардидааст. Дар мисраи дувум бошад Иблис исми хос аст ва маҳз ба ҳамин сабаб мутарҷимон онро тарҷума накарда, дар гунаи аслӣ бо ҳарфи калон сабт кардаанд.

III. Ҳамчунин як воҳиди лексикии бемуодили сермаънои тоҷикиасл «равон» ба мушоҳида расид.

Равон 1- ҷорӣ ва раванда;
Сӯи чашми худ яке Нилам равон,
Бар қарорам пеши чашми дигарон. [4,4, б. 3531]

В своих глазах я – быстротекущий Нил,
В глазах других я неподвижен.

To my own eye, I am a flowing Nile, [but] to the eyes of others I am at rest.»

Он ҳакимеро, ки ҷон аз банди тан,
Боз расту шуд равон андар чаман.
Ду лақабро ӯ бар ин ҳар ду ниҳод,
Баҳри фарқ, эй офарин бар ҷон-ш бод. [4, 6, б. 2188-2189]

Мудрец, чья душа, от оков тел
Освободившись, утечёт [раван] на луг [подлинной Реальности].
Два [разных] прозвища к обеим [душам] приложит.
Чтобы отличить [одну от другой] – о,пусть душа его благословленна будет!

The philosopher whose spirit was delivered from the bondage of the body and began to wander [rawán] in the garden [of Reality]
Bestowed two [different] titles on these two [spirits] in order to distinguish [the one from the other]. Oh, may his spirit be blest!

Дар тарҷумаҳо мутаносибан калимаи ҷорӣ корбаст шудааст, лекин диққатро факти зерин ҷалб мекунад: дар мисоли дувум ҳам ба забони русӣ ва ҳам англисӣ мутарҷимон баъди овардани тарҷума [утечёт, to wander] дар қавсайн овардани важаи асл, яъне равонро [раван, *rawán*]зарур шумурдаанда. Эҳтимол, сабаб дар он бошад, ки дар ин байт худи вожаи мавриди таҳқиқ маънои духӯра дорад, ҳамчунин шояд мутарҷимон таъкид карданӣ бошанд, сухан дар бораи ҷон меравад..

2. Ҷон, рӯҳ, нафси нотиқа

Дар мисраи аввали шоҳиди поён равон ба маънои нафси нотиқа ва рӯҳ аст; дар мисраи дувум ба маънои раванда. Дар шоҳиди дувум бошад баръакс аст.

Нестваш бошад хаёл андар равон,
Ту ҷаҳонӣ бар хаёле бин равон. [4, 1, б.70]
Небыть его – видение в душе,
А ты сей мир одним видением считай, преходящим.
In the spirit phantasy is as naught, [yet] behold a world [turning] on a phantasy!

По бикаш дар киштиву мерав равон,
Чун сӯи маъшуқи ҷон, ҷони равон. [4, 4, б. 557]

Располагайся на корабле [спасения] и отправляйся живо,
Как живая душа- к Возлюбленному душ.

Set your foot into the ship and keep going quickly, like the soul going towards the soul's Beloved.
Якум равон ҳаракати давомдор ва дуюмаш ҷони рафтаистодаро мефаҳмонад.
IV.Дар байни чунин калимаҳо як калимаи решаи ибрӣ дошта ба мушоҳида расид.
1. Одам Абӯбашар, яъне падари инсоният, ки маънои аслиаш «хок», «хоки сурх» аст.
З-он ки Одам з-он итоб аз рашк раст,
Ашки тар бошад дами тавбапараст.
Баҳри гиря омад Одам бар замин,
То бувад гирёну нолону ҳазин.
Одам аз фирдавсу аз болои ҳафт,
Поймочон аз барои узр рафт.
Гар зи пушти Одамӣ в-аз сулби ӯ,
Дар талаб мебош андар тулби ӯ. [4, 1, б.1633-36]

Ибо Адам от того порицания слезами спасся,
слезы влажные будут дыханием покаяние чтущего.

Ради плача спустился Адам на землю,
чтобы рыдать, стенать и горевать.
Адам из Фирдауса [= сада рая] и с вершины семи [небес],
целуя ноги /к порогу с обувью/, ради извинения нисшел.
Если ты [произошел] из потомства /букв.: из спины/ Адама и из чресел его, в поиске постоянно пребывай, как и среди сонма /ополчения/ его.

Because Adam by means of tears escaped from that reproof: moist tears are
the breath [speech] of the penitent. For weeping's sake Adam came [down] to
the earth, that he might be weeping and moaning and sorrowful. Adam, [cast out] from Paradise and from above the Seven [Heavens], went to the «shoe-row» for the purpose of excusing himself. If thou art from the back of Adam and from his loins, be constant in seeking [forgiveness] amongst his company.

Дар чаҳор байти дар боло омада вожаи Одам маҳз одами аввалин- Абӯбашарро мефаҳмонад, бинобар ин калимаи мазкур дар тарҷумаҳо дар гунаи дар байни масеҳиён маъмули он Адам омадааст ва бо ҳарфи калон сабт шудааст.

2. Одам ба маънои одамизод, ҷинси одам

Сад ҳазор иблиси лоҳавлор бин,
Одамо Иблисро дар мор бин. [4, 2, б. 257]

Увидь сто тысяч шайтанов, твердящих «Нет силы!»,
О человек! Иблиса разгляди ты в змее.

See the hundred thousand devils who utter Lá hawl! O Adam, in the serpent behold Iblís!
Одамо ту нестӣ кӯр аз назар,
Лек «изо ҷоа-л-қазо ами –л- басар». [4, 4, б.332]

Ишора аст ба ҳадис: «Ҳар гоҳ тақдир ғолиб ояд, чашм кӯр шавад».

О человек, ты с виду не слеп,
Но когда приходит Приговор, глаза слепнут.
O Adam, thou art not blind of vision, but when the Divine destiny comes, the sight becomes blind.

Дар ду мисоли боло тарҷумони рус вожаи одамро чун исми ҷомеъ, яъне умуман одам идрок кардааст ва тарҷума ба ҳамин фаҳмиш мувофиқ аст. Устод Николсон дар ҳар ду маврид онро чун воҳиди бемуодил, яъне Абӯбашар тарҷума кардааст. Ба назар чунин менамояд, ки ҳақ ба ҷониби тарҷумони русист. Шарҳи Карими Замонӣ низ то андозае тарҷума русиро таъйид мекунад.

Дар натиҷаи таҳлили иҷмолии тарҷумаи русию англисии якчанд калимаҳои сермаънои «Маснавии маънавӣ», ки дар яке аз тобишҳои маъноӣ онҳо ба қатори лексикаи бемуодил дохил мешаванд, ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар тарҷумаҳои русӣ ва англисии «Маснавии маънавӣ» –и Ҷалолуддини Румӣ гурӯҳи калони лексикаи бемуодил ба назар мерасад, ки аз рӯи қоидаҳои илми тарҷумашиносӣ ба забонҳои русию англисӣ тарҷума нашудаанд ва дар гунаи асл ё дар мавридҳои дар фарҳанги ғарбӣ ҷой доштани мафҳумҳои шабеҳ дар расмулхатти ғарбӣ сабт гардидаанд.
2. Аксари воҳидҳои бемуодили сермаъноро истилоҳоти мазҳабӣ ташкил мекунанд.
3. Дар баъзе мавридҳо тарҷума кардан ё тарҷума накардани вожаҳои бемуодил ба идроки матн аз ҷониби мутарҷим вобаста мебошад. Бинобар ин дар тарҷумаҳои англисию русии «Маснавии маънавӣ» мавридҳое ба назар расиданд, ки дар байни тарҷумаҳо ба забонҳои мухталиф дар истифодаи чунин вожаҳо фарқҳо мушоҳида мешаванд.
4. Дар байни калимаҳои сермаънои «Маснавии маънавӣ» вожаҳое дучор меоянд, ки аз рӯи яке аз тобишҳои маъноӣ онҳо ба қатори лексикаи бемуодил дохил мешаванд ва ба забонҳои русию англисӣ тарҷума нашудаанд.
5. Лексикаи сермаънои бемуодилро асосан исмҳо ташкил мекунанд ва базабонҳои англисию русӣ низ бо исм тарҷума шудаанд.
6. Аз лиҳози баромад қисми зиёди ин калимаҳо арабӣ мебошанд, дар байни онҳо калимаҳои ибрӣ, юнонии муарраб тоҷикиасл низ ба мушоҳида мерасанд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анварӣ, Ҳасан. Большой толковый словарь. / Ҳ.Анварӣ В 8-и томах. Т.1.-Тегерон: Сухан, 1381.-699с.

2. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. / Л.С. Бархударов - М.: Международные отношения, 1975. - 237 с.; Швейцер, А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. - М.: наука, 1988. - 214 с.; Верещагина, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура. - М.: Русский язык, 2000. - 387 с.; Волков, А.А. Общее языкознание. - М.: «ВАКО», 2002. - 206 с.; Виноградов, В.С. Перевод: общие и лексические вопросы. - М.: Книжный дом, 2006. - 240 с.; Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика. - СПб.: Типография издательства СПбГУ, 2006. - 200 с.; Влахов, С. Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: Международные отношения, 2009. - 360 с.

3. Бабаджанова Махинбону Насировна Дисс.на соискание канд.фил.наук по специальности 10.02.20.- Худжанд, 2019.- 152с.

4. Гавҳарин, Содиқ. Словарь слов и словосочетаний «Маснави» Джалолуддина Мухаммада ибн Мухаммада ибн Хусейна Балхи. В 9-и томах. -Тегеран: Заввор,1381

5. Замонӣ Карим. Сводный комментарий к «Маснави маънави». / К.Замонӣ В 7-и томах. –Тегеран, 1392

6. Иванов А.О. Безэквивалентная лексика. / А.О. Иванов - СПб.: Типография издательства СПбГУ, 2006. - 200 с.

7. Мамадназаров, Абдусалом. Англо-таджикский словарь. -Душанбе: Эр-граф, 2011.-1015с.

8. Муин Муҳаммад. Персидский словарь. В 6-и томах. -Тегеран: Амири Кабир, 1385.

9. Руми Джалал ад-дин Мухаммад. Поэма о скрытом смысле. В двух томах. – М.: Вече, 2013

10. Rumi Jalaluddin. Mathnawi. Edited and translated by Reynold A. Nicholson. Electronic Resource.

11. Турсунов Ф.М. «Сопостовительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков)». Автореф. дис.на соис. уч. степени д.филол. н. / Ф.М. Турсунов – Душанбе, 2016.-45с.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТАДЖИКСКИХ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНЫХ ПОЛИСЕМАНТИЧЕСКИХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДОВ «МАСНАВИИ МА`НАВИ» ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ)

Анализируются способы передачи на русский и английский языки полисемантических существительных из «Маснави ма'нави» Джалалуддина Руми, которые в переводе в одном из смысловых оттенков выступают в качестве безэквивалентных единиц. Подчёркивается, что в таджикском языкознании, в целом, и в переводоведении, в частности, полисемантическая безэквивалентная лексика не становилось объектом научного исследования. Для анализа безэквивалентные существительные сгруппированы в четыре группы по происхождению: а) арабские слова; б); арабизованная форма (муарраб) греческих слов; в) исконно таджикские слова; г) древнееврейские слова. Утверждается, что по грамматической структуре безэквивалентные полисемантические слова являются в основном существительными. Особо отмечается, что в некоторых случаях вопрос перевода или использования оригинального варианта безэквивалентных полисемантических слов зависит от глубины восприятия переводчиком текста и его мастерства. Большинство переводчиков для передачи значения анализируемой лексики активно используют систему ссылок и приведения комментариев на полях художественного текста или приведения пояснений в скобка.

Делается вывод, что большинство полисемантических безэквивалентных слов составляют простые существительные. В основном они является арабскими словами и относятся к религиозной лексике.

***Ключевые слова**: переводоведение, «**Маснавии ма`нави**» Джалалуддина Руми, русский и английский переводы «**Маснавии ма`нави**», существительное, многозначность, безэквивалентная лексика, полисемантические слова, полисемантическая безэквивалентная лексика, художественный текст, смысловые оттенки*

PECULIARITIES OF USING TAJIK INEQUIVALENT POLYSEMANTIC NOUNS BY THE TRANSLATION INTO RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF THE TRANSLATION OF JALOLUDDIN RUMI'S «MATHNAWI MANAVI»)

The article dwells on the analysis of ways of translation of polysemantic nouns from «Mathnawi Manavi» by Jalaluddin Rumi into Russian and English languages where one of its meaningful connotations in translation obviously act as inequivalent units. It is stressed that polysemantic inequivalent lexics hasn't been the object of any researches in Tajik lexicology and particularly in translatology. Inequivalent nouns are divided into four groups by their origin in order to implement an analysis. a) Arabic words; b)Arabized form of Greek words; c) primordially Tajik words; d) Hebraic words. It is asserted that polysemantic inequivalent

words by their grammatical structure are especially nouns. And it is also marked that in some cases in the process of translation or using original variants of polysemantic inequivalent words depends on the problem translator's profound comprehension and his skills. Some of the translators use actively the system of references and comments on the margin of belles-lettre or adduce explanations in brackets while translating the meaning of analyzed words.

The conclusion is made that the bulk of polysemantic inequivalent words are simply nouns. Mainly these are Arabic words pertaining to religious vocabulary.

Key words: *translatology, Mathnawi of Jalaluddin Rumi, Russian and English translations of « Mathnawi Manavi, noun, polysemy, inequivalent lexics, polysemantic words, polysemantic inequivalent lexics, belles-lettre , meaningful connotations*

Сведения об авторе:

Шарипова Шахзода Мирзоганиевна *- старший преподаватель кафедры теории и практики английского языка факультета иностранных языков Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова (Таджикистан, Худжанд) E-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru*

About the author:

Sharipova Shahzoda Mirzoganiyevna *- senior lecturer of the department of theory and practice of the English language under the faculty of foreign languages Khujand State University named after Bobojon Gafurov (Tajikistan, Khujand) E-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru*

УДК: 811.222.+811.111

АКТУАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ И ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ В ДИСКУРСИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЭКОНОМИКИ

Сабирова С.Г.

Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Репрезентативная характеристика экономического дискурса как области научного знания не ограничивается научно-понятийным аппаратом, терминологией. Экономическая терминология является составляющей лексической структуры языка, представляет собой семантическую основу лексики языка науки и профессий. Будучи неотъемлемым компонентом терминосистем экономической отрасли, специализированная лексика всецело иллюстрирует расширение словарного состава общелитературного языка. Появление профессионально-ориентированной лексики отображает развитие науки, технологий и экономики в частности. Терминологические ресурсы способствуют приросту «интеллектуализированных» «высокоразвитых» языков, формирующие специальные знания и аккумулирующие информацию и опыт [1; 42].

Экономический дискурс обладает дисциплинарными параметрами, будучи крупной областью профессионального знания характеризуется лексико-семантическими и функционально-стилистическими особенностями терминологического состава. Терминология является частью словарного состава общелитературного языка, соотношение общелитературного и профессионального языков всегда находятся в центре внимания исследователей.

Концепция профессиональных подъязыков была представлена немецким учёным Л. Хоффманном, по мнению ученого профессиональные языки обладают собственными стилями, стилистическими принципами и текстообразующими элементами. Языковые средства, используемые в профессионально-ориентированной сфере коммуникации для создания взаимопонимания среди специалистов данной области Л. Хоффманн назвал «профессиональным языком» [15;171].

Профессиональная коммуникация полиапеллируемый термин дискурсивных исследований, также требует развёрнутого объяснения. Профессиональная коммуникация - это отдельные области, обладающие подъязыками, которые определяют статус и дискурсивное пространство подъязыка в

режиме функционального взаимодействия. Стратификация профессионального языка предполагает горизонтальное и вертикальное разделение подъязыков, для определения дискурсивного пространства профессиональной коммуникации. Горизонтальное расширение пространства профессиональной коммуникации связано с развитием профессионального мышления и кооперации, в то время как вертикальная линия состоит из пяти пластов, формирующих профессиональные языки:

1. Язык теории фундаментальных наук;
2. Язык экспериментальных наук;
3. Язык прикладной науки и техники;
4. Язык материального производства;
5. Язык сферы потребления [15;103-104].

Для экономического дискурса свойственны три пласта: язык теории фундаментальных наук, язык материального производства и язык сферы потребления. Данные пласты передают состояние становления и развития как особой формы общелитературного языка, процесс становления и развития отражает тесное взаимодействием языка и специалистов мира экономики, языковые средства функционируют в терминосистемах, тем самым обеспечивают коммуникативные потребности в сфере коллективного общения. Профессиональная коммуникация в подъязыках экономики использует язык в собственном смысле, в зависимости от коммуникативной ситуации с определённой специализированной тематикой, монотематичности или политематичности, например, торги на бирже отличаются от аукциона. В терминоведческих исследованиях выделяются различные дискурсы, однако в рамках данной работы мы склонны обращаться к экономическому дискурсу, расширяя объект исследования терминосистемами экономики. Экономические терминосистемы являются самостоятельными сегментами экономического дискурса и открытыми языковыми системами находящиеся в состоянии непрерывной экстенции, которая актуализируется на всех языковых уровнях.

Экономический дискурс обладает статусом профессионального языка в свете концепции подъязыков Л. Хоффманна. Дискурсивное пространство экономики состоит из подобластей внутри которых функционируют подъязыки. По нашему мнению, для описания экономического дискурса как языка профессиональной коммуникации можно применить определение, введённое Л. Хоффманном. Экономический дискурс - это «профессиональный язык, это единство всех языковых средств, употребляемых в профессионально ограниченной области коммуникации с целью обеспечения взаимопонимания между работающими в этой области людьми» [15;170].

Кроме терминов профессиональная коммуникация и профессиональное общение в лингвистических исследованиях встречается термин языки для специальных целей. Зарождение данного термина относят к методике преподавания, в рамках дистрибуции лексического материала на продвинутом и профессиональном уровнях изучения иностранных языков. С точки зрения современной лингвистики термин ЯСЦ требует уточнения и выявления соотношения данных понятий. ЯСЦ обладает социальной необходимостью и данностью. Развивая идеи Т. Сейвори, В.М. Лейчик описывает особенности терминов как лексических единиц языков для специальных целей. ЯСЦ - language for special/specific purposes, special/specialized language является языком науки, языком профессиональной коммуникации. Функциональной особенностью лексической единицы в ЯСЦ является способность перехода в разряд термина и выполнение терминологических функций [9;79]. Языку специальных целей присущи следующие характеристики наличие нетерминологических и грамматических средств из общелитературного языка. Вторичность является отличительной особенностью языка специальных целей, значение термина отражено в дефиниции, определённость прореживается в рамках дискурсивного контекста. Дефиниция характеризует понятие, подходящее для той терминосистемы в которой функционирует термин. Пополнение производится за счёт ресурсов общелитературного языка, процесс конструирования ЯСЦ мотивирован и продиктован необходимостью функционирования дискурса. Данный процесс подчеркивает автономность ЯСЦ и одновременно зависимость от системы общелитературного языка. Слово подвергается терминологизации, данный процесс реализуется в коммуникативно-дискурсивном пространстве зависит от адресата от адресантов или специалистов определённого круга, например, в экономике – «язык общения специалистов друг с другом, продавца с покупателем, экономистов с потребителями» [44; 2004]. Языки специальных целей в пределах экономического дискурса служат для передачи знаний в определенной экономической области и «обогащают общенациональный язык» [17;123]. В рамках терминосистемы термины «проявляют конститутивные ориентирующие свойства и выполняют множество возложенных на них функций [7;67].

В терминосистемах экономического дискурса функционируют системообразующие элементы, которые представляют собой базовые категории, репрезентирующие ЯСЦ, более того эти основные

экономические понятия являются фундаментальными концептами известные представителям социума. Например: деньги, купля, продажа, прибыль, торг, рынок, налог – данные понятия актуализируют развитие человеческого общества на определённых этапах. Семантический потенциал данных терминов отражает процессы эволюции социально-экономического общества, в них заложено конкретное, предметное, абстрактное и научное знание. Специализированное значение базисных терминов определяет коммуникативно-дискурсивное пространство «эффективного профессионального общения, вместе с этим, ядром языка профессиональной коммуникации является терминология» в рамках которой фиксируются терминологические единицы [4;118]. Экономический дискурс показывает взаимодействие терминосистем, междисциплинарные связи описывают функциональную природу терминологической единицы, которой свойственны структурные и семантические функции под воздействием лингвистических и экстралингвистических факторов. Из этого следует ЯСЦ и ЯПО развивается в недрах общелитературного языка отличается функциональностью. Под функциональностью ЯСЦ и ЯПО понимаются «гносеологическая, информационно-логическая или интеллектуально-коммуникативная функции» [3; 266].

Несмотря на особенности экономического знания, обуславливающие определённые экономические теории, источники, формы и методы теоретических и прикладных конструктов терминологический аппарат ЯСЦ и ЯПО «составляют лексика, словообразование, грамматика общелитературного языка, на принципах которых создаются лексическая, грамматическая, словообразовательная подсистемы сопоставляемых языков» [5].

Вопрос профессиональной коммуникации является важным так как «в информационном обществе средства производства уступают свое центральное место инструментам коммуникации, а производственные отношения - отношениям, возникающим в процессе обращения…»[16;112]. Антропоцентризм взаимодействие человека и языка в профессионально-коммуникационном аспекте определяет траекторию нашего исследования мы придерживаемся научной позиции Вежбицкой А., Фрумкиной В.М., Карасика В.И., и Красных В.В., в том, что термин «язык» в социо-гуманитарных науках ассоциируется с термином «коммуникация». В общем понимании коммуникация — это сообщение, общение, речь как средство коммуникации, средства массовой коммуникации, обмен мнениями, сведениями, идеями, приём и передача информации для достижения взаимодействия, взаимопонимания среди представителей социума. Синонимический ряд предполагает выделение *коммуникация* и *общение* в конфронтационную пару. Однако в нашем исследовании коммуникация это межпрофессиональная форма взаимодействия субъектов, агентов дискурса в процессе познавательно-трудовой деятельности [10;233]. Общение — это приём, передача, и обмен информацией в институциональном ракурсе, удовлетворяющее человеческие потребности субъектов, клиентов дискурса. В аспекте экономической междисциплинарности наблюдается пересечение теории и практики типов экономического дискурса, которое создаёт коммуникативное пространство для субъектов дискурса. Профессионально экономический дискурс как институциональное коммуникативное образование представляет среду коммуникации с междисциплинарными особенностями экономических дисциплин. Результатом действия и взаимодействия субъектов дискурса является межпрофессиональная коммуникация как «одна из сторон взаимодействия людей в процессе их деятельности» [8;75-76; 2003, цит. по: ППМК с.28; 1974].

Анализ профессиональной коммуникации специалистов разного профиля в пределах дискурса экономики позволит исследовать взаимосвязь коммуникации с экстралингвистическими факторами. Кибрик А.А. используя когнитивный подход для анализа дискурса предлагает обратить внимание, на коммуникативное намерение которое разворачивается в процессе коммуникации, представляющее собой риторическую иерархическую структуру динамичной модели дискурса [7;29].

Коммуникативные намерения обуславливают процесс коммуникации, а «деятельностный анализ реально функционирующего языка в широком социально-культурном контексте» позволит определить коммуникативные стратегии, тактики агента и клиента [12; 18]. Управленческую, контролирующую функцию коммуникации отмечает Тер-Минасова С.Г. «коммуникация правит людьми, их жизнью, их развитием, их познанием мира и самих себя как части этого мира» [16;7]. В ходе профессиональной коммуникации в рамках экономического дискурса реализуются три аспекта речевой деятельности, которые формируют коммуникативно-дискурсивное пространство 1)

коммуникативная потребность, т.е. адресатность, направленность на коммуникативные условия, на участников общения, языковой коллектив носителей культуры; 2) коммуникативная компетенция как выработанное умение осуществлять общение в его различных регистрах для оптимального достижения цели, компетенцией человек овладевает, в то время как способности можно лишь развить; 3) языковое сознание как активное вербальное «отражение во внутреннем мире внешнего мира» [11;24]. Коммуникация между представителями экономических профессий послужит платформой для конструирование различных лингвистических моделей, язык рассматривается как основание коммуникации для определения различий между семантикой и прагматикой знака. В ходе коммуникации специалисты могут использовать термины, профессионализмы, и нейтральную лексику. Изучение коммуникативной практики субъектов экономического дискурса с антропоцентрического ракурса позволит проанализировать единицы дискурсивного порядка с семантическими особенностями. Экономический дискурс обеспечивает эффективность профессионального общения в рамках группы специалистов, объединённых одним видом деятельности [13;39]. Сфера актуализации и раскрытия реальных функций экономического дискурса в коммуникации реализуется в речи специалистов деятельность которых сопряжена с анализом динамики продаж товаров, денежных затрат и доходов, разработки проектов, например, для выдачи кредитов по низкой процентной ставке, в производстве, банках, компаниях, фирмах, офисах и предприятиях, связанных с обеспечением общества материальными и нематериальными благами. Подводя итог в интерпретации природы экономического дискурса необходимо подчеркнуть экономический дискурс обслуживает большинство сфер жизнедеятельности как агентов дискурса, так и клиентов. Экономический дискурс объединяет специалистов экономической отрасли на основе общности профессиональной деятельности. Профессиональная коммуникация и межпрофессиональное общение в дискурсе «это особое использование языка, <….>, для выражения особой ментальности, в данном случае особой идеологии; особое использование влечет активизацию некоторых черт языка и, в конечном счете, особую грамматику и особые правила лексики» [14;671-672]. Нормативная модель экономического дискурса представляет собой триаду научный экономический дискурс→ политический экономический дискурс→ обывательский экономический дискурс. Статусная ориентированная коммуникация реализуется в политическом экономическом дискурсе и типично-событийном обывательском экономическом дискурсе. Эти два дискурсивных пространства конструируют экономическую действительность и ментальность смысловой организации дискурса. Дискурсивное пространство научного экономического дискурса — это образовательный ресурс, исследующий законы удовлетворения набора человеческих потребностей, в данном ракурсе экономика выступает ретранслятором знаний и опыта, информация трансформируется в теоретические и практические знания закладывая основу к появлению новых экономических дисциплин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авербух К.Я. Общая теория термина. М.: МГОУ, 2006. – 252 с.
2. Голованова Е.И. Категория профессионального деятеля: Формирование. Развитие. Статус в языке [Текст] / Е.И. Голованова. - Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2004. - 330 с.
3. Головин Б.Н. Терминология [Текст] / Б.Н. Головин // Общее языкознание. - М.: Просвещение, 1979. - С. 264-268.
4. Горбунова Н.Н. У истоков терминосистемы менеджмента [Текст] / Н.Н. Горбунова // Ученые вузов - региону КМВ и высшей школе: материалы регион, научно-практического семинара. - Пятигорск, 2003. - С. 117-121.
5. Даниленко В.П. Инволюция в языке: варваризация и вульгаризация / В.П. Даниленко. - 2002. http://www.islu.irk.ru/danilenko/articles/\'arvar.htm
6. Зяблова О.А. Немецкая экономическая лексика: Социолингвистический аспект. М.: Дипломатич. Академия МИД России, 2004. 176 с.
7. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. в виде научного доклада … док.филол.наук. М., 2003.90 с.
8. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? - М.: ЙТДГК «Гнозис», 2003. -375 с. Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. / Отв. ред. А.А. Леонтьев. М., 1974. - С. 28.
9. Лейчик, В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура [Текст] / - М.: Изд-во ЛКИ, 2007. - 256 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685с.
11. Лурия А.Р. Язык и сознание. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. 336 с.
12. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. - М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.- 280 с. Lash S. Critique of Information. L.: Thousand Oaks, 2002.

13. Малюга Е.Н. Лингвокультурные аспекты англоязычного профессионального жаргона в экономическом дискурсе // Вестник МГОУ, Серия «Лингвистика». №6. - 2013. - С. 35 - 40.
14. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка. М.: Языки русской культуры, 1998. 779 с.
15. Hoffmann L. Komunikationsmittel. Fachsprache. Eine Einführung [Text] / L. Hoffmann. - Berlin : Akademie - Verlag, 1976. - 498 s.
16. Lash S. Critique of Information. L.: Thousand Oaks, 2002.
17. Schmidt, W. Deutsche Sprachkunde [Text] / W. Schmidt. - Berlin:Akademie-Verlag., 1968. - 240 s.

АКТУАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ И ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ В ДИСКУРСИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается актуализация профессиональной коммуникации и языка для специальных целей в экономическом дискурсе. Экономический дискурс обладает дисциплинарными параметрами, будучи крупной областью профессионального знания характеризуется лексико-семантическими и функционально-стилистическими особенностями терминологического состава. Профессиональная коммуникация в экономическом дискурсе - это отдельные области, обладающие подъязыками, которые определяют статус и дискурсивное пространство подъязыка в режиме функционального взаимодействия. Для экономического дискурса свойственны три пласта: язык теории фундаментальных наук, язык материального производства и язык сферы потребления. В терминоведческих исследованиях выделяются различные дискурсы, однако в рамках данной работы мы склонны обращаться к экономическому дискурсу, расширяя объект исследования терминосистемами экономики. Экономические терминосистемы являются самостоятельными сегментами экономического дискурса и открытыми языковыми системами находящиеся в состоянии непрерывной экстенции, которая актуализируется на всех языковых уровнях. Экономический дискурс - это «профессиональный язык, это единство всех языковых средств, употребляемых в профессионально ограниченной области коммуникации с целью обеспечения взаимопонимания между работающими в этой области людьми». Нормативная модель экономического дискурса представляет собой триаду научный экономический дискурс→ политический экономический дискурс→ обывательский экономический дискурс.

Ключевые слова: *экономический дискурс, язык профессиональной коммуникации, язык профессионального общения, язык для специальных целей, когнитивно-дискурсивное пространство, подъязык, сегмент, терминосистема, актуализация, репрезентация.*

THE LANGUAGE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION AND LANGUAGE FOR SPECIAL PURPOSES ACTUALIZATION IN THE DISCURSIVE SPACE OF THE ECONOMY

The article deals with the actualization of professional communication language and language for special purposes in economic discourse. Economic discourse has disciplinary parameters, being a large area of professional knowledge characterized by lexical-semantic and functional-stylistic features of the terminological composition. Professional communication in economic discourse is a separate area with sublanguages that determine the status and discursive space of the sublanguage in the mode of functional interaction. Economic discourse is characterized by three layers: the language of the theory of fundamental Sciences, the language of material production, and the language of consumption. In term studies, various discourses are distinguished, but in this work we tend to turn to economic discourse, expanding the object of research with the term systems of Economics. Economic term systems are independent segments of economic discourse and open language systems that are in a state of continuous extension, which is updated at all language levels. Economic discourse is «a professional language, a unity of all language means used in a professionally limited field of communication in order to ensure mutual understanding between people working in this field». The normative model of economic discourse is a triad of scientific economic discourse→ political economic discourse→ Philistine economic discourse.

Key words: *economic discourse, language of professional communication, language of professional communication, language for special purposes, cognitive-discursive space, sublanguage, segment, term system, actualization, representation.*

Сведения об авторе:

Сабирова Сановбар Ганиевна*, кандидат филологических наук, Филиал МГУ им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, и. о. доцента кафедры «Лингвистика». Тел.: 935823202; E-mail: ssanovbar@mail.ru*

About the author:

Sabirova Sanovbar Ganievna *- Lomonosov Moscow State University in Dushanbe PhD (Philology Science), Senior teacher of Linguistics Department.* ***Address:*** *734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bohtar 35/1. E-mail: ssanovbar@mail.ru*

БАРРАСӢ ВА ШАРҲИ ШЕЪРИ ШАЙХ КАМОЛ ДАР САРЧАШМАҲОИ КУҲАН (МАТОЛИБИ МУҚАДДАМОТӢ)

Раҳматов Б.А.
Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ

Масъалаи шинохти дуруст ва баррасии равишманду саҳеҳи шеъри шоирони бузурги классики мо аз масъалаҳои серпаҳлӯ ва фарохдоманест, ки дар баробари мусаллаҳ будан ба дониши амиқи суханшиносӣ, огоҳии таърихӣ ва мӯшикофонаи равишҳои нақди адабӣ ва баррасии шеърро дар гузашта, махсусан замони зисти шоир тақозо дорад. Ба ин мӯҷиб, муҳаққиқон бештар ба ду гуна бо сарчашмаҳои куҳан бархӯрд мекунанд, ки яке бархӯрде, ки ношӣ аз маълумоти шарҳиҳолии шуаро мебошад ва дигаре бархӯрде, ки самтгирии ноқидона доир ба шеър, тарзи суханварӣ ва мақоми шоирии шуарои мухталиф дорад, ки мутаассифона, бархӯрди сонӣ дар адабиётшиносии навини мо хеле кам воқеъ меафтад. Дуруст аст, ки сарчашмаҳои куҳани форсӣ-тоҷикӣ бештарин маворид такрори ҳамдигар кардаву ба ҷуз аз ишороти нозуку ба диди сатҳӣ назарногир, чизе дар мавриди масоили бархӯрди сонӣ ироа накардаанд, вале дар ҳолати дар якҷо ҷамъ кардани ин ишорот ва пайдо кардани никоте, ки такмилаи ҳамдигаранд, нуктаҳои баҳсбарангез ва норавшани шинохти абъоди суханварӣ рафъ мешавад ва дар ин замина мо манзараи умумии баҳогузории гузаштагонро доир ба шеъри шоири мавриди таҳқиқ мушоҳида карда метавонем. Дар ин навиштаи бисёр мӯҷаз кӯшиш меравад, то дар масоили шинохт ва усулҳои ташреҳи шеъри оламшумули Шайхи Хуҷанд – Камоли Хуҷандӣ баррасӣ анҷом ёбад. Шарҳ ё никоти марбут ба усули ташреҳи шеъри Камоли Хуҷандӣ дар ду зовияи комилан мухталиф ба мушоҳида мерасад: яке, дар ишораҳое, ки дар сарчашмаҳои куҳан доир ба ин ё он ҷиҳати маънои шеъри ӯст ва дигаре, шарҳи муосирон, ки бо завқу саликаи мухталифмизон иншо шудааст. Азбаски бунёд ва асоси шарҳи шеъри Шайх Камол ва шуарои дигари ҳаммаслаки ӯ дар сарчашмаҳои куҳан, амсоли тазкираҳо, китобҳои марбут ба шарҳ ва каломи бадеъ ва амсоли ин ниҳода шудаанд, дар ин навишта мо доир ба сарчашмаҳои куҳане, ки барои шарҳи шеъри Камол никоте дар зимн доранд, маълумот дода, равишҳои нигошти шарҳи шеъри ин нобигаи ғазалро алоқадри иститоат таъйин менамоем. Масъалаи баррасии шарҳгунаҳои муосирон ва қаламкашони муосир, ки дар маҷмӯаи «Тӯҳфаи ҷон» бо ибтикори номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи адабиёти классики МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» Саидумрон Саидов тадвин шудааст (11), масъалаи пурбаҳси дигарест, ки ба навиштаи дигар ҳавола мешавад.

Чунонки маълум аст, дар сарчашмаҳои куҳан, дар баробари он ки масоили марбут ба рӯзгор ва замони Камоли Хуҷандӣ, ҷараёни ҳаёти ӯ дар ин ё он шаҳр, сафарҳо ва амсоли ин маълумот омадааст, дар бораи вижагиҳои ашъори ӯ низ садҳо матолиберо, ки ҳамчун баҳои аввалини ноқидони сухан ва адабиётшиносон муаррифӣ мешавад, метавон пайдо кард. Фаротар аз ин матолиб, масоили шинохт ва тарзи дарки шеъри Шайх Камол низ, чунонки ишора шуд, аз китобҳои асримиёнагӣ оғоз мешавад. Масъалаи асосии шеър ин шинохти он аст, ки дар сарчашмаҳои асримиёнагӣ нуктаҳои асосии чунин шинохт ва ё бардошти ноқидонаи тазкиранависон аз шеъри Камол асос ба ишораи Ҷомӣ дар «Баҳористон» дорад, ки ӯ хусусияти муҳимтарини онро латофати хосе доштан қаламдод кардааст (13, 148). Маҳзи ҳамин хусусият ва ё аниқтараш иқтибос дар бештарин сарчашмаҳо ба гунаҳои мухталиф такрор мешавад. Дар иттибои ин нукта бояд зикр шавад, ки тазкиранигорони дигар кӯшиши дар ибороти кӯтоҳ инсиҷом бахшидани манзараи куллии ҳунари шоирии Шайхро низ кардаанд. Чунончи: «Ва девони Камол, ки дар латофат аз оби зулол гарав бурда...» (8, 1631), –мегӯяд Амин Аҳмади Розӣ. Соҳиби тазкираи «Баҳористони сухан» бошад, девони шоирро «латофатунвон» унвон ниҳодааст (12, 325). Ҳамчунин, «ғазалиёташ дар камоли узубат воқеъ шуда…» (10, 409) гуфтани Абӯтолиби Табрезӣ, ё таъкиди Озари Бекдилӣ, ки «ғазали Шайх Камоли Хуҷандӣ мақбули хосу ом буда» (2, 363), давоми мантиқии даъвои боло буда метавонад. Чунин мисолҳоро метавон аз тазкираҳои «Офтоби Оламтоб», «Суҳуфи Иброҳим», «Наштари ишқ», «Намунаи адабиёти тоҷик» ва ғ. ба суҳулат пайдо кард. Агар аз ин ишороти кӯтоҳ бигзарем, китоби «Ҷавоҳиру-л-асрор»-и Шайх Озарии Исфароиниро бояд дар алоҳидагӣ зикр намоем. Ин китоби дар зоти худ нодир муҳимтарин матолиберо дар мавриди шинохти тарзи суханварӣ ва бо ин тариқ расидан ба умқи маънои шеъри Шайхро бо равиши хосе дар худ ҷой додааст, ки асоси тамоми шарҳнигориҳои ашъори шоир ва ҳам баҳо додан ба хусусиятҳои умдаи ашъори ӯ шуда метавонад. Азбаски бунёди шеъри Камоли Хуҷандӣ дар асоси муҳкамии алфоз ва такаллуфоти зоҳири шеър ниҳодашуда мансуб меёбад, бидуни тааммуқ ва завқи солиму дониши фарох даст ёфтан, ҳатто ба зоҳири шеъри ӯ кори сода нест. Китоби мазкур бештар аз ҳамин манзар

калиди шинохти шеъри Камолро пешорӯи муҳаққиқон мегузорад. Ба ин нукта таъкидҳои зиёди профессори зиндаёд А. Насриддин ва ишораи ҷолиби ӯ доир ба байти «*Номи он лаб ба хати сабз ба ҷое дидам*» тақвият мебахшад, зеро дар шарҳи ин байт, ки поёнтар маънои онро аз забони муҳаққиқи номбурда меоварем, тамоми хусусиятҳои шеъри Камол инъикос шудааст. Муҳаққиқи мазкур доир ба байти –

Номи он лаб ба хати сабз ба ҷое дидам,
Коғазе ёфтаму қанд дар ӯ печидам. –

–баҳс карда, менигорад: «Бинобар ҳамин, муаллифи номбурдашудаи «Ҷавоҳиру-л-асрор» бо мақсади аз иштибоҳ раҳоӣ бахшидани хонандагони шеъри Камол дар маънидоди ин байт овардааст, ки «дар ӯ печидам» - қанд дар коғаз ниҳодан нест, балки ба маънои қанд хӯрдан аст батаъҷил» (6, 502). Ба мушоҳидаи мо дар китоби «Ҷавоҳиру-л-асрор» чандин мавриди дигар ҳам зери калимаи «ишкол» ишколоте, ки дар шинохти дурусти лафз ва ба тариқаи лафз маънои шеъри Шайх Камол аст, ташреҳ ёфтааст. Мисол: «Ишкол:

Дил зи ёрони куҳан бардоштӣ,
Чист чандин ҷанг пеш аз оштӣ?!

Ишколи ин байт дар он аст, ки аҳли табъ «Дил зи ёрони куҳан бардоштӣ»-ро иборат аз як ҷанг медоранд ва он на чунон аст, ки «аз дил бардоштан» то «ҷанг» чандин масофат аст, чӣ лозим нест, ки ҳар ҷо, ки «ҷанг» бошад, «дил бардоштан» бошад, ки то он замон, ки дӯстон дил аз ҳам бардоранд, чандин ҷанг воқеъ шавад ва лафзи «ёрони куҳан» бад-он мушъир аст, ки чандин ҷанг будааст. Ӯ шикоят аз қатъи куллӣ мекунад, ки он «дил бардоштан» аст. Яъне, пеш аз он ки «ҷанг»-ҳои пешро рафъ кунӣ ва оштӣ дар миён афтад, ту қатъи дӯстӣ мекунӣ ва мешояд, ки «дил бардоштан»-ро иборат аз чандин ҷанг доранд ва мешояд, ки он пеш аз оштӣ бошад. Яъне, чандин «ҷанг»-и он пеш аз оштӣ аст, чунонки истилоҳи Камол аст дар ин маънӣ, ки гӯяд:

Гузашт аз хуни ман норонда шамшер,
Чӣ ҳикмат буд пеш аз оштӣ ҷанг?!

Чӣ аз хун гузаштан пеши ӯ аз маъшуқ чандин ҷанг аст. Ва ташвиши аҳли табъ аз он аст, ки ҷанг пеш аз оштӣ мебошад ва аз он ғофиланд, ки ӯ хабар аз замони мозӣ медиҳад, ки ҷанге дигар будааст ва он аз хун гузаштан аст» (3, 184).

Вале, дар баробари он ки шеъри Шайх Камол шеъри бурунороста, яъне лафзпироста аст, шеъри даруношӯб, яъне бо тааммуқи хоси ирфонист, ки шигардҳои ошиқонаву риндона низ дорад. Аз ин манзар, метавон гуфт, ки дар тавзеҳоти Шайх Озарӣ таносуби зоҳири алфоз дар мадди назари аввал мебошад, яъне ин ҳанӯз марҳилаи нахусти шинохт аз шеър, ки навъе аз ҳунар аст, буда, асоси воқеии тамоми шурӯҳ шуда метавонад. Аммо дар сарчашмаҳо дар баробари ин, навъе дигар аз шинохти шеъри Камол дида мешавад, ки бори аввал дар «Нафаҳоту-л-унс»-и Мавлоно Ҷомӣ нақл шудааст. Дар он тавзеҳи худи Шайх Камол сабт мешавад ва он намунаи беҳтарини таносуби зоҳиру ботини шеър, яъне, аз дидгоҳи алфоз, ки бештар бо истилоҳи ирфонӣ алоқа мегирад, расидан ба маънии аслии шеър талқин шудааст. Чунончи, Ҷомӣ шарҳи байти —

Чашм агар ин асту абрӯ ину нозу шева ин,
Алвидоъ, эй зуҳду тақво, алфироқ, эй ақлу дин! –

–ро аз забони худи шоир ба таври зайл овардааст: «Чашм» «айн» аст, пас, мешояд, ки ба лисони ишорат аз «айни қадим», ки «Зот» (манзур зоти Худовандист. –Б.Р.) аст, ба он таъбир кунанд ва «абрӯ» «ҳоҷиб» аст, пас метавонад буд, ки онро ишорат ба «сифот», ки «ҳиҷоби зот» аст, доранд» (14, 611). Аз ин манзар, ки ин шарҳ дар бисёре аз кутуби куҳан такрор мешаваду сабаби асосии дӯстӣ ва баъзан душмани Муҳаммадширини Мағрибӣ – аз шоирон ва орифони номвар ва ҳамнишинони Шайх Камол, ки ба сабаби суоли ӯ шарҳ мавриди зикр ба амал омадааст, дониста мешавад, метавон онро аз муҳимтарин нуктаҳо дар шарҳнигории ботааммуқи шеъри Камол донист. Сониян, мавҷуд будани шарҳи мазкур, ҳатто дар қолаби байти воҳид, масъалаи нигошти шарҳҳоро ба баъдинагон саҳл кардаву онҳо ба роҳи асосӣ ва аслии он раҳнамун месозад. Аз ин хотир, шурӯҳи имрӯзинро, ки низ бо теъдоде кам рӯи кор омадаанд, бояд аз ҳамин манзар, яъне тааммуқи ирфонӣ ва таносуби лафзу маъно ва ҳам таносуби дигар, ки дар шеъри Камоли Хуҷандӣ асоси шинохти он аст – таносуби зохири алфоз ва маонии рамзии он баррасӣ намоем, то арзиши воқеиву ҳақиқии он равшан шавад. Танҳо бо чунин равишманд кардани корм о имрӯз муваффақ мешавем, ки ба шарҳҳои тозаиншои имрӯзин, ки воқеан аз нақди мунаққидонаву мудаққиқона дуртар мондаанд, баҳо дода бошем.

Бо он ки дар сарчашмаҳои куҳан ишороти ҷолиберо доир ба латофати сухани Камол, ҳунари шоирии ӯ ва амсоли ин мебинем, бархе тазкиранигорон доир ба шеъри Камол назароти танқидии худро ҳам ироа кардаанд. Масалан, дар тазкираи «Маҷмаъу-н-нафоис»-и Сироҷуддин Алихони Орзу омадааст, ки «ба сабаби маонии тоза ва касрати риояти ибҳом иборати порае аз ашъораш (манзур Камоли Хуҷандӣ.–Б.Р.) суст аст» (7, 1346). Ҳамчунин, муаллифи мазкур байти –

Чун ба назора омадам рӯзи шикори дилбарон,

Доми дили Сабуктагин зулфи Аёз ёфтам.

-ро ғайримавзун қаламдод карда, менигорад: «Фақири Орзу гӯяд, ки лафзи «Сабуктегин» ин ҷо бечо воқеъ шуда, лекин тавҷеҳ (манзур тавзеҳ аст. –Б.Р.) дар баъзе аз кутуби хеш навиштаам» (7, 1348). Ин падида ҳам, ба назари мо маншаъ аз нигориши Ҷомӣ дар «Баҳористон» дорад, ки дар он омадааст: «Вай дар латофати сухан ва диққати маонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир нест. Аммо муболиға дар он шеъри вайро аз ҳадди салосат берун бурдааст ва аз чошнии ишқу муҳаббат холӣ монда» (13, 148). Ҳанӯз ба ин нукта Давлатшоҳи Самарқандӣ ба муориза бархоста буд (9, 307), ки ҳоҷат ба тақрири дубораи он нест, вале зикри ин нукта ҳам, ки бархе абёти шоир аз ҷониби ҳатто худи Ҷомӣ нодуруст ташреҳ ёфтаанд, ногузир аст, зеро чунин ташреҳҳо рафта-рафта ба хатои ом табдил ёфтаанд. Чунончи, дар байти машҳури *«Кас бар сари ҳеҷ рахна нагрифт маро, / Маълум ҳамешавад, ки дузди ҳасанам»* (13, 149), ки дар аксар девонҳои нашршудаи Камол мавҷуд нест, нодуруст мақсади шоир ба Ҳасани Деҳлавӣ итлоқ шудааст. Чунонки аз шарҳҳои асримиёнагӣ ва лутфи сухани Камол, ки аз хусусиятҳои муҳимми дарки шеъри ӯст, маълум мешавад, лафзи «сари ҳеҷ рахна» гирифта нашудани шоир, инҳисорӣ будани андешаи ӯро танҳо ба Ҳасани Деҳлавӣ рад мекунад ва бо ин мафҳум таноқуз эҷод менамояд. Аз ин рӯ, агар «ҳасан»-и мисраи дувум ба маънои нек, хуб ва ғайра маонии мутадовил ояд, на исми хос, маъно равшан хоҳад шуд. Яъне шоир мегӯяд, ки ман аз шеъри бузургони мотақаддам он қадар бардошт кардаам, вале ҳеҷ кас ба сари ҳеҷ рахнае наметавонад маро бигирад, аз ин рӯ нек дузде будаам. Инчунин, маънибарорӣ аз байти мавриди назар шеъри Камолро ба шеъри Ҳофиз, ки ҳамзамони ӯ будаву ба қавли А. Мирзоев андешаҳои онҳо бо ҳам бисёр қаробат доштааст (5, 197), наздик кардаву ҳақиқатро аз пушти пардаи ибҳом берун мекашад. Нуктаи дигар ин ки он тазкиранигороне, ки доир ба ин ё он паҳлӯи шеъри Шайх Камол эрод гирифтаанд, асосан пайи лафз рафтаанду аз маънои куллии ғазал берун мондаанд. Масалан, доир ба ин эроди устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик», ки ба байти –

Ё дӯст гузин, Камол, ё ҷон,

Як хона ду меҳмон нагунҷад.

-оварда мешавад, ки ба ибораи зайл аст: «Ҷомеъи ин авроқ мегӯяд: -Дар бадали мисрои охири «як шаҳр ду ҳукмрон нагунҷад» ё ки «як мулк ду ҳукмрон нагунҷад» мешуд, ҳароина ба воқеъ мувофиқтар меафтод, зеро дарвоқеъ ба як хона ду меҳмон, ҳатто зиёдтар бар он нагунҷидан мумкин аст. Аммо ба як шаҳр ё мулк ҳеҷ гоҳ ду ҳукмрон нагунҷидааст ва нахоҳад гунҷид» (1, 42), ишораи хуби устод Бадриддин Мақсудов бо ироаи сарчашмаҳои зеридасти устод ва сабабҳои сар задани ин навъ хатоҳо дида мешавад (4, 28-35), ки алоқамандон метавонанд онро мустақиман мутолиа намоянд.

Дар фаровард таъкиди он ки сарчашмаҳои куҳан, бо он ки намунаҳои бисёр хуби баррасии рӯзгор ва осори суханварро дар зимн доранд, нахустин дастгоҳҳои баррасии ашъор, никоти муҳими шинохт ва шарҳи он ба шумор мераванд. Ҳамчунин, бархӯрди мунтақидонаи оҳанги танқидидоштаро низ аз ин навъ сарчашмахо ба даст овардан мумкин аст, ё ин ки усулҳои асливу дурусти шарҳнигории шеъри Шайх Камол ҳам ба воситаи ҳамин сарчашмаҳои асримиёнагӣ вазъ шудаанд. Пас, ба муомилаи дурусти илмӣ кашидани ин матлабҳо ва дар асоси равишҳои возеъшуда дар онҳо бархӯрд кардан бо шеъри Шайх Камол ба даст ёфтан ба маънои ҳарчи наздиктари шеъри ӯ зимни шарҳнигории он меорад.

ПАЙНАВИШТ

1. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. Ба кӯшиши Алӣ Равоқӣ. – Теҳрон, 1385/2006.
2. Бекдилӣ, Лутфалибеки Озар. Оташкада / Тасҳеҳи Мирҳошими Муҳаддис. – Теҳрон, 1388.
3. Исфароинӣ, Шайх Озарӣ. Ҷавоҳиру-л-асрор. – Нусхаи дастнависи № 1916, Китобхонаи Миллии Тоҷикистон.
4. Мақсудов, Б. Саҳми С. Айнӣ дар камолшиносӣ // Паёми Донишгоҳ.–1994.–№2.–С. 28-35.
5. Мирзоев Абдулғанӣ. Камол ва як шарти муҳими омӯхтани ӯ / Сездаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 191-198.
6. Насруддин, Абдулманнон. Куллиёти осор / Таҳия ва таснифи Фахриддин Насриддинов. –Ҷ.1. –Хуҷанд: Хуросон, 2013.
7. Орзу, Сирочуддин Алихон. Маҷмау-н-нафоис. Ҷ.3 / Ба кӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006.
8. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим / Тасҳеҳ, таълиқот ва ҳавошии Муҳаммадризо Тоҳирӣ. Ҷ.3. – Теҳрон: Суруш, 1378.
9. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкирату-ш-шуаро / Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хуҷанд: Ношир, 2015.
10. Табрезӣ, Абӯтолиб. Хулосату-л-афкор. Нусхаи хаттии китобхонаи Донишгоҳи Миччиган.
11. Тӯҳфаи ҷон (Шарҳи 40 газали Камоли Хуҷандӣ). Мураттиб ва веростори китоб Саидумрон Саидов. –Хуҷанд: Ношир, 2020.
12. Шоҳнавозхон, Мир Абдурраззоқи Самсомуддавла. Баҳористони сухан / Тасҳеҳ ва таълиқи Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Теҳрон, 1388.
13. Ҷомӣ, Абдурраҳмон. Баҳористон ва Расоили Ҷомӣ / Тасҳеҳи Аълохон Афсаҳзод. – Теҳрон, 1379.
14. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуктур Маҳмуд Обидӣ. – Теҳрон: Интишороти Иттилоот, 1370.

ОБЗОР И ОПИСАНИЕ ПОЭЗИИ ШЕЙХА КАМАЛЯ В ДРЕВНИХ ИСТОЧНИКАХ (ВСТУПЛЕНИЕ)

В данной статье исследуется вопрос изучения стихов, методов распознавания тонких точек слова и доступа к миру смысла поэзии шейха Камала Ходжанди через призму распознавания слов. Достаточно того, что поэзия Камала уходит корнями в обычные мистические смыслы персидско-таджикской поэзии и имеет свои загадки.

Ключевые слова: *Источник, Камал Ходжанди, Описание, Соотношение слова и значения, Критика.*

REVIEW AND DESCRIPTION OF THE POETRY OF SHEIKH KAMAL IN ANCIENT SOURCES (INTRODUCTION)

This article deals with issue of poetry study, methods of recognizing the subtle points of a word and access to the world of meaning in the poetry of Sheikh Kamal Khojandi through the prism of word recognition. It is enough that Kamal's poetry is rooted in the usual mystical meanings of Persian-Tajik poetry and has its own mysteries.

Key words: *source, Kamal Khojandi, description, correlation of word and meaning, criticism.*

Сведения об авторе:

Рахматов Бахром Ахмаджонович *– кандидат филологических наук, директор Fashion «Научный центр Камала Ходжанди».* ***Тел.:*** *92-794-41-09* ***E-mail:*** *raxmatov.1987@mail.ru*

About the author:

Rakhmatov Bakhrom Akhmadzhonovich *- Candidate of Philology, Director of Fashion «Kamala Khojandi Scientific Center». Tel .: 92-794-41-09 E-mail: raxmatov.1987@mail.ru*

ИНЪИКОСИ АВЗОИ ИҶТИМОИИ ЗАМОН ДАР ШЕЪРИ НОСИРИ ХУСРАВ

Беронов Ҷ.С.

Дошингоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Адабиёти классикии форсу тоҷик, аз давраи қадим то кунун, бо таваҷҷӯҳ ба шароити сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар даврањои гуногуни таърихӣ такомул ёфта, чеҳрањои намоёнеро дар канори худ парваридааст. Яке аз чеҳраи намоёни адабиёти классикии форсии тоҷикӣ Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ маҳсуб мешавад, ки умри пурбаракати худро дар давраи пурошӯбтарини таърихӣ ва низоъҳои сиёсиву мазҳаби-динӣ сипарӣ намудааст. Замони зиндагии шоир ба яке аз давраҳои ниҳоят мураккабу ноором ва пур аз кашмакашиҳои сиёсӣ ва ҳукмронии сулолаҳои аҷнабӣ дар сарзамини Хуросону Мовароуннаҳр рост меояд, аммо ин абармарди сухан тавонист, ки дар чунин давраи пуризтироби таърихӣ осори пуразришеро барои такомули илму фарҳанги миллию мазҳабӣ ва адабии адабиёти форсии тоҷикӣ боқӣ гузошт.

Вазъи илмию адабии ин давра низ ба таҳаввулоти шадиде рӯбарӯ гардид. Дар аввалҳои асри 11 ханӯз шеъри тоҷикӣ таҳти таъсири сабки давраи Ғазнавиён қарор гирифта буд, вале шоироне ба назар расиданд, ки сабки давраи сомониро эҳё мекарданд. Аз шахсоне, ки думболаи сабки хуросониро дар ин аҳд пеш гирифтанд, яке Носири Хусрави Қабодиёнӣ мебошад, ки сабки ашъори ӯ ба тамом маънӣ сухани шоирони охири асри 10-ро ба ёд меовард. Носири Хусрав, ки каломи кӯҳани ахди сомониро пеш гирифта буд, бо ворид кардани масъалаҳои фалсафӣ дар шеъри худ ва пеш гирифтани баҳсҳо ва афкори тоза мӯъҷиби сабки хос ва тариқаи ҷадиде дар шеър ворид кард [39, с.202].

Аз хусусиятҳои шеъри форсӣ-тоҷикии дар ин давра, яке таъсири забону адабиёти араб ба адабиёти тоҷик мебошад. Бештаре аз шоирони ин давра бо дузабон, форсӣ ва арабӣ шеър месуруданд. Шоироне, ки ба майдони адабиёт қадам гузоштанд, бо ду забон шеър мегуфтанд ва кам андар кам шоире пайдо мешуд, ки бо ин ду забон шеър намегуфт. Бинобар ин таваҷҷӯҳ ба адабиёти араб зиёд гардид. Ҳатто шоироне пайдо мешуданд, ки ба шеъри арабӣ тақлид мекарданд. [38, с.85].

Ғайр аз ин як масъалаи муҳиме, ки дар ин давра ба миён гузошта мешуд, ин шикоят аз сохти давлатдории умарову фуқарои замон буд. Кам касе аз шоирон ба назар мерасиданд, ки онҳо аз тасаллути ғуломону корҳои ғайри инсонии ин қабилаҳои зардпӯст, ривоҷи қатлу ғорати онҳоро фош намекарданд. Маълум аст, ки ин андешаҳои носазо натиҷаи парешонии авзои сиёсӣ ва иҷтимоии он рӯзгорро нишон медод. Ин ваҳшату разолати хонадони тукр дар тамоми ашъори шоирони ин давра бараъло ҳис карда мешавад. Чунин эътироз нисбати сохти давлатдорӣ ва замони пурталотум дар эҷодиёти Ҳаким Носири Хусрав ба пуррагӣ ҳувайдо аст:

Хоки хуросон, ки буд ҷои адаб
Маскани деви малъун акнун шуд.

Ҳикматро хона буд Балху кунун,
Хонааш вайрон зи бахти ворун шуд.
Мулки Сулаймон агар Хуросон буд,
Чун ки кунун мулки деви малъун шуд. [10, с.226].

Чунонки аз рӯзгор ва замони зиндагии Носири Хусрав равшан ҳувайдо мегардад, ӯ дар рӯзгори пурталотуми таърихӣ, яъне дар замони сулолаи Ғазнавиён ва Салчуқиён умр ба сар бурдааст. Салчуқиён ҳам мисли Ғазнавиён роҳи зулму бедодиро пеш гирифтанд. Баъди бар сари қудрат омадани сулолаи Салчуқиён вазъият дар қаламрави Хуросон аз пештара бадтар гардида буд. Махсусан, дар замони султон Санҷар (1118-1157) беадолативу нооромӣ ба авҷи аълои худ расид. Кирдорҳои разилонаи хонадони Салҷуқӣ дар ашъори тамоми шоирони ин давра равшан инъикос ёфтааст. Воқеан, ҳамаи мардум аз давлатдории онҳо ба дод омада буд. Донишманди эронӣ Забеҳуллоҳи Сафо дар китоби «Таърихи адабиёти Эрон» бедодгарии ин хонадонро яксар баён намуда, аз ҷумла, дар бораи ғуломфурӯшӣ ва дигар кирдорҳои зишти онҳо чунин ёдрас мешавад: «Аз ғуломони турк, ки дар ин аҳд харидорӣ мешуданд, ба суратҳои мухталиф истифода мешуданд. Дастае аз онҳо бозичаи шаҳвати умарои ин аҳд буданд. Ва рафтори баъзе аз салотин бо ин бечорагон бисёр ваҳшиёна буд» [5, с.71].

Ҳамаи ин воқеаҳои нангинро шоирону саханварони ин аҳд дар осори оварда, сабабгори асосии ин нобасомониҳоро ҳукмронони замонашон медонистанд ва онҳоро зери танқид қарор медоданд. Чунончи, дар тасвири шоири машҳури асри 11 Ҷамолиддин Абдураззоқи Исфаҳонӣ мебинем:

Алҳазар, эй ғофилон з-ин ваҳшатобод, алҳазар,
Алфирор, эй оқилон, з-ин девмардум, алфирор.
Аз пайи қатли ману ту муш ҳамдасти паланг
В-аз пайи қатли ману ту чӯбу оҳан гашта ёр [5, с.248].

Албатта, шоирони дигари ҳамзамони шоирро низ метавон ёд кард, ки бо чунин равия шеър эҷод карданд ва ба муқобили касратгароии замони худ мубориза мебурданд. Махсусан, Кисоии Марвазӣ, Заҳируддини Форёбӣ, Саноии Ғазнавӣ ва дигарон бо вазъияти замони худ даст ба гиребон буданд.

Носири Хусрав аз ҷумлаи он шоироне аст, ки бо инқилоби сиёсӣ ва динии даврони худ мубориза бурда, то охири ҳаёташ дар ин ақида пойдор ва устувор монд. Ӯ дар муқобили қасидасароён ва мухотибони қасидаҳои мадҳӣ истода, андеша ва тахайюлоти тозаеро бо ин жанр иброз дошт. Шоир вазъияти замонаашро бештар дар ашъори худ, аз ҷумла, дар қасоидаш, баён сохтааст. Воқеан, Носири Хусрав дар қасидаҳои худ бештар мавзӯҳои фалсафӣ-динӣ ва ахлоқӣ, ки яке аз мавзӯъҳои маъмулии қасида аст, баён менамуд.

Чунонки қаблан ишора намудем, шоир дар баробари инъикоси масоили гуногуни замон, аз қабили ахлоқу фалсафа, ҳикмату дин, тасвир намудани ҳасби ҳоли худ ва муносибати худро нисбати ҳукмронони замон ба таври возеҳу равшан баён сохтааст. Ҳаким Носири Хусрав, ки дар чунин давраи пурталотуми таърихӣ ва пурҷӯшу хурӯш ҳаёт ба сар бурдааст, таассуф аз он мехӯрад, ки давлати нотакрори тоҷикон, Сомониён аз байн рафт ва давлатдорони аҷнабии Ғазнавиёну Салҷуқиён қудратро ба даст гирифтанд. Ӯ нисбат ба ин хонадони нав нафрати беандоза дошта, пайваста онҳоро дар ашъори худ маҳкум месозад. Дар ашъори Носири Хусрав эътироз нисбат ба давлатдории сулолаи Салҷуқиён ниҳоят зиёд ба назар мерасад. Масалан, шоир қайд мекунад, ки сулолаи туркони бодиянишини салҷуқӣ, ки то ба даст даровардани ҳокимияти сиёсӣ, чун ғуломзани саропӣ буданд, имрӯз соҳиби чоҳу мансаб гардиданд. Бинобар ин, ӯ ба озодагон, яъне мардуми порсизабон, аз ҷумла шоирони маддоҳ муроҷиат менамояд, ки барои шумо шарм намеояд, ки дар пеши ин соҳибдавлатони нав ва кучманчиёни бодиянишин сари таъзим фуруд меоред ва онҳоро ситоиш менамоед:

Туркон ба пеши мардон з-ин пеш дар Хуросон
Бӯданд хору оҷиз, ҳамчун занон саропӣ.
Имрӯз шарм н-ояд озодзодагонро
Кардан ба пеши туркон пушт аз тамаъ дутоӣ [10, с.337].

Мусаллам аст, ки Носири Хусрав бино бар ишорати худи ӯ аз хонаводаи муҳташам буда, сарвату қудрати зиёде дар Балх доштааст. Дар кӯдакӣ ба омӯхтани илму дониш машғул гардидааст ва дар ҷавонӣ ба дарбори салотин ва умаро роҳ ёфтааст. Чунонки баъдан дар «Сафарнома»-аш ёдовар мешавад: «Боргоҳи мулуки аҷам ва салотинро чун султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва писараш Масъуд дида…» (11, 3). Ба ин тартиб дар ҷавониаш, яъне то синни чиҳилсолагӣ ба мартабаи «Дабирӣ» расидааст, вале баъдан тағйири ҳол шуда, дар андешаи дарки ҳақоиқ афтод. Баъзе муаррихон сабаби тарки хизмати давлатиро дигархелтар маънидод менамоянд. Масалан, Бертелс чунин менигорад: «Намедонем чи иллате Носири Хусравро бар он дошт, ки ба Марвруд ба хидмати Салчуқиён дарояд. Шояд битавон тасаввур кард, ки пас аз марги Масъуд ва ба рӯи кор омадани бародар ва душмани ҷонии ӯ Муҳаммад Носири Хусрав, ки аз наздикони Масъуд буд, ночор аз Балх ба Марв гурехта, ба Ҷағрибек паноҳ бурдааст» [3, с.174].

Чунонки аз фасли аввали «Сафарнома»-аш равшан мегардад, Носири Хусрав аз Салчуқиён норозӣ будааст ва баъдтар аз онҳо ранҷу азобҳои зиёде дидааст. Бинобар ҳамин дар қасоиди худ, ки нисбати ин хонадон нафрат доштааст, пайваста норозигии худро баён месозад. Ӯ онҳоро «ғурги биёбон», «қавми иблис» «ғули биёбон» ва ғайра меномад ва аз рӯзгори гузаштаи Хуросон чунин ёд мекунад:

Хуросон з - оли Сомон чун тиҳӣ шуд,
Ҳама дигар шудаст аҳволу сомон.
Зи бас дастону бединӣ бимондаст,
Ба зери дасти қавми зердастон.
Ба суратҳои неку мардумонанд,
Ба сиратҳои бад гурги биёбон [10, с.326].

Носири Хусрав замони подшоҳии Сомониёро, ки дар рӯзгори онҳо деҳқонони эронӣ қудрату эҳтиром доштанд, бо ҳасрат ёд мекунад ва ба андешаи ӯ Салчуқиён ҳаққи салтанати фармондории Хуросонро надоранд, зеро дар як хона мардуми озоду бофарҳанг бо халқи кучманчии саҳронишин истиқомат карданро раво намедонад:

Хуросон ҷои дунон шуд, нагунҷад
Ба як хона дарун озода бо дун.
Ки авбоше ҳаме бехону бемон,
Дар ӯ имрӯз хон гаштанду хотун [10, с.320].

Чунонки ишора гардид, шоир аз ориёӣ будани худ ифтихор дошта, қайд мекунад, ки барои деҳқони озодазода хеле зишт аст, ки пеши туркон сар фуруд оварад. Вай дар девони ашъори худ борҳо бо ҳасрат аз гузаштани замони Сомониён ёд мекунад ва сарони Туркро водор месозад, ки номаҳои «Шоҳони аҷам»-ро бихонанд, то аз бузургию шаҳомати шоҳони аҷам огоҳ гарданд. Ва аз онҳо боифтихор ёд мекунад:

Ку-т Фаридуну куҷо Кайқубод?
Ку-т хуҷаста алами Коваён?
Соми Наримон куву Рустам куҷост,
Пешрави лашкари Мозандарон?
Бобаки Сосон куву ку Ардашер,
Ку-ст? На Баҳрому на Нӯшервон! [10, с.244].

Чун дар соли 1040 ҳокимият, баъди табаддулоти сиёсӣ, ба дасти Салҷуқиён мегузарад, Носири Хусрав, ки дар дарбори онҳо ба ҳайси дабир кор мекард, тамоми корҳои ноҷавонмардонаи онҳоро бо чашми худ мебинад ва ҳамеша ба онҳо бо чашми нафрат нигоҳ мекунад. Шоир таъкид менамояд, ки ман дар ин ҷо дӯсту рафиқи наздик надорам ва беҳтар аст, ки аз ин дӯстони риёӣ худро дар канор гирам. Шоир ин вазъиятро дар ашъори худ чунин тасвир менамояд:

Рафиқе ман дар ин манзил надорам,
Ҳақиқат, дӯсте якдил надорам.
Аз ин муште рафиқони риёӣ,
Бӯридан беҳтар аст аз ошноӣ [10, с.24].

Масъалаи дигаре, ки дар ин давра ба миён гузошта мешуд, ин шикоят аз сохти давлатдории умарову фуқаҳои замон буд. Кам касе аз шоирон ба назар мерасиданд, ки онҳо тасаллути ғуломону корҳои ғайри инсонии ин қабилаҳои зардпӯст ва қатлу ғорати онҳоро фош намекарданд. Маълум аст, ки ин андешаҳои носазо натиҷаи парешонии авзои сиёсӣ ва иҷтимоии он рӯзгорро нишон медод. Кирдорҳои ваҳшиёнаву разилонаи ин хонадонҳои турк дар тамоми ашъори шоирони ин давра равшан намоён аст. Аз ҷумла, Носири Хусрав, ки бо сохти давлатдории замони худ муқобил буд, дар ашъораш онҳоро пайваста зери танқид қарор медод. Шоир сарони рӯзгори худ-Ғазнавиён ва Салчуқиёнро, ки ноҷавонмардона ба тахт нишаставу зери ниқоби дин амал мекунанд ва хештанро ғозиву ноширидину диёнат эълон мекунанд, ҳарису худхоҳу ҷоҳталаб медонад. Ӯ бо ҳасрат ишора мекунад, ки Хуросон, ки ҷои илму фарҳанг ва ҳикмат буд, имрӯз макони девони нокас ва хонаи бухлу кин шудааст:

Хоки Хуросон, ки буд ҷои адаб,
Маъдани девони нокас акнун шуд.
Ҳикматро хона буд Балху кунун,
Хонааш вайрон зи бахти ворун шуд.
Мулки Сулаймон агар Хуросон буд,
Ҷунки кунун мулки деви малъун шуд [10, с.226].

Бинобар андешаи донишманди тоҷик Х. Шарифов: «Хусрав ҳаргиз обрӯи худро барои ба даст овардани тамаъ нахостааст ва маълум мешавад, ки нохушнудӣ ва рӯй наовардани Хусрав ба дарбори

амирони турк маншаи нажодӣ ҳам дорад» (15, 280). Албатта дар ниҳоди шоир пеш аз ҳама ҳисси миҳанпарастӣ нуҳуфта, ҳаргиз намехоҳад, ки тахти аҷдодони аҷамро бегонагон соҳиб шаванд. Бинобар ин хитоб мекунад:

Туркон раҳию бандаи ман будаанд,
Ман тан чӣ гуна бандаи туркон кунам [10, с.375].

Меҳвари асосии шеъри Носири Хусрав ақоиди мазҳабӣ ва ахлоқу одоби инсонӣ аст, ки ҳамаи таълимот ва матолиби худро зери назари ин ду ақида қарор медиҳад. Ашъори сиёсии шоир бошад, бештар дар танқиду мазаммати амирон, шоҳон ва шоирони маддоҳ баён шудааст. Воқеан, шоир ҳаргиз аз сиёсат ва давлатдории шоҳони замони худ розӣ набуда, ҳанӯз аз замони дар дарбор хидмат карданаш нисбати онҳо нафрат доштааст. Бинобар ҳамин ба шоирони маддоҳи замонаш муроҷиат намуда, хитоб мекунад, ки тавассути сухан, ки гавҳари пок аст, шахсони ҷоҳил ва бадгавҳарро мадҳу сано мекунанд ва бо суханони дурӯғи худ хоҳони силаву тамаъ ҳастанд:

Ба илму ба гавҳар кунӣ мидҳат онро,
Ки моя-ст мар ҷаҳлу бадгавҳариро.
Ба назм андар орӣ дурӯғу тамаъро,
Дурӯғ аст сармоя мар-кофариро [10, с.34].

Фазоили ахлоқӣ дар шеъри Носири Хусрав ба беҳтарин ва муассиртарин сабк баён шудааст. Ӯ аз самими қалб ва бо тахайюли баланди шоирона тамсилоти зебоеро офаридааст. Шоир бар ақидаи худ устувор буда, ҳамеша онро нигоҳ медорад. Бо ин андеша ва ақидаи худ пайваста мухолифонашро мазаммат менамояд ва онҳоро зери танқиди сахт қарор медиҳад. Пеш аз ҳама, ба олимону фақеҳони дарборӣ ва инчунин қозиёне, ки барои гирифтани мансаб ҳамчун асо бар дари султон шабу рӯз истодаанд, метозад:

Гар туро пушт ба султони Хуросон аст,
Ҳеҷ ғам нест зи султони Хуросонам.
Сад гувоҳ аст маро адл, ки ман з-Эзид
Бар туву бар сари султони ту султонам [4, с.219].

Маълум аст, ки бо марги Масъуд ва бар сари қудрат омадани бародари ӯ Муҳаммад Носири Хусравро водор кард, ки ба хидмати амири Салчуқӣ гузарад. Вале мутаассифона туркони ҳақношинос ва саҳронишин, маънии тахту сарварии мулкро сарфаҳм намерафтанд, ба қадру қимати чунин шахси донишманду фозил расидан барои онҳо ниҳоят мушкил буд. Бинобар ҳамин шоир абадан аз хизмати дарбор даст кашида, роҳи дигареро пеш гирифт. Ба қавли донишманди Эрон Алии Даштӣ: «Туркони забоннофаҳм, ки дар авоил тулӯи қудрати худро намедонистанд, қадр ва шаъни дабири забардаст ва бокамолеро боз шиносанд. Ва басе эътимоли маъқул меравад, ки бархурди хони салчуқӣ ба куллӣ бар хилофи интизори Носири Хусрав буда, он ҳам Носири Хусраве, ки подшоҳи ғазнавӣ бад ӯ эҳтиром мегузошта ва «хоҷаи хатир»-ш мегуфтанд» [1, с.166]. Осори ин зангу ноодамӣ дар дили шоир нуҳуфта, онро бечавоб мондан наметавонист, бинобар ҳамин дар синни пиросолӣ ба Сулчуқиён чунин хитоб мекунад:

Мар - Туғрали туркмону Ҷағриро
Бо тахт набуду бо меҳӣ коре.
Истода будӣ ба Бомиён шере,
Бинишаста ба изз-дар ба шир – шоре.
Аз феъли бади хасони ин уммат
Ногоҳ чунин бихост оворе.
Иблиси лаъин бад-ин замин –андар
Зуррияти хеш дид бисёре [10, с.330].

Шикояту гилаҳои Носири Хусрав танҳо барои худаш набуда, балки аз ҳоли тамоми мардуми мазлуми Хуросон, ки дар ранҷу азоб ҳастанд, афсӯс мехурад. Ӯ ҳасрат аз он мехурад, ки замини Хуросон пур аз мору гаждум гаштааст. Бинобар ин ҳар зиёну душворие, ки аз сар мегузаронад, аз даст рафтани Хуросн ба дасти бегонагон афтодани он медонад:

Ба хосса ту, ай наҳс, хоки Хуросон,
Пур аз мору гаждум яке поргинӣ.
Барошуфтаанд аз ту туркон, чӣ гӯям,
Миёни сагон дар яке арзанинӣ [10, с.365].

Шоир ҳар замон ба ёди сарзамини модариаш - Хуросон меафтад. Ба ёди зебоиҳо ва хотироти худ дар он ҷо, хотираҳое, ки бо ҷавонии ӯ пайванд ҳастаст. Акнун дар хазони умри хеш, ки бо хазон ва харобии Хуросон пайванд ёфтааст, аз замона менолад, ки ҷавониашро аз ӯ ситонидааст. Шоир тавассути бод ба аҳли Хуросон салом фиристонида, мехоҳад, ки ҷавоби худро низ аз аҳли фазлу хирад бишунавад, то аз ҳоли онҳо бохабар гардад:

Салом кун зи ман, ай бод, мар Хуросонро,
Мар аҳли фазлу хирадро, наому нодонро.
Хабар биёвар аз эшон ба ман чу дода бувӣ
Зи ҳоли ман ба ҳақиқат хабар мар эшонро [10, с.12].

Ҳамчунин, абёти зиёдро аз ашъори шоир метавон дарёфт кард, ки муносибати шоирро бо сохти давлатдории замон инъикос намоянд ва сабабҳои асосии оварагии ӯро низ аз ин усули давлатдорӣ бояд донист. Зеро барои Носири Хусрав барин шахси ҳаким ва донишманд ва хоҳони адолату осоиштагии кишвар, наметавонад дар назди ингуна шахсони аз тарзи давлатдорӣ намудан бехабар зиндагӣ кунад ва ақидаҳои озодандешонаи худро иброз намояд. Шоир танҳо тавассути сухани нешдори худ мехоҳад решаи бегонагонро аз сарзамини модариаш решакан созад. Ва дар дуогӯи он аст, рӯзе фаро мерасад, ки Хуросон ба по хеста ин девони аҳримансиришро аз хоки худ берун месозад.

АДАБИЁТ

1. Алисас Хонсбергер. Лаъли Бадахшон. / Х. Алисас - Душанбе: Ирфон, 2003. - 287 с.
2. Арабзода Н. Мир идей и размышлений Носира Хусрава. / Н. Арабзода – Душанбе: Ирфон, 2003. - 262 с.
3. Ашуров Г. Философские взгляды Носира Хусрава. / Г. Ашуров – Душанбе: Ирфон, 1965. - 113 с.
4. Бертельс Е.Э. Насир-и Хосров и исмаилизм. / Е.Э. Бертельс - М.: Изд. вост. лит. 1959.-289 с.
5. Забеуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон, ҷилди 2. / С. Забеуллоҳи - Теҳрон: Дафтари нашри фарҳаннги исломӣ, 1384.-413 с.
6. Зарринкуб, А. Бо корвони ҳулла/ Абдулҳусайни Зарринкӯб. –Душанбе: Адиб, 2004. - 331 с.
7. Қаландаров, Х. Диспут Насир Хусрав и Кисаи / Х. Қаландаров // Словесность. Научный журнал Института литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудакӣ АН РТ. –Душанбе: Шуджаиян, 2012. - № 2.
8. Қаландаров, Ҳ. Рӯдакӣ ва исмоилия / Ҳоким Қаландаров. Нашриёти Эр-граф. –Душанбе: Адиб, 2012.-267 с.
9. Муҳаққиқ, М. Шарҳи сӣ қасидаи Ҳаким Носири Хусрав/ Маҳдии Муҳақиқ. -Теҳрон, Дафтари нашри фарҳаннги исломӣ, 1374.-329 с.
10. Носири Хусрав. Девони ашъор / Носири Хусрав. // Дар ду ҷилд. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе. Дониш, 2009. - 1056 с.
11. Носири Хусрав. Сафарнома, бо тадвини Муҳаммад Сайёқӣ. –Теҳрон: Авранг. 1424.-189 с.
12. Носири Хусрав. Дирӯз, Имрӯз ва Фардо/ Носири Хусрав (маҷмӯи мақолаҳо). Ҳайҳати таҳририя. -Хуҷанд, 2005.-654 с.
13. Раҳим Мусулмониён. Пораи Самарқанд. / М. Раҳим Дафтари нашри фарҳанги исломӣ. Теҳрон, 1378. - 189 с.
14. Нозир Арабзода. Ҷаҳони андешаи Носири Хусрав. / А. Нозир –Душанбе: Адиб, 2003. - 239 с.
15. 11. Саидқул Сабзаев. Маҳорати суханварии Носири Хусрав. / С. Саидқул - Душанбе: Адиб. 2003. - 235 с.
16. Худоӣ Шарифов. Рози ҷахон / Худоӣ Шарифов. - Душанбе, Эр-граф. 2004. - 327 с.
17. Худоӣ Шарифов. Сухане аз адабиёти миллӣ (маҷмӯи мақолаҳо) / Худоӣ Шарифов. - Душанбе, 2009. - 230 с.

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЕ ЭПОХИ НАСИРА ХУСРАВА О ЕГО ПОЭЗИИ

В данной статье речь идет о жизни Насира Хусрава, а также на основе научных материалов анализируются и предлагаются аспекты точки зрения Насира Хусрава, его отношение к придворным, особенно к династий Салджукидов и Газневидов.

Известно, что жизнь Носири Хусрава восходит к временам правления тюркских династий Газневидов и Салджуков. Хотя поэт работал на высоком государственном посту при дворе этих двух династий, но с переменами в духовной жизни он сразу, же увольняется с государственной службы и отправляется в путешествие. После семилетнего путешествия поэт вернулся на родину, где между ним и придворными вспыхнуло духовное противостояние.

Это сопротивление привело к тому, что Носири Хусрав навсегда покинул свою родину и продолжил борьбу в изгнании своим творчеством. Поэт сожалеет о том, что земля, на которой он вырос, тогда была угнетена. Поэтому он ненавидел новых чиновников и критиковал их. Недовольство поэта отражается в том, что люди, занимавшие эту должность, были низменными и иррациональными людьми, которые, подобно змеям и ящерицам, превратили землю Хорасана в руины. Эта земля, которая раньше была известна как место науки и знаний, теперь является местом демонов.

Носири Хусрав известен как один из ораторов, который боролся против политической и религиозной революции своего времени и оставался стойким в этой вере до конца своей жизни.

Ключивые слова: *Насир Хусрав, Деван, Салчукиди, Газнавиди, поет, Худжат, Хуросан.*

REFLECTION OF THE SOCIAL ERA OF NASIR KHUSRAV ABOUT HIS POETRY

This article is about the life of Nasir Khusraw and also analyzes and offers aspects of the point of view of Nasir Khusraw, his attitude towards the courtiers and especially towards the Saljukid dynasty, based on scientific materials. It is known that the life of Nosiri Khusrav dates back to the reign of the Turkic dynasties of

Ghaznavids and Saljuk. Although the poet worked in a high state post at the court of these two dynasties, with changes in his spiritual life, he immediately resigned from public service and went on a journey.

After a seven-year journey, the poet returned to his homeland, where spiritual confrontation broke out between him and the courtiers. This resistance led to the fact that Nosiri Khusrav left his homeland forever and continued the struggle in exile with his creativity. The poet regrets that the land on which he grew up was then oppressed. Therefore, he hated the new officials and criticized them.

The poet's dissatisfaction is reflected in the fact that thepeople who held this position were base and irrational people who, like snakes and lizards, turned the land of Khorasan into ruins. This land, which was formerly known as a place of science and knowledge, is now the place of demons. Nosiri Khusraw is known as one of the orators who fought against the political and religious revolution of his time and remained steadfast in this faith until the end of his life.

Key words: *Nosir Husrav, Divan, Salchuki, gasnavi, poet, Hujat, Huroson.*

Сведени об авторе:

Бехронов Джумъа Саидюёевич *– кандидат филологических наук, доцент кафедры литетартуры Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. E-mail: behronov75@mail.ru Тел: (+992) 935972774.*

About the author:

Bekhronov Juma Saidyuevich *- Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Literature of the Khorog State University named after M. Nazarshoeva. E-mail. behronov75@mail.ru Phone: (+992) 935972774.*

НАҚШИ ИФТИХОРИЯҲОИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ ДАР ТАЙЪИНИ МАҚОМИ ШЕЪРИ Ӯ ДАР САБКИ ҲИНДӢ

Маҳмудзода О.Б., Мирзоалиева А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Фахриясароӣ дар адабиёти гузаштаи мо ба унвони як суннати деринаи адабӣ маъруф аст ва бегумон заминаву омилҳои зуҳури он ба чанд нукта такя мекунад. Дар адабиёти гузаштаи тоҷикӣ суннати хосае ҷараён гирифтааст, ки онро бо номи »Фахрия» ё ифтихория ном мебарем, ки дар онҳо сифати худи муаллиф ё гӯяндаи шеър мавзӯи меҳварии ғазал ё қасидаро ба вуҷуд меовард. Маънии истилоҳии ин вожаро, чунон муҳаққиқи эронӣ Беҳдорванд таъкид мекунад, ки метавон ҳамчун «муносибати ифтихор ба пайдоиш ва ҳамду санои қуввати бахшоиши шоиронаи худ, изҳори ситоиш аз тарафи шоир дар жанрҳои мухталиф» муқаррар намуд [1, с.94].

Дар таърихи адабиёти тоҷик шоирони зиёдеро метавон қайд кард, ки ашъори онҳо ва маҳорати шоирии онҳоро ситоиш кардаанд. Заминаи аслии зуҳури ин навъ ашъорро метавон ба он пайванд дод, ки гоҳо шоирон дар муқоиса ба дигарон ё посух ба баҳси онҳо ё худро сутудаанд ва ё ба шеъри худашон баҳои баланд додаанд, ки сарчашмаи зуҳури ифтихория гардидааст. Муҳаммадҳусайни Некдорасл, ки дар иртибот ба ҷойгоҳи фахрия дар шеъри Ҳофиз мақолае навиштааст, ки роҷеъ ба моҳияти ин навъи шеърӣ чунин таъкид мекунад: «Фахр дарвоқеъ решаи худшиносӣ дорад ва пиндору тарҳи фардро аз шахсияти худ ароа медиҳад ва аз он назар, ки бо тафаккур ва бо ҳадафи хос аст, истротежии хоси фард дар муаррифии худ аст» [2, с.245].

Дар эҷодиёти суханварони тамоми асрҳои гузаштаи мо ба вуҷуди чунин фахрияҳо дучор меоем, ки бештари маврид дар ғазалиёт онҳо дар байти мақтаъ ба чашм мерасанд ва дар бештарин маврид бар асоси мақоми ҳунарӣ ва ҷойгоҳи шеъри шоир гуфта мешаванд. Масалан, Ҳофизи Шерозӣ мефармояд:

Ҳасад чӣ мебарӣ, эй сустназм бар Ҳофиз,
Қабули хотиру лутфи сухан худодод аст [6, с.66].

Ҳамин матлаби худодод будани ҳунари шоириро Шайх Камоли Хуҷандӣ низ бо ифтихор дар каломи хеш чунин баён доштааст:

Дар сухан лутфи илоҳӣ ба ту ёр аст, Камол,
Варна сад сол ба фикр ин суханон натвон сохт [5, с.102].

Нуфузи чунин фахрияҳо дар байтҳои шоирони сабки ҳиндӣ, дар муқоиса бо ашъори пешгузаштагони худ ба чаш мерасад, ки онро метавон яке аз вижагиҳои хоси сабки ҳиндӣ низ ба шумор меравад. Дар каломи аксари шоирони ин давра мо пайваста ба зуҳури фахрияҳо ба шеваи мухталиф бармехӯрем, ки ба мавқеи хоси он ин сурудаҳо ишорат мекунанд.

Назирии Нишопурӣ яке аз шоирони соҳибназар ва навпардози ҳамин сабки адабӣ ба шумор меравад, ки аз ҳамин ҷиҳат ашъори ӯ на танҳо ҳамзамонон, балки пешгузаштагонаш бениҳоят фарқ мекунанд. Яке аз вижагиҳои ашъори Назирии Нишопурӣ, намояндаи бузурги сабки ҳиндӣ, таваҷҷуҳи хоса ба ҳамин мавзӯъ, эҷоди фахриясароӣ аниқтараш, ситоиши шеъри худ ва маҳорати шоирӣ ба

шумор меравад. Адабиётшиноси тоҷик Озод Саидҷаъфаров роҷеъ ба ин хусусияти ашъори Назирӣ мақолае таҳти унвони «Фахрия дар эҷодиёти Назирии Нишопурӣ» ба қалам овардааст, ки дар фаслномаи «Паёми донишгоҳ» (Донишгоҳи славянии Россия -Тоҷикистон) ба нашр расидааст. Ба мушоҳида мерасад, ки дар ин мақолаи арзишманди донишманди мазкур асосан масъалаи ҷойгоҳи фахрия дар ғазалиёти ӯ баррасӣ шудааст. Дар ҷараёни мутолеаи девони Назирии Нишопурӣ ба таври барҷаста равшан мегардад, ки ин гуна фахрияҳо дар аксар анвоъи ашъори ӯ ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар қасидае аз худ чунин фармудааст:

Манам ба муъҷизаи шеър афзалушшуаро,
Ҳақам расул накард, ар на мешудам мурсал.
Рутубутати суханам нашв бар замона кашад,
Зи ман ҷамоли ҷаҳон аст пурҳалию ҳулал [3, с.395].

Назирӣ худро дар қаламрави шеър афзалушшуаро унвон мекунад, ки мӯъҷизаи шеър меофарад ва мақому рутбаи шеъри ман дар замона ба ҳадде рушд кард, ки аз ҳузури худи ман ҳамчун гӯяндаи ин суханҳо зебоиву тароват касб мекунад.

Дар мавриди дигар бошад, дар яке аз ғазалҳои худ таъкид медорад, ки ба боғбон дар мавриди гул дигар дари бӯстони хешро бубанд, чун дафтари шеъри тари ман худ як гулзорест, ки барои ҳамаи мо кофист:

Боғбон дар мавсими гул, гӯ, дари бустон бибанд,
Дафтари шеъри тари мо бас бувад гулзори мо [3, с.13].

Ин ҷо ҳам маълум мешавад, ки аслу ҷавҳари ифтихори Назирӣ ҳамоно дафтари ашъори вай ба шумор меравад.Тавре таъкид гардид, чун дигар суханварони гузаштаи мо василаи ифтихор барои шоир боз ҳам шеъри баланди ӯ ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки ифтихорияҳои Назирӣ ва худситоиҳои ӯ дар баробари пайванд ба шеъри ӯ бархе хусусиятҳои хоси худро соҳиб аст. Аввалан, Назирӣ асли худ, гузаштагон ва мақоми иҷтимоии худро ситоиш намекунад, балки шоирии ӯро ҳамчун ҳадяи илоҳӣ васф мекунад. Онгуна ки дар сурудаҳои Ҳофиз ва Камол ба мушоҳида гардид. Бояд гуфт, ки ин хусусият дар аксари шоирони минбаъдаи сабки ҳиндӣ, ҳатто дар миёни намояндагони бузурги он низ мушоҳида шудааст. Вале дар сабки ҳиндӣ чунин нозукӣ дар ситоиш аст, ки дар аксари ҳолатҳо ишора карда намешавад. Назирӣ низ аз ҳамин шеваи худситоӣ хеле моҳирона истифода намудааст.

Шоир дар баробари таваҷҷуҳб ба шеъри худ ба унвони воситаи ифтихор ва ҳамчунин шоирӣ дар мақоми лутфи илоҳӣ ба ин мавзӯъ аз дигар ҷониб ҳам ворид мешавад.Сарфи назар аз гуногунии мавзуъ метавон гуфт, ки ҳама нақшҳое, ки дар фахрияи Назирӣ истифода мешаванд, дар атрофи меҳвари як мавзуъ яъне - ифтихор аз ҳадяи илоҳӣ будани мақоми шоирии вай чарх мезананд.

Ҳамин тавр, дар байти навбатӣ сухани худро Назирӣ самаранок мехисобад, аммо онро як муъҷизаи холи меҳисобад ва ба хонандаи хеш дастур додааст, то ки онро ҳамчун тилисм ҳифз кунад, чун худи шоир чунин меҳисобад, ки агар мақбул аст ё он ки рад шудааст аз ҷониби шуарое ё мунтақиде аммо каломи мо, шеъри мо асари матлуберо соҳиб аст:

Агар мақбул, агар мардуд, ҳарфи мо асар дорад,
Тавон таъвизи бозу кард сеҳри ботили моро [3, с.19].

Аммо, дар байти дигар, Назирӣ каломи худро ҳамчун сухани рост баён мекунад, ки маҷӯи афсонаҳоро рад мекунанд. Дар ин ҳолат, зери мафҳуми афсонаҳо шоир байтҳои шоирони дигарро дар назар дорад:

Шерозаи назми хеш бандам,
Мансух кунам фасонаҳоро
Савте ба навои ту барорам,
Барбод диҳам таронаҳоро [3, 7].

Савте ба навои ту барорам гуфтани Назирӣ ҳамон мӯъҷизаи шоирро, ки аз олами боло ба ӯ ҳадя шудааст, дар назар дорад. Дар байти дигари худ бошад, таъби хешро шоир мӯъҷизахез меномад:

Табъи Назирӣ аз аввал муъҷизахез омада,
Газлики ҷоҳилӣ макаш, нусхаи сунъи ҳақ нахост [3, с.69].

Дар дигар байт шоир, баръакс сухани худро афсона мешуморад. Аммо дар ин ҷо як афсонаи шоир ба ашъори ишқии ӯ, яъне ғазалҳои равону ҷаззоби вай ишора мекунад, ки ҳар яке аз онҳо - падидаи эҳсосоти самимӣ ва ботинии шоир мебошанд. Аз ин рӯ, Назирӣ қиссаҳои ошиқии худро аз ривояти Фарҳод ва Ширин авлотар медонад:

Назирӣ, қиссаи Фарҳоду Ширин достоне шуд,
Кунун ман ҳам китобе мекунам афсонаи худро [3, с.32].

Дар байти зерин хомаи худро Шаҳбози фалакпарвоз меномад, ки паррандаҳои биҳишт аз он ғизо мегиранд:

Шаҳбози хомаи мо аршпарвозӣ кунад,
Мурғи ҷаннатрост обу дона дар минқори мо [3, с.16].

Бояд гуфт, ки дар ин байт шоир киноя нозукеро истифода кардааст, мутобиқи он паррандаҳои биҳиштӣ - суханони осмонии шоир ҳастанд, ки ҳосили илҳоми саршори аз Офаридгор барояш насибгардида ба шумор мераванд. Дар байти баъдӣ бошад шоир мурдаро бо суханони худ зинда мекунад, яъне калимаи худро ҳаётбахш унвон мебахшад. Ӯ чунин мегӯяд, ки ҳатто мурдаи садсолае баъди шунидани сухани Назирӣ барояш аҳсант мегӯяд:

Бар гӯш хурад наъраи аҳсант Назирӣ,
Пурсӣ агар аз мурдаи сад сола суханро [3, с.25].

Дар мавриди дигар шоир фахр мекунад, ки маҳбубааш суханони ӯро шунидааст ва ба гӯши ӯ расидааст ва ин маънои онро дорад, ки мо умри худ беҳуда сарф накардае:

Манзури ёр гашт Назирӣ, каломи мо,
Беҳуда сарфи ҳарф накардем дударо [3, с.29].

Бояд қайд кард, ки шоир дар аввали байти дар боло зикршуда низ ба таъсирнокӣ ва қудрати мӯъҷизавии каломи худ ишора мекунад. Дар байти навбатӣ бошад ду хислати неки худро номбар мекунад: аввал, худро хусрави шоирон эълон мекунад ва сониян, таъкид мекунад, ки агар ишқ кори мост, чархи фалак бори моро ба худ мекашад, яъне дар хидмати мо хоҳад буд:

Хусрави назмӣ, Назирӣ, нақши Ширин тарҳ кун,
Чарх бори мо кашад, чун ишқ бошад кори мо [3, с.16].

Дар ифтихорияи дигари Назирӣ таъкид мекунад, ки ҳатто ашъори нонавиштаи ӯ низ сазовори мукофот мебошанд:

Чун гуфтву ногуфта ба санҷидани бахт аст,
Шеъре, ки нагуфтаст Назирӣ, сила дорад [3, с.145].

Дар байти зикршуда, шоир низ зуд ба қудрати эъҷози ашъори худ ишора мекунад. Сипас, дар байти баъдӣ мегӯяд, ки шеърҳои ошиқонаи ӯ бо ҳазор оҳанг суруд мешаванд ва ӯ ифтихор аз он дорад, ки аллакай дар замони зиндагонии ӯ ашъорашро ҳунармандон ба оҳанг даровардаву чун суруд мехонанд:

Наво ба гӯшат агар мухталиф расад, чӣ аҷаб,
Ки як таронаи мо дар ҳазор оҳанг аст [3, с.43].

Дар байти баъдӣ бошад Назирӣ каломи худро онгуна муассир тасвир мекунад, ки ҳар рӯз он бештару пештар оламгиртар мешавад. Дар мисраи дуюм тавассути корбурди тамсил ин оламгирии ашъорашро Назирӣ ба он монанд мекунад, ки мардум дар сояи нахли куҳан бештар ҷой гиранд.

Сухан ҳар рӯз оламгиртар гардад Назириро,
Ки мардум беш ҷо дар сояи нахли куҳан гирад [3, с.131].

Дар байти дигар шоир ашъори худро аз китобҳое, ки дар бораи подшоҳон аст, авлотар медонад, зеро ба таъбири шоир воқеоти шоҳон ҳарчанд, ки нонавишта мондаанд, аммо афсонаҳои Назирӣ китоб шуд. Ин ҷо манзур аз афсонаҳо ба эҳтимоли зиёд ҳамон қасоид ва силсилаи ашъоре бошад, ки дар мадҳ ва таърихи амирони вақти хеш ба қалам овардааст:

Таърихи воқеоти шоҳон нонавишта монд,
Афсонае, ки гуфт Назирӣ, китоб шуд [3, с.89].

Шоир ривоятҳои худро ширинзабонтарин меҳисобад, зеро ин ҳикоятҳои ширини ӯ таърихи замони зиндагонии шоирро тачассум кардаанд. Ин ҷо таъкиди як нукта зарур аст, ки Назирӣ дар чандин абёти хеш чун ба таъриху афсонаву қиссаву ҳикоят ишорат мекунад, манзур ҳамон ашъори ӯст, ки аз воқеоти рӯзгораш нақл намуда, хислатҳои мадҳу ситоишӣ низ доранд:

Ширинтар аз ҳикояти мо нест қиссае,
Таърихи рӯзгор саропо навиштаем [3, с.231].

Бар ин асос, чун аксар маврид шоирони дигар суханварони мадҳсароро накӯҳиш мекарданд, дар чунин мавридҳо бо эҷоди ин гуна ифтихорияҳо Назирӣ шеваи кори худро мақбул ба шумор меовард.

Дар байти дигар, Назирӣ бо зикри худи вожаи фахр дар як байти худ ишорат мекунад, ки агар мисрае аз маро ҳар нафаре, ки ҳамсуҳбати мост, бихонад, аз он устоди ман ифтихор хоҳад намуд:

Ба мисрае, ки надимон зи шеъри ман хонанд,
Ҳазор фахр ба ман устоди ман дорад [3, с.92].

Дар мавриди дигар, таъкид бар он дорад, ки назми Назирӣ ҷовидонӣ аст, чун файзи оби Хизир дар ҳамин каломи ман ҷой гирифтааст. Баробари ин, шоир шеъри худро дорои ҳам файзи саҳарӣ ва ҳам дами шом медонад.

Файзи оби Хизир аз назми Назирӣ хезад,
Ки сафои саҳарӣ бо дами шом аст ин ҷо [3, с.11].

Дар девони Назирӣ ғазалҳо вомехӯрад, ки аз аввал то ба охир иборат аз ифтихория мебошанд. Масалан, барои намуна ба як ғазали Назирии Нишопурӣ муроҷиат мекунем, ки дар он шоир каломи хешро баҳравар аз файзи дами Исо ва яди байзои Мусо дониста, олами маъниро равшан аз нури сухани хеш медонад.

Дар дами эҳёи Исо муъҷазам,
Дар яди байзои Мӯсо дафтарам.
Олами маънӣ ба нурам равшан аст,
Дар ҳақиқат, офтоби дигарам.
Ғӯтаҳо дар баҳри маънӣ сунъ кард,
То бизод аз нуҳ садаф як гавҳарам [3, с.240].

Шоир дар идомаи ин ғазал таъкид бар он медорад, ки агар ҳар кас дар сухан ҳаюлое эҷод намуд, яъне дар қолабе каломе офарид, ман худ ҳаюлои сухан ҷавҳар ҳастам. Касе наметавонад ба меъёри сухани баробар шеър сарояд, чун ман ҳам маҳаки соҳибиёру ҳам худ зарам:

Аз сухан ҳар кас ҳаюлое намуд,
Ман ҳаюлои суханро ҷавҳарам.
Кас ба меъёрам намеорад сухан,
Ҳин маҳак соҳибиёру ҳини зарам.
Васли маънӣ дер агар дастам диҳад,
Пардаи афлокро барҳам дарам.
Бартар аз ҳоли Назирӣ нуктаҳо
Гӯяму аз худ наёяд боварам [3, с.220].

Дар байти мақтаъи ғазал равшан мешавад, ки Назирӣ ҳатто то ҳадде мақоми ифтихорияи худро боло мебардорад, ки худ ба бархе нуктаҳои сурудаҳои хеш бовар надорад, чун ин сурудаҳо болотар аз ҳолу ҳавои худи ӯстанд.

Ҷои дигар Назирӣ мефармояд, ки дар атри суханварӣ ҳар нусхаи шеъри ӯ ба ҳадде болост, ки аз ғайрати он нофаи Чин хуни ҷигар мешавад:

Ҳар нусхаи шеъре, ки бароварди Назирӣ,
Аз ғайрати он нофаи Чин хуни ҷигар гашт [3, с.51].

Назирӣ яке аз сармояҳои аслии мақоми ҳунарӣ ва ифтихори хешро дар тоза кардани шеваи баёни худ медонад, ки боис аз миён рафтани тарзи куҳан гардидааст. Ҳамин навгароӣ ҳам дар шеър барои Назирӣ як омили ифтихор гардидааст:

Зи хайли нағмасанҷон рафтаму тарзи куҳан бурдам,
Судоъи булбули каҷнағма аз тарфи чаман бурдам [3, с.253].

Дар ҷараёни баррасии ҷойгоҳи ифтихорияҳо дар каломи Назирӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки ҳарчанд шоир фахрияҳое фаровон навиштааст, аммо инҳо ҳаргиз маънии ғуруру такаббурро надорад, балки чунонки ишорат шуд, навъе худшиносии иҷтимоӣ буда, барои муқаррар намудани мақоми шоир дар баробари дигар суханварон ва мунтақидон баён гардидаанд. Дар баробари ин, эҳсос мешавад, ки ифтихорияҳои Назирӣ дар муқоиса бо суханварони замони хеш тавонистаанд, ки мақоми худро бар асоси маърифати дурусти ҷойгоҳи шеъраш шинохтааст ва ин фахрияҳо барҳақ хосили маърифати худи шоир аз ҷойгоҳи як шоири асил ва ҳақиқӣ дар рӯзгораш ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Беҳдорванд, Акбар. Муқаддима // Зуҳури Туршезӣ. Девони ғазалиёт бо тасҳеҳи Акбари Беҳдорванд.-Теҳрон интишороти Мавло, 1388 ҳ.ш. (2010).-С. 90-134
2. Некдорасл, Муҳаммадҳусайн. Баррасии гунаҳои фахр дар Девони Ҳофиз. -Бӯстони Адаб. Теҳрон: Давраи дувум, шумораи савум. – 1389. С. 224-248.
3. Нишопурӣ, Назирӣ. Бо муқаддима тасҳеҳ ва танзим ва ҷамъ ва тадвини Мазоҳири Мусаффо.- Теҳрон: Нигоҳ, 1379.- 676с.
4. Саидҷаъфаров Озод. Фахрия дар эҷодиёти Назирии Нишопурӣ.// Паёми Донишгоҳ (ДСРТ). – Душанбе: 2014 3(46). С. 231-236 (бо забони русӣ).
5. Хуҷандӣ, Камол. Девон. Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. – Хуҷанд: Хуросон, 2020, (матни интиқодӣ)- 1328 с.
6. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2015, 480 с.

РОЛЬ ФАХРИЯ НАЗИРИ НИШАПУРИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ МЕСТА ЕГО ТВОРЧЕСТВА В ИНДИЙСКОМ СТИЛЕ

В статье рассматривается место стихотворений фахрия (самовосхваление) в поэзии Назири Нишапури. Автор статьи обращается к предпосылкам возникновения стихотворений в жанре

фахрия в таджикской литературе и определяет место Назири Нишапури в процессе становления жанра фахрия в индийском стиле. На основе изучения темы автор статьи приходит к выводу, что хотя Нишапури создал многочисленные фахрия, однако это не означает, что он постоянно восхвалял себя и его фахрия - это проявление его высокомерия и гордыни. Он выбрал этот способ выражения с целью познания своего места в сравнении с другими поэтами, что было распространенным явлением в таджикской литературе.

***Ключевые слова**: Назири, диван, восхваление, газель, касыда, фахрия, поэзия, индийский стиль, слово.*

THE ROLE OF NAZRII NISHOPURI`S PANEGYRICS AIMED AT HIS POETRY DETERMINATION IN THE INDIAN STYLE

The article under consideration dwells on the place of panegyrics in Naziri Nishopuri`s poetry. Initially, the author pays attention to the background of manifestation of panegyric writing in the Tajik literature and reveals the role of Naziri Nishopuri in the process of the Indian style formation beset with singing the relevant type of poem. Designing on the premise of the conducted research, the author of the article comes to the conclusion that although Naziri has sung a huge considerable number of panegyrics, but it does not mean that he was constantly praising himself and his panegyrics consider an expression of his pride. One can assert that the poet followed the style in question appertaining to the way of his status enlightenment in comparison with other poets, which was elaborated in the Tajik literature completely.

***Key words:** Naziri, devon, panegyrics, ghazal, ode, fakhriya (a poem in which the poet enumerates his merits and talent), poem, Hindian style, speech.*

Сведения об авторе:

***Махмудзаде Обиджони Бекназар** - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы таджикского филологического факультета. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 985728101*

About the author:

***Mahmudzoda Obidjoni Beknazar** - Tajik State pedagogical University named after S. Ayni, candidate of philological sciences, lecturer of department of theory and history of literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Tel.: (+992) 985728101*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҲУНАРИ ҚОФИЯСОЗӢ ВА РАДИФ ДАР РУБОИЁТИ ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ ВА МАФҲУМИ ИШҚ АЗ НИГОҲИ РАВОНШИНОСОН

Саидова Б.Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Ҷалолуддини Румӣ яке аз мутафаккирон ва шоирони бузурги шинохта буда, аз зумраи он шоиронест, ки дар осораш дар баробари дигар навъҳои адабӣ рубоӣ ҷойгоҳи муносиб дорад ва он мавқеи шоирро дар назми тоҷик муайян намудааст. Бинобар ҳамин тасмим гирифтем, ки доир ба баъзе махсусиятҳои қофиясозӣ ва радиф дар рубоиёти ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудаи Ҷалолуддини Румӣ баррасӣ гардад. Инчунин, таносуби мафҳуми ишқ дар радифсозии рубоиёти шоир ва назарияҳои равоншиносон ба ишқ мебошад.

Худи рубоӣ яке аз қадимтарин ва маъмултарин қолабҳои шеърии форсӣ-тоҷикӣ буда, сарчашмаҳои пайдоиши он ба замонҳои пеш аз ислом мерасад. Дар бораи пайдоиши рубоӣ андешаҳои донишмандони таърихи адабиёт гуногун аст. Гурӯҳе аз донишмандон сарчашмаҳои пайдоиши рубоиро дар адабиёти араб дидаанд ва гурӯҳи дигар даъво доранд, ки гӯё сарчашмаи пайдоиши рубоӣ дар адабиёти ӯзбек будааст. Вале аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки рубоии нахуст дар осори шифоҳии форсизабонон пайдо шуда ва ба адабиёти халқҳои дигар таъсир кардааст.

Адабиётшинос Брагинский сарчашмаи пайдоиши рубоиро ҳатто дар китоби муқаддаси «Авасто» медонад ва дар миёни сурудҳои 11-ҳиҷоии Испандмат (Спетаманиё) Авасто ва рубоиҳои форсӣ монандие мебинад.

Ақидае, ки гӯё рубоӣ дар адабиёти араб пайдо шуда ва ба адабиёти форсӣ гузашта бошад, қобили қабул нест ва солҳои охир комилан рад шуда, касе дигар чунин ақидаро тарафдорӣ намекунад. Дар

радди чунин ақида ҳаминро гуфтан кофӣ аст, ки агар рубоӣ аз адабиёти араб иқтибос мешуд, вазни он дар шеъри арабӣ бояд вуҷуд медошт. Вале чунин набуда ва вазни рубоиёти форсиро арабҳо баъди ду асри пайдоиши он, яъне аз асри XII ва XIII иқтибос кардаанд. Дар бораи сарчашмаи рубоӣ будани адабиёти туркӣ ё ӯзбекӣ низ ҳаминро гуфтан кофӣ аст, ки ин қолаби шеърӣ бо тамоми хусусиятҳои худ дар адабиёти ӯзбек дар асри XV маъмул гаштааст ва маълум аст, ки шоирони туркзабон дар пайравии рубоиёти форсӣ минбаъд рубоиёти туркӣ сохтаанд.

Дар бораи он ки рубоӣ пеш аз ташаккули адабиёти форсӣ, яъне то замони Рӯдакӣ ва муосирони ӯ чӣ шакле дошт. Ҳукми қатъи изҳор кардан душвор аст, зеро аз он даврон намунаҳои рубоӣ то ба мо нарасидааст. Фақат аз асри IX минбаъд баъзе пораҳои шеърӣ дорем, ки аз ҷиҳати сохтор ва шакли зоҳрӣ то ҳадде ба рубоӣ монанд аст. Маслан, ду байти зерини Ҳанзалаи Бодғисӣ:

Ёрам сипанд агарчи бар оташ ҳамефиканд,
Аз баҳри чашм то нарасад мағберо газанд.
Ӯро сипанду оташ н-ояд ҳаме ба кор,
Бо рӯи ҳамчу оташу бо мӯи чун сипанд.

Рубоӣ калимаи арабист, маънои луғавиаш чаҳоргона, чаҳортоӣ буда, аз калимаи арабии арбаъа (чаҳор) гирифта шудааст. Ҳамчун истилоҳ рубоӣ аз навъҳои хеле маъмули адабиёти хаттӣ ва шифоҳии мардуми тоҷик аст. Ҳарчанд рубоӣ калимаи арабист, аммо ҳамчун шеър аввалин бор аз ҷониби шоирони тоҷик гуфта шуда, баъд ба адабиёти араб ва турк гузаштааст. Рубоӣ чун дубайтӣ аз ду байт (чор мисраъ) иборат мебошад. Аз ҷиҳати маънои луғавӣ, мазмуну мундариҷа ва тарзи қофиябандӣ байни рубоию дубайтӣ фарқи ҷиддӣ нест. Агар ҳамаи мисраъҳои рубоӣ ҳамқофия бошанд, онро рубоии мусараъ (ҳамқофия) ва агар мисраъи сеюми рубоӣ аз қофия озод бошад, онро рубоии хасӣ гӯянд. Тафовути рубоию дубайтӣ фақат дар вазн аст. Агар дубайтӣ дар шаклҳои мусаддаси баҳрҳои Ҳазаҷу Мушокил эҷод карда шавад, рубоӣ дар шаҷарҳои ахрабу (- - v) ахрами (- - -) баҳри Ҳазаҷ суруда мешавад. Ихтироъи вазни рубоӣ ба Хоҷа Имом Ҳасани Қаттон (а.XI) таалуқ дорад. Вай рубоиро дар 24 вазн- 12 вазн дар шаҷари ахраб ва 12 вазн дар шаҷараи ахарам ҷой дод. Сабаби шаҷари ахраб ва шаҷараи ахрам номидани авзони рубоӣ дар он аст, ки ҳамаи рукнҳои аввали он ё бо зиҳофи ахраб (мафӯлу - - v) ё бо зиҳофи ахрам (мафъӯлун - - -) сар мешавад.

Қофия ва радиф дар каломи манзуми форс-тоҷик нақши муҳим дошта, дар баробари зарбу вазн ҳамоҳангии шеърро таъмин менамояд. Роҷеъ ба қофияву радиф тадқиқоти донишмандон В. Жирмунский, Б. Гончаров, Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, Сируси Шамисо, Баҳром Сирус, Расул Ҳодизода, Муҳаммадҷони Шакурӣ, Талъат Абдуҷабборов, Раҳими Мусулмониён, Худоӣ Шарипов, Урватулло Тоиров арзишманд ва қобили таваҷҷӯҳ мебошанд. Муҳаққиқ Б. Гончаров оид ба ин масъала хеле хуб қайд кардааст: «В организации стиха, рифма принадлежит очень важная роль она связана со звуком, ритмом, лексикой, интонацией и синтаксисом, строфикой» [5, с.324].

Ҳанӯз аз замони пайдоиши шеъру шоирӣ ба забони порсии дарӣ истифодаи қофия ва радиф дар каломи манзум мавҷуд аст. Корбурди қофия ва радиф дар эҷодиёти шоирони давраи Сомонию Ғазнавӣ бо истифодаи калимаҳои сода ва дар ҳадди эътидол ифода ёфта, бо мурури замон дар натиҷаи тағйири сабки сухан, ба вуҷуд омадани ҳавзаҳои гуногуни адабӣ бо сабабҳои гуногун ва пайдо гардидани шоирони санъатгаро усулҳои гуногуни истифода аз қофия ва радиф сурат мегирад. Чунин тарзи ифодаи каломи манзум ба лутфу назокати баён ва фасоҳату балоғати калимаҳои қофия ва радиф пайваст бошад, як навъ падидаи мусбат маҳсуб меёбад. Аз ҳамин ҷиҳат қофия ва радифҳо маъмулӣ нестанд, балки бо ҷилваҳои ҳунарӣ ҳамроҳ ҳастанд, ки он аз маҳорати баланди шоир дарак медиҳад. Бинобар ин тасмим гирифтем, то оид ба маҳорати шоир дар эҷоди рубоӣ ва баъзе аз ҷилваҳои ҳунарии қофия ва радиф дар рубоиёти ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудаи Ҷалолуддини Румӣ ба таҳқиқ расонем.

Устод Урватулло Тоиров дар бораи таърихи пайдоиши қофия баҳс намуда, перомуни ҷузъи асосии шеър ба ҳисоб рафтани қофия чунин нигоштааст: «Қофия яке аз рукнҳои асосии каломи мавзун аст, барои ҳамин сухани беқофияро шеър наменоманд.

Донишманди асри XIII – Шамси Қайси Розӣ менависад: «Сухани беқофиятро шеър нашуморанд агарчи мавзун афтад» [8, с.28].

Омӯзиши рубоиёти ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудаи Ҷалолуддини Румӣ нишон медиҳад, ки шоир ба мушахасоти тамоми қоидаҳои қофия эътибори ҷиддӣ дода, аз унсурҳои он моҳирона истифода кардааст.

Қофия дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ ҷузъи асосии шеър ба ҳисоб рафта, ба вазн, оҳангнокии мусиқии шеър алоқамандии зич дорад. Радиф низ ба мусиқии шеър иртибот дорад, зеро шеъри мураддаф хушоянд буда, корбурди он аз маҳорати хушзавқии шоир вобастагӣ дорад. Аз нигоҳи мусиқии калом радиф боз хусусияти хоси худро дорост, ки барои такмили қофия истифода мешавад.

Муҳаққиқ М. Низомов сабаби асосии пайдоиши радифро дар шеъри тоҷикӣ шарҳ дода, роҷеъ ба: «ниёзмандии бештаре ба мусиқии қофия ва тавсеаи тасвирҳою маонӣ истифодаи радифро ривоҷ мебахшидаанд» [7, с.111].

Бинобар ҳамин ҳангоми таносуби мусиқии муштарак қарор гирифтани қофия ва радиф дар як шеър маҳорати бениҳоят зиёд доштани шоирро намоён месозад.

Яке аз ҷилваҳои ҳунарии истифодаи қофия дар шеър маъмултар аз ҳама ифодаи ду қофия дар шеър аст, ки бо унвони «зуқофиятайн» баён мешавад, ки дар рубоии шоир ба назар расид:

Дил аз ҳаваси ту чун рубоб аст рубоб,
Ҳар пора зи сӯзи ту кабоб аст кабоб.
Дилдор зи дарди мо агар хомуш аст,
Дар хомушӣ дусад ҷавоб аст ҷавоб [9, с.17].

Мувофиқи назарияи донишмандон «агар радифро миёни ду қофия оранд онро ҳоҷиб гуянд» [1, с.148]. Ин ҳолатро дар мисоли рубоии зерини Ҷалолуддини Румӣ дидан мумкин аст:

Имшаб, ки ғами ишқ мудом аст, мудом,
Ҷому маи лаъл бо қавом аст, қавом.
Хуни ғаму андеша ҳалол аст, ҳалол,
Хобу ҳаваси хоб ҳаром аст, ҳаром [9, с.52].

Дар ин рубоӣ калимаҳои «мудом», «қавом» ва «ҳаром», ки ба такрор омадаанд қофияи шеърро ташкил додааст.

Бандаки хабарии (феъли содаи робит) «аст» радифи шеър буда, ҳамчун ҳоҷиб омадааст, ки дар миёни калимаҳои қофия ҷойгир шудааст. Устод профессор Тоиров Урватулло перомуни истифодаи ҳоҷиб чунин навиштааст: «Шеъре, ки дар он ҳоҷиб омадааст, маҳҷуб меноманд» [11, с.354].

Ҳангоме, ки қофия дар шеър ба такрор истифода шудааст як навъ ҷилваи ҳунарии қофиясозӣ буда, илова бар ин санъати такрори маалвоситаро хеле моҳирона намоиш гардонидааст. Чунончӣ:

*Дар бандам аз он ду зулфи **банд** андар **банд**,*
*Дар нола-м аз он лабони **қанд** андар **қанд**.*
*Эй ваъдаи дидори ту **ҳеҷ** андар **ҳеҷ**,*
*Охир ғами ҳиҷрони ту **чанд** андар **чанд*** [9, с.33].

Дар рубоии мазкур калимаҳои «банд», «қанд» ва «чанд» қофия буда, калимаи «андар» ҳоҷиб мебошад.

Истифодаи ҳоҷиб калимаи «андар» дар миёни ду қофияи такрорӣ шакли хушоҳангию зебоӣ ва муассирӣ зам намудааст.

Рочеъ ба қофияи маъмула ва навъҳои он мо дахолат намекунем, танҳо оид ба корбурди қофия таҳти унвони «қофияи ҳунарӣ»-ро дар рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ баррасӣ менамоем, ки шоир дар усули қофиясозӣ маҳорати баланди нигорандагиашро нишон додааст.

Дар миёни рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ рубоиреро пайдо кардем, ки он аз се қофия иборат аст:

Эй сар, сабаб андар сабаб андар сабабе.
В-эй тан, аҷаб андар аҷаб андар аҷабе.
В-э дил, талаб андар талаб андар талабе
В-эй ҷон, тараб андар тараб андар тарабе [9, с.75].

Чунин сурат гирифтани қофияву радиф аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир доимо дар эҷоди рубоӣ ба истифодаи мувофиқи қофия ва радиф кӯшиш мекардааст, ки услуби эҷодии худро доро бошад.

Илова бар ин, чунин тарзи истифодаи радиф хушоҳангӣ, ҷанбаи мусиқавӣ ва рӯҳи миллии шоирро афзун гардонидааст. Ҷалолуддини Румӣ рубоиёташро дар перояи нозуки лафзу маънӣ эҷод намудааст. Шоир кӯшиш намудааст, ки таносуби қофия ва радифро ба вазни рубоӣ мувофиқат намояд.

Эй дӯст, ки дил зи дӯст бардоштаӣ,
Некӯст, ки дил зи дӯст бардоштаӣ?!
Аз шодиҳо ҳаме нағунҷад душман
Дар пӯст, ки дил зи дӯст бардоштаӣ [9, с.74].

Дар рубоии зерин шоир илова бар ҷанбаи мусиқоии калом, ки дар саросари соҳатии зиҳирии шеър намудор аст, таносуби сараи қофия ва радиф аз назари муҳтаво ва таъкиди маъноӣ мушоҳида мешавад.

Калимаҳои «дӯст», «некӯст» ва «пӯст» қофия буда, панҷ калимаи боқимонда: «ки дил зи дӯст бардоштаӣ» ба ҳукми радиф омада ҷанбаи мусиқоии каломро тақвият бахшидаанд.

Санъати лафзии мураддаф истифода шудааст, ки устод Тоиров У. хеле хуб таъкид кардааст: «Шеъре, ки дар он санъати мураддаф омадааст, хеле дилкашу хушоянд мебошад» [13, с.289].

Аз ҷумлаи нақшҳои муассири қофия ва радиф дар шеър таъсири онҳо дар такмили таъкиди маъноӣ мебошад. Масалан, дар шеъри зерин радифи он илова бар он ки «ҷанбаи мусиқоию вазнӣ дорад», дар ироаи вазнӣ ҳам нақш дорад ва он нақш дар таъкиди маъноӣ зоҳир мешавад [6, с.2516].

Сарсабзтар аз ту ман надидам шаҷаре,
Пурнуртар аз ту ман надидам қамаре.
Шабхезтар аз ту ман надидам саҳаре,

Пурзавқтар аз ту ман надидам шакаре [9, с.80].

Дар ин рубоӣ як навъ шакли зуҳури ҷилваи ҳунарии қофия ва радиф дида мешавад, ки танҳо аз қофияву радиф сохта шудааст.

Шоир дар корбурди қофия ва ҳам радиф имконияти хушоҳангӣ ва ҷанбаи мусиқавӣ доштани рубоиёташро афзун намудааст.

Дилдор зариф аст, гуноҳаш ин аст,
Зебову латиф аст, гуноҳаш ин аст.
Охир ба чӣ айб мегурезанд аз ӯ?!
Аз айб афиф аст, гуноҳаш ин аст [9, с.24].

Шоир дар эҷоди рубоиёташ бо қофияҳои пурмазмуну дилчасп ифода намудааст, ки ин ҳунари қофиясозӣ моҳирона ба даст омадааст.

Таъкиди маъноиро дар шеъри зерин қофия ба ӯҳда дорад аз ин лиҳоз қофияи ин рубоӣ аз навъи қофияҳои таъкидӣ мебошад.

Гар дар талаби манзили ҷонӣ, ҷонӣ,
Гар талаби луқмаи нонӣ, нонӣ.
Ин нуқтаи рамз агар бидонӣ, донӣ,
Ҳар чиз, ки дар ҷустани онӣ, онӣ [9, с.85].

Дар ин рубоӣ таъкиди маъноиро қофия ба ӯҳда дорад, аз ин лиҳоз қофияи шеър аз навъи қофияҳои таъкидӣ мебошад.

Гузашта аз ин дигар аз шеваҳои ба намоиш гузоштани ҷилвае аз ҷалваҳои ҳунарии қофия дар баҳси қофияи бадеӣ ва сохтори ҳунарии он қобили мушоҳида аст, ғараз аз қофияи бадеӣ дар маҳаллӣ қофия овардани яке аз санъатҳои бадеӣ мебошад, ки ин навъи қофия бо истилоҳи ,,қофияи маънавӣ» ҳам ифода карда мешавад.

Муҳаққиқи шинохта Сируси Шамисо перомуни қофияи бадеӣ чунин ақида дорад: «Мақсуд аз қофияи бадеӣ, қофияест, ки дар он яке аз саноати бадеӣ, аз қабили иъноту таҷнису навоварӣ ва ибдоъе» риоят шуда бошад [14, с.99].

Дигар аз истифодаи ҳунарии қофияро муҳаққиқон ,,қофияи маъмула» ном бурдаанд [14, с.100]. Чи тавре, ки аз баррасиҳои Алишер Авғонов маълум мешавад манзур аз таркиби ,,қофияи маъмула» мувофиқи гуфтаҳои Сируси Шамисо ва Шаҳриёр Ҳасанзода қофияест, ки шоир дар сохтори зоҳирии калимаҳои қофия ба амале ибтикорӣ даст зада «ҳарферо ҷуз равии аслӣ равии қофия қарор дода бошад» [14, с.100].

Мувофиқи ақидаҳои муҳаққиқ Алишер Авғонов чунин бар меояд, ки на ҳамаи санъатҳои адабӣ «дар иртиботи наздик ба қофия қарор гирифта, дар сохтмони қофияи бадеӣ нақше ифо» карда метавонанд [2, с.85]. Инчунин, роҷеъ ба кадом навъҳои санъатҳои бадеиро ҳангоми қофиясозӣ дар шеър истифода мебаранд муҳаққиқи номбурда чунин қайд менамояд: «Шоирони мутасаннеъ, - менависад муҳаққиқ, - танҳо аз баъзе санъатҳои бадеӣ ба монанди таҷнис ва анвои он, илтизом, зуқофиятайн, раддулқофия, ҳочиб, ирсол ва тафҳим, тазод ва ғайра дар маҳалли қофия истифода кардаанд» [2, с.85].

Ба ибораи дигар, шоир дар маҳалли калимоти қофия калимаи мураккабро бо вожаи сода қофия намуда, «бо маҳорат ва тадбири шоирона» ҳарферо равӣ созад [3, с.227].

Ҷойи дигар шоир моҳирона қофияи ҳунарӣ сохтааст, ки чунин аст:

Эй он-ки салибдору ҳам тарсоӣ,
Пайваста ба зулф анбари тар соӣ.
Лаб бар лаби ман ба бӯса камтар соӣ
Н-оӣ бари ман, чу оӣ, бо тарс оӣ [9, с.89].

Дар мисраъи якуми рубоӣ калимаи қофия «тарсоӣ» буда, дар мисраи дуюм «тар соӣ» мебошад. Равии қофия ҳарфи «ӣ» аст, ки аз ҷинси «ҷуз равии аслӣ» маҳсуб меёбад.

Масалан, риояи таҷниси мафруқ дар қофияи ин рубоии Ҷалолуддини Румӣ мушоҳида мешавад:

Ё дилбари ман бояду ё дил бари ман,
Не дил бари ман бошаду не дилбари ман,
Эй дилбари ман, мабош бе дил бари ман
Як дилбари ман беҳ, ки ду сад дил бари ман [9, с.68].

Калимаи «дил бари» мисраи якум ва «дилбари» мисраи дуюм қофия буда, ки яке аз навъҳои таҷнис мебошанд. Талаффузи калимаҳои қофия як буда, дар навишт қофия мисраи якум: «дил бари» ва қофияи мисраи дуюм: «дилбари» аст.

Калимаи қофияи мисраи дуюми байти аввал «дилбар» дар сурати ҷамъ овардани таркиби «дил бар»-и мисраи нахустин ҳосил шудааст. Дар қофияҳои ин рубоӣ ду тарзи истифодаи қофияи ҳунарӣ ба назар мерасад, ки онҳоро «ҷамъ кардан»-у «пароканда кардан» ном бурдан мумкин аст.

Шоир бо истифодаи ин навъи ҳунари қофиясозӣ тавонистааст, ки таносуб ва оҳангнокии рубоиёташро таъмин созад. Дар таркиби рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ дарёфт намудани ин навъи

санъат имконияти боз ҳам намоёнтару возеҳтар фаҳмидани олами ботинӣ ва сеҳри каломи шоир мегардад.

Ҷои дигар рубоиҳое ба назар мерасанд, ки ба ҳам омадани қофияи мухтасари сабук, ки аз радифи чорҷузъаи равон: «накунад, ман чӣ кунам?!», беш аз дигар унсурҳои назарии қофия ва ҷанбаи мусиқоии каломро тақвият бахшидааст:

Лайлам, ки наҳорӣ накунад, ман чӣ кунам?!
Бахтам, ки саворӣ накунад, ман чӣ кунам?!
Гуфтам, ки ба давлате ҷаҳонро бихӯрам,
Иқбол чу ёрӣ накунад, ман чӣ кунам?! [9, с.69]

Радифҳои эҷодкардаи Ҷалолуддини Румӣ ба маънии байт, ба вазни он робитаи мустаҳкам доранд, дар сурати аз байн гирифтани онҳо маънии мисраъҳо ва ҳам вазни рубоӣ нодуруст мешавад.

Донишмандон дар бораи шеъре, ки бо радиф эҷод шудааст мураддаф номидаанд (10, с.88). Шеъри мураддаф хушоянд буда, истифодаи он ҳунари шоирӣ мебошад.

Ҷалолуддини Румӣ барои боз ҳам зебою хушоҳанг шудани рубоиёташ ба гуногунпаҳлӯии радиф аҳамияти махсус додааст, чунончӣ:

Сунбул чу сари итоби зулфи ту надошт,
Дар олами ҳусн оби зулфи ту надошт.
Ҳарчанд, ки лофи обдорӣ мезад,
Печид басеву тоби зулфи ту надошт [9, с.26].

Рубоиҳое, ки радиф доранд, аз нигоҳи оҳангнокӣ марғуб мебошанд, чунончӣ:

Ҳарчанд ки қадди бебадал дорад сарв,
Пеши қади ёрам чӣ маҳал дорад сарв?
Гаҳ-гаҳ гӯяд, ки қадди ман чун қади ӯст,
Ё раб, чӣ димоғи бохалал дорад сарв [9, с.71].

Радиф дар рубоӣ аз як калима иборат набуда, вай метавонад аз якчанд калимаи пайи ҳам иборат бошад ва ё қисми зиёди мисраи шеърро дар бар гирад:

Эй бе ту ҳаром зиндагонӣ, эй ҷон,
Ҳуд бе ту кадом зиндагонӣ?! Эй ҷон.
Савганд хӯрам, ки зиндагонӣ бе ту
Марг аст ба ном зиндагонӣ, эй ҷон! [9, с.65]

Дар охири ҳар як мисраи рубои қисмати «зиндагонӣ, эй ҷон» ба вазифаи радиф омадааст, ки муроҷиаткунон ба маҳбуба ифшо гардидааст, ҳунари шоирро дар сохтани радифҳои зебои рубоиёти ошиқона боз ҳам барҷастатар нишон медиҳад.

Мафҳуми ишқ дар луғату фарҳангҳо бисёр дӯст доштани чизе бо муҳаббати том ва шигифти дӯст аст ба ҳусни маҳбуб. Ва гуфтаанд, он маъхуз аз ашақа аст, ки ҳуд наботе аст, ки чун бар дарахте печид, онро хушк кунад. Ва ҳамин ҳолат аст ишқро, ки бар ҳар диле торӣ шавад, соҳибашро хушку зард гардонад» [12, с.2304].

Дар илми равоншиносӣ бошад мафҳум ва маънои ишқ дилбастагии бисёр шадид ва ғолибан номаъқул ба чизе аст, ки гоҳ ҳаяҷоноти қудуратангезеро боис мешавад ва аз ҷумлаи мазоҳири он тамоюли иҷтимоъӣ аст. Ин алоқа ҷузви шаҳавот ба шумор меравад ва шаҳавотро бо хоҳишҳои нафсонӣ низ амёле аст, ки шиддати онҳо дар инсон аз ҳадди маъмул таҷовуз кунад ба тавре ки хоҳишҳои дигарро таҳти шуъо қарор диҳад ва тамоми таваҷҷӯҳи шахсро мунҳасиран ба ҳуд ҷалб намояд [11, с.386-389].

Афкори донишмандони равоншинос, ки дар ин ҷо баррасӣ гардид, гарчи барои ҳама ошиқон яксон ва меъёр нест, дар ҳар сурат холӣ аз ишқи инсон ба инсон мебошад, ки иртиботе ба нафс дорад, зеро дар ишқи заминӣ ошиқ маъшуқро барои ҳуд мехоҳад. Лекин аз нигоҳи тасаввуф бошад, мафҳуми ишқ тамоман чизи дигаре аст. Дар ин ҷо ишқ ошиқ на маъшуқро баҳри ҳуд, балки ҳудро барои маъшуқ мехоҳад ва ҳастияшро дар роҳу ризои Ӯ қурбон карданист. Ошиқ ихтиёри маъшуқро бар ихтиёри ҳуд тарҷеҳ медиҳад. Аз назари тасаввуф ва ирфон ишқ падидаест рӯҳонӣ ва латифаест илоҳӣ, ки Аҳмади Ғазолӣ чунин менависад: «ҳадиси он дар ҳуруф наояд ва дар калима нағунҷад, зеро маъонии он абкор аст ва дасти ҳитаи ҳуруф бар домани ҳазри он абкор нарасад. Ва иборот дар он ҳадис ишорот астба маъонии мутафовит ва онҳоро ҷуз ба басирати ботин натвон дид» [4, с.1].

Рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ дар осори гаронарзишаш ҷойгоҳи махсусро ишғол намудааст. Мафҳуму мазмунҳои ирфонӣ дар рубоиёташ бо шеваи бисёр дилнишин бозгӯ шудааст. Шоир рубоиёташро дар перояи нозуки лафзу маънӣ ифода кардааст.

Шоир ҳам дар истифодаи қофия ва ҳам радиф маҳорати бениҳоят зиёд доштааст. Тавассути ҷанбаҳои ҳунарии корбурди қофия ва радиф шоир хушоҳангӣ ва ҷиҳати мусиқавӣ доштани рубоиёташро афзун намудааст. Инчунин, як навъ таъкиди маъноии махсусеро таҷассум намудани ҳунари қофиясозӣ ва радиф дар рубоиёти шоир ба мушоҳида мерасад.

Тадқиқи рубоиёти Ҷалолуддини Румӣ нишон дод, ки шоир ба мушаххасот ва тамойили қоидаҳои қофия эътибори ҷиддӣ дода, аз унсурҳои он моҳирона истифода кардааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулқаҳори Ҷурҷонӣ. Асор –ул-балоға / Ҷ. Абдулқаҳори // Тарҷумаи Ҷалили Таҷлил. – Теҳрон, 1370.-302 с.
2. Авғонов А.Ф. Искуственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII вв.): дис… канд. фил. наук: 10.01.03. / Авғонов Алишер Файзуллоевич. – Душанбе, 2018.-203 с.
3. Авғонов А.Ф. Инхиҷор аз меъёр дар мизони қофия ва радиф (дар мисоли шеъри Қатрони Табрезӣ, Рашиддадини Ватвот, Абдулвосеи Ҷабалӣ ва Адиб Собири Тирмизӣ) / А.Ф. Авғонов // Маводи конференсияи байналмилалии илмию амалии «Таҳсилот ва илм дар асри XXI: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд бахшида ба 70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», -Душанбе: Матбааи ДМТ, 461с. –С.227-234.
4. Аҳмади Ғазолӣ. Савонеҳулушоқ. Ба тасҳеҳи Ҳ. Риттер. / Ғ. Аҳмади – Теҳрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1359.-189с.
5. Гончаров Б. Рифма // Словарь литератураведчиких терминов. / Б. Гончаров – Москва: Просвещение, 1974. - С.324-326.
6. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ, Мусиқии шеър / Муҳаммад Ризо Шафеии Кадканӣ. Чопи сенздаҳум. – Теҳрон: Огоҳ, 1391. - 679с.
7. Низомов М. Масъалаҳои поэтикаи ғазалиёти Фаридуддини Аттор, / М. Низомов Рисолаи номзадӣ. – Душанбе, 2002. -185с.
8. Розӣ, Шамс Қайс. Ал-муъҷам фи маъойири ашъори -л- Аҷам. Бо эҳтимоми Мударрис Разавӣ. – Теҳрон, 1338ҳ.
9. Румӣ, Ҷалолуддин. Рубоиёт / Ҷ. Румӣ (Мураттиб ва муаллифи сарсухан З. Зарифов.). – Душанбе: Ирфон, 1984. - 96с.
10. Сабзворӣ. Мирзоҳусайн Воизи Кошифӣ Бадоеъ ал афкор фи саноеъ ал ашъор (Мирзо ҳусайн, Воизи Кошифи Сабзворӣ веростор Мирҷалолуддин Казозӣ.). –Теҳрон, 1369. - 377с.
11. Сафипур ибни Абдулкарим. Фарҳанги арабӣ-форсӣ. – Теҳрон: Саноӣ.-Ҷ.3.-1012с.
12. Сиёсӣ, Алиакбар. Равоншиносии тарбиятӣ. – Теҳрон, 1374.-721.
13. Тоиров У., Ибодов Баҳрулло ва Тоиров Шуҳрат. Каломи манзум. / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров – Душанбе: Шарқи озод, 2005. - 455с.
14. Шамисо Сирус. Ошноӣ бо арӯз ва қофия / Сируси Шамисо. – Теҳрон, 1378. - 128 с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАСТЕРСТВА В СОЗДАНИИ РИФМ И РЕФРЕНОВ В РУБАЯТАХ ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ

Исследование рубаятов Джалолуддина Руми показало, что поэт, серьезно обратив внимание на законы и особенности рифмовки, мастерски использовал их в своем творчестве.

Рифма и рефрен в поэтической речи персидско-таджикской литературы, как в прочем и во всех литературах мира, играют важную роль и наряду с ударением, метрикой обеспечивают звучность, музыкальность стиха. О роли и значении рифмы и рефрена имеются интересные и ценные исследования таких ученых, как В. Жирмунский, Б. Гончаров, Мухаммадриза Шафеъи Кадкани, Сирус Шамисо, Бахром Сирус, Расул Хадизаде, Мухаммадджан Шакури, Талъат Аюдуджаббаров, Рахим Мусульманиён, Худаи Шарипов, Урватулла Таиров. Исследователь Б. Гончаров очень точно высказался по этой проблеме.

Рифма в персидско-таджикской поэзии, считаясь основным элементом стиха, тесно связана с его метрикой, музыкальностью. Рефрен также связан с музыкальностью стиха, ибо стих, имеющий рефрен, более приятен на слух, он более звучен. Необходимо отметить, что его использование связано с талантом и эстетическим вкусом поэта. С точки зрения музыкальности речи, рефрен имеет свою особенность, которая используется для дополнения рифмы.

Одним из бросающихся в глаза мастерски использованием рифмы в стихе, более распространенным и обычным , чем другие её виды – это стих, построенный с двумя рифмой и в персидско-таджикской просодии называется «зукофиятайн» - «сдвоенная рифма» или «удвоенная рифма». В рубаятах Руми она встречается достаточно часто.

В данной статье мы не касаемся обычных рифм и её видов, исследуем только использование так называемой «мастерской рифмы» или «талантливой рифмы» в рубаятах Джалолуддина Руми, потому что поэт в создании рифм показал высокое поэтическое мастерство.

Рубаяты Джалолуддина Руми в его ценном литературном наследии занимают особое место. Суфийские понятия и тексты в его рубаятах переданы очень приятным, сладкозвучным стилем. Свои рубаяты поэт написал тонким, содержательным языком.

Поэт в использовании рифмы и рефрена обладал неимоверно высоким мастерством. При посредстве мастерского использования разных аспектов рифмы и рефрена, поэт увеличил и усилил музыкальность и приятную звучность своих рубаятов. Так, наблюдается утверждение особого смысла, отображающее мастерство поэта в создании рифмы и рефрена в рубаятах.

Ключевые слова: *Мавлана Джалолуддин Руми, поэзия, рубаи, рифма, рефрен, поэтическая строка, содержание, «зукофиятайн», мастерство, музыкальность, благозвучность, особый смысл.*

SOME FEATURES OF THE ART OF RHYMING AND RHYTHM IN RHYMES OF JALALUDDIN RUMI

An examination of Jaloliddin Rumi's rhyme showed that the poet paid close attention to the specifics and tendencies of the rules of rhyme and skillfully used its elements.

Rhyme and rhythm has an important role in the Persian-Tajik verse, and along with the beat and weight, they ensure the harmony of the poem. Scholars V. Zhirmunsky, B. Goncharov, Muhammadrizo Shafeii Kadkani, Sirusii Shamiso, Bahrom Sirusi, Rasul Khodizoda, Muhammadjon Shakuri, Talat Abdujabborov, Rahimi Muslimonij, Khuvaji Sharipov, and Khudoi Sharipov are the authors of the study. Researcher B. Goncharov made a very good point on this issue.

Rhyme is the main component of Persian-Tajik poetry and it had closely related to the weight and music of the poem. Rhythm is also related to the music of the poem, as it is a pleasant poem, and its use depends on the skill of the poet. From the point of view of the music of the word, rhythm has a special character, which is used to improve the rhyme.

One of the most common expressions for the use of rhyme in poetry is the expression of two rhymes in the poem, which is expressed under the title «zuqafiyatayn», which appeared in the poet's rhyme.

As for the rhyme and its types, we will not interfere, we will only discuss the use of rhyme under the title «artistic rhyme» in the narrations of Jaloliddin Rumi, where the poet showed great care in the method of rhyme.

Jaloliddin Rumi's rhymes have a special place in his valuable works. The concepts and contents meanings are recited in a very heartfelt way in his rhyme. The poet expressed his rhymes in a delicate sense of words and meanings.

The poet was extremely skilful in the use of both rhyme and rhythm. Through the artistic aspects of the use of rhyme and rhythm, the poet has increased the beauty and musicality of his poems. There is also a special emphasis of meaning on the art of rhyming and rhythm seemed in the poems of the poet.

An examination of the rhyme of Jaloliddin Rumi showed that the poet paid close attention to the specifics and tendencies of the rules of rhyme, and skillfully used its elements.

The artistic aspects of the use of the following elements can be seen in the following types: bringing two rhymes in one rhyme is «zukofiyatayn», the art of similar and repetition in rhyme, the expression of artistic rhyme, and its participation of a rhythm in rhyme.

The compliance of rhyme, it is rhythm and content are in the rhyme of the poet, in addition to providing a pleasant, the musical aspect of speech, which is reflected in the four verses of the rhyme, emboded a kind of special semantic emphasis.

Keywords: *Mavlono Jaloluddini Rumi, poetry, rhyme, weight, (rhyme science) , rhyme, rhythm, content, zukofiyatayn, artistic rhyme, pleasante.*

Сведения об авторе:

Саидова Барно Турахоновна *- кандидат филологических наук, старщий преподаватель кафедры психологии Таджикского государственного педагогического университета*

имени Садриддина Айни. Адрес: г.Душанбе, улица Рудаки 121, почтовый индекс: 734023. E-mail: barn.saidova@yandex.ru Тел.: (+992) 917777403

About the author:

***Saidova Barno Turakhonovna** – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Addres: Dushanbe, Rudaki street 121, postal code: 734023. E-mail: barn.saidova@yandex.ru Phone: (+992) 917777403*

УДК: 891.550

ШАХСИЯТИ УСТОД БОҚӢ РАҲИМЗОДА АЗ НАЗАРИ МУЪМИН ҚАНОАТ

Солиҳов Н.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Устод Муъмин Қаноат ҳамчун шоир, фарди пешсаф ва фаъол аз солҳои шастуми асри XX то вопасин лаҳзаҳои умри бобаракати хеш дар барқарорсозӣ ва пешрафти Тоҷикистон, рушду равнақи адабиёт, илм, ҳунар ва идома бахшидани мактаби адабӣ, парвариши навқаламон ва ба дурустӣ анҷом бахшидани варисияти адабӣ дар адабиёти муосир саҳми арзанда ва мондагор гузоштааст. Ӯ дастпарвари бевоситаи мактаби адабии устодон М. Турсунзода ва Б. Раҳимзода буда, чун шогирди бовафо, содиқона ҳамроҳашон кор кардааст. Баъди даргузашташон корҳои бузургу мондагор кард ва рисолати бар душаш гузошташударо ба дурустӣ иҷро намуд. Робитаи қарин доштан ба устодон ва дар якҷоягӣ кору фаъолият намудан боиси он гардидааст, ки истеъдод, ҳунар ва маҳорати М. Қаноат аз тарафи устод Б. Раҳимзода кашф гардад ва роҳи минбаъдаи пешрафти эҷодиёти ин адиби навҷӯю навпардоз ба кумаку дастгирии чунин шахсиятҳои бузурги адабӣ ва фарҳангӣ ӯро барои расидан ба қуллаҳои болотару болотар раҳнамун намояд. Аз ин нуктаи назар лозим ба таъкид аст, ки М. Қаноат аз маслиҳат ва машварати устодон кор гирифта ва тавониста осори арзишманд дар адабиёт офарад. Аз ин хотир аст, ки давра ба давра назари М. Қаноат дар шинохти шахсияти Б. Раҳимзода бештар ва фарохтар мегардад.

Устод Боқӣ Раҳимзода шоири маҳбубу ширинкаломест, ки бо эҷодиёти баландмазмуну ҷаззоб дар рушду равнақ ва ғановати адабиёти муосирамон саҳми арзанда дорад. Дар мавриди шахсияти устод Б. Раҳимзода муҳаққиқон ва адабиётштносон Р. Ҳошим, Раҳим Мусулмониён, М. Шукуров, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, Х. Асозода, Х. Отахонова, М. Бобоев Ю, С. Нурзода, ва дигарон дар китобу мақолаҳояшон изҳори андеша намуданд. Таҳқиқоти онҳо ҳамчун маводи бунёдӣ ба ҳисоб меравад.

Бо вуҷуди он ки дар навиштаҳояшон ба чандин масъалаҳо дахл намудаанд, вале бо вуҷуди ин масъалаҳои ҳанӯз ҳам баррасишаванда зиёд аст, ки албатта, як амри табиист. Паҳлуҳои гуногуни осору мероси адабии устоди назми оламгир, аз он ҷумла хусусиятҳои хоси фардӣ, коргоҳи эҷодӣ, кашфи эҷодкорони нав, парвариши онҳо ба вуҷуд овардани неруи нав ба адабиёт, давом додани мактаби адабӣ ва ҳунарии назми ҳазорсолаи ниёгон ба қадри имкон анҷом додани варисияти адабӣ ҳанӯз ҳам ба таври бояду шояд аз назари имрӯзӣ таҳқиқ нашудааст. Бо баррасии андешаҳои М. Қаноат ба шахсияти устоди бузург Б. Раҳимзода метавон то ҷое ба масъалаҳои мавриди назар равшанӣ андохт, ки боиси бештари шинохти шахсият ва осори ӯ мегардад.

Назару дидгоҳи М. Қаноат дар мавриди шахсияти муаллим Боқӣ Раҳимзода дар зимни баёни андеша ва мулоҳизаҳояш равшан аён аст, ки қобили баррасии махсус мебошад. Бо такя ба маълумотҳо ва тасдиқи худи М. Қаноат равшан аст, ки шиносоӣ бо устод Б. Раҳимзода ҳанӯз аз даврони мактабхониаш дар вилояти Ғарм (ҳоло ноҳияи Рашт) оғоз гардидааст. Он замон Б. Раҳимзода шахсияти бонуфуз дар вилоят ба ҳисоб мерафт ва мардум дар бораи хислатҳои наҷиби инсонӣ ва зарофатгӯии устод нақлҳои ширин мекарданд. Аз эҳтимол дур нест, ки ҳамин ҷиҳатҳои шахсияти муаллим барои М. Қаноати ҷавон ва чанд тан ҳамдарсонаш ормон (идеал) қарор гирифт. Аз ин ҷост, ду-се нафар аз хонандагони мактаби № 1-и вилояти Ғарм ба навиштани шеър майл намуданд. Албатта, дар бораи таърихи таълифи навишти аввалин шеъраш фикрҳои мухталиф мавҷуд аст. Назари муҳаққиқ ва адабиётшинос Х. Шарифов ба ин тарз баён шудааст: «Муъминшо дар ҳақиқат аввалин шеърашро соли 1949 дар ситоиши рӯди Панҷ гуфтааст, ки дар он рӯзгор 17 сола буд» [11, с. 22]. Пасон барои тасдиқи андешааш сухани М. Қаноатро далел меорад: «Нахустин шеъре, ки навиштам соли 1949 дар ситоиши рӯди Панҷ буд...»[11, с. 331]. Дар китоби «Ёддоштҳо ва бардоштҳо» ин навъ андешаҳоро бо такмилу тасҳеҳ дучор меоем: Ӯ менигорад: «Соли 1948 аввалин шеъри худро дар синфи ҳаштум таҳти таъсири достони «Панҷи ноором» – и муаллим Миршакар, ки бисёр машҳур буд навиштам»[6, с.183]. Ба назари мо фикри баённамудаи Х. Шарифов ба андешаи баъдии М. Қаноат мутобиқат намекунад, зеро аввалин шеърашро дар синфи ҳаштум, ки ба соли 1948 рост меояд, навиштааст, ки вай дар ин вақт на 17 сола, балки 16 сола буд. Ин духурагии андеша аз он сар задааст,

ки фикрҳои қаблии М. Қаноат дар китобҳо ва мақолаҳо интишор ёфта буд, баъдан аз тарафи худаш таҳрир шуданд. Бинобар ин аз рӯи қазовати худаш ва тасдиқи маълумотҳои дигар дар ин бобат андешаи охиронаш саҳеҳ аст. Гузашта аз ин ӯ ҳатто барвақтар аз ин ба навиштан ва машқи шеър шурӯъ намуда буд. Аз боиси шарм аз ҳамсинфонаш машқи шеърро ба таври пинҳонӣ иҷро менамуд. Ҳамин тавр ӯ то навиштани шеъри рӯди Панҷ се- чор шеъри шогирдонаашро зери назари муаллими забон ва адабиёт Маҳдӣ Сангинов, ки бо тахаллуси Маонӣ шеър мегуфт, дар рӯзномаи «Ҳаёти нав» аз чоп баровард.

Ба ҳамин тарз гуфтан мумкин аст, ки зинаи аввали машқи шеъраш солҳои 1947-1951- ро дарбар мегиранд. Тарзе дар боло зикр намудем, шеъри аввалинаш бо таъсири достони «Панҷи ноором»- и М. Миршакар навишта шудааст, ки ин достон хеле машҳур буд. Шеъраш дар рӯзномаи деворииии солинавӣ рӯйи чопро мебинад. Аз ин ба баъд М. Қаноат шеърҳои зиёд эҷод мекунад.

Қадами дигаре, ки ӯро ба Б. Раҳимзода наздик намуд ин буд. М. Қаноат бо маслиҳати дӯсташ Саидов Бузург, ки ӯ низ табъи шоири дошт, ҳардуяшон шеър навишта ба суроғаи устод Б. Раҳимода мефиристанд. Баъди чанд вақт устод Б. Раҳимзода ба М. Қаноат нома равон мекунад. Мактуб аз чунин ном иборат буд: «Ба рафиқ Қаноатов Муъминшоҳ». М. Қаноат ҳамон достонеро, ки дар пайравӣ ба достони «Мавҷи табрикҳо» – и устод Турсунзода ба муносибати ҷашни Сталин навишта равон карда буд. Сипас, устод Б. Раҳимзода онро таҳлил намуда маслиҳату машварати худро дар нома баён доштааст: «Агар бештар машқи шеър кунед, шоири хуб мешаведӣ»[6, с. 184]. Тафсилоти номаро дар мақолаи дигар бо ин тарз менависад, ки барояш чунин маслиҳат дода буд: «Агар дар оянда кӯшиш кунед, шеърҳои нағз менависед, дар шумо қобилияти шеърнависӣ дида мешавад» [5, с.4]. Таърихи навишти нома ба 27 –уми апрели соли 1951 рост меояд. Навиштани нома робитаи ғоибонаи аввалини устодро бо як хонандаи навқалам бозгӯ менамояд. Суханони Б. Раҳимзода ҳиссиёту ҳаяҷон, шавқу ҳавас ва иродату устуворииии ӯро дар ҷодаи шеъру шоирӣ бештар кард. Ба ибораи худи М. Қаноат нома «паёми роҳнамо» буд. Пас аз ин муносибати ҳамсабақонаш ба М. Қаноат ба кулли тағйир ёфт ва онҳо этироми махсус ба ҷо меоварданд. Аз ин ба баъд машқи шеърро давом дод. Ин тарзи муносибат дар нисбати як хонандаи ношинос қадами дигаре барои шинохти шахсияти Б. Раҳимзода аз тарафи М. Қаноат боис шудааст.

М. Қаноат аз соли 1951 ба Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло- ДМТ) дохил мешавад. Аз навишта фиристодани шеърҳо ба суроғаи Б. Раҳимзода чандин сол сипарӣ шуда бошад ҳам, бори аввал дар донишгоҳ ба дидори устодон М. Турсунзода ва Б. Раҳимзода мушарраф гардид. Дар ин вохӯрӣ рафиқаш Шукрулло Ғиёсов ба назди устод Б. Раҳимзода рафта худ ва М. Қаноатро муаррифӣ мекунад. Устод Б. Раҳимзода чунин гуфтааст: «Муаллим ба лаҳни шухиомез гуфтанд. Аз Ғарм, ки омадед, то Иттифоқи Нависандагон як қадам роҳ аст, барои чӣ боре наомадед?...»[6, с.187]. Баъди ин вохӯрӣ ва суҳбати арзишманд як рӯз бо ҳамкурсҳояш ба Иттифоқи Нависандагон меравад. Дӯсташ Басир Расо боз муаррифиаш мекунад: «Қаноатов Муъминшоҳ, ҳамон шоире, ки дар Ғарм шеър менавишт, мана ҳамин аст». Муаллим мегӯяд: «Ҳамон шоири гурезае, ки он рӯз ба ман нишон доданд, ҳамин аст? Барои чӣ ин қадар дер омадӣ?». М. Қаноат дар хиҷолат монда чанд сабаб пеш меорад. Устод Б. Раҳимзода насиҳатомез гуфтааст: «Охир дунё ин хел намешавад, хайрият, ки омадед» [6, с. 188] ва ба устод М. Турсунзода телефонӣ сӯҳбат карданд...

Баъди ба назди М. Турсунзода бурдану муаррифӣ намудан, шеъри навиштаашро ба ӯ пешниҳод менамояд. Шеър ба машрутахоҳон бахшида шуда буд. Пасон ба Б. Раҳимзода хоҳиш ва супориш медиҳад, ки дар зери назорату сарпарастӣ бигираш. Қобилияташро ба инобат гирифта супоришҳо низ медиҳанд.

Устод Б. Раҳимзода дар хотираҳояш дар робита ба он суҳбат чунин қайд мекунад: «Вай ҳар як асари хурду бузурги адабиётро дақиқназарона мутолиа мекард. Ва агар шеъри хоми ҷавонон дар газета ё журнале рӯйи чопро медид; Мирзо бисёр хафа мешуд.

–Мана, Мулло Боқӣ, аз шогирдонатон ин хел шеърҳои суст ҳам мебарояд, мегуфт ба хотири озурда. Як рӯз пеш мо дар хусуси шеъри як ҷавон баҳси зиёде кардем, сурху сафед ҳам шудем. Росташ ду –се рӯз ба якдигар салому алеки дуруст ҳам намекардем. Устод басо сахт меранҷид, дили нозук дошт... Хушбахтона, дар ҳамон рӯзҳо Муъминшоҳ дар Унверистет мехонд, як шеърашро назди ман овард. Шеър равон самимӣ, пухта буд. Ман Муъминшоҳро гирифта ба назди Мирзо даровардам. Ӯ ҳанӯз ҳам хафа буд.

–Чӣ хизмат? – пурсид аз ман.

Ин кас шоири ҷавон Муъминшоҳ,– ҷавоб додам ман.

Мирзо шеърро гирифта , ду–се бор мутолиа кард. Дар чеҳраи ӯ торафт осори хурсандӣ аёнтар мешуд. Вай ниҳоят табассумкунон ба ман нигариста гуфт:

–Боқиҷон мана ин гапи дигар»... [4, с.199–200].

Ҳамин тавр бо пайдо шудани шеъри баландмазмун ду устоди бузург шод мешаванд ва озурдахотирии М. Турсунзода бартараф мегардад.

Худи М. Қаноат дар бораи он суҳбат чунин нигошта: «Дар поёни суҳбат устодон 10 шеъри Алексей Сурковро ба ман супориданд, ки тарҷума карда, баъд аз 10- рӯз биёрам. Ҳусни ҳамкории ман ба устод Боқӣ Раҳимзода ва ба ин васила ба Иттифоқи нависандагон аз ҳамин рӯз оғоз шуд» [5, с.3]. Устод Боқӣ дар муддати як соле, ки М. Қаноатро дар зери назорат гирифтанд ва аз рӯи супоришҳои устод амал намуда, барои маҷаллаи «Шарқи сурх» (ҳоло- «Садои Шарқ») шеърҳои А. Сурков, чор сонети В. Шекспир, манзумаи Г. Гейне, шеърҳои А. Митскевич ва дигаронро тарҷума намуда ба чоп омода намуд ва онҳо дар китобҳо чандин бор рӯи чопро диданд.

Назару дидгоҳи М. Қаноат дар бораи шеър васеъ мегардад ва аз шеърҳои навиштаи худаш шарм мекард, бо мақсади беҳтару хубтар шудани мазмуну муҳтавои шеъраш ба омӯзиши ҷиддӣ машғул шуд, риштаи илмҳои филологиро марбут ба шеъру шоирӣ мустаҳкам аз худ намуд. Баъди хатми донишгоҳ бо даъват ва тавсияи устод М. Турсунзода ба Иттифоқи Нависандагон ба кор қабул гардида, баробари фаъолияташро дар Иттифоқ оғоз намудан, аз ғамхорӣ ва иноятӣ бисёрҷонибаи устодон Б. Раҳимзода ва М. Турсунзода баҳравар гардидааст. Бо кӯмаки ду устоди роҳнамо дар муддати се сол ҳам соҳибӣ хона шуд ва ҳам ба узвияти Иттифоқи нависандагон қабул. Устод М. Қаноат ин кумакро чунин изҳор медорад: «Мана дар ҳамин марҳила муҳаббату самимият ва одамгарии муаллим Боқӣ Раҳимзодаро шинохтам, ки қадрдонӣ ва мақоми одамгарии онҳо то кучо будааст». [6, с.191]. Устод Б. Раҳимзода низ муҳаббаташро дар нисбати М. Қаноат чунин иброз медорад: «Ман Шуморо ҳамчун муриду ҳамчун шогирду ҳамчун фарзанд қабул кардаам ва то ҷое, ки дастам мерасад, ба ҳамон ҷо мебарам» [6, с.191].

Ва оҳиста- оҳиста робитаи М. Қаноат ба устодон М. Турсунзода, Б. Раҳимзода қавитар гадид ва назараш доир ба шахсияти онҳо васеътар шуд. Аз шурӯъи фаъолияти кориаш ба муҳит ва фазои адабию фарҳангӣ ворид шуд, ки инро худи М. Қаноат чунин баён намудааст: «Дар ҷараёни солҳои 1956-1964 вақти кору фаъолият дар журнали «Шарқи сурх» ман ба доира ва муҳити адабӣ дохил шудам. Дар он замон аз ин муҳит ҷои беҳтаре набуд... ман ба муҳите даромадам, ки ҷой омӯхтан, андӯхтан ва афрӯхтан буд» [5, с.3].

Ҳамон вақте ки котиби масъули «Шарқи сурх» (ҳоло- Садои Шарқ) –ро бар ӯҳда доштааст, устоди шинохтае мақола меорад ва он ки ҳаққи устодӣ доштааст камбудиҳояшро нагуфтааст. Аз ин хотир менависад: «Муаллим Боқӣ барои ин камбудӣ маро сахт танқид кард, ки дигар ин хатогиро такрор накунам. Ин рафтори устод ҳам аз рӯйи муҳаббат буд ва ҳар хидмате, ки аз дасташ омад, дар ҳаққи ман анҷом доданд. Муовини якуми раиси Иттифоқи нависандагон шуданам ҳам кори ҳамон кас буд» [6, с.192].

М. Қаноат аз соли 1968 муддати 10 сол муовини аввал кор кардааст ва дар ин муддат қариб ҳамаи корҳоро бар уҳдааш мегузоштанд. Дар ин ҳангом навқаламоне, ки ба Иттифоқ меомаданду шеър менавиштанд ба зиммаи М. Қаноат вогузор мекарданд. Ва ба шоирони навқаламе, ки дасти кумак дароз мекард аз М. Қаноат бо эҳтиром ёдоварӣ мекунанд. Арзи сипосу миннатдории худро ба М. Қаноат иброз доштаанд, ки мавзӯъи баҳси алоҳида мебошад.

Баъд аз фавти М. Турсунзода бо тавсияи ҳукумати марказӣ ва пешниҳоди ваколати худи М. Турсунзода ӯро роҳбар таъйин намуданд.

Ба ҳамин тариқ, М. Қаноат устод Боқиро чун марди сахӣ, дарёдил ва хоксору фурутан дармеёбад. Ба андешаи М. Қаноат пеш аз вафоташон ин бузурги саробону пуштбон, ки ҳамаро маслиҳат медоду насиҳат мекарду назорат менамуд. Меомаду ҳимояту ҳидояту дастгирии худро барои ҷавонон дареғ намедошт. Баъд аз чанде он кас ҳам касал шуда дар беморхона бистарӣ шуданд ва М. Қаноат ба наздаш меравад ва мехоҳад устодро рӯҳбаланд намояд, ки шумо сиҳат мешавед ва ба по мехезед, лекин ӯ дар ҷавоб чунин гуфтааст: «Хайр масъалаи мо – ку маълум аст, ки пир шудем ва кори аз дастамон меомадагиро кардем. Лек як чиз мана ташвиш медиҳад, ҳамин туро ба кӣ монаму биравам?». Баъди вопасин суҳбаташон М. Қаноат худ ба худ мегӯяд, ки «Ман дар чӣ хаёламу фалак дар чӣ хаёл» [6, с. 195]. Ин суҳбаташон нишонаи ҷонисориву сарсупурдагии устод Боқиро нишон медиҳад. Ва ҳатто дар бистари марг ғами ояндаи шогирдон ва ояндаи адабиётро хурда бо ҳасрат ба М. Қаноат муроҷиат намудааст. Баъди сипарӣ гардидани солҳо М. Қаноат андеша ва таассуроту бардошти худро аз вопасин суҳбати Б. Раҳимзода бо меҳру самимият дар робита ба инъикоси шахсияташ чунин баён намудааст: «Чӣ инсони наҷибе буданд устод. Дар чунин ҳоле, ки худ ба ғамхоре ниёз дошт, дар ғами ҷони дигаре буд. Ин сухани устод дар рӯҳи ман таъсир гузошт. Эҳсосам боло гирифту нафасам дар дарун печид. Баъдан, ин орзуи охирини муаллимро дар қолаби ин рубоӣ баён намудам:

Имрӯз чу тир аз камонам, биравам,
Чун панд бирафт аз даҳонам, биравам.
Гуфтам, ки нарав, нимоди Мирзо Боқист,
Гуфто, ки «туро ба кӣ бимонам, биравам» [6, с. 195-196].

Аз сатрҳои ин рубоӣ дараҷаи ниҳояти шинохти шахсияти Б. Раҳимзода қазоват мешавад. Инчунин ӯро ҳамчун мураббӣ ва падари ғамхору дилсӯз дарёфтааст: «Билохира, то нафаси охирин

барои ман ҳам пир, ҳам устоду ҳам падар буд. Бинобар ин мехостам дар ҷодаи инсонӣ аз устод Боқӣ Раҳимзода пайравӣ кунам. Вале дар равиши сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ман рисолати муаллим Турсунзодаро давом додам. Дар бахши маслиҳату машварату ғамхорӣ ва тарбияти ҷавонон аз шеваи устод Айниву устод Лоҳутиро пайгирӣ намудам»[6, с. 196].

Шахсияти Б. Раҳимзода аз назари М. Қаноат аз он сабаб арзишманд аст, ки ӯ чун шогирди бовафо ва наздиктарини М. Турсунзода ва Б. Раҳимзода маҳсуб мешавад. Бо онҳо дар як дастгоҳ фаъолият кард ва шахсияти онҳоро дар таҷрибаҳои назариявию амалӣ шинохт, нозуктарин хислаташонро омӯхт. Аз ин рӯ дар ҷодаи инсонӣ аз Б. Раҳимзода пайравӣ карданаш бесабаб набуд.

Ба ғайр аз М. Қаноат адибони насли солҳои 60- ум дар бораи шахсият, хусусиятҳои фардӣ ва хислатҳои наҷиби инсонии Б. Раҳимзода, хусусан кӯмаку дастгирӣ намудан бо самимият ибрози назар кардаанд. Барои мисол Лоиқ чунин гуфтааст: «Ҳамин тавр, номи ман дар шоирӣ бо шеъри «Ном» ба номи устоди меҳрубон ва дилсӯз Боқӣ Раҳимзода вобаста аст. Агар ягон рӯз дар гардиши айём номи маро сари забон оранд, ман ин ифтихор ва ин саодати лоязолро қисман ба номи инсони некӯсиришт ва покандеш Боқӣ Раҳимзода, ки пири ботадбир ва дастгири ҳамаи мо – ҷавонон буд, марбут медонам»[12, с.16].

Бубинед, суханони Лоиқ саршор аз сипосу эҳтиром ва самимияту ихлосмандӣ аст. Ба андешаи ӯ бо сипарӣ гардидани асру замон номашро сари забон биёранд ва ин умри абадӣ, саодати намирандаро қисман ба номи устод Боқӣ марбут медонад. Ва ё минатдории ҷавони навқалами дигар ин гуна аст: «Ҳанӯз ҳам духтарчаи хурд будам, шеърҳои аввалинамро аз Бухоро ба номи Раҳимзода мефиристодам. Вақте ки шеъри «Китоб» – и маро ба тавсияи он кас газетаи «Пионери Тоҷикистон» чоп кард, шодии маро интиҳое набуд» [2, с.70].

Устод Боқӣ нисбати шогирдон меҳру шафқати падарона дошту чун фарзанд онҳоро ғамхорӣ намуда, дар ҳама пастию баландиашон дасти мадад дароз мекард.

Шоири дигар Ғаффор Мирзо дар робита ба ин мавзӯъ таассуроти худашро чунин баён дошта: «Яке аз он одамоне, ки қисмати барои ман ҷудокардаи айёмро ба ман ба тартиб ва тадриҷ расонида меистоданд, яке аз ҳамаи одамоне, ки толеам тақдирҷунбон ва пирмуроди ман интихобаш карда буд, муаллим Боқӣ Раҳимзода мебошанд»[2, с. 41]. Албатта, ҳаёти ҷавонони навқалами солҳои 50- 70-уми асри бист ва ояндаи онҳо дар дасти устодон, ба хусус, устод Боқӣ буд.

Хотираҳои Ҳақназар Ғоиб дар бораи Б. Раҳимзода низ лозим ба зикр аст. Баъди нақли хотираҳояш аз кӯмаку дастгирии Б. Раҳимзода ёдовар мешавад: «Воқеан, устод дар чопи китоби аввалинам, сарсуханашро навишта буданд». Як рӯз дар бораи чопи китобаш аз Ҳақназар мепурсад, китобат чи шуд, ҳоло чоп нашудааст? Ва пасон Б. Раҳимзода ӯро гирифта ба назди М. Турсунзода медароянд, баъди пурсу пос намудан ва масъаларо фаҳмонда додан М. Турсунзода бошад: « гӯшаки телефонро гирифта ба ким - касе сӯҳбати кӯтоҳ кард ва гӯшакро ба ҷо монда, ба устод Боқӣ рӯ овард: - Китобашон аввалҳои соли дигар ба чоп мерасидааст. Устод Турсунзода андак андеша карда боз гуфтанд, ки: - Мо ҳам дар ҷавонӣ орзу мекардем, ки чун Боқӣ касе ғамхорамон бошад...»[3, с.5].

Маълум мегардад, ки ба ҷавонони навқалам аз ҳама ҷиҳат дастгирӣ намуда, шавқу ҳавас ва меҳри шеъру суханро дар дилашон бештар менамудааст. Агар барои М. Қаноат номаи соли 1951 фиристодаи устод Боқӣ, номаи роҳнамо ва умедбахш бошад, барои Лоиқ чопи шеъри «Ном», барои Гулчеҳра Сулаймонӣ шеъри «Китоб» ва навиштани сарсухан ба китоби аввали «Тӯшаи роҳ» -и Ҳақназар Ғоиб ва навиштани сарсухани аввалин маҷмуаи «Бунафша»-и Гулрухсор Сафиева мебошад. Ва даҳҳову даҳҳо китобҳои дигарро сарсухан навишта дар роҳи ояндаи ҷавонон тухми шавқу ҳавас ва меҳру муҳаббатро кошта аст. Яъне, ҷавонони навқалами солҳои 60- ум бо дастгирӣ, раҳнамоӣ ва фотеҳаи устод Боқӣ аввалин қадамҳои устувору боварибахш ба майдони адабиёт мегузоштанд. Дар баробари ин вазифаҳои муҳимеро дар назди ҷавонони навқалам мегузошт. Аз рӯи баъзе принсипҳо амал намуданашон зарурӣ буд. Дар мусоҳибае вазифаҳои ҷавононро ба ин тарз баён намуда: «Онҳо бояд адабиёти классикиро омӯзанд, бояд эҷодиёти классикони рус ва ба воситаи забони русӣ адабиёти пешқадамтарини ҷаҳон ва адабиёти халқҳои бародарро омӯзанд» [10, с.2]. Ин вазифаҳои бар души ҷавонон гузошташуда ба мақсади мутолиаи зиёд ва аз адабиёти классику муосири худиву хориҷӣ огоҳ будан мебошад, ки сайри андеша дар шеър фаррох бошад. Ин бари шоирон яке аз шартҳои асосӣ дар адабиёти классикӣ маҳсуб меёфт.

Устод Б. Раҳимзода воқеан вориси арзандаю вафодори устод Айнӣ дар ҷодаи парвариши ҷавонони эҷодкор ба ҳисоб рафта, дар самти тарбияи навқаламон, ӯ давомдиҳандаи мактаби адабии устод С. Айнист. Ӯ дар ин мактаб чун мураббии меҳрубону ғамхор шинохта шуда, шогирдони лаёқатманде ба воя расонид, ки уфуқҳои тозаеро дар адабиёт эҷод намуданд. Ба монанди Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Ғаффор Мирзо, Гулрухсор, Бозор Собир, Ғоиб Сафарзода, А. Шукӯҳӣ, Ансорӣ, Алӣ Бобоҷон, Гулчеҳра Сулаймонӣ ва даҳҳо нафарони дигар, ки насли чоруми адабиёти муосирамонро намояндагӣ мекунанд. Ин шогирдон ба гузашти замон ҳар яке ба равиш ва самти худ эҷод намуда ба дараҷаи устодӣ расиданд.

Ғайр аз ин, М. Қаноат дар баробари ёдовар шудани тарзу усули ғамхории устод Боқӣ, инчунин ба услуби нигориш ва истеъдоди шоирии ӯ изҳори назар намуда чунин навиштааст: «Истеъдоди шоирии устод Боқӣ, истеъдоди табии мардум буд. Истеъдоди бисёр хуб доштанд. Шеърашон бо сабаби равонӣ аксар барои суруду тарона истифода мешуданд. Беҳтарин сурудҳое, ки дар Тоҷикистон эҷод шудаанд, аз шеъри муаллим Боқӣ Раҳимзода аст. Сурудҳои «Чойхонаи шаҳри Берлин», ки соли 1945 дар Рӯзи ғалаба онро хондаанд ва «Иди зафар муборак» беҳтарин сурудҳои миллӣ ба шумор мерафтанд» [5, с.4]. Ин ҷиҳати ҳунари шеърофарии Б. Раҳимзодаро аксарияти муҳаққиқон бо тарзу усулҳои ба худ хос ёдовар шудаанд. Яке аз онҳо адабиётшинос С. Нурзода чунин назар дорад: «Пайдост, ки шоир дар пайравии назми даҳонии халқӣ ба суруду таронаҳо унсурҳои якахонию умумигӯиҳои халқиро васеъ дохил кардааст... Боқӣ Раҳимзода чунин шакли сурудаҳоро сазовори замони мо дониста, нахустин бор онро дар назми китобӣ истифода бурдааст»[9, с.4].

Дар ҳақиқат суруду таронаҳои эҷодкардааш сода, равон ва самимӣ ҳастанд, ки муҳтавои онҳоро оҳанги махсуси суруду таронаҳои халқӣ ва мардумӣ ташкил медиҳад. «Дар шеъраш мавзӯъҳои сулҳу дӯстии халқҳо, меҳнати содиқонаи мардум, ватанпарастию инсондӯстӣ ва васфи устодон, ёру дӯстони ҳамқалам» [8, с.22]. тасвир шудааст. Аз ин ҷост, ки хусусияти калом ва фардияти устод Боқиро ба назар гирифта М. Турсунзода менигорад: «Шеърҳо ва таронаҳои Боқӣ Раҳимзода, чи тавре ки уқобон дар қуллаҳои баланди кӯҳсор ошён мегузоранд, дар дили хонандаи сершумори мо лона мондаанд»[2, с. 5].

Аз андешаҳои мазкур бардошт намудан мумкин аст, ки шеъраш самимӣ, дилнишин ва рӯҳнавоз буда, аз вуҷуди мардум бархоста ва ба дили халқ маскан гузидааст. Махсусан, сурудҳояш, ки дар дараҷаи ниҳояти камол эҷод шудаву оҳанг баста шудаанд ва ҳоло ҳам маҳбубият доранд.

Ва боз М. Қаноат ба сабк ва равиши эҷоди устод Боқӣ низ изҳори назар намудааст: «Агарчӣ шеъри устод ҷанбаи мардумӣ дошт, ба шеваи классикӣ шеър менавиштанд. Лекин дар навъи шеър бо мо ҷавонон, ки шогирдонаш будем, сабқат мекарданд. Масалан, дар баъзе сурудҳояш бо Шукӯҳиву Ансориву шогирдони дигараш сабқат мекарданд ва бо ҳамон шеваи баён барои сурудан матн менавиштанд» [6, с. 97].

Дар мақолаи дигар устод Боқиро дар коргоҳи адабӣ чунин ташбеҳ намудааст: «Шоири халқии Тоҷикистон Б. Раҳимзода дар коргоҳи шоирӣ бо назар ва амали ҷавҳаршинос, бо зарбҳои нарми шоирона алмос судааст, ки дар як қираи он софии дили шоир, дар қираи дигар ҷавҳари ҷони инсонӣ, дар қираи сеюм сифати зотии алмос қотеъӣ ва алмоси намудор мебошад» [7, с.3].

Устод Боқӣ, ки худ мураббии навқаламон буд, тамоми имкониятҳоро дар офаридани шеъри баландмазмуну замонӣ вобаста ба дараҷаи қобилият дар худ месанҷид, тақриба мекард. Дар назар дорам, ки дар баробари офаридан ба сабки классикӣ ба шаклҳои нави шеърӣ ҳам кушиш мекард эҷод кунад. Масалан «Суруди дар лаби обе» ва намунаҳои барҷастаи дигар.

Адабиётшиноси дигар Х. Отахонова дар ин росто чунин нигошта: «Боқӣ Раҳимзода ҳам адабиёти классикии тоҷик ва ҳам эҷодиёти даҳанакии халқро хуб медонад. Дарк карда тавонистани воқеаҳои муҳими ҳаёт, моҳирона истифода бурдан аз воситаҳои тасвири адабиёти классикӣ ва забони фасеҳу образноки халқӣ мазмуни аъло ва шакли дилрабои асарҳои ӯро фароҳам овардааст» [2, с. 78].

Бештари шеърҳояшро дар жанрҳои классикӣ эҷод намудааст. Аз ин рӯ М. Турсунзода ба ҳунари нигоришаш чунин баҳо додааст: «Боқӣ Раҳимзода яке аз шоироне мебошад, ки беҳтарин анъанаҳои назми ҳазорсолаи тоҷикро давом дода, онро ба рӯҳи муосирон мутобиқ гардонидаанд»[2, с. 5].

Инчунин афкори назараш дар мавриди алоқамандӣ, дилбастагӣ ва муносибати махсус ба шогирдон ин тарз баён доштааст: «Навпардозиҳои ҷавононро хуш мепазируфт ва гоҳо дар он равиш шеър мегуфт. Суруди «Дар лаби обе, шаби маҳтобе», ки аз беҳтарин суруди устод ба шумор меравад, нишони муҳаббат ва алоқаи муаллим ба услуб ва шеваи ман, ки шогирди аз ҳама наздикашон маҳсуб мешудам, мебошад. [6, с.198]. Шеъри устод беҳтарин суруди ҳамон замон шуд ва бо гузашти замон дар байни мардум маҳбубияти бештаре касб кард. Ин маҳорати баланди шоирии устод Б. Раҳимзодаро нишон медиҳад.

Баёни афкору мулоҳизот дар бораи хислатҳои фардии Б. Раҳимзода низ ҷолиби диққат аст. Дар ин бора чунин сифатҳоро ба ӯ мансуб менамояд: «Беҳтарин сифатҳои марди тоҷикро дошт. Боинсофу хоксору қаноатманд буд. Унвони Шоири халқии Тоҷикистон соли 1961 таъсис ёфт, барояш тасодуф набуд, ба таври воқеӣ сазовори ин унвон шуданд. Аввалин шоири халқӣ Турсунзода, баъд аз он Миршакар ва нафари сеюм муаллим Боқӣ Раҳимзода буданд» [6, с.198]. Бинобар истеъдоди табии ва фавқулода доштанаш «номи неку хотираҳои шунидании муаллим Боқӣ Раҳимзода то имрӯз дар ҳама маҳфилҳову маҷлисҳои шеъру адаб ёд мешавад. Чунин инсоне, ки як вуҷуд ҳама ҷанбаҳои хубро дошта бошад камёб аст. Муаллим ҳам инсони воқеӣ буданд, ҳам шоири хуб» [6, с.198].

Устод Б. Раҳимзода аз нерӯ ва ғайрати фавқулода бархурдор будааст. Бо он неру ва ғайрате, ки дошт тавонист дар атрофи худаш ҷавонони навқаламро ҷамъ оварда, вобаста ба қобилият ва зарфияти донишу малака роҳнамоӣ намояд. Дар бораи тарбияи ҷавонони навқалам саҳми бевоситаи

М. Турсунзода ҳам ҳаст, ки зикри номи ӯ дар ин бобат зарурист ва хизматҳояш мавзӯи баҳси алоҳидаест...

Чи тарзе ки аз андешаву афкор ва мулоҳизаҳои М. Қаноат ва андешаҳои марбут ба ин масъала аз тарафи адабиётшиносон ва муҳаққиқону адибон бардошт шуд, барои равшан намудани шахсияти Б. Раҳимзода дар шинохти М. Қаноат таҳлил ва баррасӣ гардид. Шахсияти Б. Раҳимзода аз назари М. Қаноат ҳамон таврест, ки дар афкори М. Қаноат таҷассум шуд ва дар ин мақолаи мухтасар наметавон тамоми афкору андешаҳои М. Қаноатро дар робита ба шинохти шахсият ва фардияти эҷодии Б. Раҳимзода баррасӣ кард. Вале ба тарзи мухтасар аз афкори М. Қаноат симои Б. Раҳимзода чун сарпарасту раҳнамои ҷавонон шоири ширинбаён, фарди соҳибдили ҳалиму меҳрубон, шахсияти ормон (идеал) барои ҷавononи он замон ба назар мерасад.

Андешае мавҷуд аст, ки барои тарбияи ҷавononи эҷодкор дастгоҳе лозим аст, вале дар он дастгоҳ шахсиятҳое ба монанди С. Айнӣ, М. Турсунзода ва Б. Раҳимзода лозим аст. Дар баробари мавҷуд будани чунин дасгоҳ ва фазои фароҳам, боз аз роҳбар ва мураббӣ тарзе гуфта гузаштем нерӯ ва ғайрате лозим меояд, ки ҷавononро ба роҳи рост ҳидоят намуда, тарбияти дуруст диҳад. Ғайр аз ин, барои ба вуҷуд овардани мактаби адабӣ истеъдод ва донишу биниши фарохи ҳамаҷониба доштан лозим. Бе муболиға, Б. Раҳимзода аз неруву ғайрат бархурдор ва аз бештари донишҳо огоҳӣ дошт. Аз ин хотир тавонист насли нави эҷодкоронро тарбия намуда, неруи нав ба адабиёт ворид намояд. Насли адибоне, ки аз ин мактаб баромаданд, онҳо низ уфуқҳои тозаеро тай намуданд. Дастоварду комёбиҳои онҳо дар адабиёти муосир нодир ва арзишманд аст. Ҳатто асарҳое ба вуҷуд омаданд, ки на танҳо дар ҳавзаи адабиёти форсизабон, балки дар адабиёти Аврупо бемонанд аст. Барои мисол осори М. Қаноат.

Ҳамин тариқ, аз афкори М. Қаноат дар мавриди шинохти Б. Раҳимзода низ маълум мегардад, ки устоди назми оламгир, сарпарасту падари ғамхори навқаламон дар ҳақиқат ҳамчун идомадиҳандаи ворисияти адабист. Робитаи назми классикиро дар замони нав пайванди маънавӣ бахшид. Онро вобаста ба тақозо ва ниёз ба рӯҳи муосирон мутобиқ сохт.

Баррасии ҳамаи андешаҳо ва мулоҳизаҳои шогирдон мавзӯи баҳси тулонист. Гузашта аз ин андешаҳои шогирдон метавонад доир ба паҳлӯҳои кору фаъолият, тарзу усулҳои ҷалбу роҳнамоӣ ва маҳорату малакаи муттаҳидсозии устод Б. Раҳимзодаро ошкор созад. Инчунин аз муҳтавои мақола хислату хусусияти Б. Раҳимзода то андозае маълум гардид. Такрор ҳам шавад, бояд таъкид намуд, ки барои идома бахшидани мактаби адабӣ, ки устод Боқӣ Раҳимзода аз ӯҳдаи он тавонист ба хубӣ барояд аз неруи фавқулода бурхурдор буд. Устод Боқӣ дар баробари шоир буданаш, мураббӣ ва сарпараст, ба гуфти М. Қаноат пири навшогирдон ба ҳисоб меравад. Устод Боқӣ Раҳимзода, дар рушду равнақи шеъри муосири тоҷики садаи бист ва идомаи мактаби адабӣ, саҳми калон дорад. Вай дар адабиёти муосирамон мақому мартабаи хоссаеро соҳиб аст.

Хулоса, шахсияти Б. Раҳимзода аз дидгоҳи М. Қаноат, хеле шукӯҳманд, намудор мешавад. Ӯро чун муаллим, мураббӣ ва падари ғамхору меҳрубон, инсони наҷиб шинохтааст ва дарёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х.- Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). / Х. Асозода. - Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ.- Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.- 672 с.
2. Боқинома: Аз дӯстон ба Боқӣ Раҳимзода – Шоири халқии Тоҷикистон (мураттиб Алӣ Бобоҷон).- Душанбе: «Ирфон», 1981. 112 с.
3. Ғоиб Ҳ.- Сари устодҳои яккачин. - Чанд хотирае аз фаъолияти кории шоири халқии Тоҷикистон Боқӣ Раҳимзода. / Ҳ.Ғоиб. // Адабиёт ва санъат.- 2016, 25 феврал.
4. Колектив. Турсунзода дар ёдҳо (ёдбуд, хотира ва шеърҳо). –Душанбе, «Адиб», 2011, 480 с.
5. Қаноат М.- Пир, мураббӣ ва муаллим.- [Хотирот ва вохӯриҳои муаллиф бо Боқӣ Раҳимзода]. / М. Қаноат. //Адабиёт ва санъат.- 2020, № 20. 14 май.
6. Қаноат М.- Ёддоштҳо ва бардоштҳо. / М. Қаноат.- Душанбе: 2012.- 250 с.
7. Қаноат М .- Назм ва низоми замон./ М. Қаноат. [Шоири халқии Тоҷикистон Мирзо Турсунзода] // Тоҷикистони советӣ.- 1976, 22 апрел.- С.2-3.
8. Нурзода С.- Фарзанди бовафои халқ: Хусусиятҳои ашъори Б. Раҳимзода ва бахшида ба 110 –солагии шоири халқии Тоҷикистон Боқӣ Раҳимзода. / С. Нурзода// Маърифати омӯзгор.- 2020.- № 5.- с. 23.
9. Нурзода С. Таронасарои сазовори замон. / С. Нурзода. // Адабиёт ва санъат.- 2020, № 20. 14 май. с. 4.
10. Раҳимзода Б.- Шеъри нав ва навоварӣ (мусоҳиба бо шоир Боқӣ Раҳимзода). / Б. Раҳимзода. // Маориф ва маданият, 1966. 26 ноябр.
11. Шарифов Х. - Савти аҷам. (Назаре ба аҳвол ва ашъори Муъмин Қаноат). / Х. Шарифов. Душанбе, 2002. с. 22- 23.
12. Шералӣ Л. - Хотираи устод Боқӣ Раҳимзода./ Л. Шералӣ. // Садои Шарқ. 1980, № 5.

ВЗГЛЯД МУМИНА КАНОАТА НА ЛИЧНОСТЬ УСТОДА БОКИ РАХИМЗОДА

В статье речь идет о взглядах Мумина Каноата на личность и творчество Боки Рахимзода. Автор концентрирует свое внимание на том, как Мумин Каноат при формировании своих теоретических воззрений и суждений о литературе приводит в качестве примера творчество Боки Рахимзаде. Размышления Мумина Каноата охватывают не только его культурно-литературную деятельность, но и сущностные характеристики его поэтического творчества, а также некоторые индивидуальные качества Боки Рахимзаде.

Автор также приводит примеры о личных отношениях двух мастеров литературы, об их духовно-нравственных связях, отеческих заботах Боки Рахимзаде в отношении Мумина Каноата.

Боки Рахимзаде, наряду с Мирза Турсунзаде, являлся наставником молодых литераторов, много заботился о начинающих поэтах, помогая им обрести свое достойное место в художественной литературе. Мумин Каноат был прилежным и достойным учеником Боки Рахимзаде, продолжателем его поэтических традиций. Многие ученики и воспитанники Боки Рахимзаде впоследствии стали знаменитыми поэтами и писателями, некоторые их низ достигли больших высот в поэтическом ремесле.

В статье подробно излагаются мнения автора о том, каким образом Мумин Каноат познает и существенно анализирует творчество Боки Рахимзаде, отмечает его заслуги перед литературой и искусством. Его взгляды и мнения о Боки Рахимзаде составляют истинный портрет патриарха таджикской поэзии, где речь идет о его способностях и таланте, внешнего вида, языке и стиля, художественной манеры великого поэта. В действительности Боки Рахимзаде, вполне усвоив наилучшие литературные традиции Айни и Лахути, очень ответственно относился к молодым литераторам, заботился о бережном отношении с классической литературой, был проповедником прогрессивных идей литературы прошлого.

В статье также говорится о творческих поисках и литературных достижениях Боки Рахимзаде, о его роли и месте в современной таджикской литературе.

Ключевые слова: *Боки Рахимзаде, Мумин Каноат, познание, преемственность, литературная школа, связь, развитие литературы, заботливый отец, духовная связь, особенности, стиль, путеводитель, последний разговор, напутствие, куратор, личность.*

MUMIN QANOAT'S POINTS OF VIEW ON PERSONALITY OF USTOD BOQI RAHIMZOD

The article deals with the points view of Mumin Qanoat on the personality and work of Boqi Rahimzoda. The author focuses on how Mumin Qanoat, when forming his theoretical views and judgments about literature, cites the work of Boqi Rahimzada as an example. Mumin Qanoat's reflections cover not only his cultural and literary activity, but also the essential characteristics of his poetic work, as well as some of the individual qualities of Boqi Rahimzada.

The author also gives examples about the personal relationships of the two literary masters, about their spiritual and moral ties, and Boqi Rahimzada's paternal concerns in relation to Mumin Qanoat.

Boqi Rakhimzada, along with Mirzo Tursunzada, was a mentor to young writers, took a lot of care of novice poets, helping them find their rightful place in fiction. Mumin Qanoat was a diligent and worthy student of Boqi Rahimzada, a continuer of his poetic traditions. Many students and pupils of Boqi Rahimzada later became famous poets and writers, some of them reached great heights in the poetic craft.

The article details the author's views on how Mumin Qanoat learns and significantly analyzes the work of Boqi Rahimzada, notes his services to literature and art. His views and opinions about Boqi Rahimzada constitute a true portrait of the patriarch of Tajik poetry, where it is about his abilities and talent, appearance, language and style, artistic manner of the great poet. In fact, Boqi Rahimzada, having fully assimilated the best literary traditions of Aini and Lohuti, treated young writers very responsibly, cared about respect for classical literature, was a preacher of progressive ideas of the literature of the past.

The article also talks about the creative searches and literary achievements of Boqi Rahimzada, about his role and place in modern Tajik literature.

Key words*: Boqi Rahimzada, Mumin Qanoat, cognition, continuity, literary school, connection, development of literature, caring father, spiritual connection, features, style, guide, last conversation, parting words, curator, personality.*

Сведения об авторе:

Солихов Назриддин Шохинбекович *- аспирант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025 г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: solehzoda.tj@mail.ru Тел: (+992) 918678275.*

About the author:

Solihov Nazriddin Shohinbekovich *- post-graduate student of the Department of Theory and Contemporary Persian-Tajik Literature of the Philological Faculty of the Tajik National University. Address: 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: solehzoda.tj@mail.ru Tel: (+992) 918678275.*

МАВҚЕИ ТАЛМЕҲ, НАВЪҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР АШЪОРИ МЕҲРИНИСО

Усмониён Н.У.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Истифодаи талмеҳ ҳамчун василаи маҷозӣ кардани вожаҳову ибораҳо дар шеъру адаби форсӣ-тоҷикӣ собиқаи бас куҳан дошта, таърихи зиёда ҳазор солро паси сар мекунад. Чун дар ашъори соҳибқирони шоирон устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ корбурди мукаррари ин воситаи тасвири бадеӣ ба чашм мерасад, ин нишон медиҳад, ки санъати мазкур бе шубҳа ҳанӯз пеш аз вуруди устоди бузург ба саҳнаи адаби форсӣ-тоҷикӣ дар осори суханварон мавриди истифода қарор доштааст. Вожаи *талмеҳ* аслан арабӣ буда, дар фарҳангномаҳо ва ҳамчунин дар қомуси арабӣ ба русии мураттабсохтаи Х.К. Баранов муштақ аз феъли «алмаҳа» зикр гардида, дар маънои киноят омадааст [2, 730]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, талмеҳ дар ду маънӣ: «1) ишорат, нигоҳи сабук ба сӯи чизе; 2) ишора кардани шоир дар шеъри худ ба қисса ё масали маъруфе» зикр гардидааст [12, с.312]. Зимнан қайд кардан бамаврид аст, ки дар шарҳи вожаи талмеҳ нишондоди ҳар ду луғатнома бо ҳам мувофиқат менамояд, чун вожаи «киноят» дар қомуси муҳаққиқи русро метавон дар маънои ишорат қабул кард, зеро шоир ҳар вақт ба қиссаву рухдод ва ё ашхоси таърихиву бостонӣ ишора менамояд, сухани вай аллакай бо маҷозу киноят омезиш пайдо менамояд ва бадал бар рамз ё маънои ғайриҳақиқӣ мегардад.

Адабиётшиноси давраи шӯравии тоҷик Тӯрақул Зеҳнӣ талмеҳро дар шакли тамлеҳ низ қайд намудааст, ки ба мантиқ мувофиқат менамояд. Тибқи нишондоди вай, агар вожаи «талмеҳро қалбан «тамлеҳ» қарор диҳем, ба маънии милҳ кардан, намакин кардан меояд, ки ин ҳам дуруст аст» [3, с.108].

Чун ҳадафи аслии шоир аз корбурди номҳои таърихӣ на худи онҳо, балки матлаби асосии худи вай ва исботи андешаву хаёлпардозиҳои шоиронааш аст, бинобар ҳамин, ишорати ӯ бар мадорики таърихиву бостонӣ тобиши ғайриҳақиқиву маҷозӣ пайдо менамояд. Дар нигоҳ бар ҳамин ҷиҳати санъати талмеҳ Муаззама Иқболӣ онро ҳамчун василаи исботи сухани шоир қайд намудааст, ки қобили дастгирӣ аст [4, с.201].

Миёни кулли таърифоти талмеҳ ба ҳайси яке аз воситаҳои муҳимми тасвири бадеӣ, таърифи донишманди классик Шамси Қайси Розӣ муҷазтар мебошад. Мазкур қайд кардааст, ки талмеҳ «он аст, ки лафзи андак бар маънии бисёр далолат кунад» [10, с.301]. Дар ҳақиқат, талмеҳ санъати бадеиест, ки аксаран аз як ва баъзан аз ду вожа иборат буда, ишорат бар воқеа, рухдод, матлабҳои фарҳангиву таърихӣ ва монанди онҳо карда, зимни он таваҷҷуҳи хонандаро бар маъниҳову мафҳумҳои зиёд ҷалб менамояд. Талмеҳ миёни кулли васоити тасвири бадеӣ яке аз асоситарин унсурҳои бадеист, ки бар зеҳни хонандагон, аз як тараф, ғизои маънавӣ мебахшад, аз ҷониби дигар, донишу ҷаҳонбинии таърихиву фарҳангии онҳоро васеътару ғанитар мегардонад.

Дар ашъори шоираи ширингуфтору нозукадо Меҳринисо Бобобекова санъати бадеии талмеҳ ба ҳайси калидитарин воситаи тасвирҳои шоиронаи вай ба ҳисоб меравад. Дар ҳама маҷмӯаҳои ашъори шоира мавеи марказии ин воситаи тасвири бадеӣ ба таври назаррас эҳсос мешавад. Дар шиносоӣ бо ашъори Меҳринисо хонанда агар аз сӯе бо суханони шефтакунандаву марғуб ва дилнишину завқбахши ӯ рӯбарӯ шавад, аз сӯйи дигар, бо як маҷмӯае иборат аз зикри номҳои таърихиву бостонӣ ва фарҳангӣ бархурд мекунад ва бо ин роҳ дониши таърихиву фарҳангии худро то ҷое инкишоф медиҳад. Ба дигар маънӣ, вожаҳои талмеҳӣ дар маҷмӯаҳои ашъори шоира бо тобиши аҷибе ҷилванамоӣ мекунанд ва мисраоту байтҳои ӯро ба ҳайси шерозаи заррин зеб медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки дар талмеҳ агарчи ишорат бар ҳаводису рухдодҳо, амсолу андарзҳо ва номҳои таърихиву фарҳангӣ мешавад, аммо ҳадафи аслии шоир, чунонки дар фавқ ишорат гардид, на худнамоиву фузулангории шахси худ аст, балки муассиртар баён намудан ва завқбахштар вонамудани матолиб ва ормонҳои шахси шоир аст, ки тавассути он хонанда аз роҳи маҷоз ҳам бошад, метавонад ба манзараи тахайюлоти шоир ворид гардида, ҳамроҳи вай дар саҳнаҳои ангоравияш сайр намояд.

Бинобар ҳамин, вожаҳое, ки ҷиҳати матраҳ кардани талмеҳ чидаву интихоб мешаванд, на дар маънои нахустину аслии хеш, балки дар маънои киноиву маҷозӣ корбаст мешаванд ва аз ин тариқ бори маъноии матни шеър ва ҳар навиштаи дигарро вазнинтар намуда, бар он зеб ва асари дигаре мебахшад. Шоир ва мунаққиди тоҷик устод Аскар Ҳаким дар ишорат бар тағйири маъно дар вожаҳо, ки онро метавон дар мавриди санъати талмеҳ ҳам қабул намуд, қайд намудааст: «Вақте ки калима барои ифодаи мафҳуми батамом дигаре меояд, вай ягона ва нотакрор аст ва ин мафҳуми тозаро танҳо дар ҳамон матн ифода мекунаду бас. Ин ҳолат дар асари бадеӣ маҳсули тафаккур ва тахайюли фардии адиб буда, кашфиёти шоиронаи ӯ ҳисобида мешавад» [13, с.133].

Он чӣ устод Аскар Ҳаким дар мавриди тағйири маъноии вожа ва таъсири он дар матни шеъри шоир қайд намуда, онро метавон дар мавриди талмеҳоти бакоргирифтаи шоира Меҳринисо низ тасдиқ намуд, зеро гуногунрангии санъати мазкур дар ҳақиқат бар рангингунагии тарзи ифода ва офариниши образҳои нави шоира мӯҷиб гардида, бар онҳо асари завқбахше ато намудааст. Як нуктаи назаррас дар ашъори Меҳринисо ин истифодаи мукаррар аз васоити гуногуни тасвири бадеӣ ва ба хосса талмеҳ мебошад. Санъати талмеҳ ва анвои гуногуни он дар шеъри Меҳринисо ба наҳве меҷӯшад ва хонанда бар ин хулоса меояд, ки шоира ба дигар анвои тасвир он қадар ҳам таваҷҷуҳ надорад. Аммо, чун ба умқи ашъори шоира фурӯ меравад, мебинад, ки ҷуз аз талмеҳ қариб аксари навъҳои дигари санъатҳои маъруф дар ашъори Меҳринисо иштироки фаъол доранд. Муҳаммадалии Аҷамӣ дар иртибот бар шеър ва ҳунари шоир қайд намудааст, ки агар «ҷараёни андеша, фикр ва тафаккури шоир бар калимот, тасвир, ранг, маъно, иҳом, маҷоз... мусаллат бошад, ин ҷараён метавонад дар вуҷуди шеър, дар тамоми шеър худнамоӣ кунад» [1, с.105]. Ин ҷиҳатро метавон дар мавриди ашъори Меҳринисо ва иртиботи ҳунари шоирии вай бо анвои васоити тасвир мушоҳида намуд, зеро дар ашъори вай, чунонки зикр гардид, анвои тасвири бадеӣ ва махсусан талмеҳ бо навъҳои гуногунаш худнамоии қобили мулоҳизае мекунад.

Дар ашъори Меҳринисо анвои гуногуни талмеҳро метавон ташхис дод, ки дар муассиртар намудани афкору андешаҳои шоиронаи вай нақши муҳимеро бар ҷой мегузоранд. Ин навъҳо алоқамандӣ бо мавзӯоти талмеҳоти шоира доранд, ки дар маҷмӯъ иборат аз инҳоянд:

1.**Талмеҳоте, ки дар онҳо ишорат бар номҳои паямбарон мекунанд**. Атоуллоҳ Ҳусайнӣ талмеҳро аслан иборат аз «ишорат кардан дар мазмуни калом ба қиссаи машҳур» зикр намудааст [14, с.84]. Ин қиссае, ки донишманди мазкур бар он ишорат кардааст, албатта, пеш аз ҳама мансуб бар ашхоси таърихӣ мебошад, ки дар садри онҳо пайғамбарон ва дигар шахсиятҳои мансуб бар дин қарор доранд. Дар ашъори Меҳринисо низ номи паямбароне амсоли: Яъқуб [4, с.277], Масеҳ (-о), Мустафо, Мӯсо / Мусӣ / Калим [4, 86, 189], Одам, Сулаймон, Хизр, Юсуф [4, с.277] мукаррар мушоҳида мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар ашъори шоира ҳамчунин номи шахсон, ашё ва рухдодҳое низ зикр гаштаанд, ки иртибот бо чанде аз паймбарони фавқуззикр доранд. Ин номҳо дар ашъори Меҳринисо дар шакли вожаҳову ибораҳо омадаанд: ҳудҳуду Сулаймон [6, с.111], Сабо ва Сулаймон [6, с.144], эҷози Сулаймон [4, с.173], тахти Сулаймон [4, 92], Одаму Ҳаво [6, с.187], гурги Юсуф [4, с.125], дами Исо [6, 244], Ҳобил [6, 227], қавми Фиръавн [6, 205], Тӯри Мӯсо [6, с.220 - 472], Марям [4, 285; 6, 223], ашки Марям [4, с.289].

Меҳринисо вожаҳову ибораҳои мазкурро ҷиҳати муассиртар гаштани мафҳумҳо ва афкори хеш истифода намудааст. Аз ҷумла тавассути ибораи тӯри Мӯсо, ки дар он ишорат бар қиссаи Мӯсо мешавад, шоира афкори ҳикматомези худрооро медиҳад:

Аз румузу сози абру сояи мижгон мапурс,
Ин ҳикоят ҷовидона Тури Мӯсо мекунад [7, с.472].

Ҳамчунин, дар шеъри «Баҳорам мерафт» Меҳринисо зудгузарии баҳорони зиндагониро ба василаи ишорат бар қиссаи Сабо ва Сулаймон тасвир намудааст:

Чаманзори шукуфтанро
Сабо буду Сулаймонӣ.
Тавон бо муждаборонаш
Чӣ боле дошт, медонӣ? [7, с.144]

2. **Талмеҳоте, ки дар онҳо ишорат бар номи шоҳони бостон ва мафҳумҳову ашёи алоқаманди онҳо ва номи сулолаҳои таърихӣ мешавад**. Дар ин навъи талмеҳот дар ашъори Меҳринисо бештар номҳои Афредун [7, с.357], Доро [7, с.58], Ҳушанг ва оташи ӯ [8, с.274], Ҷамшед [7, с.58], ҷоми Ҷам [7, с.274, 300, 387], Пешдодиён [8, 416], Сикандар [7, с.62], Сомон [7, с.23, 126, 416], Оли Сомон [7, 29, 61], Ғӯр [7, с.416] ба чашм мерасанд. Ба воситаи коргирӣ аз номи шоҳони бостон шоира агар аз як тараф сафҳаҳои таърихи обоиро бар рӯйи хонандагони худ кушода, ҷаонбинии онҳоро каме ҳам бошад, васеъ гардонад, аз сӯйи дигар, суханони худро рамзиву киноӣ гардонида таъсири бадеӣ-эстетикии онҳоро бештар менамояд. Масалан, дар байти зер аз яке аз ғазалиёти худ Меҳринисо якбора ду талмеҳро, ки тавассути номи шоҳни бостон матраҳ гашта, истифода намудааст:

Ранг ба рангу шӯҳу шанг, тавъами оташи Ҳушанг,
Бар шаби ориёни ман нури кибор мерасад.

Меҳр нисоби Ҷоми Ҷам металабу шароби нур,
Хоҷаи Хизри ошиқон тозабаҳор мерасад [7, с.274].

Чунонки дида мешавад, Меҳринисо ба василаи корбурди истиораҳои маъруфи оташи Ҳушанг ва Ҷоми Ҷам ва ишорат бар онҳо ҳолати пурфараҳ ва хурсандиоварро, ки бар асари истиқлолият ва ҳоким гаштани ваҳдати миллӣ бар сари мардуми тоҷик омада, тасвир намудааст. Асарбахшии шеъри боло боз дар он ҷилвагар мегардад, ки дар мисраи якуми он тавассути ибораи оташи Ҳушанг ҷуз аз талмеҳ ҳамчунин ташбеҳ низ корбаст шуда. Шоира вожаи «тавъам»-ро дар маънои мушобиҳат истифода карда, онро ҳамчун адоти ташбеҳ ба кор гирифтааст ва рангорангии аҳвол ва шӯхушангии мардумро шабеҳи оташи Ҳушанг номидааст. Дар мисраи сеюми шеъри фавқ шоира матлаброро бо истифода аз исми худ матраҳ намудааст. Дар мисраи чаҳорум бошад, ҷуз аз ибораи Ҷоми Ҷам, ки ишорат бар ҷоми ҷаҳоннамои шоҳ Ҷамшед мекунад, ҳамчунин исми Хоҷаи Хизр талмеҳ шудааст ва он ишорат бар шахсияти маъруфи динӣ мебошад.

Яке аз хусусиятҳои бакоргирии талмеҳ дар ашъори Меҳринисо дар мавзӯи Ватан ва меҳанпарастӣ истифода кардани он инъикос мегардад. Дар ин маврид шоира бештар талмеҳотеро, ки ишорат бар сулолаҳои таърихии эронӣ мекунанд, корбаст кардааст. Истифода аз талмеҳоти навъи мазкур афкори ватандӯстонаи Меҳринисоро боз ҳам рангинтар намуда, ҷанбаи худшиносии онҳоро қавитар гардонидааст. Дар ашъори шоира мукаррар бар сулоаҳои Пешдодиён, Сомониён ва Ғӯриён ишорат мешавад. Ҳатто дар як шеъри вай метавон чандин мисолеро дар ин мавзӯъ пайдо намуд. Масалан, дар шеъре, ки ба мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ бахшида шудааст, ҳамин ҳолат мушоҳида мешавад:

Зи қаъри қарнҳои дур ту пора-пора бо сурур,
Нишоне зи Сому Ғӯр, зи Ориёни ғарқи хун...
Ту Пешдодиёни ман, ту маҳди хусравони ман,
Ту сарзамини орзу ба насли Ховарони ман [6, с.416].

3. **Талмеҳоте, ки ишорат бар номи ҳакимону донишмандон, шоирону орифон ва дигар ашхоси таърихӣ мекунанд**. Дар ашъори Меҳринисо дар офаридани образҳову мазомини бадеъ нақши муассир доранд. Дар эҷодиёти шоира аз номҳои Мансури Ҳаллоҷ [6, с.96, 243; 7, с.189, 208, 239, 521], Робеаи Адавия [7, 203], Рӯдакӣ [6, с.299; 6, с.39], пири Тӯс (ишорат бар Фирдавсӣ) [7, с.39], Ибни Сино [7, с.23, 187], Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ [5, с.117; 6, с.254; 7, с.55], Шамси Табрезӣ [7, с.248], Саъдии Шерозӣ [6, с.299], Ҳофизи Шерозӣ [7, с.55] ёд мешавад, ки шоира тавассути онҳо образҳову мазомини гуногун офаридааст. Аз ҷумла дар шеъри «Танҳо туӣ», ки дар мавзӯи ишқӣ навишта шудааст, бо истифода аз ду номи шоири классик образи ғиноиро тасвир намудааст:

Танҳо туӣ, танҳои ман,
Яктои беҳамтои ман.
Эй Ҳофизу Мавлои ман,
Танҳо туӣ, танҳо туӣ [7, с.55].

Дар ашъори Меҳринисо Ҳофизу Мавлавӣ агар рамзи ишқу муҳаббати содиқона бошанд, Рӯдакӣ ва Саъдии Шерозӣ ҳамчун тимсоли панду ҳикмат мебошанд. Масалан:

Бояд ки аз Деваштиҷ фазлу адолат омӯхт,
Аз Рустаму Сиёвуш дарси ҷасорат омӯхт.
Аз Зардуҳишти доно дарси вафо қабул аст,
Аз Рӯдакиву Саъдӣ пандеву ҳикмат омӯхт [6, с.299].

Чунонки дида мешавад, дар шеъри боло ҷуз аз номи шоирон ҳамчунин номи қаҳрамонони бостониву ривоятӣ зикр гардидааст, ки тимсоли ҷасорату адолат ба ҳисоб хоҳанд рафт.

4. **Номи китобҳои муқаддас ва осори олимону шоирон**. Дар талмеҳоти Меҳринисо ишорат бар китобҳо низ дучор мешавад. Аз ҷумлаи инҳо метавон номҳои «Авасто» [7, с.57], «Занд» [5, с.82], «Қуръон» [7, с.32, 57, 169], «Шифо» (ишорат бар «Китоб-уш-шифо») [6, 261], «Яшт» [7, с.57]-ро ном гирифт. Номҳои мазкур дар ашъори Меҳринисо рамзи илму дониш, хираду ҳикмат ва дараҷаи олии маърифат мебошанд. Аз ҷумла дар ғазале шоира «Шифо»-и Абӯалӣ ибни Синоро дар ҳамин маврид истифода намудааст:

Бо «Шифо»-и Пури Сино, пандҳои Рӯдакӣ,
Як ҷаҳоне аз хирад бунёд мебояд намуд [6, с.261].

5. **Номи қаҳрамомонони ишқномаҳо**. Дар ашъори Меҳринисо қаҳрамонони ривоятиву афсонавии ишқномаҳо амсоли: Вомиқ ва Узро [7, с.517], Маҷнун [6, с.161, 234], Лайло / Лайлӣ [7, с.284, 517], Фарҳод [7, с.381, 448], Юсуф [7, с.207], Зулайхо [7, с.517] ба ҳайси талмеҳ корбурд шудаанд. Бояд зикр намуд, ки номҳои мазкур бештар дар ашъори ишқии шоира истифода гардидаанд ва бо тасвири ҳолоти қалбии ботинии вай алоқамандӣ доранд. Бинобар ҳамин ҷиҳат, талмеҳоти мазкур бештар дар ғазалҳои шоира мушоҳида мешаванд, чун мавзӯи асосӣ дар жанри ғазал иборат аз тасвири ишқу муҳаббат ва аҳволи ботинии инсон мебошад. Аз ҷумла дар ғазали зери матлаи:

Афсонаи безаволи олам ишқ аст,
Ганҷинаи бебаҳои одам ишқ аст [7, с.517],

ки дар пайравии шоирони классик амсоли Мавлавӣ, Саъдӣ ва Бадриддин Ҳилолӣ суруда шудааст, шоира якбора ишорат бар се қаҳрамони ишқӣ: Вомиқ, Узро ва Зулайхо намудааст:

Вомиқ ба узри маҳваше чун Узро
Дарёфт, ки ҳар нафас исодам ишқ аст.
Мерафт Зулайхо ба ҳарам лобакунон,
Сар то қадаму ҳама ниҳодам ишқ аст [7, с.517].

Бояд зикр намуд, ки дар мисраи якум ҷуз ин ки талмеҳи *Узро* ба назар мерасад, ҳамчунин вожаи *узр* низ бо исми *Узро* санъати таҷнисро ба вуҷуд овардааст. Бар илова, дар мисраи дувум вожаи *исодам* талмеҳи дигаре мебошад, чун он ишорат бар *дами Исо* мекунад.

6. **Ишорат бар нукоти фарҳангиву таърихӣ**. Яке аз хусусиятҳои талмеҳоти бакоргирифтаи Меҳринисо ин ишорат кардан бар нукоти гуногуну мутафовити таърихиву фарҳангӣ мебошад. Дар ин маврид ишораҳое амсоли: ҳумо [7, с.357], тубо [7, с.357, 477], кӯҳи Қоф [7, с.273, 547], оташи Суғд [7, с.62], Сабо [7, с.283], боди Сабо [7, с.165, 283], Меҳргони Сада [7, с.557], нӯшдору [7, с.126], оби ҳайвон [7, с.224] ва монанди инҳоро метавон зикр намуд, ки дар офаридани образҳову мазомини шоиронаи Меҳринисо нақши босазо доранд. Тавассути ин навъи вожаҳову ибораҳо ашъори Меҳринисо агар, аз як тараф, ҷанбаи фарҳангии бештар қабул намояд, аз тарафи дигар, аз ҳайси захираи луғавӣ ғанитар мегардад. Устод Худоӣ Шарифов дар иртибот бар ҳамин мавзӯъ қайд менамояд, ки «шоирӣ дар як маънӣ зуҳури фаровони фазилат ва ғинои забони миллист» [15, с.104].

Нукоти фарҳангиву таърихӣ дар ашъори ба мавзӯъҳои гуногун бахшидаи шоира ба назар мерасанд. Аз ҷумла дар шеъри «Таронаи Ватан» Меҳринисо бо истифода аз вожаи *нӯшдору* Меҳринисо ишорат бар *нӯшдоруи шоҳномаӣ* (нӯшдоруе, ки барои Суҳроб омода шуда буд) карда, онро дар мавзӯи ватандӯстӣ басо ҷолиб корбаст кардааст:

Эй Ватан, ман шукргӯи номи ту,
Бо ҳама буду набудам роми ту.
Ту Масеҳои шууру шеъри ман,
Нӯшдоруи ман андар ҷоми ту [7, с.126].

Адабиётшиноси маъруи тоҷик Абдунабӣ Сатторов шеъри аз зиндагӣ дурро ба «гули коғазӣ» монанд кардааст, ки бо вуҷуди зебо будан ҳам, бӯву таровате надорад [11, с.116]. Дар ҳамин маврид метавон гуфт, ки воситае, ки шеъри Меҳринисоро каме аз зиндагӣ ва воқеият дур мегардонад, корбурди зиёд аз аркони маҷоз, ба хосса талмеҳоти вай мебошад. Яъне талмеҳоти истифоданамудаи Меҳриниоро метавон гулҳои коғазии ашъори ӯ ҳисоб намуд, зеро ҳамагӣ маъниян маҷозӣ буда, ишорот бар воқеаҳову рухдодҳои ривоятиву афсонавӣ ва нукоти рамзӣ менамоянд. Аммо тавассути ҳамин гулҳои коғазӣ аст, ки шеъри Меҳринисо, баръакс, таровату зебоии махсус пайдо менамояд ва таваҷҷуҳи ҳар хонандаро бар худ ҷалб менамояд.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар ашъори шоира Меҳринисо Бобобекова ҷуз аз анвои талмеҳоти мазкур боз метавон навъҳои дигареро пайдо намуд, ки шоира дар муассиртару завқбахштар кардани афкори хеш аз онҳо истифода намудааст. Аммо навъҳое, ки дар боло зикр шудаанд, аз асоситарин анвои талмеҳоти ашъори Меҳринисо ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо дар қиёс бо навъҳои дигар дар эҷодиёти шоира ҷилваи бештар доранд ва ӯ ҷиҳати тасвир ва офаридани образҳои шоиронаи хеш бисёртар аз онҳо истифода намудааст. Вале бояд қайд намуд, ки ҷуз аз анвои мазкур як навъи талмеҳи дигар дар ашъори Меҳринисо корбаст шуда, ки дарбаргиранда ё фарогири ҷамеи анвои дар боло зикршудаи талмеҳ мебошад. Ин навъи талмеҳ дар ашъори Меҳринисо махсус аст ва ҷилваи ҷудогунае дорад, зеро он дар қиёс бо талмеҳоти зикршуда, ки навъи холиси ин воситаи тасвири бадеӣ ба ҳисоб мераванд, танҳо талмеҳ маҳсуб намешавад, он омезиш бо дигар санъатҳои бадеӣ монанди истиора, тамсил, ташбеҳ ва махсусан бо истиора дорад. Омезиши талмеҳ бо санъати истиора дар ашъори Меҳринисо бештар ба назар мерасад. Ин навъи талмеҳро метавон талмеҳи истиорӣ ва ё худ истиораи талмеҳӣ ном гузошт. Масалан, ибораҳои изофии навъи: Албурзи ҷаҳони модар [7, с.262], Билқиси сабои ишқ [7, с.223], Бухорои муҳаббат [7, с.243], Даҷлаи инсоф [7, с.206], Исои тараб [6, 118], Каъбаи меҳрубонӣ [7, с.152], Каъбаи меҳр [7, с.155], Каъбаи лутф [7, с.155], Лайлои дил [7, с.254; 6, 284], Мавлои дил [7, с.254], Марями навои ишқ [7, с.223], Масеҳои шуур [7, с.126], Масеҳои шууру шеър [6, с.119], Мӯсии меҳр [6, с.189; 6, с.169], Сулаймони садоқат [6, 253; 7, 283], Хоҷаи Хизри ошиқон [7, с.274], Хуросони сухан [6, с.141], ҳумои Қофи қурби ноз [7, с.255], Юсуфи дил [7, с.194, 198], Юсуфи ҷон [7, с.278] ба ҳамин навъи талмеҳ марбут мебошанд. Талмеҳоти мазкур, чи хеле ки дида мешавад, шаклан ба истиора тааллуқ доранд, аммо василаи тарҳрезии мавзӯъ дар ҷамеи онҳо талмеҳмебошад, чун дар он ишорат бар номҳои таърихӣ ба назар мерасад.

Бояд қайд намуд, ки нақши санъати талмеҳ ба ҳамчун василаи бадеътар намудани афкору андешаҳои шоирона дар эҷодиёти шоира басо назаррас мебошад ва он дар қиёс бо аксари дигар анвои васоити тасвири бадеӣ мақоми болотарро ишғол менамояд. Талмеҳоти истифоданамудаи Меҳринисо маҳдуд ба жанрҳои наву суннатӣ нест, он дар ҳама анвои шеърии ӯ яксон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аммо дар ин байн талмеҳоте, ки марбут бар ишқномаҳо мебошанд, бештар дар ғазалҳои

шоира корбаст шудаанд, зеро чунонки дар боло низ зикр гардид, ғазал ба ҳайси жанри лирикӣ бештар бо номҳои қаҳрамонони ишқӣ иртибот дорад. Дар ғазалиёти Меҳринисо талмеҳ дар баробари дигар васоити тасвири бадеӣ ҷанбаи бадеӣ-эстетикии афкори ӯро бештар тақвият мебахшад. Ин ки Камол Насрулло зикр намудааст, ки дар эҷодиёти Меҳринисо тасвирҳои тозаву зебои шоирона бештар дар анвои суннатӣ ва махсусан дар ғазалҳои ӯ чашмрасанд [9, 10], ба андешаи мо, ба туфайли талмеҳоти тозаву обнашустаи шоира низ мебошанд. Талмеҳоти нави Меҳринисо, хусусан талмеҳоти истиории вай бештар дар жанри ғазали ӯ ҷилвагар мебошанд. Ин навъи талмеҳоти ӯ бештар иртибот бо қаҳрамонони ишқномаҳо доранд. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки номҳои қаҳрамонони ишқӣ дар қиёс бо дигар анвои шеърии эҷодиёти Меҳринисо бештар дар ғазалҳои вай ҷилвагар мебошанд. Аммо дар умум, чи дар жанрҳои суннатӣ ва чи ғайрисуннатии Меҳринисо санъати талмеҳ иштироки басо фаъол дорад ва ин иштироки мукаррар мӯҷиби танаввуи он гардидааст, ки чанде аз онро дар ин мақола зикр намудаем.

АДАБИЁТ

1. Аҷамӣ, Муҳаммадалӣ. Тафаккур ва ҳис / Муҳаммадалии Аҷамӣ.- Душанбе.- 2008. - 250 с.
2. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь. Издание шестое.-М.: Русский язык.- 1984.- 942 с.
3. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан. Илми бадеъ ва мухтасари арӯз / Т. Зеҳнӣ.- Душанбе: Ирфон.- 1967.- 301 с.
4. Иқболӣ, Муаззама Аъзам. Шеър ва шоирон дар Эрони исломӣ / Муаззама Аъзами Иқболӣ.- Теҳрон: Дафтари нашри фарҳанги исломӣ.- 1363.- 253 с.
5. Меҳринисо. Меҳроби розам - модарам / Меҳринисо. Муҳаррир: Аламхон Кӯчаров.- Душанбе: Адиб.- 2019.- 133 с.
6. Меҳринисо. Оини Хуршед / Меҳринисо. Муҳаррир: Гурез Сафар.- Душанбе: Адиб.- 2011.- 319 с.
7. Меҳринисо. Оҳанги зиндагӣ / Меҳринисо. Муҳаррир: Алишер Мирбобо.- Душанбе.- 2019.- 579 с.
8. Меҳринисо. Шароби нур / Меҳринисо. Муҳаррир: Б. Юсупов.- Душанбе: «Адиб», 1996.- 158 с.
9. Насрулло, Камол. Покиза будан суннат аст / Камол Насрулло // Меҳринисо. Оҳанги зиндагӣ.- Душанбе.- 2019.- С. 3-14
10. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урбатулло Тоиров.- Душанюе: Адиб.- 1991.- 463 с.
11. Сатторов, Абдунабӣ. Шеър ва зиндагӣ / Абдунабӣ Сатторов // Садои Шарқ.-№ 10.-1975.-С.116-136
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри Х то ибтидои асриХХ). Муҳаррирон: М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ-М: Советская энциклопедия.- Ҷ.2.- 1969.- 948 с.
13. Ҳаким, Аскар. Сухан ва образ / А. Ҳаким // Садои Шарқ.- №11.- 1973.- С. 132-142.
14. Ҳусайнӣ, Атоулло Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ / Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Раҳим Мусулмонқулов.- Душанбе: Ирфон.- 1974.- 221 с.
15. Шарифов, Худоӣ. Ташаккули услуб ва камолот / Худоӣ Шарифов // Садои Шарқ.-№ 8.- 1982.- С. 122-130

МЕСТО «ТАЛМЕХ», ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ И ОСОБЕННОСТИ В СТИХАХ МЕХРИНИСО

Автор статьи отмечает, что «талмех» (указание) как средство художественного изображения имеет особое место в стихах Мехринисо. Вышеупомянутое исскуство играет важную роль наряду с метафорой и сравнении, являющимся двумя ключевыми поэтическими фигурами в стихах поэтессы. Неоднократное использование исскуства указание если с одной стороны сидетельствует о мировоззрении и большом знании истории поэтессы, с другой стороны является как основное средство доставление эстетического наслаждения читателям ее стихи. Как указывает автор, в творчестве Мехринисо использованы разные виды фигуры указания, основными из которых являются: 1) «талмех», который указывает на пророков и святых; 2) «талмех», который указывает на древных царей; 3) «талмех», посвященный древним учёным и философам; 4) «талмех», посвящённый учёным и мистикам; 5) «талмех», указывающий на героев и героин лирических поэм; 6) «талмех», который указывает на исторических и культурных моментов и приметов, относящихся древноему Ирану.

По словам автора, в указаниях стихи Мехринисо наблюдаются разные особенности, относящихся их форменной чертой. Наиболее видные из этих особенностей скрываются в их сливании с другими средствами художественного изображения, а особенно с метафорой и аллегорией-притчой. В этом виде «талмех» эффективность слово поэтессы ощущается больше, так как посредством использования сразу двух разновидностей поэтических приёмов поэтесса представляя картину своих художественных воображений и омыслов перед глазам своих читателей, дарит им особое эстетическое наслаждение.

***Ключевые слова**: Мехринисо, «талмех», метаномическое указание, аллегорическое указание, средства художественного изображения, пророки, философы, учёные и мистики, герои лирических поэм, планеты и небесные тела, природные элементы и вещи, исторические и культурные моменты.*

THE PLACE OF «TALMEH», ITS VARIETIES AND FEATURES IN THE POEMS OF MEHRINISO

The author of the article notes that «talmeh» (indication) as a means of artistic representation has a special place in Mehriniso's poems. The above art plays an important role along with metaphor and comparison, which are two key poetic figures in the poetess's poems. Repeated use of art indicates, if on the one hand it talks about the worldview and great knowledge of the history of the poetess, on the other hand it is as the main means of providing aesthetic pleasure to readers of her poems. As the author points out, in the work of Mehriniso, different types of indicating figures are used, the main ones of which are: 1) «talmeh», which indicates the prophets and saints; 2) «talmeh», which refers to the ancient kings; 3) «talmeh», dedicated to ancient scientists and philosophers; 4) «talmeh», dedicated to scientists and mystics; 5) «talmeh», indicating the heroes and heroin of lyric poems; 6) «talmeh», which indicates historical and cultural moments and signs related to ancient Iran. According to the author, in the directions of Mehriniso's poems, there are different features related to their form feature. The most prominent of these features are hidden in their merging with other means of artistic representation, and especially with metaphor and allegory-parable. In this type of «talmeh», the poetess's word is more effective, since through the use of two varieties of poetic techniques at once, the poetess, presenting a picture of her artistic imaginations and thoughts in front of the eyes of her readers, gives them a special aesthetic pleasure.

***Key words**: Mehriniso, «talmeh», metanomic indication, allegorical indication, means of artistic representation, prophets, philosophers, scientists and mystics, heroes of lyric poems, planets and celestial bodies, natural elements and things, historical and cultural moments.*

Сведение об авторе:

***Усмониён Нозила Усмон** - аспирант кафедры языка и литературы таджикский, факультет лингвистики и телекоммуникационных сетей, Дангаринского государственного университета. E-mail: bnozila@bk.ru Тел.: (+992) 907509262.*

About the autor:

***Ysmoniayn** Nozila Usmon – Post-graduate student of the Department of Language and Literature Tajik, Faculty of Linguistics and Telecommunication Networks, Dangara State University. E-mail: bnozila@bk.ru Tel .: (+992) 907509262.*

ТАШВИҚИ ДӮСТӢ ВА РАФОҚАТ ДАР МАСНАВИИ «ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚАТ»-И САНОИИ ҒАЗНАВӢ

Овиров Н.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Масъалаи дӯстию вафодорӣ ва муносибат бо душманон яке аз масъалаҳои умумиинсонист, ки ба он аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда, аксарияти классикони адабиёти мо диққати махсус додаанд. Ҳаким Саноӣ дар «Ҳадиқа»-и худ ба ин масъала диққати махсус дода, ба он ҳатто боби алоҳидае бахшидааст. Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки дар таълимоти ахлоқии Саноӣ масъалаи дӯстию рафоқат ҳамчун воситаи асосии ба ҳам наздикшавӣ ва инкишофи маънавии одамон хизмат намудааст. Шоир дуруст қайд мекунад, ки инсон дар танҳоӣ одам нест. Вай фақат метавонад дар муносибат бо дигарон дар рафоқат вуҷуд дошта бошад. Ӯ дар ин масъала худпарастии шахсиро сахт маҳкум карда, онро ҳамчун воситаи вайрон кардани муносибати байни одамон мешуморад. Бинобар ин, шоир тарафдори якдигарро ҳурмат кардани одамон, дар дӯстию рафоқат зиндагӣ кардани онҳо мебошад. Ӯ дар ин масъала мегӯяд:

Туву ман кард одамиро ду,
Бе ману ту – ту ман бувӣ ман – ту,
Туву ман гумраҳист, з-ӯ парҳез,
Дар ману ту ба аблаҳӣ м-омез.
Ту тӯӣ, ман –манам сари ҷанг аст,
Ӯ чунон ман чунин ҳама ранг аст. [2, с.445]

Аз ин ҷост, ки Саноӣ дар зиндагӣ барои инсон ёру дӯст доштанро зарур дониста, умри бе ёр ва бе сӯҳбат гузаронидаро умри бефоида ва хом мешуморад:

Умр бе дӯстон на умр бувад,
Умри бе ёр, умри ғумр бувад. [2, с.351]

Ӯ дар ин масъала бо ин қаноат намекунад. Дар хусуси дӯстию рафоқат фикри худро давом дода, шахсеро бадбахттарин дар дунё мешуморад, ки агар ӯ дар зиндагӣ ёру дӯст ва ҳамдаму ҳамнафаси кам дошта бошад:

Бад касе дон, ки дӯст кам дорад,

З-ӯ батар чун гирифт, бигзорад. [2, с.448]

Аммо дӯстии байни одамон, аз рӯи ақидаи шоир мувофиқи хулқу атворашон гуногун мешавад. Баъзеҳо дӯсти муваққатӣ ва баъзеҳо дӯсти абадӣ мешаванд. Саноӣ тарафдор ва тарғибкунандаи дӯстии самимӣ ва абадӣ мебошад:

Умр бо дӯсте, ки ӯ яктост,
Як дамеро ҳазорсола баҳост. [2, с.351]
Ва дар ҷои дигар мегӯяд:
Дӯст хоҳӣ, ки то бимонад дӯст,
Он талаб з-ӯ, ки табъу хотири ӯст. [2, с.448]

Саноӣ дар таълимоти ахлоқии худ якчанд шартҳои одоби дӯстиро пешниҳод мекунад ва риоя кардани онро барои ҳар кас зарур медонад. Талаботи аввалине, ки шоир доир ба ин масъала пешниҳод мекунад, ин ҳангоми интихоби ёру дӯст саросема нашудан аст. Ӯ таълим медиҳад, ки ҳар каси пешомадаро ба дӯст интихоб кардан нашояд, балки ӯро пеш аз ҳама имтиҳон карда, аз санҷиш гузаронидан лозим аст. Саноӣ меъёри ин санҷишро низ нишон дода, гуфтааст:

Чун туро дӯсте падид ояд,
Ақл бояд, ки зуд настояд.
Вақти ишрат аз ӯ ба кам дидан,
Кам шунидан беҳ аз писандидан. [2, с. 449]

Дигар аз шартҳои одоби дӯстӣ, ки шоир пешниҳод мекунад, дар он аст, ки инсон бояд бо одамони оқилу хирадманд дӯстӣ кунад, то ки аз сӯҳбати онҳо баҳравар шавад:

Бо хирадманд соз доду ситад,
Ки қавитар шавад хирад зи хирад. [2, с.479]

Дар ҷои дигар шоир ин фикри худро бори дигар таъкид карда мегӯяд:

Сӯҳбати некро зи даст мадеҳ,
Ки меҳу беҳ шавӣ зи сӯҳбати беҳ. [2, с.450]

Ҳаким Саноӣ аҳамияти бо шахсони доно дӯстӣ карданро дар мисраъҳои зерин чунин баён кардааст:

Ёри доно чу шуд туро ҳамроҳ,
Бас дарозии роҳ шуд кӯтоҳ.
Чун кам ояд ба роҳ тӯшаи ту,
Нангарад дар кулоҳи гӯшаи ту. [2, с.457]

Саноӣ тарафдори он аст, ки инсон бояд дар зиндагӣ дӯсту рафиқи зиёд дошта бошад. Вале ба қавли ӯ фақат дӯстӣ бо шахсони лоиқ, бо шахсони доно суде бахшида метавонад ва бо шахси нодон ғами зиёдатист. Ӯ ҳатто душмани донороз аз дӯсти нодон авлотар медонад:

Дӯст гарчи дусад ду ёр бувад,
Душман арчи яке, ҳазор бувад.
Мардро хасму душмани доно,
Беҳтар аз дӯсте бувад коно. [2, с.448]

Дар суҳбати шахсони нодону сифла нишастанро низ шоир манъ мекунад, зеро аз нуқтаи назари ӯ нуқси инсонӣ гузаранда аст:

Бо бадон кам нишин, ки бад монӣ,
Хӯпазир аст нуқси инсонӣ.
Ҳеҷ сӯҳбат мабод бо омат,
Ки чу худ мухтасар кунам номат.
Сӯҳбати ом оташу пунбааст,
Зиштному табоҳу истанбааст. [2, с.450]

Маълум аст, ки калимаи «ом» дар луғат маънои «мардуми оддӣ»-ро дорад, вале аз мазмуни байтҳо маълум мешавад, ки Саноӣ дар ин ҷо онро на ба маънои аслияш, балки ба маънои шахсони «нолоиқ» ва «беадаб» истифода бурдааст [3, 48]. Саноӣ дар хусуси шартҳои дӯстӣ ва рафоқат сухан ронда, ақидаи ҷолиберо баён намудааст. Мувофиқи ақидаи ӯ шахс бояд аз дӯсти худ он чизеро талаб намояд, ки вай донаду дорад. Дар акси ҳол ин ҳолат метавонад сабаби аз ҳамдигар ранҷидан ва вайроншавии алоқаи байни дӯстон гардад. Ӯ дар ин маънӣ чунин гуфтааст:

Он талаб кун, ки донаду дорад,
То ту аз вай, вай аз ту н-озорад. [2, с.450]

Дар баробари риояи ин шартҳо Саноӣ талаботи дигареро пешниҳод мекунад. Ин талаботи шоир иборат аз он аст, ки инсон бояд ба шахсони ношоистаю бевафо дӯстӣ накунад, чунки дӯстӣ бо чунин шахсон оқибати нек надорад. Ӯ ба ин тарафи масъала бештар диққат дода, чунин дӯстӣ ва дӯстонро сахт маҳкум намудааст:

Ёри бад ҳамчу хордони бадруст,
Ки ҳаме доманат бигирад чуст. [2, с.450]

Бинобар ин, Саноӣ маслиҳат медиҳад, ки аз чунин дӯстон бояд канорӣ ҷуст:

Ёри бад душман аст рӯй ба рӯй,
Ту аз ин ёррӯй дурӣ ҷӯй.
Мардро раҳзани яқин бошад,
Ҳар қарине, ки дуни дин бошад. [2, с.446]

Шоир дар интихоби дӯст ҳушёр буданро таъкид карда, мегӯяд, ки ёри бад мисли шохи бебар ё заҳри мор аст, ки дӯстӣ бо чунин шахсон ба ҷуз бадӣ чизи дигаре намеорад:

Ҳар киро бо битона ёри бад аст,
Дон, ки дар саҳни хона мори бад аст.
Ёри бадро макун ба чашм батар,
Накунад шиша кас руфу ба табар.
Шохи бебаргу мева хор бувад,
Ёри бенафъ дафъи мор бувад. [2, с.446]

Ҳаким Саноӣ бо шахсони қиморбозу майпараст низ дӯстӣ карданро бефоида шуморида, онро маҳкум мекунад, зеро дӯстии онҳо ба фикри шоир аз рӯи манфиат ва ғараз аст. Бинобар ин, аз чунин дӯстӣ ва дӯстон низ оқибати некро интизор шудан нашояд:

Дӯстӣ бо муқомиру қаллош,
Ё макун, ё чу кардӣ, ӯро бош.
Дустӣ, к-аз паи пиёла кунанд,
Надиҳӣ пӯст, пӯсткола кунанд. [2, с.448]

Дар ҷои дигар мегӯяд:

Ёри ҳамкоса ҳаст бисёре,
Лек ҳамкиса кам бувад ёре. [2, с.446]

Ҳаким Саноӣ дар хусуси дӯстии риёкорона ва меҳру муҳаббати сохта андеша ронда, барои тасдиқи фикраш ҳикоятеро меорад, ки назар ба қавли худаш онро аз гузаштагони худаш шунида будааст:

Қиссае ёд дорам аз падарон,
З-он ҷаҳондидагон пурҳунарон. [2, с.454]

Дар ҳикоят нақл карда мешавад, ки пиразане бо Меҳситӣ ном духтари худ зиндагӣ мекард. Меҳситиро чашм мекунанд ва ӯ бемор мешавад. Табобати зиёде ба ӯ фоида намебахшад. Пиразан ҳамеша нисбат ба духтараш меҳру муҳаббат ва садоқати бепоёни худро баён карда мегуфт:

Зол гуфтӣ ҳамеша ба духтар,
«Пеши ту бод мурдани модар». [2, с.454]

Пиразан се гов дошт. Рӯзе яке аз говҳои ӯ барои нӯшидани об сари худро ба даруни дег меандозад. Ҳарчанд гов ҳаракат мекунад, он дегро аз сари худ дур карда наметавонад ва бо як бонги даҳшатомез ба берун, ба тарфи пиразан медавад. Пиразан гумон мекунад, ки ӯ Азроил аст ва бо доду фиғон мегӯяд:

«К-эй малакулмавт, ман на Меҳситиям,
Ман як золи пири меҳнатиям.
Тунд растам ману наям бемор,
Аз Худоро маро бад-ӯ машмор,
Гар туро Меҳситӣ ҳамебояд,
Он ки ӯро бибар маро шояд.
Духтарам ӯст, ман на беморам,
Туву ӯ ман-т рахт бардорам.
Ман бирафтам, ту донию духтар,
Сӯи ӯ рав, зи кори ман бигзар. [2, с.454-455]

Пас аз овардани ин ҳикоя шоир мақсади худро ба тариқи панду насиҳат баён мекунад:

То бидонӣ вақти печопеч,
Ҳеҷ кас мар туро набошад ҳеч.
Бе бало нозанин шумурд ӯро,

Чун бало дид дарсупурд ӯро.
Ба ҷамоли накӯ аз ӯ буд шод,
Ба хаёли бадаш зи даст бидод. [2, с. 455]

Илова бар ин, Саноӣ дар муносибати ҳамдигар фарқ кардани дӯсту душманро низ шарти зарурӣ мешуморад. Шоир тарафдор ва тарғибкунандаи дӯстии беғаразона ва дӯстие мебошад, ки вақти дармондагӣ дастгир шуда тавонад. Шоир дӯсту рафиқеро, ки дар зоҳир худро ғамхору меҳрубон нишон медиҳаду дар ботин ғализ аст ва ҳангоми душворӣ аз ту мегурезад, сахт мазаммат карда, онҳоро дӯсти ҳақиқӣ намешуморад:

Ёр набвад, ки бар дари зиндон,
Чашм гирёну лаб бувад хандон.
Ҳар ки вақти бало зи ту бигрехт,
Ба ҳақиқат бидон, ки ранг омехт. [2, с.455]

Дӯстеро, ки барои луқма шуда дӯстӣ мекунад, онро низ шоир дӯсти ҳақиқӣ намешуморад:

Дӯстеро, ки нест бо ту маҷол,
Ки бигӯяд ҳаром нест ҳалол.
Бо ту то луқма дид ҷону дил аст,
Чун шудат луқма тиру теғу шал аст. [2, с.451]

Азбаски хислатҳои неку бад дар назари аввал ноаён аст ва одами сифла кӯшиш мекунад, ки сирати худро пинҳон дорад, ба шахси хирадманд лозим аст, ки ба шинохтани неку бад эътибор диҳад. Талаботи қатъии Саноӣ дар ин бобат иборат аз он аст, ки дӯсти ҳақиқиро фақат дар лаҳзаҳои талху ширини зиндагӣ шинохтан лозим аст ва ба ибораи дигар гӯем, дӯсти ҳақиқӣ он аст, ки вақти бадию некӣ ҳамеша ҳамроҳу ҳамнафаси ту бошад:

Дӯстонро ба гоҳи суду зиён,
Битвон диду озмуд тавон. [2, с.446]

Саноӣ дар масъалаи дӯстию рафоқат самимият ва садоқатмандиро чизи зарурӣ донистааст ва он дар таълимоти шоир ҳамчун меъёри баҳодиҳӣ дар муносибати байниҳамдигарии дӯстон хизмат кардааст. Чизи дигаре, ки ин ҷо ба назар мерасад, дар он аст, ки дӯстӣ ҳамон вақт босадоқат мешавад, ки агар шахс ба моли дӯсташ хиёнат накунад, манфиати худро аз манфиати рафиқаш боло нагузорад.

Яке аз шартҳои дигари одоби дӯстӣ, ба фикри шоир, ин ҳифзи асрор мебошад:

Дӯстон ганҷи хонаи розанд,
Ранҷ баранду ганҷ пардозанд. [2, с.449]

Дар хусуси сирру асрор ва шартҳои он сухан ронда, шоир умуман тарафдори ошкор накардани роз нест, балки ӯ пеш аз ҳама тарафдори нигоҳ доштани асрори байни дӯстон мебошад. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки шахс бояд аз табибу ҳабиб роз ниҳон надорад. Агар пинҳон кунад, ин ҳолат метавонад сабаби маълул гардидани шахс гардад:

Роз пинҳон надошт ҳеҷ лабиб,
Дар ғаму иллат аз ҳабибу табиб.
Аз табиб ар ниҳон кунӣ ту усул,
Беҳ нагардӣ, бимондӣ маълул. [2, с.482]

Шоир дар баррасии масъалаи дӯстию рафоқат фикру мулоҳизаҳои хеле ҷолиб баён намудааст, ки мо онҳоро дар ашъори шоирони минбаъдаи форсу тоҷик, махсусан Саъдии Шерозӣ дучор мегардем. Дуруст аст, ки Саноӣ моҳият ва асосҳои иҷтимоии дӯстию рафоқатро, ки ба муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста аст, хира дарк кардааст, вале тарғибу ташвиқи ғояҳои дӯстию бародарӣ дар рӯзгори Саноӣ ва ҳоло ҳам аҳамияти зиёд доранд.

АДАБИЁТ

1.Абулмаҷди Саноӣ. Девони ашъор. Бо саъй ва эҳтимоми Мударриси Разавӣ. / С.Абулмаҷди -Теҳрон, 1322. -1124 с.

2.Абулмаҷди Саноӣ. Ҳадиқат-ул-ҳақиқат. Бо саъй ва эҳтимоми Мударриси Разавӣ. / С.Абулмаҷди - Теҳрон, 1332. - 829 с.

3. Абдулҳусайни Зарринкӯб. Бо корвони ҳулла. Маҷмӯаи нақди адабӣ. Таҳияи Ш. Шокирзода ва Р.Соҳибназар. / Зарринкӯб Абдулҳусайни - Душанбе: «Пайванд», 2004. - 332 с.

4.Баҳоваддинов А. Очерки по истории таджикской философии. / А. Баҳоваддинов -Душанбе, 1965. - 224 с.

5.Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. / Е.Э. Бертельс -Москва, 1960.

6.Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. / С. Давлатшоҳи -Теҳрон, 1337. - 540 с.

7.Макотиби Саноӣ. Бо кӯшиши Назир Аҳмад. / С. Макотиби - Алигарҳ, 1962.-268 с.

8.Маснавиҳои Ҳаким Саноӣ. Тасҳеҳ ва муқаддима аз Мударриси Разавӣ.-Теҳрон, 1348.-1282 с.

ВОСПЕВАНИЕ ДРУЖБЫ В ПОЭМЕ «ХАДИКАТ-УЛ-ХАКИКАТ» САНОИ ГАЗНАВИ

Проблемы дружбы является одним из конкретных тем каждого поэта, и мы не встречам ни одного поэта классика и современника, который не воспевал бы дружбу. Санои Газнави в поэме «Хадикат-ул-хакикат» по теме дружбы уделил одной отдельной главе, которое в нем по отдельности исследует данной теме. Взгляды Санои Газнави по этой теме берет свое начало от культуры, религиозных книг, и этических критерий.

Ключевые слово: *воспевание, [пропоганда], дружба, проблема, конкретных, отдельная глава, условия, культура дружбы, плохой друг, жадный, добрый, справедливый.*

CHANTING OF FRIENDSHIP IN THE SANOI GHAZNAVI' POEM «HADIKAT-UL-HAKIKAT»

The problem of friendship is one of the specific topics of each poet, and we do not meet a single classic and or contemporary poet who would not sing the praises of friendship. Sanoi Ghaznavi in the poem «Hadikat-ul-haqikat» paid attention to the topic of friendship one separate chapter, which in it separately examines this topic. Sanoi Ghaznavi's views on the mentioned topic have their origins in culture, religious books, and ethical criteria.

Key words: *chanting, [propaganda], friendship, problem, specific, separate chapter, conditions, culture of friendship, bad friend, greedy, kind, fair.*

Сведения об авторе:

Овиров Нуриддин Хасанович *- соискатель 2-го курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, (+992) 918617053*

About the author:

Oviirov Nuriddin Khasanovich *- the 2nd year applicant in the Department of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 918617053*

УДК: 891, 550

МУҲАММАД ҒОИБ ДАР ШИНОХТИ САИДРАҲМОН САИДОВ

Каримов Ш.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Омӯзгор, муҳаққиқ ва адабиётшиноси асил Саидраҳмон Саидов аз зумраи он донишмандоне шуморида мешавад, ки дар ҷодаи корҳои илмиву тадқиқотӣ аз тарафаи устод китобҳои таълимӣ барои донишҷӯёни факултети филологияи тоҷики Коллеҷу Донишгоҳҳои олии кишвар: «Адабиёти қадим», «Таърихи адабиёт» (IX - X) ҳаммуаллифӣ, «Таърихи адабиёт» (XI - XII) ҳаммуаллифӣ, «Сабкшиносӣ» ва «Назарияи адабиёт» омода намудааст ва корҳои илмиву таҳқиқотии Саидраҳмон Саидов нисбат ба китобҳои таълимии ӯ зиёд буда ва мо аз онҳо чанд намунаеро зикр менамоем: «Абдусалом Деҳотӣ», «Шеъри шоири асил ва рисолати он» аз ҳамин ҷумлаанд. Вобаста ба ҳамин китоб, ки ашъори лирикии Муҳаммад Ғоибро фаро гирифтааст, масъаларо баррасӣ менамоем.

Китоби «Шеъри шоири асил ва рисолати он» муаллифаш Саидраҳмон Саидов буда, ин китоб ба таҳқиқи эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб бахшида шудааст. Китоб аз пешгуфтор, чанд андеша пиромуни вижагиҳои ашъори ғиноии шоир ва панҷ фаслро ташкил медиҳад. Гарчи пеш аз устод С. Саидов дигар адабиётшиносон монанди С. Табаров, А. Кучаров, М. Рачабӣ ва шоирон Л. Шералӣ, Н. Қосим, М. Аҷамӣ, З. Абдулло ва С. Хатлонӣ ба ашъори Муҳаммад Ғоиб фикру андешаҳои худро гуфта бошанд, устод С. Саидов бошанд, ҳамаи ин андешаҳоро пурра карда ба ашъори Муҳаммад Ғоиб баҳои ҳаққонӣ додаст. Устод дар пешгуфтори китобаш шоирро чунин «Дар олами шеър фарди тасоддуфӣ нест, ҳар чӣ мегӯяд, дидаву дониста мегӯяд» [6. с. 3] шуморидааст ва дар шеваю тарзи эҷодаш аз ашъори Муҳаммад Ғоиб фасоҳати каломи Саъдию Ҳофиз, Мавлоною Аттор, Соибу Бедилро пай бурдааст, ки ин масъаларо боз поёнтар дида мебароем. Дар оғози китоб муҳаққиқ ба ҳунари шоирии Муҳаммад Ғоиб, осори офаридаи ӯ ва навҷӯиву навпардозиҳои шоир сухан кардааст, ки барои омӯзиши мавзӯи дохилии ашъори шоир ошноӣ пайдо намоем.

Фасли якум чунин ном дорад: «Рубоӣ ва дубатиҳои Муҳаммад Ғоиб», дар ин фасл адабиётшинос ба таҳқиқи вазну қофия, сабки баён, мазмун ва мундариҷи кулли рубоӣ ва дубайтиҳои шоирро (то соли 2009 эҷодшудаи М. Ғоибро) муайян намуда ва бештар мавзӯъҳои дохилии онро мавриди таҳлилу баррасии худ қарор додааст, ки чунин: «Мавзӯи рубоиёти Муҳаммад Ғоиб гуногунпаҳлу буда, диққати ӯро на танҳо ватандӯстиву ватанпарварӣ, инчунин мавзӯъҳои ишқ, ҳаётдӯстӣ, озодандешӣ,

ғарибӣ, панду ҳикмат, танқиди беадолатиҳои рӯзгор ва тангназарии ашхоси гуногун, андешаҳои риндонаву фалсафӣ, маънипардозиҳои шоирона ….» [6, с. 9] фаро гирифтааст, мегӯяд.

Оне, ки ба роҳи дил қадам мемонад,
Дар ҷабри адӯи хеш кам мемонад.
Шамшербадаст тарсад аз теғи қалам,
Дар даҳр фақат паи қалам мемонад [1. с. 690].

Дигар ин ки устод Саидраҳмон Саидов мазмун ва мундариҷаи рубоӣ ва дубайтиҳои шоирро дар муқоиса бо эҷодиёти халқӣ ва ашъори шоирони классик таҳлил намуда гуфтааст, ки шоир барои рангин кардани сеҳри калом дар рубоӣ ва дубайтиҳояш аз фолклор ба маврид истифода намудааст, ки ба рубоӣ ва дубайтиҳои шоир обу ранги бадеӣ бахшидаанд.

Фасли дуюм «Навҷӯиҳои Муҳаммад Ғоиб дар навъи мусаммат ва тарҷеот» ном дошта. Дар ин фасл адабиётшинос С. Саидов на танҳо барои муайян кардани мавзӯъҳои мусаммату тарҷеот, балки навҷӯиву навпардозиҳои шоирро дар устухонбандии ин жанрҳои шеърӣ мавриди пажуҳиши худ қарор додааст. Аз ҷумла, навҷӯиҳои адибро дар шеърҳои «Ватандор» ва «Ватанро дӯст медорам» пайдо карда ва чунин гуфтааст: «Муҳаммад Ғоиб ин сохтори устухонбандии назми классикиро шикаста, ҳам бандҳои шашмисрагӣ ва ҳам бандҳои чормисраиро дар шакли қофиябандии маснавӣ аа, бб овардааст»[6. с. 21]. Ва мавзӯи меҳварии навъҳои мусаммат ва тарҷеоти Муҳаммад Ғоиброватандорӣ шуморидааст, чунон чи: «Дар мағз андар мағзи қалбаш ҷойгузин будани меҳри ватанро эътимодбахш таъкид ва тасвир намудааст» [6. с. 24], ё ин ки «Мавзӯи Ватан барои Муҳаммад Ғоиб мавзӯест, ки ба ҷону дилаш баробар аст» [6. с. 23,].

Суруди миллӣ ояд ҳар гаҳе бар гӯш мегирям,
Дами болошавии парчамаш хомӯш мегирям.
Муҳаббатномаи худро ба ӯ пайваста менозам,
Ба пеши пои бедории миллат саҷда месозам.
Худамро, соҳиби мулки куҳанро дӯст медорам,
Ватанро дӯст медорам, ватанро дӯст медорам [1. с. 448].

Ҳамчунин Муҳаммад Ғоиброшоире шуморидааст, ки ба вазъи сиёсиву иҷтимоӣ диққат дода, мавзӯи ватанро барои мусаммату тарҷеоташ аз мавзӯъҳои меҳварӣ қарор додаст.

Дар фасли «Модарнома» бошад, устод Саидраҳмон Саидов аз эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб он шеърҳоеро мавриди таҳлилу таҳқиқи худ қарор додааст, ки мавзӯъҳои он ба тасвири бузургии модар, меҳри модар ва мақому манзалати модарро дар зиндагӣ ба худ таҷассум кардаанд. Аз ҷумла, «Модарам – духтари замони ҷанг», «Нируи модар», «Номаи модар», «Дунёи модар», «Зиндагибахш» ва ғайра аз ҳамин қабиланд. Устод С. Саидов ашъори ба модар бахшидаи шоирро баҳои баланд додааст, чунки чанд навҷӯиву навпардозиҳои ӯро дар устухонбандӣ ва мавзӯъҳои дохилии ашъораш ёфтааст, дар мисоли шеъри «Модарам – духтари замони ҷанг». Дар шеър аслан шоир ҳолати модареро тасвир кардааст, ки замони ҷанг (Ҷанги дуюми ҷаҳон) мезистааст, аммо худи шоир пас аз ҷанг ба дунё омадааст. Аммо дар шеъраш **бузургии модар, ранҷу азоби модар, таҳамулпазирӣ ва интизории номаи аскарҳо ба духтарҳо, чун лолаи сурх гаштан** шоирона тасвир гардида, гӯё шоир дар ҳамин замон зиста бошад.

Имтиҳони маргро дар зиндагӣ биспурдаӣ,
Зиндагибахшандаӣ, ҳаргиз намирӣ, модарам [1. с. 485].

Фасли чорум «Муҳаммад Ғоиб шоири ғазалсаро» ном дошта, адабиётшинос барои муайян намудани сабки баёни шоир, истифодаи санъатҳои бадеӣ, мазмуну муҳтаво ва оҳанги иҷтимоии он, ғазалҳои шоирро бештар мавриди таҳқиқу пажуҳиш қарор додааст. Ва як зумра ғазалиёти адибро аз рӯи сабки баён таҳқиқ намуда, чунин гуфтааст: «Аз мутолиаи ғазалҳои Муҳаммад Ғоиб маълум мешавад, ки ғазали ӯ дар рӯҳу оҳанги ғазали классикӣ тавлид ёфта, ғизои маънавии он ба андешаи мо эҷодкорона омӯхтану истифодаи сабкҳои маъмули шеъри форсии тоҷикӣ – сабки хуросонӣ, сабки ироқӣ, сабки ҳиндиву шеваҳои маъмули он бояд бошад» [6. с. 54]. Дигар паҳлӯи таҳқиқ ин аст, ки устод Саидраҳмон Саидов ба тасвири мавзӯъҳои ғазалиёти шоир чунин: «Як нуктаро бояд таъкид намуд, ки Муҳаммад Ғоиб ҳангоми офаридани тасвирҳои шоирона гоҳе аз ашъори Саъдию Ҳофиз, гоҳ Саноиву Мавлоно, бештар сабки шоирони сабки ҳиндӣ, махсусан, Мирзо Бедил таъсири маънавӣ гирифтааст» [6. с. 60] баҳо додааст.

Чӣ сон аз ростӣ гӯянд ҳарфе хомабардастон,
Ки пеши беқаламҳоянд мисли дол хам имрӯз [1. с. 456].

Мавзӯи меҳварии ғазалиёти шоир ин ишқ буда, донишманд Саидраҳмон Саидов ин мавзӯъро дар ғазалиёти ӯ ба мисли ишқи Ҳофизи Шерозӣ «Ҷовидонагии ишқро дар вуҷуди инсон мисли Ҳофиз эҳсос кардааст ва ин ҷовидонагиро дар ҳамаи ғазалҳояш бо шеваҳои гуногун сифрт мекунад» [6. с. 42] медонад ва ҳолати рӯҳии қаҳраони лирикии шоирро ба ҳолати рӯҳии ғазали А. Хусрав, Камол, Саъдӣ ва Мавлоно шабеҳ донистааст, ин гуна маҳорати баланд ба ҳар шоир муяссар намегардад, мисол:

Қадамат ба роҳи ормони дили ман нарасад,
Гули меҳрат ба гулистони ман нарасад [1. с. 659].

Дар баробари мавзӯи ишқ дар ғазалиёти шоир мавзӯи Ватан аз мавзӯъҳои меҳварӣ ҳисоб мешавад ва ҳамин масъаларо С. Саидов бо намунаи чанд ғазали шоирро таҳлил намуда, чунин баҳо додааст: «… ишқи Ватан аз дилу синаи қаҳрамони лирикӣ чунон боҳарорат фавора мезанад, ки ӯро аз Ватан ҷудо тасаввур кардан муҳол аст» [6. с. 42].

Он чӣ ки ман мекунам, баҳри ватан мекунам,
Баҳри ватан мекунам, он чӣ ман мекунам [1. с. 422].

Баробари мавзӯъҳои ишқу муҳаббат, Ватан, меҳри меҳану меҳанпарастӣ дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб мавзӯъҳои динӣ – тасаввуфӣ мақоми хоса дорад. Шоир дар ин шеваи баён худро пайрави Боязиду Саноӣ, Аттору Мавлоно мешуморад. Аммо устод С. Саидов аз таҳлили чанд ғазали шоир чунин андеша баровардааст: «Оҳанги динӣ – тасаввуфӣ дар ғазалҳои шоир хеле зиёд аст, аз ҷумла ғазалҳое, ки мисли ғазалҳои Мавлоно мусалсал, шӯзу ҷаззоб ва бо лаҳну навои мусиқӣ ҳамсадоянд ба мушоҳида мерасад, вале дар ғазалҳои Муҳаммад Ғоиб қаҳрамони лирикӣ воқеияти имрӯзаи рӯзгори худу ҳамзамононашро аз мадди назар дур қарор намедиҳад ва аз ин ҷиҳат аз ғазалҳои тасаввуфии гузаштагон тафовут дорад. Махсусан дар байти мақтаи ғазали зерин мо инъикоси ҳамаи воқеияти ҳастиро, ки ишора ба соҳибдавлату сарқонун, соҳибистиқлолии Тоҷикистон аст – «Мо лаҳву хома дорем, ҷовиднома дорем» бараъло мебинем» [6, с.55], мисол:

Мо лаҳву хома дорем, ҷовиднома дорем,
Гӯяд Муҳаммад акнун, моро ба мо гузоред [1, с. 532].

Дар охири ҳамин фасл муҳаққиқ мавқеи санъатҳои бадеиро дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб муайян намуда ва чунин санъатҳои бедеиро - ташбеҳ, ташхис, муболиға, талмеҳ, маҷоз, тавсиф, иҳом, лаффу нашр, киноя, маҷоз, тачнис, ҳусни мақтаъ, ҳусни матлаъро аз эҷодиёти Муҳаммад Ғоиб муайян кардааст.Ҳамчунин истифодаи санъатҳои бадеӣ дар ғазалиёти шоир ба чунин хулоса баровардааст: «Як нуктаро бояд таъкид намуд, ки Муҳаммад Ғоиб ҳангоми офаридани тасвирҳои шоирона гоҳе аз ашъори Саъдию Ҳофиз, гоҳ аз Саноиву Мавлоно, бештар сабки шоирони сабки ҳиндӣ, махсусан, Мирзо Бедил таъсири маънавӣ гирифтааст» [6. с. 60], мисол:

Бо лашкари дарду аламам сӯи ту рафтам,
Аз роҳи софи мижгони ту гардонд сипоҳам [1, с.583]

«Авзони ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб» фасли панҷуми китоб мебошад, ки ба масъалаҳои рукну вазн ва қофияҳои ғазалиёти шоир бахшида шудааст. Устод Саидраҳмон Саидов аз рӯи таҳқиқи 155 ғазали «Девон» - и шоир, ғазалҳоро тақтеъ намуда, чунин баҳрҳоро – баҳрҳои аслӣ ҳазаҷ ва рукнҳои он 53 ғазал, рамал ва рукнҳои он 66 ғазал ва бокӣ дар рукнҳои ин баҳрҳо, рачаз ва баҳрҳои фаръӣ – хафиф, музореъ, мунсареҳ, муҷтасро муайян кардааст.

Устод Саидраҳмон Саидов Муҳаммад Ғоибро ҳамчун шоири сермаҳсул дониста, ашъори то соли 2009 эҷодкардаи шоирро аз нигоҳи илмӣ таҳқиқ намуда, баҳои арзишманде низ додааст. Дар эҷоди шеър ӯро дар мавзӯи ишқ пайрави Ҳофиз, ирфон Боязиду Аттор ва Мавлоно, панду ахлоқ Рӯдакӣ ва Бедил, Ватан – Модар пайрави М. Турсунзода, Л. Шералӣ ва А. Сафар маҳсуб медонад. Маврид ба зикр аст, ки Муҳаммад Ғоиб дар адабиёти муосир, махсусан, адабиёти даврони истиқлол аз зумраи шоирони сермаҳсули адабиёт ҳисоб мешавад, ки дар ҳама анвои адабӣ дасти эҷод дорад.

АДАБИЁТ

1. М. Ғоиб. Девон. - Душанбе: Пажуҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикии. / М. Ғоиб - Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон, 2009. - 1015 с.
2. М. Ғоиб. Ифтихор. / М. Ғоиб. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 224 с.
3. М. Ғоиб. Дарди номус. М. Ғоиб. – Хуҷанд: Ношир, 2014. – 235 с.
4. М. Ғоиб. Шеъри зиндагӣ. М. Ғоиб. – Душанбе: Адабиёти бачагон, 2017. – 98 с.
5. Чароғи андеша. (Маҷмӯаи мақолаҳо), - Душанбе: Ямини Содиқ, 2007. – 95 с.
6. С. Саидов. Шеъри шоири асил ва рисолати он. / С. Саидов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 79с.
7. Ш. Ориёнфар. Муҳаммад Ғоиб шоире аз гунаи дигар. / Ш. Ориёнфар - Дарди номус. (Пешгуфтор). - Хуҷанд: Ношир, 2014. – 235 с.

МУХАММАД ГОЙБ В ИССЛЕДОВАНИХ САИДРАХМОН САИДОВ

Комплексное изучение поэзии Мухаммада Гойба в таджикской литературе до конца не изучено. В этой связи Устад Саидрахмон Саидов является одним из первых деятелей, которые провели комплексное исследование лирической поэзии Мухаммада Гойба, созданной до 2009 года, а также дал ценную научную оценку литературной ценности творчества поэта. что красноречие классических поэтов можно найти в стиле выражения и стиле его слов, поэтому эта способность редко достигается поэтами. Газели поэта также основаны на стихах известных поэтов классической и

современной литературы и имеют свою рифму, рифму, рифму и стиль выражения. В связи с этим поэзия Мухаммеда Гойба в современной литературе быстро находит свой путь в сердца читателей.

Ключевые слово: *Мусаммат, мураббаъ, мухаммас мусаддас, формироват, роджебанд, предлог, рифма, завязка, патриот, мрамор, край, правитель, пленный, бесподобный, качающая колыбель, уголок, заботливая, мать,*

MUHAMMAD GOIB IN CAILRAHMON CAIDOV'S RESEARCH WORKS

A comprehensive study of the poetry of Muhammad Goib in Tajik literature has not been fully studied. In this regard, UstadSaidrakhmon Saidov is one of the first figures who conducted a comprehensive study of the lyric poetry of Muhammad Goib, created before 2009, and also gave a valuable scientific assessment of the literary value of the poet's work. that the eloquence of classical poets can be found in the style of expression and the style of his words, therefore this ability is rarely achieved by poets. The poet's gazelles are also based on the poems of famous poets of classical and modern literature and have their own rhyme, rhyme, rhyme and style of expression. In this regard, the poetry of Muhammad Goib in modern literature quickly finds its way into the hearts of readers.

Keywords: *musamat, murabba, mukhammas, musaddas, tarkibband, targeband, claim, rhythm, plot, patriot, marble, margin, ruler, prisoner, incomparable, mantis, anqle, bakinq whom, mother.*

Сведения об авторе:

Каримова Шарифхуджа Муллоджонович *- докторант (PhD) второго курса кафедры теории и истории литература Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: (+992) 918186748*

About author:

Karimov Sharifkhuja Mullojonovich *– second - year Doctorate (PhD) of the theory and history of literature Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadridddin Ayni. Phone: (+992) 918186748*

ГАЗЕТЫ «НОВЫЙ ХАТЛОН» И «НАБЗИ БОХТАР» В ИНФОРМАЦИОННОМ ПОЛЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Мусаввирова Ф.В.

Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрав

История зарождения и становления газет «Новый Хатлон» и «Набзи Бохтар», как и в случае с прессой других регионов республики тесно связана с процессами административно-территориального деления вначале Таджикской АССР, затем Таджикской ССР и независимой Республики Таджикистан, которая неоднократно менялась на протяжении десятилетий прошлого века. Помимо того она связана с названиями вилоятов, округов, районов, областей (Гиссар, Сталинабад, Куляб, Кургантюбе) и области (Хатлон), которые ставили свой отпечаток на названия этих и других периодических изданий.

История административно-территориального деления нынешнего Бохтарского (бывшего Курган-тюбинского) региона Хатлонской области взаимосвязана с столицей республики городом Душанбе (Дюшамбе, Сталинабад), Гиссарской долиней и Кулябским вилоятом (округом, областью).

Курган-тюбе в качества бекства существовал при Бухарском эмирате, затем стал называться Курган-тюбинским вилоятом в составе Бухарской Народной Советской Республики и Таджикской АССР. Курган-тюбинский вилоят просуществовал до 1929 года. После преобразования республики из автономной в союзную этот вилоят был преобразован в Курган-тюбинский округ. Данный округ объединял пять тюменей[*] и просуществовал до 1930 года. В 1930 году был упразднен наряду с другими округами, а районы непосредственно подчинялись центру.

С конца 30-х годов на территории союзных республик, в том числе Таджикской ССР начали создаваться более крупные области. В результате такой политики, путем объединения районов бывших Курган-тюбинского и Гиссарского округов (данный округ ранее назывался Дюшамбинским, затем Гиссарским вилоятом) была создана крупная Сталинабадская область. Эта область существовала до 1951 года, и в течение двенадцати лет ее территория несколько раз перетерпела изменение. В 1944 году из южных районов области была создана Курган-тюбинская область, но уже через четыре года, в 1948 году вновь была упразднена и объединена со Сталинабадской областью. В 1951 году Сталинабадская область была ликвидирована а ее районы перешли в республиканское подчинение.

В качестве отдельной области (без районов бывшего Гиссарского округа) вновь была учреждена в 1973 году и существовала до 1988 года. В 1988 году путем объединения с Курган-тюбинской и

[*] В те годы слова «вилоят» («велаят», «вилайет») – «область» и «тюмен» - «район» в русских текстах писались без перевода.

Кулябской областей была образована Хатлонская область. Затем в течение 1990-1992 годов Курган-тюбинская область вновь был восстановлена и через два года, в декабре 1992 года окончательно была ликвидирована и вошла в состав Хатлонской области.

Таким образом, два бывших области юга Таджикистана – Курган-тюбинская область и Кулябская область ушли в историю, создав единую Хатлонскую область, которая ныне является одной из трех крупных областей независимой Республики Таджикистан.

Долгое существование двух областей - Курган-тюбинской и Кулябской поныне имеет воздействие на бытовое сознание и делопроизводство. Это выражается в таких неофициальных административно-территориальных названиях, как «Бохтарская группа районов или Бохтарский регион Хатлонской области» и «Кулябская группа районов или Кулябский регион Хатлонской области».

Ряд районов Сталинабадской области относящихся ранее к Гиссарскому округу (неофициально к Гиссарской долине или к Гиссарской группе районов) впоследствии не были объединены в рамках отдельной области и по ныне находятся в республиканском подчинении. Исходя из этого, местная пресса Гиссарской группы районов и центральная печать выходящая в свет в столице республики - городе Душанбе (ранее Сталинабаде) прошли свой путь становления.

История «Нового Хатлона» начинается с 1944 года, когда еще шла Великая Отечественная война и первый раз была образована Курган-тюбинская область. Газета называлась «Красный хлопкороб», являлась органом областного и городского комитетов Компартии Таджикистана и была учреждена 1 мая 1944 года. Первым редактором был Т.Г. Виолин, а затем его заменил К.Б. Меснянкин. Создание газеты в годы ВОВ, несомненно наложило отпечаток на содержание его публикаций. Наряду с местными новостями, сотрудники газеты большое внимание уделяли героизму сынов области на полях военных действий, перепечатывали фронтовые новости.

По этому поводу один из авторов газеты Л. Парнякова в статье «Задачи районных газет» в частности писала: «Каждый газетный лист должен быть живым призывом к народу: напрячь все силы, самоотверженно работать в тылу для приближения и ускорения победы над врагом. Конкретными задачами наших районных газет должно быть сейчас широкое освещение и организация масс на высококачественную обработку всходов хлопчатника и других сельскохозяйственных культур, но поднятие производительности труда для дальнейшего усиления помощи фронту. Наши районные газеты должны быть тесно связаны с массами, материал их должен быть живыми и действенным» [4, с.1].

Исходя из того прав исследователь истории печати Хатлонской области Н. Маъмурзода, который отмечает, что «за годы своего существования газета развивалась как важная часть духовной жизни людей, стала надежным средством пропаганды и агитации победоносных идей» [2, с.80].

После ликвидации Кургантюбинской области в 1947 году газета утеряла свое областное значение. В 1977 году Кургантюбинская область была восстановлена и через год, в 1978 году в области появились две областные газеты: таджикоязычная «Хакикати Кургонтеппа» (редактор Муким Курбонов); и русскоязычная под названием «Кургантюбинская правда» – предтеча современного «Нового Хатлона».

Главным редактором газеты был назначен С.Н. Садошенко, а первый номер газеты вышел в свет вышел 1 января 1979 года. Газета под этим названием существовала до 1988 года, т.е. до создания Хатлонской области. В 80-е годы XX века газета была одной из популярных русскоязычных периодических изданий республики о чем свидетельствуют ее большие тиражи и творческий состав редакции. Как отмечает Н. Маъмурзода «тираж издания в 1980 году достигал 21100 экземпляров, а в 1986 году составлял 7728 экземпляров. В редакции работали такие мастеровитые журналисты, как Зайцев А.В., Тахаленко С.Н., Жильцов В.В., Попов Г.Н., Попова О.П., Боброва О.И., Щербатова Г.П., Красотин В.В., Бессарабов Л., Щекотов О., Ниязов Н., Латипов Г., Шихова Л., Пак Н., Собирова С., Ниязова Н., Мирзоев З., Сотиев М.Н.» [2, с.152].

С началом гражданской войны, когда столкновения противоборствующих сторон с особой силой происходили в городе Курган-тюбе и в других районах области выпуск газеты был приостановлен из-за сложившейся тяжелой военно-политической ситуации и финансовых проблем. Новая история газеты под названием «Новый Хатлон» и в качестве издания исполнительного органа государственной власти Хатлонской области начинается с наступлением 1993 года, когда в стране полным ходом шло восстановление конституционной власти. «Первый номер газеты был опубликован 13 февраля 1993 года тиражом 1500 экземпляров в формате А-3, в объеме 4 страниц» [2, с.153]. Редактором газеты была назначена Ольга Попова. В первом номере было напечатано обращение творческого коллектива к читателям под заголовком «Это ваша газета» в котором в частности отмечалось: «Новый Хатлон» не просто новое печатное издание с информацией о событиях фактах и явлениях, это еще и символ того, что в нашей родной республике победили прогрессивные силы, спасшие нас от мракобесия исламских фундаменталистов. Можно с полной уверенностью утверждать, что в случае прихода к власти

оппозиции произошла бы коренная ломка всех понятий и привычек, самой нашей жизни. Но случилось так, что судьба подарила нам свободу, демократию, со всеми вытекающими отсюда последствиями. В том числе и право читать ту или иную газету на том языке, к которому стремиться душа» [5, с.1].

До 1997 года, то есть в годы гражданской войны газета печаталась нерегулярно, по мере возможности. Относительно регулярно стала выходить в свет с 1997 года, после подписания общего мирного соглашения между Правительством страны и Объединенной таджикской оппозицией. Мирное соглашение положило конец пятилетней гражданской войне в Таджикистане, создав тем самым предпосылки для восстановления разрушенной экономики и дальнейшего развития республики.

Редактором газеты был назначен Нурхон Ниёзов, который возглавлял редакцию до 2004 года. В эти годы газета уделяла особое внимание восстановлению послевоенной жизни области.

В 2004 году редактором газеты был назначен известный журналист Мурод Сотиев. Он возглавлял газету вплоть до самой смерти, до 4 апреля 2019 года.

Следует отметить, что Мурод Сотиев внес определенный вклад в развитии русскоязычной журналистики периода независимости в Хатлонской области. Он также был известен в журналистских кругах республики, являлся зональным корррespондентом правительственного издания «Народная газета» и русскоязычной версии НИАТ «Ховар», публикуя местные новости для массовой аудитории страны. М. Сотиев родился в 1963 году. По окончании средней школы в 1980 году поступил на факультет русского языка и литературы Душанбинского государственного института имени Т.Г. Шевченко (ныне ТГПУ имени С. Айни). По окончании института работал учителем русского языка и литературы в средней школе, потом перешел на журналистскую работу. Свою деятельность начал в редакции «Курган-тюбинской правды», переименованной впоследствии в «Новый Хатлон».

За годы его редакторства постепенно стала увеличиваться тираж газеты, появились новые рубрики и темы освещающие созидательную жизнь и становления нового этапа национального самосознания на основе народного единства.

За последнее десятилетие газета была зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистана дважды. Первый раз 11 мая 2011 года, №0014/рз; второй раз от 7 января 2019 года, №118/РЗ-97. В начале 2020 года тираж газеты составлял 4780 экземпляров. Печатается в ОАО «Матбааи Кургонтеппа».

После смерти М. Сотиева, редактором газеты была назначена Зулайхо Гаибова. Редакция находится по адресу: город Бохтар, улица Логинова 12.

Газета имеет свой сайт под доменом – www.noviykhatlon.tj. На паспорте сайта прописными буквами, украшенными цветами (красным, белым и зеленым) государственного флага Республики Таджикистан помещено название газеты, таким образом: **«НОВЫЙ *ХАТЛОН*».** В верхнем правом углу на английском языке указан: «Khatlon region». В нижнем левом углу паспорта отмечается, что это: «Издание исполнительного органа государственной власти Хатлонской области». Затем идут рубрики: «Главная», «Новости», «Общество», «Экономика», «Культура», «Вести регионов», «Туризм и спорт», «Безопасность», «Коррупция» – всего девять. Подрубрики отсутствуют. Сайт открывается рубрикой «Главная», в которой в основном помещены материалы официального характера, новостные заметки и фотографии. В нижнем правом углу помещен свежий номер газеты в формате PDF.

Главная страница сайта на момент 19 марта 2021 года показывает следующие материалы: «В Хатлонской области отметили день таджикской печати подведение итогов конкурса «Сила слова», «Поздравление председателя Хатлонской области Курбона Хакимзода ко дню матери», «Служение родине является великой честью и священным долгом», «Обеспечить стабильность и безопасность», «Имам-хатиб задержан в Кулябе за сотрудничество с ТЭО ПИВ», «Утверждены символы Международного праздника Навруз», «Новая чулочно-носочная фабрика появится в Кулябе», «14 марта-день работников прокуратуры», «Проект строительства русскоязычной школы обсудили в Бохтаре» и т.п.

Открывая PDF-формат газеты читатель / пользователь может ознакомится со свежим номером. На момент даты обращения (19 марта 2021 г.) на сайте был помещен десятый номер газеты от 5 марта 2021 года.

II

Следует отметить, что история зарождения и становления газеты «Набзи Бохтар» (до 2018 года «Набзи Кургонтеппа»), а также всех других изданий бывшей Кургантюбинской области (ныне бохтарского региона Хатлонской области), как таджикоязычных, так и русскоязычных, тесно связаны с первыми газеты Вахшской долины под названием «Зарбдори сохтмони Вахш» и «Ударник Вахшстроя». Первыми редакторами этих изданий были соответственно Нурулло Абдуллоев и Семен Ляхович. Вторым редактором таджикоязычной «Зарбдори сохтмони Вахш» был назначен Мирсаид Миршакар – тогда молодой, а впоследствии знаменитый таджикский поэт.

Его вклад, как редактора этого издания, а также его публикации на ее страницах обстоятельно изучил в своей монографии Н. Маъмурзода, который пришел к выводу что М. Миршакар «внес огромный вклад в организацию работы первого печатного издания в Хатлонской области и популяризаци до и этой газеты среди таджикских рабочих и местных народов» [2, с.68].

Под названием «Зарбдори сохтмони Вахш» газета в свет выходила до 1936 года. Затем стала печататься под названиями «Октябри сурх» («Красный Октябрь»), «Большевики Кургонтеппа» и «Коммунисти Кургонтеппа».

Как мы уже отметили изучение хронологической эволюции периодической печати Хатлонской области, и в том числе бохтарской группы районов показывает их тесное переплетение*. В частности, это проявляется в том что, когда в 1978 году была воссоздана Курган-тюбинская область городская газета была упразднена и трансформирована в областную под названием «Хакикати Кургонтеппа» (впоследствии газета «Хатлон»). Весь редакционный коллектив перешел на работу в областную газету, а ее редактором стал Муким Абдурахмонов.

Исходя из этого, можно заключить, что предшественником, как нынешней областной газеты «Хатлон», так и городской «Набзи Бохтар» была газета «Коммунисти Кургонтеппа».

Городская газета Кургантюбе была воссоздана уже в период государственной независимости в 1998 году по инициативе тогдашнего председателя города Сироджиддина Валиева под названием «Набзи Кургонтеппа». В 2018 году с изменением названия города на Бохтар, газета была переименована на «Набзи Бохтар», так как название региональных СМИ привязаны с местной топонимикой и указывают на их местный характер. О перемене названия газеты 14 марта 2018 года сообщил на сайте газеты ее тогдашний главный редактор Усмон Билоли (Туйчиев). В частности, он отметил: «с изменением названия Курган-тюбе на Бохтар мы также внесли изменения в устав деятельности газеты и сегодня газета «Набзи Кургонтеппа» выйдет в свет под названием «Набзи Бохтар». Мы уверены, что и с этим новым названием, газета останется как настоящий пульс центра Хатлонской области города Бохтара и по-прежнему будет предлагать своим многочисленным читателям интересные и наилучшие материалы» [3].

Учредителем газеты является орган местной исполнительной власти города Бохтар. В паспорте издания отмечается, что «газета выходит в свет с 1931 года». Этим редакция указывает на то, что свое начало газета ведет с «Зарбдори сохтмони Вахш» – т.е. первого периодического издания на вахшской долине.

Газета является еженедельной и выходит в год 52-53 раза. Зарегистириована в Министерстве культуры Республики Таджикистан за номеро № 550. Тираж газеты на март 2018 года составлял 1900 экземпляров. Ныне главным редактором газеты является Сухроб Азиззода.

Хотя газета носит официальный характер, но вместе с тем редакция специально отмечает, что «во имя плюрализма будут печататься также материалы с авторами которых редакция не согласна и не может за них брать на себя ответственность «.

С 28 мая 2020 года редакция газеты переехала в новый «Дворец культуры и информационный центр», который в рамках рабочей поездки по Хатлонской области открыл Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон [1].

Сайт газеты объединен с сайтом исполнительного аппарата государственной власти города Бохтара – www.bokhtar.tj. Помимо ленты новостей на сайте размещается PDF-формат отдельных номеров газеты.

На момент обращения (22.03.2021 г.) на сайте верхнем правом углу главной страницы был размещен PDF-формат номера газеты от 17 января 2019 года (№ 2 - 3060). В данном номере читатель может ознакомится с такими материалами, как: «Бохтар-древнейший центр цивилизации» (К. Рохбар), «Весть Навруза. Отмечание праздника Сада в Бохтаре» (Ф. Бобоев), «Информационно-разъяснительная встреча» (С. Азиз), «Разъяснение содержания Послания населению» (А. Риёев), «Нужно освободить город от решеток» (Р. Мунки) и другие. В центре главной страницы размещены новостные и аналитические тексты: «В Гулистане состоялось очередное заседание Правительственных делегаций Таджикистана и Кыргызстана по делимитации и демаркации государственной границы» (17.03.2021, перепечатка из НИАТ «Ховар»), «Товарищ Пояндашоев! Вы-генерал КГБ или оловянный солдатик и исламской партии?» (03.13.2021), «В поддержку высказываний советника А. Рахмона» (03.11.2021), «Мавджуда Каландарзода: сфера в котором ведет

* Следует отметить, что история более точной хронологической эволюции, как периодической печати Хатлонской области, так и других видов СМИ требует дополнительного изучения.

деятельность женщина, там царит справедливость и порядок» (09.03.2021, перепечатка из НИАТ «Ховар»), «В Швейцарии запретили в общественных местах носить паранджу и никаб» (09.03.2021, перепечатка из НИАТ «Ховар»), «Патриотизм на словах или в поступках. Размышления К. Косима после объективного посещения социальных сетей» (01.03.2021).

Самое общее рассмотрение сайта показывает, что свежие номера газеты в формате PDF на сайте вовремя не размещаются. Вместе с тем лента новостей обновляется, хотя и не ежедневно и с перепечатанными материалами.

Таким образом, периодические издания «Новый Хатлон» и «Набзи Бохтар» пройдя славный исторический путь, сыграли огромную роль в становлении и развитии печатных СМИ Хатлонской области Республики Таджикистан. Независимо от того, что ныне новые медиа имеют большое влияние на формирование общественного сознания массовой аудитории, эти газеты в качестве региональной прессы занимают свое определенное место в информационном поле Хатлонской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лидер нации Эмомали Рахмон в Бохтаре сдал в эксплуатацию Дворец культуры и информационный центр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://khovar.tj/rus/2020/05/lider-natsii-emomali-rahmon-v-bohtare-sdal-v-ekspluatatsiyu-dvorets-kultury-i-informatsionnyj-tsentr/ *(дата обращения: 15.03.2021)*
2. Маъмурзода, Н. Формирование и развитие печати в Хатлонской области [Текст]/ Н. Маъмурзода // – Душанбе: Ирфон, 2020. – 282 с.
3. Набзи Кургонтеппа – Набзи Бохтар шуд [Захираи электронӣ] – Реҷаи дастрасӣ: http://www.bokhtar.tj/node/89 *(санаи мурочиат: 15.03.2021)*
4. Парнякова, Л. Задачи районных газет [Текст] / Л. Парнякова // «Красный хлопокороб». – Курган-тюбе. – 1944. –№ 3. –5 мая.
5. Это ваша газета [Текст] / «Новый Хатлон» – Кургантюбе. – 1993. –№ 1. – 13 февраля.

ГАЗЕТЫ «НОВЫЙ ХАТЛОН» И «НАБЗИ БОХТАР» В ИНФОРМАЦИОННОМ ПОЛЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

В статье изучается роль и место газет «Новый Хатлон» и «Набзи Бохтар» в информационном поле Хатлонской области Республики Таджикистан. Основное содержание статьи составляет анализ путей становления и развития этих периодических изданий, а также их современное состояние. В ходе работы выявлено, что эволюция становления рассматриваемых газет тесно связана с особенностями неоднократно меняющегося административно-территориального деления региона. В результате исследования сделан вывод о том, что «Новый Хатлон» и «Набзи Бохтар» сыграли и продолжают играть существенную роль в информировании не только местной, на также республиканской массовой аудитории о текущих событиях и проблемах Хатлонской области.

Ключевые слова: *«Новый Хатлон», «Набзи Бохтар», Хатлонская область, Курган-тюбе, Вахшская долина, газета, периодическое издание, региональная пресса.*

THE NEWSPAPERS «NOVY KHATLON» AND «NABZI BOKHTAR» IN THE INFORMATION FIELD OF THE KHATLON REGION: HISTORY AND MODERNITY

The article examines the role and place of the newspapers «New Khatlon» and «Nabzi Bokhtar» in the information field of the Khatlon region of the Republic of Tajikistan. The main content of the article is an analysis of the ways of formation and development of these periodicals, as well as their current state. In the course of the work, it is revealed that the evolution of the formation of the newspapers under consideration is closely related to the features of the repeatedly changing administrative-territorial division of the region. As a result, of the study, it is concluded that «New Khatlon» and «Nabzi Bokhtar» have played and continue to play a significant role in informing not only the local, but also the republican mass audience about the current events and problems of the Khatlon region.

Keywords: *«New Khatlon», «Nabzi Bokhtar», Khatlon region, Kurgan-tube, Vakhsh Valley, newspaper, periodical, regional press.*

Сведения об авторе:

Мусаввирова Фарзона Восифиевна *– соискатель кафедры журналистики Бохтарского государственнго университета имени Носира Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айни, 67. E-mail: musavirova1988@mail.ru Тел.: (+992) 909999231*

About the author:

Musavvirova Farzona Vosifievna *– applicant of the Department of journalism of the Bokhtar state University after name of Nosir Khusraw, Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Aini st. E-mail: musavirova1988@mail.ru Phone: (+992) 909999231*

ҶАНБАҲОИ ҲУНАРИИ «АСРОРНОМА»-И ФАРИДУДДИН АТТОРИ НИШОПУРӢ

Ёров Р.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Масъалаи асосии адабиёт, наққошӣ, мусиқӣ ва пайкаратарошӣ инсон аст. Бахше аз ин ҳунарҳо инсонро тасвир менамоянд, бахши дигарашон ҷаҳони ботинии инсонро бозгӯ мекунанд. Дар миёни онҳо адабиёт ҷойгоҳи афрохта дорад. Адабиёт ҳам кору рӯзгори инсонро ба тасвир мекашад ва ҳам ҷаҳони дарунии ӯро бо ҳамаи рангорангиҳояш, такомулоташ, дигаргуниҳояш намоиш медиҳад. Тавре ки равшан аст адабиёт ду гуна мешавад: назм ва наср. Инҳо аз нигоҳи ҳадаф ва шеваи офариниш ҳам монандиҳо ва ҳам номонандиҳо доранд. Ҳадафи мо ин ҷо назм аст. Ва назм аз нигоҳи мо, аз нигоҳи ҳунар аз наср бартар аст. Таъсири шеър ба инсон аз наср бештар мебошад. Чаро? Ба андеша мо, барои он ки дар шеър санъатҳои бадеӣ хеле фаровон аст. Маҳз фаровон будани санъатҳои бадеӣ таъсири суханро бисёр меафзояд.

Аммо бояд гуфт, ки андешаи бузург низ ҳарчанд бидуни санъатҳои бадеӣ бошад ба инсон таъсири зиёд мерасонад. Ба гунаи намуна метавон рубоиёти Хайёмро оварда. Дар рубоиёти Хайём тасвир андак аст, аммо таъсири он хеле зиёд аст. Чунончи:

Эй дӯст, биё, то ғами фардо нахӯрем,
В-ин як дами нақдро ғанимат шумарем!
Фардо, ки аз ин дайри куҳан даргузарем,
Бо ҳафтҳазорсолагон сар ба сарем. [5, с.40]

Офарандаи асари бадеӣ кӯшиш мекунад, ки ё бо сухани бузург ё бо тасвири зебову латиф ба хонанда таъсир бирасонад. Бинобар ин шоирони варзида кӯшидаанд ҳам сухани бузург гӯянд ва ҳам тасвирҳои зарифу зебо созанд. Шоироне чун Рӯдакӣ тавонистаанд ба ин комёбӣ даст ёбанд. Дар ашъори ин шоири нерӯманд ҳам андешаи бузург ва ҳам тасвири зеборо фаровон мебинем. Чунончи:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон
Роҳи дониширо ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд. [1, с.39]
Ё:
Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеҷ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор. [1, 36]

Дар ин байтҳо шукӯҳи андешаи Рӯдакиро дармеёбем.

Тасвирҳои дурахшони Рӯдакӣ касро ба шигифт меоранд. Онҳо дар адабиёт назир надоранд. Чунончи:

Биёр, он май, ки пиндорӣ равон ёқути ноб астӣ,
Ва ё чун баркашида теғ реши офтоб аастӣ. [1, с.78-79]
Ё:
Бунафшаҳои тарӣ хайл-хайл сар баркард,
Чу оташе, ки ба гӯгирд бардавид кабуд. [1, с.103]

Шоирон ҳангоми офаридани шеър ҳама санъатҳои пешин, яъне санъатҳое, ки пеш аз онҳо дигарон сохтаанд, истифода кардаанд, ҳам санъатҳои нав сохтаанд. Чунончи ба моҳ монанд кардани рӯйи маъшуқа, ба ақиқ монанд кардани лаби ӯ, ба сарв ташбеҳ намудани қади дилбарро дар ашъори бисёр шоирон мебинем. Аммо шоирони тавонманд кӯшидаанд, ки бештар санъатҳои нав бисозанд ва азин роҳ асарбахшии ашъорашонро бештар намоянд.

Аттор аз ҷумлаи шоиронест, ки осораш саросар пур аз маъност. Маъноҳои маснавӣ, ғазалиёт ва рубоиёти ӯ амиқу густурдаанд. Ӯ ин маъноҳоро басе шоирона бо санъатҳои бадеӣ оростааст. Санъатҳои бадеӣ дар «Асрорнома»-и ӯ низ фаровонанд. Ӯ онҳоро бо камоли ҳунар сохтааст ва ба мақеъ истифода бурдааст. Дар ин ҷо чанде аз санъатҳои бадеии «Асрорнома»-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Чу уд аз ишқ бар оташ ҳамесӯз,
Чу шамъе мегирию х(в)аш ҳамесӯз. [4, с.304]

Уд дарахтест. Дар қадим чӯби ӯро месӯхтанд ва он бӯйи хуш медод. Дармисраи якуми ин байт Аттор **ошиқ**ро ба чӯби **уд** ва **ишқ**ро ба **оташ** ташбеҳ додааст. Дар мисраи дуюм ошиқро ба шамъи сӯзанда монанд кардааст.

Чуноне ки медонем «Асрорнома» асари ирфонист. Бинобар ин ин байти Аттор маънои орифона дорад. Ошиқ солик аст, ки чанд марҳаларо паймуда ба Ҳақ мерасад. Ва агар ӯ ишқ надошта бошад ва ин ишқи ӯ пурсӯзу гудоз набошад наметавонад ба ӯ бирасад. Ин марҳалаҳо басе душворанд. Солик хеле ранҷ мебарад, дард мекашад, азият мебинад, пас ба Ҳақ мерасад. Бинобар ин Аттор ошиқи ранҷбару азияткашро ба уд ва ишқи пурсӯзу гудози ӯро ба оташ монанд кардааст. Тавре ки мебинем ташбеҳоти шоир барҷой ва мантиқӣ мебошанд.

Барандешед аз он соат, ки дар хок,
Фурӯ резад ду рух чун барги гул пок. [4, с.430]

То Аттор бисёр шоирон **рухро ба гул** монанд кардаанд. Аз нигоҳи мо Аттор дар ин байт тозакорӣ дорад. Ин тозакории ӯ дар он аст, ки ӯ **рух**ро на чун шоирони пешин, ки мафҳуми умумӣ аст монанд кардааст, балки ба **барги гул** ташбеҳ намудааст.

Ҷаҳон пур шишаи барҳамниҳод аст,
Агар санге занӣ бар ту фитода-ст. [4, с.398]

Аттор мегӯяд, ки ҷаҳон нопойдор ва гузарон аст. Агар дар ин ҷаҳони гузарон кас хоҳ некӣ кунад, хоҳ бадӣ он ба ӯ бармегардад, яъне ҳар кас подоши амали нек ё бади хешро мебинад.

Ба ташбеҳи шоир бармегардем. **Шиша** чизест шикананда. Аттор ҷаҳонро нопойдор хондааст, аз ин рӯ онро ба шиша, ки асли он барҳамхӯрдану шикастан аст, монанд кардааст.

Танат домест, ҷон мурғе азиз аст,
На тан донӣ, на ҷон, то худ чӣ чиз аст! [4, с.388]

Аз нигоҳи орифон **тан** қолабест ва **рӯҳ** андаруни ин қолаб аст. То замоне рӯҳ дар қолаб аст, ранҷ мебарад, азият мекашад. Вақте он аз қолаб берун мешавад, аз азобу машаққат раҳо меёбад. Сӯфиён танро зиндон, доми рӯҳ хондаанд. Тавре ки медонем **дом** асбобест, ки барои гирифтор кардани сайде ба кор мебаранд. Дар ин байт Аттор **танро ба дом** ташбеҳ додааст. Ва **ҷонро ба мурғ** монанд кардааст. Ӯ мегӯяд, ки тавре ки мурғ ба дом гирифтор мешавад, ҷони кас низ ҳамон гуна гирифтори тан аст.

Чу дидам он-ч ҷустам, гум шудам ман,
Ҳаме чун қатра дар қулзум шудам ман. [4, с.355]

Шоирони сӯфӣ орифонро бештар ба **зарраю қатра** ва Худоро ба **хуршеду дарё (баҳр)** бештар ташбеҳ медиҳанд. Чун Саноию Аттор аз нахустин шоирони орифанд, шояд ин гуна ташбеҳот аз онҳо оғоз шуда бошад. Ин байтро Аттор аз номи Абӯсаиди Абулхайр, ки аз ҷумлаи орифони машҳур буд овардааст. Ӯ мегӯяд, ки Ҳақро мечустам чун ӯро дидам, яъне ба Ҳақ расидам, **гум шудам**, яъне фано шудам. Ман, мегӯяд, чун **қатрае дар қулзум** шудам. Аттор «ман»-ро, яъне орифро ба **қатра** ташбеҳ кардааст. **Қулзум** дар андешаи пешиниёни мо номи **баҳр** будааст. Ва шоир Худоро баҳр хондааст, ки ин истиора аст. Қатра дар баҳр гум мешавад. Ҳамон тавре ки қатра дар баҳр гум мешавад, ориф дар Ҳақ фано мешавад.

Истиора низ яке аз санъатҳоест, ки суханро басе меороят ва таъсири онро меафзояд. Шоирон дар ашъорашон аз он фаровон баҳрачӯӣ мекунанд. Дар «Асрорнома»-и Аттор низ ба ин навъи санъати бадеӣ зиёд бархӯрд мекунем. Бояд тазаккур диҳем, ки истиораҳои «Асрорнома» бештар маънои орифона доранд. Аттор ба воситаи онҳо ҳадафи ирфонии худро баён кардааст. Аз тариқи онҳо хонанда ба ҷаҳони ориф ворид мешавад ва онро маърифат мекунад. Истиораҳое, ки Аттор ва Саноӣ сохтаанд баътар дар адабиёти тасаввуфӣ роиҷ шудааст. Мо дар ин рисола танҳо чанд истиораи «Асрорнома»-ро баррасӣ мекунем.

Зи як-як зарра сӯйи дӯст роҳ аст,
Вале бар чашми ту олам сиёҳ аст. [4, с.303]

Дар ин байт ду истиора ҳаст. Яке **зарра** мебошад ва дигаре **дӯст** аст, ки ҳар ду дар мисраи нахуст омадааст. **Зарра** киноя аз **солик, ошиқ** мебошад. **Дӯст** киноя аз **Худо** аст. Орифон бештар калимаи Ҳақро ба кор мебаранд. Шоир мегӯяд, ки миёни солику Ҳақ роҳест, ки онро солик метавонад паймояд. Аммо касе, ки солик нест ҷаҳон ба чашми ӯ сиёҳ менамояд, яъне аз нури илоҳӣ бебаҳра аст. Аттор ин андешаро бо перояи, яъне истиораи зарра ва дӯст баён кардааст, ки он суханро ҷаззоб намудааст.

Байти дигар:

Ҷаве андӯҳи ишқи ёри маҳрам,
Басе хуштар зи шодии ду олам. [4, с.306]

Дар ин ҷо **ҷав** ва **ёри маҳрам** истиора ҳастанд. **Ҷав** киноя аз **кам, андак** ва **ёри маҳрам** киноя аз **Худо** аст. Шоири ориф андӯҳи андаки ишқи Худовандро аз шодмонии ду ҷаҳон бартар шуморидааст. Барои орифон ин ҷаҳону он ҷаҳон арзиши баробар дорад. Онҳо ишқи Худо ва васф бо Худоро бартар аз ин ҳар ду ҷаҳон медонанд. Аттор дар ин байт ба ҳамин нукта ишора кардааст. Аттор барои ифодаи Худо, Ҳақ инчунин калимаҳои **дарё, офтоб, хуршед, қулзум (баҳр), ҳамдам, ҷонон** ва ғайраро чун истиора ба кор бурдааст.

Байти дигар:

Дар ин водӣ, ки онро ишқ ном аст,
Мисолат пардаи дунё тамом аст. [4, с.308]

Водӣдар луғат ба маънии саҳро аст. Ва маънои луғавии **парда** рӯпӯш, пӯшиш, чодар аст. Аттор онҳоро чун истиора ба кор бурдааст. Водӣ киноя аз **марҳала, зина** аст. Тавре ки дар боло борҳо зикр кардем, сӯфӣ барои ваҳдат бо Худо чанд марҳалаҳоро мепаймояд. Парда низ киноя аз **зина, марҳала** аст. Аттор мегӯяд, ки вақте шахс ба марҳалаи ишқ (ишқи илоҳӣ) мерасад, ӯ дунёро, ки як зинаест фаромӯш мекунад.

Байти дигар:

Агар ойинаи ту ҳамдами туст,
Ҷу аз дам тира шуд, номаҳрами туст. [4, с.325]

Оина киноя аз сиришт, ниҳод, ботин аст. **Дам** киноя аз тааллуқот, яъне нафс аст. Шоир мегӯяд, ки ботини ту аз ту бегона нест. Аммо чун гирифтори нафс гардад, аз ту бегона хоҳад шуд. Ҳамин тавр истиораҳои «Асрорнома» бозгӯи андешаҳои орифонаи шоир аст.

Дар «Асрорнома» маҷоз низ фаровон аст. Мо бо овардани ду намуна басанда мекунем.

Ба парвози маонӣ боз кун пар,
Саройи ҳафтдарро боз кун дар. [4, с.301]

Ба парвоз пар боз кардан маҷоз аст. Он маънои ба зинаи тасаввуф қадам ниҳодани сӯфиро дорад. Дар мисраи дуюм **дар боз кандан** маҷоз аст, ки ба маънои паймудани марҳалаҳои тасаввуф омадааст. **Маонӣ** киноя аз Худо ва **саройи ҳафтдар** киноя аз ҳафт марҳалаи тасаввуф аст. Шоир мегӯяд, ки барои расидан ба Ҳақ ба марҳалаи нахустин қадам гузор ва ҳафт марҳаларо бипаймой.

Ғуломи он дилам, к-аз дил хабар ёфт,
Даме аз нафси шуми хеш сар тофт. [4, с.327]

Хабар ёфтан ва **сар тофтан** маҷоз аст. Хабар ёфтан маънои маърифатро дорад ва сар тофтан ба маънои тарк кардан аст. Дар мисраи нахуст калимаи **дил** ду бор омадааст, ки ҳар ду истиора ҳастанд. Дили аввал киноя аз шахс аст, дили дувум киноя аз Худо мебошад. **Ғулом** киноя аз таъзимкунанда аст. Шоир мегӯяд, ки агар шахсе нафси худро тарк кунад ва ба маърифати Худо расад, ман ба ӯ таъзим мекунам.

Тазод ва муқобала низ аз санъатҳоест, ки шоир бо ба кор бурдани он асарбахшии суханашро меафзояд. Аттор дар «Асрорнома» санъати тазод ва муқобаларо фаровон ба кор бурдааст. Бо ба кор бурдани ин санъат низ ӯ ашъори орифонаашро ба хонанда бозгӯ мекунад. Чунончи дар байтҳои зерин андешаҳои орифонаи Атторро равшан мебинем.

Гаҳе дар лаззатӣ, гаҳ дар фаноӣ,
Гаҳе дар фурқатӣ, гаҳ дар бақоӣ. [4, с.302]

*** ***

Хирад об асту ишқ оташ ба сурат,
Насозад об бо оташ зарурат. [4, с.304]

*** ***

Аз он торикҷо чун дур гардӣ,
Қарини олами пурнур гардӣ. [4, с.332]

*** ***

Ҷу ишқат ҳамдаму ҳамроҳ бошад,
Ту́ро сармо нову гармоҳ набошад. [4, с.354]

Дар ин абёт Аттор **лаззатро бо фано, фурқатро бо бақо, хирадро бо ишқ, обро бо оташ, торикро бо пурнур, дурро бо қарин, сарморо бо гармо** муқобил гузоштааст. Чун ба ин байтҳо бо таваҷҷуҳ нигарем, мебинем, ки ин муқобилгузориҳои шоир барои баёни андешаи орифонаи ӯ хеле кумак кардаанд.

Аттор дар «Асрорнома» ба шахсони асотирию таърихӣ бисёр ишорат кардааст ва аз ин тариқ андешаҳои худро устувор сохтааст. Инро дар адабиётшиносӣ **талмеҳ** мегӯянд. Ба чанд талмеҳи ӯ менигарем.

Биҳишт Одам ба ду гандум бидода-ст,
Ту ҳам бифрӯш, агар корат фитода-ст. [4, с.322]

*** ***

Зи дунё риштатореро бимагзор,
Ки шуд аз сӯзане Исо гирифтор. [4, с.428]

*** ***

Яке аз Боязид ин шева дархост,
Ки ҳар чизе, ки пинҳон асту пайдост.
Зи аршу фаршу кавнайн ин ҳама чист?
Ҳама, -гуфто, -манам, чун мурдам аз зист! [4, с.361]

*** ***

Ки ин кас Бӯсаъид аст ибн Абулхайр,
Чунин гуфт ӯ, ки дар ҳар кору ҳар ҳол.
Нишони пай ҳамечустам басе сол,
Чу дидам он-ч ҷустам, гум шудам ман. [4, с.355]

Ба гунае ки мебинем, Аттор дар ин абёт ба устураи **Одаму Ҳаво, паёмбар Исо ва орифони машҳур Боязиди Бистомӣ, Абӯсаид Абулхайр** ишорат кардааст. Чуноне ки гуфтем, шоир аз ин тариқ андешаҳои ирфонии худро тақвият додааст. Масалан, дар банди охир андешаи орифонаи «фано филлоҳ»-ро (дар Худо фано шуданро) аз забони орифи тавоно ва машҳур Шайх Абӯсаид Абулхайр меорад. Ба ин воситаи андешаи орифонаи худро устувор менамояд.

Аттор дар «Асрорнома» инсонро борҳо ситоиш кардааст. Ва тавре ки тазаккур додем мақоми онро боло гузоштааст. Дар ин маврид ӯ аз санъати **тавсиф** истифода бурдааст. Ӯ аз ин тариқ хусусияту хислатҳои инсон ва табиату хилқати ӯро нишон додааст.

Ту дар мисбоҳи тан мишкоти нурӣ,
Зи наздике, ки ҳастӣ, дури дурӣ. [4, с.299]

Дар ин ҷо **ту** муайншаванда аст. **Мишкоти нурӣ** муайянкунанда мебошад, ки шоир аз тариқи он инсонро тавсиф кардааст.

Дар «Асрорнома» ба калимаҳое бархӯрд мекунем, ки ба ду маъно омадаанд. Ба ин маънӣ Аттор дар ин маснавияш **таҷнис**ро ба кор бурдааст. Чунончи:

Агар ин боз парвардӣ ба эъзоз,
Ба эъзозе ба дасти шаҳ расад боз. [4, с.363]

Боз дар мисраи якум номи паранда аст. **Боз** дар мисраи дуюм ба маънои бори дигар, дигар бор аст.

Байти дигар:

Зи шасти он камон тире шавад рост,
Зи шасти ман камони кӯҷ бархост.
Аз он шасту камон қувват шавад беш,
Аз ин шасту камон дил мешавад реш. [4, с.415]

Шаст дар мисраи якум ва сеюм «ба маънии зеҳгир ва он ангуштонаи чармӣ ё устухонӣ буда, ки дар қадим ҳангоми тирандозӣ бо камон бар сарангушти шаст (нарангушт) мекарданд» [7, с.794]. **Шаст** дар мисраи дуюм ва чаҳорум ба маънои сину сол омадааст. **Камон** дар мисраи якум ва сеюм ба маънии абзори тирандозӣ мебошад. **Камон** дар мисраи дуюм ва чорум ба маънои қадду қомат омадааст.

Аттор дар чанд тамсилу ҳикоёташ санъати **ташхис**о ба кор бурдааст. Шоир ин санъатро низ барои тақвият бахшидани андешаи ирфонии худ истифода кардааст. Намунаи барҷастаи ин дар кохи подшоҳи Чин сухан гуфтани тӯтӣ ба Ҳакими Ҳиндустон ва сухан гуфтани тӯтиёни Ҳинд ба ин ҳаким аст. Мо дар бахши пешин мазмуни ин масалро муфассал баён карда будем. Ин ҷо танҳо чанд байте меорем.

Чу тӯтӣ дид ҳиндуро баробар,
Зафон бикшодтӯтӣ ҳамчун шаккар,
Ки аз баҳри Худо, ай корпардоз,
Агар рӯзе ба Ҳиндустон расӣ боз,
Саломи ман ба ёронам расонӣ,
Ҷавобе боз орӣ, гар тавонӣ. [4, с.351]

Бояд тазаккур бидиҳем, ки «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор саросар аз гуфтугӯи парандагон иборат аст. Он намунаи равшани санъати ташхис мебошад.

Шоирон барои таъсирбахшии сухан санъати **муболиға**ро низ истифода мебаранд. Аттор низ барои таъсир намудан ба завқи хонанда ва ба ҳаяҷон овардани ӯ ин санъатро ба кор бурдааст.

Зи беҳушӣ чунон гаштанд дилсӯз,
Ки н-омад ёдашон аз қут чил рӯз. [4, с.319]

Тавре ки равшан аст, дар ин байт, дар мисраи»**Ки н-омад ёдашон аз қут чил рӯз»**санъати муболиға истифода шудааст. Шоир муболиғаомез мегӯяд, ки занони мисрӣ бо дидани зебоии Юсуф беҳуш шуданд ва чиҳил рӯз хӯрок нахӯрданд.

Ба оби чашм саҳро карда пургил,
Ҷаҳоне дард саҳро карда бар дил. [4, с.434]

Ба оби чашм саҳро пургил кард ва **саҳро ҷаҳони дард бар дилкард** муболиға мебошад.

Ҳамин гуна Аттор дар санъати сухан шоири ҳунарманд аст. Ӯ бисёр санъатҳои зебо ва латифи бадеӣ сохтааст ва ба кор бурдааст. Бояд гуфт, ки Аттор ҳар санъати бадеиро бамавқеъ, бамаврид ва мантиқӣ истифода кардааст. Ӯ тавонистааст бо моҳирона ба кор бурдани санъатҳои бадеӣ асарбахшии суханашро басе афзояд ва хонандаро ба шӯру ҳаяҷон орад.

АДАБИЁТ

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъори мунтахаб. / А. Рӯдакӣ – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 146 с.
2. Ризо Ашрафзода. Фарҳанги наводири луғот ва таркиби таъбироти осори Фаридуддини Аттор. / Р. Ашрафзода – Теҳрон, 1368. – 124 с.
3. Турақул Зеҳнӣ. Санъати сухан. / Т.Зеҳнӣ – Душанбе: Маориф, 1992. – 232 с.
4. Фаридуддини Аттор. Мантиқ-ут-тайр ва Асрорнома. Бо кӯшиши Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. / Ф. Аттор – Душанбе: Адиб, 2014.– 480 с.
5. Умари Хайём. Рубоиёт. / У. Хайём – Душанбе: Адиб, 2009. – 152 с.
6. Холиқ Мирзозода. Луғати мухтасари адабиётшиносӣ. Ҳ. Мирзозода – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
7. Ҳасан Амид. Фарҳанги форсии Амид. – Теҳрон: Амири Кабир, 1363. – 780 с.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «АСРОРНАМЕ» ФАРИДУДДИНА АТТОРА НИШОПУРИ

В статье рассматривается проблемы поэтического мастерства Аттора Нишопури на фоне подробного анализа «Асрорнаме». Автор рассматривает данную проблему и с точки зрения структурно – поэтического анализа и с позиции идейно - содержательного анализа. Там самим автор определяет некоторые особенности поэтического мастерства автора «Асрорнаме». В статье отмечается, что Аттор прежде всего является поэтом – суфием, которое явно ощущается а его поэзии, в том числе в «Асрорнаме». Он в большинстве случаев, использует поэтические средства художественного изображения с целью точного и художественного выражения мистическихидей в поэтической форме. В целом поэт в «Асрорнаме» проявляет большое поэтическое мастерство, которое определяет его место в истории персидско- таджикской суфийской поэзии.

Ключевые слова: *Аттор, «Асрорнаме», литература, искусство, поэзия, проза, сравнение, аллегория, мистика.*

POETIC FEATURES OF «ASRORNAM» FARIDUDIN ATUTOR NISOPURI

This article deals with the problems of poetic mastery of the Attor Nishopuri against the background of a detailed analysis of «Asrornam». The author considers this problem and from the point of view of structurally - poetic analysis and from the position of ideologues - meaningful analysis. There, the author itself determines some of the features of the poetic skill of the author «Asrorname». The article notes that Attor is primarily a poet - Sufi, which is clearly felt by his poetry, including «Asrorname». In most cases, it uses poetic agents of an artistic image in order to accurately and artistic expressions of mystically cheer in poetic form. In general, the poet in «Asrorname» shows a large poetic skill, which determines its place in the history of Persian-Tajik Sufi poetry.

Keywords: *Attor, «Asrorname», literature, art, poetry, prose, comparison, allegory, mysticism.*

Сведение об авторе:

Ёров Р.А*- магистр второго курса факультет таджикский филологии Таджикского государственного педагогического университета имена Садриддина Айни, Тел: (+992) 929995466.*

About the author:

Yorov R.A.*- master of the second course Faculty of Tajik Philology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel: (+992) 929995466.*

ШЕВАҲОИ КОРБУРД ВА СОХТОРУ МУҲТАВОИ ҲИКОЁТ ДАР «РИСОЛАИ ҚУШАЙРИЯ»-И АБУЛҚОСИМИ ҚУШАЙРӢ

Наҷотов Ҷ.Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

«Рисолаи қушайрия»-и Абулқосими Қушайрӣ яке аз нахустин намунаҳои насри ирфонии форсӣ-тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ки фарогири муҳимтарин матолиб ва масоили тасаввуфи назарӣ ва амалӣ ба шумор меравад. Китоби Қушайрӣ дар байни осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ нақши муҳим дошта, аз зумраи муҳимтарин сарчашмаҳои китобҳои ирфонӣ аз ҷумла «Кашфу-л-маҳҷуб»-и Ҳучвирӣ, осори Ғаззолӣ, «Тазкирату-л-авлиё»-и Шайх Аттор ва монанди инҳо мебошад. Бо вуҷуди ин то кунун дар адабиётшиносии тоҷик ба андозаи кофӣ ин асар таҳқиқ нашудааст. Дар мавриди сохтору мӯҳтаво ва мундариҷаи «Рисолаи қушайрия» метавон баҳсҳои фаровоне ба миён гузошт, аммо дар ин ҷо чун бештар таҳқиқоти мо дар заминаи шеваи корбурд ва сохтору муҳтавои ҳикоёт дар ин асари мӯътабари ирфонӣ сурат мегирад, баррасии мо дар заминаи ҷараёнҳо ва равишҳои корбурди ҳикоёти сӯфиёна дар ин асар анҷом мепазирад.

Орифоне чун Қушайрӣ дар осори худ бештар бар он мекӯшиданд, ки паёми худро дар шакли ҳикоёти кӯтоҳ дар ихтиёри мухотабонашон қарор диҳанд ва тавассути ин усул дарки мафоҳими ирфониро барои онон осон кунанд ва ҳамчунин бар асарбахшии каломи худ бияфзоянд. Ба ин васила дар дили соликон ангезае пайдо мегардид ва аз назари рӯҳӣ низ муридон тарбият меёфтанд. Ҳикоятҳои кутоҳи орифона дар байни осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ ҷойгоҳи муҳиме доранд.

Бештари ҳикояҳои «Рисолаи қушайрия» достонҳои кӯтоҳе аз рӯгори бузургони дину орифон буда, фарогири мавзӯоти таълимӣ мебошанд. Таъкиди Қушайрӣ бар баъзе аз мазмунҳо ва мавзӯот боис шуда, ки як ҳикоят бо андаке тағйир дар шахсият ё ҳодисаи он дигарбора дар китоб такрор шавад. Кӯтоҳии ҳикоятҳои Қушайрӣ, ки теъдоди қаҳрамонҳо ва воқеаҳои онҳо маҳдуд аст, оғозу поёнашро ба ҳам наздик ва дарёфти матлабро осонтар кардааст. Инчунин ҳикоятҳои «Рисолаи қушайрия»-аз назари сохтор кӯтоҳ ва содда буда, аз назари тарзи баён ҳадди олии эҷоз ба кор гирифта шудааст. Гузиниши қиссаҳои ҷаззоб барои ривоят ва интихоб аз мавқеият ё ҳодисае, ки метавонад бар хонанда таъсири бештар дошта бошад, низ аз муҳимтарин вижагиҳои сохтории ҳикоятҳои Қушайрӣ мебошад. Чунончи гоҳе лаҳзаҳое ҳосил аз кашфу шуҳуд дар пайи ривоёти ин ҳикоятҳо қарор мегирад ва ба мадади илҳомоти қалбӣ ва воридоти ғайбию натиҷаи риёзату сулук бисёре аз ҳиҷобҳо аз муқобили чашмони ориф канор меравад ва нидои ғайбиро бевосита мешунавад. Бинобар ин бештари ҳикоятҳои Қушайрӣ лаҳзаҳои кутоҳи достонӣ ва ҳосили мавқеиятҳое аст, ки сӯфӣ ё қаҳрамони қисса бо онҳо рӯ ба рӯ мешавад. Ин мавқеиятҳо гоҳо маврид аз иродаи қаҳрамон берун аст.

Маълум аст, ки бо пайдоиши насри ирфонӣ бештар масоили нақлӣ ақволу аҳволи орифон ба мавзӯи аввалияи намунаҳои осори тасаввуфии мансур қарор гирифт. Ба назари аввал, нависандагони сӯфимашраб кӯшидаанд, ки гуфтор ва суханони аҳли тасаввуфро ба қалам оваранд ё китобат намояд. Аз ин хотир, шеваи муҳим ва аввалияи корбурди ҳикоёт дар ин навъ осор ба сурати нақлӣ ҷараён гирифтааст ё ба таъбири дигар ҳикояти асарҳои ирфонӣ ба шакли хеле кутоҳ ва нақли як-ду сухани мармузи ирфонӣ ҳастӣ пайдо намудаанд. Ин хусусият дар насри Қушайрӣ хеле барҷаста аст ва чун бахши муҳими ҳикоёти ин асарро зикри тарҷумаи ҳол ва суханони сӯфиён ба вуҷуд овардааст, нуфузи ин навъ ҳикоёт ҷойгоҳи махсус дорад. Аз ҷумла, зимни зикри номаи рӯзгори Сарӣ чунин оварда: «Ҳикоят кунанд, ки Сарӣ гуфт: се маъниро ва он аст, ки нури маърифаташ нури вараъро фурӯ накашад ва андар илми ботин ҳеч чиз нагӯяд, ки зоҳири китоб бар ӯ нақз кунад ва каромоти ӯро бад-он надорад, ки парда боздарад аз маҳорим» [3, с.31].

Аз ин ҳикоят равшан аст, ки он танҳо аз тафсири маънии тасаввуф дар андешаи ин сӯфии маъруф иборат аст ва чун худи муаллиф бо ибораи ҳикоят кунанд ки матлабро оғоз менамояд, бо такя ба ҳамин нуктаи муҳим мо онро ба гуруҳи ҳикоёти кӯтоҳу нақлӣ шомил менамоем, ки хоси асарҳои ирфонӣ мебошад.

Бештари ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» хусусияти тарҷумаиҳолӣ доранд ва ба нақли номаи рӯзгор ва суханони аҳли тасаввуф бахшида шудаанд. Нақли зиндагонии намояндагони ҷараёнҳои мухталифи тасаввуф худ ба таври ҷудогона навъе ҳикояти тарҷумаиҳолӣ ё санадҳои воқеиро нишон медиҳад. Масалан, навъе аз ин гуна ҳикоятро дар мавриди Фузайли Аёз ба гунаи зайл тазаккур додааст: «Ва аз эшон буд **Абӯалӣ Фузайл ибни Иёз** ва хуросонӣ буд аз ноҳияти Марв ва гӯянд, ки мавлудаш ба Самарқанд буд ва ба Бовард бузург шуд ва вафоти вай ба Макка буд андар муҳаррами санаи сабъа ва самонин ва миата.

Фазл ибни Мӯсо гӯяд, ки: Фузайл айёре буд ба роҳ задан миёни Бовард ва Сарахс ва сабаби тавбаи вай он буд, ки бар канизаке ошиқ буд ва зери деворҳо ҳамешудӣ ба наздикии он каниз, шунид,

ки касе ҳамехонад: **«А лам яъни лиллазийна оману ан тахшаъа қулубуҳум лизикриллоҳи».** Ӯ гуфт: Ё Раб, гоҳ омад ва аз он ҷо бозгашт, он шаб бо вайронӣ шуд ва гурӯҳеро дид он ҷо (аз корвониён) баъзе гуфтанд, биравем ва дигарон гуфтанд, то бомдод, ки Фузайл андар роҳ аст ва Фузайл тавба кард ва эшонро эмин кард ва омад ба ҳарам [3, с.27].

Мутолиаи ин ҳикояти муттакӣ бар воқеият ва дорои хусусияти тарҷумаиҳолӣ чанд ҷузъиёти муҳими шеваҳои корбурди ҳикоётро дар насри ин китоби мӯътабар ҷилвагар месозад. Дар назари аввал мукаммалан навъе бо шеваи хос тарҷумаи ҳоли намояндаи тасаввуф нақл карда мешавад. Нуктаи дувум он аст, ки дар таркиби ҳикоят суханони қаҳрамони асосӣ роҷеъ ба ин ё он масоили тасаввуфӣ оварда мешавад ё ҳадди ақал суханони қаҳрамони сӯфӣ аз номи дигар намояндагони аҳли тасаввуф нақл мешаванд, ки муаллиф онҳоро аз осор ё сарчашмаҳои дигар ё зимни сӯҳбати фардӣ бо онҳо фароҳам овардааст. Тавре тазаккур ёфт, нақли суханони сӯфӣ худ ба шакли як ҳикояти кутоҳи нақлӣ омадааст, ки ин нукта баёнгари он аст, ки дар таркиби ҳикояти тарҷумаиҳолии ҳаҷман бузургтар чунин ҳикоёти шаклан кутоҳи нақлӣ истифода шудааст, ки ин равиши хоси сабкии насри ирфонӣ, бахусус «Рисолаи Қушайрия» мебошад. Дар баробари ин дар таркиби ин навъ ҳикоёти воқеӣ ва тарҷумаиҳолӣ суханони намояндагони дигари аҳли тасаввуф дар бораи шахсият ва каромоти қаҳрамони аслии ҳикоят оварда мешаванд, ки намунаи он дар боло оварда шудааст.

Дар ҳикоятҳои кӯтоҳи ирфонӣ, махсусан «Рисолаи қушайрия» шумори воқеа кам аст ва бар ривоят кардани воқеаии аслӣ диққат дода мешавад, воқеае ки маъмулан лаҳзаи дуруахшон аз зиндагии қаҳрамон аст. Ҳамчунин мумкин аст лаҳзаҳое ногаҳонии таҳаввули шахсият дар пайи ривоёти ин достонҳои кутоҳи ирфонӣ қарор бигирад. Дар баъзе маврид ҳикоятҳо густариш наёфта ба поёни худ наздик мешавад, ё кашмакаше дар он рӯй намедиҳад, ё бе муқаддима ва бо воқеаи аслӣ оғоз мешавад ва дар нуқтаи авҷ ба поён мерасад. Дар дигар маврид достон бо ривоят кардани воқеаи аслӣ дар ҳамон ибтидои ҳикоят оғоз мешавад ва бидуни муқаддима шакл мегирад ва бо вуруди шахсияте ба саҳнаи достон ё зуҳури мушкиле оғоз мешавад.

Он чи аз мутолиаи сохтори ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» бармеояд он аст, ки Қушайрӣ дар нақли тамоми ҳикоятҳояш аз ҳамаи унсурҳои сохтор ба кор бурдааст, аммо дар ҳар ҳикоят барои таркиби ин аносир аз шеваи хосе истифода кардааст.Ӯ кӯшиш карда, ки бо дарназар доштани шароити ҳар ҳикоят ва бо истифодаи мавриде аз унсурҳои тарҳ ҳикоятҳояшро хондани кунад.

Дар ҳикоятҳое, ки каромоти авлиё дида мешавад, маъмулан дар лаҳзаи буҳронии достон замина барои зуҳури каромот муҳайё мешавад. Дар ҳикоятҳои орифона каромот, ки рӯйдоде хориқу-л-ода аст бештар дар лаҳзаи авҷи ҳикоят қарор мегирад ва бинобар қоида бояд аз таъсири сохтори достон бикоҳад. Аммо бо таваҷҷӯҳ ба ҳолу ҳавои ингуна достонҳо ин рӯйдод аз назари мухотабони Қушайрӣ, ки аз иродатмандон ба сӯфиён ё муътақидон ба тасаввуфанд, пазируфтанӣ аст. Чунки ин каромот ба назар ба дасти ориф ва дар асл ба иродаи Худованд анҷом мешавад. Ин каромот гоҳе фақат барои ориф рӯъят шуданӣ аст, ба монанди илҳомоти дарунӣ, овози ҳотиф... ва гоҳе барои дигарон низ мушоҳида шуданӣ аст, мисли падид омадани таому мева, ғоиб шудан аз назарҳо ва монанди инҳо. Чунончи: «Абӯсаиди Харроз гӯяд: «Андар сафаре будам, ҳар се рӯз чизе падидор омадӣ бихурдаме ва бирафтаме. Якбор се бигузашт ҳеҷ чиз падид наёмад заъиф шудам. Ҳотифе овоз дод, ки сабабе дӯсттар дорӣ ё қуввате? Гуфтам: Қуввате. Бархостам ҳолӣ ва бирафтам ва то дувоздаҳ рӯз ҳеҷ наёфтаму заиф нашудам [3, с.652]. Ҳамингуна дар достонҳое, ки рӯйдоди каромот дар онҳо дида мешавад гираҳкушоӣ дар поёни ҳикоят ва маъмулан аз забони соҳиби каромот баён мешавад. Масалан дар ҳикояти зерин ингуна ҳолат ба назар мерасад: «Абӯимрони Восатӣ гӯяд: Андар киштӣ будам бо аҳли хеш. Киштӣ бишкасту ману зан бар тахтае бимондам ва он занро вақт фаро расид, ки бор бинҳад. Андар ҳол кӯдаке ба вучуд омад ва он зан бонг ҳаме кард аз ташнагӣ ва ман мегуфтам ҳамин соат роҳате падидор ояд. Сар бардоштаму мардеро дидам андар ҳаво нишаста, занҷире заррин дар даст ва кӯзаи ёқут андар вай баста. Гуфт: Бигиреду об хуред. Кӯза бистудам ва об хӯрдем. Бӯётар аз мушк ва сардтар аз барф ва ширинтар аз шакар буд. Гуфтам: Ту кистӣ, раҳимакаллоҳу! Гуфт: Бандаам аз Худованди ту. Гуфтам: Ба чӣ расидӣ бад-ин ҷойгоҳ? Гуфт: Барои Ӯ аз ҳавои хеш даст бидоштам, маро бар ҳаво нишонд ва аз чашми ман ғоиб шуд [3, 654].

Поёни ҳикоятҳои Қушайрӣ бо дастоварде маънавӣ пайванд меёбад, зеро ки маъмулан пас аз вуқуи каромат ё рӯйдоди хориқу-л-ода дар шахсиятҳои достон таҳаввулоте рух медиҳад, ки ҳолатҳои мухталифе монанди шармсорӣ, пушаймонӣ, таҳайюр ва ғайраро ба ҳамроҳ дорад.

Теъдоди шахсиятҳое, ки дар ҳар достон нақш иҷро мекунанд бо ҳаҷми он робитаи зич доранд. Табиӣ аст, ки дар достонҳои кутоҳ имконияте барои офаридани шахсиятҳои зиёд нест. Ба ҳамин сабаб ҳикоятҳои зиёди «Рисолаи қушайрия» образҳои кам доранд. Сохтори ин ҳикоятҳо бештар бар ду ё се шахсият офарида шуда ва дар достонҳои се шахсиятӣ, ҳатто образи сеюм нақши муҳимме надорад. Дар бештари ҳикоятҳо достон дар атрофи як шахсият давр мезанад. Бештар ин шахсият, ки дар оғоз дар ҳолати бехабарӣ буд, бар асари нидое дарунӣ ё омиле берунӣ мутаҳаввил мешавад ва тағйири масир медиҳад ва ба дараҷҷае мерасад, ки гоҳе аз ӯ каромат содир мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки дар ҳикоятҳои орифона қаҳрамон бар асоси ниёзҳои сохторию мавзӯӣ офарида мешавад. Ин қаҳрамон метавонад бо шахсиятҳои таърихӣ шабоҳат дошта бошад, вале дақиқан бо онҳо мутобиқат надорад. Чунон ки дар достонҳои орифона гоҳе шахсиятҳое, ки ба як давраи замонӣ мутааллиқ набудаанд бо ҳам гуфтугӯ мекунанд ва нависанда як қиссаро ба ду шахсияти мутафовит нисбат медиҳад.

Бояд гуфт, ки қаҳрамонҳои Қушайриро нигоҳи ӯ ба дунёи мавриди назараш меофарад ва интихоби онҳо ба ҷаҳонбинии ӯ вобастагӣ дорад. Ҳикоятҳои «Рисолаи қушайрия» шахсият меҳваранд, аммо қаҳрамонҳо дар ҳар ҳикоят танаввуъ надоранд. Нигоҳе ба маҷмӯаи ҳикоятҳои бисёр кутоҳи Қушайрӣ метавон меҳваритарин қаҳрамонҳои онҳоро шайхҳои сӯфия ва пирони тариқат донист, ки дар маркази рӯйдодҳо қарор доранд. Бештари ин қаҳрамонҳои ҳикоятҳо аз ҳамасрони Қушайрӣ ва орифони пеш аз ӯ ҳастанд. Абӯалии Даққоқ, Ҷунайд, Шиблӣ, Зуннуни Мисрӣ, Иброҳими Хавос, Боязид, Иброҳими Адҳам, Ҳасани Басрӣ аз шахсиятҳое мебошанд, ки дар ҳикоёти китоб зиёд рӯ ба рӯ мегарданд.

Аз назари сабки таълиф ва равиши нигориш бошад, ҳарчанд дар ҳикоёти ин навъ осор ҳаракати қаҳрамон ва воқеот зиёд нестанд ва бештар ҷанбаи нақлӣ доранд. Аммо маълум мешавад, ки дар вусъати ҳодисаву воқеаҳои хеле мухтасар рамзу роз ва матолиби фаровон нуҳуфтааст. Дар баробари ин нақли шарҳу тафсири бисёри мавзӯъ ва матолиби ирфонӣ дар каломи қаҳрамони ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» аз он дарак медиҳад, ки дар асарҳои сӯфиёна бештар нафароне ба унвони қаҳрамони ҳикоёт баргузида мешаванд, ки дорои фазилати хоси инфонӣ, мақоми шоистаи тасаввуф ва донишу хирад ва заковати баланд ҳастанд. Қаҳрамон ва образҳои ҳикоятҳои Қушайрӣ инсон мебошад. Илова бар орифоне, ки дар ҳикоятҳо аз онон ном бурда мешавад, гуруҳе аз шахсиятҳо низ бидуни зикри ном ва ба унвони куллӣ ёд мешавад, монанди ҷавон, халифа, пир, дарвеш, ғулом, шайх, аъробӣ, сӯфӣ, қозӣ ва ғайра. Албатта дар ҳикоятҳои кутоҳ барои ривоят кардани пӯёии шахсиятҳо маҷоли камтаре вуҷуд дорад. Вале бо вуҷуди ин, ҳикоятҳои Қушайрӣ бар пояи ҳадафҳои тарбиявии ӯ офарида шудаанд, ҳадафҳое, ки бунёди онҳо дигаргунӣ аст. Ин дигаргунӣ гузаштан аз вазъияте ба вазъияти беҳтар ва аз залолату гумроҳӣ ба сӯйи рушаноӣ рафтан аст. Ҳулқу хӯйи шахсиятҳо ва гоҳе иноятӣ илоҳӣ аз омилҳое аст, ки боиси ин дигаргунӣ мешаванд ва ин омилҳо дар либоси каромот зуҳур меёбад ва сабаби тағйири рафтори шахсиятҳо мегардад. Дар баробари ин дар «Рисолаи қушайрия» теъдоде аз шахсиятҳо дучори таҳаввул намешаванд. Барои мисол шахсияти машоихи тасаввуф, ки бо суханон ва амалҳои худ муҷиби таҳаввули дигарон мешаванд.

Зикри замону макон дар ҳикоятҳои Қушайрӣ яксон нест. Дар баъзе аз достонҳои ӯ ба замону макон ишорае нашудааст. Аз ин рӯ, гоҳе хонанда метавонад бар асоси нишонаҳои мавҷуд дар достон саҳнаҳои мубҳаме аз мавқеиятро дар зеҳнаш нақш бандад. Дар баробари ин дар қисме аз ҳикоятҳо зикри замону макон бисёр аҳамият дорад, зеро бахше аз занҷираи ҳаводиси достон ба зикри замону макони вуқуи ҳодиса вобаста аст. Дар офаридани саҳнаи ҳикоятҳо Қушайрӣ гоҳе замону макони вуқуи амали қиссаро дар аввали достонҳо ва гоҳе дар тули ривоят ва ба муҷиби зарурат меоварад. Дар бархе аз ҳикоятҳо дар аснои гуфтугӯи шахсиятҳо ба саҳнаи достон ишора мешавад. Чуноки дар ҳикояти зерин дар баробари зикри макон онро тавзеҳ низ додааст: «Аз устод Абӯалӣ шунидам, ки гуфт: Марде буд ба Фаррухак деҳе аст бар канори Нишопур, пирони ин тоифа буд ва ӯро андар ин забон таснифҳост... [3, 488].

Аз назари муддати замони тавсифшуда дар мавридҳое ваҳдати замон вуҷуд дорад, яъне воқеаи достон дар давраи кӯтоҳе аз замон рух медиҳад. Масалан дар муддати камтар аз як шабонарӯз. Инчунин Қушайрӣ ба макони вуқуи рӯйдодҳо, нисбат ба замони онҳо таваҷҷӯҳи бештаре доштааст. Дар қисми зиёди ҳикоёт ба сурати гузаро ба макон ишора шуда ва дар қисме аз онҳо маконҳои хос ном бурда шудааст.

Шарҳи ҳол ё асноди воқеӣ дар «Рисолаи қушайрия» аз забони худи муаллиф нақл мешавад ва дар даруни воқеаҳо ширкаткунанда ҳикоятро аз забони нафарони дигари маълум ё шахси савум меоварад. Ин усули ҳамон қисса андар қисса мебошад, ки хусусиятҳои нақли ирфонӣ касб кардааст ва нисбати ҳикоёт ва қиссаҳои пурмоҷарои навъҳои дигари асарҳо мухтасартар баён шудааст. Барои намуна аз оғози «Рисолаи Қушайрия» чунин ҳикоётро нақл мекунем: «Гӯянд, ки муриде буд устод Имом, раҳимаҳуллоҳуро марде мӯътамад ба сукун. Ҳикоят кард, ки дар аҳди устод Имом, раҳимаҳуллоҳ, яке аз ҷумлаи дарвешони Моваруннаҳр биёмад ба Нишобур ва гуфт: Ман дар диёри Шом будам ва ба масҷиде шудам ва ҷамъеро дидам дар он масҷид, ки намоз ҳамекарданд ва чун аз намоз фориғ шуданд, бар сафи ҷамъият биншастанд ва ҳеч сухан намегуфтанд. Дар хотири ман чунон омад, ки эшон автоди заминанд. Ман низ дар он масҷид бо эшон биншастам. Ва, албатта, ҳеч сухан намегуфтанд. Ҳар гоҳ ки вақти намоз даромадӣ, яке бархостӣ ва бонги намоз кардӣ ва қомат гуфтӣ ва яке дар пеш шудӣ ва фарз бигузоридандӣ ва дигар боз сари вақт ва фикрати худ шудандӣ. То муддате бар ин баромад, ба хотирам даромад, ки бозгардам, боястӣ, ки маро панде додандӣ, ё васияте кардандӣ. Яке аз эшон гуфт: Агар туро он чӣ дидӣ аз ҳолат ва сират ва сукунати мо басанда нест, ҳеч чизи дигар басанда накунад. Пас хомӯш ҳамебудам, ба хотирам даромад дигарбора, ки бозпурсам, ки ба ғайр аз эшон дар диёри

ислом ҳеч каси дигар чун эшон ҳаст, ё на. Яке аз эшон гуфт, ки: Қутб дар Хуросон аст ва он Абулқосим, раҳимаҳуллоҳу, аст. Ман аз масҷид берун омадам ва қасди Нишобур кардам [3, 3].

Аз ин ҳикоят нуктаи дигаре ҳам маълум мешавад, ки дар мӯҳтавои ҳикоёти насри ирфонӣ, бахусус «Рисолаи қушайрия» шеваи нигориши сафарномаҳо низ ҷой дорад ва гоҳо барои тавзеҳи матолиби ҷуғрофӣ ва ахлоқиву ирфонӣ нақлҳое оварда мешавад, ки аз рӯи шунидаву дидаҳои қаҳрамон сурат гирифтааст. Инчунин мавзӯи бархе аз ҳикоёт шарҳи ҳаводисе аст, ки ҳангоми сафар барои қаҳрамонҳо рӯй додааст. Мақсади бисёре аз сафарҳо зиёрати хонаи Худо аст. Ҳамчунин бодия ба манзалаи маҳҳали убури мусофирон, ки убур аз он ташнагию машаққати бисёре ба ҳамроҳ дошта, барои имтиҳону санҷидани мизони таваккули соликон ва иноятии Худованд нисбат ба ӯ макони муносибе будааст. Макони вуқуи ҳаводис низ маъмулан маҳдуд аст ва воқеҳои достон дар маконҳои муайян ва маҳдуд рух медиҳад.

Дар сабки ҳикоёти дар «Рисолаи қушайрия» истифодашуда бештар нақл аз номи шахси савуми номаълум ба назар мерасад ва инчунин усули муколама ё саволу ҷавоб бисёр истифода мегардад. Ҳаракати қаҳрамонҳо ё истифодаи ҳодисаву воқеа танҳо дар ҷараёни аз назди касе ба касе рафтан ё ба истилоҳ фосилаи бисёр кутоҳ сурат мегирад ва дар охири ҳикоят як нуктаи муҳими ирфонӣ ё фалсафӣ тафсир ё тавзеҳ пайдо мекунад. Нақли ҳикояте аз рӯзгори Зуннуни Мисрӣ ин андешаро ба субут мерасонад, ки дар мавриди касеро назди Боязиди Бастомӣ фиристодани ӯ нақл мекунад: «Ҳикоят кунанд ки Зуннуни Мисрӣ касеро наздики Боязид фиристод, то хабари ӯ бозпурсад ва сифати вай бидонад. Мард ба Бастом омад ва сарои Боязид пурсид, андар наздики Абӯязид шуд. Боязид ӯро гуфт: Чӣ мехоҳӣ? Гуфт: Боязидро мехоҳам Боязид гуфт: Боязид кист, дер аст, то ман Боязидро мехоҳам. Мард берун омад ва гуфт: Ин девона аст. Бо наздики Зуннун шуд ва ӯро хабар дод, ки: Боязидро бар чӣ ёфтам. Зуннун бигрист ва гуфт: Бародари ман Боязид ба Худой шуд бо акрони хеш» [1, с.112].

Аз ин рӯ, аз муҳимтарин вижагиҳои ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» истифода аз гуфтугӯҳои шахсиятҳои достон мебошад. Ба андешаи адабиётшинос Рӯзӣ Аҳмад «Нависандагони минимол (достони кӯтоҳ) бо истифода аз гуфтугӯи шахсиятҳои достон иттилотеро, ки хонанда ниёз дорад вориди достон мекунанд ва феълу инфиоли инсониро ба намоиш мегузоранд» [8, с.84]. Дар воқеъ, гуфтугӯ пайкараи аслии бештари ҳикоятҳои Қушайриро ташкил додааст. Ба дараҷае, ки агар гуфтугӯи бархе аз онҳо ҳазф шавад, чизе аз ривоят боқӣ намемонад, аммо ин гуфтугӯҳо истиқлол надоранд ва аз забони ровӣ нақл мешаванд. Ҳамчунин дар ин ҳикоятҳо бар хилофи достонҳои замони муосир, ки нависандагон талош мекунанд гуфтугӯҳоро бо мавқеиятҳои иҷтимоӣ, табақотӣ, нажодию қавмӣ ва вижагиҳои фардии шахсиятҳо мутобиқат диҳанд, дар гуфтори шахсиятҳо тафовуте вуҷуд надорад, ҳатто дар онҳо аз унсурҳои лаҳҷа ё калимоти омиёна нишоне дида намешавад. Қушайрӣ дар ин ҳикоятҳо ба ҷойи ҳамаи шахсиятҳо сухан мегӯяд. Бо дар назардошти ин метавон гуфт, ки гуфтугӯ дар ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» мавқеи муҳим дорад. Зеро гуфтугӯ бозтобдиҳандаи сират ва равиши зиндагӣ, ахлоқу ақоиди шахсиятҳо мебошад. Маҳз гуфтугӯ сохтори достонро густариш медиҳад ва бисёре аз иттилооти достонро мунтақил мекунад ва гоҳо мавриди низ муҳтавои достон аз забони шахсиятҳо баён мешавад. Гуфтугӯҳо дар ҳикоёти Қушайрӣ гоҳе миёни ду нафар ё бештар сурат мегирад ё дар зеҳни шахсияте баён меёбад. Аз ин рӯ, метавон онҳоро ба гуфтугӯҳои диалог ва монолог тақсим кард.

Дар қисме аз ҳикоятҳо яке аз шахсиятҳо хитоб ба дигаре сухан мегӯяд ва дигарӣ хомӯш аст ва маъмулан бо амали худ посух медиҳад. Гуфтугӯҳои диалог маъмулан миёни ду инсон ва гоҳе миёни инсон бо ғайри инсон анҷом мешавад, монанди гуфтугӯ бо ҳайвон, гуфтугӯ бо нафс, гуфтугӯ бо иблис ва монанди инҳо.

Аз назари фарогирии мавзӯъ низ ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» қобили тавоҷҷӯҳ аст. Албатта ҳар ҳикояте ба мавзӯе бахшида мешавад. Қушайрӣ дар мақоми орифе миёнарав зимни нишон додани орои мухталиф, бо нигоҳе нақкодона ва ба дур аз таассуб бисёре аз ҳикоятҳояшро дар масири омӯзиши ирфони амалӣ қарор додааст. Мӯҳтавои бештари ҳикоятҳои Қушайрӣ баргирифта аз мавзӯъҳои ирфонӣ, мазҳабӣ ва ахлоқӣ аст. Қушайрӣ гоҳе маврид берун аз чорчуби ҳикоёт (қабл ва ё баъд аз он) ба баёни назари худ роҷеъ ба мавзӯи мавриди баҳс мепардозад. Дар ин замина гоҳо мазмуни мавриди назарашро аз забони ровӣ ё яке аз шахсиятҳои достон матраҳ мекунад. Ҳамингуна аз муҳимтарин мӯҳтавои ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» иборат аст аз; каромот, тавба, манзалату ҳайбати пир, ҷуду бахшиш, хайру эҳсон, муҳаббат ба Ҳақ, пайвастагӣ ва пойдорӣ дар ибодат, таваккул ва ғайра.

Аз назари истифодаи забон ҳикоёти «Рисолаи қушайрия» дар он бештар мушоҳида мешавад, ки дар забони қаҳрамонҳои ҳикоёт унсурҳои лаҳҷавӣ, зарбулмасалу мақол, сухани омиёна дида намешавад, аммо қаҳрамонҳо дар иртибот бо якдигар ва бо тавоҷҷӯҳ бо мӯҳтавои мавзӯи ҳикоёт забони фарқкунанда доранд. «Дар муқоиса бо забони қаҳрамонҳои ҳикоёти муосир, ки ҳар як аз қаҳрамонҳо бо вижагиҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва касбу кори гуногун ҳамоҳангӣ доранд, дар ҳикоятҳо ва достонҳои қадимӣ ба ин унсур тавоҷҷӯҳе намешуд» [10, 121]. Интихоби вожа ва чигунагии корбурди он дар забони қаҳрамонҳо то ҳадде намоёнгари лаҳни гӯяндаи он мебошад. Барои мисол дар ҷумлаи зерин корбурди вожаи «малъун» ва мавриди хитоб қарор додани он дар эҷоди сухани таҳқиромез

муассир афдотааст: «Ҷунайд гуфт: «Ё малъун, чи чиз туро аз саҷда кардан боздошт мар Одамро» [3, 199]. Албатта дар ҳикоятҳое, ки Худованд мавриди хитоб қарор мегирад, забони ниёзхоҳонаи қаҳрамонҳо дида мешавад. Дар баробари ин каломи мехрварзонаи Худованд низ бо хитоби «бандаи ман» мушаххас мешавад. Ҳангоме, ки мухотаб шайхе ё бузурге қарор мегирад каломи эҳтиромомез ба назар мерасад.

Хулоса, аз баррасии шеваҳои корбурд ва сохтору муҳтавои ҳикоёти Қушайрӣ дар китоби хеш маълум мегардад, ки аксари ҳикоёт дар ин навъ осор бар асоси воқеоти зиндагонии аҳли тасаввуф ба қалам омадаанд ва қаҳрамонони ҳикоёт низ бештар афроди вориди тасаввуфи амалӣ ё хонақоҳӣ ҳастанд. Аз сӯи дигар, агар нақли тарҷумаи ҳол ва суханону ҳолоти намояндагони тасаввуф ба сурати ҳикояти мукаммали тарҷумаиҳолӣ даромада бошад, зикри суханон ё муколамаи онҳо бо нафарони дигари сӯфимашраб ба таҷассуми равиши корбурди ҷолиби ҳикоят андар ҳикоят бо усули махсуси насри ирфонӣ ишорат менамояд.

Ҳикоятҳои Қушайрӣ бо мақсади пандомӯзӣ, осон намудани матолиби ирфонӣ, муаррифии шахсиятҳои бузрги ирфонӣ, тақвият бахшидан ба бовариҳои муридон, муассир гаштани калом ва ғайра дар батни дигар мавзӯоти китоб ғунҷоиш ёфтаанд. Баррасии ҳикоятҳои кутоҳи «Рисолаи Қушайрия» нишон медиҳад, ки бештари ҳикоятҳои ирфонии он дорои вижагиҳое мебошанд, ки дар сабки достонҳои кутоҳи адабиёти муосир ба назар мерасанд. Аз он ҷумла, метавон ба ин мавридҳо ишора кард; баёни лаҳзаҳои хос аз як ҳодиса, майл ба эҷоз ва кутоҳии ривоят, истифода аз забони содда ва парҳез аз пургӯӣ, маҳдудияти теъдоди воқеа, камии тедоди қаҳрамонҳо, маҳдудияти саҳнапардозӣ, интихоби сохтору тарҳи содда. Дар баробари ин бо бархе аз вижагиҳо ҳикоёти Қушайрӣ аз ҳикоятҳои кутоҳи замони имрӯз тафовут дорад. Аз ҷумла, мавқеи баланди ровӣ дар ҳикоятҳо ва таваҷҷуҳи Қушайрӣ дар бархе аз ҳикоятҳо истифода аз истилоҳоти тасаввуф ва вожаву таъбироти арабӣ мебошад.

Ҳикоятҳои Қушайрӣ сохтору тарҳи содда дорад ва маъмулан бе муқаддима ё бо муқаддимае зудгузар шуруъ мешавад. Бештари қаҳрамонҳои ҳикоёт серҳаракат ва таҳаввулёбанда мебошанд. Ағлаб достонҳо дорои ду ё се қаҳрамонанд, аммо дар маркази нақли достон як қаҳрамон қарор дорад. Қаҳрамонҳо маъмулан бо намоиши кирдору гуфторашон муаррифӣ шудаанд.

Қушайрӣ ба усули гуфтугӯ дар ҳикоятҳо аҳамияти хосе додааст. Ин гуфтугӯҳо гоҳе дутарафа (диалог) ва гоҳе як тарафа (монолог) мебошад. Забони баёни Қушайрӣ маҷмӯан дар ҳикоятҳояш бо мавзӯи китоб, ки таълими ақоиду орои сӯфия аст, мувофиқат дорад ва забони қаҳрамонҳо низ ҳамон забони ҷиддӣ ва олимонаи Қушайрӣ аст. Гоҳо маврид қаҳрамонҳо дар иртибот бо якдигар ва бо таваҷҷӯҳ ба муҳтаво ва мавзӯи ҳикоятҳо каломи мутанавеъ доранд.Қушайри дар бархе маврид ба таври мустақим ба забони қаҳрамонҳо ишора карда ва гоҳе забони баёни онҳоро бо корбурди вожагон нишон додааст.

Дар ниҳоят бояд гуфт, ки ҳикоятҳои «Рисолаи Қушайрия» намунае аз достонҳои кутоҳе дар мутуни ирфонии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аст. Дар китоб ин навъи ҳикоятҳо мавқеи муҳимро дар расонидани паём ва ҳадафу мқсади муаллиф ишғол намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / А.Абдуллоҳ / Тасҳеҳи Муҳаммадсарвари Мавлоӣ. - Теҳрон: Тӯс, 1362. - 968 с.
2. Азизов С.С. Ҳамоҳангӣ ва пайванди маъонии қиссаҳо дар «Маҷолиси сабъа» ва «Маснавии маънавӣ» –и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ / С.С. Азизов // Номаи донишгоҳ. №2 (43) Хуҷанд, 2015. С.97-103
3. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи Қушайрия. (мутарҷим Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ). Бо тасҳеҳи Бадеуззамон Фурӯзонфар. / Қ.Абулқосим –Теҳрон, 1374. -84+835с.
4. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи қушайрия. Тарҷумаи Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ./ / Қ.Абулқосим -Теҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1388.-836 с.
5. Мирсодиқ Ҷамол. Аносири достон. / Ҷ.Мирсодиқ – Теҳрон: Сухан, 1385. -792с.
6. Мусульмонкулова, М. Жанр рассказ в «Асрор-ут-тавхид» Мухаммада Ибн Мунаввара: / М. Мусульмонкулова // Дис. канд. флоло. наук: 10.01.03.-Душанбе, 2004.– 151с.
7. Ризвониён, Қудсия. Сохтори достонии ҳикоятҳои ирфонӣ. / Қ.Ризвониён –Теҳрон: Сухан, 1389. - 648с.
8. Рӯзӣ, Аҳмад ва Суҳайло Русто. Каминагароӣ дар достоннависии муосир//Маҷаллаи пажӯҳишҳои забон ва адабиёти форсӣ. Давраи ҷадид, шумораи 3. -1388.-С.80-94.
9. Салимов, Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX – XIII) / Н. Салимов - Хуҷанд: Нури маърифат, 2002.–396 с.
10. Ҳасан, Ануша. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.2.- Теҳрон,1376

СПОСОБЫ ПРИМЕНЕНИЯ, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ РАССКАЗА «ТРАКТАТ О КУШАЙРИИ» АБУЛКАСИМА КУШАЙРИЯ

В статье рассматриваются особенности использования, структура и содержание рассказа Абулкасима Кушайри «Трактат о Кушайрии». С появлением мистической прозы проблема повествования о душевном состоянии мудрецов стала основной темой примеров мистических произведений Мансура. Следует отметить, что «Рисале-и гушайрия» Абулкасима Гушайри является первым образцом персидско-таджикской мистической прозы, освещающей важнейшие вопросы и вопросы теоретической и практической мистики. С точки зрения использованных методов, а также структуры и содержания рассказа Кушайри ясно, что большинство рассказов этого жанра основаны на реалиях суфийской жизни, а главные герои рассказа - в основном люди, вовлеченные в практическую жизнь. или домашняя мистика. Короткие мистические рассказы играют важную роль в «Трактате о Кушайрии» и играют важную роль в передаче сообщения автора.

Ключевые слова: *Абулкасима Кушайри, Трактат Кушайри, мистическая проза, рассказ, стиль, жанр, литература.*

METHODS OF APPLICATION, STRUCTURE AND CONTENT OF THE STORY «TRACT ABOUT KUSHAIRIYA» BY ABULKASIM KUSHAIRIYA

The article examines the features of use, structure and content of the story of Abulkasim Kushairi «Treatise on Kushairiya». With the advent of mystical prose, the problem of narrating the state of mind of sages became the main theme of examples of the mystical works of Mansur. It should be noted that «Risale-i Gushairiya» by Abulqasim Gushairi is the first example of Persian-Tajik mystical prose, covering the most important issues and issues of theoretical and practical mysticism. From the point of view of the methods used, as well as the structure and content of Kushairi's story, it is clear that most of the stories of this genre are based on the realities of Sufi life, and the main characters of the story are mostly people involved in practical life. or home mysticism. Short mystical stories play an important role in the Treatise on Kushairiya and play an important role in conveying the author's message.

Key words: *Abulqasim Kushairi, Treatise Kushairi, mystical prose, story, style, genre, literature.*

Сведение об авторе:

Наджотов Джамшед Нарзуллоевич – *докторант (PhD) кафедры теория и история литература Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел: (+992) 918684774*

About the author:

Nadjotov Jamshed Narzulloevich *- doctoral student (PhD) of the department of theory and history of literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel: (+992) 918684774*

МУРУРЕ БА БАРХЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ МАТНШИНОСИИ АШЪОРИ ҒАНИИ КАШМИРӢ

Ғуфронов Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Девони Ғании Кашмирӣ шурӯъ аз замони зиндагии шоир мавриди истиқболи котибону нассохон қарор гирифта, борҳо китобат шудааст. Теъдоде аз онҳо то замони мо расида ва дар ганҷинаи нусхаҳои хаттии китобхонаҳои олам маҳфузанд. Бино ба таъкиди Абдуллоҷон Ғаффоров аз аввалин мураттибони девони Ғанӣ яке аз шогирдони худи ӯ бо номи Муҳаммадалии Моҳир будааст. Мутассифона, ин нусха то ҳанӯз дар дастраси муҳаққиқон қарор надорад. Аммо нусхаи дигари девони шоир, ки борҳо ба табъ расидааст, марбут ба солҳои 1079, 1668-1669 буда ва аз ҷониби шогирдони дигари ӯ бо номи Муҳаммадмусаллам Санъӣ ва Лола Малик Шаҳид мураттаб шудааст (4, 24).

Нусхаҳои хаттии девони шоир ғайр аз ганҷинаҳои Ҳинду Покистон дар китобхонаҳои Эрон низ маҳфузанд ва борҳо ба нашр расидаанд. Дар Тоҷикистон агарчи нусхаҳои чопи сангии девони шоир мавҷуд бошанд ҳам, аммо то кунун девони пурраи ӯ бо хати кириллӣ мунташир нашудааст.

Дар миёни муҳаққиқони тоҷик доир ба рӯзгор ва осори Ғании Кашмирӣ аз ҳама бештар Абдуллоҷон Ғаффоров таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Номбурда соли 1978 бори нахуст «Мунтахабот»- и осори Ғании Кашмириро бо муқаддимаи муфассал ва пурмуҳтаво нашр намуд, ки фарогири 79 ғазал, 55 рубоӣ ва ашъори мутафарриқа мебошад. Ин «Мунтахабот» аз рӯи нусхаҳои чопии Лакҳнав (нашри

солҳои 1898 ва 1931) таҳия гардидааст, ки барои муаррифии бештари Ғании Кашмирӣ дар Тоҷикистон мусоидат намудааст.

Пас аз ин соли 2018 аз ҷониби нашриёти «Адиб» дар силсилаи «Ахтарони адаб» мунтахаби чаҳор шоири намоёни сабки ҳиндӣ Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Шавкати Бухороӣ ва Ғании Кашмирӣ бо тадвину тавзеҳи олими шинохта Алии Муҳаммади Хуросонӣ бо унвони «Чаҳорбоғи ғазал» нашр гардид. Дар қисмати марбут ба Ғании Кашмирӣ 79 ғазали ӯ оварда шудааст. Аз муқоиса бо матни «Мунтахабот» маълум мешавад, ки аксари ин ғазалҳо такрор шудаанд. Зеро, ки тартиби ғазалҳо ҳамгун аст ба истиснои ду ғазал бо матлаъҳои «Зи шарм пеши лаби ёр во намегардад» ва «Сузи дови дили мо дафъ нашуд аз марҳам», ки дар «Чаҳорбоғи ғазал» вуҷуд надоранд.

Таҳияи матн ба хати кириллӣ кори мушкил аст ва аз ин ҷост, ки саҳву иштибоҳот дар нусхаҳои кириллӣ нисбат ба нусхаҳои форсӣ ба дараҷот зиёданд (5, 103). Устод Абдуманнон Насриддинов дар китоби «Матншиносии осори адабӣ» дар бахши ғалатнависӣ дар китобҳои кириллӣ панҷ байти Ғаниро аз «Мунтахабот»-и омодакардаи Абдуллоҷон Ғаффоров оварда, тасҳеҳи завкӣ намудаанд, ки ин аввалин иқдом дар тасҳеҳи осори бо хати кириллӣ нашршудаи шоир мебошад. Зимни баррасиҳо маълум гардид, ки баъзе аз ғалатҳои матншиносие, ки дар «Мунтахабот»-и мазкур содир шудаанд, дар асл ғалатҳои котибони нусхаҳоянд. Аммо бо вуҷуди ин дар рафти баргардони нусхаҳои форсӣ ба кириллӣ ғалатхонии матн аз ҷониби таҳиягар сурат гирифтааст. Табиист, ки иқдоми аввал дар ҳар коре бидуни мушкилот нест. Манзури мо он аст, ки кори устод Абдуллоҷон Ғаффоров қадами нахуст дар таҳияи гузидаи осори шоир маҳсуб меёбад ва аз ин хотир баъзе саҳву хатоҳои роҳёфта ба матни мутахабот табиӣ ба назар мерасад. Вале таҳияи ғазалҳои Ғанӣ дар «Чаҳорбоғи ғазал», ки маҳсули замони нав аст, набояд то ин ҳад саромема сурат мегирифт. Зеро имрӯз имконоти бештари дастрасӣ ба нусхаҳои девони шоир фароҳам аст ва мебояд матни пешниҳодшаванда ҳарчи бештар аз ғалатҳои матнӣ орӣ бошад. Матни ғазалҳои «Чаҳорбоғи ғазал» ҳеҷ имтиёзе аз «Мунтахабот»-и соли 1978 надорад. Бо чанд далел ба натиҷае расидем, ки мураттиби ғазалҳои шоир дар «Чаҳорбоғи ғазал» зимни таҳияи матн такя ба мунтахаботи соли 1978 кардааст. Зеро агарчӣ дар муқаддима зикр гардидааст, ки мунтахабот дар асоси нусхаҳои қаламии мавҷуд дар Маркази мероси хаттии АМИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Мунтахабот»-и соли 1978 таҳия шуда, аммо мукаррар овардани иштибоҳоти мавҷуд дар мунтахаботи қаблӣ нишон медиҳад, ки матни мазкур айнан аз рӯйи нусхаи қаблан чопшуда бидуни тағйир нақл шудааст. Дар ғайри ин сурат ба эҳтимоли зиёд бисёре аз ғалатҳои мавҷуда ислоҳ мегаштанд. Барои муайян намудани сарчашма ва анвои ғалтҳо мо зимни муқоисаву муқобалаи абёт аз нусхаи чопии омоданамудаи Аҳмади Карамӣ низ истифода намудем.

Саҳву иштибоҳот дар нусхаҳои номбурдаро метавон дар қисматҳои зерин баррасӣ намуд:

1.**Нодуруст хондани калимаҳое, ки дар хатти форсӣ навишти ҳамгун доранд.**

Дар нусхаҳои кириллӣ бештар дар мавриди калимаҳое, ки дар навишти форсӣ шакли ҳамгун доранд, иштибоҳот содир шудааст. Масалан Ғанӣ дар байте мегӯяд:

Доим аз мастӣ, Ғанӣ дар рақс чун дӯлоб бош,

Гар набошад **метавон** кард об дар паймонаҳо[4, с.40].

Дар ин ҷо азбаски пешванди ме (می) дар форсӣ бо калимаи май (می) як хел навишта мешавад, ин иштибоҳ рух додааст. Ин ҷо иштибоҳе, ки дар мунтахаб вуҷуд дорад, аслан иштибоҳи котиби нусхаи чопии Лакнав аст, зеро ӯ дар нусхааш ин калимаро дар шакли (میتوان) ҳамроҳ овардааст. Бояд гуфт, ки шакли дурусти байт чунин аст:

Доим аз мастӣ, Ғанӣ дар рақс чун дӯлоб бош,

*Гар набошад **май тавон** кард об дар паймонаҳо [3, 5].*

Ва ё байти дигар дар нусхаи «Мунтахабот» ва «Чаҳорбоғи ғазал»:

*Гар касе **менахарад** ғам махур, эй бодафӯруш,*

Ин матоъест, ки чун куҳна шавад бешбаҳост [4, с.71; 2,426].

Дар ин байт ифодаи **май нахарад** дуруст аст, зеро аз лиҳози таносуби калом низ калимаиҳои май, феъли харидан ва бодафурӯш бо ҳам таносуб доранд ва дар мисраи дувум овардани сифати май низ фикри моро қувват мебахшад. Дар «Мунтахабот»ва «Чаҳорбоғи ғазал» ба шакли «Гар касе менахарад ғам махур эй бодафурӯш» омадааст, ки нодуруст аст.

Шакли дурусти байт ба гунаи зер аст:

*Гар касе **май нахарад,** ғам махур, эй бодафуруш,*

Ин матоъест ки чун куҳна шавад бешбаҳост [3, с.44].

*2.**Ғалатнависии калимаҳои мураккаб.***

Ҳини таҳияи нусхаҳои кириллӣ бештари таҳиягарон калимаҳои мураккабро иштибоҳан ҷудо навиштаанд ва ё баръакс. Байти зер дар ҳарду нашри мунтахаботи кириллӣ чунин сабт шудааст:

***Хок безӣ** то ба кай чун шишаи соат, Ғанӣ,*

Нақди авқоте, ки гум шуд боз натвон ёфтан [4, с.102; 2,441].

Дар ин байт калимаи мураккаби **хокбезӣ** ба шакли ҷудо навишта шудааст. Ба назар мерасад, ки ин калима аз назари мураттиб ношинос намудааст. Калимаи хокбезӣ дар адабиёти тоҷик собиқаи куҳан дошта, дар осори классикон зиёд истифода гардидааст. Масалан, Хоқонӣ мегӯяд:

Ҳар заре, к-аз хокбезӣ ёфтам,
Бар сари ин хокдон хоҳам фишонд.

Бо дарназардошти он ки ин унсури луғавӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ доираи истифодаи зиёд дорад ва аз мазмуни байтҳое, ки дар онҳо корбаст шудааст, ба андешаи мо гунаи сиҳати байт чунин аст:

Хокбезӣ *то ба кай чун шишаи соат, Ғанӣ,*
Нақди авқоте, ки гум шуд боз натвон ёфтан [3, с.149].

Байти дигар дар нусхаи «Мунтахабот»-и 1978:

Мурда дил *чун кӯр аз осеби даврон беғам аст,*
Ханда бошад бар лабаш гар оламеро мотам аст [4, с.68].

Дар ин байт низ калимаи мураккаби **мурдадил** дар мунтахабот ба шакли **мурда дил** оварда шудааст, ки ба назар дуруст наменамояд. Аз мазмуни байт низ пайдост, ки калимаи мазкур сифат буда, бояд ба шакли **мурдадил** оварда шавад.

Шакли дурусти байт дар нусхаи Аҳмади Карамӣ:

Мурдадил *чун кӯр аз осеби даврон беғам аст,*
Ханда бошад бар лабаш гар оламеро мотам аст [3, с.38].

Баъзан баръакси ҳолати болоӣ, яъне ба шакли калимаи мураккаб овардани ибораҳо низ ба мушоҳида мерасад. Чунончи байти зер дар «Мунтахабот»-и 1978 ва «Чаҳорбоғи ғазал чунин омадааст:

*Май нест чу дар коса маро раъша **бар** аъзост,*
*Дастам ба **назарпанҷаи** танбӯрнавоз аст [4, с.69; 2, с.425].*

Матлаби шоир ин аст, ки аз сабаби набудани май аъзоям ба ларза омадааст. Дастам аз ниҳояти ларзидан ба назар мисли панҷи танбӯрнавоз, яъне дар ларзиш аст. Гунаи саҳеҳи байт дар нусхаи Аҳмади Карамӣ чунин аст:

*Май нест чу дар коса маро раъша **дар** аъзост,*
*Дастам **ба назар панҷаи** танбӯрнавоз аст [3, с.43].*

3. **Иштибоҳ хондани ҳаракоти калимаҳо дар навишти форсӣ.**

Мусаллам аст, ки дар хати форсӣ садонокҳои кӯтоҳ навишта намешаванд. Аз ин рӯ, дар бисёр мавриди мураттибони нусхаҳои кириллӣ ҳини баргардони баъзе калимаҳои ҳамшакл ба иштибоҳ роҳ додаанд. Чунонки байти зер дар «Мунтахабот» ва «Чаҳорбоғи ғазал ба ин шакл омадааст:

*Хокро **гул** бикун, аз гиря Ғанӣ дар пирӣ,*
Ҳалқаи қомати хам қолаби хишти лаҳад аст [4, с.66; 2, с.423].

Албатта шакли навишти калимаи **гул** бо **гил** дар хати форсӣ ҳамгун аст. Вожаи **гил** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «хоки бо об омехташуда, лой» омадааст [6, с.262]. Мантиқан аз ниҳояти гиря, яъне рехтани ашк ба рӯи замин хок мубаддал ба **гил** мешавад, на **гул**. Мутаассифона дар ду нусхаи мунтахаботи кириллӣ ин байт ба шакли ғалат оварда шудааст, ки гунаи саҳеҳи он дар нусхаи Аҳмади Карамӣ чунин аст:

*Хокро **гил** бикун, аз гиря Ғанӣ дар пирӣ,*
Ҳалқаи қомати хам қолаби хишти лаҳад аст [3, с.56].

Ва ё дар ин байт:

Гар диҳӣ тан ба бало беҳ, ки надузди паҳлу
*Киштӣ аз сел бувад эмину **пил** дар хатар аст [4, с.62; 2, с.421].*

Дар ин байт варианти «*Кишти аз сел бувад эмину пул дар хатар аст*» (3, 39) дуруст аст, зеро ҳангоми сар задани сел оби рӯдҳо баланд мешавад ва гузаргоҳҳои болои дарёву рӯдҳо, ки ба истилоҳ пул мегӯянд, зери хатар мемонад. Дар «Чаҳорбоғи ғазал» низ ин байт ба таври ғалат оварда шудааст, ки гунаи дурусти он чунин мебошад:

Гар диҳӣ тан ба бало беҳ, ки надузди паҳлу.
*Киштӣ аз сел бувад эмину **пул** дар хатар аст[3, с.39].*

Ҳамчунин байти зайл дар ду нашри кириллӣ яъне «Мунтахабот» ва «Чаҳорбоғи ғазал» чунин омадааст:

Гуле начид аз ин боғ ҷуз тиҳидастӣ,
*Касе, ки такя кунад бар **дирам** басони чинор [4, с.91; 2, с.435].*

Дар миёни мардум ифодаи ба дар такя кардан вуҷуд дорад, аммо ба сони чинор такя кардан ба дирам нисбатан мазмунро костааст. Шояд аз сабаби он ки дар мисраи болоӣ калимаи **тиҳидастӣ** омадааст, бар асоси таносуб бо он калимаи дирам оварда шудааст. Аз омӯзиши зиндагии шоир медонем, ки зиндагии фақиронаву одӣ доштааст. Аз ин рӯ, матлаби шоир ин аст, ки бар дари ман мисли чинор агар муддати мадид ҳам истодагарӣ намоӣ, ғайр аз дасти холӣ чизе нахоҳӣ гирифт. Шакли дурусти байт дар нусхаи Аҳмади Карамӣ ба гунаи зайл аст:

Гуле начид аз ин боғ ҷуз тиҳидастӣ,
*Касе, ки такя кунад бар **дарам** басони чинор [3, с.114].*

4.Афтидани калима дар байт

Дар сурати содир шудани ин навъи иштибоҳ на фақат дарёфти маънӣ мушкил мешавад, балки вазн низ хароб мегардад.

Масалан ба байти зер аз нашри «Мунтахабот» таваҷҷуҳ намоед:

*Дил аз хаёли гираҳҳои **ёр** пур аст,*
Гуҳар зи муҳраи мор аст дар хизонаи мо [4, с.38].

Дар байт калимаи **зулф** ҳазф шудааст. Гираҳ шудан хоси зулф аст ва ин ҷо дили ошиқ саршор аз хаёли гираҳҳои зулфи ёр аст на худи ёр. Инчунин бо афтидани ин калима дар вазни байт низ халал ворид шудааст. Айни ҳамин байт дар мунтахаботи нашршудаи охирин ба шакли «Дил аз хаёли гираҳҳои ёр чун пур аст» (2, 408) оварда шудааст, ки ин низ ғалат аст. Зеро мураттиб кӯшидааст, ки аз ҷиҳати вазн байтро дуруст намояд, аммо бо вуҷуди ин дар мазмуни байт халал вуҷуд дорад.

Шакли дурусти байт:

*Дил аз хаёли гираҳҳои **зулфи ёр** пур аст*
Гуҳар зи муҳраи мор аст дар хизонаи мо [3, с.3].

Дар мавридҳои дигар афтодани бандакҳои хабарӣ низ боиси содир шудани иштибоҳоти зиёд дар нусха гардидааст:

*Зинда **дар гӯр агар** гардиши афлок кунад,*
Беҳ, ки дар марги азизон ба сарам хок кунад [4, с.77].
Дар байти болоӣ бандаки хабарии «ам» афтидааст. Шакли дурусти байт:
*. Зинда **дар гӯрам агар** гардиши афлок кунад,*
Беҳ, ки дар марги азизон ба сарам хок кунад [3, с.71].
Ва ё ин байт:
*Аз заъфи **пирист** маро такя бар асо,*
Гардам ҳанӯз ҳарза чу тифлон найсавор [4, с.90].

Мисраи аввали байт аз лиҳози вазнӣ нуқс дорад. Байт дар нусхаи Аҳмади Карамӣ саҳеҳ аст:

*Аз заъфи **пирӣ аст** маро такя бар асо,*
Гардам ҳанӯз ҳарза чу тифлон найсавор [3, с.113].

5. Гунанокии абёт дар нусах

Гунанокии абёт дар нусхаҳо аз ҳолатҳоест, ки бештар во мехӯрад. Агарчи дар аксар маврид гунанокии абёт ба мазмуни байт халале надорад, аммо сабаби коста гардидани назокату зебоии каломи суханвар мегардад, ки дар зер чанд намунаи дигар аз ин навъи ноҳамгуниро бидуни шарҳу тавзеҳ меоварем:

***Одаме** хокӣ зи хомӣ дорад аз май иҷтиноб,*
Кӯзаи гил пухта чун гардад наметарсад зи об [4, с.57].
Гунаи дурусти байт:
***Одами** хокӣ зи хомӣ дорад аз май иҷтиноб,*
Кӯзаи гил пухта чун гардад наметарсад зи об[3, с.34].

***

*Намояд ҳикматаш чун дар **шифобахшӣ** яди байзо,*
Гузорад пумбаро бар доғи моҳӣ аз кафи дарё (3, 6).

***

*Намояд ҳикматаш чун дар **зиёбахшӣ** яди байзо,*
Гузорад пумбаро бар доғи моҳӣ аз кафи дарё [4, с.50].

6. Ғалатҳо дар афтодан ё изофа гузоштани нуқтаҳо дар хати форсӣ

Яке аз мушкилоти дигаре, ки дар таҳияи нусхаи кириллӣ вуҷуд дорад, ин мавҷудияти ҳарфҳои нуқтадор аст. Аксар маврид афтидани нуқтаҳо ва ё дида нашудани онҳо аз ҷониби мураттибин боиси сар задани ғалатҳои зиёд дар нусхаҳо гардидааст.

Мисол:

*Куҷо зи **дашти** хаданги ту ҷон барад нахҷир,*
Парандае зи камонат наҷаст ғайр аз тир [4, с.84; 2, с.432).

Маънии калимаи ***хаданг*** тир аст ва матлаби шоир ин аст, ки нахчир халосӣ аз дасти хаданг, яъне тири туро надорад. Дар мисраи дуюм калимаи ***камон*** истифода шудааст, ки бо тир таносуб дорад.

Шакли дурусти байт чунин аст:

*Куҷо зи **дасти** хаданги ту ҷон барад нахҷир,*
Парандае зи камонат наҷаст ғайр аз тир [3, с.110].

Байти зер дар «Мунтахабот» ва «Чаҳорбоғи ғазал» чунин омадааст:

*Ҳар **захми пай** зи нағмаи ширин лаболаб аст,*
Занбӯрхонаест, ки аз ангубин пур аст [4, с.70; 2, с.425].

Нолаи най ибораест, ки дар адабиёти мо ниҳоят серистифода аст. Асбоби мусиқии най аз ҷиҳати физикӣ сурохиҳое дар қисмати болоии хеш дорад, ки навозандаи он ҳаво, яъне нафасро дар онҳо танзим мекунад ва нолаи ширину дилнавоз ҳосил мешавад. Шоир дар ин байт ҳамон сурохиҳои найро ба ибораи маҷозии зебо, яъне чашми най овардааст, ки бисёр шоирона аст. Гунаи саҳеҳи байт чунин аст:

*Ҳар **чашми най** зи наѓмаи ширин лаболаб аст,*
Занбӯрхонаест, ки аз ангубин пур аст [3, с.43].

Мисоли дигар

Баъди мурдан ҳам нагардам сер аз саҳбокашӣ,
*Май ба хум **пӯшам** чу гардам хок дар майхонаҳо [4, с.40; с.2, 409].*

Дар ин байт ба ҷои калимаи **нӯшам** калимаи **пӯшам** гузошта шудааст, ки ғалат аст. Зеро калимаи **пӯшам** мазмуни байтро костааст. Маънии байт ин аст, ки ман баъди мурдан ҳам аз саҳбокашӣ сер намегардам. Аз ин рӯ, майро на бо ҷуръа, балки бо хум менӯшам то аз ниҳояти мастӣ хоки дари майхонаҳо гардам. Гунаи дурусти байт:

Баъди мурдан ҳам нагардам сер аз саҳбокашӣ,
*Май ба хум **нӯшам** чу гардам хок дар майхонаҳо [3, 5].*

Ҳамин тавр, агарчи мо дар мақола гохе девони Ғаниро, ки Аҳмади Карамӣ омода намудааст, тарҷеҳ додем, аммо дар мавриди хеш ин нусха низ холӣ аз ғалат нест. Ҳангоми муқобалаи нусхаҳо аён гардид, ки мураттиби ин нусха низ ба иштибоҳоти зиёде роҳ додааст, ки баҳси ҷудогонаеро мехоҳад. Муроди мо аз зикри камбудиву нуқсонҳо дар ин мақола нишонаи айбҷӯи набуда, балки пешниҳоди гунаҳои сиҳати абёт ба хонандагони осори шоир мебошад, ки арзиш ва аҳамиятии матншиносиро соҳиб мебошанд, зеро мусаллам аст, ки то ҳол нусхаи холӣ аз камбудии девони шоир ба даст наомадааст. Дар Тоҷикистон нафақат девони комили Ғании Кашмирӣ таҳия нашудааст, балки то кунун тадқиқи ҷудогонае дар мавзӯи хусусиятҳои сабкиву сохтории шоир анҷом напазируфтааст. Бинобар ин, имрӯз зарурати он пеш омадааст, ки девони интиқодии Ғании Кашмириро дар асоси нусхаҳои хаттии наздик ба зиндагонии ӯ таҳия намоем ва дар заминаи он дигар ҷанбаҳои осори шоирро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор диҳем..

АДАБИЁТ

1. Вафоӣ Аббосалӣ. Ғании Кашмирӣ ва сабки ҳиндӣ. Баҳори адаб, тирамоҳ 1393.
2. Чаҳорбоғи ғазал. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ.- Душанбе: Адиб, 2018.-480 с.
3. Ғании Кашмирӣ. Девон. Таҳиякунанда ва муллифи муқаддима Аҳмади Карамӣ, / К.Ғании - Теҳрон, 1362ҳ.
4. Ғании Кашмирӣ. Мунтахабот. Тартибдиҳанда ва муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Абдуллоҷон Ғаффоров. / К.Ғании - Душанбе: Ирфон, 1978.-214 с.
5. Насриддин, Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ / Абдулманнони Насриддин.–Хуҷанд: Ношир, 2009.–392 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд [дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ].–Москва: Советская эниклопедия, 1969.–955 с.– Ҷ.1
7. Шарвонӣ, Риёз Аҳмад. Ғании Кашмирӣ / Риёз Аҳмади Шарвонӣ.- Сринагар: Академии ҳунар,1970.- 250 с.
8. Сафо, Забеҳулло. Таърихи адабиёт дар Эрон Ҷ.5 Забеҳуллои Сафо.– Теҳрон: Фирдавс, 1386.–635 с.

ПРОХОЖДЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ТЕКСТОВЫХ ПРОЛЕМ В ПОЭЗИИ ГАНИИ КАШМИРИ

Проблема исправления и противостояния дивана Гани Кашмири - одна из важнейших деталей реального признания статуса поэта в области литературы, ведь дивана поэта на кириллице в Таджикистане не существует. В этой статье обсуждаются некоторые текстовые вопросы двух экземпляров текста стихотворений поэта, написанных кириллицей, одного «Мунтахабот» 1978 года и другого «Чахарбоги Газаль», опубликованного в 2018 году. Копия персидского дивана поэта, составленная Ахмадом Карами, использовалась при исправлении стихов. На основании изучения текстовых вопросов автор пришел к выводу, что сегодня существует необходимость в разработке полного экземпляра поэзии Гани Кашмира, что следует учитывать.

Ключевые слова: *правильная форма рубаи, стих, персидское письмо, Таджикистан, байт.*

A VIEW TO SOME TEXTOLOGICAL PROBLEMS RICH KASHMIR'S POETRY

The issue of correction and confrontation of Ghani Kashmiri's divan is one of the most important details of the real recognition of the poet's status in the field of literature, because the divan of the poet in cyrillic script does not exist in Tajikistan yet up to present time. This article deals with some textual issues of two versions of the text of the poet's poems in Cyrillic, one of them named by «Muntaлhabot» in 1978 and another named by «Chaharbogi Ghazal» were published in 2018. A copy of the Persian divan of the poet,

compiled by Ahmad Karami, was used in the correction of the poem. On the basis of textual issues, the author came to the conclusion that today there is a necessity to develop a complete copy of Ghani Kashmiri poetry, which should be taken into account.

Keywords: *the correct form of rubai, verse, Persian writing, Tajikistan, byte.*

Сведение об авторе:

Гуфронов Ризвоншох *- аспирант кафедры классической литературы Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова, Тел: (+992) 929428033 Электронная почта: rizvongufronov@gmail.com*

About the autor

Gufronov Rizvonshoh *- Doctoral student (PhD) of the Department of Classical Literature of Khujand State University named after Bobojon Ghafurov Phone number: (+992) 929428033 Email: rizvongufronov@gmail.com*

К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРНОМ ОСВЕЩЕНИИ И МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ИНТЕРНЕТ-САЙТА «ВЕЧЕРКА» (2011-2015ГГ))

Трескинский В.Т.
Российско-Таджикский (Славянский) Университет

Согласно современной теории массовой информации и коммуникации в журналистике существуют понятие «функция». В средствах массовой информации функция *(от лат. functio – обязанность, назначение, характер деятельности)* характеризуется в качестве особенности и совокупности поставленных ею задач и выполняемых ее обязанностей. В настоящее время в современной журналистике различаются несколько видов и разновидностей функции: *«коммуникативная», «идеологическая», «непосредственно-организаторская», «рекламо-справочная» «рекреативная» и «культуроформирующая»* функции. По мнению профессора Московского Государственного Университета Евгения Прохорова «культуроформирующая функция» журналистики базируется в том, чтобы журналистика участвовала в пропаганде и распространении в обществе высоких культурных ценностей, воспитывала массы на образцах общемировой культуры, тем самым, способствуя всестороннему гуманистическому развитию человека одним из институтов культуры общества [2, с.77]. Данная функция, в отличие от «идеологической» и «коммуникативной», не носит в СМИ доминирующий характер и не имеет в отличие от «рекреативной» необычной свойственной популярности. Ее основная цель- обогащение внутреннего мира индивида, распространение высоких культурных ценностей в обществе, а также всестороннее гуманистическое развитие человека. По указанной причине данные свойства и качества данной функции делают ее во многом приоритетной. Тем не менее, она не в полной мере ограждает аудиторию от новой современной тенденции в средствах массовой информации и коммуникации под названием «массовая культура». Как известно, впервые термин «массовая культура» был предложен испанским философом Хосе Ортега-и-Гассетом в своем известном трактате «Восстание масс»[3]. Главный тезис, выдвинутый Гассетом гласил о том, что в новую эпоху XX века появляется новый тип человека- «человек-масса», которому характерно отсутствие культуры чтения, более узкая специализация, что в большей степени свойственно многочисленной толпе, а не индивидууму в отдельности. Позднее его идею, несколько в ином варианте, доработал и продолжил голландский социолог Эрнест ван дер Хааг[4]. В своей доктрине он детально останавливается на базовом понятии «массовая культура», где, по его мнению, в современном веке, вследствие, воздействия технологической революции, искусство и духовность перемешиваются с такими рыночными и маркетинговыми понятиями как реклама и потребление. Тем не менее, следует отметить, что, вышеуказанные исследования культурологов были недостаточными относительно области средств массовых информаций и коммуникаций. В этом аспекте французский социолог Жан Бодрийяр, в своем новом исследовании отходит от ключевой концепции «массовая культура» и «культурное просвещение», и разрабатывает аналогичную теорию, вводя в научный обиход термин под названием «симулякр». Согласно теории Бодрийяра «симулякр» (от лат simulacrum-»изображение», «делать вид, притворяться») – невидимый элемент, создающий имитацию и иллюзорность, взамен существующей реальности и действительности[1,с.10]. Понятие «симулякр» было сформировано задолго до французского ученого, однако именно благодаря заслугам Бодрийяра, термин начал официально употребляться в научном лексиконе. В этом аспекте немалую роль, французский социолог, отводит средствам массовой информации, где согласно его методологии, основной постулат гипотезы гласит, что хаотичный поток информации посредством

СМИ создает огромное количество симулякров, которые, в свою очередь, уничтожают существующую реальность для аудитории. Более того, как справедливо замечает Бодрийяр, чем в большей совокупности индивидуум получает информации, тем меньше в ней заключается смысла. В этом отношении ученый назвал современный век «эпохой гиперреальности», где иллюзорность сливается с действительностью. Однако, несмотря на эксклюзивность и новаторство концепции, она была не принята многими экспертами.

Как известно культурно-просветительские особенности и теория массовой культуры в русскоязычных СМИ Таджикистана в настоящее время малоисследованны. Данная тенденция относится также и к электронным СМИ Таджикистана, включая и информационные веб-сайты. Среди русскоязычных СМИ Таджикистана информационное агентство «Ховар» и информационный веб-сайт «Вечерка» делают упор в данном направлении и в большей степени освещают культурную тематику.

Известно, что еженедельное печатное издание **«Вечёрка»** была образована в 2011 году, и на сегодняшний день является одним из наиболее молодых русскоязычных изданий в интернет-пространстве Таджикистана. Вместе с этим существует электронный аналог газеты-информационный веб-сайт «vecherka.tj». Начиная с 1 июля 2020 года «Вечерка» функционирует в качестве онлайн-версии электронного интернет-издания. С периода 2011 по 2015 года на страницах сайта было размещено около 8 публикаций на культурно-просветительскую тематику, в таких информационных и аналитических жанрах как: заметка, интервью. Наиболее заметными статьями в качестве примера можно выделить 3 из них.

22 декабря 2011 года в онлайн-издании выходит первое интервью на культурную тематику под названием ***«Геннадий Ратушенко: «Свою первую «теплую» фотографию я передал Рахмону…»*** [5]. Автор и интервьюер указанной статьи является корреспондентом «Вечерки» Виктория Литвиненко, которая берет интервью у известного фотографа и главы Союза фотохудожников Таджикистана Геннадия Ратушенко. В интервью речь идет о новом феномене в современной журналистике- «фотожурналистика» в качестве одного из уникальных видов художественного направления. В своей беседе главный герой материала повествует о ее сегодняшнем состоянии, уровне профессионализма, а также о новом персональном новшестве фотохудожника - «теплая фотография». В упомянутом интервью, по рассказу Ратушенко, свой первый экземпляр уникального изобретения под названием «фотогрей», изначально он рассматривал в качестве нового источника энергосбережения, когда наложил на обычное фото инфракрасную термоплёнку, для использования утепления полов. После официального запатентования данного экземпляра государственным патентным ведомством РТ, Ратушенко в качестве подарка лично вручил его президенту Таджикистана Эмомали Рахмону, который по его словам, хорошо оценил уникальный сувенир. Материал рассматривается в жанре информационного интервью и демонстрируется в качестве просветительского направления в таджикском интернет-издании. т неточностей, ошибок, указанная публикация не содержит. В статье присутствуют интересные и занимательные факты, приводится биографическая справка и сведения о главном герое материала. Необходимо отметить, что указанное интервью достаточно хорошо сформулировано и профессионально подготовлено.

Другим материалом о культуре и о культурно-просветительской тематике является интервью с чрезвычайным и уполномоченным послом Азербайджанской Республики в Республике Таджикистан Аббасали Гасановым с заголовком **«У нас общая культура!»** [6]**.** Интервью берет журналист газеты Амаль ханум Гаджиева. Информационным поводом публикации служит день национального возрождения Азербайджана, который ежегодно отмечается 15 июня и проведения концерта в рамках дней культуры Азербайджана. В этой связи господин Гасанов повествует об истории государственного становления и независимости Азербайджана, а также об ожесточенной войне внутри страны, боевых столкновениях на территории Нагорного Карабаха и распаде Советского Союза.

Несмотря на характерные политические окраски, указанное интервью является во многом познавательным культурно- историческим материалом. В дополнении к этому затрагиваются вопросы не только культурного, но и экономического, а также торгового сотрудничества между Республикой Азербайджан и Республикой Таджикистан. Занимательным моментом в интервью является то, что в материале имеется общая аналогичная параллель с событиями гражданской войны в Таджикистане. Более того, интересным является и другой факт, что на вопрос, о том какие сходства и различия, существуют между таджикскими и азербайджанскими народами, господин Гасанов ответил, что 2 народа похожи друг на друга внешне и внутренне; та же доброта, добродушность, открытость, искренность и трудолюбие, а различия посол заметил лишь в специфике традиций. Тем не менее, подвергая экспертизе и анализируя характерный недостаток в материале, следует отметить, что журналистом ни разу не поясняется и не упоминается о чем и когда именно проходил данный концерт, при этом имеется лишь упоминание о выступление

азербайджанских мастеров и артистов. Таким образом, в материале наличествует характерная ошибка- отсутствие в начале материала, а также в лиде, пояснения о главном событии или информационном поводе указанного интервью. 23 августа 2012 года на страницах интернет-сайта «Вечерка» выходит аналитическая статья под названием ***«Театр оперы и балета: храм возрождающегося искусства»*** автора Марины Рожкиной, в которой повествуется о театре и оперы балета имени Садриддина Айни [7]. Статья рассматривается в качестве первого аналитического материала электронного интернет-ресурса, где освещается о таком культурно-просветительском учреждении как театр. В публикации речь идет об истории становления известного русского драматического театра. Как рассказывает главный режиссер драматического театра Шамси Низомова, в советское время он являлся ведущим музыкальным театром страны и был широко известен далеко за пределами Советского Таджикистана. После возникновения гражданской войны и всеобщего культурного упадка в стране, данная проблема также не обошла стороной и «культурный храм». Однако после личного обращения руководства театра за помощью к президенту Таджикистана Эмомали Рахмону об оказании содействия в культурной поддержке, по поручению главы государства, помощь была оказана в кратчайшие сроки. В статье характерно отмечается, что в разные годы в театре имени Садридина Айни, с гастролями приезжали и выступали всемирно известные артисты и музыканты, а также прославленные исполнители стран Центральной Азии и многие другие. Однако главной заслугой театра после государственной независимости заключалась в усилии оказания содействию профессионализма и участия в международных театральных форумах и фестивалях, которые способствовали приданию таджикскому театру статуса базовой организации учреждения культуры и искусства по направлению «Театр стран СНГ».

В статье идет описание одного из наиболее известного театра столицы Таджикистана. Следует констатировать, что материал имеет подробный исторический анализ становления и развития, периода культурного упадка и творческого кризиса, а также об уникальном возрождении и современном состоянии театра. Необходимо добавить, что данная публикация является одним из наиболее качественных аналитических материалов на культурно-просветительскую тематику в русскоязычном интернет сайте «Вечерка» в жанре «корреспонденция».

Таким образом, как показал краткий анализ публикаций о массовой культуре и культурно-просветительской тематике русскоязычных СМИ РТ на примере интернет-издания «Вечерка», материалы на тему культуры делают существенный акцент в этом направление, большинство публикации выходят в жанре интервью, тем не менее, в отдельных материалах встречаются наличие стилистических и грамматических ошибок и неточностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции. Перевод с французского А. Качалова. – М. : Издательский дом «ПОСТУМ», 2015. — 240 с. ISBN 978-5-91478-023-1».
2. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики: Учебник / Е.П. Прохоров. – М: Аспект Пресс, 2009. – 351.
3. https://monocler.ru/chelovek-massa-jose-ortega-y-gasset/
4. https://monocler.ru/ryinok-massovoy-kulturyi/
5. http://vecherka.tj/?p=1321
6. http://vecherka.tj/?p=5189
7. http://vecherka.tj/?p=5834

К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРНОМ ОСВЕЩЕНИИ И МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ИНТЕРНЕТ-САЙТА «ВЕЧЕРКА» (2011-2015гг.))

В статье рассматриваются основное понятие и теория «массовой культуры» и культурного просвещения в средствах массовой информации и коммуникации. Во вводной части дается обозначение и понятия «функция» и ее особенностях в журналистике. В частности приводится подробное описание «культуроформирующей» функции и ее отличительных качествах. На основе тезисов мировых культурололог и специалистов СМИ концепция «массовая культура». В качестве примере анализируются материалы на тематику культурного просвещения столичного информационного Интернет-ресурса «Вечерка» на русском языке.

Ключевые слова*: культурное просвещение, массовая культура, функции журналистики, русскоязычные СМИ РТ, интернет-издание «Вечерка»*

ON THE ISSUE OF CULTURAL COVERAGE AND MASS CULTURE IN THE RUSSIAN-LANGUAGE MEDIA IN TAJIISTAN (ON THE EXAMPLE OF THE INFORMATION WEBSITE «VECHERKA» (2011-2015))

The article deals with the concept and theory of «mass culture» and cultural education in the media and communication. the introductory part gives the designation and concept of «function» and its features in journalism. In particular, a detailed description of the «culture-forming» function and distinctive qualities. The concept of «mass culture» is based on theses of world culturologists and the media. As an example, materials on the subject of cultural education of the capital's information Internet resource «Vecherka» in Russian are analyzed.

***Key words**: cultural enlightenment, mass culture, functions of journalism, Russian-language mass media of the Republic of Tajikistan, Internet edition «Vecherka»*

Сведение об авторе:

***Трескинский В.Т.** -аспирант кафедры Отечественной и международной журналистике Российско-Таджикского славянского университета, Тел.: (+992) 919351526, E-mail: vadim15.90@mail.ru*

About the author:

***Treskinsky V. T:** Postgraduate student of the Department of Domestic and International Journalism of the Russian-Tajik Slavic University, Tel .: (+992) 919351526, E-mail: vadim15.90@mail.ru*

ТДУ: 820:891.550

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ АНГЛИС ДАР ОМӮЗИШИ ҲАЁТ ВА ОСОРИ КЛАССИКОНИ АСРИМИЁНАГИИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ
(дар асоси осори Ҷалолиддини Балхӣ)

Шозиёева Г.П., Шомислимов У.М.
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Бояд гуфт, ки адабиёти ҷаҳон дар ҳамаи даврaҳо ва зинаҳои таърихии худ новобаста аз ҳаводису воқеаҳои мухталиф бо ҳамдигар равобити қаввӣ дошта, навовариҳо ва самтҳои зиёди тозаро ба даст даровардааст. Пас, меҳвари асосии он маҳз равобити адабиёти миллӣ ва бадеии Шарқу Ғарб мебошад. Дар баробари равобити адабӣ ҳарчанд пешравиҳои зиёди адабӣ-бадеӣ ба даст меомаданд, ягон халқу миллати соҳибфарҳанг ва соҳибтамаддун арзишҳои миллии худро аз даст надоданд.

Дар ин замина таҳқиқи фарҳанги мухталиф дар доираи масъалаҳои байнифарҳангӣ халқу миллат пеш аз ҳама фарҳангу маданият ва адабиёти худро ҷустуҷӯ менамояд. Вобаста ба ин адабиёти форсии тоҷикӣ ва англис аз даврaҳои қадим равобити адабӣ-бадеии хуб дошта, ҳатто аз ҳамдигар таъсир мебардоштанд [2, с.81].

Мавзӯъву муҳтавои мақолаи мазкур аз он иборат аст, ки омӯзиши равобити адабӣ-бадеӣ на танҳо барои таърихи адабиёти миллӣ, балки барои ба роҳ мондани ҳамкориҳои фарҳангӣ, адабӣ ва бадеии Тоҷикистон, Эрон ва Англия аҳамияти махсус дорад. Адабиёти форсии тоҷикӣ ҷиҳати доштани арзишҳои баланди миллӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва адабии худ, қисми муҳимтарини на танҳо сарзамини Шарқ, балки Ғарб ба ҳисоб меравад. Нуктаи мазкур барои ташаккули минбаъдаи адабиёти форсии тоҷикӣ ва англис хизмат мекунад. Маълум аст, ки таъсирпазии як адабиёт ба адабиёти дигар пеш аз ҳама тавассути тарҷума ба вуқӯъ пайваста, фарҳангу маданияти халқу миллатҳоро ба ҳамдигар наздик месозад.

Омӯзиш ва тарҷумаи осори ниёгонамон, ба вижа осори классикони асримиёнагӣ дар Англия таҳқиқоти ҷиддӣ ва илмиро ба миён овард, зеро мубраммияти мавзӯи онҳо ҷолиби диққати ҳамагон гардидааст. Яке аз чунин симоҳои адабии ҷаҳонӣ Ҷалолиддини Балхӣ буда, дар ҳар гуна мавзӯъҳои илмӣ, бадеӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ фикру ақидаҳои волоро офаридааст.

Тарҷумаи осори классикии форсии тоҷикӣ ба забони англисӣ аз умқи асрҳо ба вуҷуд омада, то ҳол идома меёбад. Боядқайд кард, ки асри XVII дар адабиёт ва доираҳои адабии Англия таваҷҷуҳ ба осори Ҷалолиддин Балхӣ (1207-1273), ба вижа ба «Маснавии маънавӣ» («Masnavii ma'navi» by Jalaluddin Rumi) зиёд буд. То замони мо «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддин Балхӣ чандин маротиба ба забони англисӣ тарҷума ва нашр шудааст.

Дар Аврупо, маҳз дар Англия муҳаққиқон ва олимон чун Винфелд (Winfield), Вилсон (Wilson), Николсон (Nicholson), Редҳавз (Redhouse), Барк (Bark) ва дигарон ба омӯзиш ва тарҷумаи осори Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ таваҷҷуҳи хосса доштанд.

Рочеъ ба шоирони классикии форсии тоҷикӣ дар Англия корҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом ёфтаанд, ки маҳз тавассути чунин таҳқиққоти ҷиддӣ ниёгонамон шуҳрати ҷаҳониро касб намуданд. Аммо то ҳол тарҷума ва омӯзиши англисии осори Ҷалолиддин Балхӣ, ки мактаб ва марказҳои зиёди «мавлоношиносӣ» бунёд намудааст, аз тарафи ягон муҳаққиқи дохиливу хориҷӣ анҷом наёфтааст. Таҳқиқи омӯзиш ва тарҷумаи осори Ҷалолиддин Балхӣ, ба хусус «Маснавии маънавӣ» равобити адабии форсии тоҷикӣ ва англис ва таъсирбахшии адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти англис нишон медиҳад, ки он аҳамият ва муҳиммияти рисолаи мазкурро ташкил медиҳад.

Ҳарчанд сарчашмаҳои қадим нишондиҳандаи шуҳрати Ҷалолиддин Балхиро дар Англия дастхатҳои маҳфузёфтаи осорхонаи Лондон мебошад, на дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ ва на дар шарқшиносии ҷаҳонӣ осори Ҷалолиддин Балхӣ ва тарҷумаи ӯ ба сифати объекти асосӣ ва монографияи алоҳида анҷом дода нашудааст. Ба қадри имкон рочеъ ба ҳаёт ва осори Ҷалолиддин Балхӣ, ба вижа «Маснавии маънавӣ» дар Англия мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ мавҷуд ҳастанд, ки дар марказҳо ва мактабҳои румишинсӣ ва мавлоношиносӣ («Rumi Center», «Moulana Centre») ба табъ расиданд.

Боиси зикр аст, ки асрҳои XVIII-XXI, яъне то замони мо осори Ҷалолиддин Балхӣ дар Англия бисёр тарҷума шудаанд, ки тавассути он фарҳанги воло ва тамадддуни баланди Шарқро ба аврупоиён шинос намуданд. Барои собит намудани фикрҳои дар боло зикргардида чунин номгӯи тарҷумаҳои «Маснавии маънавӣ»-ро муфассал дар мақола меоварем: Translations and Versions of «The Song of the Reed» (Masnavi, Book 1: LInes 1-34), Rhymed Translation by Jones, 1772, Rhymed Translation by Redhouse, 1881, Translation by Whinfield, 1887, Translation by Nicholson, 1926, Rhymed (Abbreviated) Translation by Nicholson, 1950, Prose Translation by Arberry, 1961, Translation by Türkman, 1992, Version by Barks, 1994, Rhymed Translation by Türkman, 1996, Version by Jonathan Star, 1997, Translation by Gupta, 1997, Version by Helminski, 1998, Rhymed Translation by Shahriari, 1998, Translation by Nasr, 2000, Translation by Gamard, 2000, Translation by Lewis, 2000, Rhymed Translation by Legenhausen, 2002, Rhymed Translation by Tamdgidi, 2003, Translation by Tillinghast and Shafak, 2003, Rhymed Translation by Mojaddedi, 2004, Translation by Williams, 2006, Translation by Holbrook, 2010, Rhymed Translation by Sadri, 2015, Version by Gooch, 2017, Version by Wajma F.O., 2017 ва ғ. [8, с. 96].

Тарҷумаи дақиқтарини осори Ҷалолиддини Балхӣ аз ҷониби мутарҷими англис Рейнольд Аллен Николсон (1868-1945) анҷом ёфтааст. Ӯ на танҳо бузургтарин донишманд дар соҳаи мавлоношиносии Анлия, балки ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Заҳматҳои Николсон дар омӯзиши осори Ҷалолиддини Балхӣ нисбат ба дигарон дучанд зиёд аст ва ӯ осорои пурра, яъне шаш китоби «Маснавии маснавӣ»-ро сараввал анҷом додааст. Дар ин замина ба омӯзиш ва таҳлили он даст мезанад.

Тарҷумаи Маснавӣ дар се ҷилд: китобҳои I ва II соли 1926; китобҳои III ва IV соли 1930; ва китобҳои V ва VI соли 1935 ба табъ расиданд. Тарҷумаҳои мутарҷим ба дараҷа баланд сермаҳсуланд, ки дар баъзе ҳолатҳо вожаҳои лотиниро истифода намудааст. Масалан, ҳикояти «Баққол ва тутӣ»-ро чунин тарҷума намудааст:

Буд баққолеву вайро тӯтие, *Хушнавое, сабз, гӯё тӯтие.*
Бар дукон будӣ нигаҳбони дукон, *Нукта гуфтӣ бо ҳама савдогарон.*
Дар хитоби одамӣ нотиқ будӣ, *Дар навои тӯтиён ҳозиқ будӣ.*
Ҷаст, аз сӯйи дукон, сӯйе гурехт, *Шишаҳои равғани гулро бирехт. [1, с. 9].*

Тарҷума:

«There was a greengrocer who had a parrot, a sweet-voiced *green talking parrot (perched) on the bench, it would over the*
shop(in the owner's absence)and talked finally to the trades. In *addressing human beings it would speak (like them), it was*
(also)skilled in the song of parrots.(Once) it sprang from the *bench and flew away; it spilled the bottles of rose-oil.» (Masnavi i: 247-50)*

Рочеъ ба омӯзиш ва тарҷумаҳои осори Ҷалолиддини Балхӣ даҳҳо нафар сару кор доштанд, ки яке аз онҳо И. Дару (Daru l.) мебошад. Зимни тарҷумаи ӯ аз тарҷумаҳои мутарҷим Барк низ истифода намудааст.

Дар тарҷумаи «Маснавии маънавӣ»-и тарҷумаи Дару И. Аз байтҳои аввали тарҷумашудаи Баркс ба тарҷумаи ашъори Румӣ шурӯъ кардааст:

Ҳаст меҳмонхона ин тан эй ҷавон, *Ҳар сабоҳе зайфи нав ояд давон.*
Ҳин, магӯ, кин монд андар гарданам, *Ки ҳам акнун бозпаррад дар адам.*
Ҳар чӣ ояд аз ҷаҳони ғайбваш, *Дар дилат зайф аст, ӯро дор х(в)аш.*

Тарҷума:

«This being human is a guest house,
Every morning a new arrival.
A joy, a depression, a meanness,
Some momentary awareness comes

As an unexpected visitor» [6, с. 53].

Дар маҷмӯъ, таҳлилҳои илмӣ-адабӣ оид ба мавзӯи рисола гувоҳи онро медиҳад, ки ҳам дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ ва ҳам англис таҳқиқоти ҷиддӣ дар шакли монография, ки дар он бояд масъалаҳои тарҷума ва омӯзиши осори Ҷалолиддини Балхӣ ҳаллу фасл мешуд, вуҷуд надорад. Бинобар ин рисолаи мазкур нахустин кори илмӣ ва ҷиддӣ маҳсуб ёфта, масъалаҳои зиёдро роҷеъ ба ҳаёту фаҳолият ва шуҳрати Ҷалолиддини Балхиро дар Англия таҳлилу таҳқиқ намудааст.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқи рисолаи мазкур аз он иборат аст, ки сатҳу сифати тарҷумаи осори Ҷалолиддини Румӣ, ба хусус «Маснавии маънавӣ» ва омӯзиши он аз ҷониби муҳаққиқони англис омӯхта шаванд. Барои ба даст даровардани ҳадафҳои мазкур дар рисолаи мазкур вазифаҳои зерин иҷро шуданд:

- таҳлил намудани тарҷумаи осори Ҷалолиддини Румӣ дар Англия;
- омӯхтани таҳқиқоти хронологии ҳаёт ва осори Ҷалолиддини Балхӣ;
- таҳқиқ намудани тарҷумаҳои англисӣ дар муқоиса бо осори аслии Ҷалолиддини Балхӣ;
- муайян намудани мақом ва мартабаи Ҷалолиддини Балхӣ ва осори ӯ дар Англия;
- таҳлил намудани таъсирпазирии шоирони англис аз осори Ҷалолиддини Балхӣ;
- таҳлил намудани марҳалаҳои омӯзиши осори Ҷалолиддини Балхӣ дар Англия.

Муҳимтарин сарчашмаи рисолаи мазкурро таҳлилҳои амиқи ҳаёт ва осори Ҷалолиддини Балхӣ, ба хусус «Маснавии маънавӣ» мебошад, ки бештар ҷиҳатҳои назариявиро дар бар мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Нафисӣ А. Ҳикоёти «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад Балхии Румӣ (Таҳияи Неъматулло Суҳбатов), / А.Нафисӣ - Душанбе: Паёми ошно, 2007. - 417 с.
2. Салими Хатлонӣ. Тасвири най дар эҷодиёти Ҷалолиддини Румӣ, / Х. Салими - Душанбе: Ирфон, 2005. - 151 с.
3. Arberry A.J. Tale from the Masnavi. Melkshman, / A.J. Arberry // Wiltshrine:The Cromewell press. Balkhi, M.(1998). Masnavi manavi.Tehran: Andishe Mandegar press. 1993, 426 p.
4. Chittick W. The sufi doctrine of Rumi. Indiana: / W. Chittick World wisdom press. 2005. - 419 p.
5. Dakani P. Shams man va khodaye man[May Shams and my god]. / P. Dakani - Tehran:Elm, 2009. - 368p.
6. Daru l. Masnavi of the Mevlevi / l. Daru - order, 2008. - 211 p.
7. Foroozanfar B. Zendeginameh Mawlana Jalal ud-din Mohammad, 1981, 337 p.
8. Walker H. The literature of the Victorian era. New York: Cambridge University Press, 1910. - 217 p.

ВКЛАД АНГЛИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТРУДОВ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕРСИДСКОЙ КЛАССИКИ
(на основе творчество Джалолиддина Балхи)

В этой статье автор исследует роль Востока в английской литературе. Важнейшей основой этого вопроса является вклад исследователей и ученых в изучение таджикских персидских поэтов, особенно великих средневековых.

История показала, что важнейшие средневековые шедевры средневековья в Англии играли тысячелетнюю роль. Существует ряд научных работ, посвященных вкладу английских исследователей в классическое наследие наших предков. Главное преимущество изучения этого вопроса состоит в том, что есть много российских и таджикских ученых, которые изучили историю обеих сторон и представили глубокие исследования. Исследователи ученых и востоковедов мира, особенно русских, таджиков и англичан, изучали материалы и научные труды на основе исторических источников.

Автор статьи доказывает, что за тысячелетия сформировались самые важные пункты, особенно переводы, исследования и исследования. В этом контексте большое влияние оказали наука, культура, искусство, ремесла и другие ценности Востока, особенно Запада.

Ключевые слова: *Восток, положение, история, Англия, цивилизация, таджикский персидский язык, Восток, Запад, Джалолиддин Балхи, литература, исследователь, духовный, гений.*

CONTRIBUTION OF ENGLISH RESEARCHERS TO THE STUDY OF THE MEDIEVAL TAJIK PERSIAN CLASSICS' LIFE AND WORK
(based on the creativity of Jaloliddin Balkhi)

In this article, the author explores the role of the East in English literature. The most important basis of this issue is the contribution of researchers and scientists to the study of Tajik Persian poets, especially the great medieval ones.

History has shown that the most important medieval masterpieces of the Middle Ages in England played a role for thousands of years. There are a number of scholarly works devoted to the contribution of English researchers to the classical heritage of our ancestors. The main advantage of studying this issue is that there are many Russian and Tajik scholars who have studied the history of both sides and presented in-depth studies. Researchers of scientists and orientalists of the world, especially Russians, Tajiks and British, studied materials and scientific works based on historical sources.

The author of the article proves that over the millennia, the most important points have been formed, especially translation, research and research. In this context, science, culture, arts, crafts and other values of the East, especially the West, have greatly influenced.

Key words: *East, position, history, England, civilization, Tajik Persian, East, West, Jaloliddin Balkhi, literature, researcher, spiritual, genius.*

Сведения об авторах:

Шозиёева Гулмо Парвонашоевна, *кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com*

Шомислимов Умед Меҳтаршоевич *- соискатель Института изучения проблем стран Азии и Европы Национального академии наук Республики Таджикистан, Тел: (+992) 502118006*

About the authors:

Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna *- candidate of philology sciences, Leading Scientific Specialist of the Institute of studying of the issues of the Asian and European countries, E-mail: dr.shoziyoevag@gmail.com*

Shomislimov Umed Mehtarshoevich *- Researcher of the Institute of studying of the issues of the Asian and European countries. Phone: (+992) 502118006*

НАЗАРИ ЧАНДЕ АЗ ДОНИШМАНДОН РОҶЕЪ БА ЗАБОНИ ДАРӢ ВА ГУНАҲОИ ОН

Сулаймонӣ У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омили асосии ба вуҷуд омадани ин назар дар Эрон ва ё оғози сухан роҷеъ ба он, ба эҳёи «Фарҳангистони забони форсӣ», вобаста аст. Донишмандон дар баробари пешниҳоду ҳалли масъалаҳои тозагии забони форсӣ аз калимаю ибораҳои иқтибосӣ ва ба ивази онҳо пазируфтани вожаҳои аслии форсӣ, ба ин тарафи масъала, яъне ба масъалаи тафриқаи забонӣ низ таваҷҷӯҳ, кардаанд, то ки калимаю ибораҳои сохта ва ё пешниҳод намудаи онҳо ба форсизабонони мамолики дигар бегона ё душворфаҳм набошад.

Гузашта аз ин, онҳо барои ваҳдати забонӣ кӯшиш карда, ҳар чи бештар барои ягонагию фасеҳӣ ва тароши он амал намудаанд. Амали хилоф дар асару мақолаҳои донишмандон ва муҳаққиқони забон, вақте шиддат гирифта буд, ки онҳо (дар назар дошта шудааст муаққиқоне, ки тавассути фарҳанг ба омӯхтани меросу тамаддуни онҳо даст дароз намудаанд) бар алайҳи мероси ниёгон, махсусан, барои ҷудогии меросу забонашон чашм кушодаанд.

Дар ин солҳо, яъне аз ***оғози*** фаъолияти тозагии забони форсӣ, ки аз соли 1925 то соли 1935 ба тариқи номуташаккил ва аз соли 1936 ба минбаьд дар ҳолати рушду такомул буд, асару мақолаҳои зиёде ба нашр расонидаанд. Масалан, соҳиби хитобаи «Лузуми ҳифзи форсии фасеҳ» оқои Тақизода роҷеъ ба пазириш ва ихроҷи калимаҳои иқтибосӣ ва масоили дигар чунин назареро вогузор намудааст: «Аҷаб аст, ки гоҳе баъзе аз мутаассибини миллатпарасти мо доиман бар туркҳо эрод мегиранд, ки чаро луғоти форсиро ба соиқаи ифроти таассуби миллӣ аз забони худ тард мекунанд ва афғониҳоро интиқод менамоянд, ки чаро забони миллии худ паштуро ба ҷои форсӣ роиҷ мекунанд, вале худ айнан машғули ҳамон навь амал ҳастанд, ки гӯё ин тасфия дар дигарон айбу дар мо ҳусн аст. Мо толиби нуфузи маънавӣ ва ирфониву ахлоқии Эрон дар Ҳиндустон ва ягонагии забон бо Афғонистону Тоҷикистон ҳастем, вале забони адабии худ ва ниёкони худро, ки шӯҳрати ҷаҳонӣ доранд, монанди каломи Ҳофизу Саъдӣ барои онҳо номафҳум мекунем. Чаро садҳо луғоти форсӣ, ки ба арабӣ рафта ва сабғаи арабӣ гирифта аз забони арабӣ ронда намешаванду мо луғоти қадими арабии худамонро берун мекунем» [1, с.24-25].

Донишманди дигари Эрон Муҳаммад Муҳити Табатабоӣ дар мақолаи худ «Фарҳангистони забони форсӣ», ки соли 1969 дар шумораи чаҳоруми маҷаллаи «Ваҳид» ба табь расида буд ба таьрихи забони форсӣ ва роҳу равиши минбаъдаи он назар афканда, нигоштааст: «Форсӣ-дарӣ, ки дар асл як забони бархоста аз шимоли шарқии фалоти Эрон ва марбут ба мардуми ҳавзаи руди Ому дар шимоли Афғонистони кунунӣ будааст, имрӯз бо ҳазфи мутаммими дарӣ, номи забоне шинохта мешавад, ки пояи адабиёти ҳазору дувист солаи Эрону Афғонистони кунунӣ ва Тоҷикистони имрӯз аст ва саҳми муҳимме дар адабиёти Ҳиндустону Покистон ва Узбакистону Доғистону Озарбойҷони собиқ Шуравӣ ва Ҷумҳурии Туркия ва Ироқу араб дорад» [10. 269].

Муҳаммад Таботабоӣ фикри болоро тақвият дода, нақши ин забонро дар кишварҳои исломӣ ва ҳолати кунунии онро чунин ба қалам додааст: «Ин забон, ки баъд аз забони арабӣ муҳимтарин нақши муассирро дар кишварҳои исломии ҷаҳон иҷро карда, имрӯз забони расмии Эрон ва Афғонистону Тоҷикистон ва шарики меросҳои адабию фарҳангии ҳамаи кишварҳое аст, ки аз канораи халиҷи Бангола то кӯҳи Урал ва канораҳои дарьёи Озуф (Баҳри Азов) ва Одриётик (Баҳри Адриатика) ва савоҳили ғарбии уқёнуси Ҳинд бо асомии мухталифе бар арсаи сиёсии ҷаҳони феълӣ нақши муассиреро бар ӯҳда дорад» [10, с.269].

Ба танҳои забони эронӣ хонда шудани забони форсӣ яке аз масоили баҳсноки онрӯзаи Эрон буд, ки дар ин бора Таботабоӣ борҳо бар алайҳи он суханронӣ намуда, онро ба куллӣ инкор менамояд: «... забони иломӣ, забони модӣ, забони хоразмӣ ва забони суғдию забони паҳлавӣ ва забони авестоию забони курдию забони лорӣ ва забони табариро ба таври дастаҷамъӣ метавон забонҳои эронӣ гуфт, вале ҳеҷ як аз онҳоро ба танҳоӣ набояд забони эронӣ хонд, балки забони эронии мутлақ вуҷуд надорад ва агар форсиро забони эронӣ бихонем ин сифат наметавонад монеъ аз ин амр бишавад, ки ҳамин забонро дар ҳамин қолаби шинохташуда дар ҷануби руди Омӯ афғонҳо забони дарӣ ва тоҷикҳо дар шимоли ҳамон руд, забони тоҷикӣ бихонанд ва бадин тартиб бинои ваҳдате ки аз аҳди Муҳаммад Васиф ва Ҳанзалаи Бодғисию Рӯдакӣ то рӯзгори мо устувор буда, ногаҳон аз ҳам гусастаю шикаста шавад ва забон дар ҳар ноҳияе монанди забони паҳлавии қадим кайфияти луғавии хосе пайдо кунад» [10, с. 270].

Ваҳдати забон дар мақолаи ин донишманд рукни асосии гуфтори ӯ мебошад. Аз ин рӯ кӯшиш намудааст, ки ҳар гуфтаи худро бо далеле ба исбот бирасонад. «Забони форсӣ ҳамон форсии дарӣ аст, ки ҳанӯз исми комили он дар Балхи бомӣ, ки бум ва бар асли забон аст бо номи қадимии «дарӣ» хонда мешавад.

Забони форсӣ ҳамон забони тоҷикӣ аст, ки Садриддин Айнӣ ва Мирзо Турсунзода бадон сухан мегӯянд ва менависанд. Забони форсӣ ҳамон забони Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ аст, ки дар Панҷоб «Забури Аҷам»-и худро бадон забон суруда ва «Паёми Машриқ»-и худро бо ҳамин забон фиристода аст. Забони форсӣ ҳамон забоне аст, ки ҳар сол дар ҷашни таваллуди Мавлоно, пайравони Мавлавӣ дар Ҷумҳурии Туркия бар турбати поки ӯ гирд меоянд ва маснавии шарифи ӯро бо забони Мавлоно бо оҳанги дафу ной мехонанд ва самоъ мекунанд. Забони форсӣ ҳамон забоне аст, ки ҳарсола мусулмонони Деҳлӣ бар сари турбати Низомиддини Авлиё ва Амир Хусрави Деҳлавӣ гирд меоянд ва ашъори Хусраву Бедилу Ҳасанро бо самоъи сӯфиёна мехонанд ва лаззат мебаранд. Забони форсӣ ҳамон забоне аст, ки дар майдони Низоми Ганҷавӣ дар Озарбойҷон, дар муҷассамааш Ҳаким Низомӣ панҷ ангушти дасти худро бар ҷилди китоби «Хамса» мегузорад ва ба ёди мардуми Озарбойҷон меоварад, ки ин китобро ба чӣ забоне сурудаам. Забони форсии дарӣ забони мустақили бостонӣ аст, ки дар Хуросони қадим ҳамзамон бо паҳлавӣ дар Ироқу Форс ва Озарбойҷон ва авестоии пеши мубадони зардуштӣ вуҷуд дошта ва бо ҳукумати Ашкониён аз Хуросон ба Тисфун омада ва забони дарбори Ашкониён шудааст. Ин забон пас аз таҳаввули вазъи Ашкониён ва ғалабаи шӯъбаи ироқӣ бар шӯъбаи хуросонӣ дар Тисфун бимонд ва баъдҳо бо рӯйи кор омадани порсиён, ки курдони паҳлавигӯйи авестопараст буданд мақоми сиёсии худро дар дарбори Эрон ҳифз кард, то он ки дар аҳди исломӣ заминаи мусоиде ҷиҳати зуҳур дар уфуқи адабу фарҳанги Эрон ба даст оварад ва дар муддати ҳазору дусад сол ҳамаи забонҳои маҳаллӣ ва лаҳҷаҳоро аз пеши роҳи худ бардошт ва ягона забони пухта ва расоӣ кишварҳои Эрону Афғонистон ва Тоҷикистон шинохта шуд. Забони форсии дарӣ фарзанди забони паҳлавӣ ва набераи забони авестоӣ ва порсии ҳахоманишӣ нест, балки забони бародару хоҳари он забонҳо аст, ки дар қисмати аъзами давраи вуҷуди онҳо бо ҳар як ҳамзамон ва ҳамқадам будааст [10, с.271-272].

Муаллифи мақола барои тасдиқи фикри худ, қаблан низ далелеро дар қиёс бо соир забонҳо ба миён гузошта буд: «Забони адабии кишварҳои Ироку Сурия ва Лубнону Мисру Судон забони арабӣ аст ва бо зътибори ҳамзабонӣ ҳар як худро араб мехонанд, вале наметавон араберо забони ироқӣ ё сурӣ ва ё лубнониву мисрӣ хонд, ҳамон тавр ки таъмили забонии бо ном ҳиндӣ дар рӯзгори мо бар мардуми Ҷумҳу рии Ҳинд бо мушкилоти рӯзафзуне ҳамвора мувоҷеҳ будааст.

Забоне, ки дар Британиёи Кабир роиҷ аст номи англисӣ дорад, ки шомили як ҷузъӣ аз он ҷазира мешавад ва мардуми он сарзамин эҳсоси ин ки забонро ҳам британиёӣ бигӯянд намекунанд, зеро ба фарзи чунин бидьати, мардуми Шотландия ва Уэлс монанди мардуми Ирландия тарҷеҳ, медиҳанд, ки ин иттиҳодияро бишкананд, то забонҳои хоси минтақаи эшон дастхӯши завол гардад» [10, с.270].

Масъалаи ваҳдати забон ва бо далелҳо исбот намудани он инчунин дар навиштаҳо ва ё гуфтаҳои муаллифи фарҳанги форсӣ, доктор Муҳаммад Муин низ ба назар мерасад.

Доктор Аҳмадалии Риҷой, устоди Донишгоҳи Машҳад дар муқаддимаи китоби худ «Ёддоштҳо дар бораи лаҳҷаи бухоройӣ», ки соли 1963 ба нашр расида буд баҳсеро овардааст, ки миёни доктор Муин ва донишманди хориҷӣ В. Ленз сурат гирифта буд. Оқои доктор Муин устоди Донишгоҳи Теҳрон ҳам бар асоси баҳси W. Lentz [В. Ленз] забони форсии феълиро забони шаҳрҳои шарқӣ ва тоҷикони ноҳияи Эрони ховарӣ: Афғонистон, Помир ва Туркистон медонанд ва таҳти унвони порсӣ

ё дарӣ менависанд: «Забоншиносон, порсиро ба се забон мутааллиқ ба се давра итлоқ кардаанд: порсии бостон ё фурси қадим ва ё форсии ҳахоманишӣ, ки ба забони аҳди Ҳахоманишиён итлоқ шуда, порсии миёна ё паҳлавӣ, ки шомили ду забон: портӣ [паҳлавии шимолӣ] ва паҳлавии сосонӣ (паҳлавии ҷанубӣ) аст, порсии нав, ки ба забони форсии пас аз ислом итлоқ мешавад. Аммо ҳар гоҳ, порсӣ (ё форсӣ) ба таври мутлақ гӯянд мурод порсии нав аст. Порсии нав забони шаҳрҳои шарқӣ ва ноҳияи Эрони ховарӣ: Афғонистон, Помир ва Туркистон аст... Бинобар ончи гузашт, агар дар оғози баҳс, забони мардуми Бухоро дарӣ номида шуд сухане бар газофа нарафтааст, вале чун зиқи маҷол монеъ аз итноб дар ин **боб** аст шавоҳиди мухтасар аз дигар муҳаққиқони муътабар меоварад ва пажӯҳандагонро ба манобеи марбут ҳавола медиҳад.

Гуфтаи Аҳмадалии Риҷоӣ дар бораи он ки «...шавоҳиди мухтасар аз дигар муҳаққиқони муътабар меоварад ва пажӯҳандагонро ба манобеи марбут ҳавола медиҳад», иборат аз он аст, ки Муин дар идомаи сухан далелҳои зиёдеро дар шакли мухтасар аз Ибни Надим ва қавли Ибни Муқаффаъро дар бораи луғоти форсии мутадовил дар қарнҳои аввали ҳичрӣ, гуфтаи Ҳамзаи Исфаҳонӣ ва Ёқутро дар «Муъҷам-ул-Булдон», гуфтаи Шамсиддин Абуабдулло Муҳаммад Муқаддасиро дар китоби «Аҳсан-ут-тақосим фи маьриат-ул-ақолим» ва соир манобеъ меоварад.

Гузашта аз ин, худи Аҳмадалии Риҷоӣ низ борҳо ваҳдати забонро таъкид кардааст, ки далели он аз гуфтаҳои ӯ, дар бахши «Мухтассоти дастурии лаҳҷаи бухороӣ» бараъло эҳсос мешаванд: «Бояд донист, ки чун лаҳҷаи бухороӣ аз забони форсӣ ҷудо нест дар усули қавоиди дастурӣ фарқи чандон бо забони форсӣ надорад, вале вуҷуди поррае аз ихтисосоти савтӣ ва луғавӣ, сабаби тафовутҳое дар тарзи талаффуз ва истеъмолу истихдоми каламоту тартиби иборот мешавад, ки дар ҳадди худ қобили зикру таамул аст.

Аҳмадалии Риҷоӣ зимни таҳқиқот ба масоили дастурии лаҳҷаи зикрёфта назар афканда, дар мабҳаси аввал, ки он «Мухтассоти савтӣ» ном дорад ҳаммонанд будани такя [зада]-ро ёдовар мешавад ва барои исботи фикри худ таваҷҷӯҳи хоҳишмандони баҳсро ба китоби Парвиз Нотили Хонларӣ «Вазни шеъри форсӣ» ҷалб менамояд: «Такя дар лаҳҷаи бухороӣ ҳаммонанди забони форсии кунунӣ аст, хоҳ онро такяи шиддат [нафас] бидонем ва хоҳ такяи иртифоъ [савт] ва бинобар ин дар лаҳҷаи бухороӣ ихтисосе қобили зикр надорад. Хонандагон барои муллоҳизаи баҳси такя ва озмоишҳое, ки дар ин замина ба амал омада ва маъхазе, ки қобили мутолиа аст метавонанд ба китоби «Вазни шеъри форсӣ», асари оқои доктор Хонларӣ муроҷиа фармоянд» [ниг.: 6. 23-24; 38-39].

Парвиз Нотили Хонларӣ дар асару мақолаҳои худ низ борҳо ба ин масъала рӯ ба рӯ гардида, гоҳе онҳоро бо истилоҳи забон ва гоҳе ҳамчун лаҳҷа ба қалам додааст, вале дар байни онҳо марзи ҷудоиро, ки ҳадафи бештаре аз донишмандон воқеъ гардидааст, намегузорад. Ҳамин аст, ки ӯ, дар яке аз суханрониҳояш роҷеъ ба шеъри форсӣ дар Тоҷикистон, ки баъдан дар маҷаллаи «Сухан» ба нашр расида буд, чунин изҳор доштааст: «Китобҳое, ки аз адабиёти Тоҷикистон бо хатти навпазируф таи лотин тоза ба Эрон расида, дар хури таваҷҷуҳи бисёр аст. Мутолиаи ин кутуб барои касоне, ки ба забон ва адабиёти форсӣ дилбастагӣ доранд аз чанд ҷиҳат судманд аст: нахуст онки забони форсӣ-тоҷикӣ яке аз лаҳҷаҳои фасеҳи форсӣ аст, ки бо забони форсии адабӣ беш аз лаҳҷаҳои дигар қаробат дорад ва бисёре аз луғоти фасеҳ ва ширини форсиро, ки назди мо фаромӯш шуда, дар ин кутуб метавон ёфт ва аз ин роҳ, ба таҳзибу тавсияи забони форсӣ кумак метавон кард.

Фоидаи дигар, огоҳӣ аз хасоиси лаҳҷаи форсӣ-тоҷикӣ аз ҳайси сохти иборот ва ҷумалоту чигунагии истеъмоли афъоли васфӣ ва ҷуз инҳост. Аз ин ҳар ду муҳимтар он ки чун ин кутуб бо алифбои мавсилу муарраби лотин навишта шуда, аз рӯи онҳо ба талаффузи саҳеҳи бисёре аз луғоти форсӣ, ки сабаби нудрати истеъмол дар забони имрӯзаи мо ва нуқси фарҳангҳои форсӣ, тарзи талаффузи онҳо мавриди шак аст, метавон пай бурд ва ё дастакам аз чӣ гунагии талаффузи ин калимот дар лаҳҷаи тоҷикӣ огоҳ шуд ва ҳамаи ин нукот барои ёфтани қавоиде дар дастури забон ва иштиқоқи луғоту илми талаффузи форсӣ бисёр судманд аст « [6, с. 22-23].

Дар муқаддимаи китоби аввали «Таърихи забони форсӣ», ки он баъдан дар чаҳор ҷилд ба табъ расидааст, ишорае мавҷуд буда, умеди Хонларӣ ба он буд, ки китоби панҷуми худро низ тадвин хоҳад кард ва дар он хусусиятҳои сарфӣ ва наҳвию луғавии форсии дариро дар мамолики дигар таҳти таҳқиқот қарор медиҳад: «Барои он ки **ин баҳс** муфассал такмил шавад умедворам ҷилди панҷуме низ барои ин китоб тадвин кунам, ки дар он аз хусусиёти сарфӣ ва наҳвию луғавии «форсии- дарӣ» дар кишварҳои дигари форсизабон ё форсидон, монанди *А*фғонистону Тоҷикистон ва шибҳи қорраи Ҳиндустон баҳс шавад» [4, с.9].

Парвиз Нотили Хонларӣ аз боби нахусти китоби дуюми худ (ҷилди дуюми китоб дар назар аст) «Таърихи забони форсӣ», ки соли 1973 ба табъ расида буд чунин натиҷа гирифтааст: «Муҳимтарин забонҳо ва гӯишҳои эронии имрӯз аз ин қарор аст: Тоҷикӣ - ин забон ҳамон форсии дарӣ аст бо андак тафовуте дар вожагон ва чигунагии адои баъзе аз вокҳо. Тоҷикӣ забони миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст ва гузашта аз ин дар бисёре аз навоҳии Ҷумҳурии Узбакистон [дарраи Фарғона … ва ноҳияи Кушка-дарё ва манотиқи масири рудҳои Сурхондарёву Чирчиқ ва ғайра] ва назди анбӯҳе аз

мардуми шаҳрҳои бузурги Бухорову Самарқанд ва гурӯҳе аз сокинони Ҷумҳуриҳои Қирғизистон (навоҳии Ҷалолободу Уш) ва Қазоқистон мутадовил аст [5, с.291].

Зимнан Хонларӣ ба таърихи ин масъала рӯ оварда, нуфузи қавмҳои дитареро дар тайи қарнҳои дароз дар сарзамини эшон шарҳ, медиҳад ва ба таъсири омилҳои ғайризабонӣ мепардозад: «Қатъи робитаи идориву ҳукумати миёни кишвари Эрон ва сарзаминҳои мазбур дар чанд қарни охир мавҷиб шудааст, ки забони адабии тоҷикӣ бо форсии дарӣ ихтилофоте пайдо кунад. Умдаи ин ихтилофҳо дар луғату калимоте аст, ки дастае аз гӯиши ҷории мардуми он навоҳӣ, дар забони адабии тоҷикӣ роҳ ёфтааст. Дастаи дигар аз забонҳои тотириву узбакӣ дар он забон ворид шуда ва шумораи бисёре аз луғоти илмиву фаннӣ ҳам аз русӣ дар ин забон нуфуз кардааст.

Бо ин ҳол осори гӯяндагон ва нависандагони форсизабони қарнҳои пешин (ки баъзе аз эшон худ аз мардуми ҳамон навоҳӣ будаанд) ҳанӯз ба хубӣ барои мардуми Тоҷикистон дарёфтанӣ аст ва ҷузъи мероси фарҳангии эшон шумурда мешавад. Баъзе хусусиёти сарфу наҳвӣ низ забони тоҷикиро аз форсии дарӣ мутамоиз мекунад, ки ба ҷои худ бо тафсили бештаре аз онҳо гуфтугӯ хоҳем кард» [5, с. 292].

Дар ин боби китоб таваҷҷӯҳи Хонларӣ ба тағйири алифбо, ки яке аз омилҳои тафриқаи забонӣ ва сабаби рушду такомул ва ё инқирози ин ё он забон аст, ҷалб гардида, сипас намунае аз романи «Ғуломон» оварда шудааст, ки дар ин бора худи ӯ чунин менависад: «Ин забонро дар аввали ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистон бо алифбои лотинӣ бо тағйири чанд ҳарф навиштанд ва дар омӯзишу китобату рӯзнома ба кор бурданд. Аммо пас аз чанде алифбои русиро барои навиштани он ихтиёр карданд ва акнун низ ҳамин хат дар он сарзамин мутадовил аст.

Аз нависандагони бузурги тоҷик дар даврони охир Садриддин Айнӣ аст, ки падари адабиёти ҷадиди Тоҷикистон шумурда мешавад ва роману достону шеьру мақолоти таҳқиқии фаровон дорад. Барои намунаи забони тоҷикӣ чанд сатр аз романи «Ғуломон» - и ӯ, ки дар соли 1935 ба хатти лотинӣ чоп шудааст дар зайл ба хатти форсӣ нақл мешавад».

Муаллиф баъд аз нишондоди чанд сатр аз романи «Ғуломон» ба шарҳи забони дарӣ пардохтааст: «Дарӣ номи яке аз ду забони расмии кишвари Афғонистон аст. Ин кишвар, ки қисмати умдаи он гаҳвораи адабиёти гаронбаҳои форсии баьд аз ислом будааст бе шак яке аз шарикони бузург ва ворисони ба ҳаққи ин фарҳанги васеъ ва амиқ аст ва забоне, ки ба таври мутлақ дарӣ хонда мешавад, дар ҳақиқат ҷӯз идомаи ҳамон форсии дарӣ нест, ки Робия бинти Каъб ва Дақиқиву Унсурии Балхӣ ва Саноиву Саид Ҳасани Ғазнавӣ ва Абдулҳайи Гардезиву Хоҷа Абдуллои Ансории Ҳиравӣ ва Носири Хисрави Қубодиёниву даҳҳо амсоли эшон бо ҳамкории бузургони дигари ин сарзамини паҳновар бунёд гузошта ва ба камол расонидаа анд.

Тафовутҳои дарӣ ва форсӣ ба ақидаи Хонларӣ ба ворид шудани баъзе аз хусусиятҳои сарфу наҳви маҳаллӣ вобаста аст ва аз ин **ҷиҳ**ат аз форсии адабии мутадовил дар Эрон фарқ, кардааст. Ин тафовутҳо то дараҷае ба чигунагии талаффуз ва адои вокҳо (яъне овозҳо) марбут буда, ба талаффузи навоҳии шарқӣ ва шимолу шарқии Эрон дар аксар маворид ҳамонанд аст. Тафовутҳои дигар аз назари луғот ва истилоҳоти маҳаллӣ аст, ки дар забони адабии Афғонистон ворид шудааст. Дигар он ки баъзе аз калимоту истилоҳоти илмиву фаннии дунёи имрӯз дар форсии Эрон аз забони фаронсавӣ ахз ва иқтибос шуда ва ҳамонҳоро дар забони дарии Афғонистон ба сабаби иртиботе, ки дар тайи яке ду қарни охир бо Ҳиндустон доштааст аз забони англисӣ гирифтаанд. Ба ин тариқ дар вожагони форсиву дарӣ андак ихтилофоте вуҷуд дорад. Ин ихтилофҳо бо иртиботи фарҳангии миёни ду миллати дӯсту бародар ва ҳамнажоду ҳамзабону ҳамдин ба тадриҷ камтар мешавад.

Манбаи асосии ворид шудани истилоҳоти нави солҳои охир тибқи нишондоди Хонларӣ забони пушту мебошад, ки дар ин бора навиштааст: «Шумораи мардуме, ки дар кишвари Афғонистон ба забони форсии дарӣ мутакаллим ҳастанд ба мавҷиби оморҳои охир дар ҳудуди панҷ миллион нафар аст. **Аммо ҳа**маи саканаи он сарзамин ин забонро медонанд ва ба кор мебаранд. Дар солҳои охир дар Афғонистон барои истилоҳоти ҷадиди идорӣ ва илмиву фаннӣ алфозе вазъ кардаанд, ки ғолибан реша ва сохти онҳо аз забони пушту ахз шудааст. Монанди калимоти**: пӯҳанзай, пуҳантун, пуҳонд, пуҳанвол**, дар муқобили истилоҳоти эронии: **донишкада, донишгоҳ устод, донишёр** ва ғ. [ниг.: 5, с. 291- 294].

Такроран зикр шудани ваҳдати забонӣ дар асари Парвиз Нотили Хонларӣ «Забоншиносӣ ва забони форсӣ» низ шоҳиди устувор будани ӯ дар ин ҷодда аст, вале бо каме тағйирот: «Форсӣ, яъне забони расмӣ ва адабии Эрон, аз як тараф дар Ҳиндустон нуфуз карда ва бо ҳиндӣ омехта ва забони «урдӯ»-ро ба вуҷуд овардааст. Имрӯз ***ИН*** забон, гузашта аз кишвари Эрон, дар қисмати умдаи Афғонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ривоҷ дорад» [3, с. 75].

Бо исботи ин далелҳо, метавонем назари донишманди дигари Эрон Ҷалол Матиниро аз мақолаи ӯ «Дар бораи забони форсӣ» ё тарзи дурусти он «Дар бораи форсӣ лентвеҷ», ки дар шумораи дуюми «Маҷаллаи таҳқиқоти эроншиносӣ- Эроннома»- и Америка, ки соли 1988 ба нашр расида буд, шоҳид оварем.

Ҷалол Матинӣ хостааст, ки тасдиқи фикри хешро бо гуфтаи зер ба исбот бирасонад: «Садриддин Айнӣ... шоир ва нависандаи маъруфи Ҷумҳурии Тоҷикистон китобе навиштааст ба номи «Намунаи адабиёти тоҷик». Вай дар ин китоб шарҳи аҳвол ва намунаҳое аз осори шоирону нависандагонеро, ки ба замми вай ба «забони тоҷикӣ» шеър суруда ва китоб навиштаанд овардааст. Бо он ки Айнӣ сахт кӯшидааст шоирони форсизабонро аз Рӯдакӣ ба баъд «тоҷик» биномад ва забонашонро «тоҷикӣ», дар маворидри чанд, зоҳиран аз сари саҳв, аз забони тоҷикӣ, бо унвони «забони форсӣ» ёд карда ва ин амр ҳоки аз он аст, ки тағйири номи «форсӣ» ба «тоҷикӣ» дар Тоҷикистон мароҳили нахустинро мепаймуда аст. Чунон ки навиштааст: Содиқ Хоҷа Гулшании Бухороӣ ба забони форсӣ ҷуғрофиёи муфассале навишта» ва ё Абулқосим Лоҳутии Кирмоншо ҳии шоирро, ки Айнӣ аз ӯ бо унвони «адиби сурх» низ ёд кардааст, бо он ки дар зумраи шоирони тоҷик ном бурда, дар як ҷо навиштааст: «Лоҳути аввалин касе аст, ки дар форсӣ ашьори инқилобиро бисёр суруда аст» ва чун аз рӯзномаи «Бухорои шариф» ном бурда, онро асари муҳимме хонда, « ки дар соли 1912 ба забони форсӣ ба майдон қадам ниҳод», ва дар бораи мақаллаи «Оина» навишта: «Ин мақмӯа ба забони туркӣ ва форсӣ…табъ ёфт», ҳамчунон ки дар бораи рӯзномаи «Қутулуш» (раҳоӣ–нақот) низ навишта аст. Ин рӯзнома «...аз тарафи фирқаи иштирокиюни Бухоро, пеш аз Инқилоб... дар Тошканд мунташир шуда буд. «Қутулуш» ҳарчанд ба забони узбакӣ нашр мешуд, баьзан мақола ва шеърҳои форсии инқилобҷӯёна ҳам дар ӯ дарҷ меёфт». Вай ба ҳамин минвол аз китоби «Таҳзиб-ус-сибиён» сурудаи худ барои «Мактаб қироати форсӣ» чопи 1910 ва 1917 Самарқанд, ном бурда ва абёте аз онро ба унвони намунае аз адабиёти тоҷикӣ нақл кардааст:

Саҳаргоҳон, ки булбул дар наво шуд,
Гул аз шодӣ шукуфту ғунча во шуд.
Шумо, эй булбулони боғи мактаб,
Саҳаргоҳон набояд хуфт ҳар шаб

Гуфтаҳои Ҷалол Матинӣ ва тайиди фикри ӯ дар хусуси ин ки Айнӣ сахт кӯшидааст шоирони форсизабонро аз Рӯдакӣ ба баъд «тоҷик» биномад ва забонашонро «тоҷикӣ», дар маворидри чанд, зоҳиран аз сари саҳв, аз забони тоҷикӣ, бо унвони «забони форсӣ» ёд карда...ва ғайра- ин худ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор нагирифтани афкори Айнӣ рӯи масъалаи забон аст.

Нахуст ҳаминро гуфтанӣ ҳастам, ки донишманде чун Айнӣ ки **аз** ҳолати гузаштаи забон ба таври комил воқиф буд, ҳеҷ гоҳ, сари ин нуқтаи назар саҳве накардааст, балки ин истилоҳотро ҳамеша муродифи якдигар ба кор бурда, кӯшиш намудааст, ки нуқсонҳои забони дохилу беруни марзиро бо истифода аз истилоҳоти фавқ, нишон дода, дар поку фасеҳ, ва ба омма наздик гардидани он саҳми арзандае гузорад.

Манбаи тамоми навиштаҳои ӯ, ин забони садсолаҳо суфташудаи ниёкони мост ва забонест адабӣ ва забонест дарӣ. Дар равону суфта ва адабӣ гардидани ин забон, на фақат нақши як ё ду нафар бузургони сухан, балки саҳми асрҳои аср гузоштаи беҳтарин гӯяндагони лафзи дарӣ ниҳон буд ва ҳаст. Зикри гуфтаҳои боло, яъне бо се ном ёд кардани забон дарӣ ва тафриқаафкании он чи тавре ки аз таьрих равшан аст ба донишмандони имрӯзаи мо, ки гуноҳро сари онҳо бор карда, мехоҳем аз онҳо эрод бигирем, набуда, мабдаи худро дорад. Ва ин мабда, ки Матинӣ низ дар мақолаи худ баён намудааст, ба сиёсат махлут мебошад: «...пас аз он ки аз авосати қарни нӯздаҳуми масеҳӣ ба баьд сарзаминҳое аз Эрон ҷудо гардид ва муборизае бо забони форсӣ низ дар ибьоди васеъ дар шибҳи қорраи Ҳинд, Осиёи Марказӣ ва шимоли руди Арас [дарёи Аракс] бо муваффақият рӯбарӯ шуд, арбоби сиёсат ва адибону таърихсозоне, ки дар хидмати сиёсатҳои хос буданд, ин бор ба тафриқаафканӣ дар байни ҳамин иддаи маъдуди форсизабонони Эрону **Афғо**нистон ва бахше аз Осиёи Марказӣ пардохтаанд. Бадин тартиб, ки бархе аз аҳли қалам дар кишвари Афғонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷоҳ шаст сол пеш ба кори шигифтовар ва бисёр бе собиқае дар дунёи адаб даст заданд ва бо барномаи ҳамоҳанг барои он ки собит кунанд форсизабонони Афғонистону Тоҷикистон ба ҳеҷ вачҳ, ҳатто дар қуруни гузашта низ бо Эрон иртиботе надоштаанд, номи забони форсиро дар ин ду кишвар тағйир доданд, чунон ки дар ин муддат, Афғонистон забони форсии роиҷ дар кишвари худро, ки то замони Маҳмуди Тарзӣ номе ҷуз «форсӣ» надошт мунҳасиран «забони дарӣ» меноманд (на порсӣ ё порсии дарӣ ё форсӣ ё тоҷикӣ), ва дар Ҷумҳуриҳои навбунёди Тоҷикистон ва Туркманистону Узбакистон низ забони форсиро «забони тоҷикӣ» мехонанд (на порсӣ ё порсии дарӣ ё форсӣ ё дарӣ). Аз ин замон ба баъд аст, ки забони форсӣ бо се номи мухталиф форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ дар се кишвар, дар олами адабу сиёсат қадам ба майдон мениҳад.

Ин равияи ба вуҷуд омада, сипас ҷанбаи дигаре низ пайдо намуд, ки он бо номҳои навгузошташудаи забони форси- дарии асрҳои аср бидуни тағйироти ном идома ёфта, марбут аст. Чунин назар, ки онро дар зер ёдовар мешавем, на танҳо барои мо, балки барои ҳамзабонҳои беруни марзии мо низ воситаи хашму ғазаб гардидааст. «Кори ин тафриқаафкании (ба ақидаи муаллифи

боло) зиракона, байни ҳамзабонони Эрону Афғонистону Тоҷикистон то бадон ҷо расидааст, ки имрӯз мо дар донишгоҳҳои Эрон «Бахши забон ва адабиёти форсӣ» дорем ва дар Донишгоҳи Кобул «Департаментӣ дарӣ (кафедраи дарӣ)» доранд, ки дар ҳар ду маворид дарси тақрибан яксон тадрис мешавад. Ва онгоҳ, бо қабули ин ки форсию дарӣ ду забони мутафовит аст, дар Донишкадаи ховаршиносии Тошканд воқеъ дар Ҷумҳурии Узбакис тон дар канори забонҳои урдӯ, туркӣ, чинӣ, арабӣ ва ғайра, ду бахши комилан мустақил: «Кафедраи форсӣ» (бахши забони форсӣ) ва «Кафедраи дарӣ» (бахши забони дарӣ) вуҷуд дорад... дар шаҳри Самарқанд... дар Донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Алишер Навоӣ, «Кафедраи тоҷикӣ» (бахши забони тоҷикӣ) доранд, яқинан илова бар бахшҳои тоҷикӣ дар худи Тоҷикистон.

Бо назардошти гуфтаҳои фавқ, мехостам ба таври фишурда, он андешаҳоеро низ, ки Матинӣ дар идомаи гуфтаҳои худ овардааст, зикр намоям. Аввало Матинӣ мухолифи он эроншиносон ва шарқшиносону баъзе аз ҳамватаноне аст, ки лафзи навзуҳури форсиро ба ҷойи форсии умумии забони расмии Эрон ба кор бурдаанд. Дуюм форсизабонони Афғонистону Тоҷикистонро барои он зери танқид гирифтааст, ки забони худашонро «дарӣ» ва «тоҷикӣ» номидаанд ва барои номидани забони форсӣ бо он ҳама мероси гаронбаҳо, парҳез мекунанд. Сеюм, муқобили «сиёсати забон» аст, ки мо ҳамзабонони асрҳо идома ёфтаро, дар зарфи ним қарн бо онки бо як забон сухан мегӯему менависем ва вонамуд месозем, ки забонҳои мо бо якдигар мутафовит аст, ба сурати бегонагӣ даровардааст. Чаҳорум, баъзе аз шарқшиносон ва эроншиносон, дар солҳои охир, зимни он ки аз афғонону тоҷикон пайравӣ карда, забони ононро ба тартиби «дарӣ» ва «тоҷикӣ» меноманд, дар осори худ лафзи форсиро низ ба ҷойи форсии умумӣ ба кор мебаранд, ки ин дигар ба афғонону тоҷикон марбут набуда, кор ва тасмими донишмандони аврупоӣ ва америкоӣ аст. Ӯ, дар баробари шарҳи гуфтаҳои боло, аз энтсиклопедияи Британия мисол оварда, зикр менамояд, ки дар чопҳои пешина аз забони расмии Эрон ва Афғонистон бо калимаи форсии умумӣ ном бурда буд, вале дар нашри соли 1985 илова бар онки забони расмии Афғонистон пушту ва «дарӣ» бо қайди «навъи форсӣ» ёд шудааст, навиштаанд, ки аз се як қисми ҷамъияти Афғонистон ба забони дарӣ, ё форсӣ сухан мегӯянд. Мавзӯи бисёр муҳим он аст, ки дар ҳамин чоп нахустин бор унвони мустақили забони форсӣ низ чоп шуда ва онро ба забони форсии умумӣ пас додаанд ва дар зери унвони охир навиштаанд: «Забони форсии умумӣ (яъне форсии-дарӣ) ҳамчунин форсӣ номида мешавад. Вобаста ба ин, муаллиф изҳор намудааст, ки мо ҳақ дорем ин саволро ба таври ҷиддӣ матраҳ созем, ки чӣ омиле нависандагони ин энтсиклопедияро бар он доштааст, ки дар як китоби муҳими байналмилалӣ ба чунин коре даст бизананд. Панҷум, Матинӣ ба ивази забони форсии умумӣ ҷой додани забони форсиро аз тарафи эроншиносон ва шарқшиносон ва ҳатто баъзе аз ҳамватанони ноогоҳи хеш ба манзилаи «тири халос» барои ҳамзабонию ваҳдати фарҳангии эрониёну тоҷикону афғонон меҳисобад, ки тайиди устувор бар тафриқаафкании хориҷиён барои ҷудо сохтани бародарони ҳамзабони дорои мероси фарҳангии муштарак буда, ки ҳар кадоме аз онҳо барои ба вуҷуд омадани он саҳми босазое доштаанд. Аз ин лиҳоз, ӯ аз эроншиносону шарқшиносони саросари ҷаҳон, ки ба таҳқиқи гузаштаю имрӯзаи Эрону Афғонистону Тоҷикистон машғул мебошанд тақозо намудааст, ки аз ба кор бурдани лафзи форсӣ ба ҷойи форсӣ (форсии умумӣ) забони расмии Эрон худдорӣ кунанд. Гузашта аз ин, барои ташхиси забони форсии мутадовили Эрону Афғонистону Тоҷикистон дар давраи ҳозира, тарзе амал карданро зикр менамояд, ки дар бораи забонҳои арабӣ ва англисию фаронсавии дар кишварҳои мухталиф ривоҷ дошта, амал мешавад. Бо зикри чунин гуфтаҳо, забони расмии Эронро форсӣ ва забони Афғонистонро форсӣ-афғонӣ ва форсии мутадовил дар Тоҷикистонро форсӣ-тоҷикӣ ном мебарад [ниг.: 2].

Мо андешаҳои болоро инчунин дар мақолаи «Мақоми забон ва адабиёт дар миллият», ки ба қалами донишманди шинохта Муҷтабои Минавӣ мутааллиқ буда, дар шумораи панҷуми маҷаллаи «Роҳнамои китоб» ба табъ расидааст, мушоҳида мекунем. Муаллифи номбурда зимни нишондоди мақоми забон ва адабиёт дар миллият марҳилаҳои онро низ ёдовар мешавад, ки дар ин бахш зикри онҳоро бо ваҷҳи фишурда воҷиб мешуморем: «Дар марҳалаи аввал ҳастанд, ҳамзабонҳое, ки аз ҳам ҷудо ҳастанд, мисли англисзабонҳои мутааллиқ, ба милали мухталиф, арабҳои арабизабони дорои миллияти маҷро, форсизабонони афғону эронию тоҷик ва ғайра ҳам. Дар марҳилаи дуюм ҳастанд мамолик ва давлатҳое, ки бар ҳасби мавзини зоҳири ҳеҷ қадар муштарак ва ҷиҳати ҷомеае барои эҷоди ваҳдати миллӣ дар миёни афроди онҳо дида намешавад ё агар чунин мояи иҷтимоӣ ҳаст забонашон нест. Масалан, давлати Ҳиндустон маҷмӯе аз тавоифу ақвом аст дорои аслу дину забону одоту фарҳанги мутанаввеъ ва мутабойин, ки ваҳдати миллӣ ба маънои аврупоии он дар миёни эшон ба вуҷуд наёмада аст. Дар марҳилаи сеюм мамолик ва давлатҳои мустақили соҳиби миллияти воҳид мешиносем, ки мураккаб аз ақвоми гуногуни дорои забонҳои мухталиф аст. Яке аз онҳо Суис (Швейтсария) аст мураккаб аз мардуми олмонизабону итолиёизабон ва франсавизабон, ки биноро

бар ваҳдати миллӣ гузоштаанд. Дигар Инглистон аст мураккаб аз инглису ирландӣ ва уэлсҳову шотландҳо. Адабиёт ва забони уэлсӣ аз ирландию шотландӣ ҳар як дар мақоми худ истиқлоле дорад, вале маҷмӯи он чаҳор қавму чаҳор иёлати Британиёи Кабир хонда мешавад. Дар собиқ Шуравӣ буд, ки тоҷику турку қирғизу қазоқ ва бошқирду гурҷию арманию исловӣ [славянӣ] ва ғайра, инҳо ҳамагӣ худро тасаннунан ва бар ҳасби табонӣ тобеини собиқ Шуравӣ мешумо риданд ва агарчи исман ҷумҳуриҳои мустақили советии бо ном Тоҷикистону Қирғизистон ва Қазоқистону Арманистону Гурҷистон ва ғайраҳо вуҷуд дошт, ки ҳар як аз онҳоро метавон дар ҳукми сарзамине донист, ки аз истиқлоли сиёсии дохилию хориҷӣ маҳрум аст ва фақат як нав ғурури қавмӣ ва эҳсоси мубҳаме дар бораи доштани савобиқи таърихии муштарак бо ҳамзабонҳо ва ҳамнажод ҳои хеш доранд.

Дар Инглистон забони расмӣ ва муштараке, ки иборат аз забони инглисӣ бошад – ин ақвомро то ҳадде ба ҳам муртабит месозад, бо он ки ҳар гоҳ, касе як нафар уэлсӣ ё ирландӣ ё шотландиро инглис муаррифӣ кунад, ӯ фавран эътироз ва гуфтаи муаррифро тасҳеҳ мекунад ва ҳамагӣ онҳо савдои онро дар сар доранд, ки рӯзе мамлакати ҷудо бишаванд ва аз ин иттиҳоди иҷборӣ бо инглис раҳоӣ ёбанд, чуноне ки ниме аз Ирландия муҷаззо гардидааст. Ва аҳли он орзӯ доранд ва ҳатто доим дар ҷидоланд, ки шаш вилояти дигари Ирландия, яъне Ирландияи шимолиро, ки ҳанӯз ҷузъи Британиёи Кабир аст низ озод созанд.

Дар Ҳинд то кунун забони расмии идорӣ, англисӣ аст, агарчи ҳоло ҳиндиҳо саъй доранд, ки ҳиндиро забони расмӣ қарор диҳанд... дар собиқ Ҷамоҳири Шуравӣ бештар кӯшиши русҳо масруфи ин буд, ки дар айни тақвияти забонҳои маҳаллӣ забон ва фарҳанги русиро дар ҳама ҷо расмӣ ва мутадовил созанд ва ҷумлагиро русзабон бор биёваранд. Яке аз намунаҳои хуб қавми турк аст дар Туркия, ки имрӯза вақҳи иштироки афроди ин миллат забони туркӣ ва дар дараҷаи дуюм дини ислом аст, ки исман давлат ба дин бастагӣ надорад. Ин қавм асосан турк набудааст ҷуз панҷоҳ шаст ҳазор нафар туркмонӣ, ки аз аҳди салҷуқиёни Эрон (дар ҳудуди 460) то аҳди ташкили салтанати усмонӣ (қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ) ба тадриҷ аз хориҷ, ва бештари эшон аз роҳи Эрон бадин сарзамин омадаанд ва бо ақвоми сокини Осиёи Сағир, ки аксари онон юнонӣ ва қадре арабу эронӣ ва бақоёи ақвоми сомию ориёии дигар буданд мамзуҷ, шуданд ва мубалиғи қавми акдаш, яъне дурага ва чандрага ба вуҷуд омад, ки забонашонро ба зӯр туркӣ карданд ва дини ислому маорифи исломро бештар аз Эрону забони форсӣ гирифтаанд. Ба таври маснӯи забони туркию дини исломро ҷиҳати ҷомеаи худ қарор доданд ва ҳатго ба арабҳою курдҳо ҳам талқин мекунанд, ки шумо аслан туркнажоду туркзабон будаед ва баъзе аз эшон дар роҳи таҷмили ин матлаб тамоми ҳақоиқу маълумоти таърихиро тағйир дода бар вафқи майли худ таъбиру таъвил менамоянд» [9, с.449- 451].

Донишмандони эронӣ ваҳдати ин забонҳоро қабл аз ҳама, дар таҳқиқи лаҳҷаҳои онҳо донистаанд ва борҳо низ ишора намудаанд, ки омӯзишу наздикшави бо ҳамдигар, замоне воқеӣ мегардад, ки агар хусусиятҳои лаҳҷаву гӯишҳои онҳо ҳамаҷониба мавриди баррасӣ, қарор гиранд.

Вобаста ба ин гуфта, Аҳмадалии Риҷоӣ ҳам дар бахши «Асолати лаҳҷаи бухороӣ»-и китоби худ ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, сипас андешаи олими шинохтаи Эрон Маликушшуаро Баҳорро низ мавриди назар қарор додааст: Иноят ба лаҳҷаи бухороиён, на танҳо аз он руй аст, ки истилоҳот ё талаффузи хоси мардуми он сомон дониста шавад, балки ин амр сабаб хоҳад шуд, ки беш аз пеш аз чеҳраи зебои забони дарӣ парда ба як сӯ равад.

Марҳум Баҳор, дар бораи аҳамияти лаҳҷаҳо, бахусус лаҳҷаҳои Хуросону Мовароуннаҳр зимни баҳсе дар бораи «ё [йо] –и мамола» менависад: «Дар забони дарӣ ва паҳлавӣ ва ҳамчунин авесто ва фурси қадим дақоиқ ва латоифе аст, ки марбут ба тарзи такаллум ва ихтисосоти лаҳҷае будааст ва ба маҳзи ин ки яке аз он лаҳҷаҳо матрук гардидааст он дақоиқу латоиф ва вижагиҳои лаҳҷай низ тарк шуда ва аз миён рафтааст, чӣ аз рӯйи хат ва тартиби ҳарф ҳаргиз наметавон ба дақоиқи лаҳҷа ва тарзи баён ва гуфтори як забон ошно гардид, чунон ки мо имрӯз дуруст наметавонем бидонем, ки алфози катибаҳои Ҳахоманишӣ ва ибороти авесто ва рисолоти паҳлавӣ бо чӣ ҳаракоту оҳанге адо мешуда ва такяи савту оҳанги ҳар калима дар куҷояш қарор мегирифт ва аз ҳайси тундиву кундии ҳуруфи мусаввата чӣ ҳолате дошта ва ҳаракоти охирҳои луғот, ки гоҳе мафтуҳ ва гоҳе максур ва гоҳе бидуни эшбоъ аст то чӣ андоза муқаррар будааст, зеро таҷвид ва қироати хосе аз тарафи уламои қироат ва наҳви забони форсӣ боқӣ намондааст. Ҳамин ҳукмро дорад забони дарӣ, ки ҳанӯз ба сурати зинда аст, чӣ мо дуруст намедонем, ки Фирдавсӣ ашъори худро чӣ гуна мехондааст, ва агар ҳам аз рӯйи қавоиди илми луғат қисматеро бидонем ба тамоми ҷузъ ҷузъи он қавоид, ошно нестем-маазалак [новобаста аз ин] бо ҳамроҳии оҳангҳои шеърӣ ва ба қаринаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ то андозае метавонем ба ҳақоиқе ошно шавем ва ҳар гоҳ ҷамъе дар лаҳҷаҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр дақиқ шаванд ва чанде заҳмат бикашанд, шояд ин маълумот афзун шавад, зеро ҳанӯз осори лаҳҷаи қадим дар Хуросон ва Туркистон аз миён нарафтааст» [6, с. 21- 22].

Хулоса, донишмандони Эрон дар асару мақолаҳои худ борҳо ба ин масъала рӯ оварда, кӯшиши барқарорию устувор сохтани ваҳдати забониро кардаанд ва иллати ягонаро дар таъсири омилҳои ғайризабонӣ донистаанд. Онҳо қабл аз ҳама пок ва фасеҳ нигоҳ доштани забони адабии муштарак ва холис будани онро аз ҳар гуна калимаю ибораҳои ношоями забонӣ ҳидоят намудаанд, ки мо тасдиқи ин фикрро дар мақолаи дигаре бо номи «Баҳори умедворон», ки соли 1948 дар шумораи ҳафтуми маҷаллаи «Ёдгор» ба нашр расида буд, дучор меоем: «...ҳамин ки асри Нодирӣ рӯ ба завол гузошт ва қудрати марказии Эрон маҳсур ба чаҳор девори ин мамлакат гардид, забони мо ҳам ба тадриҷ, нуфузи худро дар хориҷ, аз даст дод ва забонҳои дигар ҷойи онро гирифтанд. Саҳл аст як идда аз забонҳои аврупоӣ, ки василаи интиқоли илму адаби ҷадид ба шумор мераванд мекӯшанд, ки агар ҳам натавонанд ҷойи забони форсиро бигиранд лоақал бо интишори истилоҳоту тағйироти махсуси худ халале дар аркони он эҷод намоянд» [7, с. 735].

АДАБИЁТ

۱. آقای تقی زاده. لزوم حفظ فارسی فصیح // مجلۀ «یادگار» ماهیانۀ ادبی و تاریخی و علمی.- سال ششم ،شمارۀ ششم، ۱۳۲۶.ص. ۴۰ -۱. مجلۀ تحقیقاتی ایران شناسی [ایران نامه]. امریکا، ۱۹۸۸ /Persian language/ ۲. جلال متینی. در بارۀ زبان فارسی

۲. خانلری پرویز ناتل .زبانشناسی وزبان فارسی.- تهران:اتشارات بنیادفرهنگی ایران، ۱۳۴۷ــ ۳۰۵ ص.

۳. خانلری پرویز ناتل. تاریخ زبان فارسی. جلد اول. چاپ سوم.- تهران: بهمن، ۱۳۵۰.-۳۳۷ ص.

۴. خانلری پرویز ناتل. تاریخ زبان فارسی. جلد اول. چاپ سوم.- تهران: بهمن، ۱۳۶۶.- ۴۱۴ ص. ۶. دکتراحمدعلی رجایی. یاد داشتی در بارۀ لهجۀ بخارایی.- مشهد: دانشگاه مشهد، ۱۳۴۲.- ۳۹۴ ص.

۵. عباس اقبال. باز هم فرهنگستان! //مجلۀ «یادگار»ماهیانۀ ادبی وتاریخی وعلمی. - سال سوم ، شمارۀ ششم و هفتم.۱۳۴۸. - ص. ۷- ۱ ۸. عباس اقبال دفاع از زبان فصیح فارسی// مجلۀ «یادگار»ماهیانۀ ادبی و تاریخی وعلمی.- سال پنجم، شمارۀ اول و دوم. ۱۳۴۸.- ص. ۱۷-۷.

۶ ۹. مجتبی مینوی. مقام زبان و ادبیات در ملیت.// «راهنمای کتاب» مجلۀ زبان وادبیات و تحقیقات ایران شناسی وانتقاد

۷. شمارۀ پنجم، ۱۳۴۶. ص. ۴۵۱ – ۴۴۱. سال دهم - کتاب.- محمد محیط طباطبایی.فرهنگستان زبان فارسی//مجلۀ « وحید». شمارۀ چهارم ۱۳۴۸. ص.۲۷۰- ۲۴۵

ИДЕИ НЕКОТОРЫХ УЧЕНЫХ О ВАРИАНТАХ ЯЗЫКА ДАРИ

В статье рассматривается один из важных вопросов лингвистики, в частности иранистики, на которой в течение многих лет обращали внимание исследователи и ученые данной области. Идеи и обсуждения этого вопроса в основном зародились в период создания Академии языка и литературы в Иране, которая была создана в 1935 году и продолжается до сих пор. Большое значение имеет исследование этого вопроса, как в таджикском, так и в иранском языкознании, которое проясняет некоторые нерешенные вопросы о вариантах этого языка. С другой стороны, ознакомление с идеями ученых и рассмотрение их мыслей может принести пользу развитию дари и его вариантов, которые перетерпели большие изменения в течение последних лет. Кроме того, проводя исследования в этой области, можно ознакомиться с идеями ученых, которые выполнили большую работу в этой области.

Ключевые слова: *важные вопросы лингвистики, исследование проблемы, Академия языка и литературы, идеи ученых о языке дари и его вариантах.*

SOME SCHOLARS IDEAS ABOUT DARI LANGUAGE VARIANTS

The article deals with one of the important issues of linguistics especially Iranistics, which has drawn the attention of the researchers and scholars of the field for years. Ideas discussing this issue mainly started at the period of establishing the Academy of Language and Literature in Iran, which was established in 1935, which is in progress even today. The research of this issue both in the Tajik and Iranian linguistics is of great importance which clarify some of the unresolved issues about the variants of this language. On the other hand, being aware with the ideas of the scholars and considering their thoughts may benefit the development of Dari and its variants, which undergone some changes during the last years. In addition, the researches in the field, may become familiar with the ideas of scholars who has completed great deal of work in this field.

Key words: *important issues of linguistics, the research of the issue, the Academy of Language and Literature, the ideas of the scholars of Dari language and its variants.*

Сведения об авторе:

Сулаймони У. *– Таджикский национальный университет, доцент кафедры иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджики стан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: (+ 992) 919-13-08-25*

About the author:

Sulaimoni U. *- Tajik National University, Associate Professor of the Department of Iranian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 919-13-08-25*

БОЗГАШТИ СУЛТОН ҶАЛОЛУДДИН АЗ ҲИНДУСТОН ВА МУБОРИЗАҲОИ Ӯ БАРОИ ИСТИҚРОРИ ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲИЁН ДАР ЭРОНИ ҒАРБӢ

Саидов А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Султони хоразмшоҳӣ Ҷалолуддин Манкубарнӣ соли 1221 пас аз мағлубият аз ҷониби муғулҳо дар назди дарёи Синд ба сӯи Ҳиндустон фирор намуд. Вай бо лашкари хаставу лоғар ва начандон зиёди худ ба Шимоли Ҳиндустон омад, ки аҳолии он ба Хоразмшоҳиён рӯи хуш надоданд. Волии ноҳияи Шатра, ки дар кӯҳҳои Ҷудӣ воқеъ буд, дар ихтиёри худ лашкари иборат аз ҳазор савор ва панҷ ҳазор пиёда дошт, аз вазъи душвори Ҷалолуддин истифода бурда, бар зидди ӯ бархост. Дар натиҷа Ҷалолиддин волии Шатраро кушта, яроқу аслиҳа ва амволи дигари ӯро мусодира намуд [6, с.114]. Ин хабар дар ҳудуди Ҳиндустони Шимолӣ зуд паҳн гардид ва ҳокимони Синд, Уччӣ, Лоҳур, Пешовар ва ғайраҳо тобеияти худро ба ӯ изҳор намуданд.

Ҳангоми муборизаи султон Ҷалолуддин бо муғулҳо ва ҳиндуҳо ҷамъе аз лашкари Муҳаммад Хоразмшоҳ, ки дар бешаҳо ва ҷойҳои дигар паноҳ бурда буданд, бо бародари Ҷалолуддин - Ғиёсиддин ҳамроҳ шуданд ва онҳо ба Ироқ (Эрони Ғарбӣ) омада, Ғиёсиддинро малик эълон карда, дар Хуросону Мозандарон ба номи ӯ хутба хонданд [6, с.131].

Чанде аз амирони Ғиёсиддин ғалабаи ӯро бар муғулҳо шунида, бо сипоҳиёни худ ба ҷониби Ҷалолуддин гузаштанд. Дар ин муддат Ҷалолуддин шаҳри Кулот ва қалъаи Тарнуро забт намуд [6, с.118]. Ҳокими Ҳиндустони Шимолӣ султон Шамсиддин Илтутмуш дар ташвиш афтода, хост бо 30 ҳазор лашкари савора, сад ҳазор пиёда ва 300 фили ҷангӣ бар зидди Ҷалолуддин бархезад, вале оқибат байни онҳо сулҳ имзо гардид [6, с.119-120; 8, с.144].

Ҳангоми дар Ҳиндустон будани Ҷалолуддин дар он ҷо аз номи ӯ сиккаҳои нуқра ва мис зарб зада, қариб дар ҳамаи мулкҳои маҳаллии он ба номи ӯ хутба мехонданд [2, с.159].

Пурқувват гардидани иқтидори Ҷалолуддин ва зертобеи ӯ будан ба ҳокимони маҳаллии Ҳиндустони Шимолӣ хуш наомад ва онҳо қарор доданд, ки ҳама якҷоя шуда, Ҷалолуддинро аз ҳудуди Ҳиндустон берун кунанд. Дар чунин вазъият ду сарлашкари маъруфи Ҷалолуддин – Язидак Паҳлавон ва Сунқурҷақ Тоисӣ лашкари Ҷалолуддинро тарк намуда, ба ҷониби Шамсиддин Илтутмуш гузаштанд. Ин хабар ба Ҷалолуддин расид ва ӯ бо сарлашкарони худ дар ҳалли ин мушкилот машварат намуд. Дар ҳалли ин масъала байни амирон ихтилоф ба вуҷуд омад. Гурӯҳе, ки аз Ғиёсиддин ҷудо шуда, ба Ҷалолуддин ҳамроҳ гашта буданд, пешниҳод намуданд, ки ба сӯи Ироқ (Эрони Ғарбӣ) рафта, онро забт намоянд. Гурӯҳи дигар, аз ҷумла Ҷаҳон Паҳлавон ҷонибдори он буданд, ки аз Ҳиндустон берун нараванд. Ҷалолуддин пешниҳоди ба Ироқ рафтанро қабул карда, Ҷаҳон Паҳлавонро дар Ҳиндустон гузошта, Ҳасанқулиро, ки бо лақаби Вафомалик ном мебурданд, дар вилояти Ғур ва Ғазна, ки аз фоҷеаи муғул эмин боқӣ монда буд, ҳоким ва волӣ кард [6, с.120-122].

Пас аз он Ҷалолуддин бо лашкари худ саҳроҳои беобу сершамоли байни Ҳиндустон ва Кирмонро бо азобу машаққати зиёди гӯшношунид тай намуда, соли 621 / 1224 бо чор ҳазор лашкари боқимонда ба Кирмон расид. Ғиёсиддин қабл аз Кирмон ба Ироқ рафтанаш Буроқ ҳоҷибро дар Кирмон ба ниёбати худ гузошт. Ҷалолуддин қалъаи Гувошери Кирмонро қароргоҳи муваққатии худ интихоб намуда, духтари Буроқ ҳоҷибро ба никоҳи худ дароварда, пас аз чанде ба ҷониби Шероз ҳаракат кард [4, с.213-214; 1, с.113; 5, с.335] ва ба назди ҳокими Шероз атобек Саъд ибни Зангӣ расуле фиристода, ӯро аз омадани худ огоҳ намуд. Саъд писари худ Салфуршоҳро бо панҷсад савор ва туҳфаҳои гаронбаҳо ба пешвози султон Ҷалолуддин фиристод. Ҳокими Язд атобек Алоуддавла низ бо туҳфаҳои гаронбаҳо ба хидмати ӯ омада, изҳори итоат намуд ва Ҷалолудидин ӯро Атохон лақаб гузошт [6, с.126-127; 4, с.150; 7, с.548-549; 8, с.144].

Ҷалолуддин аз Шероз ба Исфаҳон омад ва аҳолии он бо сарварии қозӣ Рукниддин Масъуд ибни Соид ӯро бо хушнудӣ пазироӣ намуданд [6, 128].

Ҳангоми сарсониҳои Ҷалолудин дар Ҳиндустон барадараш Ғиёсиддин лашкари боқимонда ва парокандаи Хоразмшоҳиёнро зери итоати худ ҷамъ намуда, ба Ироқ омада, он ҷоро мулки худ эълон намуд ва дар Хуросону Мозандарон ба номи ӯ хутба хонданд. Ғиёсиддин чун султон сиёсати побарҷо надошт ва ҳокимони шаҳру вилоятҳо ба ӯ итоат накарда, аз додани бочу хироҷ саркашӣ менамуданд. Ба қавли Насавӣ туркон сустии ӯро дар сиёсат мушоҳида намуда, ба фасоду тахриби билод ва азоб додани аҳолӣ машғул шуданд. Он чи ки аз ғорати муғулон дар Ироқ боқӣ монда буд, туркон ба охир оварданд. Дар байни амирон ва сарлашкарон ҷангу хусумат сар зада, қатлу ошӯбу фасод дар авҷ буд [6, 131-133].

Ҳангоми ба Исфаҳон омадан, Ҷалолуддин хабар ёфт, ки барадараш Ғиёсиддин бо аркону аъёни лашкари худ дар Рай аст ва мехоҳад бо лашкари сиҳазорнафара бар зидди Ҷалолуддин ҳуҷум намояд.

Ҷалолуддин дарҳол яке аз амирони собиқадори худ Удакро ба назди Ғиёсиддин фиристода, пешниҳод намуд, ки ба тобеияти ӯ дароянд ва якҷоя бар зидди муғулон мубориза баранд. Модари Ғиёсиддин низ пешниҳоди Ҷалолуддинро ҷонибдорӣ намуд [6, 128-130; 7, 550; 1, 114]. Ҳамин тариқ, дар як муддати кӯтоҳ амирон ва сарлашкарони Ғиёсиддин бо лашкари Ҷалолуддин пайваст ва аҳолии зертобеи Ғиёсиддин аз шунидани ин хабар шод шуданд, зеро аз азобу шиканҷаи Ғиёсиддин ва лашкарони ӯ раҳо ёфтанд.

Пас Ҷалолуддин моҳи муҳаррами соли 622 / январи соли 1225 озими Шуштар (Тустар) шуд, вале ишғоли он муяссар нагардид ва лашкари худро ба Бағдод фиристода, ба халифа ан-Носир мактуб фиристод, ки дар мубориза ба муқобили муғулон ӯро дастгирӣ намояд. Халифа ан-Носир ба мактуб ҷавоб надода, баръакс лашкари 20 ҳазорнафарарро бо сарфармондеҳии Қӯш Темур бар зидди ӯ равон сохт. Дар натиҷа лашкари Қӯш Темур торумор гашта, худи ӯ ба қатл расид [7, 551]. Ҷалолуддин ба Бағдод рафта пас аз чанде озими Озарбойҷон гардид. Дар он ҷо атобек Узбек ҳоким буд, ки бо духтари султон Туғрули салҷуқӣ – Маликахотун издивоҷ намуда буд. Ӯ омадани Ҷалолуддинро шунида, ба қалъаи Алинҷа фирор намуд. Султон соли 622 / 1225 ба Табрез омада, онро ба муҳосира гирифт. Дар он ҷо ӯ ҳамсари атобек Узбекро ба никоҳи худ даровард [4, 150-151; 5, с.552].

Ҷалолуддин бо лашкари 30 ҳазорнафара ба ҷониби Гурҷистон раҳсипор гардида, Тифлис ва шаҳрҳои дигари онро забт намуд. Ҳамин тариқ, Ҷалолуддин дар як муддати кӯтоҳ аз Хузистон то Гурҷистон ҳамаро ишғол кард.

Ҳангоми дар Табрез будани Ҷалолуддин хабар расид, ки лашкари муғул аз дарёи Ому убур намуда, ба қасди Ҷалолуддин шуда, ба Хуросон омадааст. Султон озими Исфаҳон шуда, аз он ҷо чор ҳазор саворарро ба ҷониби Рай ва Домғон фиристод. Сафи лашкари муғул рӯз аз рӯз меафзуд. Аз омадани лашкари бешумори муғул, ки дар байни онҳо нуйонҳои номдори муғулӣ Бочу, Бойнол, Ёку, Асан Туғон, Ёсур ва дигарон буданд, аҳолӣ ва сарони навоҳиву вилоёт ба даҳшат омада, барои чорачӯӣ ба назди Ҷалолуддин рафтанд. Ҷалолуддин ба саҳни сарой баромада, вазъи ногувори онҳоро мушоҳида намуд ва барои тарсро аз вуҷуди онҳо дур кардан, суханро аз мавзӯи дигар оғоз карда, чунин вонамуд, кард, ки гӯё омадани муғулҳо воқеаи дуюмдараҷа бошад. Пас мушоварат карда, ҳамаро савганд дод, ки маргро бар ҳаёт боло гузоранд ва роҳи гурезро пеша нагиранд. Худи ӯ ҳам савганд хӯрд, ки то ҷон дорад, мубориза мебарад [6, с.167-168]. Ҷалолуддин, ки дар мубориза бар зидди муғулон таҷрибаи зиёд дошт, хуб огоҳ буд, ки агар мардум ва сипоҳиён бе тарсу ҳарос ба муқобили душман бархезанд, ҳатман ғалаба бар даст меоранд. Инро муҳорибаҳои пешин исбот карда буданд. Аз ин сабаб ӯ бо ҳар восита кӯшиш намуд, ки тарсу ҳарос ва воҳимаро аз дили мардум дур кунад. Барои ба душман зарба расонидан қарор дод, ки онҳоро бо роҳи фиреб аз шаҳр берун карда, дар дараи танге ба муҳосира гирифта, нест намояд.

Барои амалӣ намудани ин мақсад қозӣ ва раиси шаҳрро даъват намуда, фармуд, ки пиёдагонро бо силоҳ таъмин намуда, бо либоси рангоранг аз шаҳр берун бароранд. Душман гумон кард, ки ба сари лашкари султон хавфе омадааст ва ду ҳазор лашкарро аз паи онҳо фиристод. Лашкари муғул кӯхистонро зеру забар карда, ба миёнаи кӯҳ рафт. Ҷалолуддин се ҳазор сипоҳиро бар зидди онҳо фиристод ва дар он дараи танг ба душман ҳуҷум намуда, қариб чорсад нафарро аз ҷумлаи амирону маъмурон ба асирӣ гирифтанд. Султон ҷамоатеро аз он асирон ба қозӣ ва раис тақсим кард, то онҳоро дар шоҳроҳаҳои шаҳр дар назди мардум сар зананд. Муғулҳои боқимондаро сар зада, ҷасади онҳоро ба саҳро партофтанд, то ки хӯроки сагон гарданд [6, с.168-169]. Мардуми Исфаҳон аз ин ғалаба рӯҳбаланд гардида, тарсу ваҳм аз вуҷуди онҳо берун гашт.

Лашкари муғул аз ғалабаи Ҷалолуддин ба тарс афтода, тамоми лашкари дар ин митақа бударо дар Исфаҳон ҷамъ овард. Ҷалолуддин лашкари худро дар беруни шаҳр ҷамъ намуда, бар зидди муғулон бархест. Ҷалолуддин самти чапи лашкарро ба бародараш Ғиёсиддин ва самти ростро ба яке аз сарлашкарон супорида, худаш дар марказ биистод ва бо лашкри муғул ҳуҷум намуданд. Дар рафти ин муҳориба Ғиёсиддин ҳамроҳи Ҷаҳон паҳлавон, ки самти чапи лашкарро сарварӣ мекарданд, бо сипоҳиёнашон аз муҳориба даст кашида, ба Луристон гурехтанд. Ин фирори онҳо барои лашкари Ҷалолуддин даҳшате буд ва сабаби он ба нифоқи пешинаи байни бародарон алоқамандӣ дошт. Дар ин асно лашкари муғул аз ҳар ҷониб ба Имсфаҳон омада, сафи онҳоро зиёд менамуд. Чун Ҷалолуддин фаҳмид, ки шумораи лашкари ӯ нисбат ба лашкари душман камтар аст, бо мақсади наҷот ба ҳашариёни пиёдагарди Исфаҳон иҷозат дод, ки ба шаҳр баргарданд. Самти рости лашкари султон аз самти чапи он дур шуд, вале онҳо аз вазъи якдигар бехабар буданд [6, с.169; 4, с.168-169; 7, с.554].

Байни Ҷалолуддин ва лашкари муғул задухӯрди шадид ба амал омад. Дар охири рӯз гурӯҳи самти рости лашкари султон бар гурӯҳи қаноти чапи лашкари муғул ҳамла оварда, онҳоро то наздикии Кошон таъқиб намуданд. Сипоҳиёни самти рости лашкари Ҷалолуддин гумон доштанд, гурӯҳи чап низ бо самти рости душман чунин амал кардаанд [6, с.169-170; 4, с.169]. Ин ғалабаи лашкари Ҷалолуддин дар Исфаҳон бар муғулҳо мардонгиву матонати мардуми Исфаҳонро дар мубориза бар зидди душман нишон дода, аз кордониву ҷасорати султон Ҷалолуддин далолат мекард.

Чун Ғиёсиддин дар ин муҳорибаи муҳим нисбат ба бародараш хиёнат карда, майдони ҷангро тарк намуда буд, оқибат Ҷалолуддин бо лашкари марказӣ дар муҳосира монд, вале дар чунин вазъияти душвор низ аз мубориза даст намекашид. Амирону маликони Ҷалолуддин то қатраи охири хун бар душман муқовимат намуданд. Яке аз ҳамсафони Ҷалолуддин Ахфаш малик бо душман чунон ҷангид, ки аз тирҳои бар вай зада ӯ мисли хорпушт шуд ва оқибат кушта гардид [6, с.170].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи муборизаи қаҳрамонона ва бе мислу монанд Ҷалолуддин тавонист, ки аз муҳосираи душман берун равад. Лашкари боқимондаи Ҷалолуддин низ бо душман муборизаи беамон бурда, оқибат ба ҳар тараф пароканда шуданд. Лашкари муғул низ ба мағлубият дучор гардид ва боқимондаҳо фирор намуданд. Ба қавли Насавӣ «кас нишони чунин масофе надодааст, ки инчунин ду лашкари азимро аз тарафайн инҳизом бувад ва умарои ҷонибайн ҳама ҳалок шуданд ва бақоёи ҳар ду лашкар ба атрофу ақтори олам афтод. Ҳар як ба тарафи диёри худ гурехт» [6, с.171].

Аз ин воқеаҳо ҳашт рӯз сипарӣ гашт, вале аз султон Ҷалолуддин хабаре набуд. Ӯро дар байни фавтидагон ҷустуҷӯ карданд, вале натиҷа надод. Ин воқеа 23 рамазони соли 625 / 26 августи соли 1228 рӯй дода буд. Қозӣ ва боқӣ арбоби давлат қарор доданд, ки агар то рӯзи ид хабари султон зоҳир нашавад, баъд аз намози ид атобек Яғон Тоисиро бар тахт менишонанд. Рӯзи ид ҳангоме ки мардум ба намози ид омаданд, ногоҳ султон Ҷалолуддин ба намоз омада расид. Мардум баргаштани ӯро иди бузург шумориданд. Ӯ чанд рӯз он ҷо монда, боқимондаи лашкари парокандаи худро ҷамъ намуд. Ҳангоми аз Исфаҳон баргаштани боқимондаи лашкари муғул дар ҳар ҷое, ки онҳоро медиданд, қатл менамуданд ва шумораи хеле ками онҳо тавонистанд, ки саломат аз дарёи Ому убур намоянд [6, с.171-172]. Ин воқеаҳо бори дигар аз истеъдоди баланди лашкаркашии Ҷалолуддин ва қаҳрамониву ҷасорати ӯ гувоҳӣ дода, мартабаи ӯро дар минтақа хеле баланд бардошт. Ҷалолуддин мақсад дошт, ки дар қисмати Эрони Ғарбӣ ба муғулҳо зарбаи қатъӣ расонда, давлати Хоразмшоҳиёнро барқарор намояд. Аз ин муваффақиятҳои Ҷалолуддин ҳокимони маҳаллӣ дар ҳарос афтоданд ва намехостанд, ки тобеи ӯ гарданд ва аз иҷрои амрҳои ӯ саркашӣ мекарданд. Ҷалолуддин чунин вазъиятро мушоҳида намуда, ба самти Озарбойҷону Гурҷистон лашкар кашида, бо султони Рум муҳориба намуд ва дар баъзе минтақаҳо бо муғулонҳо ҷангид.

Ҳангоми дар Озарбойҷон будан Ҷалолуддин дид, ки муғулон дар шаҳрҳо ба харобкориву қатлу ғорат машғуланд ва тасмим гирифтаанд, ки ӯро дастгир намоянд. Ӯ сустӣ ва нотавонии худро эҳсос намуда, Озарбойҷонро тарк намуда, сӯи Хилот раҳсипор гардид ва баробари ба ин ҷо омадан, фаҳмид, ки муғулон ӯро ҷустуҷӯ доранд ва аз паи ӯ мешитобанд. Аз ин рӯ озими шаҳри Омид гардид ва аз бими ҳуҷуми ногаҳонии муғулон пешравон ва посдорони лашкари худро дар чанд ҷо муроқиб монд [3, с.147-148].

Ҷалолуддин мехост, ки аз Омид озими Исфаҳон гардад. Ҳангоми ба Омид омадан, ҳокими он малик ал-Масъуд хост, ки дар муборизаҳои худ бар зидди душманонаш Ҷалолуддинро истифода барад. Ҷалолудин ба пешниҳоди ал-Масъуд розӣ шуда, аз рафтан ба Исфаҳон даст кашид [6, с.274-275]. Азбаски аз набарду кашмакашиҳо хаста гардида буд, рӯ ба ишрату майпарастӣ овард.

Дар ин миён бародараш Ғиёсиддин, ки ба ӯ хиёнат карда, аз муҳорибаи зидди муғулон гурехта буд, ба Хузистон, ки қаламрави халифаи Аббосӣ буд, рафт ва аз он ҷо ба воситаи вазири худ ба халифа аз-Зоҳир (1225-1226) мактуб навишта, ӯро ба Бағдод фиристод. Дар мактубаш аз халифа хоҳиш намуд, ки барои бар зидди бародараш Ҷалолуддин муборизи бурдан, ба ӯ ёрӣ расонад. Халифа ваъда дод, ки хоҳиши ӯро ба ҷо меорад ва вазирро бо инъоми зиёд ва 30 ҳазор динор ба назди Ғиёсиддин фиристод, вале халифа ин корро иҷро накард [6, с.174; 3, с.91].

Ғиёсиддин аз тарси бародараш ба қалъаи Аламут ба назди исмоилиҳо рафта, паноҳ бурд. Ҷалолуддин инро шунида, ба сӯи шаҳри исмоилиён равон шуд ва ба пешвои исмоилиён паём фиристод, ки бародарашро ба ӯ таслим кунанд. Дар акси ҳол ӯ ба тороҷи шаҳрҳои исмоилиён мепардозад. Пешвои исмоилиён Алоуддин Муҳаммад чунин посух гуфт: «бародари ту тоза пеши мо омадааст, ӯ султон ва султонзода аст, ки ба мо паноҳ оварда ва раво нест, ки таслим кунем. Аммо ӯро дар пеши худ нигоҳ медорем ва намегузорем, ки ҳеҷ як аз шаҳрҳои туро бигирад. Аз ту хоҳиш мекунем, ки шафоати моро пазирӣ ва ба он чи гуфтем, эътимод кунӣ. Албатта ҳар гоҳ аз ӯ коре сар зад, ки хилофи майли ту буд, ё ба шаҳрҳои ту осебе расонад, он шаҳрҳо дар ихтиёри туст ва метавонӣ ҳар коре, ки дилат хост, бо ӯ бикунӣ» [3, с.91-93]. Ҷалолуддин суханҳои Алоуддин Муҳаммадро пазируфт ва озими Хилот гардид.

Ғиёсиддин пас аз он хост, ки Аламутро тарк намуда, ба Кирмон, ба назди Буроқ ҳоҷиб равад ва дар он ҷо пинҳон шавад. Буроқ ҳоҷиб, ки қаблан ноиби ӯ буда, ҳоло мустақил гашта буд, Ғиёсиддинро дар қалъа ҳабс намуда, оқибат ӯро кушт. Аз рӯи ривояти дигар занони қалъа шабона ӯро аз ҳабс халос карданд ва ӯ ба Исфаҳон рафт, вале бо амри Ҷалолуддин кушта шуд [6, с.176; 4, с.204-206].

Ҷалолуддин ҳангоми дар Омид будан, шабе маҷлис ороста, ба ишрат машғул буд, ки лашкари муғул омада, онҳоро иҳота намуд. Яке аз амирони султон Урхон ӯро аз иҳотаи муғулон бароварда ва муғулон онҳоро пайгирӣ намуданд. Ҷалолуддин ба Урхон фармуд, ки бо лашкар аз вай чудо шавад, то муғулон аз паи лашкар раванд ва ӯ раҳо ёбад. Урхон гуфтаи ӯро иҷро намуд. Ниҳоят Ҷалолуддин аз

пайгирии муғулон раҳо ёфта, бо ҳамроҳонаш дар хирмани яке аз деҳаҳои дурдаст қарор гирифт. Муғулҳо нимашаб ба ин ҷо расида, онҳоро иҳота намуданд ва касе ба муғулҳо гуфт, ки султон ин аст ва 15 нафар саворaҳои муғул дар паи ӯ шуданд. Ду савор ба вай расиданд ва ҳар дуи онҳо аз дасти султон кушта шуданд. Боқимондаҳо ноумед шуда, ба қафо баргаштанд. Султон ба сӯи кӯҳ равон шуд ва курдон ӯро дастгир намуда, хостанд, ки бикушанд. Ӯ ба сардори курдҳо гуфт, ки ман султонам, ба куштани ман шитоб макун. Агар маро ба назди малик Музаффар Шаҳобиддини Ғозӣ ё ба баъзе аз шаҳрҳои ман бирасонӣ, ба ту ҷоизаи шоистае медиҳанд, ё ин ки малик таъйин менамоянд. Он мард ӯро пеши қавми қабилаи худ бурда дар назди занаш гузошт ва барои овардани аспонаш ба кӯҳ рафт. Дар ин ҳангом курди пасттинате бо найзаи кӯтоҳ дар даст ба назди зан омада, гуфт, ки ин хоразмӣ кист? Чаро ӯро намекушед? Зан ҷавоб дод, ки ӯ султон аст ва шавҳараш ӯро амон додааст. Курд гуфт, ки бародари ман дар Хилот кушта шуд, ки аз вай беҳтар буд ва бо найза ба рӯи султон зада ӯро кушт [6, с.278-279].

Ҳамин тариқ, ҳукуматдории сулолаи Хоразмшоҳиён ба охир расид ва қисмате аз лашкари онҳо, ки боқӣ монда буданд, дар гӯшаю канори мамлакатҳои мухталиф ба хотири рӯзгузаронӣ умр ба сар бурданд. Муғулон дар ҳудуди Эронзамин ба ҷуз аз доираи ҳукмронии исмоилиён дигар ҳамаро тобеъ намуданд.

АДАБИЁТ

1. Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи муғул ва авоили айёми темурӣ. –Теҳрон, 1386 ҳ.
2. Буниятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов (1097-1231).-Москва: Наука, 1986.
3. Ибн ал-Асир, Иззадин Алӣ. Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон. Аз арабӣ тарҷумаи Алӣ Ҳошимии Ҳоирӣ. Ҷилди 33. –Теҳрон: Муассисаи матбуоти илмӣ, 1371 ҳ.ш.
4. Ҷувайнӣ, Атомалик Муҳаммад. Таърихи Ҷаҳонкушой. Ба саъй, эҳтимом ва тасҳеҳи аллома Муҳаммад Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. Ҷилди 2. Матни асосӣ 293 саҳ. -Лейден, 1916 / Чопи литографӣ. –Теҳрон: Дунёи китоб, 1385 ҳ. Чопи чаҳорум.
5. Ҷузҷонӣ, Минҳоҷиддин ибни Сироҷиддин. Табақоти Носирӣ. Чопи сеюм. –Кобул: Бунёди фарҳангии чаҳондорони Ғурӣ, 1391 ҳ.
6. Насавӣ, Шиҳобиддин Муҳаммад Хурандизӣ. Сирати Ҷалолиддини Манкубарнӣ. Тарҷумаи форсӣ аз асли арабӣ аз мутарчими мачҳул дар қарни ҳафтуми ҳичрӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Муҷтабеи Минавӣ. –Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1986.
7. Рашидуддин Фазуллоҳи Ҳамадонӣ. Ҷомеъу-т-таворих. Ба тасҳеҳ ва таҳшияи Муҳаммад Равшан. Мустафо Мусавӣ. Ҷилди I. –Теҳрон: Албурз, 1373 ҳ.
8. Шабонкорай, Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммад. Мачмаъу-л-ансоб. Ба тасҳеҳи Мир Ҳошими Муҳаддис. – Теҳрон: Амири кабир, 1363 ҳ.

ВОЗВРАЩЕНИЕ СУЛТАНА ДЖАЛАЛУДДИНА ИЗ ИНДИИ И ЕГО БОРЬБА ЗА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВО ХОРЕЗМШАХОВ В ЗАПАДНОМ ИРАН

Султан Джалалуддин Манкубарни после своего поражения вблизи реки Синд сбежал в Индию. Население Индии приняло его нерадушно и в итоге он покинув Индию, вернулся в Кирман и предпринял ряд мероприятий для борьбы против монгольских войск. Он привлёк для этого своего брата Гиясуддина. Войска Джалалуддина в Исфахане нанесли монголам сокрушительный удар, завоевали Азербайджан и Грузию, после чего от него отрекся брат Гиясуддин. Впоследствии Джалалуддин отдалился от государственных дел и ушёл в запой и в итоге был убит. Таким образом, правление Хорезмшахов закончилось, а оставшиеся войскаушли со службы.

Ключевые слова: *Джалалуддин, Индия, Гиясуддин, войска, Кирман, Исфахан, Омид, монголы, противоборство, правление.*

THE RETURN OF SULTAN JALALUDDIN FROM INDIA AND HIS STRUGGLE FOR THE RESTORATION OF THE STATE OF KHOREZMSHAHS IN WESTERN IRAN

Sultan Jalaluddin Mankubarni fled to India after his defeat near the Sindh River. The population of India did not welcome him, and as a result, he left India, returned to Kirman and took a number of measures to fight against the Mongol troops. He brought in his brother Giyasuddin for this. Jalaluddin's troops in Isfahan dealt a crushing blow to the Mongols, conquered Azerbaijan and Georgia, after which his brother Giyasuddin disowned him. Subsequently, Jalaluddin retired from public affairs and went into a binge and was eventually killed. Thus, the rule of the Khorezmshahs ended, and the remaining troops withdrew from service.

Key words*: Jalaluddin, India, Giyasuddin, troops, Kirman, Isfahan, Omid, Mongols, confrontation, rule.*

Сведения об авторе:

Саидов Абдукахор *– доктор исторических наук, профессор Таджикского государственного университета имени Садриддиниа Айни, e-mail: saidov.45@mail.ru*

About the author:

Saidov Abdukahor *- Doctor of historical professor of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, e-mail: saidov.45@mail.ru*

250 ЛЕТ ПЕРВОМУ НАУЧНОМУ ИЗДАНИЮ «АВЕСТЫ»

Ходжаева Н.Дж.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В этом году исполняется 250 лет первому научному изданию «Авесты», священных текстов зороастризма[*] – религии древних иранских народов, в том числе и предков таджиков. Этот древнейший памятник литературы и письменности был переведен на французский язык лингвистом А.-Г. Анкютиль-Дюперроном (1731-1805) и был издан в Париже в 1771 г. [73] «Авеста» вышла в трех томах и содержала собрание священных текстов зороастризма, жизнеописание Зороастра и фрагменты произведений, приписываемых этому лицу. Уникальность данного издания состоит в том, что впервые тексты «Авесты» сопровождались научными комментариями. С изданием «Авесты» А.-Г. Анкетиль-Дюперроном наука получила доступ к сведениям по древнейшей истории иранских народов. Тем самым было положено начало развитию одному из направлений востоковедения – иранистике. Перевод «Авесты» был по времени и по значению первым из трех «открытий», которыми знаменуется оформление иранистики как науки на рубеже XVIII и XIX вв. Следующими по времени были расшифровка древнеперсидской клинописи и исследование классической поэзии на фарси [15, с.58].

«Авеста» признана одним из древнейших в мире духовно-литературных, религиозно-философских и письменных памятников. Являясь важнейшим историческим источником по изучению древнейшей истории и культуры, традиций и быта иранских народов, социальных, политических и правовых институтов общества древних иранцев, а также исторической географии Центральной Азии, «Авеста» представляет собой уникальный документ, который можно использовать как ключ в решении многих вопросов древнейшей истории иранских народов, в том числе и их этногенеза. Этот древнейший памятник позволяет также проследить этнические и миграционные процессы, происходившие на территории Центральной Азии в эпоху бронзы.

«Авеста» и другие зороастрийские источники, а именно среднеперсидская литература, написанная на языке пехлеви, являются местными письменными источниками, содержащие важную информацию по древнейшей истории таджикского народа.

Слово «Авеста» восходит к принятому у зороастрийцев перс. »اَوِستا« (совр. произношение ævestá); тадж. «авесто», авасто; англ. «avesta». Его значение интерпретируется, либо как «знание» от корня «вид», либо как «основание» представляющее собой особое, «пазендское» произношение пехлевийского слова «упаста» – «ʾpstʾk» (aβastāγ) < apastāk в значении «установление», «закон». В самих сохранившихся авестийских текстах это слово не встречается, остаётся лишь предполагать его древнеиранский прототип в виде «*upa-stā-ka-» «установленное», «уложение», «основа», то есть «канон» или, что менее вероятно, «*upa-stāvaka-» – «восхваление» [69, с.35]. В пехлевийской литературе существует также второе и весьма распространённое обозначение «Авесты», отмеченное в «Бундахишне» как «ден» – dyn' [dēn] – «вера», «религия», «религиозное установление», «религиозная книга». По отношению к авестийским текстам слово часто переводится как «откровение (Заратуштры)» [14, с.192].

Первые упоминания о существовании письменного текста «Авесты» относятся к античным авторам. Самое раннее свидетельство об этом литературном памятнике принадлежит жившему приблизительно в 500-440 гг. до н. э. Ксанфу Лидийскому [53, с.xii-xiii; 29, p.126], автору сочинения «Лидийская история», от которого сохранились 27 отрывков [25, с.19].

Плиний Старший (между 22 и 24 – 79 гг. н.э.), ссылаясь на Гермиппа (2-я пол. III в. до н.э.)[**], в «Historia naturalis» - «Естественной истории» (XXX. 2.4.) [см.: 7, с.29] отмечает, что писания магов включали два миллиона стихов, содержание которых изложено Гермиппом. М. Бойс и Ф. Грене ставят

[*] В настоящее время зороастризм исповедуют парсы и иранские зороастрийцы. В мире проживает от около 125000 – до более чем 300000 последователей зороастризма. Большинство зороастрийцев живут в местах своего традиционного расселения: Индия, Пакистан, Иран, Афганистан и Азербайджан. Зороастрийские общины имеются также в Северной Америке, Великобритании, странах Персидского залива, Сингапуре, в Западной Европе, Австралии и Новой Зеландии.

[**] Гермипп – историк греческой философии. В трактате «О магах» (Περί Μάγων) связывает возникновение греческой философии с восточной традицией, то есть зороастрийской.

под вопрос данное утверждение, считая, что свод прокомментированных Гермиппом текстов создавался на протяжении III в. до н.э. и стал основой для всей античной псевдоэпиграфической литературы, посвященной магам и Зороастру [51, p. 526]. Тем самым, ученые подвергают сомнению знакомству средиземноморской цивилизации с подлинными зороастрийским текстами на протяжении классической (510-323 гг. до н.э.) и эллинистической (323-30 гг. до н.э.) эпох. Вероятнее всего, устная традиция передачи зороастрийской доктрины, которая хранилась в течение многих столетий у древних иранцев, каким-то образом дошла и до античных авторов. Так, устный характер передачи зороастрийской доктрины о мировых циклах (Bd. 1.1-28, 2.1-11; 3.1-27) [77; 17] от магов эллинам засвидетельствован Плутархом (ок. 46-127 гг.), который пишет: «А Феопомп* со слов магов утверждает, что на три тысячи лет по очереди один бог побеждает, а другой бывает побежден, затем три тысячи лет они бьются и сражаются, и один разрушает творения другого; но, в конце концов, Гадес исчезнет, и люди станут счастливыми, не нуждаясь в пище и не строя навеса» (Исида и Осирис, 47) [32]. Обратим внимание на выражение Плутарха «со слов магов». На наш взгляд, если бы Феопомп говорил о каких-либо зороастрийских текстах, то Плутарх обязательно зафиксировал бы это.

Что касается самого текста «Авесты», то согласно зороастрийской традиции, письменный текст этого литературного памятника существовал задолго до прихода Александра Македонского в Иран. По одной версии, учение Заратуштры было записано на золотых досках, а по другой – на бычьих шкурах. В пехлевийских источниках повествуется о возникновении «Авесты», но подробный рассказ приводится в «Денкарде», где в IV книге говорится, что когда царь Виштасп освободился от войны с Арджаспом, он обратился к другим царям, чтобы они приняли маздаяснийскую веру. И, чтобы распространить среди людей писания этой религии, которые были изучены со всей мудростью и которые относятся к приобретению знаний и всевозможных благ, он послал в то же самое время Спити и Арезраспа и других мобедов, которые изучили язык этих писаний и которые вернулись из Хваниратa после полного изучения знаний веры под руководством Фрашостара. Дара сын Дараба приказал сохранить две копии целого текста «Авесты» и ее комментария, в том виде как это было получено Зардоштом от Ормазда, один в Ганч-и Шайеган (царской сокровищнице), а другой в Дез-и Нибишт (царском архиве). Валахш Аршакид приказал разослать свое повеление во все области, с тем, чтобы сохранить в неприкосновенности так, как это осталось в каждой области, все, что сохранилось из «Авесты» и комментария и тех учений, которые от них происходят, и все, что оказалось рассеянным из-за разбоя, грабежа и разорения Александра и его армии и что осталось заслуживающим доверия в письменной и устной передаче (Dk. IV.15-20) [54]. В III книге «Денкарда» уточняется, что после нашествия Александра Македонского один экземпляр «Авесты» был сожжен, а другой захвачен греками и переведен ими на родной (греческий) язык [см.:14, с. 188]. Скорее всего, текст «Авесты» попал к Аристотелю (384-322 гг. до н.э.), учителю Александра Македонского и он действительно видел писанную золотом книгу, но мало что в ней понял.

Средневековые мусульманские авторы передают те же предания. Очевидно, они были знакомы с пехлевийской литературой. Так, Ибн Балхи в «Форснома» отмечает, что когда появился Зардушт, Виштасф первоначально не признал его, но позже он признал его, и он принес книгу Занд, и она вся (полна) мудрости и записана на 12 000 дубленых коровьих кожах (пергаментах) золотом. Виштасф принял её, а в Истахре есть гора, которую называют – гора Шифишт. Все изображения и рисунки на ней сделаны из неотесанного камня (гранита), и вней поставили удивительный памятник, в который была помещена эта книга Занд-Пазанд [78, с. 49-50].

О книге Зардушта, высеченной золотом на двенадцати тысячах коровьих шкурах писал также и Табари [33, с.447].

Маъсуди в книге «Мурудж уз-захаб ва ма'адин ал-джаухар» («Золотые копи и россыпи самоцветов»), сообщает что автором «Авесты» является Зардушт, отмечая, что она была написана на древнеперсидском языке. Автор говорит также о том, что позже к «Авесте» были написаны комментарии – «Занд», а комментарии к нему он называет «Позанд». Интересны его сведения относительно термина «зиндики»**.Так, Маъсуди пишет, что арабы перевели слово «Занд» на арабский как «зандик» и называли им санавитов, (т.е. зороастрийцев и манихеев – Х.Н.) [30, с. 245].

«Авеста» дошла до нас в двух редакциях (кодификациях, вариантах). Первая редакция «Авесты» была осуществлена при Аршакидах, отсюда и ее название – «Аршакидская». Вологезом I (51-78 гг.), либо Вологезом IV (148-191 гг.). «Аршакидская Авеста» – это сборник молитв на авестийском языке, записанных особым, авестийским алфавитом. В настоящее время зороастрийские (парсийские) священники при богослужении читают молитвы из «Аршакидской Авесты», которая имеет персидское название – «Вендидад-садэ», что означает «чистый Вендидад», т.е. не сопровождаемый переводами и комментариями. В него входят также «Висперад» и «Ясна». Все три части расположены

* Феопомп – греческий историк, живший в IV в. до н.э. на острове Хиос.

** Зиндики (перс. زندیک – свободно, вольнодум). Этим словом в средневековой богословской исламской литературе называли последователей манихеев и зороастрийцев.

в особом канонизированном порядке. И.С. Брагинский считает, что первая кодификация «Авесты» исторически вполне реальна, объясняя это тем, что Аршакиды стремились укрепить политическую власть с помощью зороастрийской церкви [14, с.190].

Вторая редакция «Авесты, в том числе, и ее первый перевод на среднеперсидский язык – пехлеви был произведен при Сасанидах, которые преследовали также политические цели – установление «союза престола и алтаря», т.е. светской власти и религии. Это важное историческое событие произошло при Артахшере Папакане (227-243 гг.), под руководством жреца Тансара, а также при Шапуре II (309-379 гг.), под руководством жреца Адарбада (атурпата) Махраспандана. При Хусраве Парвизе (590-628 гг.) проводилось уточнение текста, который, как считает Й. Маркварт, по существу стал новой редакцией «Авесты» [74, с.103]. Сасанидская редакция – это собрание тех же частей, но расположенных в ином порядке, имеющем целью не чтение при богослужении, а систематическое изучение. Авестийский текст в этой редакции, разбитый по книгам, главам и строфам, сопровождается комментированным переводом на среднеперсидском языке, записанным пехлевийским алфавитом. Название этого перевода-комментария «Зенд», т.е. «текст и толкование». Так, Сасанидская редакция «Авесты» получила название «Зенд-Авеста».

При арабском завоевании рукописи «Авесты» сжигались, как и вся неисламская литература. Таким образом, «Авеста» дважды подвергалась уничтожению, сначала греками, а затем арабами.

В результате из «Авесты» сохранилась целиком только одна книга из насков – «Видевдат» и фрагменты остальных частей, всего 83 тысячи слов, т. е. не более $^1/_4$ последней сасанидской редакции [14, с.191].

Сохранившийся текст «Авесты», являющийся частью первоначального полного текста, представляет собой собрание систематизированных фрагментов этого литературного памятника. Установлено, что все существующие тексты «Авесты» восходят к одной рукописи, существовавшей в X в. [76, с. 35]. Старейшая из сохранившихся рукописей «Авесты» (K 7a) датируется 1288 годом [69, с. 35].

Первые сообщения о том, что у парсов, потомков иранцев-зороастрийцев, бежавших из Ирана после падения Сасанидской династии (651 г.) в Индию, имеются священные книги, относятся к XVII в. Так, пастор англиканской церкви в Сурате (Индия) Генри Лорд в своей публикации «Религия парсов» [см.: 57, с. 99], вышедшей в 1630 г. говорит о древних манускриптах парсов. О существовании рукописей парсов писали также французские путешественники Габриэль дю Шинон [57, с. 38], посетивший Индию в середине XVII в. и Жан Шарден, совершивший путешествие в Персию и Индию во второй половине XVII в., результатом которого стало знаменитое сочинение «Путешествие кавалера Шардена в Персию и другие восточные страны», изданное в 1686 г. (1-й том) и 1711 г. (полная версия) [см.:57, р. 59-63]. Первым научным трудом по изучению верований древнего Ирана, опубликованным в 1700 г., является «История религии древних персов» («Historia religionis veterum Persarum») английского ориенталиста Томаса Хайда [см.: 29, с. 15]. Он первый, кто говорил о Заратуштре как о религиозном реформаторе, упоминая также о существовании древних зороастрийских рукописей.

Рукописи «Авесты» попали в Англию в библиотеку Оксфордского колледжа. Так, в 1723 г. англичанин Джордж Боучье привез из Индии один из манускриптов «Авесты» под названием «Вендидад-садэ», но он оставался непрочитанным, пока этот отрывок из «Авесты» не увидел молодой французский лингвист А-Г. Анкетиль-Дюперрон (1731-1805). Ученый решил прочитать и перевести священную книгу зороастризма. В 23 года он записался на службу Ост-Индской компании, поступив солдатом на корабль, и отправился в Индию, чтобы жить среди парсов, ознакомиться с их традициями, религией и обрядами, связанной с ней, а самое главное изучить язык «Авесты». Молодой ученый быстро завоевал расположение у парсов, проявив себя благородным, гуманным человеком и суважением относившимся к культуре народов Востока. Зороастрийские священники-мобады научили его авестийскому языку, подарив ему авестийские и пехлевийские тексты, которые составляли 108 манускриптов. В 1861 году ученый вернулся во Францию и после 10-летнего изучения «Авесты» в 1771 году опубликовал ее на французском языке.

Таким образом, в западной историографии было положено начало авестоведению или изучению «Авесты», которое делится И.С. Брагинским на четыре периода [15, с.46-129]. Данная периодизация в целом приемлема. Следует отметить, что она была определена ученым в 1972 г. В середине 80-х гг. прошлого столетия была принята новая транслитерация авестийских текстов. Так, в настоящее время в TITUS TEXT COLLECTION* используется новая транслитерация текстов «Авесты», в переводе К. Вестергаарда и Гелднера Н.Л. [88; 40] и др.**. За последние сорок лет были также изданы новые

* См. электронный ресурс: http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etsc/iran/airan/ avesta/avest.htm

** TITUS TEXT COLLECTION electronically prepared by Sonja Fritz. Berlin, 1985-1988; corrrections and additions by J. Gippert, H. Kumamoto, M. de Vaan and others, 1989-1997. TITUS version by Jost Gippert. Frankfurt a/M, 15.7.1996 / 28.2.1998 / 22.6.1998 / 15.3.2000 / 1.6.2000 / 9.2.2008

фундаментальные труды и многочисленные публикации по изучению «Авесты», а также новые переводы. В связи с этим предлагаем делить историю изучения «Авесты» на пять периодов и объединить западную историографию с русской, советской, отечественной и историографией других стран где «Авеста» является объектом исследования.

Первый период охватывает 1771-1826 гг. и знаменует собой научный спор о подлинности текста «Авесты», а также в обнаружении сходства языка «Авесты» и санскрита. Научный диспут был разрешен датским ученым Р.К. Раском. В 1826 г. в Берлине вышла в свет его работа «О древности и подлинности зендского языка и Зенд-Авесты» [75], в которой ученый доказал подлинность и древность «Авесты» и установил родство языка «Авесты» и санскрита. Тем самым, научный подвиг А.-Г. Анкютиль-Дюперрона был окончательно признан.

Второму периоду изучения «Авесты» (1933-80-е гг. XIX в.) положили начало труды французского ученого Эжена Бюрнуфа, разработавшего методику филологической «расшифровки» текста «Авесты» от отдельного слова к целому. Этому ученому принадлежит еще одна заслуга – расшифровка древнеперсидских надписей в Персеполе и Бехистуне и доказательство схожести языка «Авесты» с древнеперсидским языком. В этот период сформировались два основных направления – «традиционалисты» и «антитрадиционалисты», представители которых спорили о значении слова «традиция». Традиционалисты считали, что парсийские священнослужители в основном сохранили в течение веков правильное чтение и понимание первоначального текста «Авесты». К традиционалистам относились Ф. Шпигель, Ф. Юсти, де Харле и В. Гейгер. Представитель традиционалистов Ф. Шпигель [39] приступил к изданию полного критического текста «Авесты» с немецким переводом.

Антитрадиционалисты, не доверяя парсийской учености, исходили из индоиранской исторической и языковой общности в глубокой древности. При реконструировании текста «Авесты» и его толкования они применяли сравнительный метод, в основу которого входило сопоставление содержания «Авесты» с «Ведами». Представителями этого направления были Т. Бенфей, П. Рот и Ф. Виндишман и др. В результате изучения языка во второй период были созданы фундаментальные труды по грамматике языка «Авесты» [58, 1882; 66, 1864; 85, 1863 и др.]. Л.А. Лелеков справедливо отмечает, что «к 60 гг. XIX в. Авеста прочно утвердилась в фондах культурных ценностей человечества. Ею стали заниматься историки культуры, религиоведы, а не только одни иранисты» [29, с. 33]. Таким образом, во втором периоде было положено начало научной разработке авестологичекой проблематики.

Следует отметить, что в середине XIX в. к исследованию «Авесты» присоединились представители русской востоковедческой школы. Так, в 1861 г. было опубликовано несколько отрывков из «Авесты» в оригинале с транскрипцией, переводом на русский и латинский языки и комментариями, осуществленный К.А. Коссовичем [26]. В 1880 г. вышел перевод отдельных пассажей «Авесты», осуществленный К.Г. Залеманом [23].

Третий период, возникший на рубеже XIX и XX вв. и длившийся до 30-х гг., знаменуется трудами Хр. Бартоломэ [42; 43; 44], сумевшего использовать достижения традиционалистов и антитрадиционалистов и распространить принципы научно-исторического изучения на все этапы развития иранских языков. Этот период отмечается научными дискуссиями двух направлений: так называемые «гейдельберская школа», представители которой были приверженцами Хр. Бартоломэ и «геттингенская школа» – последователи Ф. Андреаса и Я. Вакернагеля.

Среди ученых третьего периода следует также выделить Дж. Дармстетера, чьи авестологические исследования, особенно в разработке исторического метода изучения «Авесты», в правильном его толковании многих понятий и реалий признаны мировой наукой. До настоящего времени сохранил свое значение перевод «Авесты» с комментариями Дж. Дармстетера [83], опубликованный в 50-томной серии «Священные книги Востока» («Sacred Books of the East») – переводы религиозных писаний Азии на английский язык под редакцией Макса Мюллера, изданные Изд-вом Oxford University Press в 1879-1910 гг.

В этот период был осуществлен первый русский перевод некоторых частей «Авесты» советским ученым Е.Э. Бертельсом [12].

Особенностью третьего периода является издание «Авесты» самими зороастрийцами [80; 84]. К таковым относятся рукописи из личных библиотек парсов-зороастрийцев, проживающих в Мумбаи (бывший Бомбей) в Индии.

Четвертый этап изучения «Авесты» (30-е гг. – начало 80-х гг. XX в.) характеризуется тем, что наряду с продолжением толкования текста «Авесты» и ее лингвистического анализа учеными уделяется внимание изучению общей исторической обстановки в источнике, анализу религиозных воззрений. При анализе исторических событий, описанных в источнике, исследователи начали привлекать результаты археологических исследований, проводимых на территории Центральной Азии. Серьезное внимание стали уделять географическому и этническому фону «Авесты». Следует

отметить, что легенды и предания, которые описываются в источнике, скрывают множество весьма интересных для исследования деталей и сведений. Эти сведения особенно ценны и интересны для тех, кто занимается вопросами истории, истории культуры и исторической географии Центральной Азии с эпохи бронзы до раннего средневековья.

Одним из главнейших достижений четвертого периода является фотофаксимильное издание старейших рукописей «Авесты», привезенных Р. Раском из Индии и Ирана в Европу в начале XIX в. Эти рукописи переведены на среднеперсидский (пехлеви) язык и имеют толкования и комментарии на нем к авестийским текстам («Занд»). Они были изданы в Копенгагене в серии «Codices Avestici et Pahlavici Bibliothecae Universitatis Hafniensis» [52] под общей редакцией и с предисловием К. Барра: т. VII-IX (Рукопись к-5 «Ясна»), 1937-1939; т. X-XI (Рукописи К-3а, К-3в, К-1) – «Видевдат», 1941-1942; т. XII (Рукопись КЭ, К-25 – «Висперат»).

Среди переводов «Авесты» следует выделить перевод «Авесты» под редакцией К. Бара [41], «Гимн Митре» в переводе и с комментариями И. Гершевитча [59] и двухтомный перевод «Гат» Х. Хумбаха [65]. Следует также отметить «Словарь пехлевийского Вендидада» в переводе с парсийского ираниста Д. Кападии [67].

Среди западных исследователей, внесших вклад в изучение «Авесты» в этот период следует выделить Э. Бенвениста [45; 46], А. Кристенсена [47; 48], Э Херцфельда [63; 64], Ж. Дюшена-Гюйема [55; 56], М. Бойс [49; 50], Ж. Келлен [68], Г. Ньоли [61] и др.

В четвертый период представители советской востоковедческой школы также обращались к переводу «Авесты». Отдельные ее отрывки перевели Е.Э. Бертельс [13], А.А. Фрейман [См.: 31, 84-85, 95], И.С. Брагинский [14, с. 35, 46, 48-49, 110-112, 126-127; 15, с. 48, 50-52, 54, 57-80, 114, 121-122, 129-129; 16, с. 506-530, 707-710], С.П. Виноградова [37, с. 64-67, 71-73, 141-142], В.И. Абаев [37, с. 61-63].

Этот период знаменуется большим количеством исследований «Авесты» советскими учеными. В основном они касались вопросов происхождения иранских народов, отождествления авестийских географических названий и места обитания племен, упомянутых в источнике. Среди исследований следует выделить работы С.П. Толстова [34; 35; 36], В.И. Абаева [1; 2; 3; 4], М.М. Дьяконова [21; 22], И.М. Дьяконова [19.], Б. Гафурова [20] и др.

И, наконец, последний пятый период (середина 80-х гг. прошлого столетия – до настоящего времени). Как мы отметили выше, начало этому периоду положила новая транслитерация авестийских слов. Этот период характеризуется многочисленными переводами «Авесты» как на западе [79; 87; 72 и др.], так и в России [6; 7; 8; 9]. Особый интерес к изучению источника проявляется и в Таджикистане, где он издавался как на русском, так и на таджикском языках [5; 10; 11].

В этот период продолжаются научные дискуссии среди исследователей «Авесты» по различным вопросам истории и культуры иранских народов [62; 29; 18; 70; 86; 60; 38; 71; 27; 28; 81; 82 и др.].

Таким образом, первый перевод «Авесты» А.-Г. Анкетиль-Дюперроном, осуществленный 250 лет назад положил начало исследованию истории, материальной и духовной культуре древних иранцев. За этот продолжительный период изучение «Авесты» имели место открытия, противоречивые гипотезы и значительные достижения. Несмотря на многочисленные научные публикации и переводы этого литературного памятника, он продолжает оставаться объектом дискуссий. Несомненно, именно «Авеста» является ключом к решению многих проблем древней истории иранских народов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Скифский быт и рефома Зороастра / В.И. Абаев // ArOr. – 1956. – XXIV. – С. 23-26.
2. Абаев В.И. К вопросу о прародине и древнейших миграциях индоиранских народов / В.И. Абаев // Древний Восток и античный мир. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – С. 26-36.
3. 3.Абаев В.И. Миф и история в Гатах Зороастра / В.И. Абаев // Историко-филологические исследования. – М.: Наука, 1974. – С. 310-321.
4. Абаев В.И. Доистория индоиранцев в свете арио-уральских языковых контактов / Абаев В.И. // Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. – М.: Наука, 1981. – С. 84-89.
5. Авеста. Избранные гимны. Пер. и коммент. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.
6. Авеста: избранные гимны. Из Видевдата. Пер. с авест. И.М. Стеблин-Каменского. – М.: Дружба народов, 1993. – 208 с.
7. Авеста в русских переводах (1861-1996) / сост., общ. ред., прим., спр. раздел И.В. Рака. – Спб.: «Журнал «Нева»«, «Летний Сад», 1998. – 480 с.
8. Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат). Пер. Э.В. Ртвеладзе, Саидов А.Х., Абдуллаев Е.В. – Спб.: Изд-во политехн. ун-та, 2008. – 301 с.
9. Авеста. 2-е изд. Пер. В.С. Соколовой; подг. к изд. и ред. И.А. Смирновой. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2013. – 544 с.
10. Авесто: Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эрони. Гузориш ва пажуҳиши Ҷ. Дустхоҳ. Душанбе, 2001. – 792 с.
11. Авасто. Китоби I. Душанбе: «Бухоро», 2014. – 839 с.
12. Бертельс 1 Е.Э. Отрывки из Авесты. Пер. с авест. / Е.Э. Бертельс // Восток: Журнал литературы, науки и искусства. Кн. 4. – М.-Л.: Всемирная литература, 1924. – С. 3-10.
13. Бертельс 2 Е.Э. Избранные труды. История таджикско-персидской литературы. Отв. ред. И.С. Брагинский Е.Э. Бертельс. – М.: Изд-во Вост. лит., 1960. – С. 53-58, 60-62.
14. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии: элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и

средневековой письменности. Отв. ред. Б.Н. Заходер И.С. Брагинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 496 с.
15. Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литератур: Избр. работы. Отв. ред. Б.Г. Гафуров / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972, – 496 с.
16. Брагинский 3 И.С. Древнеиранская литература / И.С. Брагинский // Поэзия и проза Древнего Востока. – М.: Художественная литература, 1973. – С. 506-530, 707-710. (Библиотека всемирной литературы. Ред. В. Санович. Серия первая. Т.1)
17. Бундахишн // Зороастрийские тексты / Издание подгот. О.М. Чунаковой. – М.: ИФ «Восточная литература» РАН, 1997. – С.265-312.
18. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. VII в. до н. э. – VIII в. н. э. / Б.И. Вайнберг. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1999. – 359 с.
19. Дьяконов И.М. Восточный Иран до Кира / И.М. Дьяконов // История иранского государства и культуры. К 2500-летию Иранского государства. – М.: Наука, 1971. –122-154.
20. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история / Б.Г. Гафуров. – М.: Наука, 1972. – 657 с.
21. Дьяконов М.М. 1 Древняя Бактрия / М.М. Дьяконов // По следам древних культур. – М.: Гос-ое изд-во культурно-просветит. лит-ры, 1954. – С. 305-334
22. Дьяконов М.М. 2 Очерк истории древнего Ирана / М.М. Дьяконов. – М.: Изд-во вост. лит, 1961. – 443.
23. Залеман К.Г. Очерк истории древнеперсидской литературы / К.Г. Залеман // Всеобщая история литературы. Под ред. В.Ф. Корша. – Спб.: Типогр. Карла Риккера, 1880. – Т.I. – Ч. 1. – С. 157-190.
24. Ибн ул-Балхи «Форснома». Подг. к печати Х. Раупов[Рауфов], М. Джалилова. Отв. ред. Р. Хашим. Вступ. ст. Х. Рауфова. – Душанбе: Дониш, 1989. – 158 с.
25. История греческой литературы: В 3-х тт. / Под ред. С.И. Соболевского, М.Е. Грабарь-Пассек, Ф.А. Петровского. – М.: АН СССР, 1955. – Т. 2. История, философия, ораторское искусство классического периода.-309 с.
26. Коссович К.А. Четыре статьи из Зендавесты, с присовокуплением транскрипции, русского и латинского переводов, объяснением, критических примечаний, санскритского перевода и сравнительного глоссария / К.А. Коссович. – Спб.: Типогр. Императорской Академии, 1861. – 159 с.
27. Крюкова В.Ю. Зороастризм / В.Ю. Крюкова. – СПб.: Азбука-классика, Петербургское Востоковедение; 2005. – 284 с.
28. Кузьмина Е.Е. Арии – путь на юг / Е.Е. Кузьмина. – М.: Летний Сад, 2008. – 558 с.
29. Лелеков Л.А. Авеста в современной науке / Л.А. Лелеков. – М.: Гос. НИИ реставрации Мин. культуры и туризма Рос. Федерации, 1992. – 362 с.
30. Маъсудӣ Абулҳасан. Муруҷу-з-заҳаб. Ҷ. 1. / Абулҳасан Маъсудӣ – Теҳрон: Илмӣ ва фарҳанги, 1357ҳ.ш. – 785 с.
31. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию / И.М. Оранский; сост. И.М. Стеблин-Каменский, отв. ред. А.Л. Грюнберг. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1988. – 388 с.
32. Плутарх М. Исида и Осирис. Пер. Н.Н. Трухиной / М. Плутарх. – К.: Уцимм-Пресс, 1996. – С.5-70.
33. Табари М. Таъриху-р-русули ва-л-мулук. Китоби 1 (ҷилдҳои 1, 2 ва аввали ҷилди 3). – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 756 с.
34. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования / С.П. Толстов. – М.: Изд-во МГУ, 1948. – 352 с.
35. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации / С.П. Толстов. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 328 с.
36. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта / С.П. Толстов. – М.: Изд-во Восточная литература, 1962. – 324 с.
37. Хрестоматия по истории Древнего Востока. Под ред. М.А. Коростовцева и др. / С.П. Виноградова. – М.: Высшая школа, 1980. – Ч. 2. – 256 с.
38. Āryas, aryens et Iraniens en Asie Central. Eds. G. Fussman, J. Kellens, H.-P. Francfort, X. Tremblay. – Paris: de Boccard, 2005. – 346 p.
39. Avesta die Heiligen Schriften der Parsen. 3 bands. Hrsg. Von F. Spiegel. – Wien: Kais. Kön. Haf – und Staatsdruckorei, 1852-1859. Bd.1. Vendidad. – 295 s., Bd. II. Visperad and Yaçna. – 222 s., Bd. III. Khorda-Avesta. – 274 s.;
40. Avesta. The Sacred Books of the Parsis. Ed. and transl. by K. Geldner. 3 Vols. – Stuttgard: Kohlhammer, 1889-1896.
41. Avesta. Ed. by K. Barr. – Køpenhavn: Gyldendalske Boghandel, 1954. – 227 p.
42. Bartholomae Chr. Der Gâjâ Dialekt / Chr. Bartholomae. – Lpz.: Druck von o Dürr, 1879. – 34 s.
43. Bartholomae Chr. Handbuch der Altiranischen Dialekte: (Kurzgefasste Vergleichende Grammatik, Lesestücke und Glossar) / Chr. Bartholomae. – Lpz.: Breitkopf and Härtel, 1883. – 270 s.
44. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch / Chr. Bartholomae. – Strassburg: Verlag Von Karl J. Trübner, 1904. – 2000 sp.
45. Benveniste 1É. Les infinitifs avestiques / É. Benveniste. – Paris: Adrien-Maison-neuve, 1935. – 118 p.
46. Benveniste 2 E. L'Ērān-vēž et et l'origine légendire des Iraniens // BSOS. 1933-1935. VII. P. 265-274.
47. Christensen A. Les types du premier homme et du premier roi / A. Christensen // L'Isrtoire Légendare des Iraniens. II partie: Jim. – Leiden: E.J. Brill, 1934. – 196 p. (Archives d'Études orientales. Vol. 14:2).
48. Christensen A. Le chapitre du Vendidad et l'histoire primitive des tribus iraniennes / A. Christensen. – Kobenhavn: I komission hos E. Munksgaard, 1943. – 92 p.
49. Boyce M. A History of Zoroastrianism / M. Boyce. – Leiden-Köln: E.J. Brill, 1975. – Vol. I. – 347 p.
50. Boyce M. A History of Zoroastrianism / M. Boyce. – Leiden-Köln: E.J. Brill, 1982. – Vol. II. – 306 p.
51. Boyce M., Grenet F. A History of Zoroastrianism. Vol. III: Zoroastrianism under Macedonian and Roman rule. – Leiden; New-York; Köln: E.J. Brill, 1991. – 596 p.
52. Codices Avestici et Pahalavici Bibliothecae. XII volms. / Introduction and Ed. by A. Christensen (vols. I-IV) and K. Barr (vols. VII-XII). – Køpenhavn: The University Library of Copenhagen, 1931-1944.
53. Darmesteter J. Introduction // The Zend-Avesta. Pt. I. The Vendidad / Transl. by James Darmesteter // SBE. – Vol. IV. – Oxford: Oxford University Press, 1880. – P. XII-CII.
54. Denkard, Book 4. См. электронный ресурс: www.avesta.org/denkard/dk4.html
55. Duchesne-Guillemin J. Zoroastre Étude critique avec une traduction commenté des Gâthâ / J. Duchesne-Guillemin. – Paris: G.-P. Maison neuve, 1948. – 301 p.
56. Duchesne-Guillemin J. La religion de l'Iran Ancien / J. Duchesne-Guillemin. – Paris: Presses Univ. de France, 1962. – 411 p.
57. Firby N.K. European travellers and their perceptions of Zoroastrians in the 17th and 18th centuries / N.K. Firby. – Berlin: Verlag von Dietrich Reimer, 1988. – 247 p.
58. Geiger W. Ostīrānische Kultur im Altertum / W. Geiger. – Erlangen: Aelan Neudr. d. Ausg.,1882. – VIII, 520 s.
59. Gershevitch I. The Avestan hymn to Mithra / I. Gershevitch. – Cambridge, 1959. – 357 p.
60. Grenet F. An Archaeologst's Approach to Avesta Geography / F. Grenet // Birth of the Persian Empire. – Vol. I. Ed. by V.S. Curtis and S.

Stewart. – London, New-York: I.B. Tauris, 2005. – P. 29-51.
61. Gnoli G. Zoroaster's time and Homeland: A study on the Origins of Mazdeism and Related Problems / G. Gnoli. – Naples: Instituto Universitario Orientale, 1980. – 279 p.
62. Gnoli G. The Idea of Iran. An Essay on its Origin / G. Gnoli // Serie Orientale Roma, LVII. – Rome: Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1989. – 216 p.
63. Herzfeld E. Awestische Topography / E. Herzfeld // AMI. 2. – 1930. – P. 49-98.
64. Herzfeld E. Zoroaster and his World / E. Herzfeld. – Princeton: Princeton Univ. Press.,1947. – Vol. I – II. – 821 p.
65. Humbach H. Die Gathas des Zarathustra. Bd. I-II / H. Humbach. – Heidelberg: Carl Winter, 1959. – Bd. I. – 163 s; Bd. II. – 103 s.
66. Justi F. Handbuch der Zendsprache. Altbactrisches Woerterbuch / F. Justi. – Bd. I. Lpz.: F.C.W. Vogel,1864 – 424s.
67. Kapadia D. Glossary of Pahlavi Vendidad / D. Kapadia. – Bombay: Shahnamah Press,1953. – 528 p.
68. Kellens J. L'Avesta comme source historique: La liste des Kayanides / J. Kellens // Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia. Ed. by J. Harmatta. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. – P. 41-53
69. Kellens J. Avesta / J. Kellens // Encyclopedia Iranica. London-New-York: Routeledge and Kegan Paul, 1989. – Vol. III. – Fasc. 1. – P. 35-44.
70. Kellens J. La pantheon de l'Avesta ancien / J. Kellens. – Wiesbaden: Dr. Ludvig Reichart Verlag, 1994. – 159 p.
71. Kuzmina E. The Origin of the Indo-Iranians / E. Kuzmina; ed. by J.P. Mallory. – Leiden, Boston: Brill, 2007–762 p.
72. Le Livres de L'Avesta. Les textes sacrés des Zoroastriens. Textes presentés, traduits a annotés par Piere Lecoq. – Paris: Édition du Cerf, 2017. – 1366 p.
73. Ouvrage de Zoroasre contenant les idées théologiques, physiques & morales de ce législateur les ceremonies du culte religieux qu'il a établi, & plusieurs, traits importans relatifs à l'ancienne histoire des Parses. Traduit en françoies sur l'original zend (…) par M [Abraham-Hyacinthe] Anquetil Du Perron. Paris: N.M. Tilliard, 1771. 2 tomes en 3 vol. in 4°. 1784 pp. (Vol. I DXLII. 542 p., Vol. II. 432 p., Vol. III. 810 p.)
74. Marquart J. Ērānšāhr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci / J. Marquart. – Berlin : Weidmann, 1901. – 358 s. (Abhandlangen der Kgl. Gessellschaft der Wissenschaften zu Gőttingen, Philologisch-Historische Klasse, N.F., III, 2)
75. Rask R.K. Über das Alter und die Echtheit der Zend-Sprache und des Zend-Avesta, und Herstellung des Zend-Alphabets nebst einer Übersicht des gesammten Sprachstammes. – Berlin: Duncker und Humblot, 1826. – viii + 80 S.
76. Skjærvø P.O. Introduction to Zoroastrianism [Электронный ресурс] http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism/index.html. Дата доступа: 19/03/21.
77. The Bundahiś, Bahman-Yasht [Pahlavi], and Shâyast [and: Appendix to the Bundahiś: Selections of Zâdspram, brother of dastûr Pârs and Kirmân, A.D. 881. – Oxford, University Press, 1880. – 434 p. Part I. Chapters I-IX (Paraphrase of Bundahis, I-XVII)]. Transl. by E.W. West. – P. 1–151. (SBE, vol. 5).
78. The Fársnáma of Ibni'l-Balkhí. Ed. by G. Le Strange and R.A. Nicholson. [Text in Persian] – Tehron: Asotir, 1385. – 246 p.
79. The Gāthās of Zarathustra and other old Avestan texts. Part 1. Introduction, text and translation by H. Humbach. – Heidelberg: Winter, 1991. – 195 p.; Part 2. Commentary. – 248 p.
80. The Pahlavi version of the Avesta Vendidâd. Edited with an introduction, critical and philological notes, and appendices of the history of Avesta literature by P.N. Sanjana. – Bombay: Education Society's Steam Press, 1895. – 225 p.
81. The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism. Eds. M. Strausberg, Y.S-D.Vevaina., A. Tessmann.– London: John Viley & Sons, 2015. – 696 p.
82. The Zoroastrian Flame. Exploring Religion, History and Tradition. Ed. by A. Williams, S. Stewart, A. Hintze. – London-New-York: I.B. Tauris, 2016. – 382 p.
83. The Zend-Avesta. Part I. The Vendîdâd. Transl. by J. Darmesteter. – Oxf.: Oxford University Press, 1880. – 240 p. (SBE. Vol. IV); Part II. The Yasna, Visperad, Sîrôzahs, Yasts, Nyâyis. – Oxf.: Clarendon Press, 1883. – 384 p. (SBE. Vol. XXIII).
84. Vendidad. Avesta text with Pahlavi translation and commentary, and Glossarial Index. Ed. by H. Jamaspa. Vol. I. The Text. Bombay: Government Central Book Depôt, 1907. 693 p.; Vol. II. Glossarial Index. 271 p.
85. Windischmann F. Zoroasriche Studien / F. Windischmann. – Berlin: Ferd. Dummler's Verlagsbuchhandlung, 1863. – 324 s.
86. Witzel M. The Home of the Aryans / M. Witzel // Anusantatyaī. Festschrift für Jahanna Narten zum 70. Geburtstag / hrsg.: A. Hintze, E. Tichy. – Dettelbach: Röl, 2000. – P. 283-338 (Münchener Studien zur Sprachniscwissenschaft; Bd.19).
87. Zamyād Yasht. Yasht 19 of the Younger Avesta. Text, translation. comment. by H. Humbach, P.R. Ichaporia. – Wiesbaden: Hárrassowitz – Verlag, 1998. – 194 p.
88. Zendavesta or the Religious Books of the Zoroastrians. Ed. and transl by N.L. Westergaard. – Copenhagen: The University library of Copenhagen, 1852-1854.

250 ЛЕТ ПЕРВОМУ НАУЧНОМУ ИЗДАНИЮ «АВЕСТЫ»

В этом году исполняется 250 лет первому переводу «Авесты» с научными комментариями, осуществленным французским лингвистом А.-Г. Анкетиль-Дюперроном. Перевод «Авесты» на французский язык позволил получить доступ к сведениям по древнейшей истории иранских народов. Тем самым было положено начало развитию одному из направлений востоковедения – иранистике. В дальнейшем «Авеста» была переведена на английский, немецкий, русский, персидский, таджикский и др. языки. Важными являются комментарии к переводам этого письменного памятника.

«Авеста» – ценный исторический источник по изучению древнейшей истории и культуры, традиций и быта иранских народов, социальных, политических и правовых институтов общества древних иранцев, а также исторической географии Центральной Азии, «Авеста» представляет собой уникальный документ, который можно использовать как ключ в решении многих вопросов древнейшей истории иранских народов, в том числе и их этногенеза.

История изучения «Авесты» делится на пять периодов, каждый из которых имеет свои характерные особенности.

Ключевые слова: *«Авеста», перевод, исследование, иранистика, иранские народы, этногенез, Центральная Азия, периодизация.*

250 YEARS OF THE FIRST SCIENTIFIC PUBLICATION OF THE «AVESTA»

This year marks the 250th anniversary of the first translation of the Avesta with scientific comments, carried out by the French linguist A.-G. Anquetil-Duperron. The translation of the Avesta into French allowed access to information on the ancient history of the Iranian peoples. It was the beginning of the development of one of the directions of Oriental studies – Iranian studies. Later, the Avesta was translated into English, German, Russian, Persian, Tajik and other languages. the comments on the translations of this written monument are important.

«Avesta is a valuable historical source for the study of the ancient history and culture, traditions and everyday life of the Iranian peoples, social, political and legal institutions of the society of the ancient Iranians, as well as the historical geography of Central Asia. «Avesta» is a unique document that can be used as a key in solving many issues of the ancient history of the Iranian peoples, including their ethnic genesis.

The history of the study of the «Avesta» is divided into five periods, each of which has its own characteristic features.

***Keywords:** «Avesta», translation, research, Iranian studies, Iranian peoples, ethnic genesis, Central Asia, periodization.*

Сведения об авторе:

***Ходжаева Наргис Джомиевна** - доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru*

About the author:

***Khojaeva Nargis Jomievna** - Doctor of Historical Sciences? Professor of the Department of History of the Tajik People, S. Aini Tajik State Pedagogical* University, E-mail: rangha@mail.ru

РОҶЕЪ БА ДИОФАНТУС ВА МУОДИЛАҲОИ ДИОФАНТУСӢ

Комилӣ А.Ш.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав
Шарифзода Б.
Донишгоҳи давлатии Данғара
Арбобов М.Қ.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Яке аз донишмандони маъруфи Юнони Қадим – Диофантуси Искандарӣ (асри III милодӣ), ки аввалин маротиби лақаби «падари алгебра»-ро сазовор гардидааст асосан дар рушди илми математика саҳми босазо гузоштааст. Бояд гуфт, ки дар таърихи илми риёзиёт ду нафар донишманди закӣ бо лақаби «падари алгебра» маъруфанд: яке Диофантуси Искандарӣ (Διόφαντος ὁ Ἀλεξανδρεύς асри III милодӣ), дигаре Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ (محمد ابن موسی خوارزمی , 780-850) мебошанд.

Диофантус дар шаҳри Искандарияи Миср зиндагӣ ва фаъолият кардааст. Санаи дақиқи таваллуд ва вафоташ муайян нест, аммо маълум аст, ки 84 сол умр дидааст.

Дар «Гулчин» («Антология»)-и қадимию асримиёнагии юнонӣ, ки аз ҷониби донишманди асри X румӣ – Константин Кефал тасниф гардидааст, муаммои шеърие дар бораи фаъолият ва тӯли умри Диофантус эҷод гардидааст, ки онро шоир, мутарҷим, мунаққид, тарғибгари илм ва математики рус Сергей Павлович Бобров (1889-1971) ба забони русӣ тарҷума кардааст, ки овардани он ба мавриди хоҳад буд [3]. Зеро аз ин муаммо-шеъри кутоҳ бисёр санаҳои муҳими ҳаёт ва ҳатто тӯли умри Диофантус муайян карда мешавад.

Прах Диофанта гробница покоит; дивись ей и камень
Мудрым искусством его скажет усопшего век.
Волей богов шестую часть жизни он прожил ребенком.
И половину шестой встретил с пушком на щеках.
Только минула седьмая, с подругой он обручился.
С нею, пять лет проведя, сына дождался мудрец;
Только полжизни отцовской возлюбленный сын его прожил.
Отнят он был у отца ранней могилой своей.
Дважды два года родитель оплакивал тяжкое горе,
Тут и увидел предел жизни печальной своей.

$$\frac{x}{6}+\frac{x}{12}+\frac{x}{7}+5+\frac{x}{2}+4=x$$

$$x=84$$

Аз ин муаммои шеърӣ натанҳо тӯли умри Диофантус, балки чандин далелҳои дигари ҳаёту фаъолияти ӯро муайян кардан мумкин аст, ки масалан, дар 80 солагиаш фарзанди азизашро аз даст дода, 4 соли охири умрашро бо мотамолуда сипарӣ кардааст. Баъди 5 соли хонадориаш фарзанд ёфтааст, овони кӯдакию наврасиашро то 14 солагӣ ҳисобидааст ва ғайра.

Диофантус дар замони зиндагиаш аз риёзидонони маъруф ба ҳисоб мерафт. Ӯ муаллифи китоби машҳуре бо номи «Арифметика» мебошад, ки онро ба усқуф (епископ)-и шаҳри Искандария – Дионисий бахшидааст. Аз 13 китоби Диофантус 6-тоаш дар ҳамон маҷмӯаи «Арифметика»-аш то рӯзгори мо боқӣ мондаанд. «Арифметика»-и Диофантус асосан аз маҷмӯаи масъалаҳо иборат аст. Диофантус дар «Арифметика»-и худ 189 масъалаҳои риёзиро мавриди баррасӣ карор дода, ҳар яки онро ҳал ва тарзи ҳалро маънидод намудааст. Баъзе масъалаҳо бо чанд роҳ ҳал шудаанд. Дар таърихи риёзиёт Диофантус ва муодилаҳои Диофантусӣ нақш ва мавқеи муайян дошта, дар осори риёзидонони минбаъда то асри XIX мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, дар осори аксари риёзидонони асримиёнагӣ ба монанди Максим Плануда (асри XIII), Георгий Пахимер (асри XIII), Симон Стевин (асри XVI) муодилаҳои Диофантусиро дучор омадан мумкин аст. Соли 1572 дар китоби «Алгебра»-и худ профессори донишгоҳи Болон – Рафаэл Бомбелли 143 масъаларо аз «Арифметика»-и Диофантус дохил шудааст. Аз риёзидонони номвари асрҳои баъдина Франсуа Виет (1540-1603) ва Леонард Эйлер (1707-1783) ба муодилаҳои Диофантусӣ ва усули Диофантусии ёфтани нуктаҳои ратсионалии каҷии кубӣ диққати махсус додаанд ва худи Эйлер дар солҳои охири ҳаёташ боз ба таҳлили муодилаҳои Диофантусӣ рӯ оварда, аввалин бор усули бурриши Диофантусиро дар ҳолати маълум будани ду нуктаи ратсионалии канории каҷӣ истифода бурдааст. Дар таърихи риёзиёт Диофантус дар инкишофи назарияи ададҳо, алгебра ва геометрияи алгебрави нақши босазо гузоштааст.

Муодилаҳои Диофантӣ гуфта муодилаҳои алгебравӣ ва ё системаи муодилаҳои алгебравиро бо коэффитсиенти бутун меноманд, ки барои онҳо ҳалли бутун ва ё ратсионалиро ҷустуҷӯ кардан зарур меояд. Ададҳои номаълум (ҷустуҷӯшаванда) дар муодилаҳои Диофантӣ маъмулан на кам аз 2-то мебошанд. Муодилаҳои Диофантӣ одатан ҳалҳои зиёд дорад, ки аз ин сабаб онҳоро муодилаҳои номуайян ҳам меноманд. Ба сифати мисол муодилаҳои зеринро номбар кардан мумкин аст:

$$3x + 4y = 10$$
$$2x + 3y = 12$$
$$x^2 + y^2 = z^2$$
$$3x^3 + 4y^3 = 5z^3$$

ва ғайра.

Ҳамин гуна муодилаҳо дар таърихи математика бо номи Диофантус сабт шудаанд. Китоби ӯ бо номи «Арифметика» теъдоди зиёди масъалаҳои шавқоварри математикиро дар бар мегирифт, ки онро тамоми математикони баъди ӯ натанҳо нодида нагирифтаанд, балки мавриди омӯзиш қарор додаанд. Китоби зикршудаи Диофантус ба забонҳои гуногуни аврупоӣ аз ҷумла ба забони русӣ тарҷума шудааст [1-2; 5-10].

Бояд гуфт, ки ҳалли муодилаҳо бо ададҳои бутун аз масъалаҳои шавқовари математикӣ ба ҳисоб меравад, ки аз замонҳои қадим усулҳои зиёди ҳалли муодилаҳои диофантӣ мавриди баррасии риёзидонони гуногун қарор гирифтааст. Албатта, муодилаҳои хаттии диофантӣ ва диофантии дараҷаи дуюм аз замонҳои қадим ҳал карда мешуданд.

Қобили зикр аст, ки ёфтани тарафҳои секунҷаи росткунҷа, яъне ҳалли муодилаи $x^2 + y^2 = z^2$ ҳанӯз ба риёзидонони Ҳиндустони қадим маълум буд. Яъне исбот кардан душвор нест, ки ҳангоми $x = 4 + 5t$ ва $y = -1 - 3t$ будан ва дар сурати t – ададӣ дилхоҳи бутун будан, муодилаи зерини $3x + 5y = 7$ имконпазир аст.

Ҳалли муодилаҳои диофантии дараҷаи баланд ва ҳамчунин ҳалли системаи ҳамин гуна муодилаҳои диофантӣ чандон осон нест. Масалан, муодилаи маъруфи ҳуқуқшинос ва риёзидони фаронсавӣ Пер де Ферма (1607-1665), ки математикаро худомӯзӣ карда, дар таърихи математика мавқеи махсусро касб кардааст, дар сафҳаҳои «Арифметика»-и Диофантуси Искандарӣ муодилаи зенинро $x^n + y^n = z^n$ (ҳангоми $n > 2$ будан) сабт кардааст. Ин қазия дар таърихи математика бо номи «Теоремаи бузурги Ферма» маъруфт аст.

Ҳатто ҳангоми $n = 3$ будан муодилаҳои диофантусӣ бо душворӣ ҳал карда мешавад. Масалан, муодилаи $3x^3 + 4y^3 = 5z^3$ дар ҳудуди ададҳои бутун (ба истиснои сифрӣ) ҳал надорад.

Бояд гуфт, ки ҳеч як аз риёзидонони бузурги асрҳои XVIII-XIX аз қабили Пер де Ферма, Леонард Эйлер, Жозеф Луи Лагранж (1736-1813), Петер Густав Лежён Дирихле (1805-1859), Карл Фридрих Гаусс (1777-1855), Пафнутий Львович Чебишев (1821-1894), Георг Фридрих Бернхард Риман (1826-1866) ва дигарон аз назарияи муодилаҳои диофантусӣ сарфи назар накардаанд ва ҳамин тариқ дар чунин назарияи шавқовари ҳалли муодилаҳои алгебравӣ нақши фаромӯшношуданӣ гузоштаанд.

Дар асари маъруфи Диофантус «Арифметика» пешниҳоди муназзами алгебравӣ вуҷуд надорад, аммо он силсилаи систематикии масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки бо роҳи тартиб додани муодилаҳои дараҷаҳои гуногун ва тавзеҳот ҳал карда мешаванд.

Ҳангоми тартиб додани муодилаҳо, Диофантус барои содда кардани ҳалли масъала номаълумҳоро моҳирона интихоб мекунад.

Ба сифати мисол яке аз масъалаҳои диофантусии зеринро муоина мекунем.

Масъала: Ду ададро ёбед, ки ҳосили ҷамъашон ба 20 ва ҳосили зарбашон ба 96 баробар бошанд.

Диофантус чунин муҳокимаронӣ мекунад: аз шарти масъала маълум аст, ки ададҳои ҷустуҷӯшаванда бо ҳам баробар нестанд, зеро дар сурати бо ҳам баробар будани онҳо ҳосили зарбашон ба 100 мешуд, на 96. Ҳамин тавр, яке аз онҳо бояд аз нисфи ҳосили ҷамъашон зиёдтар бошад, яъне:

$10 + x$

Ва дигаре бояд аз нисфи ҳосили ҷамъашон камтар бошад, яъне:

$10 - x$

Фарқи байни онҳо $2x$ аст.

Аз ин ҷо муодилаи зерин ҳосил мегардад:

$(10 + x) \cdot (10 - x) = 96$

Ва ё:

$100 - x^2 = 96$

$x^2 - 4 = 0$

Яъне: $x = 2$

Аз ин ҷост, ки яке аз ададҳои ҷусташаванда 12 ва дигаре 8 будааст, зеро $10 + 2 = 12$ ва $10 - 2 = 8$ мебошад.

Ҳалли $x = -2$ барои Диофантус вуҷуд надошт, зеро риёзидонони Юнони Қадим танҳо решаҳои мусбати муодилаҳоро медонистанд.

Диофантус аввалин математики Юнони Қадим буд, ки касрҳоро дар баробари дигар ададҳо баррасӣ кардааст. Ҳамчунин ӯ аз аввалин математикони дунёи қадим ба шумор меравад, ки барои инкишофи математика ғояи рамзҳоро пешниҳод карда буд.

Номаълумро Диофантус «адад» («ἀριθμός») номида, онро бо ҳарфи ς ва квадрати номаълумро бо рамзи Δ^{Y} ва куби номаълумро бо рамзи K^{Y} ишора мекард.

Дар «Арифметика»-и ӯ рамзҳои ҳарфӣ дар ҳалли масъалаҳои математикӣ то дараҷаи шашум (x, x^2,…x^6) бо ишораҳои зеринро дохил гардидаанд:

дараҷаи якум — ς;

дараҷаи дуюм — Δ^{υ} аз вожаи Δύναμις — «*дюнамис*», ки маънои «қувва» ва «дараҷа»-ро дорад;

дараҷаи сеюм — K^{υ} аз вожаи Κύβος — «*кубос*», яъне «куб»;

дараҷаи чорум — $\Delta^{\upsilon}\Delta$ аз калимаи Δύναμοδύναμις — «*дюнамодюнамис*», яъне «квадратоквадрат»;

дараҷаи панҷум — ΔK^{υ} аз калимаи Δύναμοκύβος — «*дюнамокубос*», яъне «квадратокуб»;

дараҷаи шашум — $K^{\upsilon}K$ аз калимаи Κύβοκύβος — «*кубокубос*», яъне «кубокуб».

Ҳамин тавр, Диофантус ададҳои номаълумро то дараҷаи шашум бо рамз ишора карда, ҳар кадомашро номгузорӣ карда буд. Масалан, дараҷаи шашумро «кубо-куб» меномид.

Барои Диофантус аломати ҷамъ набуд, ӯ аъзоҳои мусбатро бо тартиби камшавиашон пайи ҳам менавишт, гузашта аз ин дар ҳар аъзо аввал дараҷаи номаълум навишта мешуд, баъд коэффисиенти ададӣ. Аъзоҳои тарҳшаванда низ дар як қатор навишта шуда, пеш аз ҳар кадомашон аломати махсуси Ψ навишта мешуд. Аломати «баробарӣ» («=«)-ро бо ду ҳарфи юнонии «ἴσ» (шакли кӯтоҳкардашудаи вожаи «ἴσος» - «баробар») ишора мекард.

Бояд гуфт, ки бо номи Диофантус муодилаҳо ва мафҳумҳои математикие алоқаманданд, ки маъруфтарини онҳо муодилаи намуди зерин ба шумор меравад:

$x^4 + y^4 = z^4$

Як нуктаи ҷолиби таваҷҷӯҳи дигар он аст, ки бо номи донишманди маъруфи асримиёнагии тоҷик Абумаҳмуд Ҳомид ибни Хизри Хуҷандӣ (936- 999) муодилаи намуди зерин алоқаман

$$x^3 + y^3 = z^3$$

Дар таърихи математика мафҳуме бо номи «сегонаи Файсоғурас (Пифагор)» ё «сегонаи мисрӣ» вуҷуд дорад, ки воқеан Файсоғурас аз коҳинони Миср омӯхта буд, ки бо секунҷаи росткунҷа иртибот доштанд ва қимати ададии онҳо чунин буданд: (3; 4; 5), (5; 12; 13), (6; 8; 10), (9; 12; 15), (12; 35; 37) ва ғайра.

Ин ададҳо дар масъалаҳои ҳандасӣ ифодакунандаи катетҳо ва гипотенуза мебошанд, қимати ададии баъзеашон

$3^2 + 4^2 = 5^2$; $5^2 + (12)^2 = (13)^2$; $9^2 + (12)^2 = (15)^2$ ва ғайра, ки бо формулаи умумии $a^2 + b^2 = c^2$ тавсиф карда мешаванд.

Аз ҷумла ҳамин масъалаҳо низ мавриди баррасии Диофантус дар «Арифметика»-аш қарор дошт.

Дар таълифоти Диофантус қоидаи ба аъзои монанд овардан, қоидаи ҷамъ ва тарҳ кардани ададҳои якхела ба ҳар қисми муодила, ки онро баъдан Муҳаммади Хоразмӣ «ал-ҷабр ва-л-муқобала» номид, таҳия карда шудааст.

Қоидаи ичрои аломатҳо: «тарҳу ҷамъ тарҳ ва тарҳу тарҳ ҷамъро медиҳад»; ин қоида ҳангоми зарб кардани ду ибора амалӣ карда мешавад

Қисми зиёди асар ин маҷмӯи масъалаҳо бо ҳалҳояшон мебошад, ки дар дар шаш китоби боқимонда, танҳо 189 масъала боқӣ монда, дар якҷоягӣ бо чор қисми арабии он 290 масъаларо дар бар мегирад.

Диофантус аввал системаҳои муодилаҳои дараҷаи дуюми дуномаълумаро дар сурати маълум будани як номаълум таҳқиқ карда, усули пайдо кардани роҳҳои ҳалли муодиларо нишон медиҳад,. Сипас ӯ чунин усулҳои монандро ба муодилаҳои дараҷаи баландтар татбиқ мекунад. Дар китоби VI масъалаҳои марбут ба секунҷаҳои росткунҷа таҳқиқ карда мешавад.

Ба ғайр аз «Арифметика», ба қалами Диофантус инчунин рисолаҳои «Андар рақамҳои бисёркунҷа» («Περὶ πολυγώνων ἀριθμῶν» – «О многоугольных числах»), «Андар андозагирии сатҳҳо» («ἐπιπεδομετρικά» – «Об измерении поверхностей») ва «Андар зарб» («Περὶ πολλαπλασιασμοῦ» – «Об умножении») тааллуқ доранд, ки дар таърихи математика маълуманд. Эҳтимол рисолаҳои дигаре низ тасниф карда бошаду то замони мо нарасида бошанд.

Таъсири «Арифметика»-и Диофантус дар инкишофи баъдинаи математика назаррас аст. Дар асри X «Арифметика»-и Диофантус ба забони арабӣ тарҷума карда шуд, пас аз он математикони кишварҳои исломӣ баъзе таҳқиқоти Диофантусро идома доданд. Аз ҷумлаи тарҷумонон ва пажӯҳишгарони «Арифметика»-и Диофантус ба забони арабӣ риёзидон, ситорашинос, тарҷумон ва табиби Лубнонӣ Куста ибни Лука (820-912), риёзидон ва тарҷумони Мисрӣ Абу Комил Шуҷоъ ибни Аслам ибни Муҳаммад (850-930)-ро ном бурдан мумкин аст.

Дар Аврупо таваҷҷӯҳ ба «Арифметика»-и Диофантус баъд аз он афзоиш ёфт, ки вақте математик ва муҳандиси итолиёӣ Рафаэль Бомбелли (1526-1572) ин асарро соли 1572 ба лотинӣ тарҷума ва нашр кард. Рафаэль Бомбелли дар асари худ бо номи «Алгебра» 143 масъаларо аз «Арифметика»-и Диофантус нашр кард, ки ин кор шуҳрати Диофантусро боз ҳам афзунтар гардонид.

Соли 1621 тарҷумаи классикии «Арифметика»-и Диофантус бо тавзеҳоти муфассал ба забони лотинӣ аз ҷониби риёзидон, шоир ва забоншиноси фаронсавӣ Клод Гаспар Баше де Мезириак (1581-1638) нашр гардид.

Бояд гуфт, ки методи ҳалли Диофантус ба ҳуқуқшинос ва риёзидони фаронсавӣ Франсуа Виета (1540-1603) ва риёзидони худомӯзи фаронсавӣ Пйер де Ферма (1607-1665) таъсири бениҳоят калон расонидааст.

Ҳамин тавр, «муодилаҳои Диофантусӣ» номи муаллифи худро дар сафҳаи таърихи математика абадӣ сабт гардонид ва дар тақдири фаъолияти эҷодиёти як қатор риёзидонони Шарқу Ғарб нақши босазо гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Башмакова И.Г. Диофант и диофантовы уравнения. – М.: Наука, 1972. / Башмакова И.Г. Арифметика алгебраических кривых (От Диофанта до Пуанкаре) // Историко-математические исследования. – М., 1975. – Вып. XX. – С. 104-124.
2. Башмакова И.Г., Аракская версия «Арифметики» Диофанта // Историко-математические исследования. / И.Г Башмакова., Е.И. Славутин, Б.А. Розенфельд – М., 1978. – Вып. XXIII. – С. 192-225.
3. Бобров С.П. Архимедово лето или История содружества юных математиков. / С.П. Бобров Книга 2. – М.: Детгиз, 1962. – 328 с.
4. Комилӣ А.Ш. Абумаҳмуди Хуҷандӣ. Энсиклопедияи миллии тоҷик, Ҷ. 1. / А.Ш. Комилӣ, Х. Абумаҳмуди– Душанбе, 2011. - С. 91-92.
5. Славутин Е.И. Алгебра Диофанта и её истоки // Историко-математические исследования. / Е.И. Славутин – М., 1975. – Вып. XX. – С. 63-103.
6. Heath Th. L. Diophantus of Alexandria. A Study in the History of Greek Algebra. – Cambridge, 1910 (Repr.: NY, 1964).
7. Knorr W.R. Arithmktikê stoicheiôsis: On Diophantus and Hero of Alexandria // Historia Mathematica. - 20. - 1993. - P. 180-192.
8. Diophant und diophantische Gleichungen. - Basel; Stuttgart: Birkhauser, 1974.
9. Diophantus and Diophantine Equations / Transl. by A. Shenitzer with the editorial assistance of H. Grant and updated by J. Silverman // The Dolciani Mathematical Expositions. - № 20. - Washington, DC: Mathematical Association of America, 1997.
10. Rashed R., Houzel C. Les Arithmétiques de Diophante. Lecture historique et mathématique. - De Gruyter, 2013.

О ДИОФАНТЕ И ДИОФАНТОВЫ УРАВНЕНИЯ

В статье кратко рассматриваются жизнеописание Диофанта, и «Диофантовы уравнения». Диофант, как основатель алгебраических уравнений, был назван «отцом алгебры» наряду с

Мухаммадом ибн Мусой аль-Хорезми как основоположником понятий «алгебра» и «алгоритм». В статье также рассматривается влияние «алгебраических уравнения» Диофанта на творчество будущих математиков средневекового мусульманского Востока и Латинской Европе. Статья написана на стыке истории и математики и предназначена для специалистов – историков науки.

***Ключевые слова**: Диофант, «Диофантовы уравнения», Мухаммад Хорезми, алгебра, история, математический символ.*

ABOUT DIOPHANTUS AND DIOPHANTUS EQUATIONS

The article briefly discusses the biography of Diophantus and the «Diophantus equations». Diophantus, as the founder of algebraic equations, was called the «father of algebra» along with Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi as the founder of the concepts of «algebra» and «algorithm». The article also examines the influence of Diophantus's «algebraic equations» on the work of future mathematicians of the medieval Muslim East and Latin Europe. The article is written at the intersection of history and mathematics and is intended for specialists - historians of science.

***Key words**: Diophantus, «Diophantus equations», Muhammad al-Khwarizmi, algebra, history, mathematical symbol.*

***Сведение об авторах**:*

***Комили Абдулхай Шарифзода** - директор Научно-исследовательского института истории естествознания и техники при Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава, доктор физико-математических наук, профессор; Тел: (+992) 919180099; E-mail: akomili2006@mail.ru*

***Арбобов Мукаддам Курбонович** – старший преподаватель Технологического университета Таджикистана; Тел: (+992) 888838160; E-mail: arbobov1986@mail.ru*

***Шарифзода Бахтиёр** – старший преподаватель Данграинского государственного университета; Тел.: (+992) 988817177; E-mail: shbg_72@mail.ru*

***About the authors**:*

***Komili Abdulhay Sharifzoda** - Director of the Scientific Research Institute of the History of Natural Science and Technology at the BSU named after Nosiri Khusrav, Doctor of Physics and Mathematics, Professor; Tel.: (+992) 919180099; E-mail: akomili2006@mail.ru*

***Arbobov Mukaddam Qurbonovich** - Senior Lecturer at the Technological University of Tajikistan; Tel.: (+992) 888838160; E-mail: arbobov1986@mail.ru*

***Sharifzoda Bakhtiyor** - Senior Lecturer at Dangara State University; Tel.: (+992) 988817177; E-mail: shbg_72@mail.ru*

ҚОБИЛИЯТИ СУБЪЕКТҲУҚУҚИИ МЕҲНАТӢ

Айнулозода Н.А., Умаров А.Х.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Дар зери мафҳуми субъектони ҳуқуқи меҳнатӣ, корманд ва корфармо ва инчунин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ корхонаю муассиса ва ташкилотҳо фаҳмида мешавад, ки тибқи муқаррароти қонунгузории меҳнатӣ, кодекси меҳнатӣ ҶТ ба роҳ монда мешавад.

Ба ҳайси яке аз субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ шахси воқеӣ маҳсуб мешавад. Мақоми ҳуқуқии шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ аз мақоми мақомоти ҳуқуқии шахс ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ фарқ менамояд. Бояд қайд намуд, ки шахси ҷисмонӣ ҳанӯз то лаҳзаи ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ дохил шудан, яъне бо соҳиб гаштан ба қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии меҳнатӣ мақоми иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро сазовор мегардад.

Танҳо шахси воқеӣ метавонад қобилҳуқуқии меҳнатияшро мувофиқи иродаи худ истифода намояд, яъне ӯ метавонад касби барои худ мувофиқро интихоб намуда, ҳуқуқу уҳдадориҳояшро амали созад. [1, с.35]. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки шахси воқеӣ бояд дар иҷрои вазифаҳои меҳнатии худ на тавассути намояндагон балки шахсан онҳоро иҷро намояд. Пас, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоии меҳнатии шахс бо ҳам пайванд буда, дар як замон ба вуҷуд меоянд. Чунин ягонагии қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоии меҳнатиро бо истилои қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ маънидод месозанд.

Қобилияти ҳуқуқии субъектони муносибатҳои меҳнатӣ аз муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ афзалтар буда, василаи муҳими пайдо гардидани ин гуна муносибатҳо мебошанд [3, с.186].

Қобилияти ҳуқуқии субъектони муносибатҳои меҳнатӣ аз рӯи ду ченаки асосӣ: ченаки синну солӣ ва ченаки иродавӣ баҳо дода мешавад.

Ченакҳои номбаршуда бошанд, бо қобиламалии инсон ба меҳнат алоқамандии ногусатанӣ доранд. Қобилияти меҳнатии шахс ҳамчун қобилияти ҷисмонӣ ва равонии ӯ ба меҳнат фаҳмида мешавад.

Дар фарқият аз қобилияти ҳуқуқдории граждани, ки аз вақти таваллуди одам пайдо мегардад, қобилияти ҳуқуқдории субъекти муносибатҳои меҳнатӣ ҳангоми ба синни муайян расидан пайдо гардида, ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд: қобилияти ҳуқуқдории субъектони умумии меҳнатӣ; қобилияти ҳуқуқдории субъекти пурраи муносибатҳои меҳнатӣ; қобилияти ҳуқуқдории субъектони маҳдуди муносибатҳои меҳнатӣ ва қобилияти ҳуқуқдории субъектони махсуси муносибатҳои меҳнатӣ [2, с.70].

Қобилияти ҳуқуқдории субъектони умумиимуносибатҳои меҳнатӣ ҳангоми ба синни 15 солагӣ расидани шахси воқеӣ пайдо мегардад.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии меҳнатии шахсони воқеӣ пайвастор буда, дар ҳамбастагӣ қобилияти субъективии ҳуқуқии меҳнатии ӯро ташкил медиҳад.

Дар ҳуқуқи меҳнатӣ қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоӣ бо ҳам тавъам буда, яке бе дигаре вуҷуд дошта наметавонад. Дар муносибатҳои ҳуқуқии граждани бошад, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоӣ ба ҳам мувофиқ намеоянд, яъне шахс метавонад соҳиби қобилияти ҳуқуқдорӣ буда, ҳамзамон дорои қобилияти амалкунӣ набошад.

Зикр кардан ба маврид аст, қобилияти ҳуқуқдории граждани низ аз вақти ба дунё омадани шахс пайдо мегардад ва ҳангоми вафоташ ба поён мерасад. [5, с.18]. Қобилияти амалкунии шаҳрванд ҳангоми расидани сину соли балоғат, яъне дар синни ҳаждаҳсолагӣ ба вуҷуд меояд [5, с.22]. Ин раванд дар муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ғайриимкон мебошад. Ба ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки танҳо ҳангоми ба синни балоғати меҳнатӣ расидани инсон қобилияти ҳуқуқдории меҳнатии ӯ пайдо мегардад. Дар ин ҳолат ҳамзамон қобилияти амалнамоии меҳнатии шахс низ ба вуҷуд меояд.

Ин вазъро хусусияти инфиродӣ доштани меҳнат боис мегардад. Шахси воқеӣ ҳамчун иштирокчии муносибатҳои меҳнатӣ ва субъекти муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ имкон дорад мустақиман ва ихтиёрона аз қобилияти меҳнатии худ истифода намуда, амалигардонии онро татбиқ намояд. Аз ин рӯ, истифода анмудан аз ҳуқуқҳои меҳнатии худ ва иҷрои уҳдадориҳои меҳнатӣ мустақиман сурат мегирад.

Шахсони воқеӣ ҳуқуқ доранд ҳангоми ба синни 15 солагӣ расидан шартномаҳои меҳнатӣ баста, ҳамчун иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ эътироф гарданд.

Дар баробари ин, қонунгузори меҳнатӣ дар ҳолати ба тавсиб расидани шартномаи меҳнатӣ бо иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатии то синни 18 сола расида, баъзе маҳдудиятҳоро муқаррар намудааст. Масалан, бо шахсони ба синни 18 нарасида ба имзо расонидани қарордоди меҳнатӣ оид ба иҷрои корӣ бо масъулияти хусусияти моддидошта мумкин нест.

Бо дарназардошти хусусиятҳои физиологию равонии шахсони ба синни 18 солаги нарасида қабул намудани онҳо ба корҳои дар шароити ба саломатияшон зараровар манъ аст. Ҳамзамон ба онҳо ба фаъолияте, ки барои саломатӣ ва инкишофи маънавияшон мувофиқ нест ба монанди марказҳои фароғитию дилхушӣ ба кор қабул намудан мумкин нест. Ин гуна шартномаҳо танҳо бо ашхоси ба синни 18 сола расида, ки дорои қобилияти ҳуқуқдории пурраи амалкунии меҳнатӣ мебошанд баста мешавад.

Тибқи моддаи 174 Кодекси меҳнати ҶТ барои омода намудани ҷавонон ба кори истеҳсолот талабагони мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ, омӯзишгоҳҳо, муассисаҳои таълимии миёнаи махсус ҷиҳати иҷрои кори сабуке, ки ба саломатӣ зарар намерасонад ва ҷараёни таълимро халалдор намекунад, дар вақтҳои холӣ бо иҷозати волидон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба шахсони ба синни 14 сола расида шартномаи меҳнатиро бастан мумкин аст.

Аз рӯи моддаи мазкур ба хулоса омадан мумкин аст, ки қобилияти ҳуқуқдории маҳдуди шахс аз синни 14 пайдо шуда, то расидан ба синни 15 солагӣ идома меёбад

Барои ишғол намудани вазифа ё мансабҳои муайян субекти ҳуқуқ тибқи муқаррарот бояд соҳиби қобилияти махсуси ҳуқуқӣ бошад, яъне аз ҷиҳати синну сол, дараҷаи тахассус, касбият, бо ҳуҷҷатҳои тасдиққунанда исбот карда шудаанд. Масалан, мквофиқи қисми 1-уми моддаи 9-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ», ки аз 13 ноябри соли 1998 қабул карда шудааст, ба хизмати давлатӣ шахсони ба синни 18 солагӣ расидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои маълумоти зарурӣ мебошанду ба талаботҳои нисбати хизматчиёни давлатӣ муқарраркардашударо ба монанди доштани дараҷаи маълумоти касбӣ ва тахассусӣ, собиқа корӣ аз рӯи ихтисос, донистани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгу мебошанд ба кор қабул кардан мумкин аст. [6,9] Вобаста ба ин дар мавриди ишғоли баъзе мансабу вазифаҳо қонунгузор синни ниҳоиро низ муқаррар намудааст масалан, барои ишғоли мансаби хизматчии давлатӣ тибқи моддаи 17-уми Қонуни ҶТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» то синни 60 сола, тибқи моддаи 11-уми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судяҳо» барои ишғоли вазифаи судя то 65 солагӣ ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки шахсони аз ҳисоби чунин вазифаҳо, ки дар синни 60 ё 65 солагӣ ба нафақа мебароянд метавонанд дар дигар сохтору самтҳо, ки барои онҳо синну соли ниҳои муқаррар нагардидааст ба фаъолияти меҳнатӣ машғул бошанд.

Конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми намудҳои фарқгузориро барои ба кор қабул намудани субъектони ҳуқуқи меҳнатиро ба монанди ҷинсият, ақидаи сиёсӣ, мансубияти миллӣ, нажодӣ, ранги пӯст ва этиқоди динӣ ва ғ. манъ кардааст. [4,7]

Аммо, тибқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа дар баробари имтиёзҳо қобилияти ҳуқуқдории шахс оид ба меҳнатро бо ҳукми қувваи қонунӣ пайдонамудаи суд маҳрум намудан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян имконпазир аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони хориҷӣ ва бетабаъа дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳуқуқи дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ё идора, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба мисли суд, прокуратура, милитсия, мақомотҳои амнияти давлатӣ, дифоъ ва хизмати давлатӣ фаъолият карда наметавонанд.

Муқаррар намудани қоидаҳои ба кор қабул намудани шаҳрвандони хориҷӣ ба мӯҳлати сукунат, ҳадафҳо ва асосҳои дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳузур доштани шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин мавҷуд будани шартномаҳои танзимкунандаи муносибатҳо дар бахши меҳнати байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакати сукунатдоштаи чунин шахсон вобастагӣ дорад. [7, с.22]

Ҳамин тариқ, субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатиро меноманд, ки дорои қобилияти ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ буда, тибқи тартиби муқарраргардидаи қонунгузории меҳнатӣ дар асоси қарордоди меҳнатӣ ва ё шартномаи коллективӣ ба қайд гирифта шуда, соҳиби ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳо меҳнатӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016.
2. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советстких граждан. / Б.К. Бегичев – М., 1972. - 190 с.
3. Гинцбург Л.А. Социалистическое трудовое правоотношение. / Л.А. Гинцбург–М.: «Наука», 1977. – 186 с.
4. Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Б.Т., Худоёров, Н. Шонасриддинов, С.А. Мукумова - Душанбе: «Эр-граф», 2004. - 480 с.
5. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 1999.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998.
7. Қодиркулов Х.Р. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве. Автореф. дисс. на соиск. ученной степени канд.юрид.наук. / Х.Р. Қодиркулов –Душанбе, 2004. – 22с.

ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ТРУДА.

В данной статье рассматривается вопрос о правах и обязанностях субъектов трудового права в соответствии с трудовым законодательством Республики Таджикистан.

Авторы статьи отмечают, что субъектами трудового права, являются работники и работодатели, а также общественные объединения, предприятия, учреждения и организации которое определяются в соответствии с положениями трудового законодательства и Трудового кодекса Республики Таджикистан. Для занятия определенных должностей юридическое или физическое лицо должно обладать особой правоспособностью, подтвержденной возрастом, квалификацией, профессионализмом, что подтверждается соответствующими документами.

Одним из важнейших субъектов трудового права является физическое лицо. Правовой статус физического лица как субъекта трудового права отличается от статуса юридического лица как субъекта трудовых отношений. Следует отметить, что приобретает статус участника трудовых отношений до вступления в трудовые правоотношения, то есть с приобретением правоспособности и трудоспособности.

Таким образом, субъект трудового права – это участник трудовых отношений, который имеет возможность заниматься трудовой деятельностью, зарегистрирован в соответствии с трудовым законодательством на основании трудового или коллективного договора и имеет право работать.

Ключевые слова: *субъект, трудовое право, трудовые отношения, законодательство, правоспособность, правоотношения, физическое лицо,юридическое лицо.*

THE LEGAL ACTIVITY OF LABOR SUBJECTS.

In the article authors consider the issue of the rights and obligations of subjects of labor law in accordance with the labor legislation of the Republic of Tajikistan.

The authors of the article note that the subjects of labor law are employees and employers, as well as public associations, enterprises, institutions and organizations, which are determined in accordance with the positions of labor legislation and the Labor Code of the Republic of Tajikistan. To hold the certain positions, a legal entity or an individual must have special legal capacity, confirmed by age, qualifications, professionalism, which has to be confirmed by the relevant documents.

An individual is one of the most important subjects of labor law. The legal status of an individual as a subject of labor law differs from the status of a legal entity as a subject of labor relations. It should be noted that the subject of the legal law acquires the status of a participant in labor relations before entering into labor legal relationship, that is, with the acquisition of legal and labor ability.

Thus, the subject of labor law is a participant of labor relations who has the opportunity to engage the labor activities, is registered in accordance with labor legislation on the basis of labor or collective agreement and has the right to work.

Keywords: *subject, labor law, labor relations, legislation, legal ability, legal relationship, individual, entity.*

Сведения об авторах:

Айнулозода Н.А. *- кандидат исторических наук, начальник управления учебной части Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 918947518, E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

Умаров А.Х. *- старший специалист отдел по правовому обеспечению Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 937727903, E-mail: ansor-93-94@mail.ru*

About authors:

Aynulozoda N.A. *- candidate of historical sciences, head of the educational department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: (+992) 918947518, E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

Umarov A. Kh. *- senior specialist of legal department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: (+992) 937727903, Email: ansor-93-94@mail.ru*

Н.А. СЕВЕРЦОВ - ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПАМИРА

Пирумшоев М.Х.

Российский-Таджикский (Славянский) университет

Николай Алексеевич Северцов родился 24 октября (5 ноября) 1827 года в городе Воронеже. Детство и юность Н.А. Северцов провел в родном имении в селе Хвощеватое Воронежской губернии и получил прекрасное домашнее воспитание и образование. В 1843г. он поступил на физико-математическое отделение философского факультета Московского университета, который окончил 1847 г. Ученик К.Ф. Рулье, еще в студенческие годы начал зоологические исследования. В 1850 г. был избран действительным членом Московского общества испытателей природы. По сути благодаря членству в этом обществе учены получил возможность войти в круг знакомства с ученым миром и публиковать свои статьи.

Говоря о Средней Азии (Туркестан) как об основном поле научной деятельности Н.А. Северцова, снискавшему ему славу пионера в изучении природы Средней Азии, то его путешествие по Туркестану длились с 1857 по 1878 годы, где во всей широте проявились его настойчивость, эрудиция, трудоспособность и преданность науке. За этот период ученный совершил ряд экспедиций: 1857 г. – экспедиция в Приаралье и Низовья Сыр-Дарьи, 1859 г. – Поездка в северные Кзыл-Кумы, 1864 г. – Тянь-Шаньская экспедиция, 1866 г. – Первая Туркестанская, или зачуйская экспедиция, 1867 г. – Вторая Туркестанская экспедиция, 1874 г. – Аму-Дарьинская экспедиция, 1877-1878 гг. – Фергана-Памирская экспедиция, 1879 г. – Последняя поездка в Семиречье. [1,с.11]

Но все же в общей цепи научных открытий Н.А. Северцова Фергано-Памирская экспедиция на наш взгляд является не только вершиной его подвига в научных изысканиях, но и замечательным открытием в отечественной и мирровой науки.

О том важном значении которой Н.А. Северцов давал этой экспедиции свидетельствует его переписка с генерал-губернатором Кауфманом. «Уже в начале 1874 г. – пишет он в своей докладной записке К.П. Кауфману от 2(14) апреля 1876 г. – я имел честь представить вашему высокопревосходительству одобренный Императорским русским географическим обществом просит Ученой экспедиций для исследования недостаточно известных частей Тянь-Шаньской горной системы и ее связи с Памирской.

Не воспользоваться этими благоприятными условиями исследования было бы грехом против науки, немыслимым при просвещенном управлении вашего высокопревосходительства, так как Памир – горный узел всей Высокой Азии, связывающих две ее главные много сложнейшие и колоссальнейшие горные системы. Тянь-Шаньскую и Тибето-Гималайскую, тем самым есть ключ к правильному научному пониманию и построению всей физической географии внутренней Азии». [19, л.1-2] Резолюции Кауфмана на этом документе гласит:

«Исследование Памира составляют давнюю мою мечту. Я откладывал исполнение сего предложения по необходимости, теперь, когда долина Ферганы в наших руках, осуществить это предложение по-видимому можно. Прежде однако, надо получить убеждение в полном успокоение горного населения между долиной и плоскогорьем Памира. Этим временем следует воспользоваться для исследования, по возможности во всех отношениях, долины с которой мы мало знакомы. В этих видах, мною указанных и составлена настоящая записка. Недостает статистика и ботаника.

Прошу доктора Северцова составить ныне подробную смету расходов, разделив ее на две части: 1. Исследование Ферганской области и 2. Экспедиция на Памир. 3.IV.1876 г.». [19, л.1-8]

Летом 1877 года экспедиция после тщательного подготовки приступили к исследованию долины и Памира по намеченной программе. В экспедиции участвовали надежные и испытанные сподвижники ученого: астроном Л.Э. Шварц, топографы Руднев и Скасси, препаратор И.И. Скорняков, а также один из ближайших помощников Н.А. Северцова, неутомимый собиратель ботанических и энтомологических коллекций А.А. Кушакевич.

Согласно содержанию письма Ошского уездного начальника М.Е. Ионова военному губернатору Ферганской области А.К. Абрамову от 8(20) октября 1877 г.

«Северцов выехал из Оша, где находилась постоянная база экспедиции, 5(17) октября вечером. Он намерен был пройти через Кзыл-Арт к Кара-Кулю, а отсюда к озеру Булян-Куль на Сарыколе». [18, л.64] Цель похода была исследование озера Кара-Куль. Но из-за рано начавшегося холода и снегопада члены экспедиции вынуждены были ввергнуться обратно в Ош. Только летом 1878 года Н.А. Северцов взялся за продолжение осуществления своей мечты покорения неведомой «Крыши мира».

В этом плане справедливы слова Р.Л. Золотницкой касательно итогам Памирской экспедиции. «Научные результаты экспедиции были так велики, - подчеркивает она, - что превзошли ожидания даже самого Северцова. Они произвели подлинный переворот в существовавших географических представлениях о Памире». [4, с.145]

Еще в период своего путешествия на Нарын и Аксай и исследования высоких сыртов Тянь-Шанской системы (1867г.) о Памире: как о «географической загадке» пишет что «На карте Средней Азии Гумбельда он намечен, по разным маршрутам, в нескольких местах у вершин Сыра, Амц и Тарыма, все с вопросительными знаками. Один из этих Памиров приходится как раз на месте эксоитского плоскогорья, которое действительно соответствует описаниям Памира, даже и тем, что у истоков Кыни и Теректы это плоскогорье не ограничено хребтом, а прямо оставляет вершину подъемов с Атпаши и из Кашгара. Я полагаю, что Памир не один – их несколько, на местах, означенных на Гульбельдтовой карте; думаю даже, что на этой карте отмечаны не все Памиры, есть географическое национальное, означающее плоскогорье выше предела роста деревьев – как киргизское имя сырт. Памир и сырт синонимы, только на разных языках не знаю, впрочем, к какому языку принадлежит слово Памир, но звук индоевропейский, сходный с санскритским меру, именем священной горы индусов; еще созвучен с русским по – миру; в этом слове есть наш русский корень мир.»[15, с.264-265]

Далее углубляясь в определение или происхождение слово «Памир» пишет «У Вуда я встретил синоним Памира, чуть ли не персидский (в примеч. указывает «не говоря наверное, не будучи ориенталистом Н.А., М.П.,), который помнится есть и у Гумбольдта: Баши-дюнья, крыша мира; помню еще (из Ходжи-Бабы) персидское имя Америки, Энгидюнья (турс. Янги-дунье –Н.А., М.П.,), Новый Свет и заключая что бам по персидски крыша: этот звук есть в Памир, как наш русский звук мир». [15, с.265]

Отдавая должное ученому, что в то время по вопросу о происхождении слова «Памир» находился на переднем краю лингвистического его определения, что мало претерпело изменения (если не считать много вариантности его) до нашего времени, следует в этих суждениях авторов ощутить не то что важнее, чем этимологии слово «Памир». Это чувство симпатии, восхищения и любовь к этому краю, другими словами – это отношение истинного ученого к своему исследованию.

Представляет большой интерес и сопоставление ученого мнения предшественников с место нахождения Памира, заключения которых основывались на загадках. Не трудно заметить, что приведя разногласия этих авторов, Н.А. Северцов еще не может выявить истину. Истинно всестороннее восторжествует позже, когда он сам со своими спутниками-участниками Памирской экспедиции спустя десять лет проходит по тем местам, где не ступала человеческая нога, где была скрыта от взора человеческого. Все же следует приводить его описания суждения предшественников о Памире. «Но тождествен ли еще Памир Марко-Поло, - пишет он, - с посещением Вудом сары-кульским плоскогорьем? Конечно, Вуд шел на Сары-кул из Бадахшана к северо-востоку, через область Вохан и Марко-Поло говорит, что его Памир к С.В. от Бадахшана, и то же пройдя Вохан. Первый предмет, упоминаемый Марко-Поло на Памире есть озеро – у Вуда та же: но тем и кончается сходство. Из озера, по Марко-Поло, течет река далее по Памирской равнине далее следовательно к востоку, так как

вся последовательность маршрута от Бадахшана в этом направлении, а река Сары-Куля течет к западу. Притом Памир Марко-Поло тянется на 12 дней пути, а Сары-Кульская плоскогорья по Вуду, всего верст 40-50 с З. к В. – разве за невысоким увалом, замыкающим его к востоку есть еще более обширное плоскогорье, что неизвестно. Ближе к описанию Марко-Поло подходит Памир – Хурд, или Малый Памир, у озера Баркут-Ясин южнее Сары-Куля; но и тут есть у Средневекового путешественника не подходящие частное – ти… Я еще возвращусь к определению Памира Марко-Поло … более чтобы доказать то, что здесь упомянуто мимоходом и голословно, что при наших теперешних, весьма недостаточных сведениях о нагорье у вершин Аму-Дарьи еще нет верных данных для этого определения». [15, с.267]

Результаты Фергано-памирской экспедиции без преувеличения был ошеломляющим. «До Ферганской экспедиции Северцов, - пишет Р.Л. Золотницкая, - наука не располагала сколько-нибудь достоверным описанием Памира. От Гумбольта до Рихтгофена прочно укрепился взгляд, что Памир есть продолжение Тянь-Шаньской горной системы…

- Северцов впервые доказал, что Памир – самостоятельная горная система». [4, с.146]

Сам Н.А. Северцов с присущей его скромностей в докладной записке К.П. Кауфману, где дается краткий отчет о научных результатах экспедиции (от 20 февраля (4 марта) 1879г.) перечисляя большой объем работы сделанной членом экспедиции по геодезии и гипсометрии, по метрологическим наблюдениям, ученый относительно географических открытий пишет: «Из собственно географических открытий экспедиции, пишет он, стоит на первом плане разрешения двух из самых капитальных вопросов в географии Высокой Азии: именно; экспедиций произведено первое полное, многостороннее основательное исследование Памира и окончательно определены орографические и геогностические отношения Памира.

География Памира в своих основных чертах разъяснена экспедицией окончательно. Даже еще ее маршрутов остаются неизвестны только второстепенные топографические подробности, конечно еще многочисленные». [17, л.12-17]

Об обширности программы исследования свидетельствуют записи оставленные в примечании самим Н.А. Северцовым: «Памирские исследования экспедиции обнимают следующие отрасли географии и естествознания: топографию, геодезию, гемсометрию, гидрографию, историческую географию, геологию, ботанику и зоологию, между тем, как прежние памирские поездки, наши и английские ограничивались его окраинами, а на них только полуинструментальными съемками, и приобретали громкую всемирную известность». По каждой из этих отраслей, какой объем работы выполнен, кратко изложено в упомянутом документе. [17, л.1-18]

Следует отметить, что Н.А. Северцов задумал написать несколько фундаментальных трудов по Памиру, где бы всесторонние освещались результаты его многопредметного наблюдения. К сожалению при жизни он мог только видеть в опубликованном виде несколько статей посвященных Памиру, к ним прежде всего относятся, «заметки о фауне позвоночных Памира». [6, с.58-89] «Краткий очерк о памирских исследованиях и общих научных результатах ферганской ученой экспедиции».[7, с.66-78] «Заметка о меридиональных подъемах Памира и их отношениях к Гумбольдтову построению Болора»,[7, с.66-78] и ряд статей в «известях РГО» и газете «Туркестанских ведомостей».

Один из задуманных ученым главным трудом по Памиру «Орографический очерк Памирской горной системы» вышел после его смерти. [14с.1-383] В предисловии к этому труду написанным его редактором И. Мушкетовым пишется: «Как известно, Н.А. Северцов умер не успев окончить и издать нескольких печатных им работ: одну из них представляет настоящий «Орографический очерк Памирской горной системы…»[14,с.1-П] Один из близких сподвижников Н.А. Северцова сделавший для подготовки его работ к изданию после смерти. О своей речи в годичном собрании Московского общества исп. Природы, текст которой специально приложен к этой работе, М. Мензбир пишет: «Для работ такого высокого научного значения, как работы Северцова, надо было слитие в одном исследователе нескольких специалистов и подчинение массы частных сведений уму способному к широким обобщениям путем индукций … такие исследователи как Северцов редки во всякой стране. Севецовым нельзя сделаться, им надо родиться…». [9, с.1-11]

В «Кратком отчете», в довольно лаконичной форме дается о описание основного маршрута экспедиции и главные ее научные результаты. Подробно же вдаваясь в перечисления преодолевших членами экспедиции географических пунктов, сбора многочисленных минералогических, ботанических и зоологических коллекций (только ботаническая коллекция собранная в Фергане и Памире состояла из 1000 видов, более 20.000 экземпляров), приведенные ниже слова самого Н.А. Северцова довольно ярко продемонстрируют итоги экспедиции: «Самый животрепещущий научный интерес, - пишет он, - представляют замечательно полные коллекции экспедиции с Памира, бывшего до нас, (неизвестная земля Н.А., М.П.), в естественно – историческом отношении, которая, однако, и по немногим сведениям, сообщенным еще Воан-цанем и Марко-Поло, о ее совершенно своеобразных биологических условиях, уже давно возбуждала сильнейшие любопытство всего

ученого мира. Труды нашей экспедиции могут удовлетворить это любопытство. Памир, относительно фауны и флоры из совершенно неизвестной страны, сразу сделался одною из наиболее исследованных в Азии». [13, с.78]

Как известно, самым интересным в открытии Памира для ученых, да и для всех тех которые знали интерес к этому заоблачному краю была получение достоверной информации о расположении гор, об их высоте, их отношения к Тянь-Шанской горной системе и т.п. информации. На все эти вопросы даны краткие ответы в «Заметке о меридиональных подъемах Памира», где описания своих наблюдений предшествует краткий исторический очерк «часто сменявшихся в науке общих понятий об орографическом потрясении нагорья», к котором описывая истоки неверных сведений своих предшественников указывает, что «два действительных факта: - близость водораздела к меридиану, и существование на нем перевалов, и дали повод к мнению, что это водораздел есть меридиональный хребет в роде уральского, ему дали название Болора.

Сколько помню, - продолжает он, - белор был введен в географию Клапротовой картой Средней Азии, и на несколько десятилетий упрочился в науке высокими авторитетами Риттера и Гумьельдта. Особенно последним систематизировал существовавшие тогда скудные топографические данные, и составил из них определенные данные, и составил из них определенное общее понятие о длинном, непрерывном, меридиональном Болоре, который осуществил с Цун-линием китайцев». [12, с.79]

Далее он приводит точки зрения А.П. Федченко о направлении хребтов. Он критикует точки зрения Гумбольдта и его последователей касательно образованию Памирской горной системы.

Что касается его капитального труда «Орографический очерк Памирской горной системы», то в нем автор с присущей ему разносторонностью взгляда на изучаемый объект, взялся за очень сложное исследование. В работе автора приведя все имеющиеся сведения предшествующих ему исследователей – путешественников, так или иначе дававших географическое описание Памира, основываясь на распространенных материалах или же свои впечатления полученные в результате поездок в окрестностях так называемого «внутреннего Памира».

Структура указанной работы свидетельствует о широком охвате проблем, решения которых и дает цельное представление о географии Памира. В ней дается общая характеристика Памирской системы с сравнительно с Тянь-Шаньской, тщательное описание внутреннего Памира с его горными массивами. Для цельного представления в Памирской системе гор дается довольно полное описание западные и горные окраины Памира. Одна из интересных глав работы посвящена «Критической оценке новейших английских сведений о Бадахшане и соседних частях внутреннего Памира».

Для более последовательного изучения автор придерживается схемы членения внутреннего Памира на отдельных географических пунктов соответственно главных долин. «Для его расчлени, - пишет он, - и теперь всего лучше сохранит классификацию Юля, (с некоторыми дополнениями), т.е. ориентироваться не по горным массивам, еще недостаточно известным, а по главным долинам, гораздо полнее и точнее определенным съемкам – преимущественно членов Форситова посольства, Троттера и Биддольфа, для южной половины и г.Скасем при моей Фергано-памирской экспедиции. Для главных Памирских долин сохраним и имена Юля, уже укоренившееся в науке». [14, с.79] Далее автор дает подробное описание их начиная с севера в следующей последовательности: 1). Памир Хоргош – бассейн Большого Каракуля и примыкающие к нему долины; 2) Памир Серес долины Аксу и некоторые ее притоков «Назван так по ближайшему к нему рошанскому селению Серес, у Алеу»,[14, с.99] 3) Памир Ранкул – примыкает к востоку к одной из больших долин предыдущего, именно к Ак-баштальской и состоит из котловины из Ранг-куль, с открывающимся в нее долинами, которые спускаются из окружающих гор с севера, юга и востока.[14, с.103] 4) Памир Ашгур – долина того же имени.[14, с.79] 5) Памир Калон (в переводе Большой Памир) – «предстается в одной непрерывной долины, две противоположных покатости, к востоку и к западу по первой течет р.Иелич, приток Аксу; по последней северная вершина Пянджа, соединяющаяся с южной его вершиной, Сархадом, близ Кала-Пяндж, столичной деревни Вахана»;[14, с.99] 6) Памир Хурд (малый Памир) – самая южная из больших долин внутреннего Памира тянется параллельно Памир-поляну.[14, с.103]

По всем этим давая подробные сведения, [14, с.38-109] ученый переходит к описанию долин находившихся в близи внутреннего Памира, это Памир Тагдумбаш с ташкурганским культурным округом, котловина Тагарма и котловины Сарыкольские; последние самые северные в этом ряде, а первый самый южный. Все эти долины, - пишет Н.А. Северцов, - совершенно отделены горами от долин внутреннего Памира, отчасти и между собой, и так же по этому могут быть причислены уже не к внутреннему, а к ближайшим окраинам.[14, с38-109]

Особый интерес представляет в ученом описания Н.А. Северцова «Горных массивов внутреннего Памира».[14,с.118-206] Чтобы каким то образом, представить научный подвиг ученного следует перечислить хотя бы названия горных массивов внутреннего Памира в той последовательности, которые подвергнуты автором тщательному списанию – это нагорья: 1) Западно-каракульское, 2) Восточно-Каракульское, 3) Северо-Ранг-Кульское, 4) Ак-байтыльское, 5) Северо-Алигурское, 6)

Караульдынское, 7) Памир-каянское, 8) Памир-хурдское, 9) Южно-Рангкульское, 10) Нейзаеташеское, 11) Шугнанское. Далее дается описание «более наружные окраины Памирской системы, что охватывает, почти все известные вокруг Памира системы гор.

В связи с тем что географические исследования Н.А. Северцова не однократно стали предметом сравнительно подробного анализа со стороны советских исследователей и по достоинству оценены, [3, с.68] к тому же будучи не специалистами в области географии, на наш взгляд разумнее было бы остановиться на выводе самого Н.А. Северцова касательно изучению Памира и той оценки которые давали советские специалисты ученому как исследователю и первооткрывателю Памира.

Как известно Н.А. Северцов вынашивал план завершить несколько серьезных трудов по Памиру непосредственно и в целом по Туркестану, где одно из доминирующих мест должно было принадлежать Памиру. Это чувствуется даже по списку незаконченных его работ обозначены по таким название: «Исторический очерк научных путешествий и географических исследований Высокой Азии» (работа эта предназначается для 111 тома «Путешествий» автора, «Подробное описание поездок и физико-географических исследований автора», «Свод всех наблюдений относительно следов ледяного периода в Средней Азии», «Исследования по исторической географии Ферганской области и Памира» и др.[19, л.7] Но даже и те труды его которые выдели свет: являлись достаточным чтобы увековечить подвиг ученного, чтобы он стал в полном смысле слова первооткрывателем скрывавшую от взора человечества до его посещения самой притягательной части. Как он любил называть «внутренний Памир».

Таким образом, в заключении к указанному главному труду о Памире Н.А. Северцов обращая внимание еще раз читателей к своей методике исследования к тому, что давая подробную характеристику внутреннего Памира по результатам своих наблюдений и относительно непоселенных мест из существующей литературы он «сперва составил общую карту Памира, и по ней уже писал, постоянно проверяя, исправляя и дополняя и свои описания памирских расчленений, и самую карту по литературным и картографическим источникам, и строго отделяя положительные сведения по гадательных.

При таком изучении горных сторон, окружающих внутренний Памир, все они, по характеристикам особенностям своего рельефа, действительно оказались расчленёнными одной особой и весьма своеобразной. Памирской горной системой, впервые устанавливаемой в настоящем труде». [14, с.366]

В этой работе впервые дан общий столь обширный почерк орографии Памира. Она существенно дополнила и уточнила данные Рихтгофена, Гумбольдта, Клапрота и давал точные ответы на вопросы которых А.П. Федченко пытался разрешить. [3, с.44]

Чтобы еще полнее представить результаты Памирского путешествия и понять то что ученый о Памире еще многое не успел сказать следует вернуться к тому «Краткому отчету», который Н.А. Северцов написал по окончанию экспедиции где пишется:

«Экспедицией произведено первое полное, многостороннее основательное исследование Памира и окончательно определены орографические и геогностические отношения Памира к Тянь-Шаню. География Памира в своих основных чертах разъяснена экспедиций окончательно. Даже вне ее маршрутов остаются неизвестными лишь второстепенные топографические подробности, конечно еще многочисленные … исследования экспедиции производились преимущественно в тех внутренних частях Памира, которые до нее никто из европейцев (кроме может быть, Марко-Поло в XШ в.) не только не посещал, но и издатель не мог наблюдать; о них существовали только весьма отрывочные азиатские сведения, которых, впрочем, не представлялось возможности разместить на карте иначе, как произвольно.

Теперь же не исследования часть Памира экспедиционными съемками сокращена слишком в половину и представляет на карте лишь несколько небольших проблем, на которых рассмотренные топографические данные могут распределится уже со значительной степенью точности». [13, с.9-10]

О признании ученого мира этому подвигу свидетельствует награждение Н.А. Северцова высшей наградой Русского Географического общества медалью имени Ф.П. Литке.

«Все сочинения Северцов, - пишет А. Панков, - солидные научные труды и составляют эпоху в истории исследования нашего Туркестана. Без них трудов обойтись теперь для того, кто хочет познакомиться с природой Туркестана, без них нельзя обойтись исследователю фауны Туркестана. Труды его отмечены оригинальностью и глубокой мыслью, постоянным стремлением к истине». [10, с.11]

К сказанному следует добавить, что после таких трудных путешествий, когда он целиком занялся обработкой огромного материала и подготовки своих трудов к изданию, после долгих хлопот, ему было назначено пенсия в размере 1.500 руб. в год. Ради обработки материала наконец им в результате экспедиции и длительных путешествий он был готов пойти на любое лишения. Был уверен, что его выводы и открытия будут основой создаваемых им фундаментальных исследований которые займут

достойное место среди выдающихся научных достижений. Но по воле судьбы трагическая кончина вместе с ним похоронена мечта ученого.

Несмотря на этой невосполнимой потери, то наследие которое осталось после ученого достаточно, чтобы его имя стоял наряду с выдающимися исследованиями России и мира. Как один из первооткрывателей горных вершин и степных равнин Средней Азии в особенности во многом к тому времени загадочного заоблачного края именуемом Памир Н.А. Северцов. Навечно будет оставаться в памяти благодарных потомков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азатьян А., Николай Алексеевич Северцов. Выдающийся исследователь природы Средней Азии. / А. Азатьян, А. Николай - Ташкент, изд-во «Учитель»,1966. - С.8-68.
2. Дальный Б. Путешественник и зоолог. / Б. Дальный, А. Северцов Воронеж,1950.– с.36.
3. Дементьев Г.П. (автор.изд.) / Г.П. Дементьев, Н.А. Северцов М.,Моск. общ. Испыт. Природы, 1948, - 68 с.
4. Золотницкая Л.Р.,Н.А.Северцов. Географ и путешественник.М.: «Географ», 1953. - 12с.
5. Золотницкая Л.Р.,По дорогам неведомого Туркестана,50-летию со дня рождения Н.А. Северцова.М., Высль, 1978. - с. 92;
6. Записки Туркестанского отдела общества любителей естествознания. Антропологии и этнографии, т.1, вып.1., Ташкент, 1879, с.58-89.
7. Известия Русского географического общества. Том.15, вып.2. Спб., 1879. С.66-78.
8. Краткий отчет о Памирских исследованиях и обширных научных результатах Ферганской Ученой экспедиции. Из докладной записки поданной г.Туркестанскому генерал-губернатору доктором зоологии Н.А. Северцовым. – «Туркестанские ведомости», 1879г. «16, 24 апреля
9. Мензбир М. Николай Алексеевич Северцов, (Речь читанная в годичном собрании Московского общества испытателей природы, 13 октября 1885 г.) – указ. Раб. (с.I-IX), с.XVII-XIX
10. Панков А., Николай Алексеевич Северцов как исследователь Туркестана. – Известия Туркестанского отдела Русского географического Общества. Т. XI. Вып.1. (выпуск посвящена памяти Н.А. Северцова), Ташкент, 1915, с.XI.
11. По дорогам Неведомого Туркестана. М. «Мысль», 1878. С.78.
12. Северцов Н.А. Заметки о меридиональных подъемах Памира и их отношения к Гумбольдтову построению Болора, Ташкент, с.79.
13. Северцов Н.А. Краткий отчет о Памирских исследованиях и общих научных результатах Ферганской ученой экспедиции. С. – Известия Русского географического общества (В дальнейшем Изф. РГО), том 15, вып.2. Опб., 1879. С.78.
14. Северцов Н.А. Орографический очерк памирской горной системы – записки Русского географического общества, том.13, Спб. 1886, с.1-383. Прилож. 29, рисунков и карт.
15. Северцов Н.А. Путешествие на Нарын и Аксай и исследование высоких сыртов Тянь-Шаньской системы. Северцов Н.А. Путешествие по Туркестанскому краю и иссл. Гор Тянь-Шаня. Сборник отчетов, ч.1, с.264-265.
16. Северцов. Н.А. Сборник – документов. Ташкент, госиздат, 1958. С.109-145.
17. ЦГА Уз. ССР. Ф.1, оп.1, д.868, лл.1-18.
18. ЦГА Уз. ССР. Ф.1, оп.12. д.455, л.64.
19. ЦГА Уз. ССР, Ф.1. оп.32, д.455. лл.1-2

Н.А. СЕВЕРЦОВ - ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПАМИРА

В статье рассматривается истоиря изучения Николаем Алексеевичем Северцовым Памира. Русский ученый естествоиспытатель второй половины XIX в. Один из признанных основоположников русской зоогеографии и экологии, внесший неоценимый вклад в развитии геологии, климатологии, ботаники, этнографии и других научных направлений. Н.А. Северцов как путешественник открыл Памир для ученого мира. Научные результаты ученого произвели подлинный переворот в существовавших географических представлениях о Памире.

Ключевые слова: *царизм, завоевания, колония, геогностика, ботаническая, зоологическая, топография, геодезия, гидрография, Средняя Азиия, Туркестан, генерал-губернаторства, русско-английская соперничества, Памир, Тянь-Шань, Марко-Поло.*

N.A. SEVERTSOV - RESEARCHER OF PAMIR

The article examines the history of the study of the Pamirs by Nikolai Alekseevich Severtsov. Russian scientist naturalist of the second half of the 19th century. One of the recognized founders of Russian zoogeography and ecology, who made an invaluable contribution to the development of geology, climatology, botany, ethnography and other scientific fields. ON. Severtsov as a traveler discovered the Pamirs for the scientific world. The scientific results of the scientist made a real revolution in the existing geographical ideas about the Pamirs.

Key words: *tsarism, conquest, colony, geognostics, botanical, zoological, topography, geodesy, hydrography, Central Asia, Turkestan, governors general, Russian-English rivalry, Pamir, Tien Shan, Marco Polo.*

Сведения об авторе:

Пирумшоев Мунир Хайдаршоевич *– кандидат исторических наук, доцент кафедры отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: munir.85@mail.ru*

About the author:

Pirumshoev Munir Khaidarshoevich *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: munir.85@mail.ru*

УДК: 327+355 (575,3+73)

ВОЕННО – ТЕХНИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И США В 2007-2016 ГОДАХ

Мамадазимов А.А. Иброхимов С.С.

Академия государственный управления при Президенте Республики Таджикистан

19 июня 2007 года Президент Таджикистана Эмомали Рахмон принял Главнокомандующего центральными силами США адмирала Уильяма Феллона. Во время встречи были обсуждены ситуация и перспективы развития взаимоотношения между двумя странами [1, с.1].

В рамках сотрудничества с силовыми структурами и обучения персонала силовых структур Таджикистана 2 августа 2007 года посольство США в Таджикистане завершило 6 недельный курс обучения. Американские структуры и сотрудники отдела милиции особого назначения (ОМОН) МВД обменялись информацией и методами реагирования на чрезвычайные ситуации [2, с.2].

Для участия в торжественной церемонии официального открытия автомобильного моста между Таджикистаном и Афганистаном в Душанбе прибыл министр торговли США Карлос Гутьерос. Высоко гостя принял президент страны Эмомали Рахмон. Во время встречи (25 августа 2007.) Карлос Гутьерос передал президенту страны личное послание Президента США Джорджа Буша. Глава государства отметил, что «Таджикистан считает развитие отношений с Америкой одним из приоритетных направлений внешней политики». Во встрече также принимал участие помощник Государственного секретаря США Ричард Баучер [3, с.2]. На церемонии принимали участия Президент республики Таджикистан Эмомали Рахмон и Президент Афганистана Хамид Карзай, а также министр торговли США Карлос Гутьерес. Мост, соединяющий две страны, был построен за счет финансирования США и составлял 37,1 млн. долл. США. Длина моста составляет 672 метра и 11 метров шириной. Мост «Дружба» единственный мост, которая обеспечивает Таджикистан выход к мировым портам [4, с.5].

Важность ввода этого стратегического моста подчеркивает также таджикский исследователь Хамрохон Зарифи, который подчеркнул: «одним из геостратегических направлений во взаимоотношениях между Таджикистаном и США является сотрудничество в мирном восстановлении Афганистана и открытие такого важного объекта, как мост на реке Пяндж, соединяющий Таджикистан и Афганистан, является тому примером. Сдача в эксплуатацию данного моста внесет весомый вклад в устойчивое развитие не только Таджикистана и Афганистана, но и всего региона» [5, с.65].

Ввод в строй данного стратегического моста через реки Вахш, несомненно, крепко связывает страны Центральной Азии с Афганистаном и далее странами Южной Азии, способствуя доступа государств региона к мировым портам Индийского океана.

В рамках традиционных визитов высокопоставленных чинов министерство обороны США в Таджикистан 6 ноября 2007 года командующий Центральным командованием США адмирал Уильям Феллон прибыл в Таджикистан. В ходе визита Феллон встретился с Президентом Эмомали Рахмоном, а также с министром обороны Шерали Хайруллоевым [6, с.1].

В рамках военно-технического сотрудничества между двумя странами 22 августа 2008 года посол США в Душанбе Трейси Джейкобсон и министр иностранных дел Республики Таджикистана Хамрохон Зарифи подписали соглашение «О помощи правительства США Таджикистану на сумму 13,4 млн. долл. США» [7, с.3].

В рамках военно-технического сотрудничества между Таджикистаном и США начале 2009 года в страну прибыл командующий центральными силами США Дэвида Петреус. Гостя 17 января 2009 года принял Президент Эмомали Рахмон. В ходе встречи были обсуждены перспективы таджикско-американского сотрудничества и вопросы поддержки мира в Афганистане [8, с.1].

В феврале 2009 года продолжалась прибытие в Таджикистан высокопоставленных военных чиновников США. 15 февраля 2009 года с 5 дневным визитом в страну прибыл командующий американских войск адмирал Марк Хорничек. 20 февраля американский командующий встретился с министром иностранных дел страны Хамрохоном Зарифи [9, с.2].

20 апреля 2009 года Президент Эмомали Рахмон принял заместителя государственного секретаря США Ричарда Баучера. Глава государства отметил, что «Таджикистан заинтересован на всестороннем

развитии взаимоотношения с США». Президент также подчеркнул, что развитие всесторонних взаимоотношений с США может принести пользу не только Таджикистану, но и всему региону, и может стать гарантом мира и спокойствия в Афганистане [10, с.1].

2 октября 2009 года Эмомали Рахмон принял верительные грамоты нового чрезвычайного и полномочного посла в Таджикистане Кеннета Гросса. Во время встречи глава государства отметил, что взаимоотношения с США остаются одним из важнейших внешнеполитических направлений страны [11, с.1].

В связи с неожиданной активностью Талибов в Афганистане американское командование начали активные действия в регионе. Одним из таких действий стало прибытие командующего вооружёнными силами США в Афганистане Дэвида Петреуса в Душанбе 26 октября 2009 года. Президент Эмомали Рахмон принял Дэвида Петреуса и во время встречи командующий отметил, что из-за усиления последних вызовов и активности со стороны Талибан и угрозам безопасности границ Центрально азиатских республик [12, с.1].

15 февраля 2010 года правительственная делегация во главе с министром иностранных дел Таджикистана Хамрохоном Зарифи приняла участие на двухстороннем заседании между Республикой Таджикистан и США. На встрече Хамрохон Зарифи с Государственным секретарем США Хиллари Клинтоном были обсуждены вопросы двустороннего сотрудничества, обеспечение стабилизации инвестиционного климата, а также в рамках гидроэнергетики, уважение прав человека, обеспечение безопасности госграниц, борьба с незаконным оборотом наркотиков и против международного терроризма и т.д. [13, с.2].

6 марта 2011 года группа экспертов пограничной службы США, посетившая недавно Таджикистан, подготовила доклад с рекомендациями по улучшению подготовки таджикских пограничников. Об этом говорится в Докладе о стратегии контроля над оборотом наркотиков в мире в 2011 году. Доклад опубликован госдепартаментом США [14, с.7].

7 октября 2011 года президент Эмомали Рахмон принял специального представителя администрации США по вопросам Афганистана и Пакистана Марка Гроссмана. Во встрече были осуждены вопросы двустороннего и регионального сотрудничества и ухудшения ситуации в Афганистане. Марк Гроссман сообщил главе государства о возрождении «Нового шёлкового пути» и двух конференциях по проблемам Афганистана, которая должна пройти в Стамбуле в ноябре и в Бонне в декабре текущего года [15, с.2].

В рамках сотрудничества США со странами Центральной Азии на высшем уровне в Таджикистан прибыл Госсекретарь США Хиллари Клинтон. 22 октября 2011 года Президент Эмомали Рахмон принял гостя и высоко оценил приезд Хиллари Клинтон в Таджикистан и в регион. Госсекретарь США особо отметила роль Таджикистана в регионе [16, с.1].

3 декабря 2011 года Президент Эмомали Рахмон принял помощника Государственного секретаря США в странах Центральной и Южной Азии Роберта Блейка. Роберт Блейк отметил важную роль, которую играет Таджикистан в регионе. Также было отмечено еще большее выработка электроэнергии в Таджикистане и экспорт по проекту КАСА-1000 в Афганистан и Пакистан, а также строительства новых автомобильных дорог и соединение линии электроэнергии между государствами Центральной и Южной Азии [17, с.3].

31 марта 2012 года Президент Эмомали Рахмон принял Главнокомандующего центральным командованием генерала США Джеймса Меттиса. Во время встречи были обсуждены вопросы двустороннего сотрудничества [18, с.1].

3 июля 2012 года во время слушания в Сенатском комитете по иностранным делам, заместитель помощника госсекретаря США по Южной и Центральной Азии Сюзанн Эллиотт, назначенная новым послом США в Таджикистане, заявила что «Таджикистан будет играть важную роль в обратном транзите военного оборудования США и НАТО из Афганистана в связи с сокращением их присутствия в этой стране» [19, с.3].

17 июля 2012 года Президент страны Эмомали Рахмон принял Генерального директора Совета национальной безопасности США по вопросам России и Евразии Эллиса Уэллса. В ходе встречи были обсуждены таджикско-американские взаимоотношения, прежде всего в области безопасности [20, с.2].

19 октября 2012 года директор Агентства по контролю за наркотиками Рустам Назаров и посол США в Таджикистане Сьюзен Эллиотт подписали Соглашение о предоставлении 9,5 млн. долл. США агентству [21, с.3].

13 февраля 2013 года президент Эмомали Рахмон принял помощника госсектора США по вопросам Центральной и Южной Азии Роберта Блейка. В ходе встречи были обсуждены вопросы двустороннего сотрудничества. Роберт Блейк поблагодарил президента страны и таджикский народ за обеспечение мира и стабильности в регионе и важную роль, которая играет республика. Он также поздравил президента страны со вступлением Таджикистана в ВТО [22, с.2].

30 июля 2013 года Президент Эмомали Рахмон принял командующего Центральным командованием США генерала Ллойда Джея Остина III. На встрече были обсуждены вопросы многогранного сотрудничества Таджикистана и США, в сфере обороны и региональной безопасности [23, с.1].

22 ноября 2013 года Президент Эмомали Рахмон принял командующего транспортного командования армии США Уильяма Фрейзера III. На встрече были затронуты темы сотрудничества между двумя странами в рамках политики, безопасности, а также общественного и экономического сотрудничества. Была затронута тема будущего Афганистана, после вывода американских войск в 2014 году [24, с.1].

24 февраля 2014 года Президент Эмомали Рахмон принял первого заместителя Госсекретаря США по вопросам Южной и Центральной Азии Ричарда Хоугланда. Во встрече были обсуждены темы вопросы двустороннего сотрудничества между республикой Таджикистан и США. Также вопросы инвестиций в таджикскую экономику, инвестиции американских частных и государственных компаний в экономику Таджикистана и региональным проектам, в том числе CASA-1000 [25, с.2].

22 мая 2014 года новый посол Таджикистана в США Фарход Салим вручил верительные грамоты Президенту США Бараку Обаме [26, с.4].

В рамках традиционных встреч послов США в министерстве иностранных дел страны 29 апреля 2015 года состоялась встреча министра иностранных дел страны Сироджиддина Аслова и посла США в Таджикистане Сьюзан Эллиотт. В ходе встречи стороны обсудили двусторонние отношения и другие вопросы, представляющие взаимный интерес [27, с.3].

27 августа 2015 года Президент Эмомали Рахмон принял главнокомандующего центрального командования США генерала Ллойда Остина III. Глава государства на встрече отметил, что «сегодня вопросы двустороннего сотрудничества между Таджикистаном и США включают в себя множество вопросов, но основным из них является обеспечение региональной безопасности» [28, с.1].

16 сентября 2015 в Таджикистане прошли учения военных Таджикистана, США, Пакистана и Монголии под руководством генерал-майора Рика Меттисона. Посол США в Таджикистане Сьюзан Эллиотт отметила, что «данные учения являются показателем сотрудничества между Таджикистаном и США. Наша общая цель – бороться с терроризмом и распространением наркотических средств и другими действиями террористов [29, с.2].

3 ноября 2015 года Президент Эмомали Рахмон принял государственного секретаря США Джона Керри. На встрече были отмечены вопросы сотрудничества между Таджикистаном и США. Глава государства отметил, что «сотрудничества с США является одним из основных направлений внешней политики страны». В свою очередь Джон Керри отметил, что «Таджикистан, играет важную роль в региональной безопасности и стабильности. Я от лица своего государства могу сказать, что мы будем полностью поддерживать республику в выходе из коммуникационного тупика» [30, с.1].

1 ноября 2015 года в Самарканде принята декларация партнерства США и 5 стран Центральной Азии. На встрече участвовали руководители внешнеполитических ведомств 5 центрально азиатских стран и США. Заседание открыл министр иностранных дел Республики Узбекистан Абдулазиз Комилов. Во встрече приняли участие Государственный секретарь Джон Керри, министр иностранных дел Таджикистана Сироджидин Аслов, министры иностранных дел Казахстана - Ерлан Идрисов, Кыргызской Республики – Эрлан Абдылдаев, Туркменистана – Рашид Мередов. Состоялись обмен мнениями по перспективам взаимодействия в политической, торгово-экономической, культурно-гуманитарной областях, обсуждены международные и региональные темы. По итогам заседания принята Совместная декларация партнёрства и сотрудничества 5 государств Центральной Азии и США. Участники встречи одобрили создание нового формата взаимодействия «С5+1» для проведения регулярного политического диалога между внешнеполитическими ведомствами 6 государств по вопросам представляющих общий интерес [31, с.3].

22 февраля 2016 года в размещенный на сайте Пентагона говорится что «Пентагон предлагает в рамках программы поддержки партнёров в борьбе с терроризмом в Центральной Азии направить средства на борьбу с талибами, террористической организацией ИГИЛ и на содействие стабильности в регионе. Ключевым партнером в этом регионе является Таджикистан [32, с.6].

11 марта 2016 года Президент Эмомали Рахмон принял верительные грамоты 10 новых послов, в том числе и США в Таджикистане. Президент страны поздравил новых послов с их дипломатической деятельностью и пожелал удачи. Новый посол США в Таджикистане Элизабет Миллард отметила, что «для меня большая честь быть назначенным новым послом США в республике Таджикистан, особенно в свете нашей подготовки к празднованию 25-летия годовщины установления дипломатических отношений» [33, с.1].

15 июня 2016 года президент страны Эмомали Рахмон принял командующего Центральным командованием США генерала Джозефа Вотела. Глава государства и Джозеф Вотел обсудили

широкий спектр вопросов общей безопасности. Президент высоко оценил непрерывное партнерство между вооружёнными силами США и Таджикистана [34, с.1].

17 августа 2016 года в пограничных войсках Комитета национальной безопасности прошла церемония вручения военно-технических и транспортных средств. Посол США отметила, что США заинтересованы в двухстороннем сотрудничестве, а также всесторонне поддерживает и будет поддерживать республику в рамках двухстороннего сотрудничества и всегда готова прийти на помощь для обеспечения стабильности и мира в регионе [35, с. 2].

Таким образом, вызов мировому сообществу со стороны международного терроризма и религиозного экстремизма актуализировал вопрос активизации таджикско-американских отношений в борьбе с этой нетрадиционной глобальной угрозой. Нахождение этих террористических группировок в соседнем с Таджикистаном нестабильном Афганистане выступило мощным фактором налаживания и координации данной международной борьбы во главе с США широкой коалиции, куда вошла также Республика Таджикистан. Выступая на переднем строю против террористических групп «Аль - Каиды» и «Талибан» Таджикистан превратился в один из приоритетных союзников США, поэтому несколько раз активизировались контакты как между политическим руководством обоих государств, также среди их силовых и правоохранительных структур.

Необходимость координация действий между сил коалиции, возглавляемых США и соседних с Афганистаном стран, выступающих как тылового обеспечение борьбы с международным терроризмом, привела к интенсификации официальных визитов членов администрации США и их военного командования в Республику Таджикистан. Руководство страны, выступая в первых рядах в данной борьбе, также тесно координировало свои действия с политическим руководством США, которые в знак благодарности твердой поддержки республики в их глобальном противостоянии с международном терроризмом, несколько раз увеличили своей помощи Таджикистану.

В годы тесного сотрудничества Таджикистан и США в области борьбы с международным терроризмом, наладив тесное сотрудничество, набрали достаточный опыт взаимодействия, который охватили многие сферы сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Встреча Эмомали Рахмонова с адмиралом Уилльям Феллоном (на таджикском языке) // Джумхурият. 2007. №73-74 (21280), 21 июня. С.1;
1. Правительство США обучает отдел милиции особого назначения // Курьер Таджикистана. 2007. №32 (799), 9 авг. С.2.
2. Встреча Эмомали Рахмона с Министром торговли США // Народная газета. 2007. №35 (19589), 29 авг. С.2;
3. Мост «Дружб»-ы Америки // Миллат. 2007. №35 (104), 30 авг. С.5;
4. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана. / Х. Зарифи - Душанбе: Офсет, 2010. - С.65.
5. Командующий Центрального командования США в Таджикистане // Народная газета. 2007. №45 (19599), 7 нояб. С.1;
6. США укрепили безопасность РТ // Азия-плюс. 2008. №35 (449), 27 авг. А3.
7. Встреча Эмомали Рахмонова с Девидом Петреусом // Джумхурият. 2009. №12-13 (21519-520), 20 янв. С.1;
8. Рассмотрение транзита товаров НАТО через Таджикистан (на таджикском языке) // Миллат. 2009. №8 (182), 26 фев. С.2.
9. Президент принял заместителя госсекретаря США (на таджикском языке) // Джумхурият. 2009. №51 (21558), 23 апр. С.1;
10. Эмомали Рахмон принял нового посла США (на таджикском языке) // Джумхурият. 2009. №119 (21626), 3 окт. С.1;
11. Встреча Эмомали Рахмона с Девидом Петреусом (на таджикском языке) // Джумхурият. 2009. №130-131 (21637-638), 31 окт.
12. Что сказал Клинтон Хамрохону Зарифи (на таджикском языке)? // Таджикистан. 2010. №07 (841), 18 фев. С.2.
13. США помогут УБНОН // Азия-плюс. 2011. №19 (608), 9 марта. А7.
14. Были обсуждены двухстороннее и региональное сотрудничество Таджикистана и Америки (на таджикском языке) // Садои мардум. 2011. №124 (2796), 10 окт. С.2.
15. Встреча Эмомали Рахмона с Хиллари Клинтоном (на таджикском языке) // Садои мардум. 2011. №129 (2801), 25 окт. С.1;
16. Разговор Эмомали Рахмона с Робертом Блейком (на таджикском языке) // Садои мардум. 2011. №144 (2816), 6 дек. С.3.
17. Встреча Эмомали Рахмона с Джеймсом Маттисом (на таджикском языке) // Джумхурият. 2012. №41-42 (22022), 3 апр. С.1.
18. С. Эллиотт: «В Таджикистане не воруют и редко теряют грузы». // Азия-плюс, 2012, №51 (738), 4 июль, А3.
19. Белый Дом зондирует «таджикскую почву» // Бизнес и политика. 2012. №29 (341), 19 июля. С.2.
20. США предоставил $9,5 млн. на правопорядок в Таджикистане // Азия-плюс. 2012. №81 (768), 25 окт. А3;
21. Встреча с Робертом Блейком (на таджикском языке) // Садои мардум. 2013. №21-22 (3006-07), 22 фев. С.2.
22. Эмомали Рахмон принял Ллойда Джея Остина III // Народная газета. 2013. №35-36 (19901-02), 31 июля. С.1;
23. Американский генерал на приеме Эмомали Раҳмона (на таджикском языке) // Джумхурият. 2013. №154 (22291), 26 нояб. С.1.
24. Встреча с Ричардом Хоуглендом (на таджикском языке) // Садои мардум. 2014. №19 (3165), 25 фев. С.2.
25. Наши в Белом Доме // Азия-плюс. 2014. №41 (924), 29 мая. С.4.
26. Местный персонал посольства США будет облагаться налогами // Азия-плюс. 2015. №41 (1024), 30 апр. С.3.
27. Встреча Эмомали Рахмона с Ллойд Остин-ом III (на таджикском языке) // Джумхурият. 2015. №175 (22737), 28 авг. С.1;
28. Американский генерал: Наши учения не связаны с спецоперациями // Азия-плюс. 2015. №76 (1059), 28 сент. С.2.
29. Встреча Эмомали Рахмона с Джоном Керри (на таджикском языке) // Джумхурият. 2015. №220 (22782), 4 нояб. С.1;
30. В Самарканде принята декларация партнеров США и стран ЦА // Азия-плюс. 2015. №87 (1070), 5 ноя. А3.
31. Пентагон назвал Таджикистан своим ключевым партнером (на таджикском языке) // Миллат. 2016. №8 (543), 24 фев. С.6;
32. Принятие верительных грамот от 10 новых послов (на таджикском языке) // Садои мардум. 2016. №35 (3515), 14 марта. С.1;
33. Встреча Эмомали Рахмона с Джозефом Вотелом (на таджикском языке) // Джумхурият. 2016. №115 (22937), 15 июня. С.1;
34. Безопасность Таджикистана – безопасность региона! // Джумхурият. 2016. №167 (22989), 19 авг. С.2;

ВОЕННО – ТЕХНИЧЕСКОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И США В 2007-2016 ГОДАХ

В данной статье отмечен 5 летний период двухсторонних таджикско-американских взаимоотношений, т.е. с момента подписания Соглашение о мире после гражданской войны в Республике Таджикистан и до известных трагических событий 11 сентября 2001 года в США.

С момента подписания мира и наступление мира для молодой республики первостепенной задачей было укрепление двухсторонних взаимоотношений с другими государствами мира, и в особенности с США.

За этот короткий период Президент страны Эмомали Рахмонов дважды побывал с визитами в США и имел встречи с высокопоставленными членами правительствами США. В том числе из-за террористических атак в Кении и Танзании и в том числе, из-за того, что в республике не до конца было восстановлен мир и порядок. Посольства США было вынуждено на неопределенное время из-за опасений негативных тенденций по всему миру приостановить деятельность посольства США в гостинице «Октябрьская» (Авеста) города Душанбе. Посольство Соединенных Штатов Америки в Таджикистане на неопределенное время переехало в город Алматы (Казахстан).

За этот период (1997-2001 годы) со стороны правительства США была получена гуманитарная помощь во всех направлениях жизнедеятельности страны. Также были проведены парламентские выборы, которые были высоко оценены со стороны мирового сообщества и особенно США.

Параллельно с оказанием гуманитарной и технической помощи Таджикистану, американцы приступили к созданию совместных предприятий в производственной сфере в стране.

Также в статье отмечено, что новый период суверенного развития Таджикистана, способствовало дальнейшему развитию таджикско-американских взаимоотношений, которые со временем охватили все сферы сотрудничество, от оказания гуманитарной помощи до налаживания военного сотрудничества между двумя странами.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, США, НАТО, президент, посольство, посол, Душанбе, правительство, грант.*

MILITARY - TECHNICAL AND POLITICAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE USA IN 2007-2016

This article marks the 5-year period of bilateral Tajik-American relations, i.e. since the signing of the Agreement on Peace after the Civil War in the Republic of Tajikistan and until the well-known tragic events of September 11, 2001 in the United States.

Since the signing of the peace and the onset of peace for the young republic, the primary task was to strengthen bilateral relations with other states of the world, and especially with the United States.

During this short period, President of the country Emomali Rakhmonov visited the United States twice and had meetings with senior members of the US government. Including because of the terrorist attacks in Kenya and Tanzania, and also due to the fact that peace and order were not fully restored in the republic. The US Embassy was forced to suspend the activities of the US Embassy in the Oktyabrskaya Hotel (Avesta) in Dushanbe due to fears of negative trends around the world. The Embassy of the United States of America in Tajikistan has moved to the city of Almaty (Kazakhstan) indefinitely.

In parallel with the provision of humanitarian and technical assistance to Tajikistan, the Americans began to create joint ventures in the industrial sphere in the country.

The article also notes that the new period of Tajikistan's sovereign development contributed to the further development of Tajik-American relations, which over time covered all areas of cooperation, from providing humanitarian assistance to establishing military cooperation between the two countries.

Key words: *Republic of Tajikistan, USA, NATO, president, embassy, ambassador, Dushanbe, government, grant.*

Сведения об авторах:

Мамадазимов Абдукаюм Абдуганиевич *– Академия Государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, и.в. доцента кафедры политологии и связи с общественностью факультета дипломатии и политики.*

Адрес: *734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. Телефон: (+992) 987667667. E-mail.ru: a-mamadazimov@mail.ru*

Иброҳимов Саидакрам Саиданварович *– Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры дипломатии и международных отношений Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33. Тел.: (+992) 985021111. E-mail: saidakram1111@gmail.com*

About the authors:

Mamadazimov Abdukayum Abduganievich *- Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, Department of the policy and relation with society.* ***Address:*** *734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Said Nosir 33 str, Phone: (+992) 987667667. E-mail.ru: a-mamadazimov@mail.ru*

Ibrohimov Saidakram Saidanvarovich *– Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, academic researcher of department of diplomacy and international relations Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Said Nosir str, 33. Тел.: (+992) 985021111. E-mail: saidakram1111@gmail.com*

ДАВРАИ ТАҲАВВУЛОТ ДАР ТАЪРИХИ ФАЛСАФАИ ТОҶИК

Раҳимзода Қ.Н.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар асрҳои XI-XII дар таърихи фалсафаи тоҷик мактабҳо, равияҳо, ҷараёнҳо ва ҷаҳонбиниҳои гуногун аз қабили фалсафаи машоъ, фалсафаи калом, муътазила, ашъария, фалсафаи тасаввуф, фалсафаи ишроқ, фалсафаи исмоилия ва ғайра вуҷуд доштанд, ки мутафаккирони он замон пайрави ин ҷараёнҳои мухталиф буданд. Аз ҷумла Абуалӣ ибни Сино, Ибни Мискавайҳ, Умари Хайём аз фалсафаи машоъ, Муҳаммади Ғазолӣ, Фахруддини Розӣ, Муҳаммади Шаҳристонӣ аз фалсафаи калом, Абусаиди Абулхайр, Абдуллоҳи Ансорӣ, Айнулқуззотӣ Ҳамадонӣ, Аҳмади Ғазолӣ, Саноии Ғазнавӣ, Абдулқодири Гелонӣ, Шайх Аттор аз фалсафаи тасаввуф, Шаҳобуддини Суҳравардӣ аз фалсафаи ишроқ, Носири Хусрав аз фалсафаи исмоилия пайравӣ менамуданд.

Абуалӣ Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Яъқуби Мискавайҳи Розӣ (тақр. 934-1030), файласуф, муҳаққиқи ахлоқ, муаррих, пизишк, риёзидон, шоир буда, доир ба илмҳои гуногун беш аз 30 асар офаридааст, ки дар миёни онҳо осори фалсафӣ-ахлоқии ӯ мақоми хосро ишғол менамояд. Ин асарҳо «Таҳзибу-л-ахлоқ ва татҳиру-л-аъроқ» («Кимиёи Саодат»), «Ҷовидонхирад», « Тартибу-с-саодат ва манозилу-л-улум», «Одобу-д-дунё ва-д-дин», «Рисолатун фӣ моияти-л-адл», «Китобу-с-сияр», «Васиятнома», «ал-Фавзу-л-асғар», «Фавзу-с-саодат», «ал-Фавзу-л-кабир», «Расоили фалсафӣ», «ал-Ҳавомил ва-ш-Шамоил» ва ғайра мебошанд. Бояд гуфт, ки ҷавҳари таълимоти Ибни Мискавайҳро ахлоқ ташкил медиҳад. Вай поягузори ин илм дар ҷаҳони ислом ба ҳисоб меравад. Дар фалсафаи амалии ин донишманди энсиклопедист тазҳиб (ислоҳ)-и ахлоқ нуқтаи марказӣ буда, тадбири манзил (умури хонаводагӣ) ва сиёсати мудун (шаҳрдорӣ) вобаста ба он баррасӣ мешаванд.[8, с.223]

Ақидаҳои фалсафию ахлоқии Ибни Мискавайҳ касро ба хулосае меоваранд, ки инсон бояд дар назди рафтору кирдори хеш ҷавобгӯ бошад. Вай инсонҳоро ба кори хайр, сидқу вафо даъват намуда, бадию душманиро натиҷаи нодонию камақлии одамон медонад ва мегӯяд: «Кист он ки гуноҳи азим дорад? Ҷоҳили тахминкор» ва ё «Кист он ки аҳди бад бошад? Султони бехирад».[6, с.34]

Андешҳои ахлоқии мутафаккир дорои хусусиятҳои мушаххас буда, ба шароитҳои таърихӣ ахлоқи зич доранд. Вай мегӯяд: «Инсон дар кадом ҳолат ба ин ё он чиз рағбат пайдо мекунад? Се чизро: Ҳангоми тандурустӣ ҳавои нафсро, дар беморӣ саломатиро, дар дами марг бахшиши гуноҳро».[6, с.35]

Абурайҳони Берунӣ доир ба фалсафа китоби махсус таълиф накардааст, аммо андешаҳои фалсафии ин олими энсиклопедист дар китобҳои «Осор-ул-боқия», «Мо-ли-л-Ҳинд», «Қонуни Масъудӣ», «Ҷамоҳир фӣ маърифати-л-ҷавоҳир», «Таҳдиди ниҳояту-л-амокин ли тасҳеҳи масофати-л-масокин» ва ғайра масоили фалсафиро мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст. Илова бар ин мукотиботи Абурайҳони Берунӣ бо Абуалӣ ибни Сино низ дар бораи ақоиди фалсафии Абурайҳони Берунӣ низ андешаҳои фалсафии мутафаккирро бозгӯ мекунанд. Мавзӯъҳои мукотиботи ин ду донишманд чунинанд: 1. Масъалаи ҳаракати рост. 2. Масъалаи якию бешии олам. 3. Масъалаи қадимию ҳодисии олам. Масъалаи тақсимнопазирии заррaҳо ва ғайра. Аз суолу ҷавоби Абурайҳони Берунӣ ва Абуалӣ ибни Сино маълум мегардад, ки онҳо моҳияту ҳақиқати масъалаи тақсимпазирӣ ва тақсимнопазириро аз ҷиҳати илмӣ ҳаллу фасл карда натавониста бошанд ҳам, ба он аз нуқтаи назари диалектикӣ наздик шуданд. Бояд афзуд, ки дар мукотиботи ин ду олими энсиклопедист як теъдод масоили илмӣ аз қабили ҳаракат, озодафтии ҷисмҳо ва аз гармӣ васеъшавии онҳо, таъсири нури офтоб, ҷисмҳои нурдиҳанда ва ғайра мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтанд. Ақидаҳои Абурайҳони Берунӣ дар бораи маърифат дар осори мутафаккир мавқеи хосро доро мебошанд.

Аз омӯзишу пажӯҳиши андешаҳои Абурайҳони Берунӣ метавон ба чунин натиҷа расид: а). Низоми фалсафии Беруниро бе ҳеҷ шакку тардид ба низоми фалсафии деизм метавон дохил кард. б). Мутафаккир дар фалсафаи табиат ақидаҳои асҳоби зарра ва бархе аз натоиҷи мусбати таълимоти Арасту ва дар космология андешаҳои Батлимусро пайравӣ кунад ҳам, аз бисёр ҷиҳат аз онҳо пеш гузашта, ба андешаҳои онҳо аз назари шубҳа менигарад.в). Ҷомеъа аз эҳтиёҷи инсонҳо пайдо шудааст.

г). Илм бояд аз дин ҷудо бошад ва барои рушду такомули худ ба таҷрибаю мушоҳида такя кунад. [12, с.128]

Осори фалсафии Абуалӣ ибни Сино «Китобу-л-маҷмӯъ», «Шифо», «ал-Ҳосил ва-л-маҳсул» (дар 20 ҷилд), «ал-Инсоф», «ат-Таълиқат», «ал-Мубоҳасот», «ал-Ишорат ва-т-танбеҳот», «ал-Ҳикма ал-машриқийа», «ал-Мабдаъ ва-л-маод», «ат-Тайр», «Фӣ-л-қазо ва-л-Қадар», «ан-Наврузийа», «ал-Маод», «Донишнома», «Рисолат фӣ-л-ишқ», «ал-Ҳудуд», «Фӣ-л-ахлоқ», «Рисолат-фӣ ақсоми-л-ҳикма», «Рисолат фӣ ақсоми-л-улум», «ал-Ҳидойа», «Аҷвибат ашара масоил», Тадбири манзил» ва ғайра мебошанд.

Дар миёни файласуфони исломӣ Ибни Сино ба унвони бузургтарин файласуфи дорои низоми фалсафии устувор ва дурухшоне аст. Вижагии муҳими Ибни Сино, ки аз ӯ шахсияти ягона ва мумтоз на танҳо дар ҷаҳони ислом, балки дар кулли қуруни вутои мағрибзамин сохта, ин аст, ки вай тавонист аз бархе мафоҳими асосӣ дар фалсафа ба таври мустадил таърифи хос ироа кунад. Орои ӯ дар мавриди вуҷуд, робитаи нафс ва бадан, назарияи шинохт, назарияи нубувват, Худо ва ҷаҳон дар шарқу ғарб нуфуз кардааст. Ӯ муътакид буд, ки аз сурат ва модда наметавон як вуҷуди айнӣ ироъа кард, балки он чи аз ин роҳ муяссар аст, танҳо кайфиёти зотӣ ва арзии ашёст. Ӯ дар китоби «Шифо» робита миёни сурат ва маддаро, ба вижа дар мақолаи дувум, фасли чаҳорум ва мақолаи чаҳорум, фасли аввал баён мекунад.

Назарияи Ӯ дар мавриди робитаи нафс бо бадан то ҳудуде мутаассир аз Арасту аст. Вале бар хилофи Арасту ӯ навъе дугароии ифротии байни онҳоро мепазирад. Ӯ дар исботи ин масъала мекӯшад аз тарафи худ огаҳии мустақимро мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳад ва аз тарафи дигар таҷарруди ақлро исбот кунад.

Ибни Сино дар назарияи шинохт, миёни идроки ботинӣ ва идроки хориҷӣ тамойиз қоил мешавад ва мекӯшад аъмолро бар пояи кайфӣ тақсимбандӣ кунад. Назарияи марбут ба ваҳм яке аз аслитарин бахшҳои назарияи ӯ дар илал нафс талаққӣ мешавад ва идроки ҳиссӣ ва хаёл аз назари ӯ танҳо дар мавриди кайфиёти идроки як шӣ монанди ранг ва маза аст.

Назарияи нубуввати Ибни Сино мубтанӣ бар чаҳор сатҳи ақлонӣ, тахайюлӣ, эъҷозӣ ва сатҳи сиёсӣ-иҷтимоӣ аст. Ӯ ба навъе ба ду ҷаҳони ақлӣ ва динӣ, ки фалсафаи Юнон ва мазҳаби исломро шакл медиҳад, такя мекунад. Аз лиҳози ақлонӣ зарурат ва лузуми ваҳӣ бо истидлол собит мешавад. Ӯ муътақид аст басирати ақлӣ-рӯҳӣ олитарин муҳаббате аст, ки ба паёмбар эъто шудааст. Рӯҳи паёмбар ончунон нерӯманд аст, ки мафоҳими ақлониро ба сурати зинда ва гӯё дармеоварад ва бо унвони имон бар мардумон арза мешавад.

Ибни Сино дар назаряи Худо ва ҷаҳон, худоро воҷибулвуҷуд медонад ва аз ин рӯ ҳар мавҷуди дигаре мумкин хоҳад буд, барои ин ки барои ҳастӣ ёфтани худ ба воҷибулвуҷуд ниёз дорад. Бинобар ин ҷаҳон аз азал ҳамвора ба Худо ниёзманд будааст ва ҳам модда ва ҳам сурат ҳар ду ба ӯ ниёз доранд то ҳастӣ пайдо кунанд.[2, с.224]

Дар осори фалсафии Ибни Сино масъалаҳои ҳастӣ ва маърифат, шаклҳои ҳастӣ, таносуби Худо ва табиат, моддаву сурат, нафсу тан, сабабият ва донистани олами моддӣ ҳарҷониба таҳқиқ шудаанд. Ба андешаи Ибни Сино мақсади ниҳоии офариниш инсон мебошад. Ба назари ӯ «Ҳастӣ ташаккули чизе дар чизҳои мушаххас мебошад».[7, с.130]

Ду навъи ҳастӣ вуҷуд дорад: ҷавҳар ва араз. Ибни Сино бо далелу бурҳон исбот кард, ки таносуби Худо ва табиат на таносуби холиқ (Худо) ва махлуқ (табиат) аст, балки таносуби сабаб (Худо)-у натиҷа (табиат) аст. Робитаи сабабу натиҷа робитаи зарурист. Бинобар ин Худо оламро на аз рӯи иродаи мухтори худ, балки аз рӯи зарурат офарида аст.

Дар низоми фалсафии Ибни Сино масъалаҳои моҳияти ҳаракат, замон ва макон васеъ таҳлил шудааст. Ҳаракат аз назари Ибни Сино ҷой иваз кардани ҷисм, тағйироти миқдорӣ ва табдили ҳолати он аст. Чунин шарҳи масъала барои дарки моҳияти нумӯ, забул, тахал Хул, истиҳолат, табдил шудан аз як ҷинс ба ҷинси дигар ва ғайра аҳамияти бузург дошт.

Ибни Сино сабабиятро асоси фалсафаи ҳастӣ ва ҷавҳари ҷаҳонбинии илмӣ-фалсафии худ қарор додааст. Ба андешаи ӯ, ҳар чизе, ки ҳастӣ дорад, на аз чизест маълум ва ҳастии он чизи маълум ба он аст, ки иллати он чизе маълум аст.

Фасли муҳимми фалсафаи Ибни Синоро масоили назарияи маърифат ташкил медиҳанд. Масъалаи нафс дар фалсафаи Ибни Сино бисёрҷониба буда, ҷиҳатҳои биологӣ, равонӣ, ахлоқӣ ва зебошиносии он чун олот ва воситаи маърифат баррасӣ шудааст. Дар низоми фалсафии Ибни Сино масъалаҳои ахлоқ, сиёсат ва равоншиносӣ бо масъалаи мақом ва рисолати инсон дар ин олам пайванди ногусастанӣ дорад. Андешаҳои иҷтимоӣ, сиёсии ӯ моҳиятан идомаи мустақими назарияҳои фалсафӣ, табиатшиносӣ ва ахлоқии ӯ буда, вазъи воқеии ҷомеаро инъикос мекунанд. Ибни Сино сиёсатро чун навъи санъат меҳисобад. [15, с.424-431]

Низоми фалсафии Абуалӣ ибни Сино аз унсурҳои бунёдӣ монанди фалсафаи машоии Арасту ва бархе аз унсурҳои мушаххаси ҷаҳонбинии навафлотунӣ дар пайванд бо Арасту аст. Аммо пайравии ӯ аз Арасту кӯркӯрона ва муқаллидона нест. Вай бо навовариҳои худ нуктаҳои муҳимми тафаккури

Арастуиро ошкор сохта ва кӯшидааст то ба ёрии унсурҳое аз андешаҳои Афлотунӣ ва навафлотунӣ низоми фалсафии навине бунёд ниҳад. Ӯ фалсафаи худро «Ҳикмати машриқӣ» мехонд ва дар муқаддимаи китоби «Шифо», ки аз мантиқ баҳс мекунад, дар яке аз мадхалҳо ба ин навъи ҳикмат ишора кардааст. Вале ин навъи ҳикмати машриқӣ бо ҳикмати ишроқӣ тафовутҳое дорад. Ба ҳар ҳол, ӯ нисбат ба суннатҳои машоӣ вафодор монд, вале дар баъзе аз осори худ монанди «Ал-ишорот ва-л-танбеҳот» ва ба вижа рисолаҳои ирфонӣ нигариши навин ба фалсафа дорад. Муҳимтарин меҳварҳои фалсаи Ибни Сино иборатанд аз: 1. Ҳаётишиносӣ ва Худошиносӣ. 2. Тамойиз миёни моҳият ва вуҷуд. 3. Маротиби мавҷудот ва баҳси ҷавҳар ва арз. 4. Воҷиб ва мумкин. 5. Илми воҷибулвуҷуд. 6. Назарияи файз ва судур. 7. Назарияи маърифат. 8. Назарияи меъод. 9. Назарияи уқул.[13, с.8-10]

Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004-1088) муаллифи осори арзишманде чун «Зоду-л-мусофирин», «Ҷомеъу-л-ҳикматайн», «Хону-л-ихвон», «Кушоиш ва раҳоиш», «Ваҷҳи дин», «Далелу-л-мутаҳайирин», « Сафарнома», «Рӯшноинома», «Саодатнома», «Бӯстону-л-уқул», «Рисолае дар наср дар ҷавоби наваду як суоли фалсафӣ ва мантиқӣ ва табиӣ ва наҳвӣ ва динӣ ва таъвилӣ», «Сафарнома», ду девони тоҷикию арабӣ мебошад.

«Зоду-л-мусофирин» («Тӯшаи мусофирон») доир ба масъалаҳои фалсафа ва илоҳиёт 1062. «Ваҷҳи дин» дар бораи ақидаҳои исмоилияи мутафаккир (1092) , «Кушоиш ва раҳоиш» дар бораи ақоиди фалсафии ӯ, «Ҷомеъу-л-ҳикматайн дар бораи муқоисаи оини исмоилия ва фалсафаи Юнон баҳс мекунанд.

Носири Хусрав асари «Зоду-л-мусофирин»-ро дар соли 1061 дар 27 боб дар масоили умдаи фалсафа ва дин навиштааст. Дар дебочаи асар муаллиф тавзеҳ медиҳад, ки инсон ба таври рамзӣ як мусофир аст ва бояд ҳангоми сафар тӯшаи роҳе аз донишу маърифат дошта бошад, бидонад, ки аз куҷо омадаст ва ба куҷо медавад ва дар ин сафар ба чӣ чиз ниёз дорад. Вай мехоҳад байни илму дин пули иртиботӣ бунёд созад, онҳоро ба ҳам оварад. Носири Хусрав дар ибтидои асараш ба шарҳи моҳияти маърифатшиносии сухан мепардозад. Дар бобҳои баъдӣ ба тавсифи масоили макон, замон, инсон, ҳаракат, ақли кулл, донисташавандагии олам ва ғайра мепардозад. Ба қавли Носири Хусрав аз миёни ҳамаи офаридаҳои Худованд инсон аз ҳама болотар ва комилтар ба шумор меравад, ки ба шарофати ақлу дониши худ сифатҳои офаринандагиро соҳиб шудааст. Бояд гуфт, ки «Зоду-л-мусофирин» доиратулмаорифи фалсафӣ ва илмии замони Носири Хусрав маҳсуб меёбад.

Осори фалсафии Умари Хайём «Дархостнома» ё «Рисола фӣ куллияти-л-вуҷуд», «Ал-ҷавобу-с-салоса масоил зарурату тазод фи-л- олам ва л-ҷабр ва-л-бақо», мухтасар фӣ-т-табиа», «Рисола ул-кави ва ат-таклиф» мебошанд.

Дар афкори фалсафии Умари Хайём инсон ва тақдири он ҷойгоҳи ба худ хос дорад. Ҳалли ин масъала дар осори ӯ нисбати давру замонаш хеле ҷасурона буда, ба он бешубҳа, ҷаҳонбинӣ ва шуғли илмии мутафаккир таъсири амиқ гузоштааст. Ба ҳайси олими риёзидон, табиатшинос ва мунаҷҷим вай аз дастовардҳои илмию амалии давронаш иттилооти комил дошт. Аз нигоҳи Умари Хайём инсон дар байни офаридаҳои Худо мартабаи болотаринро соҳиб буда, ҷисман оҷиз, вале дорои қудрати беинтиҳо, яъне тафаккур мебошад.

Муҳаммад Ғазолӣ (1058-1111) муаллифи осоре аст аз қабили «Мақосиду-л-фалосифа», «Таҳофуту-л-фалосифа», «Кимиёи саодат», «Эҳёу-л-улуми-д-дин», «Ал-мунқиз мина-л-зулол», «Насиҳату-л-мулук», «Ҷавоқиру-л-Қурон».

Назариёти фалсафии Ғазолӣ, ки асосан дар «Мақосид-ул-фалосифа» ва «Таҳофут-ул-фалосифа» баён ёфтааст, сирф идеалистӣ буда, ба тамоюлоти материалистии фалсафаи машоъ зид аст.....

Вай дар ин ду асараш ақидаҳои фалсафии Арасту, Форобӣ ва Ибни Синоро баён ва унсурҳои материалистии онҳоро мавриди танқид қарор додааст...Хатоҳои фалсафаи машоъро Ғазолӣ дар 20 масъала дида, 3-тояш (қадимӣ ва азалитяти олам, олим будани Худо ба кул, на ба ҷузъ, инкори эҳёи аҷсом (ҷисмҳо) пас аз марг ва табиати рӯҳонӣ доштани ҷазою сазо)-ро куфр ва 17-тояшро бидъат (фикру ақидаҳои нав дар дин) эълон кардааст. Ӯ ақидаҳои файласуфонро роҷеъ ба қадимияту абадияти олам напазируфта, мегӯяд, ки Худо оламро бо иродаю ихтиёри худ аз ҳеҷ офаридааст...»Эҳё улум-ид-дин» роҷеъ ба масъалаҳои динӣ, фалсафӣ, тасаввуфӣ ва ахлоқист. Солҳои 1099-1102 ба забони арабӣ таълиф шудааст. Китоб аз 4 ҷилд (рубъ) иборат буда, ҳар рубъ 10 китобро дарбар мегирад. Муаллиф дар он бисёр масъалаҳои ирфониро ба таълимоти дини ислом мувофиқ кунонида, равияи тозаи тасаввуфи муътадилонаро ба вуҷуд овард. Шакли мухтасари форсӣ-тоҷикии он «Кимиёи саодат» ном дорад, ки онро низ худи Ғазолӣ навиштааст.

«Насиҳат-ул-мулук» ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шуда, дар он масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аз қабили тарғиби ғояҳои шоҳи одил, ғамхорӣ нисбат ба раият, таъмини сулҳу осоиш ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Он аз муқаддима, 10 асл (қисм) иборат аст.

«Китоб-ул-арбаин» аз сарсухани кутоҳ, 4 қисм 40, асл (фасл) иборат буда, дар хусуси илми шинохти Худо баҳс мекунад.

Қисми аввал: Дар бораи хулоса аз улум.

Қисми дувум: Дар амалҳои зоҳир.

Қисми севум: Дар тазкияи қалб аст аз ахлоқи бад

Қисми чаҳорум: Ахлоқи писандида.

Ғазолӣ дар китоби «Таҳофуту-л-фалосифа» саъй кардааст бо бурҳон ва истидлол ба абтоли ақоиди файласуфон бипардозад. Ғазолӣ дар бист матлаби илоҳӣ ва табиӣ таноқузи орои файласуфонро нишон додааст ва дар се масъала ҳукми куфри эшонро содир мекунад. Ин се мсъала иборатанд аз 1. Эътиқод ба қадим будани олам ва ҷавоҳир ва назариёти эшон дар бораи судури олам аз мабдаъи аввал. 2. Инкори илми Худованд ба ҷузъиёт. 3. Инкори меъоди ҷисмонӣ. Дар ҳабдаҳ масъалаи дигар низ муътақид аст ақоиди фалосифа ба ақоиди муътазила шабеҳ аст ва агар инонрро низ ба сабаби ақоидашон кофир бидонем фалосифа низ кофиранд ва агар асҳоби ин фирқаро бидъатгузор ва кофир надонем, фалосифа низ кофир ба ҳисоб намеоянд.[2, с.226] Ин китоб таъсири фаровоне дар тамаддуни исломӣ дошт ва ба сиёсӣ шудани фалсафаситезӣ ва азият ва озори мударрисони улуми ақлӣ анҷомид. Муҳаммад Ғазолӣ дар такомули афкори худ ду марҳиларо тай намуддаст. Марҳилаи аввал солҳои 80-ум ва нимаи аввали солҳои 90-уми асри XI-ро дарбар мегиранд. Дар ин давра вай аз пайравони собитқадами калом буд. Марҳилаи дувум нимаи дувуми солҳои навадуми асри XI ва ибтидои асри XII-ро фаро мегирад. Дар марҳилаи дувум мутафаккир ба тасаввуф, ки дар ҷавонӣ ба он эътиқоде надошт, рӯ меоварад ва онро лангари наҷоти худ қарор медиҳад.

Таълимоти сӯфиёнаи Муҳаммад Ғазолӣ, ки марбут ба марҳилаи дувуми такомули ақидаҳои вай мебошад, дар асарҳои «Эҳёу-л-улуму-д-дин» ва «Кимиёи саодат» ба тафсил баён шудааст.

Абулқосими Қушайрӣ (а.11) солҳои 1059-1060 асари «Рисолаи Қушайрия»-ро менависад. Ин асар иборат аст аз ду бобу 54 фасл аст. Дар фасли якум ақоиди сӯфиён дар бораи усули тасаввуф, тавҳид ва сифатҳои сӯфиён баён ёфта, дар фасли дуюм ин мавзӯҳо натиҷагирӣ шудаанд. Дар рисола шарҳи ҳол ва нақли афкори 83 намояндаи машҳури давраи аввали тасаввуф аз Иброҳими Адҳам то Атои Рӯдборӣ зикр шудааст. Муаллиф ҳамчунин дар охири рисолааш дар бораи чанд тан аз сӯфиёни муосираш низ маълумот додааст. Абулқосими Қушайрӣ дар фаслҳои алоҳидаи асараш намунаҳо аз таълифоти файласуфонро оварда, аҳвол, мақомот, одоб, муомилот, ахлоқ, анъанот, тариқати сӯфия, каромоти сӯфиён, силсилаи тасаввуфро ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Абулқосими Қушайри дар таълифи «Рисолаи Қушайрия» аз «Табақоту-с-суфия» ном асари устодаш Сафиуддин Абдулмӯъмини Урмавӣ истифода намудааст.

Абулҳасан Баҳманёр ибни Марзбон (ваф. 1065) муаллифи як теъдод осори фалсафӣ аст ба қарори зайл:

1. «Ат-таҳсил». Ин асар дар боби масъалаҳои мантиқ, табииёт ва илоҳиёт баҳс карда, ба номи Абумансур Баҳром ибни Хуршед ибни Яздёр навишта шудааст. Баҳманёр дар тартибу танзими ин китоб ба «Донишнома»-и Ибни Сино пайравӣ кардааст. Ҳоло нухсаҳои мутааддида аз ин китоб дар Теҳрон, музейи Британия, Ромпур, Истанбул мавҷуд мебошад. Вай соли 1911 дар Қоҳира ба табъ расидааст. «Китобу-т-таҳсил» мисли «Китобу-ш-шифо» ва «Китобу-н-наҷот»-и Ибни Сино, дар асрҳои XI-II мавриди мутолиа, муҳокима ва таҳқиқи олимони гуногун қарор гирифта будааст.

2. «Рисолат фӣ маротиби-л-мавҷудот» Ин асар соли 1851 дар Лейпсиг бо тарҷума ва шарҳи олмонии Поппер нашр шудааст.

3. «Рисолат фӣ мавзӯи-л-илми-л-маъруф бӣ мобаъду-т-табиат» Ин асар низ дар тарҷумаи олмони Поппер соли 1851 дар Лейпсиг ба табъ расидааст. Вай соли 1911 дар Қоҳира низ чоп шудааст.

4. «Китобул-л-мувофиқат ва-н-нуфус» Ҳоло чанд нусхаи ин китоб дар китобхонаҳои Истанбул маҳфуз аст ва он дар баъзе нусхаҳо ба Баҳманёр нисбат дода шудааст.

5. «Китоб фӣ исботи-л-фаъолат ва-д-далолат ила ададҳо ва исботу-н-нуфусу-с-самовият». Ҳоло аз ин китоб як фасл дар яке аз китобхонаҳои Истанбул маҳфуз будааст.

Ғайр аз ин китобҳо Байҳақӣ дар «Татимат-савонул-ҳикмат» асарҳои зерини Баҳманёрро низ ёдовар шудааст:

6. «Китобу-з-зинат фӣ -л-мантиқӣ».

7. «Китобу-л-баҳҷат ва-с-саодат»

8. «Китоб фӣ-л-мусиқӣ». [12, с.68]

Бояд гуфт, ки Баҳманёр дар таъвилу таъбири масъалаҳои фалсафӣ мисли устодаш Абуалӣ ибни Сино ба консепсияи файласуфони Юнони қадим аз қабили Афлотуну Арасту наздик шудааст. Ҷиҳати муҳим дар таълимоти фалсафии Баҳманёр ратсионализми ӯ мебошад. Вай дар ҳалли як силсила масъалаҳо, аз ҷумла таъбиру таъвили масъалаи судуру маърифатпазирии олам, нисбати нафсу ҷисм ва ғайра тамоили ратсионалистии худро ба куллӣ зоҳир кардааст. Ба андешаи мутафаккир яке аз воситаҳои муҳимми ҳосилшавии саодат омӯзиши фалсафа мебошад.

Муҳимтарин ҷиҳати таълимоти Баҳманёр ин аст, ки асоси оламро ҷавҳари мутлақу ғайримоддӣ номад ҳам, дар айни замон вуҷуди абадиву азалии оламро низ эътироф намудааст.

Аз ошноӣ бо андешаҳои фалсафии Баҳманёр маълум мегардад, ки ӯ дар таъвили як силсила масъалаҳои фалсафию ахлоқӣ ратсионализми Абуалӣ ибни Синоро пайравӣ кардааст. Таҳлили андешаҳои гнеосологии Баҳманёр ба муқобили мутакаллимон равона шудааст. Назарияи маърифати

мутафаккир ба иратсионализму агноститсизм муқобил аст. Ба андешаи ӯ инсон субъект ва мутиҳ объекти дониш аст. Инсон донишро аз берун, яне дар натиҷаи таъсири ашё ва ҳодисаҳои олам ҳосил мекунад.[12, с.78-79]

Абдулқодири Гелонӣ ибни Абусолеҳ Мӯсо ибни Абдуллоҳ ибни Яҳё маъруф ва Ғавсулаъзам (1076, Гелон-1168, Бағдод), мутафаккир, мутасаввиф, асосгузори ҷараёни қодирия. Муаллифи асарҳои «Футуҳ-ул-ғайб», «Башоир-ул-хайрат», «Ал-ғаният-ут-толибия», «Ал-фатҳ-ур-раббонӣ ва-л-файз-ур-раҳмонӣ», «Мулаффазоти қодирия» ва маҷмӯаи номаҳои муаллиф бо унвони «Машруботу қутб-ил-муҳаққиқин ва ғавс-ул-халоиқ» буда, тарҷума ва тафсири тоҷикии қавлҳои Шайх Абулмаолӣ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (ваф. 1095) низ ба қалами ӯ мансуб мебошад.

Таълимоти тасаввуфии Абдулқодири Гелонӣ ба мазҳабҳои шофеия ва ҳанбалия наздикӣ дошт.

Муҳаммади Шаҳристонӣ Абулфатҳ Муҳаммад ибни Абулкарим (1086-1153), муаррихи машҳури дину фалсафа. Муаллифи асарҳои «Мусориат-ул-фалосифа», «Ниҳоят-ул-иқдом фӣ илм ал-калом», «Мафотеҳ-ул-асрор», «ал-Милал ва-н-ниҳал» аст. Рисолаи «Ал-милал ва-н-ниҳал», ки хеле шуҳрат пайдо намуда буд, соли 1121 таълиф гаштааст. Асар аз панҷ муқаддима ва ду ҷилд иборат аст. Вай инсонҳоро ба диндорон (оташпарастон, яҳудиён, масеҳиён ва мусулмонон) ва озодфикрон (файласуфон, даҳриён, собеиён, бараҳманиён) ҷудо кардааст. Мавзӯи баҳси ҷилди аввали китоб асосан таълимоти ислом ва фирқаву равияҳои он (муътазила, шиа, исмоилия, ҷабария, ашъария, каромия, хоричия, мурҷиия) ва ғайра буда, шарҳи адёни яҳудӣ, масеҳият, маҷусия, монавия, зардуштия, мазҳабия ва амсоли онҳоро низ дарбар мегирад. Ба ақидаи ӯ яҳудиёён ба 71, масеҳиён ба 72 ва мусулмонон ба 73 фирқа ҷудо мешаванд. Ҷилди дувуми асар мавзӯи мунозираи собеиёнро бо ҳанафиён ва тавсифи таълимоти мутафаккирони юнонӣ-Фалес, Анаксимен, Анаксагар, Эмпедокл, Пифагор, Суқрот, Афлотун, Плутарх, Ксенофан, Зенон, Демокрит, Гераклит, Эпикур, Гиппократ (Буқрот), Птолемей (Батлимус), Арасту, Диоген, Платин, Порфирий ва дигаронро дар бар мегирад. Муаллиф баъди баёни ҷараёнҳои динию фалсафӣ ба таҳлили ҷаҳонбинии пайравони алоҳидаи он мепардозад. Дар боби «Мусулмонон» мафҳумҳои асосии дини ислом: дин, шариат, тариқат, ҳанафия, сунна, ҷамоатро шарҳу тафсир карда, равия ва ҷараёнҳои динию фалсафиро таҳлил намудааст.

«Ал-милал ва-н-ниҳал» ҳамчун сарчашмаи муътабари илмию таърихӣ эътироф шудааст. В.В. Бартолд менависад, ки аз асарҳои доир ба таърихи таълимоти динию фалсафӣ навишташуда машҳуртаринаш асари Муҳаммади Шаҳристонӣ мебошад. Ӯ тавонистааст маълумоти бисёру эътимоднок ҷамъ намуда, онҳоро холисона баён кунад.[1, с.263]

Айнулқуззоти Ҳамадонӣ (1098-525) муаллифи осоре аз қабили «Зубдату-л-ҳақоиқ», «Рисолаи яздоншинохт», «Лавоеҳ», «Тамҳидот», «Тафсири Қуръон», «Мактубот», «Шарҳи калимоти қисори Бобо Тоҳир», «Шеваи Ғумбон» аст. Айнулқуззоти Ҳамадонӣ дар соли 1127 асари ирфонии «Зубдату-л-ҳақоиқ фӣ кашфи-л-дақоиқ»-ро, ки бо номи «Тимҳидот» низ шуҳрат дорад, таълиф намуд. Ин китоб иборат аз маҷмӯаи мақолат буда, ба таҳқиқу шарҳи масъалаҳои маърифат, шарти сулук, аркони дин, ҳақиқати ишқ ва рӯҳу дил, асрори Қуръон, ҳақиқати куфру имон ва ғайра ихтисос дода шудааст. Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ин асарро ба 10 тамҳид (бахш) ҷудо карда, дар ҳар бахш масъалаҳои ҷудогонаи ирфониро шаҳр додааст.[15, с.342]

Рисолаи «Лавоеҳ» дар байни солҳои 1127-28 ба забони порсӣ дар 21 фасл таълиф шудааст. Дар ин асар масоили ишқӣ-ирфонӣ ва ақоиди пантеистии мутафккир баён шудааст.

Фахруддини Розӣ (1148-1210) муаллифи «Мулаххас», «Шарҳи», «Ишорат ва танбеҳот», «Ниҳояту-л-уқул», «Мабоҳису-л-машриқия», «Таҳзибу-д-далоил фӣ унни-л-масоил», «Ишорату-н-наззор ило латоия ул-асрор», «Ҷавобату-л-масоил ан-наҷҷория», «Таҳзибу-д-далоил», «Китобу-л-баён ва-л-бурҳон», «Рисолату-л-камолия», «Ҷомеъу-улум», «Ал-бароҳин», «Тафсири кабир», «Шарҳи «Уюну-л-ҳикмат», «Муҳассили афкору-л-мутақаддимин ва-л-мутакаллимин», «Матолибу-л-олия», «Асосу-л-тақдиз», «Таъзилу-л-фалосифа», «Ар-рисолату-л-камолия фӣ-л-ҳақоиқи-л-илоҳия», «Китобу-л-мабоҳису-л-моддия фӣ-л-матолиби-л-маодия», «Ишорату-н-наззор ило латоифи-л-асрор», «Тафсири сағир», «Тафсири сураи Фотиҳа», «Ал-матолиб ал-олиямин ал-илм ал-илоҳӣ», «Уюна-л-масоил», «Лубоба-л-ишорат», «Шарҳ бар «Муфассал»-и «Ҷаруллоҳи Замахшарӣ» ва ғайра мебошад. Фахруддини Розӣ асари «Мабоҳису-л-машриқия»-ро дар се қисм доир ба масоили илоҳиёт ва табииёт таълиф намудааст. Фахруддини Розӣ асари «Мафотеҳу-л-ғайб», («Калидҳои ғайб» ё «Тафсири кабир»)-ро ба забони арабӣ дар авохири ҳаёташ таълиф намудааст. Муаллиф дар ин китоби бузург (соли 1933 дар 8 ҷилди 600-саҳифагӣ, яъне дар 4800 саҳифа дар Қоҳира ба табъ расид) тамоми ақидаҳои фалсафӣ ва динии худро баён кардааст. То Фахруддини Розӣ касе китоби муқаддаси «Қуръон»-ро бо усули ақлӣ шарҳ надодааст. Вай аксаран оятҳоро мантиқан ба ҳам пайваста ҳар кадоми онро ба далелҳои зиёди ақлӣ во қавлҳои гуногун шарҳ додааст. Ин амали Фахруддини Розиро уламои дин ба таври гуногун пазируфтаанд.

Шаҳобуддини Суҳравардӣ (1097-1167) муаллифи осори фалсафии «Наҳзат-ар-арвоҳ», «Ҳикмату-л-ишроқ», «Бӯстону-л-қулуб», «Алвоҳи Имодӣ», «Одобу-л-муридин» аст. «Алвоҳи Имодӣ» яке аз асарҳои фалсафии Шаҳобуддини Суҳравардӣ буда, дар чаҳор лавҳ (фасл) таълиф шудааст. Фасли

аввал дар бораи ҷисм, хусусиятҳон он, фасли дуюм доир ба масъалаҳои нафс ва қуввахои зоҳирию ботинии он, фасли сеюм доир ба воҷибулвуҷуд ва фасли чаҷорум доир ба масъалаҳои қазову қадар суҳбат мекунад. Яке дигар аз асарҳои фалсафии Шаҳобуддини Суҳравардӣ «Бустону-л-қулуб» буда, аз муқаддима, ду фасл ва хотима иборат аст.

Хуллас, дар давраи мавриди назари мо дар илми фалсафаи тоҷик мактабҳо, ҷараёнҳо ва ҷаҳонбинихои гуногун аз қабили фалсафаи машоъ, калом, муътазила, ашъария, тасаввуф, ишрок, исмоилия, ва ғайра вуҷуд доштаанд, ки мутафаккирони он замон пайрави ин ҷараёнҳои мухталиф буданд.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Сочинение. / В.В. Бартольд - Т. VI. М., 1966.-263с.
2. Вилоятӣ А. Пӯёии фарҳанг ва тамаддуни ислом ва Эрон. Ҷ. 1. / А. Вилоятӣ - Теҳрон, 1999.-С.224-226.
3. Ғазолӣ М. Кимиёи саодат. / М. Ғазолӣ - Теҳрон, 1996.
4. Ғазолӣ М. Насиҳату-л-мулук. / М. Ғазолӣ - Душанбе, 2011.
5. Ғаффорова З. Масъалаҳои ҳиндшиносӣ ва равобити адабӣ. / З. Ғаффорова - Хуҷанд, 2011.
6. Ибни Мискавайҳ. Ҷовидон хирад. Миср, 1952.-С.34-35.
7. Ибни Сино. Осор. Ҷ. 1. / Ибни Сино - Душанбе, 1980.-130.
8. Исоев М. Ҳикмати амалии Мискавайҳ. / М. Исоев - Душанбе, 2003.-223с.
9. Муҳаммадчонова М. Масъалаи инсон дар рубоиёти Умари Хайём // Умари Хайём Ҳаким, олим ва адиб. / М. Муҳаммадчонова - Душанбе, 2002.
10. Носири Хисрав. Сафарнома. / Н. Хисрав - Душанбе: Ирфон, 1970.
11. Нуралӣ М. Фарҳанги мухтасари ҷаҳонбинӣ. / М. Нуралӣ, Р. Комилов - Душанбе, 2002.
12. Султонов У. Муосирони Абуалӣ ибни Сино. / У. Султонов Душанбе, 1980.-128.-С.78-79.
13. Тамимдорӣ А. Китоби Эрон (Таърих ва адаби порсӣ, мактабҳо, даврахо, сабкҳо ва анвоъи адабӣ). / А.Тамимдорӣ - Теҳрон, 2000.-С.8-10.
14. Шамсуддинов Ҷ. Мантиқи Хайём ва илми ҳозира // Умари Хайём ҳаким, олим ва адиб. / Ҷ.Шамсуддинов Душанбе, 2002.
15. Энсиклопедияи миллии тоҷик. Ҷ. 7. Душанбе, 2018.-С.431-342.

ПЕРИОД ЭВОЛЮЦИИ В ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ

В статье рассматривается история развития философии таджикского народа XI-XII веков. В частности, говорится, что в XI-XII веках в истории таджикской философии были разные школы, направления и мировоззрения, такие как философия перипатетизма, философия калама, мутазила, ашария, философия мистицизма, философия озарения и философия исмаилитов. Также в статье исследуется роль некоторых учёных, которые играли немаловажную роль в развитии высшеупомянутых философских школ.

Изучив труды философов, принадлежащих к разным школам, направлениям и мировоззрениям, автор пришел к выводу, что в XI-XII веках наука таджикской философии достигла больших успехов. Великие философы, такие как Абу Али ибн Сино, Ибн Мискавайх, Абу Райхан аль-Бируни, Умар Хайям, Носири Хусрав, Мухаммад Газали, Айнулджузати Хамадони, Шахабуддин Сухраварди и многие другие, были на переднем крае его развития. Произведения этих великих мыслителей занимают особое место не только в развитии таджикской философии, но и в развитии мировой философии.

Ключевые слова: *наука, философия, мистицизм, философ, мировоззрение, Ибн Сино, Умар Хайям, Носири Хусрав, Айнулкуззоти Хамадони, Шахобуддин Сухраварди.*

EVOLUTION PERIOD IN THE HISTORY OF TAJIK PHILOSOPHY

The article explores the history of development of Tajik philosophy in the XI-XII centuries. In particular, it is said that in the XI-XII centuries in the history of Tajik philosophy there were different schools, directions and worldviews, such as philosophy of peripatetism, philosophy of Kalam, Mutazila, Ashariya, mysticism philosophy, philosophy of enlightenment, philosophy of the Ismailis and others. The article considers the role of some scientists who played an important role in the development of the above-mentioned schools of thought as well.

Having studied the works of philosophers regarding different schools, directions and worldviews, the author came to the conclusion that in the XI-XII centuries the science of Tajik philosophy achieved great success. Great philosophers such as Abu Ali ibn Sino, Ibn Miskawayh, Abu Raikhan al-Biruni, Umar Khayyam, Nosiri Khusraw, Muhammad Ghazali, Aynuljuzati Hamadoni, Shahabuddin Suhrawardi and many others were at the forefront of Tajik philosophy development. The works of these great thinkers occupy a special place not only in the development of Tajik philosophy, but also in the development of world philosophy.

Keywords: *science, philosophy, mysticism, philosopher, worldview, Ibn Sino, Umar Khayyam, Nosiri Khusrav, Aynuljuzati Hamadoni, Shahobuddin Suhrawardi.*

Сведения об авторе:

Рахимзода Курбонали Назар *- соискатель кафедры государственной управлении и общей истории Дангарийского гасударственного Университета, адресс: ул. Совети 30, город Дангара, Республика Таджикистан E-mail: Kurbonali 00@internet.ru, Тел.: (+992) 904434214.*

About the author:

Rahimzoda Qurbonali Nazar *– applicant of the Chair of Public Administration and General History of the Danghara State University, Address: 30Soveti street, Danghara town, the Republic of Tajikistan, Email: Kurbonali 00@internet.ru, Tel.: (+992) 904434214.*

СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИНАЛНЫХ ТЕАТРОВ ХАТЛОНСКОГО ОБЛАСТЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945гг.)

Амроев У.М.

Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониш

Театр – зрелишный вид искусства, представляющий собой синтез различных искусств – литературы, музыки, хореографии, вокала, изобразительного искусства и других обладающий собственной спецификой: отражение действительности, конфликтов, характеров а также их трактовка и оценка, утверждение тех или иных идей здесь происходит посредством драматического действия, главным носителем является актёр. История возникновения театра уходит корнями в Древнюю Грецию более двух тысячелетий назад.

Организации первого профессионального таджикского театра в Душанбе был приглашен из Государственного узбекского театра имени Хамзы таджик Хомид Махмудов (1900-1977 гг.), окончивший в 1927 году в Москве узбекскую театральную студию при Бухарском доме просвещения. В труппу вошли несколько участников самодеятельного кружка при горностремковом таджикском батальоне. В середине октября 1929 года труппа была оформлена. В день двенадцатой годовщины Великой Октябрьской социалистической революции, 7 ноября 1929 года, открылся занавес первого таджикского государственного театра. Он начал работать в помещении Дома дехканина, где был зрительный зал на 470 мест [1, с.35-36].

Однако, несмотря на трудности, число местных театров ежегодно росло. Уже к 1934 г, в Таджикистане районные театры имелись в Канибадаме, Нау, Аште, Ура-Тюбе, Пенджнкенте, Шахринау, Кулябе. Курган-Тюбе. [2, с.40] В 30-х годов общей число народных театров составило уже в 12. В состав артистов театров входили из самоядеятельных художественних кружков.

Местные Советы ежегодно увеличивали ассигнования на содержание и развитие театров. Оказывалась помощь и в подготовке кадров. В 1937 г. группа артистов из районов республики была направлена в Москву на курсы повышения квалификации режиссеров колхозных театров, где занятия вели такие крупнейшие мастера сцены, как Б, В. Щукин, С. Михоэльс, И.Н. Берсенев и другие. [3, с.53-56]

Благодаря принимавшимся мерам число местных театров росло из года в год. Накануне Великой Отечественной войны в республике насчитывалось уже 24 районных театра. [4, с.42-43] Старейшим из них являлся Кулябский музыкально-драматический театр, созданный в 1936 г. на базе кружков художественной самодеятельности Куляба. В 1938 на базе существующего Кулябского народного театра на основе постановления Совета Народного комиссариата Таджикского РСС от 29 апреля года № 433 был образован окружной музыкально-драматический театр. [5, с.34] Первоначально в его коллектив входили 15 певцов и музыкантов, в их числе Махмуд Султанов, Кадыр Шарифов, М. Исаханов. Гало Шарипов и другие. Театр не имел своего помещения он выступал на клубных сценах на открытых площадках в колхозах. В 1938 г. **в** коллективе театра насчитывалось уже 36 человек. [6,] Программа театра на первых годах носила концертный характер и состояла из танцевальных, музыкальных и песенных номеров. Однако уже в 1937 г. коллектив театра осуществил постановку двухактной пьесы «Дохунда» по одноименному произведению С. Айни (1878-1954 гг.). Широкому зрителю Куляба, не искушенному в драматическом искусстве, трудно было оценить художественный уровень спектакля. Однако содержание пьесы, взятое из жизни таджикского народа, было понятно зрителю, что и определило успех постановки.

В 1938 г. руководителем театра стал народный певец и поэт кулябец Саидали Вали-заде(1900-1871гг.). Им были написаны двухактные пьесы — комедии «Желание Гульчехры» и «Ахмад и Барно» о бесправном положении женщин до революции. Первая пьеса была поставлена в 1938 г. а вторая уже после войны. Большую работу вел коллектив театра в годы Великой Отечественной войны(1941-1945гг.). Душой коллектива оставался Саидали Вали-заде. Он сочинял песни, составлял концертные программы» с которыми исполнители выступали перед трудящимися.[7, с.296]

Большая концертная программа была подготовлена для гастролей в городах Урала, где работали посланцы Таджикистана. Для своих земляков кулябскне артисты в этих городах дали 46 концертов, обслужив свыше 10 тыс. зрителей. Мастерство артистов, выступавших на Урале по обслуживанию рабочнх-таджиков, было отмечено правительством республики. 11 участников выездной бригады получили Почетные грамоты и Грамоты Президиума Верховного Совета Таджикской ССР.

Наряду с широкой концертной деятельностью театр под руководством режиссера В. Смирнова осуществил в 1945 г. постановку таких спектаклей, как «Лекарь поневоле» Мольера, «Пятирублевая невеста» азербайджанского драматурга Ордубады, «Молчаливый цирюльник» Дж. Икрами (1909-1993 гг.) на сюжет одной из сказок «1001 ночь».

Осенью 1945 г. в Душанбе проходила декада кулябского искусства, во время которой демонстрировали свои достижения артисты, танцоры, музыканты, чтецы. Театральное искусство было представлено спектаклями «Молчаливый цирюльник», «Лекарь поневоле» и большой концертной программой. Правительство республики по достоинству оценило успехи артистов из Куляба, присвоив четверым из них — Туйды Бабаевой, М. Исаханову, С. Вали-заде и В.С. Смирнову— высокое звание заслуженного артиста Таджикской ССР. [8,8] В первые послевоенные годы репертуар Кулябского театра состоял в основном из концертных программ. Драматическую часть составляли главным образом одно и двухактные пьесы. Их ставили режиссеры В. Смирнов, работавший до 1947 г, а затем Ф. Ташмухамедов(1926-2018гг.), являвшийся режиссером театра в 1949— 1950 гг. Тематика таких пьес была актуальной. Она посвящалась злободневным вопросам развития социалистического соревнования, борьбе старого н нового в колхозном быту, возрастающей роли женщин в колхозном производстве и т.д.

Мирная жизнь советского народа была прервана Великой Отечественной войной. Вместе со всеми народами нашей многонациональной Родины на фронтах сражались и таджики. В тяжелых условиях, потребовавших напряжения всех сил, плодотворно трудились рабочие и колхозники, ученые и инженеры, учителя и врачи, работники литературы и искусства Таджикистана. После первой декады таджикского искусства, состоявшейся в Москве в апреле 1941 г. театры вернулись домой с новым приливом творческих сил. В первые же дни войны работники искусства подчинили всю свою деятельность требованиям сурового времени, борьбе против фашистских захватчиков.

Деятели театров выполняли свой гражданский патриотический долг, выступая на призывных пунктах, в воинских частях, госпиталях; участвуя в специальных спектаклях и концертах, сборы от которых поступали в фонд обороны, в фонд помощи эвакуированным детям и семьям фронтовиков.

Первый фронтовой театр Таджикской ССР был организованнами в столице солнечного Таджикистана 1 июня 1943 года. [9, с.83] В состав группы вошли ведущие актеры национальных театров драматического им. Лахути, Оперы и балета, госфилармонии и русского театра им. Маяковского.

С момента организации театра руководству казалось необходимым создание для фронта оригинального концерта со специально написанным материалом, органически сливающего национальное искусство с русским, концерта-спектакля, резко отличающегося от обыкновенных концертов с их всегдашним традиционным построением программы.

Казалось, что, в основном, тема концерта должна нести в себе радостный отдых для бойца и офицера. Внешне концерт должен быть также нарядным зрелищем, но в то же время портативным, могущим быть показанным в любых фронтовых условиях, тем более, что рабочих в театре нет. и всю техническую работу проводят сами актеры. Для написания литературного материала были привлечены драматурги Б.С. Ласкин и Н.В. Рожков. В программу концерта вошли скетчи, комедии «Говорящее письмо», «Спасибо за внимание», шуточные народные дуэты, русские й украинские Песни, музыкальные шутки «Живой рояль». Просмотр концерта правительством Таджикистана показал, что театр шел по правильному пути. Было отмечено хорошее качество работы режиссера, художника и актеров и, главное, наличие новой формы театрализованного концерта-спектакля. То же подтвердила и комиссия по приему программы в Москве.

В годы Великой Отечественной войны часть работников театров республики ушли на фронт к ним вошли театров Исфары, Конибадом, Ура-тюбе, Пенджикент, Ноу, Гарм, Кургантюбе и Куляб. [10]. А также, артисты Кулябского областного театра Абдулло Алиев, Саиджон Джураев, Раджаб Миров, Шариф Гадоев добровольно ушли на фронт. Также, в годы войны в Таджикистан были эвакуированы некоторые театральные и музыкальные коллективы РСФСР и Украины. С конца 1941 г. до середины 1944 г. в столице республики выступили: Ленинградский театр комедии, Воронежский театр оперетты, Украинская капелла «Думка», Симфонический оркестр УССР. Последний объединился с оркестром таджикского оперного театра пополнив состав до 80—100 чел. и давал прекрасные концерты, с большим успехом исполняя Седьмую симфонию Д.Д. Шостаковича. Совместные концерты проводили и другие коллективы (28 января 1943 г. был дан большой концерт силами артистов таджикского театра оперы и балета, Ленинградского театра комедии и Воронежского

театра оперетты). В Курган-Тюбинском Доме культуры выступал Украинский театр комедии им. Щорса. [11, с.7] Все эти коллективы были окружены заботой со стороны правительства республики, театров и населения Таджикистана.

Бригада артистов Кулябского областного музыкально-драматического театра в составе: Ахмедова, Бабиевой, Давлятова, Исахановой, Искандаровой, Исаханова, Каландарова, Каримова, Насретдинова и Шарипова при ответственном руководстве художественного руководителя театра В.С. Смирнова, выехала в Свердловск 14 ноября 1943 г. и возвратилась в Сталинабад 21 января 1944 г., пробыв в поездке 67 дней, из них 27 дней в пути и 6 дней — дни приездов и отъездов; итого чисто рабочих диен было 34. Выступления проходили в городах: Свердловске - 21 , Серове – 8, Верхнем Туре - 1 и в Нижнем Тагиле 15 концертов. За указанный срок бригадой дано 45 концертов с охватом зрителей свыше 10 тыс. человек. Были обслужены рабочие и служащие следующих заводов и предприятий: дважды орденоносного Уралмашзавода, трижды орденоносного завода имени Коминтерна, орденоносных заводов Химмашстроя, Уралтяжстроя, Свердловскпромстроя, Серовского металлургического завода, Верхне-Туринского завода, Высокогорского железного рудника, интернат девушек Уралмаша. А также, госпитали городов Серова и Нижнего Тагила, Углехимбиржа города Серова, Верхне-Исецкий и другие. Еще были даны открытые концерты во Дворце культуры города Серова, клубе имени Горького в Нижнем Тагиле, в Свердловском радиокомитете и в День конституции в большом зале Свердловской госфилармонии в концерте «Творчество народов СССР». Выступления проходили в общежитиях, красных уголках, заводских чайханах, в цехах Серовского металлургического завода и сборочного цеха завода № 183, госпиталях, палатах, клубах, дворцах культуры. [12, с.342-43] В программу концерта входили таджикские и узбекские песни и танцы, дуэты, сценки, художественное чтение и пр. Каждое выступление начиналось приветственной песенкой «Салом аз номи халки Тоҷикистон», специально написанной поэтом М. Миршакаром. Художественный успех был исключительным.

Каждый концерт проходил под шумные аплодисменты и одобрения зрителя. Особенно горячо принимались концерты таджиками. Совершенно неожиданным был прием концертов русским зрителем. Проводились они с конферансом на русском языке в виде беседы о таджикском искусстве и соответствующими переводами и пояснениями. Эти концерты прошли с большим художественным и политическим успехом и дали возможность уральцам познакомиться с искусством Таджикистана. В полученных отзывах и благодарностях (копии прилагаются) выражаются чувства глубокого удовлетворения, полученные от прослушивания концертов. [13, с.5-9] Группа стахановцев Уралтяжстроя отправила благодарственную телеграмму Председателю СНК Таджикской ССР тов. Курбанову и Секретарю ЦК КП (б) Таджикистана Протопопову за посылку на Урал бригады артистов. Говорить о приеме концертов рабочими-таджиками — это говорить о слезах радости, с которыми встречали нас, это говорить о небывалом подъеме среди них и, как указывает руководство Уралхиммашстроя, росте производительности труда в последующее за концертами время. Можно сделать выводы и о приеме концертов русским зрителем, дающим полное основание со всей серьезностью поставить вопрос о необходимости пропаганды таджикского искусства и об организации специальной гастрольной поездки бригады представителей таджикского искусства по СССР. Выполнив задание Центрального Комитета КЩ б) Таджикистана и Совета Народных Комиссаров, Таджикской ССР, участники бригады готовы на выполнение других заданий, которые возложат на них партия и правительство. Поездка очень многое дала участникам бригады артистов Кулябского областного музыкально-драматического театра, работавшим не за страх, а на совесть, расширила их кругозор, помогла им увидеть собственными глазами героизм уральцев, вместе с которыми бок о бок работают их соотечественники, дала им зарядку на дальнейший производительный труд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Нурджанов, Таджикский театр (очерк истории), / Н. Нурджанов – Москва, 1968. - С.35-36.
2. ПА ТФ ИМЛ, ф.3, оп.109, д.59, л.40.
3. Шарифов Ш. Театр ва асолати он, Вестник Государственый Университета Куляба имени А. Рудаки, (научный журнал), № 1-2 (6-7) – Куляб, 2012, - С. 53-56.
4. ЦГА Тадж.ССР, ф 370, оп 1, д 36, л 42-43.
5. Файзи Ашӯр,. Даргоҳи ҳунар. / Ф. Ашӯр, А. Мунаввара – Душанбе: 2008. – С. 34.
6. Тоҷикистони сурх, 1945, 19 сентябр. **7.** Низам Нурджанов. «Таджикский народный театр по материалам Кулябской области» - Москва.1956.-296с.
7. Сафармуҳаммад Аюбӣ. Ним асри тарбияи завқ. – Кӯлоб: 1988. – С. 4.
8. Утвержден Главным управлением театров комитета по делам искусств при СНК СССР от 18 августа 1943 г., см. ПА ТФ НМЛ при ЦК КПСС, ф. 3, оп. 99, д. 8, л. 83.
9. Коммунист Таджикистана, 1942, 18 декабр.
10. Н. Нурджанов. История таджикского советского театра (1941-1957), / Н. Нурджанов –Душанбе. 1990. – 7с.

11. Из истории культурного строительства в Таджикистане. 1941—1960 гг. Том 2. - Душанбе ,1972. –С 342-343.
12. ПА ТФ НМЛ при ЦК КПСС, ф. 3, оц. 109, д. 214, л. 5-9.

СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕАТРОВ ХАТЛОНСКОГО ОБЛАСТА ВО ВРЕМЯ ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА (1941-1945гг.)

В данной статье освешается деятельность профессиональних театров Хатлонского областа во время Великой отечественний войны(1941-1945гг.). В нем в конкретных примерах показано достижении артистов театра в указанном периоде. Первый фронтовой театр Таджикской ССР был организованнами в столице солнечного Таджикистана 1 июня 1943 года. В состав группы вошли ведущие актеры национальных театров драматического им. Лахути, Оперы и балета, госфилармонии и русского театра им. Маяковского.Бригада артистов Кулябского областного музыкально-драматического театра при ответственном руководстве художественного руководителя театра В.С. Смирнова, выехала в Свердловск 14 ноября 1943 г. и возвратилась в Сталинабад 21 января 1944 г., пробыв в поездке 67 дней, из них 27 дней в пути и 6 дней — дни приездов и отъездов; итого чисто рабочих дней было 34. За указанный срок бригадой дано 45 концертов с охватом зрителей свыше 10 тыс. человек. Заслуги театры и его тружеников в составе театрально фронтовие бригады для повышение дух защитников отечество и пропаганде идеи дружбы народов и меньталитета таджикского народа.

Ключевые слова: *профессиональный театр, фронтовые театры, музыкалные пьесы, спектакл – консерт, музыкально-драматический, музыкально-комедийный, фронтовые бригады, консертные программы, сценический пьесы, народный дуэт.*

THE SITUATION OF PROFESSIONAL THEATRES OF THE KHATLON REGION DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

The article refreshes the activities of professional theatres of the Khatlon region during the Great Patriotic War. In the article, with the specific examples show the achievement of the theater artists in the indicated period. The first front-line of the Tajik SSR was organized in the capital of Tajikistan on June 1, 1943. The group included leading actors of national theatres drama named after Lahuti, Opera and Ballet, State Philharmonic and Russian Theater named after Mayakovski. The team of artists of the Kulyab regional Music and Drama Theater under the responsible leadership of the artistic director of the theater V.S. Smirnov, left for Sverdlovsk on November 14, 1943 and returned to Stalinabad on January 21, 1944, having spent 67 days on a trip, of which 27 days on the way and 6 days-days of arrivals and departures; total purely working days was 34. Over the indicated period, the team gave 45 concerts with an audience of over 10 thousand people. The merits of the theater and its workers as part of a theatrically front-line brigade to increase the spirit of the defenders of the fatherland and to promote the idea of friendship of peoples and the minority of the Tajik people.

Key words: *professional theater, front-line theaters, musical plays, performance-concert, musical dramatic, musical-comedy, front-line brigades, concert programs, stage plays, folk duet.*

Сведение об авторе:

Амроев Умеджон Мамадхонович *– соискатель Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальный академии наук Республики Таджикистан E-mail: umed-08@mail.ru, тел: (+992) 918125349*

About the autor:

Amroev Umejon Mamadkhonovich *- Applicant for the Institute of History, Archeology and Ethnography named after V.I.A. Donisha National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan E-mail: umed-08@mail.ru, tel: (+992) 918125349*

УДК: 327.8 (575.3+574)

ТАҲАВВУЛИ СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОНУ ҚАЗОҚИСТОН НИСБАТ БА ЧИН (ДАР РАДИФИ ЛОИҲАИ «ЯК КАМАРБАНД – ЯК РОҲ»)

Шарипов А.Н., Комилов Н.И.
Таджикский национальный университет

Зиёда аз чоряк аср, аз лаҳзаи касби истиқлолият, кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба истиснои Туркманистон, пайгирона усули асосии сиёсати хориҷӣ – бисёрсамтиро татбиқ менамоянд. Дар давоми ин муддат стратегияи мазкур самаранокӣ ва тағйирнопазирии худро нишон дод. Ба хотири нигоҳ доштани тавозуни байни манфиатҳои кудратҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ кишварҳои минтақа

имрӯз низ аз сиёсати бисёрсамтӣ пайгирӣ менамоянд. Вале бояд эътироф намуд, ки вазифаи мазкур ҳамасола бо назардошти рақобат байни бозингарони минтақавӣ душвор мегардад [6, с.129].

Ҳамзамон бемории сироятии COVID 19 ҷанбаҳои заъфи ин сиёсатро возеҳ намуд, ки моҳиятан додани таваҷҷӯҳи бештарро дар сиёсати хориҷӣ нисбати як ё якчанд кишвар ифода менамояд. Вобаста ба ин, омӯзиши ҳолат ва дурнамои муносибатҳои кишварҳои минтақа (дар мисоли Тоҷикистон ва Қазоқистон) бо Чин дар шароити муосир мубрам ва саривақтӣ буда, баррасии марҳилаҳои рушди ҳамкорӣ ва вижагиҳои онро дар чаҳорчӯбаи лоиҳаи «Як камарбанд – як роҳ» тақозо менамояд.

Мақоми афзалиятноки Чин дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози истиқлолияти сиёсии кишвар сарчашма мегирад. Беҳуда нест, ки аввалин сафари расмии хориҷии Сарвари давлати тоҷикон низ маҳз ба ин кишвар дар таърихи 9-11марти соли 1993 сурат гирифтааст. Ин мақом дар тамоми изҳороти расмӣ, баромаду Паёмҳои солонаи Пешвои миллат ва асноди муайянкунандаи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид ва тасдиқ гаштаанд. Новобаста аз эъломи сиёсати дарҳои кушод ва хислати бисёрсамтӣ гирифтани сиёсати хориҷӣ, мақоми Чин авлавиятнок боқӣ мемонад, ки бо ирода ва талошҳои ду ҷониб то ба сатҳи шарокати стратегӣ расидаанд ва заминаи мусоидро барои тавсеаи рӯзафзуни ҳамкориҳои гуногунҷанбаи сиёсию амниятӣ, ҳарбию техникӣ, иқтисодию тиҷоратӣ ва фарҳангӣ фароҳам овардаанд» [7].

Барои Ҷумҳурии Қазоқистон низ Чин яке аз шарикони асосӣ ва самти афзалиятноки сиёсати хориҷӣ маҳсуб мегардад. Бесабаб нест, ки дар Консепсияи сиёсати хориҷии кишвар барои солҳои 2014-2020 дар қатори афзалиятҳои кишварӣ ва минтақавӣ Чин дар мақоми аввал меистад. Мутобиқи он Қазоқистон бо Чин ҳамкории ҳамаҷонибаи стратегиро дар чаҳорчӯбаи муколама дар сатҳи олӣ ва баланд амиқ намуда, ҳамкории Рес энергетикӣ, сармоягузорӣ-технологӣ, тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-гуманитарӣ, ҳамкориро дар соҳаи в транзитӣ-нақлиётӣ, бахши кишоварзӣ, дар самти истифодаи муштараки захираҳои обии дарёҳои фаромарзӣ ва экология рушд медиҳад. [8].

Қазоқистон аз оғози истиқлолият бо истиқрори равобит бо кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ усули бисёрсамтиро дар сиёсати хориҷӣ пеша намуда, ҳадафи тағйири дурнамои мақоми кишварро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар асри XXI дошт[10]. Новобаста аз роҳандозии усули бисёрмеҳварӣ мавқеи Чин дар сиёсати хориҷии кишвар муассир боқӣ мемонад.

Дар баробари ин, кишварҳои минтақа дар сиёсати хориҷии Чин нақши муҳимро ишғол менамоянд, ки аз субот дар минтақа ва тағйир наёфтани тавозуни қувва ба фоидаи қудратҳои ғарбӣ бармеояд. Ин нақш пеш аз ҳама, бо зарурати нигоҳ доштани амният дар навоҳии ғарбии Чин, ҷалби он ба доираи ислоҳоти иқтисодӣ ва истифодаи Синҷон дар таъсир Осиёи Марказӣ ҳамоҳанг мебошад.

Ин аст, ки Чин яке аз аввалин шуда истиқлолияти сиёсии кишварҳои минтақаро эътироф карда, бо онҳо муносибатҳои дипломатиро барқарор намуд.

Боиси таъкид аст, ки тақвияти ҳузури Чин дар минтақа бинобар зиёд гаштани таъсири қудратҳои ғарбӣ, боло рафтани аҳамияти минтақа, қиммати арзиши маводи сӯхт ва афзоиши иқтидори иқтисодии худи кишвар аз оғози ҳазораи нав вусъат гирифт.

Чин барои нигоҳ доштани мақоми мавҷуда тамоми чораҳоро меандешад, ки аз ҷумла дар чаҳорчӯбаи СҲШ амалӣ мегарданд[12].

Ҷумҳурии Мардумии Чин дар сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ фаъолона мавқеъҳои пешсафро ишғол менамояд. Гардиши солонаи тиҷоратӣ байни Чин ва панҷ кишвари Осиёи Марказӣ дар зарфи 25 соли ҳамкорӣ аз 500 млн доллар то 30 млрд доллар афзоиш ёфт[5].Нишондоди баландтарин соли 2013 ба қайд гирифта шуданд, ки 50 млрд. долларро ташкил дода, Чинро дар Осиёи Марказӣ ба сифати сармоягузор, қарздиҳанда ва шарики тиҷоратӣ муаррифӣ мекунад, ки Россияро ба мақоми дуюм ва ҳатто сеюм тела додааст.

Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Ҷинпин соли 2013 ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мегалоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» -ро пешниҳод намуд. Боиси таъкид аст, ки лоиҳаи мазкур дар донишгоҳи Н. Назарбоеви Қазоқистон эълом гардид, ки намунаи ҳамкориҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва аҳамияти минтақа дар сиёсати хориҷии Чин мебошад. Зиёда аз он дар тӯли ҳамкорӣ Чин ягон санади муайянкунандаи сатҳ ва мақоми минтақаро дар низоми сиёсати хориҷӣ ё стратегияи иқтисодӣ қабул накарда буд. Вобаста ба ин Пекин мебоист ҳадаф ва вазифаҳои худро дар минтақа дар шакли консептуалӣ муайян менамуд, ки ташаббуси Як камарбанд - як роҳ айнан чунин гардид.

Консепсияи «Як камарбанд - як роҳ» - ташаббуси байналхалқии Чин, ба такмили роҳҳои мавҷуда ва бунёди масирҳои нави тиҷоратӣ, нақлиётӣ, инчунин долонҳои иқтисодӣ равона шудааст, ки зиёда аз 60 кишварҳои Осиёи Марказӣ, Аврупо ва Африқоро пайваста ба рушди муносибатҳои тиҷоратӣ байни онҳо ва Чин мусоидат хоҳад кард[18, с.162]. Моҳиятан ин ташаббус бунёди модели нави ҳамкории байналхалқиро бо роҳи таҳкими механизмҳои мавҷуда, инчунин ҷустуҷу ва роҳандозии механизмҳои нави ҳамкорӣ бо ҳадафи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии кишварҳоро дар қаринаи ташаббуси мазкур ифода менамояд.

Тадриҷан татбиқи муваффақи лоиҳа ба Чин ҳалли норасоии захираҳои энергетикиро фароҳам меорад, ки ба он иқтисоди афзояндаи кишвар эҳтиёҷ дошта, дастрасии соҳибкорони чиниро ба

бозорҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ, России, Аврупо ва Шарқи Наздик осон мекунад, инчунин ба рушди босуръати Навоҳии мухтори Синсзян-Уйғур мусоидат менамояд, ки то ҳол аз рушди манотиқи наздибаҳрии кишвар дар канор мондааст. Барои кишварҳои Осиёи Марказӣ Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим –ин имконияти рушди инфрасохторӣ ва имкониятҳои нави тиҷоратӣ мебошад.

Ташаббуси пешниҳодшуда танҳо модели ҳамгироии иқтисодӣ набуда, бешубҳа, бештар аз ташаббуси сиёсати хориҷии Пекин маҳсуб мегардад. Айни замон ин ғояи бузургест, ки зимни татбиқи муваффақонаи он қоидаҳои бозии геополитикӣ ва геоиқтисодӣ на танҳо дар фазои авруосиёӣ ва минтақаи уқёнуси Ором тағйир меёбад, балки бозназари тартиботи нави ҷаҳониро дар назар дорад[1, с.140].

Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим бунёди се долонҳои иқтисодиро пешбинӣ менамояд:

– Чин-Осиёи Марказӣ-Россия-Аврупо;

– Чин-Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ-Халиҷи Форс ва Баҳри Миёназамин;

– Чин- Осиёи Ҷанубу Шарқӣ - Осиёи Ҷанубӣ – уқёнуси Ҳинд.

Ин долонҳо имкони афзоиши босуръати интиқоли молу хизматрасонӣ аз Чин ба Аврупо, ки бо роҳи баҳрӣ 45-60 шабонарӯзро дар бар мегирифтанд то 10-13 шабонарӯз бо роҳи хушкӣ коҳиш дода, бозорҳои нави фурӯши молу хизматрасонии чиниро барои ҳавасманд намудани суръати рушди иқтисодии Ҷумҳурии Мардумии Чин боз менамояд; ба ширкатҳои чинии роҳи оҳан ва сохтмонӣ дар ишғоли бозори ҷаҳонӣ кӯмак хоҳад кард[1, с.142].

Дар ин самт 13 июни соли 2015 аввалин маротиба хатсайри аз ҳама тӯлонитарини роҳи оҳан дар ҷаҳон барои интиқоли борҳо аз Харбин то Гамбург ифтитоҳ гардид, ки 15 рӯзро дар бар мегирифт. Чин ҳамарӯза ба татбиқи «орӯзи чинии иқтисодӣ» наздик мешавад. Масалан, 19 январи соли 2017 ба шаҳри Лондон якумин қатора аз Чин омад, ки аз рӯйи хатсайри «Як камарбанд – Як роҳ» ҳаракат менамуд. Ин амалия минбаъд мунтазам гашта, «қатораҳо бо молҳои чинӣ ба Лондон тайи ҳар ҳафта хоҳанд расид»[11].

Дар сатҳи байналхалқӣ Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим ба Чин имкони тавсеаи дастёбии амалан ягонаро ба захираҳои энергетикии Осиёи Марказӣ (ба хусус газ ва нафт) ва табдили тадричӣ ба бозингари асосии геополитикиро фароҳам меорад. Маълум аст, ки то соли 2009 Чин мутаносибан аз Шарқи Наздик ва Африқо зиёда аз 79 % -и воридоти нафти худро таъмин намуда, танҳо 10,6 % -и он ба кишварҳои пасошӯравӣ рост меомад. Татбиқи лоиҳа кӯшиши тағйири ин таносубро дошта дастрасии маводи сӯхтро барои Чин бо роҳи сохтмони қубурҳои интиқолӣ боэътимод осон ва арзон хоҳад кард[2].

Таваҷҷӯҳи пайгирона ба интиқоли маводи сӯхт аз минтақа дар чаҳорчӯбаи лоиҳа ифодаи бесуботӣ ва ташаннуҷи сиёсӣ ва геополитикии минтақашои Шарқи Наздик ва Африқоро мебошад.

Аз ҷониби дигар, барои кишварҳои Осиёи Марказӣ лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ» — ин имконияти ҷалби сармоягузорӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ-боркашонӣ аз ҳисоби маблағҳои чинӣ, тақвияти транзити тиҷоратӣ, афзоиши ҳамкории истеҳсолӣ ва гардиши тиҷоратӣ бо Чин мебошанд[9].

Эҷоду тавсеаи низоми байналмилалии долонҳои нақлиётию иртиботӣ барои таъмини дастёбии Тоҷикистон ба муҳимтарин масирҳои ҳамлу нақл ва бозорҳои бузурги ҷаҳон, ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва фановариҳои пешрафта ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ яке аз вазифаҳои авлавиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад[13, с.64].

Барои Тоҷикистон амиқтар шудани равобит бо Чин, ба маънои бархӯрдорӣ аз пуштибонии шарики боэътимоди иқтисодӣ дар равобити байналмилалии муосир ва ҷалби сармоягузорӣ мебошад, ки дар шароити бештар ниёз доштани кишвари мо ба маблағҳои бузург барои расидан ба амнияти энергетикӣ, инчунин барои тавсеаи пойдори иқтисоди Тоҷикистон зарурат дорад. Бо таваҷҷӯҳ ба ин нуктаҳо Тоҷикистон ва Чин дар оянда низ ба густариши ҳамкориҳои стратегии худ идома хоҳанд дод[19, с.109].

Тоҷикистон аввалин шуда Тафоҳумнома дар бораи пешбурди муштараки ташаббуси «Як камарбанд - як роҳ»-ро ба имзо расонидааст. Айни замон Тоҷикистон якҷоя бо шарикони байналхалқӣ аз болои татбиқи як қатор лоиҳаҳои инфрасохтории аҳамияти минтақавидошта фаъолият менамояд. Тоҷикистон ҳамеша тамоми ташаббусҳои созандаро дастгирӣ менамуд, ки ба рушди ҳамкории минтақавии тиҷоратӣ-иқтисодӣ дар асоси мутақобила равона шудааст [18, с.163].

Ғояи «Як камарбанд - як роҳ» дар бунёди инфрасохтор ва роҳандозии алоқаҳои мутақобила байни кишварҳои Авруосиё ифода меёбад. Ин нуқтаи лоиҳаи мазкур вазифаи стратегӣ – баромадани Тоҷикистон аз бумбасти коммуникатсионию ҷуғрофӣ ва табдили кишвар ба нуқтаи транзитиро метавонад ҳал намояд.

Аллакай моҳи ноябри соли 2014 хазина дар ҳаҷми 40 млрд долл., барои бунёди Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим ва маблағгузории лоиҳаҳои асосии он, инчунин Бонки осиёи сармоягузории инфрасохторӣ бо сармояи 100 млрд долл. ташкил шуданд, ки муассиси асосии онҳо ба шумор меравад Инчунин шартнома дар бораи ҳамкорӣ бо бонки рушди БРИКС ва Бонки СҲШ ба имзо расиданд. Дар чаҳорчӯбаи лоиҳа ҷалби фаъоли сармояи хусусӣ ба нақша гирифта шудааст[21, с.205]. Тоҷикистон моҳи январи соли 2015 ба Бонки осиёи сармоягузории инфрасохторӣ ворид гардида, аллакай маблағгузории аввалини ин бонкро барои татбиқи лоиҳаи нақлиётӣ қабул намудааст[18, с.165].

Чин шарики калидии иқтисодии Тоҷикистон ба шумор меравад. Гардиши тиҷоратии ҷонибҳо ҳамасола меафзояд. Соли 2017 гардиши моли байни кишварҳо ба $1 млрд 597 млну 600 ҳазор расида [14, с.6] ҳаҷми мубодилаи тиҷоратии кишварҳо аз соли 1993 то соли 2018 300 маротиба афзоиш ёфтанд[16, с.1].

Айни замон ҳаҷми сармоягузории Чин ба иқтисоди мо ба $2,5 миллиард расидааст, ки аксари онҳоро сармоягузориҳои мустақим ташкил доданд. Имрӯз дар Тоҷикистон тақрибан 350 ширкат бо иштироки сармояи чинӣ амал менамоянд[20].

Барои Тоҷикистон амалӣ намудани ин ташаббус имкониятҳоро барои баромадани Тоҷикистон ба бозорҳои нав тавассути долонҳои навин ва корхонаҳои истеҳсолӣ фароҳам хоҳанд овард.

Бояд таъкид намоем, ки ҳамкории ҷонибҳо дар самти бунёди роҳу инфрасохтор дар сатҳи дуҷониба ва СҲШ аз оғози ҳазораи навин ҷараён доранд. Ба шумули татбиқи лоиҳаҳо дар ин самт метавон сохтмони нақби «Озодӣ» («Шар-шар») ба маблағи $40 млн дар соли 2009, азнавсозии роҳи автомобилии Душанбе — Чанок, бо дарозии 335 км, ба маблағи $281 млн, сохтмони роҳи Данғара — Кангурт бо арзиши $256 млн, азнавсозии роҳи автомобилии Душанбе — Турсунзаде — Ӯзбекистон дохил мешаванд.

Дар маҷмуъ дар муддати байни солҳои 2006 - 2013 бо иштироки ширкатҳои чинӣ 1700 км роҳи аҳамияти умумиҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ бо 31 км нақбҳои автомобилӣ, 200 пулҳои хурду бузург ва даҳҳо километр роҳравҳои зиддитармавӣ сохта ба истифода дода шуданд[9].

Барои Тоҷикистон, ки роҳи баромади коммуникатсиониро дар самти ҷануб мечуяд, сохтмони роҳи оҳани Чин — Қирғизистон — Тоҷикистон — Афғонистон — Эрон бо баромади минбаъда ба Туркия муҳим мебошад. Айни замон ҷумҳуриро танҳо роҳи оҳан аз ҳудуди Ӯзбекистон ба хориҷ мебарорад. Пешбинӣ мегардад, ки дарозии роҳи оҳан аз Чин ба Эрон аз ҳудуди Тоҷикистон тақрибан 580 км – аз сарҳади Қирғизистон то шаҳри Ваҳдат ва Ёвон то сарҳади тоҷику-афғон (Панҷи Поён) –ро ташкил медиҳад.

Тоҷикистон пешниҳод менамояд, ки роҳи автомобилии «Чин-Тоҷикистон-Ӯзбекистон» ва «Чин-Тоҷикистон-Афғонистон» ба лоиҳаи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» ворид гардида, инчунин лоиҳаи роҳи оҳани «Чин-Қирғизистон – Ӯзбекистон» - ро бо минбаъд ба он ворид шудан дастгирӣ мекунад[17].

Сохтмони қисматҳои алоҳидаи ин роҳ, аз ҷумла нақби «Хатлон» бо дарозии 2,2 км, қисмати роҳи Ваҳдат - Ёвон амалӣ гаштааст[9].

Барои Қазоқистон татбиқи Лоиҳаи « Як камарбанд - як роҳ» аҳамияти хосса дошта, имкони татбиқи иқтидори транзитии кишвар ва табдили он ба пули иртиботии Осиё ва Аврупоро фароҳам меорад.

Чин дар гардиши тиҷоратии Қазоқистон (10,6 млрд. долл., 14% аз ҳаҷми умумии гардиши тиҷоратӣ) ҷойи дуюм ва вобаста ба истеъмоли молҳои қазоқистонӣ (12%) ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Пекин инчунин –сармоягузори бузурги иқтисоди Қазоқистон ба шумор меравад[3, с.1287].

Интихоби Қазоқистон тасодуфӣ намебошад. Ба қавли ҳукуматдорони чинӣ, маҳз Қазоқистон ҷумҳурии нисбатан босуботи минтақа ба шумор меравад, ки дорои иқтидори сиёсӣ, иқтисодӣ, транзитӣ ва иқлими мусоиди сармоягузорӣ буда, метавонад шарики комили Чин дар ин ташаббус гардад. Ба хусус ҳудуди Қазоқистон имконияти банақшагирии лоиҳаҳои нақлиётиро бо баромад ба Россия, баҳри Хазар ва Қафқоз, Эрон ва Халиҷи Форс, кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҳиндустон фароҳам меорад[6, с.130].

Яке аз асноди калидии барномавӣ, ки муносибатҳои иқтисодии Қазоқистон ва Чин дар марҳилаи мазкур танзим менамояд, барномаи қазоқистонӣ-чинии ҳамкории сармоягузорӣ ба шумор меравад, ки кучонидани иқтидорҳои истеҳсолиро аз ҳудуди Чин ба қаламрави Қазоқистон (51 лоиҳа) дар назар дорад.

Қазоқистон ва Чин оид ба 51 лоиҳа ба маблағи умумии 26,2 млрд долл. ИМА ба мувофиқа расиданд. Дар қаламрави Қазоқистон бо мусоидати ширкатҳои бузурги чинӣ 51 корхона дар соҳаи саноати химия, бахши куҳӣ -металлургӣ, мошинсозӣ, инфрасохтор, энергетика, комплекси агросаноатӣ, саноати сабук, коркарди нафт, истеҳсоли маводи сохтмонӣ ва технологияҳои иттилоотӣ бунёд ва таҷдид мегарданд[6, с.131].

Моҳи июни соли 2017 байни кишварҳо Ёддошти ҳусни тафоҳум ба имзо расид, ки ташкили роҳи оҳани босуръати фаромарзии боркашонӣ ва алоқа дар Чин-Россия-Аврупоро пешбинӣ намуда, тибқи он, сохтмони долони нақлиётии баландсуръати бор ва мусофиркашонии «Авруосиё» пешбинӣ мегардид. Мутобиқи нақша сохтмони 6,7 ҳаз. км хатҳои нав, шоҳроҳҳо бо дарозии умумии 9 ҳаз. км. дар назар аст. Дар асоси ҳисоби коршиносон то соли 2030 ҳаҷми ҳамлу нақли мусофирон тавассути шоҳроҳи баландсуръати «Авруосиё» метавонад ба 58 млн нафар, то соли 2050 ба 90 млн. нафар баробар гардад. То соли 2050 афзоиши ҳаҷми боркашонӣ то 15 млн тонна пешбинӣ мегардад.

Н. Назарбоев пешниҳоди бунёди лоиҳаи дуюм, яъне канали киштигардии «Авруосиё»-ро намуд, ки баҳри Хазар ва Сиёҳро мепайвандад. Бао шарофати канали мазкур баромад ба баҳр тавассути ҳудуди Россия барои кишварҳои Осиёи Марказӣ фароҳам хоҳад омад. «Авруосиё» дар муқоиса бо хатсайр ба воситаи канали Волга-Дон 300 км наздиктар мебошад[3, с.1281].

Таваҷҷӯҳи махсуси Қазоқистон аз бунёди ин канал возеҳ мебошад, ки бо вусъати интиқоли борҳо тавассути бандари Ақтау ҳамоҳанг мебошад. Тавассути он баъзе амалиётҳои содиротӣ-воридотии

минтақаҳои Урал ва Сибир амалӣ мегарданд. Ба ғайр аз ин, аз ин ҷо «ТРАСЕКА» — долони нақлиётие мегузарад, ки маҷрои боркашониро аз як тараф ба Аврупои Ғарбӣ ва Марказӣ, аз тарафи дигар ба Осиёи Миёна ва Ҷанубу Шарқӣ ташаккул медиҳанд. Мутобиқи маълумотҳо ҳаҷми боргузаронии бандари Ақтау дар солҳои 2000-ум ҳамасола тақрибан нишондоди 12 миллион тонн борро ташкил медод, ки аксари онҳо ба интиқоли нафт дахл доштанд[3, с.1282].

Дар қаламрави кишвар аллакай сохтмони инфрасохтор барои Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим ҷараён дорад: зиёда аз 1300 км роҳҳо сохта шуда, сохтмони роҳи оҳани «Ҷетиген – Хоргос» ба анҷом расида, гузаргоҳи роҳи оҳани «Алтинкол – Хоргос» дар сарҳади Чин бо иқтидори интиқолии то 20 млн. тонна борҳо ба истифода дода шуданд.

Боиси таъкид аст, ки кишварҳои минтақа барномаҳои стратегии рушди устувори худро бо Лоиҳа ҳамоҳанг намуда, ҷиҳати татбиқи самараноки онҳо талош меварзанд. Тоҷикистон соли 2016 Стратегияи миллии рушдро то соли 2030 таҳия ва қабул намуд, ки дастёбӣ ба чор ҳадафҳои стратегиро ифода менамояд:

- расиданд ба амнияти энергетикӣ ва баланд бардоштани самаранокиии истифодаи нерӯ;
- баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ ва тавсеаи иқтидори транзитии кишвар;
- дастёбӣ ба амнияти озуқаворӣ;
- саноатикуниии босуръат[15].

Бо пайванд сохтани ҳадафҳои стратегӣ бо лоиҳаҳо дар чаҳорчӯбаи ташаббуси «Як камарбанд – як роҳ» Тоҷикистон рушд ва умқи ҳамкории минтақавиро идома медиҳад. Ба қавли Пешвои Миллат, Моро зарур аст, ки дар чаҳорчӯбаи ташаббуси мазкур лоиҳаҳои энергетикӣ ва саноатиро пешбарӣ намуда, бахши кишоварзиро дастгирӣ намоем ва иқтидори содиротиро дар ҳама бахшу самтҳо вусъат диҳем[20].

Ҷумҳурии Қазоқистон низ ҳадафи ҳамоҳанг сохтани барномаҳои стратегии рушди кишварро бо Лоиҳа дошта ин равандро дар сатҳи дуҷониба ва бисёрҷониба амалӣ менамояд. Дар сатҳи байнидавлатӣ ин «Нурли жол», барномаи давлатӣ оид ба рушди Қазоқистон мебошад, ки расман моҳи ноябри соли 2014 аз ҷониби Сарвари давлат Н. Назарбаев решниҳод шуда, айни замон ба сифати ҳамоҳангсози асосии муайянкунандаи самт ва суръати рушди давлатӣ баромад менамояд.

Ҳамзамон ҳамоҳангии Лоиҳаи Як камарбанд - як роҳ бо Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, ки Қазоқистон узви он мебошад, аллакай соли 2015 сурат гирифтааст.

Бояд дар назар дошт, ки Чин ҳамчун кишвари абарқудрат ҳадафи дарёфти роҳҳои алтернативии таъмини воридоти маводи сӯхт ва баромад ба бозорҳои ҷаҳониро дорад. Вобаста ба ин кишвар хостори коҳиши мавқеи инҳисории Қазоқистон дар интиқоли молҳои чинӣ (дар минтақаи Осиёи Марказӣ) ба бозорҳои Авруосиё мебошад. Аз ин рӯ, чандин лоиҳаҳои дигар (аз ҷумла роҳи оҳан) мавриди баррасӣ қарор доранд, ки мебояд аз қаламрави Қирғизистон, Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва Туркманистон гузаранд.

Ин омилро Тоҷикистон метавонад дар пешниҳоди аҳаммияти масири роҳи оҳан тавассути қаламрави кишвари худ истифода намояд. Тибқи маълумотҳо, барои сохтмони қисмати тоҷикистонӣ, ки 16 км нақб ва 47 купрукро дар бар мегирад, зиёда аз $3,2 млрд — лозим мебошад[9].

Чунин усули сиёсати хориҷии Чин дар пурра вобаста нагаштан аз як кишвар ифода меёбад, ки сохтмони қубурҳои нафту газро аз Россия ва Туркманистон низ дар назар дорад.

Дар баробари зикри афзалиятҳои татбиқи Лоиҳа ва сатҳи ҳамкории кишварҳои (ба хусус Тоҷикистон ва Қазоқистон) бо Чин, зарурати таъкиди баъзе монеа ва хатарҳои эҳтимолӣ ба миён меояд, ки зимни банақшагирии ҳамкории дарозмуддат бо Чин, ҷиҳати таъмини манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа муҳим мебошанд:

1) Набудани мақсадгузории дақики Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим аз ҷониби Чин монеаи асосӣ ба шумор меравад. Агар барномаи ислоҳоти Чин, ки 70 солро дар бар мегирад, бо тамоми ҷузъиёт тарҳрезӣ гашта, марҳилаҳои асосӣ, дастовардҳо ва дурнамои он дар асоси нақша ҷараён дошта бошанд, пас моҳиятан Лоиҳаи Як камарбанд - як роҳ дақиқ тарҳрезӣ нашуда, иҷрои вазифаҳои муайян ва марҳилаҳои татбиқ мушаххас нагаштаанд. Ки аз ҷониби чинӣ ба татбиқи суперлоиҳаи мазкур машғул мебошад– мақомоти давлатӣ ё сохторҳои ғайридавлатӣ (масалан, Хазинаи Роҳи абрешим), ба зиммаи ки алоқаҳо бо шарикони хориҷӣ вогузор хоҳанд гашт[3, с.1284]?, саволи асосӣ мебошад. Ба ақидаи Т. Стернберг «Ташаббус мебояд ҳадафҳои худ ва стандартҳоро шафоф намуда, ҳуқуқи ҷонибҳоро чӣ дар сатҳи маҳаллӣ, чӣ дар сатҳи давлатӣ ва чӣ дар сатҳи байналхалқӣ дар асноди марбута инъикос намояд»[22, с.55].

2) Суботи иқтисодии Чин ва ҳузури роҳбарияти феълии кишвар дар сари қудрат омили дигари мушкилӣ мебошад. Тавре маълум, авҷи пандемияи COVID 19 ба нақшаҳои рушди иқтисодии кишварҳо зарба зада, дурнамои рифоҳи иҷтимоӣ ва татбиқи нақшаҳои дарозмуддатро зери шубҳа гузошт. Ҳамзамон насли нави роҳбарони чинӣ шояд аз татбиқи лоиҳа ва барномаҳои сермасраф бахри тақвияти диққат ба рушди дохилӣ даст кашанд. Натиҷаи рукуди иқтисодӣ дар Чин метавонад коҳиши имкониятҳои маблағгузории Лоиҳа гардад. Азбаски кишварҳо бахри рушди инфросохтор ва

пешрафти иқтисод ба ин сармоягузориҳо такя менамоянд, ин бо таваккал ва хатар барои онҳо алоқаманд мегардад.

3) Оё ҳамкории фарҳангӣ-гуманитарии дар чаҳорчӯбаи лоиҳа пешбинишуда мутақобила мебошад, ё он тавсеаи фарҳанги чинӣ ва арзишҳои онро ба кишварҳои дигар дар асоси консепсияи «қувваи нарм» пешбинӣ менамояд? Айни замон коршиносони Россия, Осиёи Марказӣ, ғарбӣ ва чинӣ ин масъаларо сарфи назар менамоянд, ҳол он ки таваҷҷӯҳ ба он хеле зарур мебошад. Ҳамзамон Чин дар қаринаи ин лоиҳа аз усули фарҳангсолорӣ истифода карда, пешниҳоди тағйири симои иҷтимои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва адолатро менамояд. Чин консепсияи Ҷомеаи ҳамтақдирро пешниҳод намудааст. Возеҳ аст, ки онҳо мехоҳанд ғояи ташаккули шакли нави муносибатҳои байналхалқиро татбиқ намуда, амалишавии онро аз атрофиёни наздик, яъне аз ҳудуди Авруосиё (Осиёи Марказӣ) оғоз намоянд.

4) Кӯшиши пешгирии афзоиши вобастагии минтақа аз Чин омили дигари хатари эҳтимолӣ ба шумор меравад. Чин то оғози соли 2016 ба Қазоқистон ва Туркманистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон дар ҳаҷми 30 млрд доллар барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва ашёи хом қарзҳо додааст. Имрӯз Чин аз минтақа на танҳо газ ва нафт, балки металлҳоро ворид менамояд. Гази Туркманистон асосан ба Чин бо қубури Туркманистон-Чин ҳамчун имконияти баргардонидани қарзҳо интиқол ёфта, ширкатҳои чинӣ ба чоряки нафти қазоқистонии тавассути қубурҳо интиқолмешуда даст дорад, ки ҳамасола 20 млн тоннаро ташкил медиҳад. Инчунин Қазоқистон ба Чин уран содир намуда, тақрибан 75% талаботи чиниро ба ин металли арзишнок қонеъ месозад [1, с.143]. Бешубҳа, сармоягузориҳои чинӣ ба минтақа ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои зиёд кӯмак намуданд. Ба ғайр аз инфрасохтор ва комплекси ашёи хом, онҳо ба кишоварзӣ, энергетика, қисман ба саноат равона шуданд, вале ҳамзамон сарбории қарзии ҷумҳуриҳоро зиёд намуданд (аз ҷумла Тоҷикистон, ки ба 1,2 млрд. долл. расидааст). Ташвиши ҷиддиро пешниҳоди қарзҳо ба ивази дастрасӣ ба канданиҳои фоиданок фароҳам меоранд, ки ба манфиатҳои миллӣ таъсири манфӣ менамоянд[9].

5) Аз нуқтаи назари геополитикӣ тақвияти бештари мавқеи Чин ба бархӯрди манфиатҳо бо Россия дар минтақа боис мегардад. Аз лиҳози геоиқтисодӣ бошад ин лоиҳа содироти муъҷизаи чиниро ба Осиёи Марказӣ дар назар дорад. Россия ва Чин бозингарони асосии хориҷӣ дар минтақа ба шумор мераванд. Кишварҳои дигар инчунин ба минтақа таваҷҷӯҳ дошта, стратегияҳои худро тарҳрезӣ менамоянд, вале ҳузури ду кишвар бештар возеҳ мебошад. Ба хотири коҳиши таваккал ва таҳдиду хатарҳои амниятӣ дар Осиёи Марказӣ, зарур аст, ки рушди иқтисодии ҷамоҳири минтақа хислати устувор касб намоянд. Зеро новобаста аз манфиатҳои геополитикии мувофиқатомези Москва ва Пекин дар Осиёи Марказӣ бинобар таваҷҷӯҳи мушобеҳ ва муқовимат бо таҳдидҳои амниятӣ, манфиатҳои иқтисодии онҳо дар минтақа ягона ва ҳамоҳанг набуда хислати рақобатнок доранд[4, с.140].

6) Мушкилоти монеи татбиқи лоиҳа дар Осиёи Марказӣ муносибатҳои манфии аҳолии маҳаллӣ нисбати чиниҳо ба шумор меравад. Моҳи апрели соли 2016 бинобар қарори ҳукумат оид ба иҷораи дарозмуддат додани замин ба деҳқонони чинӣ дар Қазоқистон тазоҳуроти оммавӣ сар зад. Дар баробари ин кишварҳои ҳамҷавор аз вазъи Синзян хавотиранд, ки дар он ҷо табйизи ҳуқуқи мусулмонон, аз ҷумла қазоқҳо ва қирғизҳои қавмӣ ба назар мерасанд[4, с.142]. Ҳарчанд дар Тоҷикистон нишонаҳои возеҳи афзоиши руҳияи зиддичинӣ ба таври возеҳ ба назар намерасад, вале мавҷудияти ин омилро бинобар тафовути фарҳангӣ ва махсусиятҳои рафтори чиниҳо набояд нодида гирифт.

7) Яке аз омилҳои асосии хатари эҳтимолии татбиқи лоиҳа ин пӯшида будани бозори дохилии Чин барои кишварҳои минтақа (ба истиснои воридоти ашёи хом) мебошад[3, с.1286]. Кишварҳо, ки саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи стратегӣ муайян намудаанд, дар сурати ҳузури бештари Чин, содироти молҳои арзон ва пастсифати он метавонад бо ин ҳадаф мухолифат намояд. Дурнамои баромадани корхонаҳои чинӣ (корхонаҳои соҳибкории миёна ва хурд) ба бозорҳои Осиёи Марказӣ низ ба татбиқи ҳадафи саноатикунонӣ дар хилоф аст. Зиёда аз он зимни татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ Чин таъмини шаҳрвандони худ бо корро (тамоми қарзҳое, ки ба лоиҳаҳои нақлиётӣ ҷудо гаштаанд, аз ҷониби ширкатҳои чинӣ азхуд мегарданд) дар ҷойи аввал мегузорад, ки заминаи афзоиши маҷрои муҳоҷирони меҳнатӣ мегардад. Яъне дар заминаи татбиқи лоиҳа болоравии нақши Навоҳии мухтори Синзян-Уйғур возеҳ мегардад, ки дар марҳилаи муосир муваффақона нақшаи «устохонаи саноатӣ» - и кишварҳои Осиёи Марказӣ иҷро намуда, имконияти онҳоро дар самти рушди бахши коркард ва истеҳсол ғасб менамояд.

Дар маҷмуъ, кишварҳо новобаста аз таҳдидҳои эҳтимолӣ ба ин лоиҳа таваҷҷӯҳ дошта, ҳамкориро дар чаҳорчӯбаи он тақвият медиҳанд. Вале дурнамои иштирок дар лоиҳаи «Як камарбанд - як роҳ»

метавонад барои кишварҳо манфиатҳои зиёд дошта, бинобар вазъи бухронии ниҳодҳои молиявии ғарбӣ, зарурати татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ҷалби сармоя густариши равобитро бо назардошти таҳлили ҷанбаҳои гуногуни он дар оянда тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Акматалиева А.М. Инициатива «один пояс - один путь» в Центральной Азии. / А.М. Акматалиева // Сравнительная политика. 2018 Т.9 № 4. - С.138-147
2. Ауган М.А., Буркутбаева С.Р. Роль и значимость Центральной Азии во внешней политике Китая / М.А. Ауган [электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka. ru/article/n/rol-i-znachimost-tsentralnoy-azii-vo-vneshney-politike-kitaya (дата обращения: 12.10.2020).
3. Гаспарян К. Участие Казахстана в инициативе Китая «Один пояс – Один путь» К. Гаспарян //Постсоветские исследования. Т.2. № 5 (2019). С.1280-1291.
4. Дмитриева М.О. Россия и Китай в Центральной Азии: сотрудничество или соперничество// Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки 2019 / №1. С.139-146.
5. За 25 лет товарооборот Китая со странами Центральной Азии вырос в 60 раз [электронный ресурс]. URL: http://www. inform.kz/ru/za-25-let-tovarooborot-kitaya-so-stranamicentral-noy-azii-vyros-v-60-raz_a2987699(дата обращения: 11.10.2020).
6. Изимов Р.Ю., Мураталиева З.Т. (2018) Центральноазиатский трек инициативы «Пояс и путь»: возможности и риски // Вестник международных организаций. Т. 13. № 3. С. 128–142.
7. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: http://mfa.tj/?l=ru &art=1072. (санаи дастрасӣ: 16.09.2020).
8. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014 – 2020 годы. [электронный ресурс]. URL: http://kazembassy.ca/kazakhstan/koncepciya-vneshney-politiki-na-2014-2020. (дата обращения: 17.09.2020).
9. Мухибби Х. Затянуть пояс и в путь. [электронный ресурс]. URL: https://fergana.ru/articles/106851/(дата обращения: 07.10.2020).
10. Назарбаев Н.А. Выступление в ООН на Саммите тысячелетия. Нью-Йорк, 6 сентября 2000 г.
11. «Один пояс и один путь»: в Лондон прибыл первый поезд из Китая. [Электронный ресурс]. URL: http://www.vesti.ru/doc.html?id=2844565 (26.09.2020)
12. Савкович Е.В. Китай во внешней политике Республики Казахстан в 1992-2001 гг. [электронный ресурс]. URL: https://www.dissercat.com/ content/kitai-vo-vneshnei-politike-respubliki-kazakhstan-v-1992-2001-gg (дата обращения: 12.10.2020).
13. Сайидзода З.Ш. Фаъолияти байналмилалии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ. / З.Ш. Сайидзода – Душанбе: Контраст, 2016. – 216 с. С.64
14. Соли 2017 Чин муҳимтарин шарики Тоҷикистон дар бахши тиҷорат буд. //Пайванди қитъаҳо.№66, 2018, - С.6
15. Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 [манбаи электронӣ]. URL: //http://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/tasdi-i-strategiyai-millii-rushdi-kishvar-baroi-davrai-to-soli-2030/ (санаи дастрасӣ: 13.10.2020).
16. Султонов М. Шукурҷон Зуҳуров: «Хитой бузургтарин сармоягузор ва шарики асосии тиҷоратии Тоҷикистон аст».//Садои мардум. №64 (3858). 24.05.2018.-С.1
17. Участие в продолжающемся втором форуме высокого уровня по международному сотрудничеству «Один Пояс – Один Путь» [электронный ресурс]. URL: https://www.mintrans.tj/ru/news/uchastie-v-prodolzhayushchemsya -vtorom-forume-vysokogo-urovnya-po-mezhdunarodnomu (дата обращения: 13.10.2020).
18. Хайдаров Р.Дж. Значение китайской инициативы «Один пояс–один путь» для Таджикистана.// Известия института философии, политологии и права им.А.Баховаддинова АН РТ № -2/2019. С.162-166.
19. Холов А., Сайидзода З.Эмомалӣ Раҳмон – асосгузори давлатдории муосири тоҷик. / А. Холов, З. Сайидзода Душанбе, Контраст 2017, 216 с. С.109
20. Эмомали Рахмон: «Один пояс, один путь» - это колоссальный вклад в развитие всех государств и регионов мира [электронный ресурс]. URL: http://russian.people.com.cn/n3/2019/0424/c31521-9571300.html(дата обращения: 08.10.2020).
21. Яковлев А.А. Евразийский экономический союз и китайская инициатива «один пояс – один путь»: возможности для сотрудничества// Вестник Института экономики Российской академии наук №1/2018. С. 204–211.
22. Sternberg, T. Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructur // Land, 2017, No. 6(3), p. 55.

ЭВОЛЮЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА И КАЗАХАСТАНА ПО ОТНОШЕНИЮ КИТАЯ (В КОНТЕКСТЕ ПРОЕКТА «ОДИН ПОЯС – ОДИН ПУТЬ

В статье расмотрены особенности эволюции внешней политики Таджикистана и Казахастана по отношению Китая (в контексте проекта «Один пояс – один путь»). Известно, что в сложнейших условиях международных отношений правильное определение направлений внешней политики является одним из основных факторов нахождения достойного места на международной арене. В статье освещена роль многовекторной внешней политики Таджикистана и Казахстана и ее перспектив в условиях распространения пандемиии COVID – 19. На основе этого, подчеркивается, что страны региона имеют особое место во внешней политике Китайской Народной Республике, свидетелсьвом которого является провоглашение проекта «Экономического пояса Шеокового пути» в Казахстане. Авторы подчеркивают, что Концепция «Один пояс – один путь» имеет много преимущества, которые содействуют достижению стратегических целей стран, реализация инфраструктурно-коммуникационных проектов в котором являются одним из основных рычагов.

Также, в статье подчеркивается необходимость учитывния преград и вероятных рисков осуществления проекта «Один пояс – один путь» с учетом современных условий.

Ключевые слова: *международные отношения, Таджикистан, внешняя политика, Казахстан, Центральная Азия, Китай, «Один пояс – один путь» инфраструктура, транспортные коридоры.*

Сведения об авторах:

Шарипов Амриддин Нуридинович *- кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики РТ Таджикского национального университета. Тел: (+992) 988501011; E-mail: amrsharif@mail.ru*

Комилов Насим Иброхимович *- соискатель кафедры права и международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Тел: (+992) 985415193; E-mail: komilov.93@mail.ru*

About the authors.

Sharipov Amriddin Nuridinovich *- candidate of historical sciences, associate professor of department of diplomacy and foreign policy RT Tajik Nanional Univtrsity. Tel: (+992) 988501011; E-mail: amrsharif@mail.ru*

Komilov Nasim Ibrohimovich *- The applicant of department of law and international relations Kulob State University named by A. Rudaki. Tel: (+992) 985-41-51-93; E - mail: komilov.93@mail.ru*

АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ТАМАДДУНИ ОРИЁӢ ВА ИДУ МАРОСИМҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИК

Ҳамидов С.Б.
Донишгоҳи давлатии Данғара

«Инсонҳо дар гурӯҳҳои созмонёфта зиндагӣ мекунанд, ки ҷомеа ном гирифтааст. Аъзои ҳар ҷомеае шеваи рафтори хосе пай мегиранд, ки ҷомеаи хоси онҳоро аз дигар ҷомеаҳо мутафовит месозад. Ин шеваи рафтори хос дар воқеъ фарҳанги ҳамон ҷомеа аст» [1, с.41]. Дар адабиёти фарҳангшиносӣ мафҳуми тамаддун аз мафҳуми фарҳанг фарқ мекунад. Баъзе муаллифон фарҳангро ҷанбаи маънавӣ ва тамаддунро ҷанбаи модӣ бахшидаанд. Доктор Чингиз Паҳлавон дар китоби «Фарҳангшиносӣ»-и худ менависад «*тамаддун дар зимн метавонад бистари фарҳангҳои гуногун бошад, чуноне ки тамаддуни аврупоӣ чунин хислатеро дорад*» [1, с.39]. Яъне як тамаддун метавонад якчанд фарҳангро дар бар гирад. Дуруст ба монанди тамаддуни ориёӣ, ки тибқи ин бардошт метавонад аз фарҳангҳои тоҷикӣ, курдӣ, лурӣ, порсӣ, балучӣ ва ғайра иборат бошад. Бо вуҷуди чунин фарқиятҳо, Доктор Чингиз Паҳлавон баъди баррасии дурударози мафҳумҳои фарҳанг ва тамаддун ба хулосае меояд, ки «*...дар вақеъ фарҳанг ва тамаддун аз ҳам ҷудо нест ва агар касе корбурди муайяне дар ҳавзаи хос барои онҳо қоил нашавад, гоҳ метавон ин ду мафҳумро ба ҷойи ҳам нишонд ва гоҳ ба вузуҳ ба як маъно ба кор бурд*» [1, с.41]. Ба қавли Доктор Паҳлавон «*Фарҳанг ё тамаддун, ба мафҳуми васеи калима дар қавмшиносӣ, маҷмуаи печидае аст, ки шинохт, боварҳо, ҳунарҳо, ахлоқ, ҳуқуқ, одобу русум ва дигар қобилиятҳо ё одотеро дар бар мегирад, ки инсон ба унвони узви ҷомеа касб мекунад*» [1, с.48]. Самуел Ҳантингтон ба ин маҷмуа ниҳодҳои давлатиро низ дохил мекунад. Бо дарназардошти ин тафовутҳо дар бардошти донишмандон аз фарҳангу тамаддун дар доираи мавзуи баррасишаванда, беҳтар аст мо фарҳангро дар шакли маҳдудтар ва тамаддунро дар шакли васеъи дарбаргирандаи чанд фарҳанг баррасӣ намоем, то тавонем бархурдҳои дохилитамаддуниро низ бо моделҳои мавҷуда арзёбӣ карда бошем. Ба қавли донишманди эронӣ Доктор Масъуд Ҳоҷизода, тамаддун болотарин гурӯҳбандии фарҳангии мардум ва густардатарин сатҳи ҳувияти фарҳангӣ аст, ки инсонҳо аз он бархурдоранд. Тамаддунҳо маҷудияти қобили дарк доранд, гӯё ҳастанд, зуҳур ва суқут мекунанд, тақсим мешаванд ва дар водии замон дафн мегарданд. «*Ҳар сарзамине ба таносуби истеъдод ва завқи сокинон, ҳосилхезии хок, манбаъҳои табиӣ ва вазъи обу ҳавои худ офаранда ва тавлидкунандаи тамаддуне махсус аст, ки бо тамаддуни ноҳияҳои дигар мутафовит мебошад*» [2, с.176]. Пас биёед мо перомуни тамаддуни Ориёӣ ҳарф бизанем то дарёфт намоем, ки чӣ гуна он пайдо шудаву бо ғановати худ ва расму русумаш нагузоштааст, то фарҳанги дигаре маҳвкунандаи он бошад.

Таърихи тамаддуни Ориён оғози нахустини таърихи инсоният, таърихи тамаддуне мебошад, ки қабл аз дини масеҳӣ, қабл аз эллинизм, бунёд гардида буд. Таърихи Ориён аз Бохтар (Осиёи Миёна) сарчашма гирифта, оҳиста-оҳиста тамоми Шарқ, (ба чуз Чин) ва тамоми Ғарб-ро мусаххар намуд. Ва аз онҷо, пас аз ҳазорсолаҳо, ба қитъаи Амрико ва галаҷазираҳои Полинезия гузашт.

Таърихи пайдо шудани тамаддуни Ориёнро қариб тамоми муаррихони номдор ва муҳақиқони асри XIX-и Аврупо 3 ҳазор сол қабл аз милод меҳисобанд. Таърихи тамаддуни башарро муаррихон замоне аз Мисри қадим мепиндоштанд, вале чун сангҳову хиштҳо ва фаршҳои биноҳои шаҳрҳои куҳна ба «сухан» даромаданд, олимон фаҳмиданд, ки ибтидои тамаддун на аз мувофиқи иттилои сарсухани муаррихи шаҳри Севеннити Миср, Манефон, аз сулолаи чупонҳо будааст, ки уро Сет-аанети-Нубтӣ меномидаанд. Ӯ аз тарси давлати Акнун ба хакикати таърихӣ менигарем. Дар ҳазорсолаи III пеш аз милод ҷойи ҳозираи Бобулистон аз ботлоқу қамишзор иборат буд, зеро, ки ду дарёи азим - Даҷла ва Фурот то халичи Форс ба ҳам пайваст нашуда, мустақил ҷорӣ мешуданд [4, с.122]. Дар баҳорон оби ин ду наҳри азим аз моҳи март то моҳи июн, сечандон дамида, атрофи соҳили дарёҳоро бо лойи сиёҳ пур мекард. Сол то сол атрофи заминҳои бепоёни ҳамвори соҳили дарёҳоро лойқа зер карда, оби дарёҳоро ҳам тунук менамуд ва қамишзори бепоёнро ба вуҷуд меовард. Ҳеч кас ба камишу лойқа наздикӣ намекард. Ҳол он ки лойқаву қамишзори ин ҷо, масолеҳи хоми биносозии муфт, ҳар сол хушк шуда, ин сарзамини афсонавии ояндаро ба шағолхона табдил дода буд.

Тақдири Калдониёни Туронӣ қароргоҳи худро дар Миср не, балки дар Аворис бунёд карда буд. Маълум шуд, ки Калдониён чандсад сол пеш аз фиръавнҳо дар Бобулистон тамаддуни Ориёнро сомон дода будаанд. Бинобар ин таърихшиносон ба мадракҳо истинод карда, ибтидои тамаддуни башарро на аз Мисри қадим, балки аз Бобулистон эълон карданд. Барҳақ Туроният на фақат хишти нахустини Бобулистонро гузошта, сипас ин шаҳрро ба гаҳвораи тамаддуни башар табдил доданд, на фақат онҳо эҳёгари тамаддуни Ориён дар Бобулистон гардиданд, балки онҳо сабабгори бунёди чандин давлати умумиҷаҳонӣ ҳам гардиданд, ки хонандаи ҳушманд дар ин ҷо бори аввал аз таърихи Шарқи куҳан ва давлатҳои Ориёнии он шинос хоҳад шуд [3, с.45-63].

Мо метавонем дар радифи олимони забардаст чун Гротосфену Бюрнуф боз даҳҳо муҳаққиқонро, ки то ибтидои асри XX барои барқарор намудани таърихи гузаштаи инсоният ҷонбозиҳо кардаанд, номбар кунем, ки маҳз ба шарофати ҳамин кашшофони наҷиб, барои дарёфти ҳақиқат, ба олимони шарқшинос, муҳақиқон, лингвистҳо ва муаррихон роҳ боз гардид. Акнун онҳо ҳар қадар чукуртар бозёфтҳои таърихиро меомӯхтанд, ҳамон қадар ба таърихи тамаддуни Ориён наздик мешуданд ва оғози таърихи ин тамаддунро дармеёфтанд. Олимони Аврупои мутамаддин барои барқарор намудани бозёфтҳои таърихӣ, хондан ва муайян кардани забони онҳо, даврaҳои таърихии онҳо, заҳмати тоқатфарсоро ба уҳда гирифта, ба қавли тоҷикон, қилро аз хамир ҷудо кардаанд: Дар асоси ҳамин мадракҳо ва хондани хатҳои мехӣ, исбот намудаанд, ки ҳаракати Ориёни нахустин аз Осиёи Миёна ва аниқтараш аз Бохтар, оғоз ёфтааст [4, с.123]. Ҳатто кадом қабилаҳо бори аввал ба паҳн намудани назарияи Ориён ручуъ намудаанд, кадом авлодҳо ба суи Помиру Бадахшон сафар кардаанд, кадом қабилаҳо ба Ҳиндустон, кадоме аз он ҷо ба Эрони Ғарбӣ, кадоме ба Аврупо Ҳаракат кардаанд ва кадом нажоди Ориён ба охирин нуқтаи Ғарб рафта, баъд аз ориёнигардонии ин халқҳо, пас аз чандин даҳсолаҳо аз нав ба Осиёи Миёна – Суғд баргаштаанд, муайян кардаанд. Агарчанде дар ин ҷо дар бораи ҳаракати скифҳо, сакоиҳо махсусан таваққуф намудан барои мо имконпазир нагардид, вале аз ватани онҳо дар Осиёи Миёна, то арафаи дини Ислом ва қаҳрамониҳои онҳоро вирди забон намудем, ин аз он сабаб аст, ки таърихи қадими Русияро аз Осиёи Миёна ҷудо кардан мумкин нест. Аз ибтидои ҳазораи якуми пеш аз милод, скифҳо оҳиста-оҳиста мустақил ва ҷудо гардиданд.

Соли 632 пеш аз милод шаҳри Найнаво дар натиҷаи ҳамлаи якҷояи бобулиён, модҳо ва скифҳо, халқи ҷанговар, ки дар Шимолии Баҳри Сиёҳ ҳаёт ба сар мебурданд, оташ гирифт. Ҳамин тавр, мегуяд Ломоносов, бобокалонҳои славянии мо аз Шарқ бо ду роҳ ба Аврупо гузаштаанд: аз ҷануб ба воситаи баҳр, аз шимол ба воситаи хушкӣ муҳоҷират карда ва дар ин чо афзоиш ёфтаанд[5, с.312]. «Агар то кунун Аврупо бисёр чизҳоро, ки дар пас ватани мо, мегуяд академик Тураев, дар алоқамандии хеле наздик бо онҳо қарор дорад. Он ки ҳуруфоти мо аз Шарқи қадим баромадааст, инро ҳама медонанд».

Мувофиқи ақидаи даҳҳо нафар муаррихони аврупоии асри XIX, ки ба мадракҳо ва навиштаҷоти хати мехӣ истинод кардаанд, таърихи пайдоиши Ориён 3 ҳазор сол пеш аз мелодро дар бар мегирад ва шаҷараи онҳо аз авлоди Ёфат сар мешавад. Ёфат писари сеюми Нӯҳ аст. Ӯ ҳафт писар дошт, авлоди ӯ ба қисми шимолу шарқии Осиё ва Аврупо паҳн шуда буданд. Писаронаш Ҷӯмар, Моҷӯҷ, Модай, Ёвон, Тубол, Мошак ва Тироз ном доштанд [4, с.123].

Шарқшиноси бузургтарини асри XIX Ф. Ленорман дар китоби худ доир ба таърихи «Модҳову Форсҳо» чунин мегӯяд:

«Ин нажод ҳанӯз дар наздикии гаҳвораи аввалини баъди обхезии умумичаҳонӣ таркиб ёфта, ҷойи сукунати наслҳои Нӯҳ, дар Бохтар, мамлакате, ки мо онро бояд барҳақ ҳамчун иқоматгоҳи қадимаю таърихии қавмҳо шиносем ва худи мо ба онҳо тааллуқ дорем, ҳамчуноне ки дар хонаи занбур мунтазам наслҳои гуногуни он ба оилаҳои алоҳида ҷудо шудаанд, яклухт гуруҳбандӣ шуда буд. Ҳарчанде ки онҳо дар як мамлакат мутамарказ буданд ва як ҷамъиятро ташкил медоданд, шохаи аслии онҳо аз Ёфат пайдо шуда онҳо, аллакай мустақилона вуҷуд доштанд ва бо шеваи ҷудогона ҳарф мезаданд, ки ба як забони умумӣ тааллуқ дошт, минбаъд, дар ҷараёни парокандагии қавмҳо, ҳар як лахча сарчашмаи як ва ё гуруҳи яклухти забонҳоро ташкил намуд».

Нисбати тақсимшавӣ ба нажодҳо, ки он вақт чандон амиқ, набуд, он чунон ки минбаъда, нажоди ҳиндуаврупоӣ ва ё ёфатӣ дар асрҳои дуртарин, яъне то он замоне, ки мо тулуъ кардем, дар назари мушоҳид фарқияти ҷиддиеро таҷассум мекунад, ки онро ба ду шоха чудо мекард: дар Шарқ онҳое истиқомат доштанд, ки Ориёниҳо меномиданд ва наслҳояшон дар Форсу Ҳиндустон ва тамоми мамлакати паҳновар сукунат доштанд, ин тоифаро дар чуғрофияи классикӣ Ориёниҳо меномиданд; дар ғарб «Ёвонӣ» ва ё «ҷавонон» (ба санскритӣ yuvan, лотинӣ jucvnis, литвонӣ jaunas; славянӣ junu (ҷанубӣ), готӣ juqqa), ки аз ҷониби ғарб дар ҳамвориҳои кушод сукунат доштанд ва аз он ҷо халқҳои ба Аврупо кучида пайдо шудаанд. Номи шохаи ғарбӣ дар Ёвон боби Х китоби «Ҳастӣ» фаҳмида мешавад, вале Иониҳо онро ҳатто дар асри давраи классикӣ нигох доштаанд («Ioovea, ибтидоӣ «Iaovsa, «Iaξovea)» [4, с.145].

Таҳқиқи гузаштаи Осиёи Миёна ҳар қадар бештар густариш ёбад, мақоми бузурги ин минтақа дар таърихи маданияти ҷаҳонӣ ҳамон қадар саҳеҳтар маълум мешавад.

Осиёи Миёна, аз баҳри Каспий дар Ғарб то сарҳади Чин дар Шарқ ва аз бахшгоҳи Аралу Иртиш дар Шимол то сарҳади Эрону Афғонистон дар Ҷануб тул кашидааст. Дар таърих Осиёи Миёна бо номи Мовароуннаҳр ва Осиёи Марказӣ маъруф аст [6, с.256].

Осиёи Миёна аз қадимтарин марказҳои ҷамъияти инсонӣ ба шумор меравад. Агар оғози тамаддуни башар аз Шарқ бошад, пас сароғози он аз - Осиёи Марказӣ будааст. Муаррихони мамолики ҷаҳон комёбиҳои асри миёнаи Мовароуннаҳрро дар соҳаи адабиёт, фалсафа, илмҳои табиатшиносӣ, меъморӣ, тиб ва ғайра барвақт эътироф ва тараннум кардаанд. Вале бехабар аз он ки Осиёи Миёна ҳанӯз дар замонҳои хеле қадим, шаш-панҷ ҳазор сол муқаддам, на фақат дар лонаи хеш бунёдгари тамаддун, эҳёгари системаи давлатдории монархиста, ибтикори маданияти ориёии Бобулистон, гаҳвораи тамаддуни Месопотамия ва Мисри Қадим будааст.

Ба дарёфти хатҳои мехии руи хишту сангҳо ва мадраку устувонаҳо зиёда аз 400 сол сипарӣ гардид. Аз он вақт сар карда даҳҳо мадракҳову устувонаҳои нав ёфт шуданд. Сарварони давлатҳои абарқудрати Аврупо - Англия, Фаронса, Олмон ва дигарон барои дарёфти осори таърихии қадим дар асрҳои XVIII-XIX-и милодӣ чандин карат экспедитсияҳои археологи ташкил кардаанд. Ба шарофати ин экспедитсияҳо осори бебаҳои таърихи Шарқи куҳан ба рӯй об баромад. Мутахассисоне ҳам ёфт шуданд, ки ба асрори хатҳои мехӣ сарфаҳм рафтанд. Вале аз руи қазовати мо, бисёре аз асрори хати мехию устувонаҳо боз нашудаанд.

Замоне буд, ки (дар асрхои XVII-XVIII-и милодӣ) барои иддае аз аврупоиён ба чуз Ҳиндустон, дар Шарқ, мамлакати дигаре вуҷуд надошт, агар бошад ҳам «барбариён» («варвары») буданд. Акнун, пас аз хондани хатҳои мехии аз Бобулистон дарёфтшуда, (бисёре аз ин хатҳо ба сарварони давлати форсҳо тааллуқ доранд, ки дар Бобулистон ҳукмронӣ кардаанд ва эҳёгарони хати мехӣ ҳам онҳо будаанд), ба чашми муҳаққиқон ба чуз Бобулистон гуё ҷойи дигар дар таърих вуҷуд надорад. Аҷиб он аст, ки Бобулистон, «мамлакати хурде буд, ки дар замони қадим тулаш на зиёда аз 400 чакрим ва арзаш 200 чакримро (дар чойи паҳнотараш) ташкил медод» [6, с.257], вале муаррихон тамоми шаҳру мамлакатҳои азим ва давлатҳои бузурги чаҳонро дар Бобулистон ҷой кардаанд. Масалан, шаҳри Урро ба ғайр аз Осиёи Миёна дар тамоми атрофи Бобулистон ҷустаанд, вале наёфтанд. Аз шухрати баланди тамаддуни Ур мафтун гардида, яке ба дигаре истинод карда, онро чунон ба қалам додаанд, ки гуё худи онҳо ин шаҳрро дида бошанд. Азбаски наёфтанд, баъд ба чунин хулосае омаданд, ки гуё дар ҷойи шаҳри Ур шаҳри дигаре бо номи Магейра бунёд шуда бошад, ҳол он ки аз ин шаҳр на дар қаъраш ва на дар болояш осори тамаддуни Ур ба чашм намерасад.

Шаҳри Ур дар Осиёи Миёна аст. Вай дар таърих чандин бор номи худро тағйир додааст, вале «Ур»-аслашро нигоҳ медошт. Дар ин шаҳр аз каллаи одам манора «сохтанд», ки ҳанӯз ҳам ин манора вуҷуд дорад. Маънои Ур ҳам нур аст. Калимаи нур аз ур гирифта шудааст. Ин калимаи форсии қадим буда, офтобро ҳам «Урмузд» мегуфтанд. Ҳоло ҳам дар Осиёи Миёна чандин шаҳр бо номи Ур вуҷуд дорад; Уротеппа, (холо Истаравшан), Урметан, Урганч, Ургут ва замоне Урсеппо ҳам будааст. Бисёре аз муаррихон, бештар эрониён, дар ҳудуди шаҳри Ур (Истаравшан) мавҷуд будани 9 шаҳри таърихии қадимро хотирнишон кардаанд. Аз руи маълумоти рӯзномаҳо, дар музею китобхонаҳои Аврупо мадракҳои бисёре хобанд, ки баъзеашон аз Осиёи Миёна буда, вале ҳанӯз онҳо ба дасти мутахассисон наафтодаанд. То солҳои 30-ми асри XX олимони аврупоӣ ба Осиёи Миёна эътибор намедоданд. Маҳз ба шарофати ҷустуҷуҳои археологии олимони рус Осиёи Миёна ба рӯи об баромад. Ҳоло дар дасти мо матолиби зиёде ҷамъ шудаанд, ки аз бунёдгарони нахустини Мисри Қадим, Бобулистон, ки аз мардумони Осиёи Миёна будаанд, далолат мекунанд. Инҳо Ориён (Тураниён) будаанд.

Дар таърихи башар дар натиҷаи кишваркушоиҳо ва ба вуҷуд омадани тамаддуни ориёӣ дар ин ё он мамлакат системаи сулолавии давлатдорӣ ва ё эҳёи давлатҳои монархиста бо тарзи зерин бунёд гардид: «Ориён + Тураниён» ё «Тураниён + Ориён» ва баъд «Ориён + Форсҳо», «Форсҳо + Тоҷикон» ё «Тоҷикон + Ориён» ва билохира «Форсӣ + Эронӣ» ба вуҷуд омад, ки бисёре аз муаррихони аврупоӣ дар «эъҷоди» таърихи дунёи куҳан ба мисоли қофияи шеър, ба вазни кори таърихиашон нигоҳ карда, ин мафҳумҳоро истифода кардаанд [5, с.66].

«Нахустин аҳолии Бобулистон-Туроният будаанд» ё «Форсҳо асосгузори давлати монархистӣ дар Бобулистон мебошанд».Ин ақидаи Ф. Ленормай ба шумор рафта, дар тасдиқи тамаддунофарӣ насли Ориёиҳо далели муътабар аст.

Мо баъди таҳқиқи мафҳуми тамаддун ва махсусан тамаддуни Ориёӣ перомуни пайдоиши якчанд иду маросими қадима ва суннатии тоҷик ҳарф мезанем. Ҳар халқу миллатро бо расму русуми номдораш мешиносанд. Бисёр қавмҳо аз ҳамдигар бо оинҳои худ фарқ мекунанд. Тамоми халқҳои ҷаҳон ба худ ҷашнҳои миллию этникии хос доранд, ки ба воситаи он худро дар арсаи байналмилали муарифи мекунанд. Тоҷикони тамаддунофари мо низ аз ҷомеаи ибтидои сар карда то имрӯз фарҳангу оинҳои худро дорад, ки фаромуш нашуданист. Чуноне ки Бузургмеҳр гуфтааст: инсоният бояд тамоми дастовардҳои моддию маънавии худро эҳтиёт намояд. Идҳо ва ҷашнҳое ки аз қадимулайём муарифгари халқҳои ориётабор мебошанд инҳоянд: Наврӯз, Фарвардингон, Урдубиҳиштгон, Ҳурдодгон, Тиргон, Амурдодгон, иди Шаҳриваргон, ҷашни Меҳргон, шаби Ялдо, ҷашни Сада, Исфандорҷашн ва ғайра мебошанд ки бояд ҳар як ориётабор аз ин ҷашнҳо бохабар бошанд ва донанд ки дар кадом вақт ва чи гуна ҷашн гирфта мешанд. Мо мисол меорем ҷашни Наврӯзро: ҷашни Наварӯз оин, анъана ё русумест, ки аз гузаштагон ба мо расидааст. Ба гуфтаи олими шинохтаи Эрон Озарнӯш «...Ин ҷашн танҳо ҷашнест, ки аз даврони бостон ба азамати тамом ва ҳамвора ба анбӯҳи афсона ва оин то ба имрӯз идома ёфта ва сахт мавриди алоқаи эрониён аст» [8, с.217-224].

АДАБИЁТ

1. Доктор Чингиз Паҳлавон. [Матн] Фарҳангшиносӣ,Теҳрон, 2003,С. 40-48.
2. Комил Бекзода, Сарнавишти фарҳанги ориёӣ, Маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа», №2 (20),-176 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон. [Матн] «Тоҷикон дар оинаи таърих, аз ориён то сомониён» // китоби 2, / Р. Эмомалӣ - Душанбе, «Ирфон», 2009-С.145-163.
4. Иброҳим Усмонзода. [Матн] «Таърихи тамаддуни Ориён» /У. Иброҳим - Душанбе, 2006.
5. М.В. Ломоносов. [Текст] -Ниг: Юшин В. - 1999. Ломоносов М.В. - 1766.Ниг., Юшин В. 1999.
6. Энциклопедический словарь. [Текст] - Ҷилди 9.
7. Сотим Улуғзода. [Матн] Достонҳои «Шоҳнома» // Китоби 2. Нигориши С.Улуғзода, - Душанбе, 1977.
8. Ш.Қ. Ҳасанов, Б.А.К.Ҷ. Азизов, М.М. Ҳасанов. «Фарҳангшиносӣ» – Душанбе: Эр- граф, 2019.- 300 с.

ИЗ ИСТОРИИ АРИЙСКОГО ЦИВИЛИЗАЦИИ И ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАЗДНИКОВ

В этой статье автор стремится исследовать концепции цивилизации, особенно культуру, цивилизацию, историю и большое значение арийцев, отражая важность арийской цивилизации и их роль в формировании человеческой цивилизации, а также древних, традиционных и древних цивилизаций. Таджикская национальная краткая информация с указанием конкретных фактов.

Согласно археологическим исследованиям, история ариев насчитывает более 5000 лет. Чем глубже мы погружаемся в историю, тем яснее мы видим орианцев. Арийская династия, основываясь на наставлениях Библии Авесты, распространила идеи гуманизма, творчества, научной логики, красноречия, земледелия и земледелия, особенно зерновых и других культур, по всему миру а это ответственность орианцев.

***Ключевые слова**:арии, арийцы, цивилизация, арийская цивилизация, персидские и таджикские, праздники, история таджиков, «Авеста».*

FROM THE HISTORY OF ARYAN CIVILIZATION AND TAJIK NATIONAL HOLIDAYS

In this article, the author tried to explore the concepts of civilization, especially culture, civilization, history and the great importance of the Aryans, reflecting the importance of the Aryan civilization and their role in the formation of human civilization, as well as ancient, traditional and ancient civilizations. Tajik national summary with specific facts.

According to archaeological research, the history of the Aryans goes back over 5000 years. The deeper we go into history, the clearer we see the Orians. The Aryan dynasty, based on the teachings of the Avesta Bible, spread the ideas of humanism, creativity, scientific logic, eloquence, agriculture and agriculture, especially cereals and other crops, all over the world, and this is the responsibility of the Arian people.

***Keywords**: Aria, Aryans, civilization, Aryan civilization, Persian and Tajik, holidays, history of Tajiks, «Avesta».*

Севедение об авторе:

***Хамидов Султон Бегмуродович** - ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Дангаринского государственного Университета. Адресс: ул. Центральная/25, Дангаринский р/н. Тел: (+992) 900811611**,** E-mail: hamidovsulton95@gmail.com*

About the autor:

Hamidov Sulton Begmurodovich*-an assistant at the humanities department at Dangara State University. Ad: St. Central/25, Dangara. Tel: (+992) 900811611*
E-mail: hamidovsulton95@gmail.com

АЗ ТАЪРИХИ КОРКАРДИ ТИЛЛО ДАР ҲУДУДИ СОБИҚ ВИЛОЯТИ КӮЛОБ ДАР МИСОЛИ ТИЛЛОИ ХОВАЛИНГ, КОНИ ЁХСУ (ШУГНОВ)

Махмадов У. Д. , Одинаев А. Н.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
Мирзоев С. О.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Минтақаи Хатлонзамин дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон чун минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ яке аз мавзеъҳои пурганҷ ба ҳисоб меравад. Дар ин минтақа конҳои бузурги тилло, нуқра, мис, ангишт, газ, намак ва ғайраҳо ҷойгир мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар ин минтақа инчунин боз манфиатҳои миллии зиёде ҷойгир аст, ки ҳафриётчиён то ҳол онро маълум накардаанд. Қайд кардан ба маврид аст, канданиҳои фоиданоки давлат ҳар чи қадаре, ки зиёд бошад ва коркард карда шаванд, ҳамон қадар давлат ба пеш меравад ва нуфузи он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ баланд мегардад. Дар инҷо зарур медонем, ки дар бораи яке аз манфиатҳои миллии минтақаи Хатлони собиқ вилояти Кӯлоб, тилло, ки он дар Ховалинг мавҷуд аст ва он дар рушду нумуи саноати кишвар нақши босазое мегузорад.

Ховалинг дар минтақаи собиқ вилояти Кӯлоб ҷойгир аст. Баъд аз ба даст овардани истиқлолият ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, дар сесияи XVI – Шӯрои Олӣ ба хотири мардуми минтақаи Хатлонро ба ҳам овардан ва раванди моҷарои сиёсиро дар кишвар ором намудан бо пешниҳоди А. Достиев, вилояти Кӯлоб ба ҳудуди вилояти Хатлон гузашт. Яъне аз ду вилоят, як вилоят ташкил карда шуд ва Ховалинг низ ҷузъи таркибии ин вилоят ба ҳудуди вилояти Хатлон гузашт.

Аслан мардуми ин минтақа дар гузашта ва айни ҳол низ дар бораи канданиҳои фоиданоки ин диёр маълумот доранд. Алалхусус дар бораи кони тиллои Шугнов натанҳо мардуми минтақа балки тамоми ҷумҳурӣ ва берун аз кишвар огоҳ мебошанд. Тиллои Шугнов аз ҷиҳатисифатхуббуда, харидоронихудро дар кишварваберун аз он пайдонамудааст. Махазҳоитаърихӣ дар бораиноми ин диёри пурганҷ маълумотҳои гуногунмедиҳад. Масаландар сарчашмаҳои хаттӣ оиди кони тиллои Шукнов ва номгузории он маълумотҳо аср ба аср гуногун шудааст. Инро дар яке аз ҳикояҳои сайёҳи асри миёнаи араб Ибни Хурдодбеҳ, ки оиди тиллокории Хатлониён аз рӯи нақли як тоҷире дар Балх он ҳикояро навиштааст,мебинем. Дар ҳикоят номи маҳали тиллокорони Хатлонзамин Шугнов рафта,то ба имрӯз дар китобу сарчашмаҳои хаттии дигарон ин мафҳумро дидан мумкин аст[4 с. 400]. Оиди ин масъала мисоли дигареро аз китоби академик Б. Ғаффуров «Тоҷикон» овардан мумкин аст, ки номи ин конро Шӯғнов зикр кардааст[1, с. 111-112]. Ба андешаи мо муҳим номи ин кон нест. Балки муҳим он аст, ки ин кон дар саноатикунонии кишвар ва рушду нумуи он чӣ қадар нақш бозидааст ва бозида метавонад. Масъала, ки дар миён гузошта шуд, дер ё зуд он роҳи ҳалли худро меёбад. Мардуми маҳаллии Шукнов қумро,ки дар таркибаш тилло аст, «шук» мегӯянд. Аз ин ҷост, ки номи ин диёри зебоманзар, Шукнов мутаалиқ ба худаш аст ва маънои кони тилло ё тиллокорист. Дар асарҳои баъзе аз муаллифон, ки вазъияти иҷтимоию сиёсии мардуми ин минтақаро таҳлилу баррасӣ кардаанд, ишора ба ин кони тилло кардаанд. Масалан Д. Шарипов ҳангоми таҳлили миригарии Балҷувон ишора ба кони тиллои Балҷувон кардааст, ки мақсади таҳлилгар кони Шугнов мебошад[5, с. 37].

Мардуми маҳалии Шукнов нақл мекунад, ки гузаштагони мо ҳангоми боридани борон зарраҳои тилло аз ин кон ҷамъ менамуданд. Ҳатто хишт-хишти тиллоҳоро низ ёфтаанд. Алббата дар замонҳои қадим роҳи ба даст овардани тилло ва коркарди он бисёр душвор буд. Мардуми маҳалӣ бо заҳмати зиёд онро ба даст меоварданд. Ба андешаи Логофет Д «Мардуми таҳҷоӣ аз замонҳои қадим зарраҳои тиллоро аз регу шағал дар ҷараёни об бо ёрии пӯсти гӯсфанд ё намад ҷудо мекарданд»[6, с. 400].

Қайд кардан ба маврид аст, ки кони Шукнов зиёда аз ҳазор сол боз барои мардум хизмат мекунад ва деҳае дар ин минтақа ба номи ин кон гузошта шудааст. Мутаасифона дар тулли таърих чандин маротиба аз ҷониби аҷнабиён кони тиллои Шукнов мавриди таллаву тороҷ қарор гирифта буд. Кони мазкурро чингизиён зиёда аз дусад сол боз мавриди истифода қарор додаан. Ҳангоме,ки аз деҳи Шукнови кӯҳна рӯҷониби Талбари боло мебароӣ, дар инҷо натиҷаи кору фаъолияти чингизиён маълум мегардад. Дар инҷо танҳо сангҳои сиёҳи тоза шустаи бе хоку қум дида мешаванду халос. Дар бораи чӣ тавр кор кардани чингизиён дар байни мардум ривоятҳо хеле зиёданд. Мардуми маҳаллӣ нақл мекунад,ки аз сатҳи поёни дарёи Ёхсу то ба баландии кӯҳ мардум обро дасти ба даст бурда кӯҳро мешустанд ва тилло кор мекарданд.. .

Бояд ёдовар шуд,ки дар инҷо нишонаҳои синфи коргар хеле барвақт пайдо шудааст. Дар ин ҷо англисҳо, олмониҳо, русҳо, умуман намояндагони бисёр халқу давлатҳои дунё кор карда, зарро зеру

забар карданд ва баҳри ободонии ин диёр чизе ёдгор намондаанд. Дур нарафта асри XIX-ро мисол гирем. Дар ин аср пас аз Осиёи Миёнаро забт кардани Россияи подшоҳӣгорати кони тилло оғоз ёфт. Дар ин ҷо намояндагони зиёди подшоҳи Россия кору истироҳат мекарданд. Ҳатто подшоҳ барои истироҳати бофароғати ҳамсараш аз шаҳри Петербург ба Шукнов асбобӣ мусиқӣ «пиянино» овардааст. Аз инҷо маълум мешавад, ки ин минтақа аз ҳисоби мавзеи зебоманзар буданаш аз даврахаи қадим то ба ҳол макони истироҳатӣ низ будааст. Ва ин табиати зебояш дар баъзе ҳолатҳо боиси таллаву тороҷ гаштани ачнабиён гаштааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мардуми ин минтақа аз қадим мардуми меҳнатдӯст буда, барои пешбурди зиндагии худ ба коре ё шуғле майл доштанд. Инро метавон дар номгузории деҳаҳои ин минтақа дарёфт, ки бо номи Дегрезиён, Оҳангарон, Алимисгарон, Кулолон ва ғ. Вале мутаасифона аз ин деҳаҳо танҳо ном мондаасту халос.

Аз таърих маълум аст, ки масъалаи савдою тиҷорат ва тиллокорӣ аз қадим барои мардуми тоҷик маълум буду ҳаст. Ҳатто аз замоне, ки одамон ба коркарди тилло дар Хатлон сару кор гирифтанд, дар ин минтақа конҳои тилло арзи ҳасти дошт. Ва одамон аз ҳисоби тиҷорати тилло сатҳи зиндагии худро беҳтару хубтар мекарданд. Ҳатто пеш аз замони истилои Искандари Мақдунӣ ва баъди он тиллокорӣ дар кони Ёхсуи Хатлонзамини собиқ вилояти Кӯлоб маълуму машҳур буд ва ҳаст.

Аз рӯи ақидаи донишманди маъруфи рус Д. Н. Логофет,ки борҳо ба Хатлонзамин сафар карда буд ва оиди ин кишвар (вилоят) бисёр чизҳоро медонист – Хатлон, ҳамчун давлати мустаъқил дар асри IV то милод маъруфу бузург буда, дар ҳудуди Осиёи Марказӣ дар соҳаи тиҷорату савдо яке аз ҷойҳо аввалро мегирифт. Тиллокорӣ дар он замонҳо ба авҷи аъло мерасид[6, с. 405].

Таърихшиноси асри IX Ҳурдодбеҳ дар асарҳояш оиди тарзҳои истифода аз пусти буз ва дастӣ дар шохобчаҳои дарё шустани тилло дар Хатлонзамин (ҳудуди Ёхсу) маълумотҳои пурқиммат додааст. Ҳатто ӯ ишора намудааст, ки тиҷорат аз Хатлон ба Чин дар он замонҳо машҳуру маъруф буд.

Олими намоёни Шарқ Абурайҳони Берунӣ (973 -1048) низ дар китобҳои худ оиди кони тиллои Ёхсу (Шукнов) ва истифодабарии тилло маълумот додааст[2 с. 9].

Ба зами он дар охири асри XIX муҳандиси кӯҳшиносу маъданшиноси рус П. А. Журавко-Покорский, геологҳо Графт ва профессор Леват оиди ҷустуҷӯй истеҳсоли тиллобо ёрии мардуми маҳаллӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд[3 с. 407-408].

Боиси қайд аст,ки гӯшаи хоки диёр тиллокорӣ аз ачдод ба ачдод мегузашт. Роххои соддаи истеҳсоли тилло бо ёрии пустак (пусти бузу гусфанд) ва намад хеле маълум буд. Ин ва дигар усулҳои истеҳсол кардани тилло то соли 1958, соли барҳам хурдани ноҳияи Ховалинг хеле ривоҷ меёфт. Даххо устодони маҳаллии дар гузашта истеҳсолкунандаи тиллоро номбар кардан мумкин аст. Аммо танҳо гуфтанием,ки дар ин пораи хоки кишвари тоҷик,асрори зиёде нуҳуфтааст. Одамони зиёде умри худро, дар кони тилло баҳри хизмати амалдорони ачнабӣ ва ёфтани як даҳан нон сарф кардаанд. Бояд гуфт, ки таърихшинос Р. Баротов дар мавриди истеҳсоли тилло ва коркарди он дар яке аз мақолаҳояш чунин қайд кардааст, ки дар ҳавзаи дарёи Ёхсу («Дарвоз») дар яке аз мавзеъҳои зебои ноҳияи Ховалинг дар таркиби ғулласанг ва регсангҳо (тақрибан 30 млн сол қабл дар давраи неоген ба вуҷуд омадаанд) заррахои тилло мавҷуданд. Чунин ҷинсҳои кӯҳие,ки тилло доранд, дар атрофи Рангкӯл Маркансуи Помири Шарқӣ низ ҳастанд.

Тиллокорӣ асосан дар Ёхсу аз қарни 4-и то милод ва аз ин пеш, шояд аз оғози асри биринҷ оғоз ёфта бошад. Зеро нишонаву ёдгориҳои ин давру замон аз ин ҳудуд хеле зиёд ба дасти илм расидааст. Новобаста ба ғасби ачнабиён , шуғли асосии мардуми ин ҷо аз қадим то даҳсолаҳои наздик тиллокорӣ буд.

Давлати Хатлони куҳан аз тиллову нуқра ва дигар канданиҳои фоиданок бой буд. Ин давлат ва ё вилояти таърихӣ дар байни дарёҳои Панҷу Вахш аз саргаҳ то резишгоҳиҳудуди вилояти имрӯзаро дар бар мегирифт. Ҳатто як қисми Ҳисори Шодмону соҳилҳои дарёи Панҷ - тарафи Афғонистон шимоли ин вилоят буданд. Тиллокорӣ дар соҳилҳои Вахшу Панҷ низ вусъат дошт. Аммо чунин кон чун маҳзани пурзари Ёхсу дар олам ками даркаму нодиру босифат аст.

Мардуми Ёхсу аз замонҳои хеле дур ба тиллокорӣ шуғл варзида, ин корро касбу анъанаи авлодӣ медонистанду медонанд. Аз замонҳои қадим тиллокорӣ мардуми ин гӯшаи боғановатро мехӯронду мепӯшонд. Бо мушкиливу душворӣ нигоҳ накарда, ин касб мавқеъи авлодиву устоду шогирдӣ гирифт. Чун ҳудуди Ёдгорбаси мавзеъи Мазори Ҳазрати Султон, мардуми Қадоваи Ёхсу хусусан ҳудуди Сафеддара, қади Дандоншикан,Талбар ва гирду атрофи онҳо низ ҳар як авлод, ҳатто оила ҳадду ҳудуди замин тиллокории худро дошт. Аз субҳ то шом мардум зану мард, хурду калон ба тиллокорӣ машғул мешуданд. Ҳатто шабонгаҳ бо пилтачароғу рӯшании моҳтоб дар хаму ҷойҳои мувофиқи вобастабуда , кор мекарданд.

Ин анъана сол то сол чилои тоза мегирифт, вале яғмогару ачнабиён мудом ба мардуми маҳаллӣ дар сангару дар набард буданд. Гоҳе мавқеи ин ва ё он авлод,оила ва ё шахси алоҳидаи тиллокорро танг кард, худро баҳри ғасбу ғорати зар ҷо мекарданд.

Хулоса дар баробари ин қадар ғасбу ғоратгари мардуми ин минтақа ёдгориҳо ва бойгариҳои миллии худро аз даст надода то ҳол ин меросро аз насл ба насл бурда истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: таърихи қатимтарин, қадим ва асри миёна / Б. Ғ. Ғафуров // Китоби якум. Душанбе: Ирфон, 1983. - 704 с.
2. Берунӣ А. «Китоб- ут- тахфими амоили саноат- ут -танҷим», / А. Берунӣ - Душанбе, «Дониш», 1973. - 250 с.
3. Военный собраник» 1890. Т. 196,№12. 407-412 с.
4. В. Г. Липский. «Горная. Бухара», 415 с.
5. Достӣ Шарифов. «Солҳои пурошуб» (1870-1920), Кӯлоб-1990, 150 с.
6. Логофет Д. Н. « В горах и равнинах Бухары». С. Петербург,1913, 447 с.
7. Р. Баротов. Тиллои Тоҷикистон. Илм ва ҳаёт, № 1, Д. 1991. 35-36 с.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРЕРАБОТКИ ЗОЛОТО НА ТЕРРИТОРИИ БЫВШЕЙ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ НА ПРИМЕРЕ ХОВАЛИНГА, РУДНИКЯХСУ (ШУКНОВ)

Хатлонская зона на территории Республики Таджикистан как руги зоны республики считается с богатым месторождением. На этой зоне существуют богатые рудники золото, серебра, меда, угля, газа, соли и др. Следует отметить, что в данной зоне также имеются национальные интересы, которые до сих пор археологи не выявили. Разумеется, что чем больше полезных рудников страны и их переработка, тем больше развитее государства и повышен его место и влияние на мировую сообществу.

Анализы показывают, территории Хатлонской зоны и его населения были завоеваны и похищены многочисленные рудники со стороны иноземцев. История доказывает, что на одном из красивейших мест Хатлонской территории бившей Кулябской области местом переработки золота является Шукнов. Население этой зоны с давних времен обрабатывали золота, используя различные способы, в том числе смушку (овечью шкуру).

После приобретения государственной независимости Правительство Таджикистана с целью развития государства обрабатывает золотые рудники данной зоны и берет их под своей защиты.

Ключевые слова: *Шукнов, Хатлон, золото, зона, серебро, медь, уголь, газ, соль, клад, рудник.*

FROM THE HISTORY OF GOLD PROCESSING IN THE TERRITORY OF THE FORMER KULYAB REGION BY THE EXAMPLE OF KHOVALING, THE YAKHSU MINE (SHUKNOV)

The Khatlon zone on the territory of the Republic of Tajikistan, like other zones of the republic, is considered a rich deposit. In this zone there are rich mines of gold, silver, honey, coal, gas, salt, etc. It should be noted that this zone also has national interests that have not yet been identified by archaeologists. Of course, the more useful mines in the country and their processing, the more developed the state and the higher its place and influence on the world community.

Analyzes show that the territory of the Khatlon zone and its population were conquered and numerous mines were stolen by foreigners. History proves that in one of the most beautiful places in the Khatlon territory of the former Kulyab region, Shuknov is the place of gold processing. The population of this zone has been processing gold for a long time using various methods, including smushka (sheepskin).

After gaining state independence, the Government of Tajikistan, in order to develop the state, processes the gold mines of this zone and takes them under its protection.

Key words: *Shuknov, Khatlon, gold, zone, silver, copper, coal, gas, salt, treasure, mine.*

Сведение об авторах:

Махмадов У. Д. *– кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры права факультет истории Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел: (+992) 918429524*

Одинаев Абдумавлон Назирович, *старшего преподавателя кафедры истории таджикского народы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, E-mail: abdumavlon1987@gmail. com*

Мирзоев Субхон *- Ассистент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственно университета имени А. Рудаки. ш. Куляб, ул. С. Сафаров 16, тел: (+992) 985141464.*

About the authors:

Makhmadov U. D. *- Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Law, Faculty of History, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel: (+992) 918429524*

Mirzoev Subhon *- Assistant of the Department of History of the Tajik people of Kulob State University named after A. Rudaki. City Kulyab, st. S. Safarov 16, tel: (+992) 985141464.*

***Odinaev Abdumavlon Nazirovich**, Senior Lecturer of the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: abdumavlon1987@gmail. com*

УДК: 342.3 (575.3) (09) +9 (575.3)

ИНЪИКОСИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНӢ

Мирзоев Ҷ.А., Асомуддини А.
Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши

Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи Изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки санаи 9 сентябри соли 1991 эълон дошта шуд, Ҷумҳурии Тоҷикистон «ба сифати субъекти мустақили ҳуқуқи байналхалқӣ» [7, с.10-11] ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ ворид гардида, бо созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ равобит барқарор намуд. Дар ҳоли имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон узви 51 созмони бонуфузи байналхалқӣ ва минтақавӣ мебошад, ки ногузир мавриди таҳқиқу баррасии муҳаққиқон қарор гирифтаанд. Вале дар ҳаҷми як мақола таҳқиқи дараҷаи омӯзиши ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кулли созмонҳои байналхалқӣ аз имкон берун аст. Аз ин лиҳоз, мо қарор додем, ки таҳқиқи ҳамкориҳои Тоҷикистонро бо яке аз созмонҳои бонуфуз – Созмони ҳамкории Шанхай (СҲШ), ки дар сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол афзалият дорад, баррасӣ намоем.

Созмони ҳамкории Шанхай созмони муҳимми минтақавию ҷаҳонӣ буда, аз лиҳози вусъати қаламрав ва гуногунии забону фарҳангу тамаддун яке аз созмонҳои нодир ба шумор меравад ва айни замон дар минтақа ва ҷаҳон нуфузу эътибори бузурге дорад. Дар таъсис ёфтани СҲШ таҳкурсии асосиро фаъолияти «Панҷгонаи Шанхай», ки дар асоси Созишномаҳо байни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи таҳкими чораҳои боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ дар минтақаи сарҳад аз соли соли 1996 ва дар бораи ихтисори муштараки қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаи сарҳад аз соли 1997 ташкил шуда буд, гузоштааст.

15 июни соли 2001 дар шаҳри Шанхай аз ҷониби сарони давлатҳои Қазоқистон, Чин, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон Эъломия дар бораи таъсис додани СҲШ ба имзо расид, ки ин сана то ба имрӯз рӯзи таъсиси СҲШ ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз асосгузорони механизми «Панҷгонаи Шанхай» ва яке аз таъсисдиҳандагони СҲШ ба ҳисоб меравад. Иштироки фаъоли Тоҷикистон дар СҲШ ба хотири таҳкими муносибатҳои неки ҳамсоягӣ,

равобити боэътимод ва дӯстона дар байни давлатҳои аъзо ва нозир, инчунин таъмини амнияту оромӣ, рушди устувори иқтисодӣ дар минтақа ва таҳкими робитаҳои фарҳангӣ мебошад.

Бояд зикр кард, ки олимони тоҷик ба омӯзиши масоили марбут ба фаъолияти СҲШ танҳо дар даҳсолаи аввали асри XXI машғул гардиданд. Алалхусус таҳқиқоти олимони машҳур ва дипломатҳо, назири Т.Н. Назаров ва А.С. Сатторов [11], З.Ш. Саидов [14], Ҳ. Зарифӣ [6], Р.К. Алимов [1] ва дигарон дар ин самт хеле арзишманданд. Муаллифони мазкур муътақиданд, ки маҳз фаъолияти бисёрҷабҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди ташаккулёбии «Панҷгонаи Шанхай» ҳамчун воситаи ҳалли масоили баҳсноки марзӣ байни Тоҷикистон ва ҶХХ в табдили ин ниҳод ба созмони комилҳуқуқи байналхалқӣ ба таҳкими вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири амиқ расонд.

Дар асарҳои академик Т.Н. Назаров бештар ба ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои узви СҲШ таваҷҷуҳ зоҳир гардида, таъкид мешавад, ки ҳалли масоили баҳсноки марзӣ ба рушди ҳамкориҳои дуҷониба дар соҳаҳои амниятӣ, иқтисод ва савдо, мубориза алайҳи таҳдиди терроризм боис гардид.

Дар таҳқиқоти олимони машҳур, назири Г.М. Майтдинова [8, с. 38-45], М.А. Олимов [13, с. 66-71], В.А. Ниятбеков ва Ф.Б. Умаров [12, с.268-282], Х. Холиқназаров [15, с.36], В.В. Дубовитский [4, с.171-186] ҷанбаҳои алоҳидаи фаъолияти СҲШ таҷассум гардидаанд. Саҳми ин муҳаққиқон қабл аз ҳама дар он аст, ки эшон дар таърихнигории ватанӣ нахустин шуда ба омӯзиши масоили алоҳидаи марбут ба фаолияти СҲШ даст задаанд. Дар таҳқиқоти онҳо нишон дода шудааст, ки ташаккулёбии ин созмон дар асоси принсипҳои мушаххас, ки ба таъмини ноилгардии низоми самарабахши ҳамкориҳои муштарак имкон медоданд, вокеияти ҷаҳонишавӣ ва зарурияти муқобилияти якҷоя алайҳи хатарҳои ҷаҳони муосир, ба амсоли терроризм, экстремизм, сепаратизм, инчунин қочоқи маводи мухаддир ва фуруши ғайриқонунии ярокро ба инобат мегирифтанд, тадриҷан сурат гирифтааст.

Нашри маводи конфронсҳои илмӣ-амалӣ дар саҳифаҳои маҷаллаи «Таджикистан и современный мир» («Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир»), ки аз соли 2003 аз ҷониби Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ мерасад, ба рушди минбаъдаи таърихнигории масоили умдаи амниятии минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналхалқӣ, аз ҷумла СММ, САҲА, СҲШ-ро таҷассумкунанда кумак намуд.

Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки то соли 2010 дар таърихнигории ватанӣ таҳқиқоти ҷамъбастии илмии ба масоили СҲШ бахшидашуда вуҷуд надоштанд. Ин ҳолат пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки «Панҷгонаи Шанхай» дар ибтидо ҳамчун объекти таҳқиқот маҳсуб намеёфт. Вохӯриҳои ҷонибҳо ҷиҳати танзими масоили марзӣ танҳо дар васоити ахбори омма (ВАО) таҷассум меёфтанд. Таълифоти солҳои 1996-1997 дар ВАО-и русии ҷумҳуриҳои нав ахбори иттилоотии кутоҳе мебошанд, ки ба рушди ҳамкориҳои давлатҳои узви «Панҷгонаи Шанхай» баҳои мусбат медиҳанд [3].

Мавриди зикр аст, ки марҳилаи муҳим дар таърихнигории СҲШ ба табъ расидани монографияи муҳаққиқи тоҷик Ш. Бобоев [2] маҳсуб меёбад. Таҳқиқоти мазкур нахустин монографияи ҷамъбастӣ буда, ба фаъолияти СҲШ дар низоми муносибатҳои байналхалқии Шарқи Миёна бахшида шудааст. Муаллиф дар он ба ҷанбаҳои байналхалқӣ-ҳуқуқии рушди СҲШ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, нақши давлатҳои узви СҲШ-ро дар низоми муносибатҳои минтақавӣ муайян ва усулҳо ва мушкилоти ҳамкориҳоро ошкор сохтааст. Хизмати шоёни муҳаққиқ дар он аст, ки ӯ бори нахуст миқдори зиёди маводи санадии арзишмандро аз бойгониҳо ва манбаъҳои мухталиф мавриди коркарди илмӣ қарор додаст. Омӯзиши манбаъҳо ба муаллиф имкон додаст, ки ду марҳилаи муҳимро дар таърихи маърифати илмии СҲШ ҷудо намояд. Марҳилаи аввал, ба ақидаи Ш. Бобоев солҳои 2001-2005-ро фаро гирифта, аҳамияти илмии омӯзиши СҲШ дар ин давра аз таъсисёбии Форуми ин ниҳод дар соли 2001мубрамият пайдо мекунад. Марҳилаи дуюм аз 22 майи соли 2006 - аз маҷлиси Форуми СҲШ, ки дар он ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи фаъолияти Форум тасдиқ гардиданд, ибтидо гирифта, то имрӯз идома дорад [2, с.9].

Бояд қайд кард, ки монографияи профессор Н.М. Мирзоев «Таджикистан – ШОС: магистраль сотрудничества» («Тоҷикистон – СҲШ: шоҳроҳи ҳамкориҳо»)[9], ки нахустин таҳқиқоти муфассал чиҳати таҳлили баъзе ҷанбаҳои ташаккулёбии СҲШ ба ҳисоб меравад, хеле ҷолиб аст. Дар он муаллиф қайд менамояд, ки ин ниҳоди навтаъсис принсипҳои умумӣ, ба амсоли напайвастан ба ягон иттифоқи ҳарбӣ, муқобилият нишон надодан, ба муқобили кишвари сеюм равона нашуданро пайгирӣ намуда, алайҳи терроризм, экстремизм ва сепаратизм нигаронида шудааст. Дар доираи созмон давлатҳои узв на ба иттиҳодияи ҳарбӣ, балки ба ҳамкорӣ дар соҳаи амниятӣ талош меварзанд. Ба ақидаи муаллиф ин консепсияи нави амниятӣ асоси таъсисёбии созмонро ташкил медиҳад [10, с.44].

Масоили ҳамкориҳои бисёрҷабҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо СҲШ донишманди тоҷик Худойбердӣ Холиқназар дар монографияҳо ва мақолаҳои бешумори худ тадқиқ намудааст[16, с. 56-60]. Мавсуф дар се монография ва чил мақолаи илмӣ ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти СҲШ ва ҳамкориҳои судманду густурдаи Тоҷикистонро бо ин созмони ҷаҳонӣ таҳқиқу барраси кардааст. Муҳаққиқ дар зимни тадқиқи масоили мазкур ба ақидае расидааст, ки дар раванди фаъолияти «Панҷгонаи Шанхай» ва СҲШ ҷиҳати таҳким ва рушди муносибатҳои судманди давлатҳои узви созмон, пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ бунёд ёфт, ки ба муҳаррики самарабахши мубориза алайҳи терроризм, сепаратизм ва экстремизм, инчунин танзими масоили марзии байни Тоҷикистон ва Хитой табдил гардид [15, с.36].

Яке аз таҳқиқоти ҷолиб, ки ба омӯзиши ҷанбаҳои муҳимми ташаккулёбӣ, рушд, имконот ва дурнамои СҲШ бахшида шудааст, монографияи Х. Холиқназар «Таджикистан – ШОС: стабильность и процветание» («Тоҷикистон – СҲШ: субот ва инкишоф») [17, с.248] ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти мазкур дар сатҳи баланди назариявӣ таълиф гардида, ба маводи зиёди санадӣ асос ёфтааст ва ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Тоҷикистонро бо СҲШ таҷассум менамояд.

Бояд зикр кард, ки яке аз масъалаҳои муҳимми дар доираи СҲШ баррасигардида ҳалли масоили баҳсноки марзӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи гуфтушунидҳои зиёди байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ моҳи августи соли 1999 байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой Шартнома оид ба сарҳади давлатӣ ба имзо расид. Шартномаи иловагие, ки моҳи майи соли 2002 ба имзо расида буд, ба ҳалли масоили марзӣ хотима гузошт.

Таҳқиқоти Ҳ. Зарифӣ ва А.С. Сатторов «Таджикистан – Китай: становление государственной границы. История и современность» («Тоҷикистон – Хитой: барқароршавии сарҳадоти давлатӣ. Дирӯз ва имрӯз») [6, с.704] маҳз ба масоили ба танзимдарории масоили марзӣ бахшида шудааст. Муаллифони таҳқиқоти мазкур дар асоси маводи зиёди бойгонӣ тамоми раванди ба танзимдарории масоили марзиро миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶХХ дар доираи «Панҷгонаи Шанхай» инъикос намудаанд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили адабиёти мавҷуда ба хулосае расидан мумкин аст, ки дар ибтидои ҳазорсолаи нав панҷ давлати Осиёи Марказӣ ва Россия дар доираи СҲШ тамсилаи муносибатҳои байналхалқии ба принсипҳои боварӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳусни тафоҳум асосёфтаро бунёд намуданд ва тадриҷан аз танзими масоили марзӣ ба баррасии муштараки масоили амниятӣ, иқтисодӣ ва ҳамкории фарҳангӣ гузаштанд, ки дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ ҳадалимкон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Давлати Тоҷикистони соҳибистиқлол бо дигар созмонҳои байналхалқӣ – Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (САД), Созмони Ҳамкории Исломӣ (СҲИ), Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ (ЭКО), Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (САШ) ва Иттиҳоди Аврупо (ИА) ҳамкорӣ ва равобити густурда дорад, ки аз ҷониби муҳаққиқон ва таҳлилгарони сиёсати хориҷӣ ҳадалимкон инъикос гардидаанд.

Ҳамин тавр, баъд аз таҳлили адабиёти мавҷуда ба хулосае расидан мумкин аст, ки ба омӯзиши ҳамкориҳои Тоҷикистони соҳибистиқлол бо созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва минтақавӣ, ки самти дигари афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар маҳсуб меёбад, таҳқиқоти зиёди монографӣ бахшида шудааст, ки сатҳи баланди рушди ин ҳамкориҳоро собит месозанд.

АДАБИЁТ

1. Алимов Р. Таджикистан-Китай: сб. основ. док. / Р. Алимов. Пекин, 2008.
2. Бобоев Ш. Шанхайская организация сотрудничества в геополитической структуре Среднего Востока / Ш. Бобоев. – Душанбе: Контраст, 2011.
3. Дубовицкая И.М. Отображение процессов формирования Шанхайской организации сотрудничества в русскоязычных СМИ республики / И.М. Дубовицкая. [Электронный ресурс]. URL: http: // www.iacentr.ru//expert/2799/ (дата обращения: 01.02.2019).
4. Дубовицкий В.В. ШОС и проблемы интеграции Среднего Востока: евразийские и атлантические модели / В.В. Дубовицкий // Сотрудничество стран ШОС в сфере безопасности, экономики, водно-энергетических ресурсов, коммуникации, культуры и перспективы её расширения: материалы V Форума ШОС (Таджикистан, Душанбе, 13-14 мая 2010 года). – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 171-186.
5. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана / Х. Зарифи. – Душанбе: ООО Офсет, 2010. – 352 с.
6. Зарифи Х. Таджикистан – Китай: становление государственной границы. История и современность / Х. Зарифи, А.С. Саттаров.– Душанбе: Ирфон, 2014.-704 с.
7. Заявление «О государственном суверенитете Республики Таджикистан» // Маҷмӯаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷ. 1. – Душанбе, 2004. – С.10-11.
8. Майтдинова Г.М. ШОС – НАТО: проблемы и сотрудничества / Г.М. Майтдинова // Региональная интеграция Центральной Азии: проблемы и перспективы: материалы Международной конференции. – Душанбе, 2006. – С. 38-45; Майтдинова Г.М. Фактор ШОС в системе безопасности Центральной Азии: реалии, векторы развития / Г.М. Майтдинова // Вестник Уральского госуниверситета. – Екатеренбург, 2010. - №3. – С. 25-32.
9. Мирзоев Н.М. Таджикистан – ШОС: магистраль сотрудничества / Н.М. Мирзоев. – Душанбе, 2014.
10. Мирзоев Н.М. Таджикистан – ШОС: магистраль сотрудничества / Н.М. Мирзоев. – Душанбе, 2014. – С. 44.
11. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество / Т.Н. Назаров. – Душанбе: УИ МИД Республики Таджикистан, 2004; Назаров Т. Дипломатияи тоҷик / Т.Н. Назаров, А.С. Сатторзода. – Душанбе, 2006.- 224 с.
12. Ниятбеков В.А. Роль ШОС в процессе региональной глобализации / В.А. Ниятбеков, Ф.Б. Умаров // Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2006. - №3 (12). – С.69-75; Ниятбеков В.А. Сотрудничество стран ЦА по обеспечению безопасности в рамках ШОС / В.А. Ниятбеков // Проблемы безопасности в геополитическом комплексе Центральной Азии: материалы Международной конференции. – Душанбе, 2003. – С. 268-282.
13. Олимов М. Проблемы безопасности в Центральной Азии: взгляд на ШОС из Республики Таджикистан / М. Олимов // ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии. – Алматы, 2005. – С. 66-71.
14. Саидов З. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков / З. Саидов. – Душанбе, 2011; Сайидзода З. Основные тендеции внешней политики Таджикистана в период становления как суверенного и независимого государства (1994-2004) / З. Сайидзода. – Душанбе, 2009.
15. Холикназар Х. От «Шанхайской пятёрки» до Шанхайской организации сотрудничества – вчера и сегодня / Х. Холикназар // Таджикистан и современный мир. – Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2013. - №3 (37). – С. 36.
16. Холикназар Х. Сотрудничество мировых держав в Центральной Азии как фактор усиления влияния Китая в регионе / Х. Холикназар // Таджикистан и современный мир. – Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2010. - №1 (24). – С. 56-60.
17. Холикназар Х. Таджикистан – ШОС: стабильность и процветание / Х. Холикназар. – Душанбе, 2013. – 248 с.
18. Холикназаров Х.Х. Перспективы ШОС по афганскому урегулированию / Х.Х. Холикназаров // Сотрудничество государств Среднего Востока и Евросоюза: комплексное взаимодействие и перспективы: материалы Международной научной конференции. – Душанбе, 2010. – С. 82-91.

ОСВЕЩЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА С ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ СОТРУДНИЧЕСТВА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Республика Таджикистан является членом 51 авторитетных международных и региональных организации, и этот вопрос неизбежно становится предметом внимания многих исследователей. В частности, отечественная историография уделяет большое внимание рассмотрению этого вопроса.

В статье исследуется историография сотрудничества между ШОС и Республикой Таджикистан. В начале нового тысячелетия пять центральноазиатских государств и Россия сформировали модель международных отношений в рамках ШОС, основанную на принципах доверия, равноправия и взаимопонимания, постепенно они перешли от урегулирования пограничных вопросов к совместному рассмотрению вопросов безопасности, экономического и культурного сотрудничества, которые максимально проанализированы в отечественной и зарубежной историографии.

Ключевые слова: *Шанхайской организацией сотрудничества, вопросов безопасности, экономические вопросы, культурное сотрудничества, отечественная и зарубежная историография, миротворческую роль, государственная независимость, процесс диалога между таджиками, установление мира и национального согласия.*

COVERAGE OF TAJIKISTAN'S COOPERATION WITH THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

The Republic of Tajikistan is a member of 51 authoritative international and regional organizations, and this issue inevitably becomes the subject of attention of many researchers. In particular, Russian historiography pays great attention to the consideration of this issue.

The article examines the historiography of cooperation between the SCO and the Republic of Tajikistan. At the beginning of the new millennium, the five Central Asian states and Russia formed a model of international relations within the SCO, based on the principles of trust, equality and mutual understanding; they gradually moved from settling border issues to jointly considering security issues, economic and cultural cooperation, which are maximally analyzed in domestic and foreign historiography.

Key words: *Shanghai Cooperation Organization, security issues, economic issues, cultural cooperation, domestic and foreign historiography, peacekeeping role, state independence, the process of dialogue between Tajiks, the establishment of peace and national accord.*

Сведения об авторах:

Мирзоев Дж.А*. – старший научный сотрудник отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Тел: (+992) 2217210; E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru*

Асомуддин Абдулмумин *– соискатель отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша НАНТ. Тел: (+992) 988281877.*

About the authors:

Mirzoev J.A. *- Researcher, Department of Contemporary History, A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography AS RT. Phone: 2217210; E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru*

Asomuddin Abdulmumin *- a graduate of the Department of Modern History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Knowledge of the AS RT Phone: (+992) 988281877.*

СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПАМИРЕ - ВАЖНЫЙ ФАКТОР СТРОИТЕЛЬСТВА НОВЫХ ФОРМ СОБСТВЕННОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ПАМИРА 1917 – 1925 гг.

Мамадносирова Ш.К.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

Революции и политические катаклизмы, изменяющие устойчивый уклад жизни на определенном этапе развития человеческого общества, по своей сущности носят исторический характер, поскольку они разрушают кристаллизованную форму правления, устоявшийся исторический строй и прокладывают путь для строительства нового общества. Одним из таких политических катаклизмов XX века, коренным образом сменивший вектор развития России и ее сателлитов была Великая Октябрьская революция 1917 года. Завоевав власть в свои руки, большевики под руководством Ленина, разработали теорию вовлечения крестьянства в социалистическое строительство на основе кооперирования крестьянских хозяйств. В частности были поставлены задачи переустройства крестьянского хозяйства путем кооперации и добровольного объединения мелких частников в крупные коллективные хозяйства.[1, с.87].

Население Памир узнало о победе Советской власти от письма Воловика П., которую он направил из Ташкента на имя Общепамирского комитета солдат. Однако, несмотря на полный переход власти в руки большевиков, на Памире царские офицеры во главе с Фениным не признавали новую власть и продолжали вместе с бухарскими чиновниками управлять Памиром.

Однако осенью 1918 года, признав безысходность старой власти, Фенин, со своим отрядом воспользовавшись отсутствием начальника Хорогского отряда полковника Ягелло, бежал через Вахан в Индию, захватив с собой деньги и вооружение [2, с.50-75].Сам начальник отряда в это время направился в штаб Туркестанского округа в Ташкент.

В большинстве исторических работ именно осень 1918 года рассматривается в качестве даты установления Советской власти на Памире[3, с. 25].В частности М. Назаршоев указывает на конец ноября 1918 года[4, с.58].В своей монографии «История гражданской войны в Таджикистане» М. Иркаев приходит к выводу, что Советская власть победила на Памире в середине 1918 года [5, с. 30].Но судя потому, что в это время еще отряд Фенина находился на Памире, нельзя сказать, что здесь была установлена новая власть.

Историческая дата установления Советской власти на Памире связано с бегством с Памира отряда белогвардейца Фенина и перехода власти к отряду Воловика, который признал Советскую власть и провозгласил ее на Памире[6, с.62].

По мнению М. Назаршоева «важным революционным элементом, впоследствии активной революционной силой в условиях горного края была армия дехкан-отходников с Памира, работавших посезонно на фабриках, заводах и рудниках Ферганской долины и в других районах Туркестана. Число отходников-дехкан составляло несколько тысяч. Общение некоторых из них с передовыми рабочими Ташкента, Ферганы, Самарканда, Худжанда, Сулюкты, САНТО накладывало отпечаток на всю армию отходников-рабочих с Памира, повышалась их классовая сознательность и политическая активность» [7, с.104].

Между тем на Восточном Памире начались противостояния между русскими белогвардейцами под командованием полковника Тимофеева и басмаческими группами во главе с Мамадаминбеком. Избегая открытую стычку, полковник Тимофеев покидает территорию Восточного Памира и направляется в сторону Кашгара. Со стороны Дарвазского бекства вШугнан направились представители Бухарского эмира для окончательного объявления власти эмира на Памире. Но это миссия бухарских чиновников встретила жесткое сопротивление со стороны местного населения. Население Западного Памира, информированное о ситуации в Туркестане и наступление Красной Армии не принимал условия представителей Бухары. В Поршиневе, Хороге и других селениях Шугнана начались выступления отрядов молодежи против власти эмира и его чиновников. В этих выступлениях активно участвовали А. Наврузбеков, М. Баходуров, Т. Худойбердиев, У. Шерматов, И. Амоншоев и другие представители революционной молодежи. С нарастанием восстания, в помощь восставшим прибыли отряд казаков под командованием Воловика и в течение 10 дней восставшие солдаты, и местные жители захватили крепость Хорог и объявили об установление Советской власти на Памире. В это время красноармейцы под командованием М.В. Фрунзе разгромили басмачей в Алайской долине и открыли дорогу на Восточный Памир. Весной 1920 года, М.В. Фрунзе направил на Памир отряд красноармейцев под командованием Семыкина, с помощью которого местным жителям удалось окончательно утвердить полномочия советских органов на территории Памирского уезда.

Таким образом, к 1920 году были ликвидированы очаги сопротивления контрореволюционных сил и удалось освободить не только Памир, но, и открытыдороги, связывающие горные регионы с центральными городами Туркестана.

25 июня 1922 года, в Хороге состоялся I съезд Советов Западного Памира, который одобрил деятельность кишлачных и волостных Советов в Западном Памире [8, с. 14]. Как было указано, главным вопросом Советской власти на селе был вопрос земли – его изъятие у баев и передачи дехканам. Именно этот тезис стоял за определением «вопроса земли». Относительно земельного вопроса делегаты не могли прийти к единому мнению. Предлагавшийся из центр указание об экспроприации земли, на то время для жителей Памира было неприемлемым, поскольку при изъятие земли члены двора могли остаться без пропитания, поэтому было принято решение оставит вопрос о конфискации земли до будущих времен.

Вопрос административного деления Памира окончательно был решен в 1922 году, с созданием нового органа управления – Военно-политической тройки в составе Дьякова Т., Ш. Шотемура и Хусейбоева. С осени 1922 года, председателем Военно-политической тройки Туркестанского ЦИК-а назначается Ш. Шотемур и в его состав вводится уполномоченный Особого отдела ГПУ Островский[9, с.99].

В августе 1923 года, вышло положение «О революционном комитете Памирского округа Туркестанской республики», согласно которому Памир превратились в самостоятельную административную единицу с официальным названием – «Памирский округ Туркестанской республики» с административным центром в селение Хорог [10, с.109].15 августа 1923 года, вышло постановление Президиума ЦИК Туркестанской АССР в котором Памир был переименован в «Памирский округ»[11, с.87].

На Памире вопрос передача земли дехканам было поручено революционным комитетам и местным Советам. На Восточным Памире были созданы ревкомы, поскольку на Восточном Памире в условиях продолжалась борьба с басмаческими бандами в Алайской долине. На Западном Памире был организован один райисполком с кишлачными и уездными Советами на местах.

Таким образом, первый этап земельной реформы был завершен к концу апреля 1922 года. На этом этапе в большинстве кишлаков Шугнанской и Рушанской волостей, земли наиболее зажиточных элементов были разделены среди беднейших слоёв населения. Реформа не охватило Ишкашимский и Ваханский волости, где крестьянство оказалось под сильным влиянием зажиточных элементов. Земельная норма для

Вахана и Ишкашима было установлено в размере 1 до ½ кафч на одного человека [12, с.15-67].Часть жителей были привлечены на промысловые и кустарные производства.

Также были организованы общественные организации по орошению земель, которые непосредственно подчинялись местным комитетам. Земельно-водные отделы при Советах создавали кооперативные товарищества и работа мирабов переходила под контроль советских органов власти. Антоненко указывает на то, что в этот период на Памире насчитывалось 2228 сельских хозяйств, которые владели 14,1 тысячи голов крупного рогатого скота, 64,2 тысячи овец и коз, 1,6 тысячи лошадей. На Восточном Памире насчитывалось 512 хозяйств, имевших 6 тыс. голов крупного рогатого скота, 38,6 тыс. овец и коз и 0,8 тыс. лошадей [13, с.34].Большую часть населения Памира составили беднейшие крестьяне - 67%, которые владели от 1/6 до 2 десятин земли, 27% дехкан держали от 2 до 5 десятин посева.

В апреле 1924 года, состоялся съезд Советов Западного Памира, на котором был создан союз «Джуфтгарон», в задачу которого входило поощрение членов союза различными кредитами, ссудами и земель и средствами производства. В 1926 году, в ГБАО была завезена первая значительная партия сельскохозяйственного инвентаря: 4700 лопат, 800 кетменей, около 300 кирок, 100 вил и другие инструменты [13].

В июне 1924 года Политбюро ЦК РКП (б) приняло постановление «О национально-территориальном размежевании республик Средней Азии», согласно которому, была образована Автономная Республика Таджикистан в составе Узбекской ССР, а 2 января 1925 года, Памирская административная область была переименована в Горно-Бадахшанскую автономную область в составе Таджикской АССР [14, с.111].

В условиях Памира, когда область не имела дорог и была оторвана от центральных регионов неприступными перевалами, вопрос коллективизации напрямую был связан с проблемой обеспечения населения продуктами сельского хозяйства. Проходивший в Хороге в ноябре 1925 года, первый съезд Советов ГБАО приняло решение о выделение кредита созданным товариществам по обработки земли. Таким образом, в 1926 году, дехканским хозяйствам Памира был выдан кредит в размере 30 тысячи рублей. Первые сельскохозяйственные кредитные товарищества были созданы в 1926 году, с кредитом 260700 рублей в Шугнанском, Ваханском, Ишкашимском, Рушанском и Бартангском волостях. В 1928 году они объединяли 1000 хозяйств на Западном Памире [15].

Серьезную помощь ежегодно трудовому народу Памира оказывало правительство Таджикской республики. Для населения только Западного Памира в 1926 году, была выделена ссуда на 580 хозяйств бедняков и середняков, что составило 30% нуждающихся хозяйств от общего числа крестьянства. Кредитным товариществам было отпущено 75 000 тысяч рублей на семенные ссуды, 30 тысяч рублей для выдачи денежных ссуд беднякам [16].

Благодаря этим кредитам, были освоены новые земли, и посевная площадь Памира увеличилась почти в два раза. Были также закуплены крупный и мелкий рогатый скот, количество которых было доведено до 200 тысячу голов [17].

Материалы того периода свидетельствует о новом аграрном курсе правительства направленном на обеспечение перехода крестьян на новый путь развития. При этом уделялось основное внимание развитию сельхознауки, становлению селекционно-семеноводческой работы, внедрению передовой агротехники в земледелии и механизации сельского хозяйства [18].

В целом становление Советской власти для беднейших слоев населения принесло свободу от гнета местных баев и дала им землю, что делает историческим ее значение. Если для народа России Великая Октябрьская социалистическая революция имела пролетарский и социально экономический характер, то для порабощенных народов Средней Азии она носило освободительный характер. В результате победы Советского строя народы Средней Азии впервые в своей истории смогли сформировать национальные органы власти и управления, появились условия для развития культуры, искусства и образования наций и народов Средней Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антоненко Б.А. Социалистические аграрные преобразования в Горно-Бадахшанской автономной области / Б.А. Антоненко // Очерки по истории Советского Бадахшана. – 208 с.
2. Бахрамов З. Земельные отношения в Шугнане в конце XIX-XX вв. (1895-1920 гг.). - / З. Бахрамов // Очерки по истории Таджикистана. Т. 1. - Сталинабад, 1957. - 50 -75 с.
3. Государственный архив Таджикистана в ГБАО, - Ф. 1. - Оп. 1. - Д. 189. - Л. 25. - I Решения и постановления съездов Совета ГБАО.
4. Иркаев М. История гражданской войны в Таджикистане. / М. Иркаев - Душанбе, 1971. - 58 с.

5. Искандаров Б.И. Из истории борьбы за установление Советской власти в Таджикистане / Б.И. Искандаров // Изв. АН Тадж. ССР, Отд. обществ. Наук. - 1953. - № 4. - 30 с.
6. История таджикского народа. Т. 3, кн. 1. - 62 с.
7. Ленин В.И. О кооперации.-М., 1923
8. Назаршоев М. Партийная организация Памира в борьбе за социализм и коммунизм (1918-1968 гг.). / М. Назаршоев - Душанбе, 1970. - 14 с.
9. Очерки по истории Советского Бадахшана, отв. ред. Масов Р.М., Душанбе 1985.-99 с.
10. Раджабов С.А., Шергазиев М. Создание и развитие советской государственности в Горно-Бадахшанской автономной области // Очерки по истории Советского Бадахшана. / С.А. Раджабов, М. Шергазиев - С. 109.
11. Самиев А.М. Географические исследования Памира в конце XIX и в первой половине XX века и их значение для экономики современного Таджикистана,- диссертация на получение ученого звания / А.М. Самиев канд.геогр. наук, - Душанбе, 2010.- 87 с.
12. Ходжибеков Э.Х. Социально-экономическое и культурное развитие ГБАО РТ в годы Советской власти (1917-1991 гг.). / Э.Х. Ходжибеков // Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история (исторические науки).- Душанбе, – 2020.-67 с.
13. Хоруғ – нигини Бадахшон.- под ред. Р. Давроншоева.- Хорог 2012.-34 с.
14. Назаршоев М.Н. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР. - 111с.
15. Эркаев Д.Э. История гражданской войны в Таджикистане. / Д.Э. Эркаев – Душанбе, 1971.-165с.
16. Назаршоев М. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в ГБАО Таджикской ССР (1917-1941 гг.) / М. Назаршоев Душанбе, 1982.- 166 с.
17. Антоненко Б.А. Социалистические аграрные преобразования в Горно-Бадахшанской автономной области / Б.А. Антоненко // Очерки по истории Советского Бадахшана. - 219 с.
18. Самиев А.М. Географические исследования Памира в конце XIX и в первой половине XX века и их значение для экономики современного Таджикистана,- диссертация на получение ученного звания канд.геогр. наук, / А.М. Самиев - Душанбе, 2010.- 87 с.

СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПАМИРЕ - ВАЖНЫЙ ФАКТОР СТРОИТЕЛЬСТВО НОВЫХ ФОРМ СОБСТВЕННОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕГИОНА 1917 – 1925 ГГ.

В данной статье автор рассматривает вопрос становления Советской власти в Бадахшане периода 1917-1924 годов. В частности автор показывает возникновение двоевластия и противостояния религиозных, социальных институтов внутри памирского общества и дает характеристику их деятельности после развала царского строя в России. Характерной особенностью деятельности местных органов власти на Памире было введение института выборности на местах, что имело прогрессивный характер для того времени. Автор приходит к выводу о том, что только к 1922 году, началось стабильное развитие нового строя на Памире.

Ключевые слова: *революция, развитие, общество, Памир, Бадахшан, история, земля, дехкане, народ.*

CREATIONOF SOVIETPOWERIN PAMIR – THEIMPORTAN TFACTOR OF CREATION OF NEW FORM OF PROPERTIES IN AGRICULTURE TREND OF REGION DURING 1917 – 1925 YEARS

In this article author analyze of articles and researches of new power in Pamir during 1917-1924 period of XX century. Author after chronological order show the year of creation of political power and note about dual power system in Badakhshan in this period. Author also notes the opposition of old and new power and impact the role of new power in creation of progressive elements in Pamirians society.

Kew words:*revolution, development, society, Pamir, Badakhshan, history, land, peasant, people.*

Сведение об авторе:

Мамадносирова Шарофат Курбонасейновна *- преподаватель кафедры «Общественные дисциплины» ГОУ Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино Тел: (+992) 933289246*

About the author:

Mamadnosirova Sharofat Kurbonaseinovna *- Lecturer of the Department of Social Disciplines of the State Educational Institution of the Tajik State Medical University named after Abuali Ibni Sino Tel: (+992) 933289246*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2021. № 2 (91)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С. Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.